Henry Kissinger

LEADERSHIP

Şase studii de strategie mondială

Henry Kissinger

LEADERSHIP

Henry Kissinger

LEADERSHIP

Şase studii de strategie mondială

Traducere din limba engleză de
ROXANA NICOLESCU

EDITURA LITERA
Bucureşti

Pentru Nancy,
inspiraţia vieţii mele

Mulţumiri

Această carte este ceea ce este în mare parte datorită lui Stuart Proffitt, director editorial la Penguin Press UK şi redactor de excepţie. Redactorii atenţi remarcă probleme care sunt greu de sesizat şi, astfel, îşi inspiră autorii să reflecteze mai bine. Stuart a îndeplinit această sarcină cu aplomb, perseverenţă şi înţelepciune. Puţini mi-au înţeles — sau contestat — gândirea cu o subtilitate şi un bagaj de cunoştinţe comparabile cu ale sale. Timp de doi ani, în zecile de discuţii pe Zoom, Stuart a fost un partener indispensabil în conceperea şi scrierea acestei cărţi.

Un alt colaborator remarcabil a completat impactul lui Stuart cu o abilitate editorială excepţională. Neal Kozodoy a revizuit fiecare capitol. Un geniu în tăierea nodurilor gordiene de proză îmbâcsită şi un istoric amator profund, el a lărgit perspectiva şi a sporit calitatea prozei.

La fel ca în cazul cărţilor anterioare, am beneficiat de colaboratori devotaţi, care au cercetat materialele vaste folosite ca sursă. Matthew Taylor King a dat sfaturi înţelepte atât cu privire la substanţă, cât şi la stil. Lăsându-şi amprenta asupra fiecărui capitol, el a supravegheat realizarea cărţii de la mijlocul acesteia cu un devotament şi cu o percepţie

extraordinare.

Eleanor Runde, care posedă o combinaţie de entuziasm, eficienţă şi intelect remarcabil, a întreprins cercetări valoroase în prima etapă a scrierii cărţii şi a revenit ulterior cu jumătate de normă, aducându-şi o contribuţie pertinentă la capitolul despre Sadat. Vance Serchuk a fost util şi incisiv în ceea ce priveşte elaborarea şi analiza capitolului despre Nixon. Ida Rothschild a furnizat redactări eficiente şi comentarii atente despre organizarea cărţii.

Meredith Potter, Ben Daus şi Aaron MacLean au efectuat cercetări despre arta guvernării în stadiile incipiente. Joseph Kiernan şi John Nelson au întreprins la început cercetări de fond utile. Austin Coffey a avut un aport valoros în asamblarea capitolelor principale în vederea publicării.

Capitolele au fost trimise spre revizuire unor autori distinşi în domeniile respective, a căror muncă o admir. Daniel Collings, care a întreprins şi cercetări cu privire la Margaret Thatcher, a revizuit textul complet despre Thatcher împreună cu Charles Powell (Lord Powell de Bayswater) şi Charles Moore. Profesorul Julian Jackson a citit cu atenţie capitolul despre de Gaulle, iar profesorul Christopher Clark, capitolul despre Adenauer. Martin Indyk, diplomat şi savant, a furnizat comentarii judicioase pentru capitolul despre Sadat. Le sunt

îndatorat fiecăruia dintre ei pentru ajutorul lor.

Diplomatul veteran Charles Hill, care îmi este colaborator şi prieten de o jumătate de secol, a contribuit cu note tranşante şi cu o analiză deosebit de utilă a lui Richard Nixon. De-a lungul carierei sale remarcabile, Charlie a avut o contribuţie fundamentală prin munca sa la Departamentul de Stat, la Universitatea Yale şi la dezvoltarea societăţii noastre.

O serie de prieteni mi-au permis să profit de bunăvoinţa lor pentru o judecată incisivă asupra unor aspecte specifice. Printre aceştia se numără Ray Dalio, Samantha Power, Joel Klein, Roger Hertog, Eli Jacobs şi Bob Blackwill.

în ultimii ani, Eric Schmidt mi-a lărgit perspectivele, prezentându-mi universul high-tech şi al inteligenţei artificiale. Cu Dan Huttenlocher am colaborat la cartea *The Age of AI (Epoca IA),* care a influenţat discuţiile strategice din aceste pagini.

Pe durata pregătirii acestui volum – a şaptea noastră colaborare de acest gen –, Theresa Cimino Amantea a demonstrat încă o dată că este indispensabilă. Pe măsură ce cartea prindea contur, Theresa mi-a descifrat scrisul de mână şi a dactilografiat din nou capitolele pe parcursul mai multor runde de revizuiri cu asiduitatea care o caracterizează şi acuitatea sa remarcabilă. Mai mult, ea a ţinut legătura cu Penguin Press, Agenţia Wylie şi cu cititorii şi redactorii mei

externi.

Neobosita Jody lobst Williams, o altă colaboratoare de încredere timp de mai multe decenii, a ajutat la dactilografiere într-o perioadă critică. Jessee LePorin şi Courtney Glick mi-au gestionat competent programul pe tot parcursul procesului. Chris Nelson, Dennis O'Shea şi Maarten Oosterbaan, angajaţii mei personali, mi-au oferit un ajutor nepreţuit în perioadele lungi de izolare impusă de pandemie şi cu privire la multe chestiuni administrative.

Ann Godoff, preşedinte şi redactor la Penguin Press, şi-a reluat rolul obişnuit şi a gestionat problemele importante legate de lansarea pe piaţa americană cu profesionalismul care o caracterizează, în Marea Britanic, Richard Duguid, Alice Skinner şi David Watson au lucrat cu pricepere sub presiunea timpului, în special la editarea şi la asamblarea manuscrisului.

Andrew Wylie, agentul meu literar de mulţi ani, şi adjunctul său din Marea Britanie, James Pullen, m- au reprezentat în întreaga lume cu devotament neobosit şi cu pricepere.

Această carte îi este dedicată lui Nancy, soţia mea de aproape jumătate de secol. Ea mi-a făcut viaţa împlinită şi i-a dat sens. Ca şi în cazul celorlalte cărţi ale mele, Nancy a citit şi a îmbunătăţit fiecare capitol.

Inutil de spus, neajunsurile din această carte îmi aparţin.

INTRODUCERE

Axe de leadership

Orice societate, indiferent de sistemul său politic, se află într-o tranziţie perpetuă între un trecut care îi constituie memoria şi o viziune asupra viitorului care îi inspiră evoluţia. De-a lungul acestui traseu, leadershipul este indispensabil: trebuie luate decizii, trebuie câştigată încrederea, trebuie onorate promisiunile, trebuie propusă o cale de urmat. în instituţiile umane — state, religii, armate, companii, şcoli – este nevoie de leadership pentru a-i ajuta pe oameni să ajungă de unde se află până acolo unde nu au fost niciodată şi, uneori, unde cu greu îşi pot imagina să meargă. Fără leadership, instituţiile ajung în derivă, iar naţiunile riscă irelevanţa crescândă şi, în cele din urmă, dezastrul.

Liderii gândesc şi acţionează la intersecţia a două axe: prima, între trecut şi viitor; a doua, între valorile şi aspiraţiile durabile ale celor pe care îi conduc. Prima lor provocare este analiza, care începe cu o evaluare realistă a societăţii lor, pe baza istoriei, obiceiurilor şi capacităţilor acesteia. Apoi trebuie să găsească un echilibru între ceea ce ştiu, care este negreşit extras din trecut, şi ceea ce intuiesc despre viitor, care este inerent conjectural şi incert. Această înţelegere intuitivă a direcţiei le permite liderilor să stabilească obiective şi să traseze o strategie.

Pentru ca strategiile să inspire societatea, liderii trebuie să servească drept educatori — comunicând obiective, potolind îndoieli şi câştigând sprijin. Deşi statul deţine, prin definiţie, monopolul forţei, întrebuinţarea constrângerii este un simptom al conducerii inadecvate; liderii buni determină poporul să îşi dorească să li se alăture. Totodată, ei trebuie

să inspire un anturaj apropiat să le traducă gândirea, astfel încât să facă referire la problemele practice ale zilei. O astfel de echipă dinamică este continuarea vizibilă a vitalităţii interioare a liderului; sprijină parcursul liderului şi ameliorează dilemele decizionale. Liderii pot fi ridicaţi – sau doborâţi — de calităţile celor din jur.

Atributele cruciale ale unui lider pentru îndeplinirea acestor sarcini, precum şi puntea dintre trecut şi viitor sunt curajul şi caracterul – curajul de a alege o direcţie dintre opţiuni complexe şi dificile, ceea ce face necesară dorinţa de a transcende rutina; şi putere de caracter pentru a susţine o direcţie de acţiune ale cărei beneficii şi X > > f f pericole pot fi întrezărite doar parţial în momentul alegerii. Curajul solicită virtutea în momentul deciziei; caracterul sporeşte credinţa faţă de valori pe o perioadă îndelungată.

Leadershipul este esenţial în perioadele de tranziţie, când valorile şi instituţiile îşi pierd relevanţa, iar prefigurarea unui viitor demn este discutabilă. în astfel de vremuri, liderilor li se solicită să gândească creativ şi să pună un diagnostic: care sunt sursele bunăstării societăţii? Dar ale decăderii sale? Ce moşteniri din trecut ar trebui păstrate şi care trebuie adaptate sau eliminate? Ce obiective merită devotament şi ce perspective trebuie respinse, oricât ar fi de tentante? Şi, la extrem, este societatea suficient de vitală şi de încrezătoare pentru a accepta sacrificiul ca etapă intermediară către un viitor împlinit?

Natura deciziilor de leadership

Liderii sunt inevitabil îngrădiţi de constrângeri. Ei funcţionează cu puţin, pentru că fiecare societate se confruntă cu limitele capacităţilor şi puterii sale, dictate de demografie şi de economie. Totodată, ei

funcţionează într-un anumit timp, pentru că fiecare epocă şi fiecare cultură sunt reflecţii ale propriilor valori, obiceiuri şi atitudini predominante care, laolaltă, definesc rezultatele dorite. Liderii funcţionează şi în concurenţă, pentru că trebuie să se confrunte cu alţi jucători – fie aliaţi, potenţiali parteneri, fie adversari – care nu sunt statici, ci adaptabili, cu propriile capacităţi şi aspiraţii distincte. Mai mult, evenimentele se mişcă adesea prea repede pentru a permite un calcul precis; liderii trebuie să emită judecăţi bazate pe intuiţii şi ipoteze care nu pot fi dovedite la momentul deciziei. Pentru un lider, gestionarea riscului este tot atât de importantă precum capacitatea de analiză.

„Strategia” reprezintă concluzia la care ajunge un lider în aceste condiţii de strâmtorare, temporalitate, concurenţă şi fluiditate. în ce priveşte găsirea căii de urmat, leadershipul strategic poate fi asemănat cu mersul pe frânghie: la fel cum un acrobat va cădea dacă este fie prea timid, fie prea îndrăzneţ, un lider este obligat să acţioneze cu o marjă restrânsă, suspendat între certitudinile relative ale trecutului şi ambiguităţile viitorului. Pedeapsa pentru ambiţia excesivă — ceea ce grecii numeau hybris – este epuizarea, iar preţul pentru culcatul pe lauri este pierderea progresivă a importanţei şi, în cele din urmă, decăderea. Pas cu pas, liderii trebuie să adapteze mijloacele la scopuri şi scopul la împrejurări, dacă doresc să ajungă la destinaţie.

Liderul ca strateg se confruntă cu un paradox inerent: în circumstanţe care necesită acţiune, sfera de luare a deciziilor este adesea cea mai mare atunci când informaţiile relevante sunt cele mai puţine. Când devin disponibile mai multe date, marja de manevră tinde să se restrângă. De exemplu, în etapele incipiente în care o putere rivală acumulează arme strategice sau la apariţia bruscă a unui nou

virus respirator, există tentaţia de a considera că fenomenul în curs de dezvoltare este fie tranzitoriu, fie gestionabil conform unor standarde stabilite. Când ameninţarea nu mai poate fi negată sau minimalizată, sfera de acţiune deja s-a restrâns sau costul rezolvării problemei a devenit exorbitant. Timpul irosit şi limitările vor începe să se impună. Chiar şi cele mai bune dintre opţiunile rămase vor fi complicat de executat, cu sanse reduse de succes şi risc mai serios de eşec.

Acesta este momentul în care instinctul şi judecata liderului sunt cruciale. Winston Ghurchill a înţeles bine acest lucru atunci când a scris în *The Gathering Storm* (1948) *(Calmul dinaintea furtunii):* „Oamenii de stat nu sunt chemaţi să rezolve doar chestiuni simple. Adesea, acestea se rezolvă de la sine. Gând balanţa tremură şi proporţiile sunt învăluite în ceaţă, se iveşte ocazia de a lua decizii care să salveze lumea”.[1]

în mai 1953, un student american l-a întrebat pe Ghurchill cum se poate pregăti cineva pentru a face faţă provocărilor specifice leadershipului. „Studiază istoria. Studiază istoria”, a fost răspunsul categoric al acestuia, „în istorie se află toate secretele meşteşugului guvernării.”[2] Ghurchill însuşi a studiat cu aviditate istoria şi a scris cărţi de istorie, înţelegând bine continuumul în care lucra.

Dar, deşi este esenţială, cunoaşterea istoriei nu este suficientă. Unele chestiuni rămân pentru totdeauna „învăluite în ceaţă”, de nepătruns chiar şi pentru cei eruditi şi experimentaţi. Istoria oferă lecţii prin analogie, solicitând capacitatea de a recunoaşte situaţii similare. Totuşi, „lecţiile” sale sunt, în esenţă, aproximări pe care liderii trebuie să le recunoască şi să le adapteze la împrejurările epocii lor. La începutul secolului XX, Oswald Spengler, specialist în filosofia istoriei, a surprins această sarcină când a

descris liderul „născut” ca fiind „mai presus de toate un evaluator – un evaluator de oameni, situaţii şi lucruri... [care are capacitatea] de a face lucrul corect fără a-l «cunoaşte»„.[3]

Liderii strategici au nevoie şi de calităţile unui artist care simte cum să sculpteze viitorul folosind materialele disponibile în prezent. După cum a observat Gharles de Gaulle în meditaţia sa despre leadership, *The Edge of the Sword* (1932) *(Muchia săbiei),* artistul „nu renunţă la folosirea inteligenţei sale” – care este, la urma urmei, sursa „lecţiilor, metodelor şi a cunoaşterii”. în schimb, artistul adaugă acestor fundamente „o anumită facultate instinctivă pe care o numim inspiraţie”, singura care poate asigura „contactul direct cu natura din care trebuie să sară scânteia vitală”.[4]

Dat fiind că realitatea este complexă, adevărul din istorie diferă de adevărul din stiintă. Omul de stiintă caută rezultate verificabile; liderul strategic care cunoaşte istoria se străduieşte să distileze informaţii despre acţiune din ambiguitatea inerentă. Experimentele ştiinţifice susţin rezultate anterioare sau le pun la îndoială, oferindu-le oamenilor de ştiinţă posibilitatea de a modifica variabilele şi de a repeta testele. De obicei, strategilor le este permis un singur test; deciziile lor sunt tipic irevocabile. Astfel, omul de ştiinţă află adevărul pe cale experimentală sau matematică; strategul raţionează cel puţin parţial prin analogie cu trecutul – stabilind mai întâi ce evenimente sunt comparabile şi ce concluzii anterioare rămân relevante. Chiar şi atunci, strategul trebuie să aleagă analogiile cu grijă, căci nimeni nu poate, în realitate, să retrăiască trecutul; ni-l putem imagina doar „la lumina selenară a memoriei”, după cum s-a exprimat istoricul olandez Johan Huizinga.[5]

Alegerile politice importante implică rareori o

singură variabilă; deciziile înţelepte necesită un amalgam de perspective politice, economice, geografice, tehnologice şi psihologice, toate în lumina unui instinct pentru istorie. La sfârşitul secolului XX, Isaiah Berlin a descris imposibilitatea aplicării gândirii ştiinţifice dincolo de domeniul său de activitate şi, în consecinţă, provocarea eternă a meşteşugului strategiei. El a susţinut că liderul, la fel ca un romancier sau ca un pictor peisagist, trebuie să absoarbă viaţa în toată complexitatea sa uluitoare:

> oamenii sunt proşti sau înţelepţi, înţelegători sau orbi, adică nu sunt cunoscători sau învăţaţi, sau bine informaţi, diferenţa fiind percepţia aromelor unice ale fiecărei situaţii, aşa cum este ea, cu diferenţele sale specifice – a acelor lucruri din ea prin care diferă de toate celelalte situaţii, adică acele aspecte ale acesteia care o fac nesusceptibilă la analiza ştiinţifică.[6]

Şase lideri în contextul lor

Combinaţia dintre caracter şi împrejurări este cea care creează istoria, iar cei şase lideri portretizaţi în aceste pagini — Konrad Adenauer, Charles de Gaulle, Richard Nixon, Anwar Sadat, Lee Kuan Yew şi Margaret Thatcher — au fost toţi modelaţi de împrejurările perioadei lor istorice dramatice. Toţi au devenit apoi şi arhitecti ai evoluţiei postbelice a societăţilor lor şi a ordinii internaţionale. Am avut norocul să-i întâlnesc pe toţi şase la apogeul influenţei lor şi să lucrez îndeaproape cu Richard Nixon. Moştenind o lume ale cărei certitudini fuseseră dizolvate de război, ei au redefinit scopurile naţionale, au deschis noi perspective şi au contribuit cu o structură nouă la o lume în tranziţie.

Fiecare dintre cei şase lideri a trecut, în felul său, prin focul celui de-al „Doilea Război de Treizeci de Ani” — adică seria de conflicte distructive care se întinde de la începutul Primului Război Mondial în

august 1914 şi până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial în septembrie 1945. La fel ca primul Război de Treizeci de Ani, al doilea a început în Europa, dar sângerarea s-a extins în restul lumii. Primul a transformat Europa dintr- o regiune în care legitimitatea deriva din credinţa religioasă şi moştenirea dinastică într-o ordine bazată pe egalitatea suverană a statelor seculare şi s-a axat pe răspândirea preceptelor sale pe tot globul. Trei secole mai târziu, cel de-al Doilea Război de Treizeci de Ani a provocat întregul sistem internaţional să depăşească deziluzia din Europa şi sărăcia din majoritatea restului lumii prin principii de ordine noi.

Europa intrase în secolul XX la apogeul influenţei sale globale, impregnată de convingerea că progresul său în secolele precedente era sigur – dacă nu destinat să fie — nesfârşit. Populaţiile şi economiile de pe continent creşteau într-un ritm fără precedent. Industrializarea şi comerţul din ce în ce mai liber au mijlocit prosperitatea istorică. în aproape toate ţările europene existau instituţii democratice: erau dominante în Marea Britanie şi în Franţa, subdezvoltate, dar din ce în ce mai relevante în Germania şi în Austria imperiale, şi incipiente în Rusia prerevoluţionară. La începutul secolului XX, clasele educate din Europa împărtăşeau cu Lodovico Settembrini, umanistul liberal din romanul lui Thomas Mann *Muntele vrăjit,* credinţa că ,,lucrurile urmau un curs favorabil civilizaţiei”[7].

Această viziune utopică şi-a atins apoteoza în tratatul de succes din 1910 al jurnalistului englez Norman Angell, *The Great Illusion (Marea iluzie),* care susţinea că interdependenţa economică crescândă a puterilor europene făcuse ca războiul să aibă un preţ prohibitiv. Angell a proclamat „îndepărtarea irezistibilă a oamenilor de conflict şi apropierea de cooperare”[8]. Aceasta şi multe alte

predicţii similare aveau să explodeze în scurt timp — poate cel mai important de remarcat, afirmaţia lui Angell că „nu mai era posibil ca vreun guvern să ordone exterminarea unei întregi populaţii, a femeilor şi a copiilor, în vechiul stil biblic”[9].

Primul Război Mondial a secătuit vistieriile, a pus capăt dinastiilor şi a spulberat vieţi. A fost o catastrofă din care Europa nu şi-a revenit niciodată pe deplin. Până la semnarea armistiţiului la 11 noiembrie 1918, fuseseră ucişi aproape 10 milioane de soldaţi şi şapte milioane de civili.[10] Unul din şapte soldaţi care au fost mobilizaţi nu s- a mai întors niciodată.[11] în Europa au fost nimicite două generaţii de tineri – bărbaţi tineri ucişi, femei tinere rămase văduve sau singure, nenumăraţi copii rămaşi orfani.

Deşi Franţa şi Marea Britanie au ieşit învingătoare, ambele erau epuizate şi fragile din punct de vedere politic. Germania învinsă, lipsită de coloniile sale şi grav îndatorată, oscila între resentimentele faţă de învingători şi conflictul intern dintre partidele politice concurente. Atât Imperiul Austro-Ungar, cât şi cel Otoman s-au prăbuşit, iar Rusia a cunoscut una dintre cele mai radicale revoluţii din istorie şi se afla acum în afara oricărui sistem international.

în anii interbelici, democraţiile au fost zdruncinate, totalitarismul a pornit în marş şi privaţiunile au bântuit continentul. După ce entuziasmul marţial din 1914 se domolise de mult, Europa a întâmpinat izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, în septembrie 1939, cu premoniţie amestecată cu resemnare. Iar de data aceasta, restul lumii a împărtăşit suferinţa Europei. De la New York, poetul anglo – american W.H. Auden scria:

> Valuri de furie şi teamă
> Se rostogolesc peste ţinuturile Luminoase
> şi întunecate ale pământului, Obsedându-
> ne vieţile personale;

Miasma de nerostit a mortii
Pângăreşte noaptea de septembrie.[12]

Cuvintele lui Auden s-au dovedit premonitorii. Tributul uman perceput de al Doilea Război Mondial a ajuns la nu mai puţin de 60 de milioane de vieţi, pierderile concentrându-se în principal în Uniunea Sovietică, China, Germania şi Polonia.[13] Până în august 1945, de la Köln şi Coventry la Nanjing şi Nagasaki, oraşele fuseseră transformate în moloz de obuze, bombardamente aeriene, incendii şi conflicte civile. Economiile distruse, foametea larg răspândită şi populaţiile epuizate rămase în urma războiului erau demoralizate de sarcinile costisitoare ale reconstrucţiei naţionale. Statutul naţional al Germaniei, aproape însăşi legitimitatea sa, fusese anihilat de Adolf Hitler. în Franţa, a Treia Republică se prăbuşise sub impactul atacului nazist din 1940 şi, în 1944, abia începea să-şi revină din acel vid moral. Dintre marile puteri europene, numai Marea Britanie şi-a păstrat instituţiile politice de dinainte de război, dar era practic falimentară şi avea să se confrunte curând cu pierderea progresivă a imperiului său şi cu dificultăţi economice persistente.

Aceste turbulenţe au lăsat o urmă de neşters asupra fiecăruia dintre cei şase lideri portretizaţi în această carte.

Cariera politică a lui Konrad Adenauer (născut în 1876), care a ocupat funcţia de primar al oraşului Köln între 1917 şi 1933, avea să includă conflictul interbelic cu Franţa privind Renania, precum şi ascensiunea lui Hitler; în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, el a fost întemniţat de două ori de nazişti. începând din 1949, Adenauer a călăuzit Germania, ajutând-o să depăşească momentul cel mai ruşinos al istoriei sale, abandonându-şi ambiţia de decenii privind dominaţia Europei, ancorând

Germania în Alianţa Atlantică şi reconstruind-o pe o fundaţie morală care reflecta propriile valori creştine şi convingeri democratice.

Charles de Gaulle (născut în 1890) a petrecut doi ani şi jumătate în timpul Primului Război Mondial ca prizonier de război în Germania imperială; în al Doilea Război Mondial, a comandat iniţial un regiment de tancuri. Apoi, după prăbuşirea Franţei, a reconstruit structura politică a ţării de două ori — prima dată în 1944, pentru a restabili esenţa Franţei, şi a doua oară în 1958, pentru a-i revitaliza sufletul şi a preveni războiul civil. De Gaulle a condus tranziţia istorică a Franţei de la un imperiu înfrânt, divizat şi extenuat la un stat naţional stabil, prosper, sub o constituţie solidă. Pornind de la această bază, el a redat Franţei un rol semnificativ şi durabil în relaţiile internationale.

Richard Nixon (născut în 1913) a învăţat din experienţa sa în cel de-al Doilea Război Mondial că ţara lui trebuia să joace un rol mai important în ordinea mondială care se contura. în ciuda faptului că a fost singurul preşedinte american care a demisionat din funcţie, între 1969 şi 1974, el a modificat tensiunile superputerilor de la apogeul Războiului Rece şi a scos Statele Unite din conflictul din Vietnam. Totodată, a aşezat politica americană externă pe o poziţie globală constructivă prin deschiderea relaţiilor cu China, prin demararea unui proces de pace care avea să transforme Orientul Mijlociu şi prin sprijinirea unui concept de ordine mondială bazat pe echilibru.

Doi dintre liderii despre care se discută în aceste pagini au trăit al Doilea Război Mondial ca supuşi coloniali. Anwar Sadat (născut în 1918), ca ofiţer al armatei egiptene, a fost închis timp de doi ani pentru că a încercat în 1942 să colaboreze cu feldmareşalul german Erwin Rommel la expulzarea britanicilor din

Egipt şi apoi timp de trei ani, în mare parte în izolare, după asasinarea fostului ministru de finanţe probritanic Amin Osman. Animat mult timp de convingeri revoluţionare şi panarabe, Sadat a fost propulsat, după moartea subită a lui Gamal Abdel Nasser în 1970, la preşedinţia unui Egipt care fusese şocat şi demoralizat de înfrângerea în războiul din 1967 cu Israelul. Printr-o combinaţie inteligenta de strategie militară şi diplomaţie, el s-a străduit apoi să-i readucă Egiptului teritoriile pierdute şi să-i restabilească încrederea de sine, asigurând totodată pacea cu Israelul, mult timp greu de atins, printr-o filosofic transcendentă.

Lee Kuan Yew (născut în 1923) a evitat la limită să fie executat de ocupanţii japonezi în 1942. Lee a modelat evoluţia unui oraş-port sărac, multietnic, de la marginea Pacificului, înconjurat de vecini ostili. Sub tutela lui, Singapore a apărut ca un oraş-stat sigur, bine administrat şi prosper, cu o identitate naţională comună, oferind unitate în ciuda diversităţii culturale.

Margaret Thatcher (născută în 1925) se aduna cu familia în jurul radioului ca să asculte mesajele prim-ministrului Winston Ghurchill din timpul războiului, pe parcursul Bătăliei pentru Anglia. în 1979, Marea Britanic moştenită de Thatcher era o fostă putere imperială, pătrunsă de un aer de resemnare obosită din pricina pierderii influenţei sale globale şi a declinului importanţei sale internaţionale. Ea şi-a reînnoit ţara prin reformă economică şi printr-o politică externă caracterizată de echilibrul dintre îndrăzneală şi prudenţă.

După al Doilea Război de Treizeci de Ani, toţi cei şase lideri au tras propriile concluzii cu privire la ceea ce a dus lumea pe căi greşite şi au conştientizat puternic necesitatea unei conduceri politice îndrăzneţe – şi care sădeşte aspiraţii. Istoricul

Andrew Roberts ne aminteşte că, deşi în înţelesul cel mai larg, „conducerea" conotă bunătate inerentă, conducătorii „sunt, de fapt, complet neutri din punct de vedere moral, capabili în egală măsură de a conduce omenirea spre abis, cât şi pe culmi însorite. Este o forţă proteică de o putere terifiantă" pe care trebuie să ne străduim să o orientăm către scopuri morale.[14]

întruchipări ale leadershipului:omul de stat şi profetul

Majoritatea liderilor nu sunt vizionari, ci manageriali. în orice societate şi la orice nivel de responsabilitate, sunt necesari administratori ai activităţii de zi cu zi, pentru a călăuzi instituţiile avute în grijă. Dar în perioadele de criză — fie că e vorba de război, de schimbări tehnologice rapide, de dislocare economică bruscă sau de turbulenţe ideologice – gestionarea stării de fapt poate fi cea mai riscantă acţiune dintre toate. în societăţile norocoase, astfel de vremuri promovează lideri transformatori. Felul în care se disting poate fi clasificat în două tipuri ideale: omul de stat şi profetul.[15]

Oamenii de stat vizionari înţeleg că au două sarcini esenţiale. Prima este protejarea societăţii prin manipularea împrejurărilor, în loc de a se lăsa copleşiţi de ele. Aceşti lideri vor îmbrăţişa schimbarea şi progresul, asigurându-se totodată că societatea lor îşi păstrează conştiinţa de sine fundamentală prin evoluţiile pe care le încurajează în cadrul acesteia. A doua este temperarea viziunii prin prudenţă, prin păstrarea unui simţ al limitelor. Aceşti lideri îşi asumă responsabilitatea nu numai pentru cele mai bune rezultate, ci şi pentru cele mai proaste. Ei tind să fie conştienţi că multe speranţe mari au eşuat, că nenumărate intenţii bune nu au

putut fi realizate şi că în acţiunile umane persistă cu încăpăţânare egoismul, foamea de putere şi violenţa. Potrivit acestei definiţii a conducerii, oamenii de stat sunt înclinaţi să ia măsuri împotriva situaţiilor în care planurile ar putea eşua oricât de bine ar fi făcute sau în care formularea cea mai elocventă ar putea deghiza intenţii ascunse. Ei tind să fie suspicioşi faţă de cei care personalizează politica, pentru că istoria a dovedit fragilitatea structurilor dependente în mare măsură de personalităţi individuale. Ambiţioşi, dar nu revoluţionari, ei funcţionează în ceea ce percep a fi un grăunte de istorie, propulsându-şi societăţile; totodată, ei consideră instituţiile politice şi valorile fundamentale o moştenire care trebuie transmisă generaţiilor viitoare (însă cu modificări care le susţin esenţa). Liderii înţelepţi de tipul omului de stat îşi vor da seama când împrejurări noi fac necesară transcenderea instituţiilor şi valorilor existente. Dar ei înţeleg că, pentru ca societăţile lor să prospere, vor trebui să se asigure că schimbarea nu depăşeşte ceea ce poate susţine. Printre astfel de oameni de stat se numără lideri din secolul al
XVII-lea care au modelat sistemul statal westfalian—, precum şi lideri europeni din secolul al XIX-lea ca Palmerston, Gladstone, Disraeli şi Bismarck. în secolul XX, Theodore şi Franklin Roosevelt, Mustafa Kemal Atatürk şi Jawaharlal Nehru au fost toţi lideri de tipul omului de stat.

Al doilea tip de lider — vizionarul sau profetul — tratează instituţiile predominante mai puţin din perspectiva posibilului şi mai mult prin prisma unei viziuni a imperativului. Liderii profetici invocă viziunile lor transcendente ca dovadă a probităţii lor. Tânjind după o pânză goală, pe care să-şi deseneze proiectele, ei îşi asumă ca sarcină principală ştergerea trecutului – comorile sale, precum şi

capcanele sale. Virtutea profeţilor este redefinirea a ceea ce pare posibil; ei sunt „oamenii nerezonabili” pe seama cărora George Bernard Shaw a pus „tot progresul”.— Crezând în soluţii supreme, liderii profetici tind să nu aibă încredere în etapizare, considerând că este o concesie inutilă făcută timpului şi împrejurărilor; scopul lor este să depăşească starea de fapt, mai degrabă decât să o gestioneze. Akhenaton, Ioana d’Arc, Robespierre, Lenin şi Gandhi se numără printre liderii profetici ai istoriei.

Linia de demarcaţie dintre cele două tipuri poate părea absolută; dar nu este deloc de netrecut. Liderii pot trece de la un tip la altul — sau pot împrumuta de la unul, manifestând în principal atitudinile celuilalt. Ghurchill în „anii sălbăticiei” şi de Gaulle ca lider al Francezilor Liberi au aparţinut, în aceste etape ale vieţii lor, categoriei profeţilor, la fel ca Sadat după 1973. în practică, fiecare dintre cei sase lideri înfăţişaţi în această carte a reuşit o sinteză a celor două tendinţe, deşi a înclinat către omul de stat.

Pentru antici, o combinaţie optima a celor două stiluri a fost exemplificată de conducerea lui Temistocle, liderul atenian care a salvat oraşele-stat greceşti de la absorbţia în Imperiul Persan. Tucidide l-a descris pe Temistocle ca fiind „deopotrivă cel mai bun *judecător* în acele crize bruşte care permit prea puţină deliberare sau deloc şi cel mai bun profet al viitorului, chiar şi până la cele mai îndepărtate posibilităţi”[16].

Intersecţia dintre cele două tipuri este adesea neconcludentă şi frustrantă, din pricina felului diferit în care este măsurat succesul: testul oamenilor de stat este durabilitatea structurilor politice sub stres, pe când profeţii îşi evaluează realizările raportându-se la standarde absolute. Daca omul de stat

evaluează posibilele direcţii de acţiune mai degrabă pe baza utilităţii lor decât a „adevărului” acestora, profetul consideră această abordare un sacrilegiu, un triumf al oportunităţii asupra principiului universal. Pentru omul de stat, negocierea este un mecanism de stabilitate; pentru profet, poate fi un mijloc de convertire sau de demoralizare a adversarilor. Şi dacă, pentru omul de stat, păstrarea ordinii internaţionale transcende orice dispută din cadrul acesteia, profeţii sunt călăuziţi de obiectivul lor şi sunt dispuşi să răstoarne ordinea existentă.

Ambele tipuri de conducere au fost transformatoare, mai ales în perioadele de criză, deşi stilul profetic, reprezentativ pentru momentele de exaltare, implică, de obicei, dislocare şi suferinţă mai mari. Fiecare abordare are şi propriul inamic. în cazul omului de stat, deşi echilibrul poate fi condiţia stabilităţii şi a progresului pe termen lung, acesta este lipsit de elan propriu. în cazul profetului, riscul este ca o dispoziţie extatică să cufunde omenirea în imensitatea unei viziuni şi să reducă individul la un obiect.

Individul în istorie

Oricare ar fi caracteristicile lor personale sau modurile de acţiune, liderii se confruntă inevitabil cu o provocare constantă: aceea de a împiedica exigenţele prezentului să copleşească viitorul. Liderii obişnuiţi caută să gestioneze imediatul; cei însemnaţi încearcă să ridice societatea la nivelul viziunilor lor. Modul în care poate fi abordată această provocare este dezbătut de când omenirea analizează relaţia dintre ce este voit şi ce este inevitabil. în lumea occidentală, încă din secolul al XlX-lea, soluţia a fost subscrisă din ce în ce mai mult istoriei, ca şi cum evenimentele i-ar fi copleşit pe bărbaţi şi pe femei într-un proces vast în care ei erau instrumente, nu

autori. în secolul XX, numeroşi învăţaţi, cum ar fi eminentul istoric francez Fernand Braudel, au considerat permanent că indivizii şi evenimentele pe care ei le modelează sunt doar „tulburări de suprafaţă” şi „creste de spumă” într-o mare mai vastă cu maree ample şi ineluctabile.[17] Gânditorii de seamă — experţi în istorie socială, filosofic politică şi teoreticieni ai relaţiilor internaţionale deopotrivă – au impregnat forţele incoerente cu puterea destinului. Ni se spune că, în ciuda „mişcărilor”, „structurilor” şi „distribuţiilor de putere”, omenirii i se refuză oricare alegere — şi, prin extensie, nu poate decât să renunţe la orice responsabilitate. Desigur, acestea sunt concepte valide de analiză istorică şi orice lider trebuie să fie conştient de forţa lor. Dar ele sunt întotdeauna aplicate prin intermediul oamenilor şi filtrate prin percepţia umană. Ga o ironie, cel mai eficient instrument pentru consolidarea malignă a puterii de către indivizi au fost teoriile despre legile inevitabile ale istoriei.

întrebarea este dacă aceste forte sunt endemice sau f supuse acţiunii sociale şi politice. Fizica a aflat că A. realitatea este modificată de procesul de observaţie. În mod similar, istoria ne învaţă că bărbaţii şi femeile îsi modelează mediul prin felul în care îl interpretează.

Contează indivizii în istorie? Un contemporan de-al lui Caesar sau Mahomed, Luther sau Gandhi, Churchill sau FDR- cu greu s-ar fi gândit să pună o astfel de întrebare. Aceste pagini vorbesc despre lideri care, în lupta nesfârşită dintre ce este voit şi ce este inevitabil, au înţeles că ceea ce pare inevitabil devine astfel datorită oamenilor. Ei au contat deoarece au depăşit circumstanţele pe care le-au moştenit şi, prin aceasta, şi-au purtat societăţile până la graniţele posibilului.

01 Instituit în secolul al XVII-lea, după Războiul de Treizeci de Ani, sistemul westfalian a grupat statele care au supravieţuit acelui conflict pe baza interesului naţional şi a suveranităţii, înlocuind fundamentul religios sau dinastic al perioadei medievale precedente.

02 „Omul rezonabil se adaptează la lume: cel nerezonabil stăruie să încerce să adapteze lumea la sine. Prin urmare, orice progres depinde de omul nerezonabil.” (George Bernard Shaw, *Om şi Supraom)*

03 Franklin Delano Roosevelt, al 32-lea preşedinte al SUA (n.tr.)

ŞASE STUDII DE STRATEGIE MONDIALA

1. KONRAD ADENAUER: STRATEGIA SMERENIEI

Necesitatea reînnoirii

în ianuarie 1943, la Conferinţa de la Casablanca, Aliaţii au proclamat că nu vor accepta nimic altceva decât „capitularea necondiţionată” a Puterilor Axei. Preşedintele SUA, Franklin Delano Roosevelt, care a fost forţa motrice din spatele anunţului, a dorit ca orice guvern care îi va succeda lui Hitler să fie lipsit de posibilitatea de a pretinde că a fost amăgit să capituleze cu promisiuni neîndeplinite. înfrângerea militară completă a Germaniei, precum şi pierderea totală a legitimităţii sale morale şi internationale au condus inexorabil la dezintegrarea progresivă a structurii civile germane.

Am urmărit acest proces ca parte a Diviziei 84 Infanterie a armatei americane, pe măsură ce aceasta s-a deplasat de la graniţa Germaniei, aproape de zona industrială Ruhr, până la fluviul Elba, lângă – Magdeburg — la doar 160 de kilometri distanţă de Bătălia pentru Berlin, care era pe atunci în toi. Gând divizia a trecut graniţa germană, am fost transferat la o unitate responsabilă cu securitatea şi prevenirea activităţii de gherilă pe care o ordonase Hitler.

Cineva ca mine, a cărui familie fugise din micul

oraş bavarez Fürth cu şase ani înainte, pentru a scăpa de persecuţia rasială, nu şi-ar fi putut imagina un contrast mai mare fată de Germania din tinereţea mea. La acea vreme, Hitler tocmai anexase Austria şi era pe cale de a dezmembra Cehoslovacia. Atitudinea predominantă în rândul poporului german se apropia de despotism.

Acum, la multe ferestre atârnau cearşafuri albe pentru a anunţa capitularea populaţiei. Germanii, care cu câţiva ani înainte sărbătoriseră perspectiva de a domina Europa de la Canalul Mânecii până la fluviul Volga, erau speriaţi şi năuciţi. Mii de persoane strămutate — deportate din Europa de Est la muncă forţată în timpul războiului – se înghesuiau pe străzi, căutând hrană şi adăpost, precum şi posibilitatea de a se întoarce acasă.

A fost o perioadă de disperare în istoria Germaniei. Lipsa de alimente era gravă. Mulţi au murit de foame, iar mortalitatea infantilă a fost de două ori mai mare decât în restul Europei de Vest.[1] Schimburile statornicite de bunuri şi de servicii s-au prăbuşit; au fost înlocuite de pieţe negre. Serviciile poştale erau fie diminuate, fie inexistente. Transportul feroviar era sporadic, iar cel rutier, îngreunat foarte mult de ravagiile războiului şi de lipsa de benzină.

în primăvara anului 1945, sarcina forţelor de ocupaţie era instituirea unui soi de ordine civilă, până când militari guvernamentali antrenaţi aveau să poată înlocui trupele combatante. Aşa stăteau lucrurile în preajma Conferinţei de la Potsdam din iulie şi august (la care au participat Churchill/Attlee, Truman şi Stalin). La acea conferinţă la nivel înalt, Aliaţii au împărţit Germania în patru zone de ocupaţie: pentru Statele Unite, o parte din sud, care

cuprindea Bavaria; pentru Marea Britanic, Renania de Nord industrială şi Valea Ruhrului; pentru Franţa, sudul Renaniei şi teritoriul de-a lungul graniţei cu Alsacia; iar pentru sovietici, o zonă ce se întindea de la fluviul Elba până la linia Oder—Neisse, care constituia noua frontieră poloneză, reducând cu aproape un sfert teritoriul german de dinainte de război. Fiecare dintre cele trei zone occidentale a fost pusă sub jurisdicţia unui înalt funcţionar al puterilor ocupante, cu titlul de înalt
comisar.

Guvernarea civilă germană, care se dovedise odinioară eficientă şi de necontestat, luase sfârşit. Autoritatea supremă era exercitată acum de forţele de ocupaţie până la nivel de judeţ *(Kreis).* Aceste forţe menţineau ordinea, dar a durat aproape optsprezece luni pentru restabilirea comunicaţiilor la niveluri previzibile. în timpul iernii 1945—1946, lipsa de combustibil l-a obligat chiar şi pe Konrad Adenauer, care a devenit cancelar patru ani mai târziu, să doarmă îmbrăcat cu un palton gros.[2]

Germania ocupată purta nu numai povara trecutului său imediat, ci şi a complexităţii istoriei sale. în cei şaptezeci şi patru de ani de la unificare, Germania fusese guvernată succesiv ca monarhie, republică şi stat totalitar. La sfârşitul războiului, singura amintire a unei guvernări stabile data de la începuturile Germaniei unificate, sub cancelarul Otto von Bismarck (1871—1890). De atunci şi până la izbucnirea Primului Război Mondial în 1914, Imperiul German a fost bântuit de ceea ce Bismarck numea „coşmarul” coaliţiilor externe ostile, a căror apariţie fusese provocată de potenţialul militar şi de retorica intransigentă a Germaniei. Dat fiind că Germania unificată era mai puternică decât oricare dintre multele state din jurul său şi mai populată decât orice alt stat cu excepţia Rusiei, puterea sa tot

mai mare şi cu potenţial dominant s – a transformat într – o provocare permanentă la adresa securităţii Europei.

După Primul Război Mondial, nou înfiinţata Republică de la Weimar a fost sărăcită de inflaţie şi de crize economice şi s-a considerat abuzată de prevederile punitive incluse după război în Tratatul de la Versailles. După 1933, Germania condusă de Hitler a căutat să-şi impună totalitarismul asupra întregii Europe. Pe scurt, în prima jumătate a secolului XX, Germania unită a fost, rând pe rând, fie prea puternică, fie prea slabă pentru liniştea Europei. Până în 1945, ajunsese să ocupe poziţia cea mai puţin sigură în Europa şi în lume.

Sarcina de a-i reda acestei societăţi zdrobite demnitatea şi legitimitatea i-a revenit lui Konrad Adenauer, care ocupase funcţia de primar *(Oberbürgermeister)* al oraşului Köln timp de şaisprezece ani înainte de a fi demis de Hitler. Prin experienţa sa, Adenauer a fost plasat, din fericire, într-un rol care necesita deopotrivă smerenia de a gestiona consecinţele capitulării necondiţionate şi tăria de caracter pentru a recâştiga o poziţie internaţională pentru ţara sa, în rândul democraţiilor. Născut în 1876 — la doar cinci ani după unificarea Germaniei sub Bismarck —, Adenauer a fost toată viaţa asociat cu oraşul natal, Köln, cu falnica sa catedrală gotică cu vedere la Rin şi istoria sa ca loc important în constelaţia hanseatică a oraşelor-stat negustoreşti.

Ga adult, Adenauer a cunoscut cele trei configuraţii post-Bismarck ale statului german unificat: brutalitatea sub Kaiser, revoltele interne în perioada Republicii de la Weimar şi aventurismul sub Hitler, culminând cu autodistrugerea şi dezintegrarea. Străduindu-se să regăsească un loc pentru ţara sa într-o ordine postbelică legitimă, el s-a

confruntat cu o moştenire de resentimente la nivel global, iar acasă, cu dezorientarea unui public greu încercat de lunga succesiune de evenimente: revoluţie, război mondial, genocid, înfrângere, scindare, colaps economic şi pierdere a integrităţii morale. A ales o cale deopotrivă umilă şi îndrăzneaţă: să mărturisească nelegiuirile germane; să accepte pedepsele înfrângerii şi ale neputinţei, inclusiv împărţirea ţării sale; să permită dezmembrarea bazei sale industriale pentru despăgubire de război; şi să încerce, prin supunere, să construiască o nouă structură europeană în cadrul căreia Germania putea deveni un partener de încredere. Germania, spera el, va deveni o ţară normală, deşi întotdeauna cu o memorie anormală.

De la primii ani la exilul intern

Tatăl lui Adenauer, Johann, fost subofiţer în armata prusacă, a lucrat timp de trei decenii ca funcţionar public la Köln. Fără studii, în afară de şcoala primară obligatorie, Johann a fost hotărât să le ofere copiilor săi sanse la studii şi la o carieră. Mama lui Adenauer împărtăşea acest ţel; fiică de funcţionar de bancă, ea se ocupa cu lucrul de mână pentru a suplimenta veniturile lui Johann. împreună, l-au pregătit cu asiduitate pe tânărul Konrad pentru şcoală şi s-au străduit să-i transmită valorile lor catolice.[3] Conştientizarea păcatului şi responsabilitatea socială au străbătut copilăria lui Adenauer asemenea unui curent subteran. Pe când era student la Universitatea din Bonn, el şi-a dobândit reputaţia de om tenace datorită obiceiului de a-şi scufunda picioarele într-o găleată cu apă rece ca gheaţa, ca să nu-l răpună oboseala în nopţile lungi de studiu.[4] Licenţa în drept a lui Adenauer şi tradiţia familială a funcţiilor publice l-au determinat în 1904 să devină funcţionar la Köln. 1 s-a dat funcţia de

Beigeordneter, primar adjunct, cu responsabilităţi speciale în domeniul

impozitării. A. În 1909, a fost avansat la funcţia de prim- viceprimar, iar în 1917 a devenit lord-primar al oraşului Köln.[21]

Primarii oraşului Köln erau, de obicei, foşti funcţionari publici care se străduiau să aibă un comportament superior politicii violente şi puternic partizane din acea epocă. Reputaţia lui Adenauer a sporit într-atât încât, în 1926, au existat chiar discuţii la Berlin cu privire la posibilitatea ca acesta să fie numit cancelar al unui guvern de uniune naţională. Efortul a eşuat din cauza dificultăţii de a găsi o alianţă nepartizană, condiţia lui Adenauer pentru acceptarea funcţiei.

Prima luare de poziţie proeminentă la nivel naţional a lui Adenauer a avut legătură cu desemnarea lui Hitler drept cancelar la 30 ianuarie 1933. Pentru a-şi întări poziţia, Hitler a convocat alegeri generale şi a propus parlamentului german aşa-numitul Act de împuternicire, suspendând statul de drept şi independenţa instituţiilor civile. în luna de după desemnarea lui Hitler în funcţia de cancelar, Adenauer a făcut trei demonstraţii publice de opoziţie. în Camera Superioară a Prusiei, căreia îi aparţinea din oficiu în calitate de lord-primar al oraşului Köln, el a votat împotriva Actului de împuternicire. A refuzat o invitaţie de a-l întâmpina pe Hitler pe aeroportul din Köln în timpul campaniei electorale. Iar în săptămâna de dinaintea alegerilor a ordonat îndepărtarea steagurilor naziste de pe poduri şi alte monumente publice. Adenauer a fost demis din funcţie la o săptămână după victoria electorală dinainte rânduită a lui Hitler.

După demitere, Adenauer i-a solicitat azil unui vechi prieten din şcoală, care devenise stareţ al unei mănăstiri benedictine. I-a fost acordat azil, iar în

aprilie Adenauer şi-a stabilit reşedinţa la abatia Maria Laach, la vreo 80 de kilometri sud de Köln, pe malul lacului Laach. Acolo, ocupaţia sa principală a fost studierea aprofundată a două enciclice papale — promulgate de papii Leon al XlII-lea şi Pius al Xl-lea — care aplicau învăţăturile catolice la evoluţiile sociale şi politice, în special la condiţia clasei muncitoare moderne aflată în evoluţie? În aceste enciclice, Adenauer a descoperit doctrine care se potriveau convingerilor sale politice: accentuarea identităţii creştine, mai degrabă decât a identităţii politice, condamnarea comunismului şi a socialismului, perfecţionarea luptei de clasă prin smerenie şi ajutorare creştină şi asigurarea concurentei libere în locul practicilor de tip cartel.[6]

Şederea lui Adenauer la Maria Laach nu avea să dureze. Pentru că a participat la o liturghie de Crăciun — lucru care i-a atras pe oamenii din împrejurimi să-l vadă şi să-l susţină oficialii nazişti au făcut presiuni asupra stareţului ca să-l evacueze pe oaspetele său admirat. Adenauer a plecat în luna ianuarie a anului următor.

Următorul deceniu al vieţii sale a fost marcat de greutăţi şi de instabilitate. Au fost momente de real pericol, mai ales după atentatul eşuat împotriva lui Hitler din iulie 1944, organizat de reprezentanţi ai elitei prusace şi de figuri ale vieţii politice şi militare dinainte de perioada nazistă. Drept răzbunare, Hitler a căutat să distrugă toate aceste elemente. O vreme, Adenauer a evitat soarta lor călătorind din loc în loc, fără a rămâne undeva mai mult de douăzeci şi patru de ore.[7] Pericolul nu i-a schimbat niciodată repulsia faţă de Hitler, pentru că acesta călcase în picioare statul de drept, pe care Adenauer îl considera condiţia *sine qua non* a statului modern.[8] Deşi era un disident cunoscut, Adenauer nu s-a arătat dispus să se alăture conspiratorilor antiregim, civili sau

militari, în principal pentru că era sceptic cu privire la şansele lor de succes.[9] în general, după cum s-a exprimat un autor, „el şi familia lui au făcut tot posibilul să trăiască cât mai liniştit şi mai discret posibil”[10].

Deşi se îndepărtase de politică, naziştii l-au încarcerat în cele din urmă. în toamna anului 1944, Adenauer a petrecut două luni într-o celulă de închisoare de la fereastra căreia a asistat la execuţii, inclusiv la cea a unui băiat de şaisprezece ani; de la etajele de deasupra auzea tinetele altor deţinuţi care erau torturati.

» Jr f t f

în cele din urmă, fiul său Max, care era înrolat în armata germană, a reuşit să-i asigure eliberarea. Gând tancurile americane au intrat în Renania în februarie 1945, Adenauer a început să se gândească în ce măsură şi- ar putea găsi un rol în ţara sa înfrântă militar, devastată moral, zguduită economic şi prăbuşită politic.[11]

Drumul către leadership

Reacţia sălbatică a lui Hitler la lovitura de stat din luna iulie a ultimului an frenetic din al Doilea Război Mondial a decimat rândurile celor care ar fi putut încerca să-i succeadă. Unii politicieni de rang înalt din Partidul Social Democrat supravieţuiseră lagărelor de concentrare — inclusiv rivalul de mai târziu al lui Adenauer, Kurt Schumacher – şi posedau statura politică pentru funcţia de cancelar. Dar le lipseau nişte adepţi suficient de importanţi ca să câştige sprijinul public necesar pentru a pune în practică capitularea necondiţionată a ţării şi penalizările aferente — condiţii pentru a câştiga încrederea Aliatilor occidentali.

în f mai 1945, forţele americane, primele care au ocupat oraşul Köln, l-au reinstalat pe Adenauer în

funcţia de primar, dar, odată cu transferul oraşului către autoritatea britanică ca urmare a Acordului de la Potsdam, au apărut tensiuni, iar britanicii l-au demis în câteva luni. Deşi a fost temporar exclus din activitatea politică de către puterea ocupantă, Adenauer s-a axat discret pe construirea unei baze politice, pregătindu-se pentru reapariţia autoguvernării germane.

În decembrie 1945, Adenauer a participat la o întâlnire pentru a forma un nou partid influenţat atât de creştinismul catolic, cât şi de cel protestant. Erau prezenţi foşti membri ai Partidului de Centru catolic, cu care Adenauer fusese asociat în calitate de primar al oraşului Köln, precum şi ai Partidului Popular Naţional German, conservator, şi ai Partidului Democrat German, liberal. Mulţi fuseseră opozanţi ai lui Hitler, iar unii fuseseră închişi din pricina rezistenţei arătate. Grupului îi lipseau o direcţie politică clară şi o doctrină; astfel, la această primă întâlnire, tonul discuţiilor a fost mai mult socialist decât liberal clasic. în parte din cauza obiecţiilor lui Adenauer, problema primelor principii a fost lăsată deoparte, iar grupul şi-a decis doar numele: Uniunea Creştin Democrată (CDU).[12]

Luna următoare, Adenauer a contribuit la impregnarea CDU cu filosofic politică ca partid al democraţiei, al conservatorismului social şi al integrării europene, respingând trecutul recent al Germaniei, precum şi orice formă de totalitarism. La un congres din ianuarie 1946 al membrilor importanţi din CDU desfăşurat în zona de ocupaţie britanică din Herford, Westfalia, Adenauer a detaliat aceste principii şi şi-a consolidat poziţia de conducător al partidului la început de drum.

Pe 26 martie 1946, primul discurs public al lui Adenauer de după încheierea războiului a fost o avanpremieră la conducerea sa politică ulterioară.

Criticând comportamentul Germaniei sub conducerea lui Hitler, Adenauer a întrebat miile de oameni din holul principal, grav avariat, al Universităţii din Köln cum a fost posibil ca naziştii să ajungă la putere. Ei au comis apoi „infracţiuni grave”, a spus el, iar germanii îşi vor putea găsi drumul către un viitor mai bun doar împăcându-se cu trecutul lor.[13] Un asemenea efort avea să fie necesar pentru renaşterea ţării lor. Din această perspectivă, atitudinea Germaniei după al Doilea Război Mondial trebuia să fie opusul reacţiei sale la Primul Război Mondial. în loc să se complacă din nou în autocompătimire şi naţionalism, Germania trebuia să-şi caute viitorul în Europa unificatoare. Adenauer proclama o strategie a smereniei.

înalt şi aparent imperturbabil, Adenauer avea tendinţa să vorbească concis, deşi tonul era atenuat de cadenţele vioaie, specifice Renaniei, mai conciliante decât vorbirea prusacă, în care, potrivit lui Mark Twain, propoziţiile mărsăluiesc prin conversaţii ca nişte formaţiuni militare. (Renania fusese autonomă înainte de a intra în posesia Prusiei în 1814-1815.) Totodată, el emana vitalitate şi încredere în sine. Stilul său era antiteza carismei Zgomotoase din epoca hitleristă şi aspira la autoritatea senină a generaţiei de dinainte de Primul Război Mondial, ale cărei acţiuni fuseseră guvernate de reţinere şi de valori comune.

Toate aceste calităţi, împreună cu poziţia pe care o dobândise după un deceniu de distanţare ostentativă faţă de Hitler, l-au făcut pe Adenauer candidatul firesc la conducerea noului partid democratic. Dar nu a fost mai presus de unele manevre practice pentru a-şi atinge scopul. La prima şedinţă a GDU, un scaun a fost poziţionat în capul mesei. Adenauer s-a apropiat de el şi a anunţat: „M-am născut pe 5 ianuarie 1876, aşa că sunt probabil persoana cea mai

în vârstă de aici. Dacă nu se opune nimeni, mă voi considera preşedinte datorită vechimii”. Acest lucru a provocat deopotrivă râs şi acceptare; din acel moment, el avea să conducă partidul timp de peste cincisprezece ani.[14]

Programul GDU, la conceperea căruia Adenauer a jucat un rol-cheie, îi îndemna pe germani să-şi respingă trecutul şi să îmbrăţişeze un spirit de reînnoire, bazat pe idealuri creştine şi pe principii democratice:

> Gata cu lozincile unor vremuri apuse, gata cu uzura vieţii şi a statului! Aceleaşi greutăţi ne obligă pe toţi să ne apucăm de treabă. Dacă ne-am afunda acum în nihilism sau în indiferenţă ar însemna să ne trădăm propria familie şi poporul german. CDU face apel la toate acele forţe care sunt dispuse acum să valorifice încrederea neclintită în bunele calităţi ale poporului german şi hotărârea neîmblânzită de a face din ideea creştină şi din idealul înalt al adevăratei democraţii baza reînnoirii.[15]

De-a lungul timpului, Adenauer a fost întotdeauna conştient de posibilitatea tragediei — poate chiar obsedat de acest lucru. în opinia sa, Germania nu era suficient de puternică moral sau material pentru a funcţiona singură şi orice încercare în acest sens s-ar fi soldat cu un dezastru.

Situată în centrul continentului, Germania cea nouă trebuia să renunţe la multe dintre politicile şi atitudinile sale anterioare — în special la manipularea oportunistă a poziţiei sale geografice şi la înclinaţia prusacă spre relaţii bune cu Rusia. (Prusia, rădăcina principală a militarismului german, avea să fie abolită oficial ca stat din Germania de către Aliaţi în 1947.) în schimb, Germania lui Adenauer avea să-şi ancoreze democraţia pe plan intern în regiunile sale catolice şi în valorile creştine

ecumenice, iar pe plan internaţional, în alianţa cu Occidentul – în special în legături de securitate cu Statele Unite.[16]

Neatins de atacurile aeriene din timpul războiului, Bonn, un oraş universitar cu aer bucolic, fusese ales capitală temporară a RFG în aşteptarea reunificării, când Berlinul avea să servească din nou drept capitală. A fost şi preferinţa personală a lui Adenauer, pentru că era situat aproape de satul natal, Rhondorf, şi departe de frământările politice. Adenauer a reuşit să impună alegerea oraşului Bonn în septembrie 1948 – înainte de a deveni cancelar – datorită influentei sale ca lider al CDU şi preşedinte al Consiliului Parlamentar, un grup de personalităţi politice germane însărcinate de Aliaţi cu planificarea evoluţiei politice şi întocmirea unei noi constituţii, adică a Legii fundamentale. Mai târziu, el a povestit în glumă că a convins Consiliul să susţină Bonn doar pentru că Rhondorf era prea mic (avea sub 2 000 de locuitori) ca să servească drept capitală.[17] Totodată, el respinsese, cu mai puţin umor, München, un oraş cosmopolit, din pricina predilecţiei Bavariei pentru sentimentalismul impetuos şi, după cum a remarcat batjocoritor, pentru că o capitală nu ar trebui să se afle atât de aproape de câmpurile de cartofi. De asemenea, Adenauer desconsidera oraşele mari, ca Frankfurt, sediul unui parlament de scurtă durată în 1848, unde perspectivele democraţiei puteau fi distorsionate de demonstraţii publice şi de revolte.

Restaurarea ordinii civile şi învestirea în funcţia de cancelar

în 1946 a început reconstrucţia Germaniei încetul cu încetul. Au fost convocate alegeri pentru niveluri din ce în ce mai înalte din administraţie, restabilind structurile şi transferându-le treptat germanilor responsabilitatea politică. în ianuarie 1947, SUA şi

Marea Britanic au stabilit o politică economică comună pentru zonele lor. Franţa s-a alăturat în anul următor, alcătuind „Trizona”. Economistul Ludwig Erhard a fost numit director al Consiliului Economic şi a supravegheat tranziţia lină la noua monedă, marca germană. El a asociat-o cu eliminarea controlului preţurilor şi a raţionalizării. Politica economică îndrăzneaţă a lui Erhard a inspirat o redresare care a permis, în cele din urmă, reconstrucţia politică bazată pe o constituţie aprobată de Puterile Aliate.[18]

Pe 23 mai 1949 – la patru ani de la capitularea necondiţionată — a intrat în vigoare noua constituţie germană (Legea fundamentală) şi a fost înfiinţată oficial Republica Federală, cuprinzând cele trei zone vestice. Republica Democrată Germană, fosta zonă de ocupaţie sovietică, avea să fie constituită oficial câteva luni mai târziu.

împărţirea Germaniei reflecta acum liniile de demarcaţie din Europa. Procesul a culminat în august cu alegeri pentru un parlament, Bundestag. Pe 15 septembrie, Bundestagul a votat alegerea unui cancelar care, potrivit constituţiei, necesita o majoritate absolută şi care nu putea fi înlăturat decât cu votul majorităţii absolute pentru un succesor numit — o măsură de stabilizare. Deşi Adenauer a fost ales cu o marjă de un singur vot (probabil al său) în acest parlament al unei rămăşiţe de stat, el a reuşit să câştige patru runde consecutive de alegeri, rămânând în funcţie timp de paisprezece ani.

Cu toate acestea, suveranitatea Germaniei continua să fie sever limitată. Aliaţii, care îşi exercitau autoritatea supremă asupra Germaniei de Vest ocupate prin înalţii lor comisari, au afirmat oficial că poporul german „se va bucura de autoguvernare în cea mai mare măsură posibilă”. Dar ei au identificat o serie de chestiuni – de la

afaceri externe până la „utilizarea fondurilor, alimentelor şi a altor provizii” – asupra cărora cei trei înalţi comisari şi alte autorităţi de ocupaţie urmau să aibă ultimul cuvânt.[19] Statutul de ocupaţie, din care au fost extrase citatele de mai sus şi care a fost adoptat cu două săptămâni înainte de înfiinţarea Republicii Federale, în luna mai, era mai presus de Legea fundamentală. Un document înrudit, Statutul regiunii Ruhr, a stabilit controlul Aliaţilor asupra centrului industrial omonim şi a precizat criteriile privind dezmembrarea industriei germane pentru despăgubiri de război.[20] Totuşi, o altă zonă industrială — Valea Saar — a primit un statut special de autonomie mult mai devreme.

Tensiunea dintre menţinerea autorităţii Aliaţilor şi restabilirea autoguvernării germane a fost deosebit de evidentă pe 21 septembrie 1949, când cei trei înalţi comisari s-au întrunit la Bonn pentru a-l întâmpina pe Adenauer, noul cancelar al Republicii Federale şi primul succesor legitim după Hitler. Adenauer afirmase înainte de ceremonie că nu va contesta împărţirea Germaniei şi ştirbirea suveranităţii prin diversele statute impuse de Aliaţi ca preţ pentru capitularea necondiţionată. Dar el a folosit ocazia învestirii pentru a demonstra că va face acest lucru cu demnitate şi cu respect de sine, I se rezervase un loc dincolo de marginile covorului roşu unde se adunaseră înalţii comisari. La începutul ceremoniei, încălcând total protocolul, Adenauer şi-a părăsit locul şi s-a mutat pe covor *alături* de înalţii comisari – indicând faptul că noua Republică Federală va insista asupra unui statut egal în viitor, chiar dacă a acceptat consecinţele păcatelor din trecut ale Germaniei,

într-o scurtă alocuţiune, Adenauer a subliniat că, în calitate de cancelar, a acceptat Statutul de ocupaţie şi alte limitări ale suveranităţii. Subordonarea Germaniei fată de

prevederile acestuia, a evidenţiat el, a fost asociată în statut cu scindarea ţării; prin urmare, ca recunoaştere a acceptării acestor sacrificii, el le-a solicitat înalţilor comisari să aplice prevederile diferitelor statute într-o ,,manieră liberală şi generoasă” şi să se folosească de clauzele care prevedeau schimbări şi evoluţii ce vor putea permite poporului german să ajungă la „libertate deplină” la momentul potrivit.

Nucleul discursului său de acceptare nu a fost apelul la generozitate adresat învingătorilor, ci viziunea fără precedent a lui Adenauer privind Europa nouă în care el angaja Germania nouă. Dezavuând orice revenire la naţionalism sau la motivaţiile Europei antebelice, Adenauer a subliniat argumentele pentru construirea „unei federaţii europene pozitive şi viabile”, menită să depăşească

> concepţia naţionalistă îngustă a statelor, predominantă în secolul al XlX-lea şi începutul secolului XX.., Dacă ne întoarcem acum la izvoarele civilizaţiei noastre europene, născută din creştinism, atunci nu putem să nu reuşim să restabilim unitatea vieţii europene în toate domeniile de activitate. Aceasta este unica asigurare eficientă pentru menţinerea păcii.[21]

Discursul lui Adenauer implica o transformare profundă a ţării sale. în contextul capitulării necondiţionate, a fost şi un apel iscusit la egalitate cu învingătorii, singura pretenţie de acest fel de care dispunea Germania. Discursul a deschis şi perspective fundamentale.

Noul cancelar accepta simultan scindarea ţării sale pe termen nedefinit (eventual permanent) şi proclama o politică externă în parteneriat cu puterile străine care o ocupau acum. Deşi recunoştea supunerea Germaniei, el anunţa obiective naţionale

privind o asociere cu adversarii istorici ai ţării sale din Europa şi o alianţă cu Statele Unite.

Adenauer a prezentat aceste idei vizionare fără înfloriturі retorice. îndatoririle naţiunilor, aşa cum le vedea el, se justificau singure; ornamentele oratorice nu puteau decât sa distragă atenţia de la aceasta înţelegere de bază. Stilul direct al lui Adenauer a sugerat şi rolul pe care îl prevedea pentru Germania cea nouă în ce priveşte formarea unei noi Europe prin consens.

Trecuse mai bine de un secol de când un lider european se confruntase cu provocarea de a-şi realinia ţara la ordinea internaţională. Franţa fusese învinsă total la sfârşitul războaielor napoleoniene şi capitala ei fusese ocupată de forţe străine, dar unitatea naţională franceză nu a fost ştirbită, iar Congresul de la Viena l-a acceptat pe Talleyrand ca înalt reprezentant al Franţei cu drepturi egale ca stat istoric. Konrad Adenauer şi-a asumat o sarcină asemănătoare în împrejurări mult mai vitrege. Vecinii săi *nu* i-au acceptat ţara cu drepturi egale. Pentru ei, Germania era încă ,,în perioadă de probă".

în cazul unei societăţi demoralizate, învinse, trecerea la restabilirea suveranităţii democratice prezintă una dintre cele mai dificile provocări pentru un om de stat, învingătorii sunt reticenţi să-i acorde unui fost inamic autoritatea legală şi cu atât mai puţin capacitatea de a-şi recupera puterea. Perdantul prostrat evaluează progresul după gradul şi viteza cu care este capabil să recâştige controlul asupra viitorului său. Adenauer a avut resursele interioare pentru a transcende aceste tensiuni. Strategia smereniei era compusă din patru elemente: acceptarea consecinţelor înfrângerii; recâştigarea încrederii învingătorilor; construirea unei societăţi democratice; şi crearea unui parteneriat european care să depăşească diviziunile istorice ale Europei.

Calea către o nouă identitate naţională

Adenauer a considerat că întărirea legăturilor cu Occidentul şi mai ales cu Statele Unite era cheia restabilirii locului Germaniei în lume. în memoriile sale, Dean Acheson a descris cu entuziasm prima sa întâlnire cu Adenauer în 1949, în calitate de secretar de stat al SUA:

> Am fost impresionat de imaginaţia şi de înţelepciunea abordării sale. Marea lui preocupare era integrarea completă a Germaniei în Europa de Vest. într-adevăr, el a acordat prioritate acestui scop în detrimentul reunificării Germaniei, din nefericire scindată, şi era conştient de ce vecinii săi ar putea să considere acest lucru aproape o condiţie pentru reunificare... El dorea ca germanii să fie cetăţeni ai Europei, să conlucreze, în special cu Franţa, la dezvoltarea intereselor şi perspectivelor comune şi la îngroparea rivalităţilor din ultimele secole... Ei trebuie să se afle în fruntea renaşterii Europei.[22]

Statele Unite au jucat un rol esenţial în sprijinirea acestor obiective printr-un plan de revigorare economică. La 5 iunie 1947, generalul George C. Marshall, predecesorul lui Acheson ca secretar de stat şi fost şef de stat major al armatei, a descris acest plan la Universitatea Harvard:

> Politica noastră nu este îndreptată împotriva vreunei ţări sau doctrine, ci împotriva foametei, sărăciei, disperării şi haosului. Scopul său ar trebui să fie renaşterea unei economii funcţionale în lume, astfel încât să permită apariţia condiţiilor politice şi sociale în care să poată exista instituţii libere.[23]

Pentru Adenauer, discursul lui Marshall şi planul ulterior au fost motivele acceptării Acordului pentru Ruhr din 1949, unul dintre celelalte mijloace prin

care Aliaţii şi-au păstrat controlul asupra industriei germane. El a interpretat Planul Marshall ca o frână a exigenţelor impuse Germaniei, dar, mai ales, ca un prim pas către federalizarea Europei:

> Dacă [Statutul regiunii Ruhr] este folosit ca instrument pentru a îngrădi economia germană, Planul Marshall nu are sens... Totuşi, dacă Statutul regiunii Ruhr este folosit ca instrument în interesul german şi european, dacă înseamnă începutul unei noi ordini economice în Europa de Vest, atunci poate deveni un punct de plecare promiţător pentru cooperare europeană.[24]

Ga o ironie, Partidul Social Democrat German (SPD), sub conducerea lui Kurt Schumacher, se profila acum drept principalul adversar intern al lui Adenauer. în trecut, SPD dovedise un angajament profund faţă de democraţie, datând de la crearea statului german; dar în perioada imperială fusese izolat de grupurile de la conducere, deoarece, ca partid marxist, nu fusese considerat sigur naţionalist. Liderul său actual, Schumacher, cu sănătatea şubrezită după mai bine de un deceniu de închisoare în epoca lui Hitler, s-a convins că partidul său nu va câştiga niciodată alegerile postbelice, dacă nu se va dovedi *naţional* prin ţelurile sale. Prin urmare, el s-a opus strategiei lui Adenauer de redresare prin supunere: ,,Ga popor trebuie să facem politică germană, ceea ce înseamnă o politică ce nu este determinată de o voinţă străină, ci este produsul voinţei poporului nostru".[25] Schumacher cerea insistent un fel de populism. Deşi de înţeles din punctul de vedere al istoriei SPD, acest lucru era incompatibil cu capitularea necondiţionată sau cu experienţa Europei privind Germania condusă de Hitler.

Adenauer împărtăşea principiile democratice ale

SPD, dar exista şi un considerent strategic pentru care îmbrăţişa democraţia. El era hotărât să transforme supunerea într-o virtute şi şi-a dat seama că inegalitatea temporară a poziţiilor era precondiţia pentru egalitatea de statut. în timpul dezbaterilor parlamentare din noiembrie 1949, el a subliniat acest lucru strigând (ceea ce era cu totul neobişnuit pentru el): „Cine credeţi că a pierdut războiul?”[26] Supunerea era singura cale de urmat: ,,Aliaţii mi-au spus că dezmembrarea fabricilor va înceta doar dacă îndeplinesc dorinţa de securitate a Aliaţilor”, a explicat el înainte de a întreba ironic: „Oare Partidul Socialist vrea ca dezmembrarea să continue la nesfârşit?”[27]

Un alt obiectiv de bază al lui Adenauer a fost reconcilierea cu Franţa. Adenauer îl întâlnise pentru prima dată pe Robert Schuman, pe atunci ministrul de externe al Franţei, în 1948. în acel moment, politica franceză avea ca scop dezactivarea producţiei industriale germane şi plasarea regiunii Saar sub control francez. Adenauer a redefinit problema; provocarea supremă nu era de ordin strategic sau financiar, ci de ordin politic şi etic. în iulie 1949, înainte de a deveni cancelar, el a abordat această temă într-o scrisoare adresată lui Schuman:

> în opinia mea, orice avantaj economic câştigat de [o altă] ţară ca urmare a alocării unor fabrici dezmembrate este diminuat de pagubele mari aduse moralului poporului german... Vă implor, din moment ce aveţi o apreciere cu totul specială a problemei reconcilierii dintre Franţa şi Germania şi a principiului cooperării europene, să găsiţi căi şi mijloace pentru a pune capăt acestor măsuri complet de neînţeles.[28]

Pe plan intern, Adenauer insista că singura cale înţeleaptă era cooperarea cu diferitele măsuri

punitive ale Aliaţilor. La 3 noiembrie 1949, el a acordat un interviu săptămânalului german *Die Zeit:*

> Dacă pur şi simplu avem o reacţie negativă la Statutul regiunii Ruhr şi faţă de Autoritatea regiunii Ruhr, Franţa va interpreta acest lucru ca un semn al naţionalismului german, ca un act de sfidare şi de respingere a oricărei supravegheri. O astfel de atitudine ar părea o rezistenţă pasivă împotriva securităţii în sine. Iar acest lucru trebuie evitat mai presus de orice.[29]

Abordarea lui Adenauer s-a dovedit eficientă. Mai târziu în aceeaşi lună, Aliaţii l-au invitat să negocieze o nouă relaţie cu Autoritatea de ocupaţie, reducând numărul de fabrici programate pentru dezafectare şi stabilind o cale pentru aderarea Germaniei la Consiliul Europei, care fusese fondat în acel an. Pe 24 noiembrie, el a prezentat noul acord în Bundestag, unde naţionalismul era încă predominant. Schumacher a mers atât de departe, încât l-a numit pe Adenauer ,,cancelarul Aliaţilor”. Suspendat din parlament pentru această insultă, Schumacher a fost curând repus în drepturi şi şi-a reluat imediat atacul.[30] în replică, Adenauer a subliniat că smerenia este calea către egalitate:

> Eu cred că în tot ce facem trebuie să fie limpede că, din pricina colapsului total, suntem fără putere. Trebuie să fie clar că în negocierile pe care noi, germanii, trebuie să le ducem cu Aliaţii pentru a prelua treptat o putere din ce în ce mai mare, momentul psihologic joacă un rol foarte important. Nu putem cere şi aştepta încredere de la bun început. Nu putem şi nu trebuie să presupunem că ceilalţi şi-au schimbat brusc şi complet dispoziţia faţă de Germania, ci că, dimpotrivă, încrederea nu poate fi recuperată decât încet, puţin câte puţin.[31]

> Abordarea lui Adenauer a fost primită cu mai

multă căldură de vecinii Germaniei decât de criticii săi interni, în martie 1950, Republica Federală a fost invitată să se alăture Consiliului Europei, deşi doar ca membru asociat, într-un memorandum către cabinetul său, Adenauer a solicitat aderarea, în ciuda statutului discriminatoriu: „Deocamdată este singura cale. Trebuie să avertizez împotriva împovărării Germaniei cu oprobriul de a fi zădărnicit negocierile europene”.[32]

Trei luni mai târziu, Robert Schuman, dornic de a lega Germania de Franţa, a prezentat un plan pentru a înlocui Autoritatea regiunii Ruhr. Publicat la 9 mai 1950, Planul Schuman avea să ducă la crearea unei Comunităţi ₣ Europene a Cărbunelui şi Oţelului (GECO), aparent o piaţă comună pentru aceste mărfuri, dar al cărei scop esenţial era politic. Cu un astfel de acord, a declarat Schuman, „războiul dintre Franţa şi Germania devine nu doar de neconceput, ci material imposibil”[33].

La o conferinţă de presă, Adenauer a susţinut planul în termeni similari, declarând că acesta „crea un fundament autentic pentru eliminarea tuturor conflictelor viitoare dintre Franţa şi Germania”[34]. într-o întâlnire cu Jean Monnet, comisarul general al Comisiei Naţionale de Planificare din Franţa şi, ulterior, primul preşedinte (1952-1955) al înaltei Autorităţi a CECO, Adenauer a întărit punctul de vedere al lui Schuman: „Diferitele guverne implicate nu ar trebui să fie atât de preocupate de responsabilităţile lor tehnice, cât de responsabilitatea lor morală în faţa marilor speranţe trezite de această propunere”.[35] într-o scrisoare către Schuman din 23 mai 1950, Adenauer a subliniat din nou obiectivele nemateriale: „De fapt, vom reuşi numai dacă nu vom lăsa munca noastră să fie călăuzită doar de considerente tehnice şi economice, ci o vom aşeza pe o bază etică”[36].

Planul Schuman a accelerat intrarea Germaniei în

Europa unificatoare. Aşa cum declara Adenauer într-un discurs din februarie 1951 la Bonn:

> Planul Schuman serveşte obiectivului construirii Europei unificate. Din acest motiv, de la bun început, am privit cu aprobare ideea care animă Planul Schuman. Am rămas fideli acesteia, deşi uneori lucrurile au fost extrem de dificile pentru noi.[3/]

Carta CECO a fost parafată la 19 martie 1951. Anul următor, în ianuarie, Bundestagul a ratificat-o cu 378 de voturi pentru faţă de 143 de voturi împotrivă.[38] Bundesrat (camera superioară reprezentând cele zece landuri ale Republicii Federale) a făcut dovada sentimentului naţional german remanent, solicitându-i lui Adenauer „să se asigure că înaltul Comisariat al Aliaţilor a eliminat toate restricţiile privind producţia de fier şi de oţel în Germania şi că Berlinul de Vest a fost inclus expres în teritoriul vizat de CECO”.[39] în cele din urmă, Berlinul de Vest a fost inclus specific în teritoriul CECO, iar producţia germană de oţel şi de cărbune a sporit sub auspiciile noii Comunităţi. în plus, aşa cum propusese Schuman, CECO a înlocuit oficial Autoritatea regiunii Ruhr nepopulară (cel puţin în Germania).

în numai doi ani după ce a devenit cancelar, Adenauer a izbutit să facă din Germania o participantă la integrarea europeană – şi a realizat acest lucru printr-o politică ce se străduia să depăşească trecutul ţării. Fără îndoială, motivaţia lui a fost parţial tactică şi naţională, dar şi etică, însă tactica se îmbinase cu strategia, iar strategia lui era transformată în istorie.

Provocarea sovietică şi reînarmarea

Uniunea Sovietică a văzut reconstrucţia economiei vest- germane şi înfiinţarea progresivă a instituţiilor

politice germane drept o provocare directă. Ameninţarea comunistă a început să eclipseze teama democraţiilor occidentale cu privire la renaşterea Germaniei când, în iunie 1948, Uniunea Sovietică a blocat căile de acces către Berlin dinspre zona de ocupaţie sovietică din jur. A fost o provocare la adresa acordului dintre cele patru puteri privind guvernarea Berlinului, care fusese încheiat la Conferinţa de la Potsdam din 1945. în cele din urmă, podul aerian american către Berlinul de Vest a zădărnicit şantajul sovietic. America a spus clar că nu va permite colapsul Berlinului şi că va recurge la escaladare militară pentru a deschide căile de acces, dacă va fi necesar. În mai 1949, Stalin a anulat blocada. Pe 7 octombrie 1949, Uniunea Sovietică şi-a transformat zona de ocupaţie într- un stat suveran (deşi satelit), pecetluind scindarea Germaniei.

în acest proces de sporire a implicării lor, Statele Unite şi aliaţii acestora au creat unul dintre viitorii piloni ai politicii americane: Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord. într-un demers care a echivalat cu garantarea de către SUA a teritoriului său, Republica Federală a fost pusă sub protecţia NATO în 1949, deşi rămânea deocamdată neînarmată şi nu era, tehnic, membră a organizaţiei. Dar un an mai târziu, în 1950, invadarea Coreei de Sud de către nord-coreeni i-a convins pe Aliaţi că se confruntă cu o provocare comunistă de amploare. Preşedintele Truman, ca răspuns la solicitările europene, l-a numit pe generalul Dwight D. Eisenhower comandant suprem al forţelor aliate ale NATO. Generalul a insistat că apărarea Europei necesita treizeci de divizii (aproximativ 450 000 de soldaţi),[40] un număr care nu putea fi atins fără participarea Germaniei.

Lucru de înţeles, aliaţii SUA aveau păreri împărţite despre perspectiva ca tocmai ţara a cărei agresiune

le provocase suferinţe cu câţiva ani înainte să contribuie acum cu o componentă militară semnificativă la apărarea occidentală. La început, liderii Europei de Vest au insistat ca trupele alocate pentru apărarea Germaniei să fie furnizate de alte ţări. Dar după mai multă reflecţie — şi la presiunile americanilor – majoritatea liderilor europeni au acceptat că apărarea Germaniei nu putea fi asigurată fără o contribuţie militară germană.

în memoriile sale, Adenauer avea să reflecteze asupra modului în care Războiul din Coreea a pus capăt rămăşiţelor politicii de slăbire a Germaniei:

> Era în interesul Statelor Unite ca Germania să redevină puternică. Prin urmare, numeroasele exemple de discriminare, precum Statutul regiunii Ruhr, Statutul de ocupaţie şi prevederile privind reînarmarea Germaniei, nu puteau fi decât de natură tranzitorie.[41]

Adenauer a considerat că reînarmarea Germaniei era necesară pentru binele Europei, precum şi pentru recuperarea identităţii politice a ţării sale. Deşi iniţial a descurajat dezbaterea publică pe această temă, pentru a nu afecta progresul privind aderarea Germaniei la instituţiile europene, el şi-a schimbat curând abordarea. Era posibil ca încrederea Aliaţilor să fie zdruncinată, a susţinut el, dacă nu se puteau baza pe Germania de Vest sau dacă aceasta nu avea încredere în propria apărare.[42]

Reînarmarea Germaniei a fost propusă oficial de Marea Britanic şi de Statele Unite în august 1950 şi aprobată rapid de Germania. Franţa a reacţionat fără entuziasm, propunând în octombrie 1950 Planul Pleven, care avansa ideea unei armate europene cu naţionalităţi mixte, inclusiv unităţi germane. A fost elaborat un proiect de tratat, care prevedea crearea unei Comunităţi Europene pentru Apărare (EDC), cu

un contingent german integrat. A urmat o controversă aprigă după ce Adenauer i-a informat pe deputăţii cei mai importanţi din parlamentul german cu privire la conţinutul proiectului de tratat.[43] Schumacher a mers atât de departe încât a numit tratatul „un triumf al coaliţiei aliate de funcţionari împotriva poporului german”[44].

în martie 1952, pentru a împiedica întemeierea unei comunităţi europene de apărare şi reînarmarea germană, Stalin a propus oficial unificarea Germaniei cu cinci condiţii: (a) toate forţele de ocupaţie, inclusiv sovietice, să fie retrase în termen de un an; (b) Germania unită să aibă un statut neutru şi să nu intre în alianţe; (c) Germania unită să accepte frontierele din 1945 — adică Linia Oder—Neisse care constituia graniţa postbelică disputată cu Polonia; (d) economia germană să nu fie limitată de condiţiile impuse de străini – cu alte cuvinte, abolirea Statutului regiunii Ruhr care limita economia germană; şi (e) Germania unită să aibă dreptul de a-şi dezvolta propriile forţe armate. Aceste propuneri au fost adresate Aliaţilor occidentali, ceea ce sublinia poziţia secundară a Germaniei.

Era de bună-credintă oferta lui Stalin sau încerca să-l facă de râs pe Adenauer, aducându-l în postura de a părea că preferă Germania divizată în Europa decât Germania unită, naţională şi neutră? De fapt, Stalin îi cerea lui Adenauer să renunţe la toate progresele pe care le făcuse privind integrarea europeană în schimbul unificării.

Dovezi de la acea vreme sugerează că Stalin a făcut oferta numai după ce a primit asigurări repetate de la ministrul său de externe că aceasta va fi refuzata. Totuşi, el l-a pus pe Adenauer într-o poziţie dificilă. Pentru prima dată de la capitularea necondiţionată, problema unificării ţării era pusă

oficial în faţa puterilor aliate şi a poporului german. în Germania, Schumacher a susţinut că nu trebuia ratată ocazia de a negocia şi că Bundestagul trebuia să refuze ratificarea Comunităţii Europene de Apărare şi să profite de oferta lui Stalin. „Oricine aprobă EDG în aceste împrejurări [actuale]”, a argumentat el, „nu se mai poate numi german. „[b]

Adenauer a rămas ferm pe poziţii. El a înţeles că o negociere era de natură să blocheze şi să mute unificarea Germaniei pe un teren ideologic pe care avea să fie singură, temută de toate părţile. Dacă acţiona unilateral, negocierea s-ar fi transformat în câmpul de luptă pe care europenii şi-ar fi disputat rivalităţile interne.

Pentru a evita astfel de alegeri, Adenauer a ezitat să adopte o poziţie publică cu privire la oferta lui Stalin, amânând discutarea acesteia până când conceptul de alegeri libere era acceptat de toate ţările ocupante şi încorporat în constituţia unei Germanii unificatoare. Până atunci, el a susţinut ratificarea Tratatului EDG în numele unei apărări aliate comune.

Această abordare a declanşat ceea ce ministrul britanic [f]
de externe, Anthony Eden, a numit o „bătălie a notelor”. Adenauer era susţinut de Eisenhower, pe atunci candidat la preşedinţia Statelor Unite şi, până la 30 mai 1952, comandant suprem al forţelor aliate ale NATO. Preocupate mai mult de perspectiva unei Germanii neutre decât de presiunea sovietică, Marea Britanic şi Franţa au aderat la gambitul lui Adenauer. Consensul a fost exprimat în notele trimise Kremlinului de către Aliaţi pe 25 martie şi 13 mai, în care solicitau alegeri libere atât în Germania de Vest, cât şi în Germania de Est, ca

preludiu la unificare. În [A.] răspunsul din 24 mai, sovieticii au afirmat că notele aliate au blocat orice

posibilitate de reunificare a Germaniei „pentru o perioadă nedeterminată”[46].

Silit de nevoia stringentă de a demonstra potenţialul proiectului european, acum că acesta era aparent în detrimentul unificării Germaniei, Adenauer a semnat la 26 mai 1952 acordurile contractuale privind Comunitatea Europeană de Apărare.— Dar mulţi francezi nu erau încă împăcaţi cu ideea de a avea o armată în comun cu o naţiune cu care patria lor purtase războaie în fiecare generaţie începând cu secolul al XVl-lea, care devastase o parte din ţara lor în Primul Război Mondial şi o ocupase pe toată în al Doilea Război Mondial. La doi ani de la acord, pe 30 august 1954, Adunarea Naţională franceză a refuzat să ratifice EDC – şi, totodată, a renunţat la Planul Pleven.

Vorbind despre o „zi neagră pentru Europa”[47], Adenauer şi-a exprimat îngrijorarea în faţa reprezentanţilor Luxemburgului şi Belgiei:

> Sunt ferm convins, sută la sută convins, că armata naţională la care ne obligă [prim-ministrul francez Pierre] Mendes-France va fi un mare pericol pentru Germania şi Europa. Când eu nu voi mai fi în funcţie, nu ştiu ce se va alege de Germania, dacă nu reuşim să creăm Europa în timp util.[48]

Din cauza acestor prevestiri, Adenauer a abandonat proiectul EDC şi a purtat personal negocieri secrete cu Aliaţii pentru crearea unei armate naţionale germane.

Conducerea americană s-a dovedit esenţială. Ales ₑ preşedinte în noiembrie 1952, Eisenhower a decis că unificarea Europei şi apărarea sa comună, incluzând Republica Federală Germania, erau, aşa cum s-a exprimat un istoric,

> un fel de paspartu, deblocând soluţia la o serie de probleme simultan şi, cel mai important, oferind un

fel de „control dublu”. Uniunea Sovietică putea fi ţinută la distanţă, iar Germania menţinută în Europa, fără a fi capabilă să domine continentul.[49]

împreună cu Eden, ministrul de externe britanic, Eisenhower a modificat Tratatul EDG, permiţând dezvoltarea unei armate germane. La mai puţin de un deceniu de la capitularea necondiţionată, NATO era formată din forţe naţionale aliate, inclusiv cele ale Germaniei.

Călătoria lui Adenauer la Washington în 1953 a marcat punctul culminant al acestor eforturi. Pe 8 aprilie, el a vizitat Mormântul Soldatului Necunoscut. Steagul german — tricolorul negru, roşu şi auriu al Republicii Federale, nu vulturul negru, purtător de sabie al Prusiei sau svastica Reichului milenar – a fost înălţat deasupra Cimitirului Naţional de la Arlington. Momentul în care cancelarul s-a îndreptat către mormânt a fost salutat cu douăzeci şi una de salve, într-o scenă cu care Adenauer avea să-şi încheie volumul de memorii despre anii 1945— 1953:

O fanfară americană a intonat imnul naţional al Germaniei. Am văzut cum curgeau lacrimi pe faţa unuia dintre însoţitorii mei şi am fost profund mişcat la rândul meu. Fusese un drum lung şi dificil de la catastrofa totală din anul 1945 până la acest moment din anul 1953, când imnul naţional german se facea auzit în cimitirul naţional din Statele Unite?[0]

Adenauer a reclădit forţele armate germane în anii cât a mai rămas în funcţie, fără a resuscita militarismul istoric intermitent al Germaniei. La începutul anului 1964, Bundeswehr ajunsese la un număr de 415 000 de ofiţeri şi soldaţi. Un istoric o numeşte „vârful de lance” al alianţei NATO şi „nucleul” apărării Europei de Vest împotriva unui

atac sovietic convenţional.[51] Mai mult, armata a fost mijlocul de sprijin pentru reintrarea RFG în diplomaţia internaţională – un semn tangibil că Germania cea nouă se bucura de încrederea Alianţei Atlantice şi că avea, totodată, o contribuţie responsabilă la apărarea comună.

Adenauer a valorificat capitalul politic acumulat în timpul constituirii NATO pentru a-şi atinge scopul principal, anume acela de a pune capăt ocupaţiei Germaniei. Pentru a obţine calitatea de membru cu drepturi depline în NATO şi a începe destrămarea Statutului de ocupaţie, Adenauer a consimţit în 1954 să amâne rezoluţia privind zona Saar – pe care Parisul căuta să o păstreze ca protectorat neutru sub ocupaţie franceză – până în 1957. Au fost necesare manevre parlamentare complicate pentru a determina Bundestagul să ratifice ambele tratate în februarie 1955.[52]

Odată cu intrarea în vigoare a tratatelor, pe 5 mai 1955, Republica Federală a devenit din nou un stat suveran. Cu şase ani în urmă, alegerea lui Adenauer fusese ratificată de înalţii comisari aliaţi, iar acum aceştia au acceptat desfiinţarea propriilor funcţii. De pe treptele complexului său de birouri – palatul Schaumburg – Adenauer a urmărit arborarea steagului german pe clădirile guvernamentale din Bonn. Prima sarcină importantă a lui Adenauer – să asigure încheierea paşnică, rapidă şi amiabilă a Statutului de ocupaţie — fusese îndeplinită.[53]

Două zile mai târziu, pentru a simboliza angajamentul ţării sale faţă de un parteneriat deplin în Europa şi cu Alianţa Atlantică, Adenauer s-a deplasat în fruntea unei delegaţii la Paris, unde Germania şi-a asumat statutul egal în cadrul NATO. în şase ani decisivi, Adenauer şi-a dus ţara de la scindarea postbelică, restricţiile prevăzute în Statutul de ocupaţie şi despăgubiri la prezenţa în

Comunitatea Europeană şi la aderarea deplină la NATO.
Strategia smereniei şi-a atins obiectivul privitor la egalitate într-o structură nouă pentru Europa, care fusese prevestită de învestirea lui Adenauer.

Trecutul intrinsec: despăgubiri pentru poporul evreu

Fundamentul etic al politicii externe a lui Adenauer în relaţiile Germaniei cu Aliatii occidentali era deosebit de complex în raport cu poporul evreu. Crimele naziste împotriva evreilor fuseseră unice ca amploare, sălbăticie şi înverşunare. Aproximativ şase milioane de evrei, mai mult de o treime din populaţia evreiască de la nivel mondial, au fost ucişi într-o politică de exterminare în masă, planificată şi executată metodic.

Spre sfârşitul războiului, Aliatii occidentali au împărţit crimele naziste în categorii de arestare automată, care urmau să fie puse în practică de personalul din serviciile de informaţii ale Aliaţilor şi care se bazau parţial pe funcţia pe care acuzatul o deţinuse în Partidul Nazist. La începutul ocupaţiei, o astfel de clasificare penală era valabilă pentru zeci de mii de indivizi. Pe măsură ce guvernarea a fost predată treptat Republicii Federale, la fel s-a întâmplat şi cu procesul de denazificare, care a devenit astfel o problemă de politică internă germană. Adenauer a considerat că despăgubirile pentru poporul evreu erau o datorie morală şi că serveau fără echivoc şi interesului naţional german; angajamentul său faţă de procesul de denazificare a fost mai opac, din moment ce era şi şef al CDU şi, în această calitate, era foarte conştient de faptul că un efort riguros ar afecta o proporţie semnificativă a alegătorilor.

Prin urmare, Adenauer a limitat procesul de

denazificare la un număr gestionabil din punct de vedere politic şi a militat mai puţin pentru răzbunare, cât pentru reconciliere internă şi despăgubirea supravieţuitorilor Holocaustului. în practică, acest lucru însemna concentrarea investigaţiilor privind crimele de război în primul rând asupra foştilor nazişti de rang înalt sau asupra funcţionarilor ale căror infracţiuni specifice puteau fi dovedite în instanţă. Desigur, acest lucru a implicat o mare ambiguitate, ilustrată de faptul că Hans Globke — care participase la redactarea legilor rasiale de la Nürnberg — a devenit şeful de cabinet al lui Adenauer. Totodată, Adenauer nu a ezitat niciodată să afirme obligaţiile morale impuse Germaniei de trecutul nazist. Prin urmare, ca simbol al pocăinţei şi ca punte către dreptate şi reconciliere cu poporul evreu, el a angajat Republica Federală în discuţii despre reparaţii cu liderii evrei şi, de asemenea, cu Israelul, pe care l-a recunoscut ca fiind reprezentativ pentru poporul evreu în ansamblu.

în martie 1951, guvernul israelian a trimis celor patru puteri ocupante şi celor două guverne germane o cerere de despăgubiri pentru supravieţuitori şi moştenitori în valoare de 1,5 miliarde de dolari. Nici Uniunea Sovietică şi nici Republica Democrată Germană nu au răspuns vreodată direct. Totuşi, Adenauer a răspuns în numele Republicii Federale, adresându-se Bundestagului pe 27 septembrie 1951:

> în numele poporului german [...] au fost comise crime oribile, care necesită reparaţii morale şi materiale *[Wiedergutmachung]*. Aceste crime se referă la prejudicii aduse persoanelor, precum şi proprietăţilor evreieşti ai căror proprietari nu mai sunt în viaţă [...] Au fost facuţi primii paşi în această direcţie. Mai rămân multe de făcut. Guvernul Republicii Federale va sprijini adoptarea

> rapidă a unei legi privind restituirile şi aplicarea justă a acestora. O parte din proprietăţile evreieşti identificabile urmează să fie returnate. Vor urma şi alte restituiri?[4]

Germaniei îi revenea acum datoria, a continuat Adenauer, de a rezolva această problemă, astfel încât „să uşureze calea către purificare interioară”.[55]

Legea despăgubirilor a fost adoptată de Bundestag la 18 mai 1953. Cei paisprezece membri ai Partidului Comunist au respins-o, făcând apel la naţionalismul german. Partidul Social Democrat a susţinut în unanimitate reparaţiile. Pentru guvern, rezultatul a fost mai ambiguu: 106 parlamentari din coaliţia condusă de CDU au votat pentru; 86, în principal din aripa bavareză conservatoare a CDU, s-au abţinut.[56]

în ciuda rezervelor parlamentarilor, Adenauer îşi atinsese scopul. Istoricul Jeffrey Herf a trecut în revistă despăgubirile primite de Israel din partea Germaniei:

> Livrările vest-germane de nave, maşini-unelte, trenuri, automobile, echipamente medicale şi altele către Israel au reprezentat între 10 şi 15% din importurile anuale israeliene. Potrivit rapoartelor Republicii Federale, plăţile către supravieţuitori individuali ai persecuţiei politice, rasiale şi religioase naziste, dintre care cei mai mulţi supravieţuitori evrei, s-au ridicat la 40,4 miliarde de mărci [germane] până în 1971, 77 de miliarde de mărci până în 1986, circa 96 de miliarde de mărci până în 1995, şi ar totaliza aproximativ 124 de miliarde de mărci?[7]

Cu toate acestea, cetăţenii Israelului erau profund divizaţi în privinţa perspectivei de a accepta „bani pătaţi de sânge” ca un fel de ispăşire pentru măcel şi genocid. Dezbaterile din Knesset, parlamentul israelian, au fost aspru contestate şi însoţite de

demonstraţii de stradă. în tot acest timp, Adenauer a ţinut personal legătura cu Nahum Goldmann, fondatorul Congresului Mondial Evreiesc.

Republica Federală avea să stabilească relaţii diplomatice depline cu Israelul în 1965, la doi ani după plecarea din funcţie a lui Adenauer. în anul următor, acum cetăţean privat, Adenauer a vizitat Israelul, care adăpostea la acea vreme aproximativ 150 000 de supravieţuitori ai Holocaustului. Când a sosit, a declarat: „Acesta este unul dintre cele mai solemne şi frumoase momente din viaţa mea... când am devenit cancelar, nu m-am gândit niciodată că voi fi invitat într-o bună zi să vizitez Israelul”[58].

În ciuda acestei deschideri, vizita a prilejuit izbucnirea unor tensiuni — poate deloc surprinzătoare – între Adenauer, în vârstă de nouăzeci de ani, şi premierul israelian, Levi Eshkol. „Nu am uitat şi nu vom uita niciodată”, i-a spus Eshkol lui Adenauer la o cină pe care o găzduia în onoarea omului de stat german, ,,holocaustul teribil în care ne-am pierdut 6 000 000 de oameni. Relaţiile germano-israeliene nu pot fi relaţii normale.”[59] El a adăugat că despăgubirile Germaniei pentru Israel erau „doar simbolice” şi nu puteau „şterge tragedia care a avut loc”. Păstrându-şi cumpătul, Adenauer a răspuns: „Ştiu cât de greu îi este poporului evreu să uite trecutul, dar dacă nu ne conştientizaţi bunăvoinţa, ea nu va duce niciodată la nimic bun”[60].

Imaginile cele mai impresionante din timpul prezenţei lui Adenauer în Israel au fost surprinse într-o vizită sfâşietoare (pentru toţi cei implicaţi) la Yad Vashem, memorialul şi muzeul Holocaustului din Israel, situat pe versantul vestic al muntelui Herzl din Ierusalim.[61] Păstrând o tăcere demnă, Adenauer a fost condus în Sala Amintirii – o încăpere cavernoasă, slab luminată, cu un acoperiş asemănător unui cort — unde a fost invitat să

aprindă o flacără şi să depună o coroană la un memorial pentru victimele necunoscute ale lagărelor morţii. Când i- a fost oferită pe neaşteptate o insignă pe care scria în ebraică „aminteşte-ţi”, el a răspuns: „Chiar şi fără această insignă, n-aş fi putut niciodată să uit”[62].

Două crize: Suez şi Berlin

Pentru Adenauer, sfârşitul ocupaţiei şi includerea Germaniei în ordinea europeană şi internaţională au marcat punctul culminant al unui efort istoric. Dar istoria nu acordă răgaz. La un an după restabilirea suveranităţii germane în 1955, conflictul din Orientul Mijlociu a pus la încercare premisele de la baza Alianţei NATO.

La sfârşitul lui octombrie 1956, Adenauer a fost zdruncinat de decizia SUA de a sprijini o rezoluţie a Adunării Generale a ONU care condamna operaţiunea militară franco-britanică de inversare a naţionalizării Canalului Suez de către Egipt. Adenauer a presupus că Alianţa, prin definiţie, va proteja interesele principale ale fiecărui membru. Acum, opoziţia oficială la ONU a SUA fată de Marea Britanic şi Franţa separa America de aliatii săi cheie, în timp ce aceştia erau angajaţi în acţiuni militare, pentru ceea ce ei considerau a fi interesul lor naţional. Oare alţii – şi în special Germania – ar putea cunoaşte o soartă asemănătoare în viitor?

Adenauer a profitat de o vizită de rutină la Paris, în noiembrie 1956, pentru o discuţie cu Euratom (Comunitatea Europeană a Energiei Atomice) ca să-şi exprime această părere – deşi într-un grup foarte restrâns, care i-a inclus pe prim-ministrul francez Guy Mollet şi pe ministrul de externe, Christian Pineau. Trenul lui Adenauer a sosit la Paris pe 6 noiembrie la o zi după ce Bulganin, prim-ministrul Uniunii Sovietice, principalul finanţator şi furnizor

de arme al regimului Nasser, ameninţase Marea Britanic şi Franţa cu atacuri cu rachete dacă îşi continuau operaţiunile militare de-a lungul Canalului Suez.

Guvernul francez l-a întâmpinat pe Adenauer cu o căldură neobişnuită. O companie a Gărzii Civile a dat salutul. Au fost intonate cele două imnuri naţionale.[63] Un membru al anturajului lui Adenauer a descris scena:

> Cancelarul a primit salutul ca o statuie, nemişcat. Mi-a venit în minte scena de la Cimitirul Naţional din Arlington, de lângă Washington [din 1953]. Probabil că şi cea mai cinică persoană a fost mişcată de semnificaţia momentului şi de simbolismul său. în momentele cele
>
> *
>
> mai grele trăite de Franţa după sfârşitul războiului, cele două guverne stăteau umăr la umăr.[64]

în timpul deplasării la Paris, Adenauer a aflat despre refuzul Americii de a opri un atac asupra lirei sterline, o lovitură importantă pentru aliatul său britanic. A fost consternat, dar nu într-atât încât să pună la îndoială semnificaţia NATO. Dimpotrivă, el a considerat că este imperativ ca Europa să-şi menţină legăturile cu America. Alianţa NATO, a susţinut el, era cea mai importantă componentă a securităţii fiecărei ţări europene. El şi-a avertizat gazdele să evite controversele publice cu Statele Unite şi mai ales orice fel de riposte, chiar şi verbale. în schimb, aliaţii europeni ai Americii trebuiau să îşi intensifice cooperarea *în* Europa:

> Franţa şi Anglia nu vor fi niciodată puteri comparabile cu Statele Unite şi cu Uniunea Sovietică. Nici Germania, de altfel. Le rămâne un singur mod de a juca un rol decisiv în lume: acela este de a se uni pentru a crea Europa... Nu avem timp de pierdut: Europa va fi răzbunarea voastră.[65]

în timpul crizei Suezului, Adenauer a început să ia în considerare necesitatea de a folosi integrarea europeană — şi în special relaţia franco-germană – ca protecţie împotriva oscilaţiilor americanilor.

în deceniul de după revenirea lui de Gaulle la preşedinţie în 1958, Franţa a urmat acest precept, deşi (aşa cum vom vedea în capitolul următor) de Gaulle nu a avut nevoie de nici o încurajare din partea germanilor pentru a marşa în direcţia autonomiei europene.— Relaţia franco-germană s-a intensificat în timpul preşedinţiei de Gaulle, după ce Adenauer a petrecut o noapte în casa lui de Gaulle din Colombey-les-Deux-Eglises în septembrie 1958 — o invitaţie care nu i-a fost niciodată adresată vreunui alt lider străin.—

La doi ani după Suez, au reapărut îndoielile lui Adenauer cu privire la statornicia americanilor când, în noiembrie 1958, liderul sovietic Nikita Hruşciov a contestat Acordul cvadripartit asupra Berlinului. Deşi Autoritatea de ocupaţie cvadripartită continua să funcţioneze oficial, Berlinul de Vest era guvernat *de facto,* din 1957, de legile Republicii Federale; structura sa juridică se baza pe alegeri libere, la care participau partidele importante din RFG în zonele oraşului ocupate de Aliaţi.— în partea de est a Berlinului, în Republica Democrată Germană, guvernarea era impusă de sovietici. Un vestigiu al controlului celor patru puteri le permitea oficialilor din Vest şi din Est să circule prin oraş.

Ultimatumul adresat de Hruşciov Aliaţilor occidentali, prin care acesta solicita un nou acord pentru Berlin în termen de sase luni, era în directă contradicţie cu bazele politicii externe a lui Adenauer şi a Alianţei Atlantice. Orice schimbare semnificativă a Acordului asupra – Berlinului sub ameninţarea sovietică ar fi semnalat o eventuală dominaţie comunistă în oraş şi ar fi pus în pericol

viziunea sa de a clădi Republica Federală sub umbrela nucleară a Aliaţilor, în special a americanilor. Totuşi, deşi Hruşciov a ameninţat cu forţa, el nu a avut încrederea necesară de a o pune în practică în intervalul de timp dat prin ultimatumul său.

Abil, Eisenhower a amânat o confruntare, atrăgându-l pe Hruşciov în discuţii prelungite, în mare măsură procedurale, despre problemele pe care le presupunea ultimatumul său, care au culminat cu o invitaţie adresată liderului sovietic de a efectua o vizită personală în SUA, în septembrie 1959. Prim-ministrul britanic, Harold Macmillan, a folosit o strategie similară, efectuând o vizită la Moscova în februarie 1959. Dintre aliaţii principali, doar de Gaulle s-a distanţat de această strategie, insistând asupra retragerii ultimatumului sovietic înainte de a intra la negocieri.

Hruşciov, neştiind cum să-şi pună în practică ameninţările – sau cel puţin nedorind să facă faţă consecinţelor militare —, şi-a retras ultimatumul în mai 1959. în timpul vizitei sale în SUA, el şi Eisenhower au convenit asupra unui comunicat comun, care includea sintagma „toate chestiunile internaţionale restante [ca Berlinul] nu ar trebui soluţionate prin folosirea forţei, ci prin mijloace paşnice, prin intermediul negocierilor”, ceea ce a dus la o scurtă încălzire a relaţiilor americano-sovietice.[66]

în ciuda acestui acord, Hruşciov a persistat în eforturile sale de a izola şi demoraliza Germania lui Adenauer. în mai 1960, eforturile lui Hruşciov au avut drept rezultat un summit despre Berlin, la Paris, între liderii celor patru puteri ocupante — fără Republica Federală, implicând astfel posibilitatea ca rezultatul să-i fie impus Germaniei.

Participanţii la summit s-au reunit conform

programului, dar a intervenit soarta sau hazardul. La 1 mai 1960, un avion de spionaj american de tip U-2 a fost doborât deasupra Rusiei, iar Hruşciov s-a folosit de incident pentru a solicita scuze din partea americanilor înainte de a purta discuţii de fond. Când Eisenhower a refuzat, Hruşciov a părăsit summitul, dar nu şi-a reiterat ameninţarea. Chestiunile legate de Berlin — şi încrederea în americani – au fost lăsate în seama lui Adenauer, ca să le discute cu succesorul lui Eisenhower, John F. Kennedy.

Trei conversaţii cu Adenauer

Ca o ironie a sorţii, la mai bine de douăzeci de ani după ce am fugit împreună cu familia din Germania nazistă, am avut ocazia să particip la modelarea politicii americane pe termen lung în raport cu această ţară – acum parte a Alianţei NATO – în calitate de consultant al lui Kennedy la Casa Albă.

Mai întâi la sfârşitul anilor 1950, în calitate de cadru universitar, specializat în studii de istorie europeană, iar apoi, la începutul anilor 1960, în calitate de consultant la Casa Albă, am început să mă întâlnesc cu oficiali ai guvernelor străine. în ciuda admiraţiei mele faţă de conducerea lui Adenauer, în acea perioadă eram în continuare îngrijorat de impactul culturii politice turbulente a Germaniei asupra deciziilor pe care i le impunea Războiul Rece. După cum am scris într-o notă adresată preşedintelui Kennedy în aprilie 1961:

> O ţară care a pierdut două războaie mondiale, a cunoscut trei revoluţii, a comis crimele din epoca nazistă şi şi-a văzut bogăţia materială distrusă de două ori într-o generaţie, are cu siguranţă cicatrici psihologice profunde. Există o atmosferă de isterie, o tendinţă spre acţiuni dezechilibrate. Un prieten german, scriitor, mi-a spus că, dintre principalele

ţări europene, numai Germania nu a suferit nici un şoc psihic vizibil după război. Şi-a sublimat problemele în efortul frenetic de a-şi reconstrui economia. Dar rămâne candidată la o cădere nervoasă.[67]

Acest pasaj surprinde atmosfera instabilă în care acţiona Adenauer şi provocările psihologice la adresa politicilor sale.

L-am întâlnit prima dată pe Adenauer în 1957, în timpul unei călătorii în scop academic în Germania, şi aveam să ne continuăm întrevederile până la moartea sa, un deceniu mai târziu. Ultimele dintre cele zece întâlniri ale noastre au avut loc după retragerea lui din 1963, când am devenit un ascultător înţelegător al reflecţiilor sale, uneori melancolice, despre viaţa sa şi viitorul poporului său într-o ţară care — în ciuda încheierii ocupaţiei — părea sortită să găzduiască armatele britanice, franceze şi americane pe termen nelimitat, de data aceasta ca mijloc de descurajare a agresiunii sovietice.

Biroul cancelarului era situat în palatul Schaumburg, odinioară reşedinţa unui aristocrat renan din secolul al
XIX-lea. Conceput după standardele de atunci, biroul era prea mic pentru a găzdui maşinăria unui stat birocratic – tehnologic modern. în biroul cancelarului dominau fotoliile şi canapelele, cu un minim de accesorii tehnice vizibile; arăta mai degrabă ca o sufragerie, decât ca un centru de putere. Cu excepţia câtorva consilieri-cheie, personalul operaţional era situat altundeva în Bonn, un oraş în realitate prea modest pentru a servi drept capitală a unei ţări importante.

Autoritatea lui Adenauer deriva în parte din personalitatea sa, care combina demnitatea cu puterea. Faţa lui, rămasă parţial rigidă din pricina rănilor suferite într-un accident de maşină pe când

avea patruzeci de ani, şi comportamentul său, deopotrivă curtenitor şi distant, transmiteau un mesaj inconfundabil: intrai într-o lume călăuzită de principii şi imună la sloganuri sau presiuni.

Vorbea calm, folosindu-şi doar ocazional mâinile pentru a accentua. întotdeauna bine pregătit în privinţa problemelor contemporane, el nu a discutat niciodată despre viaţa lui personală în prezenţa mea. Nici nu mi-a pus întrebări despre viaţa mea, deşi – având în vedere eficienţa perenă a birocraţiei germane – cunoştea cu siguranţă istoria familiei mele şi înţelegea căile pe care ne plasase soarta pe fiecare dintre noi.

Adenauer era un cunoscător ager al caracterului, iar observaţiile sale erau uneori formulate sardonic. într-o discuţie despre calităţile unui lider puternic, el m-a avertizat „să nu confund niciodată energia cu puterea”. Cu altă ocazie, m-a invitat în biroul lui exact când pleca un alt vizitator, care captase recent atenţia presei atacându-1. Surprinderea mea faţă de modul cordial în care s-au despărţit a fost probabil evidentă. Adenauer a început conversaţia spunând: „Dragă domnule profesor, în politică este important să ripostezi cu sânge-rece”.

Octombrie 1957

Prima conversaţie a debutat cu relaţiile dintre Occident şi

Uniunea Sovietică. Adenauer a insistat că acest conflict era deopotrivă fundamental şi permanent şi a avertizat cu privire la concesiile făcute sovieticilor sau est-germanilor, în prezent, statutul de oraş divizat al Berlinului, deşi dificil, este suportabil, a spus el, adăugând că orice propunere de „modificare” sau „îmbunătăţire” susţinută de sovietici era menită să slăbească unitatea occidentală şi autonomia Berlinului – la fel cum fusese cazul cu oferta vicleană de unificare din

partea lui Stalin cu cinci ani înainte.

Uniunea Sovietică nu era singura ameninţare cu care se confrunta ordinea mondială, în concepţia lui Adenauer. Eram conştient, a întrebat Adenauer, că, în opinia observatorilor serioşi, o ruptură între China şi Rusia era iminentă? în faţa unor astfel de provocări în evoluţie, a continuat el, Occidentul trebuie să fie foarte atent să nu se lase slăbit de disputele dintre Aliaţi. întrucât o separare evidentă între chinezi şi sovietici nu era o aşteptare larg răspândită la acea vreme, m-am abţinut să comentez. Adenauer a ales să considere tăcerea drept acord. în conversaţia sa introductivă cu preşedintele Kennedy din 1961, el şi-a repetat mesajul de avertizare, adăugând „şi profesorul Kissinger este de acord cu mine”[68].

Scopul principal al primei conversaţii a lui Adenauer cu mine a fost explorarea garanţiei nucleare americane. La acea vreme, armele nucleare datau de ceva mai mult de un deceniu şi nici o experienţă similară din istorie nu putea servi drept precedent pentru situaţia în care o ţară ar risca distrugerea în folosul alteia. în etapa incipientă a alianţei, NATO, după cum a recunoscut, nu avea suficiente forţe pentru o apărare convenţională. Prin urmare, întrebarea centrală era: Statele Unite îsi vor asuma riscurile

f

nucleare?

Când am susţinut că, în ordinea mondială care se prefigura, America nu va face distincţie între interesele aliate şi propriile interese, Adenauer a subliniat curtenitor, dar ferm, că în timpul crizei din Suez, cu doar un an mai devreme, America nu a abordat în acel spirit nici măcar interesele aliaţilor săi principali (Marea Britanie şi Franţa).

Odată deschis subiectul, îngrijorarea lui Adenauer privind încrederea în SUA în chestiunea nucleară a

devenit din ce în ce mai explicită, făcându-l să elaboreze scenarii ipotetice, ingenioase, care puteau pune la încercare hotărârea preşedintelui american. Ar putea, de exemplu, un lider american să-şi asume riscurile unei devastări nucleare în ultimele luni ale mandatului său? Sau în intervalul de trei luni dintre alegeri şi învestire? Sau după ce o bombă cu hidrogen a explodat deasupra unui oraş american mare? în această etapă a relaţiei SUA- Germania, întrebările lui Adenauer, oricât de directe, erau concepute în primul rând pentru a evoca asigurări. Am repetat răspunsul american standard al angajamentului fără rezerve al SUA. Dar preocuparea lui Adenauer cu privire la strategia nucleară a sporit ca amploare şi intensitate în toate conversaţiile noastre ulterioare.

Mai 1961 – reacţie flexibilă

Următoarea mea conversaţie cu Adenauer a avut loc pe 18 mai 1961, într-un cadru politic diferit. John F. Kennedy, proaspătul preşedinte american, era genul de lider pentru care Adenauer nu era pregătit, în ciuda experienţei sale. Elocvent, tânăr şi dinamic, cu rezultate militare remarcabile în Pacific în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Kennedy reprezenta o ruptură generaţională de predecesorii săi, toţi născuţi înainte de Primul Război Mondial. Impregnat cu încrederea „generaţiei de aur”, Kennedy a început să canalizeze energia şi credinţa în ţară a acelei generaţii într-un proiect menit să atingă obiectivele globale ale Americii.— Deşi petrecuse timp în Europa cât tatăl său fusese ambasador în Marea Britanic (1937-1940) şi vizitase Germania de mai multe ori ca student şi ca senator, Kennedy începea abia acum să se confrunte cu modul în care putea oferi asigurări Germaniei învinse, care era angajată simultan în reconstrucţia

Europei şi în apărarea structurii sale politice de ameninţările sovietice.

Kennedy a fost obligat să facă politică luând în calcul stocul tot mai mare de arme nucleare sovietice. Sovieticii testaseră pentru prima dată o armă nucleară în 1949. Până la învestirea lui Eisenhower în 1953, ei construiseră aproximativ 200 de arme nucleare; când Kennedy a devenit preşedinte în 1961, sovieticii deţineau aproximativ 1 500 de focoase şi începeau să dezvolte sisteme intercontinentale — provocând astfel îngrijorări premature cu privire la aşa-numitul decalaj al rachetelor. Temerile aveau să se dovedească exagerate pentru că, la începutul anilor 1960, Statele Unite puteau încă să se impună cu o primă lovitură preventivă.

La rândul său, Adenauer considera în continuare că Alianţa Atlantică era cheia viitorului strategic şi politic al Germaniei. Dar Alianţa se confrunta cu dispute interne privind atât obiectivele politice generale, cât şi strategia militară comună. După cum se exprimase Adenauer în conversaţia noastră anterioară, dezacordurile cu privire la strategia nucleară vizau măsura în care Alianţa va putea întotdeauna să depindă de o autoidentificare aproape automată a americanilor cu obiectivele Alianţei, atunci când aliatii vor fi ameninţaţi cu agresiunea.

Kennedy şi consilierii săi, în special secretarul pentru apărare, Robert McNamara, au căutat să atenueze impactul unei astfel de dileme cu o doctrină a reacţiei flexibile, prin care aveau în vedere crearea mai multor praguri de luptă, pentru a le permite adversarilor să ia în calcul alte tipuri de riposte decât represalii masive. Dar armele aveau o putere de distrugere atât de mare încât proiectarea tehnică a acestor scenarii ipotetice s-a dovedit mai convingătoare decât diplomaţia propusă în numele

lor.

Ministrul german al apărării, Franz Josef Strauss, a devenit un opozant vehement al strategiei nucleare americane. Bavarez prin excelenţă, volubil şi pasionat, cu o siluetă care arăta că se bucură de libaţiile din regiunea sa, Strauss a pus sub semnul întrebării aplicabilitatea ,,reacţiei flexibile" în cazul crizei de la Berlin, într-o conversaţie avută cu mine pe 11 mai, cu ocazia aceleiaşi vizite la Bonn.[69] Cât teritoriu s-ar pierde, a întrebat el, înainte de a fi atins „pragul" de reacţie? Care ar fi durata unei „pauze"? Cine ar lua deciziile în fiecare etapă preconizată, în special în ce priveşte trecerea de la războiul convenţional la cel nuclear? El se îndoia că America va fi capabilă sau dispusă să ducă o politică atât de complexă şi ambiguă. Strauss a fost susţinut de alţi participanţi germani la întâlnire, în special de şeful de stat major al forţelor armate nou create.

Când ne-am aflat din nou în biroul său din palatul Schaumburg, Adenauer a demonstrat impactul gândirii lui Strauss deschizând direct conversaţia cu propoziţia[70] „Voi, americanii, aţi păcătuit foarte mult împotriva NATO". Adenauer fusese dezamăgit de o propunere a
SUA ca Aliaţii NATO să elaboreze un sistem de control al forţelor nucleare independente ale Marii Britanii şi Franţei şi să le raporteze la o strategie integrată prin intermediul unei Forţe Multilaterale. Cum, a întrebat Adenauer, era de aşteptat ca ţările fără arme nucleare proprii să facă propuneri rezonabile? Personalul secretarului general al NATO era prea puţin numeros şi nu cunoştea suficient afacerile nucleare pentru a-şi asuma o astfel de misiune. Dacă se viza cu adevărat coordonarea nucleară, a argumentat el, autoritatea secretarului general trebuia întărită şi personalul său, sporit.

Propunerea Casei Albe, la care se referea

Adenauer, fusese întocmită în ideea ca el şi anturajul său să conchidă, dată fiind nefamiliarizarea lor cu strategia nucleară, că responsabilitatea pentru aceasta ar trebui să-i revină Americii. Dar Adenauer a ajuns la concluzia neaşteptată că ar trebui sporită capacitatea Europei privind forţele nucleare autonome.

Acesta este motivul pentru care Adenauer a făcut apoi referire la de Gaulle. De Gaulle îl avertizase că America, în ciuda promisiunilor sale, abandonase Franţa la Naţiunile Unite în problema Algeriei, aşa cum făcuse anterior în 1956, în problema Suezului. Potrivit lui Adenauer, de Gaulle susţinuse că diplomaţia Aliaţilor cu privire la Berlin era lipsită de hotărâre şi de direcţie. în loc să temporizeze, America ar trebui să preia cu îndrăzneală conducerea şi să respingă categoric cererile sovietice. De Gaulle îl informase despre o conversaţie dintre Eisenhower şi Hruşciov care, în interpretarea lui Adenauer, i-ar fi putut tenta pe sovietici să continue să insiste, mai ales având în vedere poziţia lipsită de hotărâre a premierului britanic, Macmillan. Fermitatea era cu atât mai necesară cu cât Adenauer era convins că sovieticii nu vor risca niciodată să se distrugă pentru Berlin.

Am răspuns recapitulând ce spusesem în prima noastră conversaţie: că, din câte ştiam despre gândirea americană, libertatea Berlinului şi a Europei în ansamblu era privită ca inseparabilă de a noastră. Asta l-a condus pe Adenauer la subiectul forţei nucleare independente a Franţei. A întărit Alianţa? Era necesară? Mi-am exprimat scepticismul că o forţă nucleară franceză distinctă ar putea fi interpretată de Kremlin drept un substitut pentru angajamentul nuclear american. Atunci, Adenauer i-a cerut ministrului de externe, Heinrich von Brentano, să ni se alăture şi mi-a cerut să-i repet observaţiile

mele. Cum a putut un militar profesionist precum de Gaulle să aibă o ambiţie atât de nerealistă? Adenauer a promis că va discuta acest lucru cu el la următoarea lor întâlnire.

în luna următoare, preocupările lui Adenauer cu privire la viitorul relaţiilor germano-americane s-au intensificat atunci când Hrusciov a reafirmat ultimatumul referitor la Berlin. Ca răspuns, Kennedy a mobilizat unităţi ale Gărzii Naţionale şi l-a numit pe generalul Lucius Clay „reprezentant personal cu rang de ambasador”, facându-l, de fapt, principala autoritate americană la Berlin. Hruşciov a escaladat mai mult criza pe 13 august, prin construirea unui zid care traversa tot oraşul, divizându-l cu brutalitate. Acordul cvadripartit privind Berlinul fusese spulberat.

Alături de măsurile de pregătire militară, administraţia Kennedy a elaborat o serie de propuneri politice, pentru a plasa accesul în Berlin sub jurisdicţia unei autorităţi internaţionale în locul celor Patru Puteri; aceasta urma să fie alcătuită dintr-un număr egal de comisari ai NATO şi ai Tratatului de la Varşovia (câte opt pentru fiecare) — plus trei din ţări europene neutre. în această structură, hotărârea finală de care depindeau pacea şi războiul nu avea să-i mai aparţină Alianţei Atlantice, ci urma să fie atribuită ţărilor care se declaraseră neutre în principal pentru a se ţine la distanţă de chestiunile de zi cu zi. Propunerea nu a fost niciodată explorată oficial, deoarece Adenauer a refuzat să accepte perspectiva de a schimba supravegherea americană a rutelor de acces cu cea a celor trei ţări europene neutre.

Un alt set de idei pentru rezolvarea impasului privind Berlinul a implicat modalităţi prin care Germania să accepte Linia Oder-Neisse, care diminuase teritoriul german de dinainte de război cu

aproape un sfert la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Adenauer a respins şi această idee, deşi ar fi fost, de fapt, pregătit să o accepte în cadrul adecvat — de exemplu, o înţelegere privind unificarea Germaniei. În opinia sa, modificarea procedurilor de acces în Berlin – despre care el credea că funcţionau adecvat — nu merita o concesie atât de mare.

Mai presus de toate, căutarea constantă a unor formule de negociere separate izola Germania. Strategia lui Adenauer se baza pe politica de control concepută de George Kennan şi implementată de secretarii de stat americani Dean Acheson şi John Foster Dulles. Aceasta pleca de la premisa că blocul sovietic avea să slăbească în cele din urmă, dacă va fi limitat la propriile resurse şi obligat să-şi înfrunte dilemele interne. în opinia lui – Adenauer, acela avea să fie momentul potrivit pentru a negocia unificarea.

Februarie 1962 – Kennedy şi Adenauer

întâlnirile dintre Kennedy şi Adenauer au avut o latură melancolică. Ambii au urmărit obiective importante, dar politicile lor au avut puncte de plecare opuse şi au implicat metode diferite — anduranţă în cazul lui – Adenauer, flexibilitate diplomatică în cazul lui Kennedy. Adenauer preluase funcţia într-un moment de declin puternic al istoriei germane; când Kennedy a devenit preşedinte, America era la apogeul puterii şi al încrederii în sine. Adenauer a considerat că sarcina sa era reconstruirea valorilor democratice pe baza moralităţii creştine, în contextul haosului predării necondiţionate; scopurile cuprinzătoare ale lui Kennedy au reflectat credinţa incontestabilă în misiunea providenţială a Americii, bazată pe valorile sale democratice istorice şi pe puterea sa dominantă. Pentru Adenauer, reconstrucţia Europei a presupus o

reafirmare a valorilor şi a adevărurilor tradiţionale; în cazul lui Kennedy, a fost vorba de afirmarea credinţei în progresul ştiinţific, politic şi moral în lumea modernă. Pentru ca Adenauer să reuşească, era necesară stabilizarea sufletului Germaniei; pentru un preşedinte american, şi mai ales pentru Kennedy, scopul era mobilizarea unui idealism existent. Ceea ce a început ca un parteneriat istoric a devenit treptat încordat în execuţie, pentru că idealismul american a supraestimat flexibilitatea diplomatică a Germaniei.

Pe drumul spre clădirea unei comunităţi atlantice, obiectivele americane şi germane au urmat un traseu paralel. Structurile formate în perioada de creativitate de la sfârşitul anilor 1940 şi începutul anilor 1950 s-au bazat pe o viziune substanţial comună în domeniul politic şi pe un monopol american *de fado* în arena nucleară. Dar odată călătoria încheiată, şi mai ales sub presiunile repetate ale ultimatumurilor lui Hruşciov cu privire la Berlin, istoria şi-a spus cuvântul; interesele naţionale şi chiar stilurile naţionale, reflectând secole de evoluţie internă diferită, au cunoscut o reafirmare. Drept urmare, în 1962, Washingtonul primea rapoarte despre faptul că Adenauer contesta credibilitatea angajamentelor nucleare americane şi politica privind Berlinul.

McGeorge Bundy, consilierul pentru securitate naţională al lui Kennedy, mi-a cerut în februarie 1962, dat fiind că îl cunoşteam pe Adenauer, să mă întâlnesc cu el pentru a contribui la restabilirea încrederii în chestiunile nucleare. I-am răspuns că, în opinia lui Adenauer, aspectele politice erau primordiale şi permanente, iar chestiunile nucleare erau simboluri ale încrederii politice şi etice. Pentru a depăşi rezervele lui Adenauer, s-a convenit că acesta ar trebui să beneficieze de o informare

specială din partea mea cu privire la politica de securitate americană şi la capacităţile nucleare. Informarea a fost elaborată de secretarul pentru apărare, McNamara, şi aprobată de secretarul de stat, Dean Rusk, şi includea detalii despre structurile şi planificarea forţelor nucleare americane, care nu fuseseră împărtăşite anterior liderilor din ţările aliate (cu excepţia Marii Britanii). Dată fiind componenta nucleară a informării, Adenauer a fost însoţit doar de un interpret.— (Deoarece nu cunoşteam termenii tehnici aferenţi strategiei nucleare în germană, eu am vorbit în engleză.)

Pe 16 februarie[71], când mi-am început prezentarea explicându-i cât de ferm era angajamentul american, Adenauer m-a întrerupt: „Mi-au spus deja acest lucru la Washington. Din moment ce acest lucru nu m-a convins acolo, de ce m-ar convinge aici?” I-am răspuns că sunt în primul rând un cadru universitar, nu o persoană oficială; ar putea cancelarul să amâne judecata până când va auzi întreaga mea prezentare? Netulburat, Adenauer a răspuns: „Gât din timpul tău petreci în calitate de consultant la Washington?” Gând am spus că aproximativ un sfert, Adenauer a replicat: „Atunci, să presupunem că îmi vei spune trei sferturi din adevăr”.

Probabil că acest ping-pong l-a stingherit pe Walter Dowling, ambasadorul american la Bonn, care mă însoţise la întâlnire. Dar, ca un profesionist adevărat, nici măcar nu a clipit. Pe măsură ce am detaliat prezentarea despre puterea nucleară, care demonstra disparitatea enormă de la acea vreme dintre forţele nucleare strategice americane şi cele sovietice, atitudinea lui Adenauer s-a schimbat. Răspundeam acum la întrebările adresate de el anterior altor vizitatori americani fără să obţină un răspuns satisfăcător, iar informarea sublinia că forţele americane pentru lovitura de răspuns erau

mai ample şi mult mai eficiente decât forţele sovietice pentru prima lovitură şi că o primă lovitură americană ar fi fost covârşitoare.

Ultimul paragraf al raportului ambasadorului Dowling a rezumat efectul conversaţiei asupra cancelarului:

> De două ori, când eu şi Kissinger ne pregăteam să plecăm, [Adenauer] ne-a cerut să rămânem pentru a-i oferi un alt prilej de a-şi exprima recunoştinţa pentru ceea
> ce s-a spus şi faptul că era în totalitate de acord cu acele lucruri. A afirmat că era uşurat să vadă câtă forţă exista în » t
> apărarea libertăţii şi că sarcina principală era să ne asigurăm că nu vor exista eşecuri din punct de vedere uman. La plecare, Kissinger a spus că atunci când am vorbit despre puterea noastră şi despre devotamentul nostru faţă de Comunitatea Atlantică, acestea nu erau pur şi simplu cuvinte goale. Cancelarul a răspuns: „îi mulţumesc lui Dumnezeu pentru acest lucru!” în această notă, întâlnirea a luat sfârşit.[72]

„Eşecurile din punct de vedere uman” la care a făcut referire Adenauer surprindeau clar preocuparea sa cu privire la elaborarea unei strategii adecvate şi posibila lipsă de dorinţă a Americii de a-şi pune în practică forţa covârşitoare.

Câteva decenii mai târziu, aveam să primesc o scrisoare din Germania, care dovedea valoarea pe care Adenauer o acorda onorării angajamentelor sale. Având la expeditor un nume pe care nu l-am recunoscut, scrisoarea mă informa că autorul a servit ca interpret în timpul acelei conversaţii de demult. Urmând instrucţiunile Casei Albe, îi cerusem lui Adenauer să nu distribuie informaţiile despre strategia nucleară pe care i le împărtăşisem, iar el şi-a dat cuvântul de onoare că va respecta cererea. Autorul scrisorii mărturisea acum că, de fapt, el

consemnase întregul briefing — după cum îi era datoria ca interpret – şi i-a înmânat cancelarului însemnările a doua zi. însă Adenauer l-a îndrumat să distrugă informaţiile despre strategia nucleară, deoarece nu putea garanta că promisiunea pe care mi-o făcuse va continua să fie onorată după ce el va părăsi funcţia.

Istoria îi plasase pe Adenauer şi pe Kennedy într-un fel de dependenţă reciprocă, dar nu a putut compensa decalajul generaţional şi diferenţele care au rezultat din acesta. Obiectivul lui Kennedy era mai întâi reducerea şi apoi eliminarea posibilităţii unui război nuclear; în acest efort, el intenţiona să implice partea sovietică într-o călătorie lungă, care necesita flexibilitate tactică, inclusiv din partea cancelarului german. însă, din perspectiva lui Adenauer, tactica preşedintelui american ameninţa să risipească stabilitatea şi soliditatea pe care le forjase din dezintegrarea Germaniei hitleriste. Kennedy a avut o abordare globală, iar Adenauer a avut forţa de a face faţă colapsului moral şi fizic al ţării sale, acceptând scindarea acesteia şi construind o nouă ordine europeană bazată pe parteneriat atlantic.

Unificarea Germaniei: aşteptarea chinuitoare

Poporul german nu fusese niciodată guvernat în graniţele care corespundeau celor din perioada postbelică.[73] Fără un acord Est-Vest sau un colaps al echilibrului de putere existent, stabilirea graniţelor părea să prefigureze împărţirea pe termen nedefinit a Germaniei între Estul comunist şi Occidentul democratic. Este adevărat că telul unificării Germaniei a fost afirmat tacit prin existenţa unui Consiliu de control cvadripartit pentru toată Germania ocupată şi a fost îmbrăţişat explicit de cele

trei puteri occidentale; dar, inevitabil, politica internă germană avea să urmărească unificarea dintre Vest şi Est mai explicit decât puterile ocupante. Unificarea a devenit o problemă politică perenă în Germania de Vest şi a fost folosită ca instrument strategic de către Uniunea Sovietică – începând cu oferta lui Stalin din 1952 şi culminând cu ultimatumurile lui Hruşciov privind Berlinul.

Politica lui Adenauer s-a bazat pe caracterul provizoriu al împărţirii ţării; el credea că unificarea va veni în cele din urmă prin dezmembrarea orbitei sateliţilor sovietici, creşterea economică superioară a Republicii Federale, puterea şi coeziunea Alianţei Atlantice şi tensiunile interne din cadrul Tratatului de la Varşovia. Acest lucru presupunea prăbuşirea satelitului est-german – de fapt, cam aşa cum s-a întâmplat în 1989. Până la un astfel de colaps, priorităţile principale ale RFG vizau în continuare Alianţa Atlantică, relaţiile strânse cu America şi integrarea în Europa. Dificultatea strategiei care a înlocuit supunerea faţă de Aliaţi cu anduranţa consta în faptul că era puţin probabil ca Moscova să rămână pasivă în acel interval şi că va încerca, fără îndoială, să prevină un astfel de rezultat prin presiuni diplomatice şi chiar militare, aşa cum s-a întâmplat în diferitele crize privind Berlinul. Controversele rezultate au slăbit treptat poziţia internă a lui Adenauer.

Când satelitul sovietic est-german îşi declarase suveranitatea în octombrie 1949, Adenauer răspunsese cu aşa-numita Doctrină Brentano (care poartă numele ministrului său de externe din 1955 până în 1961), potrivit căreia Republica Federală urma să suspende relaţiile diplomatice cu orice ţară care recunoştea RDG. Dar, cu timpul, şi în faţa presiunilor din interiorul Germaniei de a păstra cel puţin legătura cu Europa de Est şi Germania de Est,

această politică s-a dovedit din ce în ce mai greu de menţinut.

Tulburat de înfrângerile electorale şi afectat de manevrele lui Hruşciov, SPD a început să-şi schimbe direcţia, mobilizând sprijin prin sublinierea poziţiei sale în favoarea negocierilor cu Europa de Est şi în special cu Germania de Est. Herbert Wehner, cel mai puternic lider al său (deşi neeligibil pentru funcţiile de top din cauza arestării şi încarcerării sale ca agent sovietic, în timpul războiului, în Suedia), a condus un proces intern care a culminat în 1959 cu acceptarea de către partid a aderării Germaniei la NATO. Pe măsură ce s-a prezentat din ce în ce mai mult ca instrument al unificării, SPD şi-a reînviat politica postbelică ce viza o mai mare flexibilitate în negocierile cu ţările din Est şi cu Uniunea Sovietică, deşi acum în cadrul NATO — aşa-numita *Ostpolitik.*[74]

Adenauer şi GDU au susţinut că progresul către o eventuală unificare era subminat prin transformarea statutului Berlinului, capitala istorică a Germaniei, într-o negociere în care comuniştii deţineau toate atuurile geografice şi militare. În opinia lui Adenauer, afirmarea ţelului final putea face, paradoxal, suportabilă împărţirea provizorie — ceea ce contrasta cu perioada de început a Republicii Federale, când Adenauer s-a străduit să lase deoparte această chestiune.

Dezbaterile dintre GDU şi SPD au început să se suprapună cu diviziunile din cadrul CDU cu privire la succesiunea lui Adenauer. Vârsta sa — avea optzeci şi şase de ani în 1962 – şi disputele cu SUA privind strategia sovietică i-au slăbit treptat poziţia internă. Refuzul lui Adenauer de a se opune dreptului de veto al lui de Gaulle cu privire la aderarea Marii Britanii la CEE a fost criticat de o minoritate substanţială din GDU. La alegerile din 1961, când CDU şi-a pierdut majoritatea în Bundestag, a devenit necesar un

guvern de coaliţie. Liberal- democraţii — un partid moderat conservator, adept al liberalizării comerţului şi singurul partener disponibil pentru coaliţie — şi-au dat acordul, cu condiţia ca Adenauer să părăsească funcţia înainte de sfârşitul mandatului coaliţiei în 1965.

în toamna anului 1962, chestiunea pensionării lui Adenauer a atins punctul culminant. Ministrul apărării, Franz Josef Strauss, a acuzat revista *Der Spiegel* de încălcări ale securităţii naţionale atunci când a publicat documente guvernamentale potrivit cărora el analiza ideea de a face rost de arme nucleare tactice pentru apărarea RFG.[75] în replică, Strauss a acuzat *Der Spiegel* de incitare şi a recomandat ca poliţia din Hamburg să efectueze o percheziţie la biroul revistei. Mai mult, jurnalistul responsabil de articol a fost arestat în Spania, unde se afla în vacantă.

Toţi cei cinci miniştri liberal-democrati au demisionat în semn de protest pe 19 noiembrie, iar Strauss a fost fortat ulterior să demisioneze. Adenauer însusi fusese conştient de planul lui Strauss – distras de Criza rachetelor din Cuba, după cum a declarat — şi, deşi a depăşit valul imediat de demisii, rămânerea sa în funcţie era acum clar limitată.

În perioada în care Adenauer se pregătea să părăsească funcţia, a fost deosebit de preocupat să-şi plaseze realizările în materie de politică externă pe un teren ferm pentru viitor. Unul dintre pilonii politicii sale externe a fost limitarea puterii sovietice — o strategie care fusese susţinută de fiecare preşedinte american, începând cu Truman. Plecând de la convingerea că ideologia sovietică şi afirmarea strategică puteau fi depăşite prin crearea unor situaţii privind puterea Aliaţilor, în special în Europa Centrală, conceptul s-a dovedit vizionar. Totuşi,

neajunsul controlului consta în faptul că nu includea nici o normă pentru a comunica adversarului forţa occidentală şi nici diplomaţia care să o pună în practică, cu excepţia cazului în care ar exista un atac direct sau alte presiuni. Drept urmare, în politica internă, forţa şi anduranţa lui – Adenauer au trebuit să cedeze teren în favoarea
Ostpolitik.

Celălalt pilon principal a fost convingerea lui Adenauer că viitorul Germaniei şi al unei Europe unite depinde de credinţa morală şi de angajamentul faţă de principiile democratice. El a explicat acest lucru în 1956, într-un discurs despre viitorul Europei:

> „Cele mai mari gânduri izvorăsc din inimă" spune o zicală celebră. Şi noi trebuie să lăsăm gândul măreţ al unei Europe unite să izvorască din inimile noastre, dacă dorim să se materializeze. Nu în sensul în care unitatea Europei ar fi o chestiune de emoţii, de sentimente, ci mai degrabă în sensul că o inimă fermă, devotată unei sarcini măreţe, ne poate da puterea de a duce mai departe, în ciuda tuturor dificultăţilor, ceea ce raţiunea ne spune că este just. Dacă găsim această putere, atunci vom face ceea ce trebuie pentru toate nevoile pe care le-am menţionat. Vom finaliza atunci lucrarea măreaţă de unificare, de care are nevoie fiecare dintre naţiunile noastre, de care are nevoie Europa şi de care are nevoie întreaga lume.[76]

Pe durata mandatului său, Adenauer şi-a atins obiectivul de a implanta democraţia în Germania şi de a forma o structură europeană în care Germania să poată juca un rol important. Prin îmbinarea strategiei lui Adenauer şi a tacticii lui Kennedy, scopul final — unificarea Germaniei – a fost atins odată cu prăbuşirea Imperiului Sovietic, la mai bine de două decenii după ce ambii părăsiseră scena.

Ultimele conversaţii

Adenauer a demisionat în aprilie 1963, după paisprezece ani în funcţia de cancelar.

Dean Acheson a remarcat odată că, după ce pleacă din funcţie, mulţi lideri se comportă ca şi cum ar fi încheiat o mare poveste de dragoste. Le este greu să se separe de chestiunile care le-au ocupat zilele; multe dintre orele şi conversaţiile lor sunt pline cu reflecţii asupra unor direcţii de acţiune alternative.

în cazul lui Adenauer, lucrurile au stat diferit, mai ales aşa mi s-a părut în timpul ultimei mele vizite, pe 24 ianuarie 1967, cu trei luni înainte de moartea acestuia. Vârsta nu-l slăbise. Era preocupat în special de tendinţele pe termen lung ale Germaniei, mai degrabă decât de problemele momentului. El a abordat o temă mereu prezentă în gândirea sa, dar pe care nu mi-o dezvăluise până atunci: evoluţia a ceea ce credeau germanii despre ei înşişi. Poporul german era profund tulburat şi caracterizat de sentimente contradictorii, a spus Adenauer, nu numai din cauza trecutului său nazist, ci şi, într-un sens mai profund, din cauza absenţei unui simţ al proporţiei sau al continuităţii istorice. Evoluţia istoriei avea să le aducă germanilor evoluţii surprinzătoare la care ei ar putea reacţiona într-o manieră neprevăzută. Menţinerea stabilităţii interne a Germaniei s-ar putea transforma într-o problemă perpetuă.

Gând l-am întrebat dacă marea coaliţie recent formată între cele două partide de frunte – GDU şi SPD — a depăşit absenţa inerentă a consensului naţional, Adenauer a răspuns că ambele partide principale sunt foarte slabe. El s-a întrebat cu voce tare: „Mai sunt lideri capabili să conducă o politică autentică pe termen lung? Mai este posibilă astăzi conducerea adevărată?” SPD, a spus el, avea un singur lider puternic, Herbert Wehner, care nu era

eligibil pentru funcţia de cancelar din cauza trecutului său comunist. Mai mult, SPD era împărţit între tacticienii politici din aripa de dreapta şi o aripă de stânga, pacifistă. De-a lungul timpului, acest lucru ar putea determina partidul să se apropie de comuniştii est- germani (SED), de satelitul sovietic est-german sau chiar de Uniunea Sovietică pe o bază naţionalistă.

Gât despre GDU, propriul partid al lui Adenauer, slăbiciunea sa rezida în oportunismul său. Cancelarul de atunci, Kurt Georg Kiesinger, care îl înlocuise în 1966 pe urmaşul imediat al lui Adenauer, Ludwig Erhard, era un orator abil, nu atât puternic, cât mai degrabă chipeş şi prea preocupat de aparenţe. Totuşi, el era mai bun decât Erhard, care, în opinia lui Adenauer, fusese prea „prost" pentru funcţia de cancelar, în ciuda vrăjitoriilor sale economice postbelice. Gând am intervenit spunând că „prea nepolitic" ar putea fi adjectivul mai potrivit, Adenauer a replicat: „Pentru un lider politic, adjectivul «nepolitic» este definiţia prostiei".

Adenauer a insistat asupra rolului Americii în Războiul din Vietnam. Nu înţelegea motivul pentru care Statele Unite interveniseră atât de departe de arena intereselor lor principale şi de ce le era acum atât de greu să se desprindă. Gând am comentat că, apărându-ne partenerii din Asia, eram preocupaţi de protejarea credibilităţii noastre ca aliat în teatrul principal, el a spus că doreşte să se gândească la acest aspect: „Aţi putea reveni mâine ca să vă dau un răspuns?"

A doua zi, ne-a aşezat astfel încât să fim fată în fată şi a rostit solemn: *„Schau mir in die Augen* [Priviţi-mă în ochi]". Şi apoi, revenind la asigurările mele din ziua precedentă, a spus:

> Aveţi impresia că mai cred că ne veţi proteja necondiţionat? [...] Acţiunile dumneavoastră din

ultimii ani de aici arată clar că, pentru ţara dumneavoastră, dezamorsarea relaţiilor cu Uniunea Sovietică va fi o prioritate şi în situaţii de criză. Nu cred că vreun preşedinte american va risca un război nuclear în numele Berlinului în orice împrejurări. Dar alianţa rămâne importantă. Ne protejează faptul că liderii sovietici înşişi nu pot fi siguri de acest element de îndoială.

Astfel, într-un rezumat impresionant, Adenauer revenise la subiectul primei noastre conversaţii din urmă cu zece ani: ambiguitatea inerentă a unei ameninţări nucleare. Dar el a exprimat şi un alt principiu-cheie la care ajunsese în anii petrecuţi în funcţie: importanţa decisivă a Alianţei Atlantice.

Ceea ce a început ca o pledoarie pentru reasigurare în vreme de criză s-a transformat într-o percepţie strategică pe termen lung. în ultimele cuvinte pe care mi le-a adresat, Adenauer şi-a reafirmat angajamentul faţă de parteneriatul atlantic – chiar dacă avea rezerve cu privire la complexitatea implementării acestuia. Acceptând strategia care avea să ţină sub control Uniunea Sovietică timp de aproape jumătate de secol, el şi-a dat seama că tocmai această ambiguitate a creat descurajarea pe care aliaţii Americii puteau conta pentru evoluţia lor în cadrul unei structuri politice europene şi în parteneriat cu America.

Moştenirea lăsată de Adenauer

Leadershipul puternic este mai mult decât o evocare a exultaţiei tranzitorii; necesită capacitatea de a inspira şi de a susţine viziunea în timp. Succesorii lui Adenauer au descoperit că principiile viziunii sale formative au fost esenţiale pentru viitorul Germaniei. Acest lucru a fost valabil chiar şi pentru Willy Brandt, care a devenit în 1969 primul cancelar SPD

al Republicii Federale.

În anii cât Hitler se aflase la putere, Brandt fusese plecat în exil, mai întâi în Norvegia şi apoi în Suedia neutră. Ca primar al Berlinului de Vest în timpul crizelor privind Berlinul dintre 1958-1962, el făcuse dovada unui leadership puternic şi a unei puteri retorice care i-au întărit pe conaţionalii săi şi au contribuit la susţinerea moralului acestora.

Odată ajuns în funcţia de cancelar, Brandt s-a comportat diferit în raport cu tradiţionalismul lui Adenauer. în principal, el a promovat *Ostpolitik,* care presupunea deschiderea către lumea comunistă, menţinând în acelaşi timp relaţiile Germaniei cu aliatii săi. Atât preşedintele Richard Nixon, cât şi eu, în calitate de consilier pentru securitate naţională al acestuia, am fost la început neliniştiţi de potenţiala transformare a *Ostpolitik* într-un nou tip de naţionalism german, deghizat în neutralism, cu care Republica Federală ar putea încerca să facă manevre între Est şi Vest.

Deşi o parte din politica externă a lui Brandt s-a îndepărtat de cea a lui Adenauer, el a fost suficient de devotat Alianţei Atlantice şi s-a consultat îndeaproape cu Washingtonul în orice negocieri cu Moscova. în prima săptămână a mandatului său, Brandt şi-a trimis prietenul şi consilierul pentru politică externă, Egon Bahr, la Washington. Spre surprinderea noastră, Bahr a afirmat angajamentul Republicii Federale faţă de NATO şi de continuarea eforturilor din epoca Adenauer în direcţia unificării Europei. Noul cancelar, ne-a spus Bahr, îşi va coordona *Ostpolitik* cu aliaţii săi şi, mai ales, cu Casa Albă. în replică, Nixon a trecut peste premoniţiile noastre şi a acţionat pe baza asigurărilor date de Bahr, printr-un proces de consultare intermediat de mine.

Brandt a onorat promisiunile făcute de Bahr.

Ducând o politică imaginativă în relaţia cu Europa de Est, în special cu Polonia, el a deschis negocieri cu Uniunea Sovietică cu privire la relaţia generală şi, de asemenea, la garantarea accesului în Berlin. Aceste negocieri au fost finalizate în 1972 şi facilitate de noi prin politica de relaţionare.— împreună cu Aliaţii occidentali, Brandt a încheiat un acord privind accesul în Berlin, care a rămas în vigoare, fără a fi contestat, până la unificare.

Pe de o parte, Brandt a onorat angajamentul lui Adenauer de a se consulta cu NATO, iar pe de altă parte, el a dezvoltat *Ostpolitik* cu popoarele vecine de la est. Brandt a călătorit la Varşovia în 1970 şi a vizitat monumentul care comemorează Revolta din ghetoul – Varşoviei din 1943, când evreii polonezi s-au opus încercării naziştilor de a-i deporta în lagărele morţii, însă au fost omorâţi cu brutalitate. în semn de căinţă, Brandt a depus o coroană de flori şi a îngenuncheat dinaintea monumentului.

Acest gest tăcut, care a reprezentat o baza morală pentru reconcilierea postbelică a Germaniei cu lumea, a vorbit de la sine. Desigur, Brandt considera relaţia RFG cu Polonia de mare valoare strategică, dar a menţionat că are şi o „semnificaţie moral-istorică” substanţială. A reprezentat continuarea angajamentului lui Adenauer pentru smerenie, dar şi pentru demnitate – de fapt, demnitate prin smerenie.[77]

Orice ambiţii ulterioare ar fi putut avea susţinătorii *Ostpolitik,* acestea au fost depăşite de demisia lui Brandt în 1974. Succesorul său a fost Helmut Schmidt (1974— 1982), un socialist în primul rând pentru că întâmplarea făcea să se fi născut în oraşul-stat Hamburg, unde social- democraţii erau partidul de guvernământ şi unde a servit ca senator municipal în anii 1960. în anii de formare, tânărul Schmidt a cunoscut mai mult haos decât stabilitate.

A servit în Luftwaffe ca ofiţer de artilerie antiaeriană pe frontul de est în 1941[78], dar era prea tânăr pentru a fi activ politic în perioada nazistă.

Schmidt a axat cu precădere politica externă germană pe principiile lui Adenauer. La fel ca marele său predecesor, el era convins de rolul crucial al moralităţii. „Politica fără conştiinţă tinde spre infracţionalitate”, a spus el la un moment dat, adăugând: „în opinia mea, politica este o acţiune pragmatică de dragul unor scopuri morale”,[79] În 1977, Schmidt mi-a povestit cum, cu câteva săptămâni înainte, o unitate de comando germană a întreprins o incursiune îndrăzneaţă pentru a salva ostaticii germani al căror avion fusese deturnat de terorişti la Mogadischu, Somalia, şi prin ce zbucium a trecut în orele dinainte de primirea veştii despre succesul operaţiunii. Dacă putea avea sentimente atât de profunde cu privire la supravieţuirea a optzeci şi şase de ostatici şi a salvatorilor acestora, s-a gândit el, cum avea să fie vreodată capabil să implementeze strategia NATO privind armele nucleare?

Şi totuşi, la începutul anilor 1980, când a venit momentul să se decidă cu privire la desfăşurarea rachetelor americane cu rază medie de acţiune în Germania, Schmidt şi-a îndeplinit ceea ce el considera a fi datoria sa, în opoziţie cu majoritatea din propriul partid — chiar dacă acest act curajos a fost cauza imediată a îndepărtării sale din funcţie.

Totodată, Schmidt a fost o forţă motrice pentru un alt aspect al politicii lui Adenauer: unificarea Europei. La fel ca Adenauer, el a acordat o prioritate deosebită Franţei. El şi omologul său francez, preşedintele Valéry Giscard d’Estaing, au reînnoit cooperarea dintre Adenauer şi de Gaulle, întărită şi de această dată de o prietenie personală. Cei doi au impulsionat Conferinţa Europeană pentru Securitate

din 1975, care a accelerat procesul de diminuare a legitimităţii dominaţiei sovietice în Europa de Est. Sprijiniţi puternic de preşedintele Gerald Ford, ei au pledat în favoarea unor reuniuni între şefii guvernelor democratice – pe atunci G5, acum G7 – pentru a exprima o abordare comună a ordinii mondiale.[80]

Viziunea lui Adenauer privind Germania unificată în Europa unificatoare a devenit realitate în timpul mandatului lui Helmut Kohl, succesorul lui Schmidt, când dominaţia sovietică în Europa de Est s-a prăbuşit din cauza eforturilor excesive şi a contradicţiilor sale

? >

interne. Observator atent al istoriei germane şi vorbitor al dialectului din Renania natală, Kohl era mai puţin intelectual decât Schmidt şi mai puţin filosofic decât Adenauer. Guvernarea sa a fost facilitată de cunoaşterea atitudinilor poporului său. Asemenea lui Adenauer, el era hotărât să evite repetarea oscilaţiilor Germaniei între diferitele tentaţii create de amplasarea sa geografică centrală şi de complexitatea istoriei sale. Kohl a rezistat în faţa demonstraţiilor în masă, la o scară nemaivăzută anterior în Germania, împotriva desfăşurării de rachete americane cu rază medie de acţiune în Europa, pentru a contrabalansa o desfăşurare sovietică similară. Rezistenta sa a fost răsplătită cu o negociere americano-sovietică ce a dus în 1988 la Tratatul FN1— privind controlul armelor, care impunea retragerea acestei clase de arme nucleare de ambele părţi – primul şi, până acum, singurul acord menit să elimine o categorie de arme nucleare.

Dezintegrarea regimului comunist est-german a început pe măsură ce populaţia a fugit în număr tot mai mare în ţările vecine. în august 1989, echilibrul politic s-a schimbat iremediabil când 9 000 de est-germani care fugiseră în Ungaria au primit

permisiunea să părăsească acea ţară şi să plece în Germania de Vest. Până în octombrie, mii de est-germani se adăposteau în Ambasada Germaniei de Vest din Praga. Ultimul act care a pecetluit dezintegrarea guvernului satelit est-german a avut loc atunci când acesta s-a simţit obligat să permită refugiaţilor să urce în trenuri care, cu ajutorul autorităţilor din Republica Federală, au traversat teritoriul est-german şi au ajuns în Germania de Vest.[81]

Căderea Zidului Berlinului în noiembrie 1989 a făcut ca reunificarea Germaniei să redevină o problemă internă imediată. Elemente importante din Germania de Vest, inclusiv preşedintele acesteia, distinsul Richard von Weizsâcker, au susţinut că Occidentul ar trebui să se declare mulţumit – cel puţin iniţial – de introducerea alegerilor democratice în fosta zonă de ocupaţie sovietică. Kohl era de aceeaşi părere. în tradiţia lui Adenauer, el a susţinut că, dacă ar exista în continuare două state germane separate, fie şi ambele democratice, ele nu ar fi niciodată unificate fără a dezvolta legitimitatea existenţei lor separate, creând premisele pentru intensificarea crizelor.

Kohl a rezolvat problema printr-un act decisiv şi curajos de leadership. Gând regimul est-german a anunţat alegeri libere, Kohl s-a comportat ca şi cum RDG nu ar mai fi existat şi a programat pur şi simplu vizite de campanie în Germania de Est, ca şi cum alegerile ar fi avut loc în Germania de Vest. Omologul est-german din GDU a obţinut o victorie electorală copleşitoare, deschizând calea unificării oficiale a Germaniei — şi continuarea prezenţei germane în NATO — la 3 octombrie 1990.

Kohl mai trebuia să convingă Franţa şi Marea Britanie — ambele aveau rezerve de înţeles, care decurgeau din două războaie mondiale. Margaret

Thatcher, premierul britanic, era deosebit de reticentă. Procesul avea să fie finalizat abia în mai 1990, când sovieticii au consimţit să-şi retragă trupele din Germania de Est[82] şi şi- au dat acordul ca Germania unită să rămână în NATO. Dificultăţile interne sovietice au jucat un rol în această decizie. Dar unificarea nu ar fi avut loc fără politicile urmate de succesorii lui Adenauer şi de Aliaţi, pentru îndeplinirea viziunii acestuia, caracterizate de el după capitularea necondiţionată drept o modalitate de a oferi poporului şi ţării sale divizate curajul unui nou început.

O consecinţă neprevăzută a căderii Zidului Berlinului a fost că, în decembrie 1989, o fiziciană necunoscută de la Universitatea Humboldt din Germania de Est, fiica unui pastor care nu se implicase niciodată în politică, a decis să se alăture unui nou partid din Germania de Est, numit „Deşteptarea Democrată”. Angela Merkel avea pe atunci treizeci şi cinci de ani şi era lipsită de experienţă politică, dar poseda un nucleu moral puternic. La sfârşitul anului 1990, partidul ei a fuzionat cu GDU. în noiembrie 2005, ea a fost aleasă cancelar al Germaniei. A rămas în funcţie timp de şaisprezece ani, menţinându-şi ţara pe drumul drept în ciuda crizelor multiple, oferindu-i scopuri mai ambiţioase într-o lume dominată de înalta tehnologie şi evidenţiindu-se ca unul dintre liderii principali ai ordinii internaţionale de după Războiul Rece, împlinindu-i visul lui Adenauer cu privire la rolul ţării sale în viitor. Ea s-a retras din funcţie în decembrie 2021, singurul cancelar al Germaniei care a făcut acest lucru fără a fi obligat de o criză politică.

A.

În 2017, la 50 de ani de la moartea lui Adenauer, Angela Merkel a adus un omagiu contribuţiei istorice a acestuia:

Astăzi onorăm un mare om de stat care, cu

clarviziune şi pricepere, a oferit ţării noastre perspectivă şi stabilitate după eşecul Republicii de la Weimar şi ororile naţional- socialismului. Ne înclinăm în faţa lui Konrad Adenauer cu mare recunoştinţă. Totodată, considerăm că meritul său ne obligă la îndeplinirea sarcinilor noastre într-o lume derutantă şi dificilă. în lumina realizărilor lui Konrad – Adenauer şi ale contemporanilor săi, ar trebui să avem curajul să continuăm această lucrare.[83]

în ce-l priveşte, Konrad Adenauer nu a zăbovit asupra felului în care îl va judeca posteritatea. Gând a fost întrebat cum dorea să rămână în amintire, el a răspuns simplu: ,,Şi-a făcut datoria”[84].

---

04 În 1917, împăratul Wilhelm al II-lea a schimbat funcţia de primar al oraşului Köln cu lord-primar *(Oberbürgermeister).* Vezi cartea scrisă de dr. Matthias Oppermann, *Biografia lui Konrad Adenauer,* arhivele online ale Fundaţiei Konrad Adenauer (Konrad- Adenauer-Stiftung), https://www.kas.de/en/konrad-adenauer.

05 Tratatul a fost semnat în ziua următoare la Paris.

06 Vezi capitolul 2.

07 Vezi capitolul 2.

08 În perioada lui Adenauer, Willy Brandt, primarul sectorului de vest al Berlinului între 1956 şi 1966, avea să devină o figură naţională în Germania de Vest. Brandt a fost ales cancelar în 1969, când Berlinul de Est a devenit, practic, parte a RDG.

09 Administraţia Kennedy a inclus un număr fără precedent de cadre universitare — printre care Arthur Schlesinger Jr., John Kenneth Galbraith şi Carl Kaysen — cu acces direct la preşedinte. Mai familiarizaţi cu atmosfera relaxată din mediul academic decât cu sistemele complicate de autorizare prin care diplomaţia se protejează pe sine (şi ţara), ei s-au angajat uneori în reflecţii publice care au fost interpretate în străinătate drept preferinţe ale preşedintelui. Acest lucru a complicat dialogurile cu liderii străini.

10 Informarea a avut loc în biroul cancelarului de la Bonn. Deşi sunt »

născut în Germania, foloseam, în general, engleza în conversaţiile oficiale, dar nu solicitam traducere dacă

omologul meu vorbea limba germană.

11 Vezi capitolul 3.

12 Forţe nucleare intermediare. Tratat între SUA şi URSS pentru eliminarea rachetelor cu rază de acţiune scurtă şi medie, (n.tr.)

2. Charles de Gaulle: strategia voinţei !

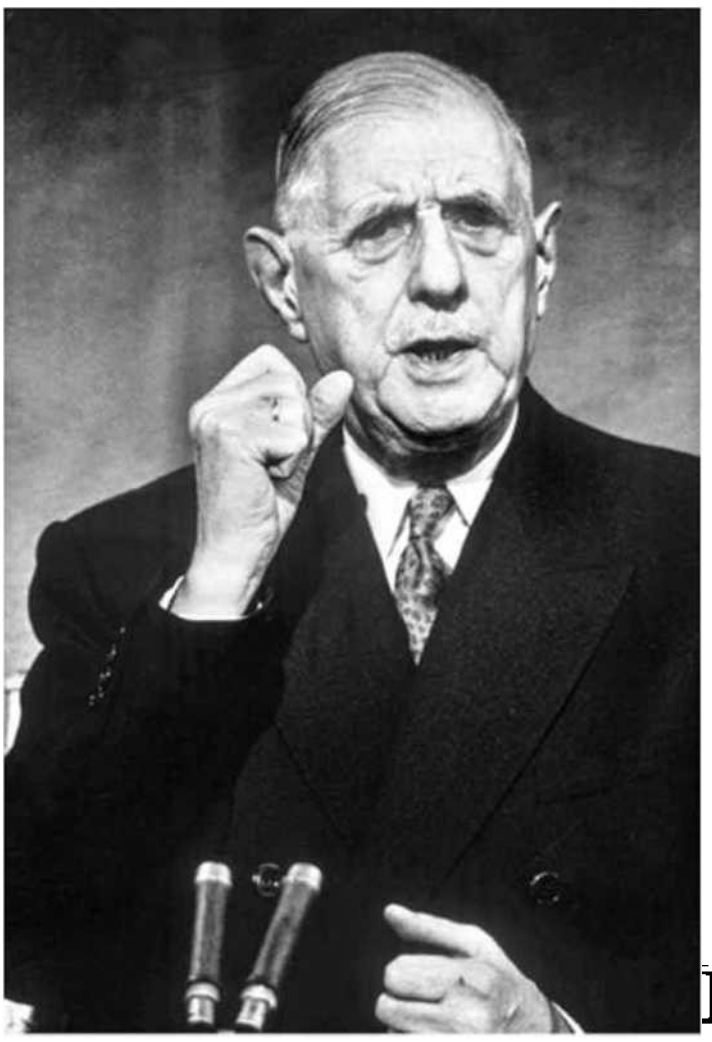

Întâlniri personale

La o lună de la învestirea sa ca preşedinte, la 20 ianuarie 1969, Richard Nixon a întreprins ceea ce s-a dorit a fi o vizită de lucru în capitalele Europei, pentru a sublinia importanţa pe care o acorda relaţiilor atlantice. Nixon a fost primit călduros de omologii săi europeni de la – Bruxelles, Londra şi Bonn, pe care îi cunoscuse anterior şi care erau dornici să afirme rolul primordial al Americii în relaţiile atlantice.

Atmosfera de la Paris era subtil diferită. Cu sase ani înainte, la puţin timp după înfrângerea lui Nixon în alegerile pentru funcţia de guvernator al Californiei din noiembrie 1962, Charles de Gaulle îl primise la prânz la reşedinţa prezidenţială, palatul Elysée. Laudele preşedintelui francez pentru perspicacitatea politicii externe de care dăduse dovadă Nixon ca vicepreşedinte al lui Dwight Eisenhower (1953—1961) au însemnat foarte mult pentru american, aflat atunci într-un moment dificil al carierei sale politice. Acum, de Gaulle i-a întâmpinat personal pe Nixon şi pe însoţitorii săi la aeroport, conferind ocaziei importanţa unei vizite de stat.

A fost prima dată când l-am întâlnit pe de Gaulle.

El a folosit prilejul pentru o declaraţie succintă, dar caldă, de bun venit pentru Nixon, subliniind identitatea distinctă şi istorică a Franţei:

> Timp de două sute de ani, în care s-au întâmplat atât de multe, nimic nu a putut zdruncina sentimentul de prietenie pe care ţara noastră îl are faţă de ţara dumneavoastră. în plus, aţi venit să ne vedeţi pentru ca noi să ne putem exprima gândurile şi intenţiile pe tema afacerilor mondiale şi pentru a vă putea clarifica propriile dumneavoastră puncte de vedere şi iniţiative. Cum am putea să nu acordăm cel mai mare interes şi cea mai mare importanţă acestor discuţii?[1]

Primirea s-a bazat în întregime pe interesul naţional francez şi pe respectul personal al lui de Gaulle pentru Nixon. S-au evitat referirile la NATO, Piaţa Comună şi multilateralismul european – care făcuseră parte din retorica standard a altor lideri din capitalele Europei.

A urmat o recepţie la Elysée. Pe parcursul acesteia, un consilier al lui de Gaulle m-a condus departe de mulţime şi în prezenţa figurii austere care domina adunarea. De Gaulle nu radia căldură şi nici nu a făcut vreo referire la interacţiunea anterioară[2] sau la primirea actuală. Primele cuvinte pe care mi le-a adresat au fost o provocare: „De ce nu vă retrageţi din Vietnam? „ — o întrebare ciudată, având în vedere că propria sa decizie de a se retrage din Algeria cu doar şapte ani mai înainte fusese precedată de aproape trei ani de eforturi militare intense. Când am răspuns: „Deoarece o retragere bruscă ar afecta credibilitatea SUA pe plan internaţional”, el a replicat scurt „De exemplu, unde?” *(„Par exemple, où?”).* Nici următorul meu răspuns nu a funcţionat mai bine: „De exemplu, în Orientul Mijlociu”. Acest lucru a părut să-l cufunde pe de Gaulle într-un moment de reflecţie, pe care l-a

întrerupt spunând: „Ce ciudat. Până în acest moment, am crezut că duşmanii voştri [adică sovieticii] erau cei cu probleme de credibilitate în Orientul Mijlociu”.

A doua zi, de Gaulle a aranjat o întâlnire importantă cu Nixon la Marele Trianon, elegantul castel de lângă palatul Versailles, construit de Ludovic al XlV-lea. Când discuţia s-a îndreptat spre temele europene, de Gaulle s-a folosit de ocazie pentru a-şi transforma declaraţia de bun venit într-o expunere de o pasiune, eleganţă şi elocvenţă extraordinare, care a durat aproximativ treizeci şi cinci de minute.

Din punct de vedere istoric, a spus el, Europa a fost arena unor naţionalităţi şi convingeri diverse. Europa politică nu exista. Fiecare parte a Europei şi-a creat propria identitate, a îndurat propria suferinţă, şi-a dezvoltat propria autoritate şi propria misiune. Ţările din Europa erau în plin proces de redresare după al Doilea Război Mondial şi căutau să se apere pe baza unei strategii care le definea caracterul. Situaţia de după război a generat imperative şi pericole care necesitau o strânsă cooperare între statele Europei — precum şi între Europa şi Statele Unite. Franţa era pregătită să coopereze în misiunile comune şi se va dovedi un aliat loial. Cu toate acestea, nu dorea să renunţe la capacitatea de a se apăra sau nu ar lăsa deciziile privind viitorul său pe seama unor instituţii multilaterale.

Acestea erau principiile în numele cărora de Gaulle contestase politicile atlantice ale precedenţilor preşedinţi americani, Lyndon B. Johnson şi John F. Kennedy. Nixon, care îl admira pe de Gaulle şi nu era dispus să se angajeze într-o dezbatere de acest gen în primele zile ale preşedinţiei sale, m-a invitat să comentez în calitate de profesor de istorie.

Oarecum uimit de solicitarea neaşteptată, am spus: „A fost o prezentare profundă şi emoţionantă. Dar cum îşi propune preşedintele de Gaulle să împiedice Germania să domine Europa pe care a descris-o?” A tăcut o clipă, apoi a răspuns: *,,Par la guerre”* („Prin război”).

O altă conversaţie însemnată s-a desfăşurat la prânz, la scurt timp după aceea. Recunoscând că era conştient de eforturile mele în plan academic, de Gaulle m-a întrebat despre oamenii de stat din a doua jumătate a secolului al XlX-lea: care figură mă impresionase cel mai mult? Când l-am menţionat pe cancelarul german Otto von Bismarck (1871-1890), el m-a întrebat pe care dintre calităţile lui Bismarck le-am admirat cel mai mult. ,,Moderaţia lui, care, din păcate, nu i-a fost de ajutor în acordul de după Războiul Franco-Prusac din 1871”, am spus. De Gaulle a încheiat conversaţia evocând consecinţele acelui acord: „A fost mai bine aşa, pentru că ne-a oferit prilejul să recucerim Alsacia”.

Cu doar şase ani mai înainte, de Gaulle semnase un Tratat de prietenie cu cancelarul Germaniei, Konrad Adenauer, cu care avea relaţii personale mai apropiate decât cu oricare alt lider mondial. Dar, pentru de Gaulle, prietenia nu elimina învăţămintele istoriei sau exigenţele strategiei. Totodată, este foarte posibil ca remarcile sale combative să fi fost concepute pentru a vedea cum va reacţiona interlocutorul său.

La două luni după întâlnirea cu Nixon, de Gaulle a demisionat. Nu a fost supus presiunilor interne sau internaţionale pentru a face acest lucru. A ales acel moment pentru a se retrage din funcţie deoarece era potrivit pentru o tranziţie istorică.

Cine era, deci, această figură impozantă, atât de elocvent în reflecţiile sale asupra ordinii mondiale, atât de încrezător, încât să poată invoca lejer

războiul cu Germania în timpul unui prânz, atât de sigur de moştenirea sa, încât să poată demisiona atunci când a considerat că era momentul potrivit? De Gaulle ştia foarte bine că şi-a menţinut statutul de legendă învelindu-se în mister. Cine era colosul din spatele vălului?

La început de drum

Pe 21 martie 1940, ca reacţie la înfrângerea forţelor franceze care încercau să respingă atacul Germaniei asupra Norvegiei, Paul Reynaud a fost numit în locul lui Edouard Daladier în funcţia de prim-ministru. Cu cinci ani mai devreme, Reynaud se interesase de opiniile locotenent-colonelului Gharles de Gaulle, care avea să devină consilier al acestui politician de rang înalt.

La mijlocul lui mai 1940, acest militar de carieră în vârstă de patruzeci şi nouă de ani, puţin cunoscut la acea vreme, avea să fie promovat de la colonel la general de brigadă ad interim, ca recunoaştere a modului extraordinar în care comandase un regiment de blindate în încercarea de a zădărnici invadarea Belgiei de către germani. Două săptămâni mai târziu, Reynaud, care ocupa simultan şi funcţia de ministru al apărării, l-a numit pe de Gaulle subsecretar în minister.

De Gaulle şi-a luat în primire funcţia de la Ministerul Apărării pe 5 iunie, chiar în ziua în care atacurile aeriene ale Luftwaffe au ajuns la periferia Parisului. După o săptămână, guvernul francez s-a retras din capitală. Pe 17 iunie, nou numitul subsecretar, aflând de demisia lui Reynaud şi de planul de a căuta un armistiţiu cu Adolf Hitler, a zburat numaidecât de la Bordeaux la Londra. Avionul lui de Gaulle a survolat porturile Rochefort şi La Rochelle, unde germanii incendiaseră zeci de nave, precum şi cătunul breton Paimpont, unde mama lui,

Jeanne, era pe moarte. La plecare, el a ordonat să li se dea de urgenţă paşapoarte soţiei şi celor trei copii ai săi, astfel încât aceştia să-l poată urma la Londra.[3] A doua zi, el a rostit un discurs la BBG, în care a anunţat formarea unei mişcări de rezistenţă, în opoziţie cu politicile guvernului francez:

> Destinul lumii este în joc. Eu, generalul de Gaulle, aflat acum la Londra, fac apel la toţi ofiţerii şi cetăţenii francezi, care se află în prezent pe pământ britanic sau care s-ar putea afla în viitor, cu sau fără armele lor, şi îi invit pe toţi inginerii şi muncitorii calificaţi din fabricile de armament, care se află în prezent pe pământ britanic, sau s-ar putea afla în viitor, să ia legătura cu mine. Orice s-ar întâmpla, flacăra rezistenţei franceze nu trebuie să se stingă şi nu se va stinge.[4]

A fost o declaraţie extraordinară a unei persoane încă total necunoscute majorităţii covârşitoare a poporului francez. Un subsecretar, generalul cel mai mic în grad din Franţa, solicita cu insolenţă opoziţia la adresa guvernului Franţei, căruia el însuşi i se alăturase cu mai puţin de două săptămâni în urmă şi al cărui membru încă era cu numele. Frazele succinte din transmisiune, spre deosebire de retorica elevată, tipică altor declaraţii istorice, cum ar fi Declaraţia de Independenţă a Statelor Unite ale Americii (1776), erau exact aşa cum sunau: o invitaţie adresată cetăţenilor francezi de pe teritoriul britanic de a se revolta împotriva guvernului lor, în numele unei organizaţii nedefinite.

Cu câteva zile înainte, guvernul britanic se concentrase în direcţia descurajării liderilor Franţei de a face o pace separată cu Hitler. Pentru a preveni acest lucru, prim- ministrul Winston Ghurchill mersese atât de departe, încât propusese o fuziune a suveranităţii franceze şi britanice, pentru a

împiedica rezultatul cel mai temut: un colaps complet, urmat de absorbţia Franţei în sfera germană.[5] De Gaulle era în favoarea acestui demers — chiar dacă era circumspect cu privire la unele detalii — deoarece credea că va încuraja guvernul să reziste mai mult timp fără să capituleze.

Iniţiativa a fost concepută de Gharles Gorbin şi Jean Monnet, care mai târziu avea să joace un rol semnificativ pentru conceptul de uniune europeană.[6] Planul pentru uniunea *de fado* a avansat rapid pe 16 iunie. De Gaulle, aflat la acel moment în Anglia pentru a negocia cu britanicii, i l-a citit la telefon lui Reynaud, care l-a întrebat dacă Ghurchill l-a aprobat oficial. De Gaulle i l-a dat la telefon pe Ghurchill, care a repetat oferta. Reynaud a răspuns că o va supune atenţiei cabinetului său într-o oră. După cum scrie un istoric:

> Ghurchill, Attlee, Sinclair şi şefii de stat major urmau să fie transportaţi în acea noapte de crucişătorul *Galatea* la Concarneau, în largul coastei Bretaniei, pentru a discuta cu Reynaud şi colegii săi despre prelungirea bătăliei – şi viitorul acestei noi naţiuni. Ei [...] au ajuns până la [gara] Waterloo, unde s-au suit într-un tren special pregătit să plece la 9.30 seara spre Southampton.
>
> Dar [...] trenul nu a părăsit niciodată gara. Ghurchill a primit un bilet scris de mână de la un secretar privat, în care se spunea că voiajul fusese anulat din cauza unei „crize ministeriale” la Bordeaux [unde se refugiase guvernul francez].[7]

Reynaud fusese înlăturat. Mareşalul Philippe Pétain, în vârstă de optzeci şi şapte de ani, fusese făcut premier.

Deşi rezultatul final al negocierilor pentru armistiţiu a rămas incert, britanicii l-au ţinut oficial pe de Gaulle la distanţă. Ralierea proclamată de el a celor care au devenit curând cunoscuti sub numele

de ofiţeri şi cetăţeni

„Francezi Liberi” nu a primit nici o poziţie oficială, iar o a doua emisiune propusă de BBC a fost anulată? însă apoi zarurile au fost aruncate rapid: Franţa a semnat pe 22 iunie un acord de încetare a focului cu Germania, plasând întreaga coastă atlantică şi jumătate din ţară sub ocupaţie germană. Exact acest lucru dorise de Gaulle să prevină. Din acel moment, scopul său primordial a fost restabilirea suveranităţii franceze printr-o eliberare în care Francezii Liberi aveau să joace un rol semnificativ şi, apoi, transformarea procesului de eliberare în renaşterea societăţii franceze, o necesitate după colapsul moral şi militar din 1940.

Pe 23 iunie, acum cu permisiunea cabinetului britanic, de Gaulle a vorbit din nou la BBC. Sfidător, el s-a adresat mareşalului Pétain al Franţei de la Vichy — după numele staţiunii din centrul Franţei unde avea să se stabilească guvernul în retragere şi care, în următorii doi ani, a devenit autoritatea conducătoare, în colaborare cu Germania, a porţiunii neocupate din teritoriul francez.

Pétain, care la începutul anilor 1920 îi fusese mentor lui de Gaulle, era venerat pentru că respinsese asaltul german de la Verdun în timpul Primului Război Mondial. Acum, ignorând decalajul dintre gradele lor militare, generalul francez cel mai mic în grad i s-a adresat celui mai înalt în grad (şi, până atunci, cel mai stimat militar) cu o aroganţă dispreţuitoare. Afirmând că încetarea focului a adus Franţa în robie, de Gaulle i-a adresat o critică usturătoare: „Pentru a accepta un asemenea act de înjosire, nu aveam nevoie de dumneavoastră, M. *le Maréchal.* Nu aveam nevoie de învingătorul de la Verdun. Ar fi fost suficient oricine altcineva”[9].

Insulta afinalizat imediat ruptura lui de Gaulle de

Franţa oficială şii-a accelerat eforturile de a se statornici ca sef al mişcării Francezilor Liberi, în curs de constituire. La acel moment, câţiva refugiaţi francezi de seamă, în principal din mediul universitar, locuiau deja în exil la Londra, dar le lipsea fie poziţia, fie convingerea necesară pentru a pretinde conducerea unei mişcări în vreme de război. La rândul lor, serviciile secrete britanice au avut ideea de a convinge două personalităţi politice franceze eminente ale celei de-a Treia Republici din Franţa încă neocupată — Edouard Daladier, fostul prim-ministru, şi Georges Mandel, ultimul ministru de interne — să formeze un guvern disident în exil. Dar acest plan a fost abandonat când cei doi, refugiaţi în Algeria, au fost împiedicaţi de oficialii coloniali francezi loiali guvernului de la Vichy să aibă legături cu britanicii, iar apoi au fost expulzaţi în Franţa metropolitană.

Convingerea lui Churchill cu privire la necesitatea unei expresii simbolice a rezistenţei franceze a fost cea care a soluţionat toate incertitudinile. „Eşti singur”, i-a spus el lui de Gaulle. „Ei bine, te voi recunoaşte doar pe tine.” La 28 iunie, la doar unsprezece zile de la sosirea sa, guvernul Marii Britanii l-a recunoscut pe Gharles de Gaulle „ca lider al Francezilor Liberi, oriunde s-ar afla ei”[10]. A fost o decizie curajoasă, tipică pentru Churchill, care nu putea cunoaşte în profunzime vederile lui de Gaulle şi nu a prevăzut divergenţele pe care avea să le stârnească în tabăra Aliaţilor.

Curând după aceea, Marea Britanie a oficializat relaţia cu de Gaulle, acceptând concepţia unică a generalului asupra demnităţii naţionale franceze. El a insistat, de exemplu, că, deşi Marea Britanie va furniza Francezilor Liberi resurse şi fonduri, acestea ar trebui să fie sub formă de împrumuturi de

rambursat, nu cadouri. Mai mult, deşi forţele Francezilor Liberi (care nu existau încă oficial) se vor afla sub comandă generală britanică sau aliată, ele vor opera ca unităţi autonome, conduse de ofiţeri ai Francezilor Liberi. Un astfel de manifest reprezenta o realizare considerabilă pentru „un brigadier fără bani, exilat într-o ţară a cărei limbă nu o cunoştea”[11].

Originile şi scopurile comportamentului lui de Gaulle

înainte de 1940, de Gaulle era cunoscut ca un soldat remarcabil şi un analist strategic progresist, dar nimic nu sugera că într-o zi se va evidenţia ca un lider mitic. Pe 15 august 1914, el fusese printre primii soldaţi francezi răniţi în Primul Război Mondial, fiind lovit în genunchi de un glonţ în luptele aprige de la Dinant, un oraş belgian de pe fluviul Meuse. După o scurtă convalescenţă, el s-a întors pe front.[A] În ianuarie 1915, i s-a acordat decoraţia Croix de Guerre[1^], în semn de recunoaştere a modului în care condusese misiunile îndrăzneţe de recunoaştere, în care el şi soldaţii săi se târau până la marginea ţinutului nimănui pentru a asculta conversaţiile din tranşeele germane. Pe 2 martie 1916, după ce a suferit o rană de baionetă la coapsă, de Gaulle a fost luat prizonier. Deşi a încercat de cinci ori să evadeze, a rămas încarcerat în Germania până la armistiţiul din 11 noiembrie 1918.

De Gaulle învăţase germana la şcoală, iar cât a stat în închisoare, a devorat ziare germane cu apetitul unui student zelos şi curiozitatea unui analist militar. A scris mult despre efortul de război german, a citit romane, s-a implicat în discuţii animate despre strategie militară cu ceilalţi prizonieri şi chiar a susţinut o serie de prelegeri despre relaţiile dintre civili şi militari de-a lungul istoriei Franţei. Chiar dacă tânjea să se întoarcă pe front, închisoarea l-a

ajutat să se maturizeze. A fost şi un creuzet de singurătate. în caietul său din închisoare, de Gaulle, în vârstă de douăzeci şi şase de ani, scria: ,,Stăpânirea de sine ar trebui să devină un fel de obicei, un reflex moral dobândit printr-o gimnastică constantă a voinţei, mai ales în cele mai mici lucruri: îmbrăcăminte, conversaţie, felul în care gândeşti”[12].

Cititor sensibil şi autor de poezii pe când era în şcoală, de Gaulle a părut să se retragă la vârsta adultă în solitudinea despre care dramaturgul francez din secolul al XVIl-lea Pierre Corneille sugera că e preţul plătit de oamenii de stat: „Cui pot să-i mărturisesc / Secretele sufletului meu şi grijile vieţii mele?”[13] Virtutea stăpânirii de sine schiţată în jurnalul său avea să devină o trăsătură centrală a caracterului său, începând din acel moment, stoicismul i-a fost faţa publică, tandreţea va fi rezervată în principal familiei sale — în special soţiei sale, Yvonne, şi fiicei lor cu dizabilităţi, Anne.

Gând a revenit în armată pe timp de pace, de Gaulle şi- a dat seama că, deşi nu se mai putea remarca pe câmpul de luptă, putea să se distingă prin eforturi intelectuale. în 1924, el a publicat *La Discorde chez l’ennemi (Discordia în rândul duşmanului), o* analiză pertinentă a cauzelor care au stat la baza prăbuşirii efortului de război german în 1918. Cartea, bazată pe lectura ziarelor germane, l-a adus pe de Gaulle în atenţia mareşalului Pétain, care l-a cooptat în anturajul său, ca un fel de asistent de cercetare pentru o carte la care lucra – abandonată ulterior – despre istoria armatei franceze. El şi-a arătat respectul faţă de abilităţile tânărului, recomandându-i să susţină o serie de prelegeri la Colegiul Francez de Război – şi participând personal la prima dintre acestea.

Cum recunoştinţa nu se număra printre trăsăturile

cele mai dezvoltate ale lui de Gaulle, nici gestul lui Pétain şi nici diferenţa de grad dintre ei nu l-au împiedicat pe tânăr să-şi confrunte mentorul cu privire la ceea ce el considera inadecvat pentru contribuţiile sale literare. Pe măsură ce relaţiile sale cu Pétain s-au răcit, el a revenit la cariera militară şi la scris.

în cartea sa cea mai influentă, *Vers l'armée de métier*[14] *(Către o armată profesionistă),* de Gaulle a contestat politicile defensive ale armatei franceze, recomandând în schimb o poziţie strategică bazată pe acţiuni ofensive cu blindate. La acea vreme, Franţa construia Linia Maginot de-a lungul frontierei de est cu Germania, presupus inexpugnabilă, care în 1940 s-a dovedit spectaculos de inutilă împotriva unei invazii a blindatelor germane din Belgia. Recomandările sale, ignorate de armata franceză, aveau să fie în schimb adoptate de Germania la mijlocul anilor 1930 şi confirmate de victoria germană asupra Franţei doar câţiva ani mai târziu.

De Gaulle a înţeles încă de la începutul războiului că America va fi în cele din urmă atrasă în conflict, înclinând astfel echilibrul de forţe împotriva puterilor Axei. Vai de partea care va grupa America împotriva sa. ,,în lumea liberă, puteri imense încă nu şi-au adus contribuţiile", a proclamat de Gaulle în iulie 1940, adăugând:

> într-o zi, aceste puteri vor zdrobi inamicul. în acea zi, Franţa trebuie să fie de partea victoriei. Dacă va fi, va deveni ceea ce a fost înainte, o naţiune mare şi independentă. Acest lucru, şi doar acesta, este ţelul meu.[13]

Dar, încă o dată, de Gaulle a fost singurul dintre militarii francezi de la acea vreme care a analizat lucrurile corect.

în împrejurări normale, date fiind experienţa sa pe

câmpul de luptă, promovarea la gradul de general de brigadă şi calităţile intelectuale deosebite, de Gaulle ar fi putut aspira la o poziţie de frunte în armată şi, după circa un deceniu, poate la o funcţie în guvernul francez. Dar era greu de imaginat că se va distinge ca simbol al Franţei însesi.

Cu toate acestea, liderii care transformă istoria apar rareori ca rezultat al unui traseu liniar. S-ar fi putut anticipa ca apariţia pe scenă a unui general de brigadă de rang inferior, care declară crearea unei mişcări de rezistenţă pe fondul haosului capitulării Franţei în faţa Germaniei hitleriste, să se încheie poate cu o notă de subsol, care să-i recunoască rolul de actor auxiliar într-un viitor determinat de învingătorii supremi. Totuşi, sosind la Londra practic doar cu uniforma şi vocea sa, de Gaulle s-a catapultat din obscuritate şi a ajuns în rândurile oamenilor de stat ai lumii. într-un eseu pe care l-am scris cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, l-am descris ca pe un iluzionist.[16] Mai întâi ca lider al Francezilor Liberi în timpul războiului, apoi ca fondator şi preşedinte al celei de-a Gincea Republici, el a evocat viziuni care

transcendeau realitatea obiectivă, convingându – şi totodată publicul să le trateze drept lucruri concrete. Pentru de Gaulle, politica nu era arta posibilului, ci arta voinţei.

Londra din timpul războiului era plină de polonezi, cehi, danezi, olandezi şi cetăţeni din multe alte ţări care fugiseră din patriile lor ocupate. Toţi se considerau parte a efortului de război britanic. Nici unul nu a pretins vreo strategie autonomă. Doar de Gaulle a făcut acest lucru de la bun început. Deşi a acceptat gestionarea operaţiunilor militare de către britanici, deoarece forţele sale erau încă prea mici pentru a acţiona altfel, obiectivul său suprem în privinţa războiului a fost diferit de cel al aliaţilor săi.

Marea Brîtanie şi, după 1941, Statele Unite au luptat pentru a înfrânge Germania şi Japonia. De Gaulle a luptat şi pentru aceste scopuri, dar lupta a fost în primul rând o etapă către scopul său suprem: reînnoirea sufletului Franţei.

De Gaulle în istoria Franţei

Este puţin probabil ca, la începutul relaţiei lor, chiar şi Ghurchill să fi înţeles amploarea viziunii lui de Gaulle. Potrivit acesteia, Franţa, timp de aproape două secole, îşi risipise măreţia, calitatea mistică ce presupune succes material combinat cu preeminenţă morală şi culturală. Acum, în vremurile cele mai dificile pentru ţara sa, de Gaulle se prezenta drept emisarul destinului, a cărui sarcină era să recâştige măreţia naţională a Franţei. Faptul că el nu primise nici un indiciu al acestei misiuni şi nu putea să ofere vreunul nu era relevant; legitimitatea sa deriva dintr-un sentiment înnăscut de autoritate personală susţinut de credinţa de nezdruncinat în Franţa şi în istoria ei.

Din perspectiva lui de Gaulle, Franţa acumulase elementele poziţiei sale măreţe de-a lungul unui lung proces istoric, început în Europa medievală, când principatele feudale şi-au soluţionat dezacordurile prin ajustări ale echilibrului de putere. În acest fel, nucleul Franţei s-a dezvoltat ca o politică guvernată central încă din secolul al VI-lea sub regele franc Clovis.

La începutul secolului al XVII-lea, dat fiind că monarhia habsburgică din Austria se extindea din Europa Centrală şi până la vest, în Spania, Franţa avea nevoie de o autoritate centrală consolidată şi de o strategie complexă pentru a se apăra de încercuire. Sarcina i-a revenit lui Armând-Jean du Plessis, cardinalul Richelieu, care a fost prim-ministrul lui Ludovic al XlII-lea între 1624 şi 1642 şi principalul

arhitect al transformării ulterioare a Franţei în puterea europeană preeminentă sub Ludovic al XIV-lea. Respingând strategiile predominante bazate pe loialitate dinastică sau afiliere confesională, Richelieu a orientat în schimb politicile interne şi externe ale Franţei în conformitate cu ,,raţiunile de stat” *(raisons d’état):* adică urmărirea flexibilă a interesului naţional, bazată în întregime pe o evaluare realistă a situaţiei.

Pentru de Gaulle, acest lucru a marcat prima abordare strategică cu adevărat importantă a afacerilor europene de după căderea Romei. Franţa avea să tragă acum folos din numărul mare al statelor din Europa Centrală prin încurajarea rivalităţilor dintre ele şi prin exploatarea diviziunilor într-o manieră care să garanteze că propriul statut va fi întotdeauna mai puternic decât orice combinaţie posibilă a acestora. Ignorând catolicismul Franţei şi al lor personal, Richelieu şi succesorul său, Jules Mazarin, au susţinut statele protestante în Războiul de Treizeci de Ani, care a devastat Europa Centrală, făcând din Franţa arbitrul rivalităţilor din regiune.

în acest fel, Franţa a devenit cea mai influentă ţară de pe continent, Marea Britanic jucând un rol de menţinere a echilibrului în raport cu aceasta. La începutul secolului al XVIII-lea, aşa-numita ordine europeană a Vechiului Regim consta în două coaliţii parţial suprapuse, uneori în război una cu cealaltă, alteori încheind înţelegeri, dar fără a împinge conflictele până la extrem, ameninţând supravieţuirea sistemului. Elementele principale ale acestei ordini erau echilibrul din Europa Centrală manipulat de Franţa şi echilibrul general de putere, gestionat de Marea Britanie, care îşi folosea marina şi resursele financiare împotriva celei mai mari puteri europene a vremii, de obicei împotriva Franţei.

De Gaulle a lăudat strategia de bază a lui Richelieu şi a succesorilor săi într-un discurs din 1939:

> Franţa şi-a găsit întotdeauna aliaţi naturali când a dorit. Pentru a lupta împotriva lui Carol al V-lea, apoi împotriva dinastiei de Austria şi, în cele din urmă, împotriva Prusiei în ascensiune, Richelieu, Mazarin, Ludovic al XlV-lea şi Ludovic al XV-lea i-au folosit pe rând pe fiecare dintre aceşti aliaţi.[17]

Sub Napoleon, la începutul secolului al XlX-lea, în loc să-şi promoveze interesele prin alianţe şi conflicte limitate, Franţa a trecut la răsturnarea ordinii predominante prin cucerirea mai degrabă decât prin simpla înfrângere a rivalilor săi, invocând totodată noul principiu al legitimităţii populare adus de Revoluţia Franceză. Dar, în cele din urmă, chiar şi puterea lui Napoleon şi a ,,naţiunii sale în arme" a fost depăşită de greşeala sa fatală: invadarea Rusiei. De Gaulle l-a considerat pe Napoleon un geniu care apare o dată într- un mileniu, dar l-a învinuit şi pentru că a risipit puterea şi prestigiul francez: „A lăsat Franţa mai mică decât a găsit- o"[18]. în opinia lui de Gaulle, strălucirea lui Napoleon şi capacitatea sa de a face erori de judecată catastrofale nu puteau fi separate cu uşurinţă; victoriile Franţei lui Napoleon au pus bazele dezastrelor sale ulterioare. Acesta este motivul pentru care de Gaulle considera că declinul Franţei ca putere mondială începuse în epoca lui Napoleon, deşi Franţa a rămas în centrul evenimentelor chiar şi după ce Napoleon a părăsit scena.

Pe măsură ce puteri în ascensiune precum Germania au depăşit Franţa ca performanţă economică, Franţa a continuat să demonstreze eminenţă culturală. în anii 1820, savanţii francezi au descifrat hieroglifele de pe Piatra de la Rosetta, tălmăcind limbi antice. În 1869, inginerii francezi au

conectat Marea Roşie cu Mediterana prin Canalul Suez. în ultimul sfert al secolului al XIX- lea – când Renoir, Rodin, Monet şi Cézanne au dus artele vizuale pe noi culmi sublime — Franţa era liderul artelor în Europa şi, în continuare, o putere economică şi comercială importantă. Pe măsură ce baronul Georges Haussmann a tăiat bulevarde ample prin trecutul medieval al oraşului şi a impus modernitatea, Parisul a devenit inima civilizaţiei occidentale, ,,capitala secolului al XIX-lea”[19]. Pe alte meleaguri, desfăşurând armate echipate cu cele mai noi arme, a Treia Republică franceză a pus bazele unui vast imperiu colonial, sub stindardul *mission dvilisatrice.—*

Aceste izbânzi imperiale şi culturale au ascuns decăderea forţei interioare a Franţei. La încheierea războaielor napoleoniene în 1815, Franţa număra 30 de milioane de locuitori, depăşind orice stat european, cu excepţia Rusiei înapoiate. Până la începutul secolului XX, cifra ajunsese la doar 38,9 milioane[20], în timp ce populaţia Marii Britanii a crescut de la 16 milioane la 41,1 milioane[21], iar a Germaniei, de la 21 de milioane la 67 de milioane[22]. în ce priveşte producţia industrială, în 1914 Franţa rămăsese în urmă faţă de Statele Unite, Germania, Marea Britanic şi Rusia – în special în industriile-cheie ale cărbunelui şi otelului.[23]

Francezii au căutat din nou să intre în alianţe, de data aceasta cu nerăbdare, pentru a atenua dezechilibrul tot mai pronunţat în raport cu Germania. O alianţă cu Rusia în 1894 şi Antanta Cordială din 1904 cu Marea Britanic au fost cele mai însemnate. Dat fiind că marile puteri erau solidificate în două grupuri de alianţe, diplomaţia a devenit rigidă şi a permis ca o criză din Balcani între Serbia şi Austria, din vara anului 1914, altfel lipsită de importanţă, să precipite un război mondial, în care

pierderile pentru toţi participanţii au fost mult mai mari faţă de orice altă experienţă din istorie.

Dar pierderile au fost foarte mari pentru Franţa, care a înregistrat două milioane de morţi – 4 la sută din populaţia sa – şi ale cărei regiuni nordice au fost devastate.[24] Rusia, până atunci principalul aliat al Franţei, a fost zguduită de revoluţia din 1917 şi apoi a fost împinsă sute de kilometri spre est, prin diverse acorduri de pace, înfrângerea Austriei, în combinaţie cu doctrina autodeterminării naţionale şi ideologia democratică a lui Woodrow Wilson, a făcut ca o multitudine de state slabe ca structură şi cu un nivel inadecvat de resurse să se confrunte acum cu Germania în Europa Centrală şi de Est. Orice recrudescenţă viitoare a capacităţii militare germane trebuia înfrântă de o ofensivă franceză în Renania germană.

în ciuda victoriei din 1918, Franţa ştia mai bine decât oricare dintre aliaţii săi cât de aproape fusese de înfrângere. Şi îşi pierduse rezistenţa psihologică şi politică. Secătuită de tineri, temându-se de duşmanul învins, simţindu-se abandonată de aliaţii săi şi asaltată de premoniţia neputinţei, Franţa s-a confruntat în anii 1920 şi 1930 cu o succesiune aproape neîntreruptă de frustrări.

Nimic nu ar fi putut exprima mai bine sentimentul de nesiguranţă al Franţei după 1918 decât decizia de a începe construirea Liniei Maginot într-un moment în care armata sa era cea mai mare din Europa, iar cea a Germaniei era limitată prin tratatul de pace la 100 000 de oameni. Decizia a fost cu atât mai penibilă cu cât Tratatul de la Versailles îi interzisese expres Germaniei să staţioneze forte militare în Renania – teritoriul care trebuia traversat înainte de a putea lansa un atac asupra Franţei. în urma victoriei sale, Franţa ajunsese să se simtă atât de nesigură de ea însăşi, încât nu credea că putea

contracara cu propria ofensivă o încălcare flagrantă a tratatului de pace de către inamicul său dezarmat.

în 1934, locotenent-colonelul de Gaulle criticase doctrina militară franceză în cartea sa *Vers Varmée de métier (Către o armată profesionistă).* Mobilitatea, scria el, era cheia strategiei, puterea aeriană şi tancurile fiind forţele principale care să o pună în practică.[25] Dar armata în care servea concepuse o strategie de apărare statică, ce avea să se dovedească dezastruos de inadecvată.

într-un pasaj din acea carte din 1934, de Gaulle a exprimat o concluzie melancolică:

> A fost odată ca niciodată o ţară veche, încorsetată de obiceiuri şi de circumspecţie. Odinioară cel mai bogat şi mai puternic popor dintre cele aflate în centrul scenei mondiale, a ajuns după mari nenorociri să se retragă în sine. în timp ce celelalte popoare din jur sporeau, acesta a rămas imobil.[26]

Aceasta era atitudinea pe care de Gaulle, în toate etapele carierei sale, a fost hotărât să o schimbe.

De Gaulle şi al Doilea Război Mondial în vara anului 1940, poziţia lui de Gaulle la Londra părea că nu oferă nici o oportunitate pentru restabilirea măreţiei. Ţinuturile din inima Europei fuseseră subjugate de Hitler. Uniunea Sovietică, ultima putere continentală rămasă, semnase cu un an înainte un pact de neagresiune cu Germania.[27] Franţa, guvernată acum de Pétain şi aflată parţial sub ocupaţie germană, oscila între neutralitate şi colaboraţionism.

De Gaulle nu fusese desemnat să conducă Franţa ₍ Liberă de nici o autoritate franceză constituită, iar rolul său de conducător nu fusese confirmat prin alegeri. Revendicarea conducerii deriva din proclamarea ei. ,,Legitimitatea unei puteri de

guvernare”, avea să scrie el mai târziu, ,, decurge din convingerea sa şi din convingerea pe care o inspiră că întruchipează unitatea naţională şi continuitatea atunci când tara este în pericol.”[25] Făcând aluzie la un alt pericol naţional, el a ales drept stindard al mişcării sale Crucea de Lorena cu două bare – simbolul martirei Ioana d’Arc, care, datorită viziunilor sale mistice, îi raliase pe francezi cu cinci secole mai devreme, pentru a-şi recuceri ţara de la ocupanţii străini. Afirmaţia lui de Gaulle – fără dovezi clare care să o susţină — era că fusese „învestit” cu „autoritatea supremă” a unei Franţe eterne, invincibile, care transcende orice tragedii temporale ce ar fi putut avea loc în interiorul graniţelor sale fizice.[29]

în lunile şi în anii care au urmat, de Gaulle a dat dovadă de încredere în sine şi a refuzat orice compromisuri, ceea ce i-a permis să obţină concesii de la liderii (adesea supăraţi) ai Alianţei — Ghurchill, Franklin D. Roosevelt şi chiar Stalin – pe care i-a obligat să ia în calcul indispensabilitatea autoproclamată a Franţei în Europa reconstituită.

începând cu apelul său de pe 18 iunie 1940, de Gaulle s-a comportat ca şi cum Francezii Liberi ar fi întruchipat nu o aspiraţie, ci o realitate. Şi-a lansat iniţiativa cu un grup de consilieri constituit din personalităţi franceze distinse, aflate în exil autoimpus la Londra, şi cu o forţă militară recrutată în mare parte din rândurile decimate ale francezilor evacuaţi de la Dunkerque. La sfârşitul anului 1940, când a fost constituit un Consiliu de Apărare al Imperiului din susţinători civili, existau practic doar 7 000 de luptători Francezi Liberi.

Cum să-şi realizeze viziunea cu forţe atât de limitate? De Gaulle a înţeles că avea puţine opţiuni militare. Prin urmare, a decis să se axeze pe crearea unei baze geografice pentru legitimitate, atrăgând

alături de el forţele de luptă dispersate ale Imperiului Francez. în acest scop, a călătorit prin coloniile franceze împrăştiate în toată lumea, pentru a le desprinde de Vichy, ca prim pas către eliberarea patriei-mamă. în tot acest timp, principalul său duşman nu a fost Germania, ci Vichy; principalul său obiectiv nu a fost câştigarea războiului (deşi avea să contribuie), ci crearea condiţiilor pentru reînnoirea teritorială, instituţională şi morală a Franţei în pacea care avea să urmeze.

Aveau să treacă două luni înainte ca eforturile teritoriale ale lui de Gaulle să dea roade. între timp, pentru Aliaţi se prefigura o decizie epuizantă: ce să facă cu flota franceză ancorată la baza navală Mers-el-Kébir în largul oraşului algerian Oran? Dacă aceasta cădea în mâinile germanilor, risca să încline balanţa navală în defavoarea Marii Britanii — sau chiar să ajute o potenţială invazie nazistă a Insulelor Britanice. Ghurchill a decis că era un risc pe care nu dorea să şi-l asume. Pe 3 iulie, după ce a solicitat ca flota să navigheze spre porturile britanice,

el a ordonat bombardarea bazei navale algeriene[A]. În atac au murit aproape 1 300 de marinari francezi şi au fost scufundate trei nave, inclusiv cuirasatul *Bretagne.* De Gaulle, deşi îndurerat, a reacţionat calm şi a apărat atacul într-o transmisiune a BBC: „Nici un francez demn de acest nume nu se poate îndoi fie şi pentru o clipă că o înfrângere britanică va pecetlui pentru totdeauna robia ţării sale”[30]. După război, el a declarat că, dacă ar fi fost în locul lui Ghurchill, ar fi făcut acelaşi lucru.[31]

în cele din urmă, Francezii Liberi au primit veşti bune pe 26 august, când guvernatorul general al Ciadului, Félix Eboué, primul administrator colonial francez de rang înalt cu origini africane, a făgăduit sprijinul coloniei pentru de Gaulle. A doua zi, la radio, de Gaulle a salutat evenimentul. „Franţa este

Franţa. Există în ea un izvor secret care a surprins mereu lumea şi care va continua să o surprindă. Franţa, zdrobită, umilită, părăsită, îşi începe ascensiunea din abis.”[32]

Ascensiunea nu avea să fie uşoară, deoarece Africa de Vest franceză continua să fie controlată ferm de Vichy. în septembrie, o flotilă franco-britanică a pornit spre portul Dakar cu scopul de a atrage Senegalul şi coloniile învecinate de partea Francezilor Liberi. A fost un fiasco. Timp de câteva zile, de Gaulle a fost distrus.[33] Primirea euforică de la Douala, în Camerun, de pe 7 octombrie, i-a ridicat moralul, iar, curând, oraşul Brazzaville din Congo francez a devenit noua capitală a Franţei Libere. Pe 10 noiembrie, o mică operaţiune militară a Francezilor Liberi a reuşit să cucerească Gabonul, aducând toată Africa Ecuatorială franceză de partea lui de Gaulle.

În ciuda limitărilor financiare şi militare ale mişcării sale, de Gaulle a atins o coardă sensibilă. Pe 11 noiembrie, de Ziua Armistiţiului, au avut loc la Paris demonstraţii populare în favoarea Francezilor Liberi, la care au participat şi studenţi care duceau subversiv perechi de undiţe *(„deux gaules”—).*

Poziţionat strategic de-a lungul rutelor comerciale transsahariene istorice, Ciadul avea să se dovedească un teren vital pentru operaţiunile militare ale Francezilor Liberi, în special în Libia, colonia Italiei. La începutul anului 1941, colonelul Philippe Leclerc de Hauteclocque din armata Francezilor Liberi a parcurs 1 600 de kilometri de teritoriu interzis în fruntea unei coloane de 400 de oameni pentru a efectua o incursiune îndrăzneaţă în Kufra, un oraş-oază din sudul Libiei, unde era staţionată o garnizoană italiană completă. La 1 martie, după un asediu de zece zile, italienii s-au predat. în ceea ce a devenit cunoscut curând

ca ,,Legământul de la Kufra”, Leclerc şi-a pus oamenii să jure că nu vor avea odihnă până în ziua în care ,,culorile noastre, culorile noastre frumoase, vor flutura de pe catedrala din Strasbourg”[34].

Bătălia de la Kufra a fost prima victorie militară majoră a Franţei Libere în război, a avut o contribuţie importantă la ridicarea moralului şi a confirmat preceptul lui de Gaulle: ,,în situaţia noastră, cine stă pe loc rămâne în urmă”[35]. Doi ani mai târziu, după debarcarea Aliaţilor în Africa de Nord, Leclerc avea să conducă o coloană de Francezi Liberi, formată din 4 000 de africani şi 600 de francezi, din Ciad prin Libia şi până în Tunisia, la ordinul lui de Gaulle, pentru a li se alătura britanicilor într-o bătălie prestabilită împotriva Afrika Korps ale feldmareşalului german Rommel.

Dar, înainte ca Leclerc să poată mărşălui a doua oară prin Libia, Francezii Liberi trebuiau să-şi demonstreze curajul în alte teatre. Operaţiunile lor erau menite să elibereze, cu ajutorul Aliaţilor, teritoriile controlate de Vichy, pentru a demonstra lumii că Francezii Liberi erau plini de energie, capabili şi hotărâţi să restabilească poziţia Franţei ca putere mondială de frunte. în aceste demersuri, de Gaulle a insistat ca Franţa Liberă să coopereze ca partener, nu ca suplicant.

în iunie 1941, invadarea Siriei şi Libanului, teritorii care fuseseră stabilite drept mandate franceze de Liga Naţiunilor după Primul Război Mondial, s-a derulat după modelul african. Marea Britanic încerca să împiedice Germania să înfiinţeze baze aeriene în Levant, iar de Gaulle şi forţele sale limitate s-au alăturat acestui

efort pentru a confirma poziţia istorică a Franţei în regiune – ceea ce a implicat, în mare măsură, o rivalitate acerbă cu Marea Britanie.

întrucât reprezentanţii din Siria ai guvernului de la

Vichy au refuzat negocieri cu Francezii Liberi, comandantul britanic a negociat cu Henri Dentz, înalt comisar al guvernului de la Vichy. Acordul din iulie 1941, numit Armistiţiul de la Saint Jean d'Acre, i-a conferit practic Marii Britanii suzeranitatea asupra întregului Levant. Faptul că acel teritoriu francez a putut face obiectul unei negocieri între britanici şi Vichy îi repugna lui de Gaulle. Prevederile tratatului privind repatrierea trupelor franceze la Vichy i-au sporit nemulţumirea. Sperase să-şi întărească mica armată cu dezertori din forţele guvernului de la Vichy aflate în Siria şi, mai presus de toate, se temea de crearea unui precedent pentru eventuala dispunere a Franţei însăşi. Mai precis, se temea că, după victoria finală, guvernarea Franţei va fi pusă sub controlul Aliaţilor şi că un nou guvern francez va fi legitimat de Aliaţi mai degrabă decât de propriile acţiuni ale Franţei.

Pe 21 iulie, Oliver Lyttelton, ministrul britanic rezident pentru Orientul Mijlociu, l-a primit pe de Gaulle în biroul său de la Cairo. De Gaulle a ameninţat cu răceală că îsi va retrage oamenii din forţa comună — şi pe Francezii Liberi de sub comanda militară a britanicilor.[36] ,,în mediul permeabil, plin de intrigi şi venal pe care Levantul l-a deschis planurilor Angliei", avea să scrie de Gaulle despre acest episod în memoriile sale, , jocul [...] era uşor şi tentant. Doar perspectiva unei rupturi cu noi şi necesitatea concilierii sentimentelor Franţei îi puteau impune Londrei o oarecare moderaţie."[37] Lyttleton a oferit imediat o interpretare a armistiţiului care avea să-l liniştească pe de Gaulle: „Marea Britanic nu are nici un interes în Siria sau în Liban cu excepţia câştigării războiului. Nu dorim să lezăm în vreun fel poziţia Franţei"[38]. Totodată, de Gaulle avea să recunoască în memoriile sale adevărul grav — că „prejudiciul moral şi material pe

care Lar presupune pentru noi separarea de Marea Britanie era, firesc, de natură să ne facă să ezităm”[39].

Pe 12 septembrie, când de Gaulle s-a întâlnit cu Ghurchill, conversaţia a fost la început punctată de furie şi de accese de tăcere. Unul dintre consilierii premierului s-a întrebat dacă nu cumva „se sugrumaseră unul pe altul” şi, deşi cei doi lideri au apărut apoi fumând trabucuri, nu au putut nici măcar să cadă de acord asupra unei minute comune.[40]

După ce l-a provocat pe Ghurchill, liderul care îi făcuse posibilă eminenţa, de Gaulle nu a ezitat să abordeze o personalitate şi mai de temut, preşedintele Roosevelt, în esenţă cu privire la aceleaşi probleme: soarta teritoriilor franceze recucerite de armele aliate. De data aceasta, s-a confruntat cu o perspectivă mai puţin tolerantă. Singura preocupare a lui Roosevelt era câştigarea războiului, iar disputele din sânul coaliţiei cu privire la statut îl iritau, mai ales când erau generate de o persoană ale cărei revendicări nu erau deloc susţinute de o putere similară. Nu avea decât dispreţ pentru ceea ce considera complexul Ioanei d’Arc în cazul lui de Gaulle.[41]

Controversele lui de Gaulle cu America au început în legătură cu St Pierre şi Miquelon, două insule minuscule în largul coastei Newfoundland: vestigii ale imperiului nord-american al Franţei care fuseseră cruţate prin Tratatul de la Paris din 1763. în urma atacului de la Pearl

Harbor, Roosevelt îl contactase pe oficialul de la Vichy responsabil cu posesiunile Franţei din emisfera de vest, solicitând neutralizarea oficială a insulelor – ceea ce însemna ca staţia radio de pe insule să nu mai transmită semnale submarinelor germane în trecere. Deşi Vichy a acceptat această cerere, de Gaulle a considerat inacceptabil ca orice ţară străină, fie şi binevoitoare, să se amestece în problemele interne ale Franţei fără acordul său. Prin urmare, i-a ordonat comandantului micuţei sale

marine, amiralul Emile Muselier, să ocupe insulele în numele Francezilor Liberi.

Această iniţiativă a fost cu atât mai insolentă cu cât debarcarea a avut loc pe 23 decembrie, exact când Churchill sosea la Washington pentru a discuta cu Roosevelt în cadrul primei lor întrevederi din timpul războiului, ca aliaţi. Scriindu-i lui Muselier în ajunul Crăciunului, de Gaulle l-a îndemnat să nu fie descurajat de protestele americanilor:

> Am aruncat o piatră de pavaj într-un iaz cu broaşte. Staţi liniştit în Saint-Pierre, organizaţi guvernul şi staţia radio. Dacă un reprezentant al oricărui guvern străin vă abordează pe tema insulelor, trebuie să îl rugaţi să se adreseze Comitetului Naţional [al Franţei Libere].[42]

Forţele lui Muselier au ocupat insulele fără să întâmpine rezistenţă şi, pe 26 decembrie, au organizat un plebiscit pentru a le confirma loialitatea faţă de Francezii Liberi.

Orice posibilitate a unui atac-surpriză în emisfera vestică, chiar şi unul minuscul ca acesta, era de natură să deranjeze Washingtonul, mai ales la două săptămâni după Pearl Harbor. Secretarul de stat Cordell Huli a fost atât de revoltat încât, într-un comunicat-protest, a făcut referire la „aşa-zişn Francezi Liberi”, o expresie amplu criticată în mass-media şi în Congres.[43] în replică, de Gaulle l-a numit din acel moment ,,aşa-zisul secretar de stat”. Până în februarie 1942, Sumner Welles, adjunctul lui Huli, restabilise cooperarea dintre Francezii Liberi şi Washington.[44]

Astfel, lovitura aparent absurdă a lui de Gaulle a devenit un simbol al redresării politice a Franţei. într- adevăr, impulsul său consecvent şi, în multe privinţe, eroic de a apăra identitatea istorică a Franţei în faţa marilor disparităţi de putere a devenit condiţia prealabilă pentru restabilirea măreţiei

Franţei. Era întrutotul conştient că acest lucru era de-a dreptul exasperant pentru aliaţii săi. „Probabil că ei cred că nu sunt o persoană cu care se colaborează uşor”, a reflectat el. „Dar dacă ar fi aşa, aş fi astăzi în statul major al lui Pétain.”[45]

Comportamentul provocator al lui de Gaulle îşi avea rădăcinile în conceptul de grandoare pe care încerca să-l reproducă. După cum am văzut, derivând din acţiunile francezilor care căutau să domine continentul – o dominaţie mereu pe cale de a fi atinsă, dar continuu zădărnicită de politicile Marii Britanii privind echilibru de putere —, grandoarea a infuzat felul în care de Gaulle a interpretat responsabilitatea sa ca lider al Francezilor Liberi. Inevitabil, aceasta a inclus efortul de a preveni orice tentaţii ale britanicilor de a soluţiona disputele istorice în timpul războiului.

Uneori exasperat, Churchill a glumit la un moment dat. „Da, de Gaulle se crede Ioana d’Arc, dar episcopii mei nenorociţi nu vor să mă lase să-l ard.” Totuşi, în cele din urmă, de Gaulle şi Churchill au avut un fel de cooperare ambivalenţă pe durata războiului. Churchill a făcut posibile eforturile lui de Gaulle din punct de vedere financiar şi La protejat de ostilitatea lui Roosevelt — ca, de exemplu, în mai 1943, când preşedintele a sugerat, oarecum în serios, ca de Gaulle să fie exilat în Madagascar.—

în toamna lui 1943, de Gaulle părea să realizeze că aproape atinsese limitele toleranţei britanice. El l-a întrebat pe ambasadorul sovietic, Ivan Maiski, dacă ar putea fi primit pe teritoriul Rusiei în cazul în care dezacordurile cu Churchill ar fi devenit prea puternice. Fără să respingă întru totul această abordare, ambasadorul sovietic l-a îndemnat pe de Gaulle să o analizeze cu atenţie înainte de a înainta o propunere oficială. Este puţin probabil ca de Gaulle să fi sugerat ca Francezii – Liberi să fie mutaţi pe

pământ rusesc; mult mai probabil, el analiza opţiunile pentru viitor şi îi demonstra lui Stalin că Rusia era o parte esenţială a calculelor sale pe termen lung.

De Gaulle a înţeles că, în scurt timp, viziunea lui va trebui materializată în Franţa însăşi. S-a pregătit cu grijă pentru acea luptă. După înfiinţarea Comitetului Naţional al Franţei Libere *(Comité national français* sau CNF) în septembrie 1941, el a creat structuri juridice care puteau fi mutate în ţara-mamă la momentul potrivit. în absenţa unui legislativ şi a instanţelor, şi urmând o tradiţie franceză îndelungată, CNF a folosit o gazetă *(Journal officiel)* pentru a promulga „legi" şi decrete.— Totodată, de Gaulle a rămas în strânsă legătură cu comunitatea importantă de emigraţi de la Londra, prezentându-se drept întruchiparea Franţei adevărate. Legitimitatea lui nu a fost niciodată contestată şi a atras un grup distins de admiratori. în cele din urmă, el şi-a cultivat adepţi în interiorul Franţei metropolitane, curtând deopotrivă diferite facţiuni ale Rezistenţei, inclusiv pe comunişti.

Toate aceste elemente au fost sudate de personalitatea sa: poruncitor, distant, pasionat, vizionar, patriot inefabil. Astfel, la 18 iunie 1942, la un miting care a avut loc la Royal Albert Hall în Londra pentru a marca a doua aniversare a întemeierii Franţei Libere, de Gaulle a declarat:

> Odată ce sarcina noastră este încheiată, iar rolul nostru s- a terminat, luând exemplul tuturor celor care au slujit Franţa încă din zorii istoriei sale, precedându-i pe toţi cei care o vor sluji pentru eternitatea viitorului său, îi vom spune Franţei, simplu, ca [poetul Charles] Péguy: „Mamă, priveşte-ţi fiii care au luptat pentru tine".[46]

Francezii Liberi vor avea nevoie de tot acest devotament necontestat, aproape mistic, pentru a

depăşi următoarea lor provocare.

Confruntarea din Africa de Nord

Pe 8 noiembrie 1942, în Operaţiunea Torţa, forţele americane şi britanice au debarcat în Maroc, posesiune franceză, şi pe teritoriul vast al Algeriei. Cele trei regiuni de coastă ale acesteia din urmă nu erau administrate în calitate de colonii, ci ca departamente ale Franţei – parte a teritoriului său intern.— Algeria avea o importanţă strategică pentru Aliaţi, nu în ultimul rând fiindcă pe teritoriul său staţiona o armată numeroasă, care putea fi recrutată pentru a spori forţele Aliaţilor în vederea unei eventuale invazii a Europei. Dar pentru Francezii Liberi, Algeria a adus în prim-plan chestiunea guvernării Franţei înseşi. Indiferent care dintre forţele beligerante din interiorul Algeriei ar fi avut câştig de cauză, aceasta putea revendica decisiv guvernarea legitimă a Franţei la finalul războiului.

Puterile „anglo-saxone”, aşa cum obişnuia să le numească de Gaulle, erau prea puţin interesate să-i cedeze nişte forţe atât de puternice conducătorului incomod al Francezilor Liberi. Nu l-au informat deloc despre planurile lor; el a aflat despre invazie abia după eveniment. Mai important, Aliaţii au adus cu ei în Algeria un posibil rival al lui de Gaulle la funcţia de conducere.

Veteran din Primul Război Mondial, generalul Henri Giraud comandase trupele franceze din Olanda în timpul campaniei din 1940. Luat prizonier, el a fost închis în fortăreaţa Konigstein aflată pe dealul de lângă Dresda, din care acesta, pe atunci în vârstă de 63 de ani, a evadat în aprilie 1942, coborând în rapel o stâncă de 45 de metri. Această evadare îndrăzneaţă i-a consolidat reputaţia de erou[47], pe care o câştigase ca urmare a unei evadări anterioare dintr-un lagăr de prizonieri german în Primul Război

Mondial, Revenit în Franţa condusă de regimul de la Vichy, el s-a chinuit în zadar să-l convingă pe Pétain că Germania va pierde războiul şi că Franţa ar trebui să treacă în tabăra Aliaţilor, Deşi Pétain a respins argumentele lui Giraud, el a refuzat să-l extrădeze în Germania, Pe 5 noiembrie 1942, Giraud a fost dus din Franţa în Gibraltar într-un submarin britanic sub comandă nominală americană. Pe 9 noiembrie, după debarcarea din Operaţiunea Torţa, el a zburat la Alger, unde atât Roosevelt, cât şi Churchill au căutat să-l impună ca figură dominanta.

în această confruntare critică pentru legitimitate politică se mai afla la Alger şi un al treilea concurent, care sosise cu puţin timp înainte de debarcarea Aliaţilor. Acesta era amiralul François Darlan, comandantul marinei regimului de la Vichy, care venise, aparent, ca să- şi viziteze fiul bolnav.

Era oare acesta primul pas prin care Pétain se detaşa de germani? Sau era un mijloc de a organiza apărarea Algeriei împotriva unei posibile invazii anglo-americane? într-o situaţie atât de ambiguă, rolurile de colaborator şi de patriot se puteau contopi. Pe 10 noiembrie, Eisenhower, în calitate de comandant suprem al forţelor aliate, a decis să se folosească de prezenţa lui Darlan pentru a negocia un armistiţiu cu forţele regimului de la Vichy şi l-a numit pe acesta înalt comisar al Franţei în Africa, în schimbul cooperării sale în campania Aliaţilor din Africa de Nord,

Revendicarea poziţiei de autoritate de către Darlan a durat doar patruzeci şi unu de zile. A fost asasinat în Ajunul Crăciunului de un criminal al cărui motiv nu a fost niciodată descoperit. Toate părţile rivale erau interesate de înlăturarea lui Darlan, dar nici una nu dorea să-şi dezvăluie rolul jucat în acest sens. Astfel, Giraud a rămas principalul rival al lui de Gaulle, De fapt, el reprezenta aspiraţia la mântuire a

regimului de la Vichy, înainte ca disputa dintre cei doi generali să poată ajunge foarte departe, Roosevelt, Churchill şi consilierii lor s-au întâlnit la Casablanca, în ianuarie 1943, pentru a planifica strategia de război anglo-americană şi pentru a soluţiona disputa dintre două primadone franceze, în opinia lui Roosevelt. Roosevelt i-a prezentat lui de Gaulle punctul său de vedere în această privinţă cu ocazia primei lor întâlniri, pe 22 ianuarie. El era în favoarea unei tutele anglo-saxone asupra Franţei recucerite, coşmarul lui de Gaulle:

> Preşedintele a sugerat din nou că poporul francez era lipsit de putere în acest moment pentru a-şi afirma suveranitatea. Preşedintele a subliniat că, prin urmare, este necesar să se recurgă la analogia juridică a „tutelei” şi că, în opinia sa, naţiunile aliate care luptă pe teritoriul francez în acest moment luptă pentru eliberarea Franţei şi acestea ar trebui să menţină situaţia politică sub „tutelă” pentru poporul francez.[48]

Provocarea lui Roosevelt a forţat implicitul să devină explicit. De Gaulle s-a folosit de arhiepiscopul de New York Francis Spellman pentru a-şi sublinia hotărârea de a accepta doar o soluţie franceză. Spellman vizita trupele americane în Maroc şi fusese cooptat de Roosevelt pentru a-l convinge pe general să accepte un rol subordonat într- o structură dominată de Giraud. Departe de a se supune, de Gaulle a răspuns cu o ameninţare: ar fi imprudent pentru anglo-americani să submineze voinţa naţională franceză, pentru că organismul politic francez ar putea apela la un terţ pentru salvare – se referea limpede la Uniunea Sovietică.[49] Era o variaţie a manevrei pe care o efectuase ceva mai înainte, când îl vizitase pe ambasadorul sovietic la Londra.[50]

Sprijinit de Churchill, Roosevelt a făcut un pas înapoi şi a propus un duumvirat al celor doi generali.

De Gaulle a refuzat, din nou pe motiv că el reprezenta adevărata Franţă, poziţie în care a persistat toate cele trei zile în care a participat la Conferinţa de la Casablanca.

Dacă ar fi posedat fie şi un minim talent politic, Giraud ar fi putut obţine un rezultat favorabil pentru el însuşi.

Limitările sale în acest domeniu au fost bine descrise de Harold Macmillan, pe atunci ministru britanic rezident la Alger şi, mai târziu, prim-ministru:

> Aş presupune că niciodată în toată istoria politicii nu s-a întâmplat ca un om să spulbere un capital atât de mare într-un interval de timp atât de scurt... S-a aşezat să joace cărţi cu toţi aşii, toţi popii şi aproape toate damele din pachet... dar printr-o scamatorie extraordinară a reuşit să se înşele şi să rateze propria miză.[51]

Eşecul lui Giraud a fost accelerat de priceperea politică a rivalului său. Când s-a pus problema celei mai potrivite modalităţi de a-i împiedica pe liderii „anglo-saxoni” să impună o soluţie într-o chestiune franceză internă, de Gaulle a manifestat brusc o flexibilitate neaşteptată. în aprilie 1943, deşi încă îl trata pe Giraud cu dispreţ — „Toată Franţa este de partea mea... Giraud ar trebui să aibă grijă! [...] Chiar dacă, în cele din urmă, va intra în Franţa victorios, dar fără mine, se va trage asupra lui”[52] —, el l-a invitat pe Giraud la o întâlnire (care s-a concretizat în cele din urmă pe 31 mai). Cu acel prilej, a acceptat principiul conducerii comune pe care îl respinsese cu câteva luni înainte şi a propus un comitet format din doi preşedinţi: el ca şef al departamentului politic şi Giraud ca şef al armatei. Mai presus s-ar afla Comitetul Francez de Eliberare Naţională (CFLN) compus din trei persoane numite de de Gaulle, trei de autorităţile algeriene şi trei de

Giraud.

A fost o manevră îndrăzneaţă a lui de Gaulle, bazată pe convingerea că abilităţile sale de guvernare superioare îi vor convinge pe membrii CFLN numiţi de autorităţile algeriene să-l sprijine pe termen lung.[53] Şi, într-adevăr, în cadrul general al CFLN – odată ce structura propusă de către de Gaulle a fost acceptată –, el l-a eclipsat pe generalul mai vârstnic şi mult mai puţin subtil. în cele din urmă, comanda militară a lui Giraud a devenit subordonată controlului nominal „civil” al Comitetului, punându-i pe Aliaţi în faţa faptului împlinit al unei autorităţi franceze unificate. Pe parcurs, a fost creat un nou comitet de apărare, avându-l în frunte pe de Gaulle, pentru a supraveghea operaţiunile militare, împingându-l efectiv pe Giraud la rolul de simplu membru?[4]

De Gaulle a descris ulterior prăbuşirea politică a lui Giraud astfel:

> Era, aşadar, inevitabil ca Giraud să se simtă treptat izolat şi respins, până în ziua în care, îngrădit de limitări pe care nu le-a acceptat şi, în plus, lipsit de sprijinul extern care a fost sursa ambiţiilor sale ameţitoare, a hotărât să-şi dea demisia.[55]

Subtil şi nemilos, cu încredere în sine şi răbdare infinite, de Gaulle l-a privat pe Giraud de orice cale către autoritate şi a transformat GFLN în temelia a ceea ce avea
să devină guvernul republican al Franţei.

Sub conducerea lui de Gaulle, GFLN din Alger a trecut la conturarea instituţiilor care urmau să guverneze afacerile interne şi externe ale Franţei după eliberare — evitând o tutelă anglo-saxonă. O ordonanţă a GFLN din iunie 1944 a instituit tribunale speciale pentru procese cu juriu — un lucru neobişnuit în tradiţia dreptului civil francez – care

să-i judece pe colaboratorii nazişti după eliberare. Doar cetăţenii care aveau să facă „dovada sentimentelor naţionale” sau cu un dosar de război fără pată, aprobat de comitetul local de eliberare, urmau să fie eligibili pentru a servi ca juraţi.[56] încă de la început, statul incipient al lui de Gaulle a luat forma unui executiv puternic, ajutat de consilii consultative cu putere limitată, toate raportându-i lui de Gaulle, facându-l astfel liderul evident al unui viitor guvern.

în relaţiile sale cu Roosevelt şi Ghurchill, de Gaulle s-a comportat ca şi cum ar fi fost şef de guvern şi nu a pierdut niciodată din vedere misiunea a cărei sarcină majoră va surveni după victorie. Până în momentul în care aliaţii britanici şi americani au debarcat în Franţa metropolitană în iunie 1944, generalul de rang inferior, pauper şi nerecunoscut din iunie 1940 devenise liderul incontestabil al contingentului francez din tabăra Aliaţilor şi al potenţialului guvern.

Obţinerea puterii politice

Testul avea să survină când Aliatii occidentali au eliberat Franţa, fapt pe care îl promiseseră lui Stalin la Summitul de la Teheran de la sfârşitul anului 1943. înaintea debarcărilor din iunie 1944 pe coasta franceză a Normandiei, de Gaulle s-a axat pe evitarea războiului civil între forţele sale şi forţele politice din interiorul Franţei, care reprezentau Rezistenţa. Acest lucru era cu atât mai important cu cât partenerii săi americani şi britanici, deşi au acceptat fără tragere de inimă ca el să controleze armata franceză existentă, nu erau încă pregătiţi să-l trateze ca pe un egal în privinţa guvernării viitoare a Franţei. Atât Roosevelt, cât şi Ghurchill, deşi într-o măsură mai mică, s-au străduit să-şi rezerve decizia finală în această chestiune până la încheierea

războiului. – Roosevelt i-a împărtăşit secretarului de război Henry L. Stimson previziunea sa despre evoluţia politică a Franţei. „De Gaulle se va prăbuşi... Vor apărea alte partide pe măsură ce eliberarea continuă, iar de Gaulle va deveni o figură de foarte mică importanţă.

Deşi de Gaulle a izbutit să atragă de partea sa dominioanele franceze de peste mări şi să câştige confruntarea cu Giraud pentru poziţia de lider, controlul Franţei metropolitane de către Francezii Liberi nu era nici pe departe garantat. Autorităţile de la Vichy se bucuraseră de un sprijin popular considerabil la începutul ocupaţiei germane. Grupuri din Rezistenţa internă au început să se organizeze în unităţi mai mari abia când Aliatii au debarcat în Africa de Nord. Dintre forţele din Rezistenţă, comuniştii erau cei mai bine organizaţi; şi prezenţa socialiştilor era semnificativă. Iar diversele grupuri interne nu s-au unit niciodată sub un singur comandant.

De Gaulle se temea că forţele aliate care intrau în Franţa ar putea forma un guvern de tranziţie şi ar putea îndeplini prezicerea lui Roosevelt. Prin urmare, era esenţial ca el să-şi facă apariţia în Franţa cât mai curând t f JT > f posibil, înainte să poată fi înfiinţat un astfel de guvern, şi să fie văzut la Paris ca o figură naţională, care transcende diviziunile celei de-a Treia Republici.

Pe 6 iunie 1944, forţele americane şi britanice au debarcat în Normandia, stabilind curând poziţii defensive pe plajă, măsurând 100 de kilometri lungime şi 25 de kilometri adâncime. Aveau să treacă şase săptămâni până când se vor aduna suficiente forţe aliate pentru a înfrânge rezistenţa germană hotărâtă.

De Gaulle nu a aşteptat atât de mult pentru a

începe să- şi stabilească autoritatea. încă din ziua debarcării, el a insistat să viziteze teritoriul recucerit. Churchill a acceptat fără tragere de inimă o vizită în sectorul britanic, instruindu-l pe comandantul britanic, generalul – Montgomery, să nu îl întâmpine pe de Gaulle pe aerodromul de pe pământ francez, ci la cartierul general britanic.

Acest vicleşug s-a dovedit util scopului lui de Gaulle, care dorea să-şi facă simţită prezenţa politică personală. Pe 14 iunie, după o scurtă vizită la cartierul general britanic, el a pornit spre Bayeux, cel mai mare oraş (15 000 de locuitori) de pe teritoriul capturat de britanici. Acolo, de Gaulle a refuzat un pahar de şampanie oferit de subprefectul regimului de la Vichy, care era încă în funcţie, i-a salutat distant pe demnitarii locali ai regimului de la Vichy şi a mers în piaţa centrală urmându- şi scopul principal, acela de a susţine primul său discurs pe pământul Franţei metropolitane. în umbra magnificei catedrale medievale de la Bayeux, el s-a adresat adunării de parcă ar fi fost membri ai Rezistenţei franceze pe toată durata războiului („Nu v-aţi oprit niciodată [din luptă] de la începutul războiului”) şi de parcă ar fi avut legitimitatea de a le da ordine:

> Vom continua să luptăm în război cu forţele noastre terestre, maritime şi aeriene, aşa cum facem astăzi în Italia, unde soldaţii noştri s-au acoperit de glorie, aşa cum o vor face mâine în Franţa metropolitană. Imperiul nostru, aflat pe deplin de partea noastră, ne oferă un ajutor extraordinar... Vă promit că vom continua războiul până când va fi restabilită suveranitatea fiecărui centimetru din teritoriul francez. Nimeni nu ne va opri să facem acest lucru.
>
> Vom lupta alături de Aii aţi ca un Aliat. Iar victoria pe care o vom obţine va fi victoria libertăţii şi victoria Franţei.[58]

Nu a menţionat nimic despre trupele britanice care eliberaseră, de fapt, Bayeux sau despre forţele americane care înregistraseră multe victime în timpul debarcării. De Gaulle căuta să transforme, în mintea ascultătorilor săi, ceea ce în esenţă era o expediţie anglo-americană într-o victorie doar a francezilor. Vizitând Bayeux, el nu a încercat neapărat să revendice teritoriul naţional, cât să invoce spiritul naţional. Nu a fost ultima oară când s-a străduit să-şi convingă ascultătorii să ia drept literă de lege o relatare care nu prea avea legătură cu realitatea.

De Gaulle şi-a încheiat vizita cu un gest eminamente politic. Luându-şi rămas-bun de la Montgomery, el a remarcat aproape nonşalant că unele persoane din anturajul său vor rămâne în zonă. Montgomery a relatat episodul, adăugând: „Nu am idee care este rolul lor”. Dar de Gaulle ştia: ei urmau să-i stabilească autoritatea prin intermediul unui nou guvern civil.[59]

în următoarele două luni, de Gaulle a căutat să-şi întărească poziţia în rândul Aliaţilor şi a vizitat Roma pentru a se întâlni cu trupele franceze din Algeria, care se alăturaseră campaniei Aliaţilor din Italia. După aceea, a făcut prima sa vizită la Washington pentru a-şi îmbunătăţi relaţiile cu aliatul său american. A mai avut la

dispoziţie doar patru săptămâni ca să se pregătească pentru punctul culminant al celor trei ani de frământări, speranţe şi ambiţii – acceptarea sa ca întruchipare a legitimităţii politice franceze pe pământ francez.

Parisul era singurul loc în care se putea realiza acest lucru, iar triumful său acolo pare inevitabil doar privind retrospectiv. Nu avea forţe militare proprii. Forţele Francezilor Liberi care, prin bunăvoinţa generalului Omar Bradley, preluaseră

conducerea în atacul final asupra Parisului se aflau sub comanda Aliaţilor. La acel moment, Rezistenţa era suficient de puternică pentru a lupta singură împotriva forţelor de ocupaţie germane. Cu toate acestea, de Gaulle nu a venit să sărbătorească victoria lor asupra germanilor, ci ca să-şi proclame misiunea.

Pe 26 august 1944, după ce a sosit cu maşina la Paris, el s-a oprit la gara Montparnasse, unde Rezistenţa acceptase capitularea forţelor germane de ocupaţie din oraş, pentru a-i mulţumi generalului Leclerc, conducătorul diviziei Francezilor Liberi. De acolo, s-a deplasat la biroul de la Ministerul Apărării în care lucrase ca subsecretar timp de doar cinci zile înainte de a se exila la Londra. A constatat că nici o piesă de mobilier, nici măcar o draperie, nu fusese mutată de la plecarea lui. De Gaulle a considerat că cei patru ani care se scurseseră de atunci erau o elipsă în istoria Franţei. El avea să scrie în memoriile sale: ,,Nu lipsea nimic, cu excepţia Statului. Era datoria mea să îl reinstaurez”[60].

Pentru a simboliza continuitatea istoriei franceze, următoarea oprire a lui de Gaulle a fost la Hotel de Viile (sediul primăriei Parisului), deoarece acolo fuseseră proclamate a Doua şi a Treia Republică.[61] Mulţi se aşteptau ca el să proclame a Patra Republică, punând capăt celei de-a Treia Republici, care pierduse războiul. Dar acest lucru ar fi fost opusul planului său. Când Georges Bidault, şeful titular al Rezistenţei, l-a întrebat dacă va proclama o Republică în timpul vizitei sale la Paris, de Gaulle a răspuns scurt: „Republica nu a încetat niciodată să existe... De ce ar trebui să o proclam?”[62] El intenţiona să creeze o nouă realitate politică pentru poporul francez înainte de a-i proclama natura.

De Gaulle a fost întâmpinat la Hotel de Viile cu discursuri emoţionante rostite de Bidault şi Georges

Marrane, vicepreşedintele Comitetului de Eliberare din Paris şi membru de rang înalt al Partidului Comunist. El a răspuns cu o declaraţie emoţionantă despre semnificaţia zilei:

> Cum poate cineva să-şi ascundă emoţia care ne cuprinde pe toţi cei care suntem aici, *chez nous—,* la Paris, care s-a ridicat ca să se apere şi care a făcut acest lucru cu propriile-i forţe. Nu! Nu ne vom ascunde această emoţie sacră şi profundă. Sunt momente mai presus de fiecare dintre bietele noastre vieţi. Parisul! Parisul revoltat! – Parisul distrus! Parisul martirizat! – dar Parisul eliberat! Eliberat cu forţe proprii, eliberat de către locuitorii săi cu ajutorul armatelor Franţei, cu ajutorul şi contribuţia întregii Franţe, a acelei Franţe care luptă, a singurei Franţe, a Franţei adevărate, a Franţei eterne.[63]

Elevarea metafizică extraordinară a oratoriei lui de Gaulle exprima credinţa sa în unicitatea ţării sale. Armatele aliate de la porţile Parisului, care se dăduseră binevoitoare la o parte pentru a le permite Francezilor Liberi să intre înaintea lor, nu au fost menţionate. Nici Marea Britanie şi nici Statele Unite, deşi luptau în război cu pierderi şi sacrificii enorme. Eliberarea Parisului a fost tratată ca o realizare pur franceză. Proclamând-o astfel, el îsi convingea ascultătorii că asa şi este: crearea realităţii politice prin forţa pură a voinţei.

Această aparentă lipsă de recunoştinţă faţă de eliberatori şi accentuarea obsesivă a presupusului rol al francezilor reflectau un alt scop. De Gaulle era cât se poate de conştient de faptul că o mare parte din populaţia franceză se adaptase la ocupaţie. Sublinierea acelei perioade ar fi dezvăluit prea multe ambivalenţe, iar evidenţierea rolului iucat de forţele americane şi britanice

> J > f ar fi stat în

calea ţelului său suprem de a-i reda Franţei încrederea în sine.

O paradă pe Champs-Elysées, fără precedent ca amploare şi poate fără egal în istoria Franţei ca fervoare, a pecetluit legitimitatea lui de Gaulle. Le-a oferit parizienilor prima ocazie de a vedea întruchiparea fizică a ceea ce înainte nu fusese decât o voce la BBC. Mulţimile, entuziaste şi emoţionate, au privit un ofiţer neobişnuit de înalt parcurgând pe jos traseul lung de la Arcul de Triumf până la Place de la Concorde. Flancat de delegatul pentru Paris în dreapta şi de Bidault în stânga, de Gaulle mergea cu o jumătate de pas înainte, evident emoţionat, dar zâmbind rar, strângând câteva mâini ici şi colo. La Place de la Concorde, mulţimea era atât de densă încât a trebuit să fie dus cu maşina până la Notre-Dame. în ambele locuri, focul lunetiştilor. La fel ca în cazul tentativelor de asasinat ulterioare — şi la fel ca în război – de Gaulle nu a luat nici o măsură pentru a se proteja şi s-a abţinut de la comentarii. Curajul fizic de neclintit de care a dat dovadă în acele zile a contribuit la consolidarea poziţiei sale de lider al Franţei.

Rezistenţa a fost integrată rapid în noul guvern provizoriu. într-o conversaţie privată din săptămâna de după eliberarea Parisului, de Gaulle a întrerupt brusc un fost membru al Rezistenţei care a prefaţat un comentariu cu „Rezistenţa...” replicând: „Am trecut de Rezistenţă. Rezistenţa s-a terminat. Rezistenţa trebuie acum integrată în Naţiune”[64].

Cu doi ani înainte, într-un discurs susţinut la Royal Albert Hall de la Londra în 1942, când încă nu-şi câştigase renumele, de Gaulle îl citase pe scriitorul din secolul al XVIII-lea Nicolas Chamfort: „Cei rezonabili au supravieţuit. Cei pasionaţi au trăit” (adică şi-au găsit împlinirea). Apoi a declarat că Francezii Liberi vor învinge, pentru că posedă cele două calităţi franceze, raţiunea şi pasiunea. în ce-l

priveşte, raţiunea a fost responsabilă pentru nepăsarea cu care i-a ignorat pe unii dintre cei care luptaseră de partea lui. Pasiunea a predominat în parada de pe Champs-Elysées şi în slujba de la Notre-Dame.

Până pe 9 septembrie, de Gaulle a format un nou cabinet sub autoritatea sa, ca preşedinte al guvernului provizoriu. Asociaţi cu vechime ai Franţei Libere, politicieni cu experienţă din a Treia Republică, neîntinaţi de colaborarea cu regimul de la Vichy, comunişti, creştin – democrati, foşti lideri ai Rezistentei şi tehnocrati au fost convinşi cu toţii să se alăture acestui guvern de unitate naţională. Maniera aspră în care de Gaulle a deschis prima şedinţă de cabinet — „Guvernul Republicii, modificat în componenţa sa, continuă „ — reflecta convingerea sa că, fără stat, ar exista doar haos.[65] Convins că declinul Franţei a fost provocat de diviziunile interne, de Gaulle era hotărât ca ţara lui să înceapă perioada postbelică cu o unitate demnă de măreţia sa istorică.

O vizită la Moscova

De fapt, evenimentele de pe 26 august au marcat încoronarea unui monarh republican. Respingând orice formă de autoritate a ocupaţiei aliate în Franţa, guvernul provizoriu al lui de Gaulle a stabilit ordinea cu o rapiditate remarcabilă. în contrapondere la represaliile populare şi judiciare împotriva conducătorilor de la Vichy şi a simpatizanţilor nazişti, el s-a folosit cu generozitate de prerogativa graţierii. Deşi se străduise anterior să aducă laolaltă componentele politice ale Rezistenţei, acum insista în direcţia unui sistem prezidenţial puternic, care să depăşească partizanatul dezbinător din cea de-a Treia Republică.

Odată stabilită autoritatea sa în Franţa, de Gaulle

a plecat la Moscova pe 24 noiembrie, la numai trei luni după eliberarea Parisului. „Să sperăm că nu va exista nici o revoluţie”, a declarat el la plecare, mai în glumă, mai în serios.[66] Forţele germane ocupau încă părţi din Alsacia şi Lorena. Războiul încă facea ravagii pe pământ francez; misiunea de reconstrucţie era descurajantă. O nouă invazie germană – Ofensiva din Ardeni – era iminentă, deşi nu conştientizată de generalii aliaţi.

De Gaulle considera reintrarea Franţei în diplomaţia internaţională o etapă vitală în consolidarea autorităţii sale pe plan intern, precum şi pentru regenerarea morală a naţiunii. înfrângerea din 1940 pusese Franţa pe tuşă în diplomaţia internaţională. Fusese exclusă de la Conferinţa de la Teheran din 1943, când Churchill, Roosevelt şi Stalin hotărâseră strategia de război. Tot la fel, Franţa a fost absentă de la conferinţele de la lalta şi Potsdam din 1945, unde s-a stabilit structura Europei postbelice. De Gaulle nu putea restabili influenţa Franţei dacă se comporta ca un suplicant, căutând să fie admis la conferinţele internaţionale; trebuia să le demonstreze Marii Britanii şi SUA că Franţa era un actor autonom, cu opţiuni independente, pentru bunăvoinţa căruia era important să lupte. Ca să revină la cel mai înalt nivel al diplomaţiei internaţionale, Franţa trebuia să-şi creeze propriile oportunităţi — începând cu misiunea lui îndrăzneaţă la Moscova, pentru a discuta cu Stalin.

înainte de această vizită, Churchill şi diplomaţi americani ca Averell Harriman şi Wendell Willkie ₍ₗ zburaseră pe ruta nordică către Murmansk când doreau să discute cu Stalin. Dar de Gaulle nu avea avioane potrivite pentru acea rută şi nici avioane de luptă pentru escortă într-o călătorie atât de lungă. în schimb, el a ales o rută ocolitoare, cu un avion francez, via Cairo şi Teheran, până la Baku la Marea Caspică, urmată de o călătorie de cinci zile cu un

tren special, furnizat de Stalin, printr-un peisaj devastat de bătălia de la Stalingrad şi de luptele din împrejurimile Moscovei. Disconfortul călătoriei era un preţ care merita plătit. Deplasarea i-a permis lui de Gaulle să discute cu autocratul sovietic acordul de pace postbelic înainte de următoarea întâlnire a acestuia cu englezii şi americanii şi să facă acest lucru ca reprezentant al unei puteri de sine stătătoare. Astfel, el a devenit primul lider aliat care a discutat acordul postbelic cu Stalin.

Când a ajuns la Kremlin, principalul subiect de conversaţie a fost structura postbelică a Europei. Stalin nu a lăsat loc de îndoială că obiectivul său era dominarea
Europei de Est. El a propus ca Franţa să recunoască guvernul de la Lublin, pe care îl înfiinţase în Polonia ocupată de sovietici, ca un eventual succesor al guvernului polonez recunoscut la nivel internaţional, în sprijinul căruia Marea Britanic declarase război Germaniei în 1939, pe motivul integrităţii teritoriale. De Gaulle s-a eschivat şi a spus că trebuie să afle mai multe despre guvernul de la Lublin, dând de înţeles că simpla susţinere a acestuia de către Uniunea Sovietică nu era suficientă pentru a fi recunoscut de Franţa, dar că, totodată, nu era un obiectiv imposibil de atins de către Stalin, dacă oferea la schimb ceva pe măsură.

La rândul său, de Gaulle a prezentat propria propunere privind Europa Centrală, care echivala cu inversarea a 200 de ani de istorie europeană. în opinia sa, teritoriile germane de la vest de Rin trebuiau cedate Franţei — inclusiv regiunea Saar (o importantă zonă producătoare de cărbune) şi părţi din regiunea industrială Ruhr. în Germania reconstituită, Bavaria urma să devină statul cel mai mare, iar Prusia avea să fie dizolvată, cea mai mare parte a acesteia urmând să fie repartizată provinciei

restructurate Hanovra.

De Gaulle nu a menţionat nimic despre consultarea aliaţilor săi, iar Stalin a înţeles, fără îndoială, că americanii şi britanicii nu vor fi niciodată de acord cu o asemenea răsturnare pe harta Europei. Aşadar, el a replicat că trebuie să discute propunerea cu britanicii — deşi anterior nu manifestase nici o preocupare specială pentru sensibilităţile acestora. Totodată, omiţând orice referire la Statele Unite, Stalin a lăsat să se înţeleagă că ar fi posibil un acord european separat, care să excludă SUA.

în cele din urmă, cei doi lideri au căzut de acord asupra unui pact de asistenţă reciprocă, menit să descurajeze agresiunea germană postbelică, dar în care se promiteau, într-o clauză suplimentară surprinzătoare, acţiuni comune, dacă oricare dintre părţi ar fi fost invadată, după ce a luat ,,toate măsurile necesare pentru a elimina orice nouă ameninţare din partea Germaniei”. Un astfel de tratat de asistenţă reciprocă, care aminteşte de alianţa franco-rusă dinaintea Primului Război Mondial, era lipsit de eficacitate practică imediată din pricina distanţării geografice a celor două puteri şi pentru că guvernul francez fusese înfiinţat doar trei luni mai înainte.

Cu această ocazie, de Gaulle s-a familiarizat de timpuriu cu stilul de negociere sovietic, care avea să devină un stereotip mulţi ani mai târziu, în Războiul Rece. Ministrul sovietic de externe, Viaceslav Molotov, care supraveghea pregătirea documentelor finale pentru Stalin, a respins prima variantă a francezilor, promiţând că va veni rapid cu o alternativă. Două zile mai târziu, la cina planificată la finalul vizitei, varianta nu era încă gata. De Gaulle nu a cedat. După ce a stat la masă şi a ascultat o serie de toasturi aparent nesfârşite, el s-a ridicat de pe scaun la scurt timp după miezul nopţii (devreme,

pentru un banchet de-al lui Stalin) şi a cerut ca trenul să plece dimineaţa devreme.

Ar fi fost umilitor pentru el să revină acasă cu mâinile goale dintr-o călătorie atât de dificilă, dar provocarea a funcţionat. La ora 2 dimineaţa, i-a fost înaintată varianta sovietică şi, cu unele modificări, aceasta s-a dovedit acceptabilă pentru de Gaulle. A fost semnată la ora 4 dimineaţa în prezenţa lui Stalin, care a glumit că francezii l-au păcălit. Având în vedere că Stalin era cunoscut pentru viclenia şi brutalitatea sa, remarcile autocritice de acest fel reuşiseră să-i încânte pe mulţi dintre interlocutorii săi anteriori, inclusiv pe ministrul de externe al lui Hitler, Joachim von Ribbentrop.—

întoarcerea lui de Gaulle de la Moscova pe 17 decembrie 1944 a fost sărbătorită la Paris ca reintrarea Franţei în Europa după o absenţă de patru ani şi ca un triumf diplomatic personal.[67] Acordul a întărit şi poziţia lui de Gaulle pe plan intern faţă de comunişti francezi. în câteva zile însă, războiul a revenit în prim-plan odată cu începerea ofensivei germane în pădurea din Ardeni şi în Alsacia.

De Gaulle şi guvernul provizoriu

Gât timp a fost liderul Francezilor Liberi, declaraţiile şi acţiunile lui de Gaulle au evocat aceeaşi temă: reconstrucţia unui stat francez legitim şi puternic, singurul care putea restabili ordinea după eliberare şi putea purta tratative cu Aliaţii de la egal la egal, în etapa finală a înfruntării cu Germania. „Statul, care răspunde de Franţa”, scria de Gaulle în memoriile sale despre preşedinţie, „este responsabil deopotrivă de moştenirea din trecut, de interesele din prezent şi de speranţele pentru viitor.”[68] Viziunea lui de Gaulle despre stat ca un concept generaţional compact evoca gândirea lui Edmund Burke, care definea societatea ca „un parteneriat... între cei vii, cei morţi

şi cei care urmează să se nască”[69].

Această concepţie despre stat a contribuit la salvarea respectului de sine al Franţei, înfăţişând regimul de la Vichy ca un interregnum eronat între un trecut glorios şi un viitor strălucitor — iar Franţa Liberă ca o continuare ₍ autentică a statului. Dacă de Gaulle nu ar fi luptat cu atâta hotărâre pentru identitatea franceză în timpul anilor de război — sau dacă nu şi-ar fi afirmat rolul de conducător al unei alternative franceze cu baze internaţionale la regimul de la Vichy – mitul continuităţii nu ar fi fost plauzibil. După cum am văzut, doar o parte relativ mică a publicului francez îi susţinea activ pe Francezii Liberi; totuşi, farmecul lui de Gaulle a fost suficient de puternic pentru a alunga efectiv acest aspect din memoria francezilor. Paradoxal, uitarea este uneori liantul societăţilor care altfel nu ar fuziona.

Minimizarea importanţei regimului de la Vichy i-a oferit lui de Gaulle, în octombrie 1944, flexibilitatea de a dizolva Miliţia Patriotică, un grup de foşti luptători din Rezistenţă implicaţi în acţiuni justiţiare împotriva presupuşilor colaboratori nazişti. în locul acesteia, el a impus sistemul de justiţie uniform pe care îl pregătise anterior în Alger. Statul fie deţinea un monopol al violenţei legitime pe teritoriul său, fie nu; execuţiile sumare nu îsi aveau locul în Franţa lui de Gaulle.

Situaţia militară evolua rapid. Până la sfârşitul anului 1944, armata franceză ajunsese la 560 000 de soldaţi. Pe 23 noiembrie, Armata I franceză, comandată de generalul Jean de Lattre, a recucerit oraşul medieval Strasbourg, respectând astfel legământul lui Leclerc de la Kufra. Dar, în decembrie 1944, o ofensivă lansată de Germania în Alsacia — dublată de ofensiva anterioară din Ardeni — ameninţa acum că va înconjura oraşul. Această

evoluţie a

readus în prim-plan eterna întrebare dacă strategia de război ar trebui modelată de considerente militare sau politice. Atâta timp cât lupta militară se purta pe pământ francez, de Gaulle a acordat prioritate aspectelor politice.

Comandantul american de pe front, generalul Bradley, dorea să stabilească o linie defensivă de-a lungul Munţilor Vosgi ca punct de raliere pentru o contraofensivă – strategie care presupunea evacuarea oraşului Strasbourg. Reacţia lui de Gaulle a fost clară. Forţele franceze, a insistat el, nu se vor retrage dintr-un oraş care, în secolul precedent, trecuse de patru ori de la Germania la Franţa şi invers. Generând un conflict între

obligaţiile sale nationale şi cele fată de Aliati, de Gaulle l- a instruit pe de Lattre să refuze ordinele lui Eisenhower. Totodată, el a făcut apel la Roosevelt, la Churchill şi la Eisenhower însuşi să se răzgândească, anunţând că se va deplasa personal la cartierul general al Aliaţilor pentru a- şi susţine punctul de vedere.

Pe 3 ianuarie 1945, când de Gaulle a ajuns la cartierul general din Versailles, Churchill era deja acolo, căutând să prevină un conflict deschis între Aliaţi în toiul unei ofensive germane. în acest caz, norocul a fost generos atât fată de cauza lor, cât şi fată de locul lui de Gaulle în istorie. Situaţia militară se îmbunătăţise, Eisenhower se răzgândise şi forţele franceze au primit permisiunea de a rămâne în Strasbourg. Consimţământul lui Eisenhower a preîntâmpinat un eventual scandal pentru de Gaulle, provocat de refuzul francezilor de a se supune comandantului suprem în toiul unei bătălii. Cu toate acestea, deşi de Gaulle s-a impus, preţul victoriei sale a fost disponibilitatea mai redusă a americanilor de a-i face pe plac în viitor.

Etapa finală a războiului din aprilie 1945 a adus cu sine o altă afirmare a autonomiei franceze: de Gaulle le-a ordonat forţelor sale să ocupe oraşul industrial Stuttgart din sud-vestul Germaniei, chiar dacă acesta fusese repartizat viitoarei zone de ocupaţie americană şi, în scopuri operaţionale, armatei americane. Urmând tactica sa obişnuită, de Gaulle nu şi-a schimbat ordinele atunci când i s-a semnalat discrepanţa; şi, ca de obicei, iniţiativa lui nu a invitat nici la dialog.

Harry Truman, care îi succedase lui Roosevelt în funcţia de preşedinte pe 12 aprilie, nu a fost impresionat de explicaţia lui de Gaulle cu privire la sfidarea sa — că, de fapt, Franţa ar trebui să înlocuiască Marea Britanie ca principal aliat european al Americii. Marea Britanie, a susţinut de Gaulle, era prea epuizată de război pentru a juca acest rol. Truman, insistând asupra delimitării convenite a zonelor de ocupaţie, a ameninţat cu o reconsiderare totală a angajamentelor existente. Singura alternativă a lui de Gaulle a fost să cedeze, deşi nu s-a simţit dator să facă acest lucru cu eleganţă.

în tot acest timp, pe plan intern dominau privaţiunile. „Ne lipsea hrana pentru satisfacerea celor mai stricte nevoi ale existenţei”, avea să scrie de Gaulle despre perioada de după eliberare în memoriile sale de război.[70] Oamenii aveau o limită de 1 200 de calorii pe zi. Piaţa neagră le oferea unele soluţii celor cu mijloace, dar lipsurile se făceau simţite aproape peste tot:

> Dat fiind că nu existau lână, bumbac şi aproape deloc piele, mulţi cetăţeni purtau haine uzate şi saboţi. Nu era căldură în oraşe, deoarece cantitatea mică de cărbune extrasă era rezervată armatelor, căilor ferate, centralelor
>
> electrice, industriilor de bază şi spitalelor [...]

> Acasă, la serviciu, în birouri şi în şcoli, toată lumea tremura de frig [...] Aveau să treacă ani până să revenim la nivelul de trai de dinainte de război.[71]

Francezii trăiau într-o stare de sărăcie spirituală şi materială. Comunismul se prezenta ca expresie a solidarităţii cu cei asupriţi şi ca receptacul al prestigiului datorită reprezentării sale uriaşe în rândurile Rezistenţei — precum şi datorită victoriilor lui Stalin pe frontul de est. Prin urmare, de Gaulle a identificat ca „sarcină imediată" a guvernului, potrivit spuselor lui, efectuarea „unor reforme prin care să regrupeze loialităţile, să obţină sprijinul muncitorilor şi să asigure redresarea economică" – toate fiind scopuri benefice în sine şi toate având efectul secundar de a împiedica Partidul Comunist să preia controlul Franţei/[2]

Reforme care în vremuri mai liniştite ar fi necesitat decenii au fost anunţate în câteva săptămâni. Guvernul provizoriu a stabilit o alocaţie familială pentru a sprijini creşterea copiilor şi pentru a reimpulsiona natalitatea în Franţa. Femeile au putut să-şi exercite dreptul de vot pentru prima dată, împlinind convingerea de lungă durată a lui de Gaulle că o societate modernă necesită drept de vot universal. Protecţia socială a cunoscut o extindere spectaculoasă. „Astfel a dispărut teama, la fel de veche ca rasa umană, că boala, accidentul, bătrâneţea sau şomajul vor avea un impact zdrobitor asupra muncitorilor", scria de Gaulle.[73] Pe timp de război, planificarea economică nu s-a domolit, ci s-a reinventat ca politică economică *dirijistă.* Air France, Renault, cărbunele, gazul şi electricitatea – toate au fost naţionalizate. Comisia Superioară pentru Energie Atomică şi Şcoala Naţională de Administraţie, doi piloni ai Franţei postbelice, au fost înfiinţate în a doua jumătate a anului 1945.

De Gaulle a demonstrat că schimbările revoluţionare nu necesită o revoluţie. S-a poziţionat între comunişti şi liberali, adepţi ai pieţei libere, chiriaşi şi proprietari, amintind de echilibrul pe care legiuitorul atenian Solon l- a manifestat în raport cu bogăţii şi săracii din societatea sa: ,,Dinaintea amândurora mi-am ţinut scutul puterii, / Şi nu am lăsat nici o parte să se atingă de dreptul celeilalte”.'[1]

Chiar dacă era puternic, scutul lui de Gaulle ameninţa să cedeze sub presiunile politice interne. Instituţiile politice ale Franţei postbelice erau încă în stadiu embrionar; de Gaulle nu se putea baza pe vreo structură care să susţină ceea ce el a numit mai târziu „o anumită viziune despre Franţa”. Pentru a limita schismele violente care împărţiseră mult timp Franţa între catolici şi laici, monarhişti şi republicani, socialişti şi conservatori, era absolut necesară o autoritate centrală legitimă.

De Gaulle nu era adeptul unei dictaturi: autoritatea centrală putea fi testată prin exprimarea periodică a voinţei populare. Mai degrabă, el şi-a imaginat un executiv puternic sub un sistem republican, cu un organ legislativ bicameral şi o justiţie independentă:

> ca statul să fie, aşa cum trebuie să fie, instrumentul unităţii franceze, al intereselor superioare ale ţării, al continuităţii în politica naţională, am considerat necesar ca guvernul să fie legitimat nu de parlament, cu alte cuvinte, de partide, ci, mai presus de acestea, de un lider direct mandatat de naţiune în ansamblu şi împuternicit să aleagă, să decidă şi să acţioneze.[73]

Pe 21 octombrie 1945, votanţii francezi au ales Adunarea Constituantă, un organ legislativ provizoriu, însărcinat cu elaborarea unei noi constituţii. Trei săptămâni mai târziu, aceasta l-a confirmat pe de Gaulle ca şef al guvernului printr-un

vot aproape unanim, ceea ce, după cum a remarcat ironic în memoriile sale, a fost mai mult o recunoaştere a serviciilor din trecut decât o înţelegere a viziunii sale pentru viitor. De îndată ce guvernul a început să funcţioneze, au reapărut dilemele istorice ale celei de-a Treia Republici. S-au manifestat chiar de la formarea guvernului pe 21 noiembrie, care, conform constituţiei, trebuia aprobat de parlament. Fiind cel mai mare partid din Adunarea Constituantă, comuniştii au solicitat principalele trei portofolii din cabinet: afaceri externe, apărare şi afaceri interne. Deşi de Gaulle a refuzat să accepte această solicitare, s-a simţit obligat să le acorde comuniştilor ministere interne importante, ca Ministerul Economiei şi al Muncii.

în câteva săptămâni, de Gaulle şi-a dat seama că pierde lupta privind modelarea noii constituţii. Un lider politic convenţional ar fi acceptat o astfel de dezamăgire ca preţ al păstrării puterii, dar de Gaulle nu era pregătit să renunţe la convingerea sa în favoarea a ceea ce alţii considerau a fi practic. De-a lungul parcursului său sinuos din timpul războiului, el demonstrase că improbabilul poate fi transformat în realitate; dacă nu reuşea să realizeze reînnoirea morală a societăţii sale, avea să renunţe la ceea ce majoritatea liderilor politici ar considera drept împlinire şi la ceea ce se chinuise să realizeze cu multe suferinţe.

Pe 19 noiembrie, el l-a întrebat pe ambasadorul canadian dacă ţara acestuia l-ar găzdui în cazul în care îşi va da demisia. într-un discurs de pe 1 ianuarie 1946, ţinut în faţa Adunării, pentru susţinerea bugetului său de apărare, el a sugerat că ar putea fi ultima oară când va vorbi ,,în acest hemiciclu”.[76] Cinci zile mai târziu, a plecat în vacanţă, iar la întoarcere, pe 14 ianuarie, i-a mărturisit ministrului de interne, Jules Moch:

> Nu simt că sunt făcut pentru acest gen de luptă. Nu vreau să fiu atacat, criticat, contestat în fiecare zi de oameni a căror singură reuşită este aceea de a fi fost aleşi într-un mic colt al Franţei.[77]

Pe 20 ianuarie, o duminică, la optsprezece luni după întoarcerea sa triumfală în Parisul eliberat, de Gaulle a convocat o reuniune specială a cabinetului. Acolo, el a citit o scurtă declaraţie în care a subliniat dispreţul său faţă de ,,regimul exclusiv al partidelor" şi decizia sa „irevocabilă" de a demisiona, fără a oferi nici o indicaţie cu privire la planurile de viitor.[78] După ce le-a strâns mâna colegilor săi, s-a urcat în maşină şi a plecat. Uluiţi, miniştrii săi s-au trezit cu o misiune pe care nimeni nu şi- ar fi putut-o imagina când au intrat în sală: alegerea unui succesor al unei personalităţi de-acum mitice. Ei l-au ales pe Félix Gouin de la Partidul Socialist, care avea să rămână în funcţie timp de cinci luni.

Pe istorici i-a nedumerit momentul demisiei lui de Gaulle. Evident, el nu era de acord cu procedurile celei de-a Treia Republici, în vigoare până când Adunarea Constituantă avea să finalizeze elaborarea constituţiei, care însă mergea într-o direcţie nedorită de el. Dar atacarea instituţiilor pe care le conducea ca şef al guvernului ar fi putut părea să demonstreze fie impotenţă politică, fie, eventual, o invitaţie la o lovitură de stat bonapartistă. Totuşi, paradoxal, dacă intenţiona să realizeze viziunea căreia îi fusese pe deplin credincios în ciuda adversităţilor şi îndoielilor — şi anume, asumarea puterii pentru a infuza guvernul republican cu o largă legitimitate — trebuia să demisioneze înainte ca Adunarea să finalizeze constituţia şi nu în semn de protest faţă de o constituţie existentă.

Dar e posibil ca acest maestru al momentului potrivit să fi calculat greşit intervalul de timp de care a avut nevoie conducerea politică pentru a

recunoaşte că de Gaulle era indispensabil şi a-şi remedia metodele.

Desertul*

Demisia bruscă a lui de Gaulle, la fel ca zborul la Londra cu cinci ani şi jumătate în urmă, a afirmat disponibilitatea sa de a rupe relaţiile cu Franţa oficială atunci când convingerile sale nu mai corespundeau direcţiei urmate de aceasta. Făcând acest lucru, el a ales să „se retragă din evenimente înainte ca ele să se retragă de mine”[79]. Dar, dacă stabilirea sa la Londra l-a adus în centrul evenimentelor istorice mondiale şi l-a însărcinat cu misiunea epică de a susţine Franţa în exil, acum el s-a trezit învăluit în singurătate provincială, exilat în propria tară.

Gestul a fost în concordanţă cu imaginea atent cultivată a lui de Gaulle ca om al destinului, care se ţinea departe de obişnuitele jocuri politice, neinteresat de putere de dragul puterii. Familia de Gaulle s-a stabilit în „la Boisserie”, o casă ţărănească de la începutul secolului al XlX-lea, aflată în satul Colombey-les-Deux-Eglises, la aproximativ 225 de kilometri est de Paris. Cancelarul german Konrad Adenauer a descris-o mai târziu drept „o casă foarte simplă, care are doar câteva camere bine mobilate la parter, dar care altfel... este foarte primitivă”[80]. Iernile erau cenuşii şi aspre, pentru că nu exista încălzire centrală. „Acesta nu este un loc vesel”, i-a spus de Gaulle unui vizitator. „Nimeni nu vine aici ca să se distreze.”[81]

în memoriile de război pe care le-a scris în timpul exilului autoimpus, el a descris cum şi-a găsit liniştea în existenta sa austeră:

> Această zonă din Champagne este impregnată de calm – orizonturi largi şi triste; păduri şi pajişti

melancolice; friza bătrânilor munţi resemnaţi; sate liniştite, nepretenţioase, unde nimic nu şi-a schimbat spiritul sau locul de mii de ani. Toate acestea se văd din satul meu... De pe o movilă din grădină, privesc în jos spre adâncurile sălbatice unde pădurea învăluie pământul arat la fel ca marea ce loveşte un promontoriu. Privesc cum noaptea acoperă peisajul. Apoi, privind în sus la stele, mă cufund în insignifianţa lucrurilor pământeşti.[82]

în această perioadă, de Gaulle a avut o singură intervenţie publică cu semnificaţie pe termen lung: pe 16 iunie 1946, el a susţinut un discurs la Bayeux în care şi-a prezentat viziunea privind instituţiile politice ale Franţei. De Gaulle vizitase pentru prima dată oraşul normand înainte cu doi ani şi două zile, când poziţiile ofensive ale Aliaţilor erau încă slabe la o săptămână după invazie. La şase luni de la demisie, el şi-a amintit importanţa instalării unui prefect acolo: „Aici, pe pământul strămoşilor, a reapărut statul”.[83] Totuşi, munca de reconciliere a instituţiilor Franţei cu misiunea sa istorică era incompletă. Constituţia pentru ceea ce avea să devină a Patra Republică era în curs de redactare la acea vreme, iar de Gaulle era în continuare convins că textul elaborat de Adunarea Constituantă va fi o fundătură.

De Gaulle a diagnosticat beteşugul Franţei cu sinceritatea-i caracteristică. „Pe parcursul a numai două generaţii, Franţa a fost invadată de şapte ori şi a trecut prin treisprezece regimuri.” Aceste „tulburări numeroase din viaţa noastră publică” intensificaseră „vechea predispoziţie galică a Franţei pentru diviziuni şi certuri”, care au atras în cele din urmă „nemulţumirea cetăţenilor faţă de instituţii”.[84] Era nevoie de o preşedinţie puternică, „situată mai presus de partide”, care să reprezinte „valorile continuităţii”, aşa cum făcuse de Gaulle însuşi ca

lider al Francezilor Liberi.[85]

Asemenea lui Montesquieu, de Gaulle susţinea şi separarea strictă a puterilor. Era foarte important ca preşedintele să nu fie la cheremul puterii legislative, pentru că acest lucru ar avea drept rezultat „o confuzie de prerogative, în care guvernul nu ar fi în curând decât un ansamblu de delegaţii"; în care interesul naţional nu şi-ar mai găsi nici un susţinător; şi în care orice ministru din cabinet ar fi redus la un simplu „reprezentant de partid".[86] Un organ legislativ bicameral le oferea alegătorilor o cameră superioară îndreptăţită să revizuiască şi să modifice legislaţia adoptată de camera inferioară, dar şi să propună proiecte de lege Adunării Naţionale. în acest fel, constituţia franceză ar valorifica „măreţia fertilă a unei naţiuni libere, grupate sub egida unui stat puternic"[87].

Acest al doilea discurs de la Bayeux a prilejuit şi o expunere remarcabilă a viziunii lui de Gaulle despre democraţie, un subiect pe care l-a abordat rar. Spre deosebire de omologii săi americani, de Gaulle a identificat democraţia mai mult cu cadrul său instituţional decât cu o enumerare a libertăţilor individuale. Acesta este motivul pentru care, în discursul puternic de la Bayeux, el a susţinut democraţia sub forma unei analize caustice a defectelor şi a inutilităţii supreme a dictaturii:

> Soarta dictaturii este să exagereze ceea ce întreprinde. Pe măsură ce cetăţenii devin iritaţi de constrângerile sale şi nostalgici după libertatea lor pierdută, dictatura trebuie, indiferent de cost, să poată compensa cu realizări de o măreţie crescândă. Naţiunea devine o maşină căreia stăpânul îi impune un regim de accelerare necontrolată. Până la urmă, ceva trebuie să cedeze. Edificiul grandios se prăbuşeşte în sânge şi în nenorocire. Ca urmare, naţiunea este distrusă şi

într-o situaţie mult mai rea.. .[88]

în concluzie, guvernul republican era cea mai bună baricadă împotriva haosului şi tiraniei. Apelul lui de Gaulle de la Bayeux nu a împiedicat proiectul final al constituţiei celei de-a Patra Republici, care a menţinut supremaţia parlamentară şi executivul cu prerogative reduse din Republica precedentă. A fost ratificată prin referendum în octombrie 1946.

Deşi se aştepta ca ţara să îl recheme rapid, de Gaulle nu a fost convocat. A înfruntat cu stoicism demonstrativ accesele de tristeţe, ajungând uneori la stări de spirit apocaliptice. În 1947 a încercat să lanseze o mişcare politică naţională, separată de partidele tradiţionale; a evocat o exuberantă de scurtă durată înainte de a se stinge.

între timp, situaţia generală de pe plan intern s-a stabilizat şi s-a îmbunătăţit. Deşi Franţa a cunoscut un lung şir de prim-miniştri, izvoarele vitalităţii au reapărut. Cu ajutorul Programului european de redresare coordonat de SUA (sau Planul Marshall), economia a început să-şi revină şi, în prima parte a anilor 1950, forţa de muncă educată din Franţa, cunoştinţele tehnice şi integrarea într-un sistem de comerţ deschis sponsorizat de SUA au contribuit la atingerea unui nivel istoric de prosperitate.

A Patra Republică s-a prăbuşit în 1958 nu atât din cauza provocărilor interne, cât din cauza incapacităţii sale de a stabili o politică privind posesiunile coloniale. A irosit prea multe din câştigurile politice ale redresării economice pe trei crize coloniale: efortul de a păstra – Indochina, intervenţia din Suez şi, mai ales, criza din Algeria.

Eşec în Indochina şi frustrare în Orientul Mijlociu

Indochina a fost prima dintr-o serie de provocări

postbelice care au pus la încercare revendicarea fostelor sfere de influenţă geopolitică ale Franţei de către a Patra Republică. Cucerită fragmentar de Franţa între 1862 şi 1907, colonia se aflase sub ocupaţie japoneză şi în administrarea regimului de la Vichy după capitularea Franţei în iunie 1940. în martie 1945, temându-se de o invazie aliată şi bănuind că francezii din colonie ar putea organiza o revoltă, japonezii şi-au îndepărtat din funcţii colaboratorii de odinioară şi au instaurat controlul direct.

Până la capitularea japoneză din august 1945, două forţe puternice se pregăteau să exploateze vidul: insurgenţa comunistă a mişcării Viet Minh condusă de Ho Şi Min, care s-a opus atât francezilor, cât şi japonezilor în timpul războiului; şi o campanie militară aliată de preluare a coloniei — implicând trupe chineze, britanice şi indiene, precum şi un corp expediţionar francez, sub comanda generalului Leclerc.

La începutul anului 1946, forţele franceze păreau să-şi fi reafirmat în mare măsură controlul asupra Indochinei. Dar eforturile intense ale Franţei au dus doar la un scurt interval de calm. în noaptea de 19 decembrie 1946, Viet Minh a provocat explozii spectaculoase la Hanoi, semnalând începutul unui alt război lung şi sângeros.

În 1954, dominaţia colonială în Vietnam nu mai putea fi menţinută. Laos şi Gambodgia îsi câştigaseră independenţa faţă de Franţa cu un an înainte. Administraţia Eisenhower, care încheiase Războiul din Coreea, nu era dispusă să sprijine militar Franţa în Vietnam. Strategia prin care generalul Henri Navarre a încercat să-l ademenească pe generalul Vo Nguyen Giâp al Viet Minh într-o luptă deschisă prin concentrarea forţelor în valea ca un cazan Dien Bien

Phu se soldase cu un dezastru. Pe parcursul a opt săptămâni, forţele nord- vietnameze susţinute de chinezi i-au prins în capcană pe francezi şi, la începutul lunii mai, au determinat capitularea acestora.

Premierul celei de-a Patra Republici, pentru care de Gaulle avea să-şi exprime ulterior respectul, a încheiat rapid negocierile de la Geneva cu privire la viitorul Vietnamului. Conform acordului, Franţa urma să abandoneze colonia, care avea să fie împărţită de-a lungul paralelei 17 între nordul comunist şi sudul anticomunist.

De Gaulle, care nu era în funcţie în timpul acelei drame, nu a uitat niciodată lecţia. întâlnindu-se cu preşedintele Kennedy în mai 1961, el l-a avertizat pe tânărul preşedinte american să nu se implice în regiune. După cum este consemnat într-o notă oficială,

> preşedintele de Gaulle a amintit de războiul purtat de Franţa în Indochina. El şi-a exprimat sentimentul că un nou război nu ar putea duce nicăieri, chiar dacă ar fi purtat de SUA. Dacă SUA consideră că securitatea sau onoarea le-ar obliga să intervină, francezii nu s-ar opune unei astfel de intervenţii, dar nu ar participa la aceasta, desigur cu excepţia cazului în care ar duce la un război mondial, caz în care Franţa ar fi întotdeauna de partea SUA.[89]

Al doilea şoc postbelic încasat de Franţa a fost rezultatul unei operaţiuni militare franco-britanice de restabilire a poziţiei Occidentului în Orientul Mijlociu prin invadarea regiunii Canalului Suez în 1956, în alianţă cu Israelul, care îşi urmărea propriile obiective naţionale.

în 1954, Gamal Abdel Nasser preluase controlul Egiptului, îndepărtându-l de la putere pe generalul Muhammad Naguib, care înlocuise monarhia cu doi

ani înainte. Nasser a creat un regim naţionalist, care s-a îndreptat tot mai mult către sprijinul economic sovietic şi

s-a înarmat cu arme sovietice.[A.] În iulie 1956, el a naţionalizat Canalul Suez, care era o proprietate franceză şi britanică. Astfel, Marea Britanie s-a confruntat cu sfârşitul dominaţiei sale în regiune, iar Franţa, cu perspectiva ca Nasser, care prinsese curaj, să-şi sporească sprijinul pentru naţionaliştii insurgenţi din posesiunile nord-afrîcane franceze, în special din Algeria.

în octombrie 1956, coordonându-se pe ascuns, forţele britanice şi franceze au iniţiat operaţiunea de ocupare a canalului, la câteva zile după ce forţele israeliene au invadat Peninsula Sinai. Administraţia Eisenhower, considerând Războiul Rece o competiţie ideologică pentru loialitatea ţărilor în curs de dezvoltare, a fost cuprinsă de teama că Uniunea Sovietică se va folosi de ocazie pentru a coopta Orientul Mijlociu. Acesta este motivul pentru care, pe 30 octombrie, la douăzeci şi patru de ore după atacul iniţial al Israelului, Statele Unite au prezentat o rezoluţie în Consiliul de Securitate prin care forţelor armate israeliene li se ordona „să se retragă imediat [...] în spatele liniilor stabilite prin armistiţiu”. Când această rezoluţie a fost respinsă de Marea Britanie şi de Franţa, Eisenhower a pus chestiunea pe masa Adunării Generale. Pe 2 noiembrie, Adunarea Generală a cerut încetarea ostilităţilor printr-un vot copleşitor de şaizeci şi patru la cinci. într-o sesiune care a avut loc în noaptea dinspre 3 spre 4 noiembrie, Adunarea Generală a adoptat o rezoluţie mai puternică şi a început să discute despre o forţă de menţinere a păcii a Naţiunilor Unite pentru zona canalului. Pe 6 noiembrie, un atac asupra lirei sterline a căpătat proporţii alarmante. Contrar practicii anterioare,

America a stat pe margine şi a refuzat să intervină şi să calmeze piaţa.[90] Aceste măsuri au convins Marea Britanie şi Franţa să anuleze operaţiunea.

Dezavuarea de către Washington a acţiunii anglo-franceze de la Suez a dezvăluit limitele NATO ca alianţă militară interguvernamentală — şi ale angajamentelor Americii fată de aliaţii săi. Londra şi Paris au învătat lecţii f f > f > diferite din eşecul lor. Marea Britanie, şocată de declinul rolului său istoric şi pedepsită de schisma cu Washingtonul, s-a străduit să restabilească relaţia specială cu America. Avea să revină la temperarea elementelor politicilor istorice în schimbul sporirii influenţei sale asupra procesului decizional din SUA. în schimb Franţa, cu mult mai puţine perspective de a obţine acest tip de influenţă asupra alegerilor americane, s-a lăsat cuprinsă de frustrare — creând o ruptură de percepţie în cadrul Alianţei Atlantice, care avea să îşi atingă deplinătatea după întoarcerea lui de Gaulle.

însă, înainte ca acest lucru să se întâmple, instabilităţile cronice ale celei de-a Patra Republici s-au contopit cu criza coloniilor franceze din Africa de Nord.

Algeria şi revenirea lui de Gaulle

Cucerită de Franţa în 1830, Algeria deţinea un statut special printre teritoriile franceze de peste mări. în deceniile de după anexare, valuri de colonişti francezi şi sud-europeni s-au stabilit în zonele sale de coastă. Până în anii 1950, aceştia numărau aproximativ un milion, majoritatea francezi, şi erau cunoscuţi drept *pieds-noirs—.*

După cum am văzut, litoralul nord-african a jucat un rol esenţial în strategia militară a Aliaţilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; Algeria, în special, a impulsionat strategia personală a lui de

Gaulle pentru atingerea puterii. Spre deosebire de Tunisia, Maroc sau coloniile franceze din Africa subsaharianã, litoralul algerian fusese considerat, din punct de vedere constituţional, o componentã integrantã a Franţei metropolitane, cu un statut comparabil cu al Corsicii. Era într-o asemenea mãsurã parte a Franţei încât, prin 1954, prim-ministrul Mendes-France plãnuia sã mute acolo fabricile franceze de armament, în afara razei sovieticilor.

Imaginea Algeriei ca un fel de sanctuar nu avea sã dureze. în noiembrie, teritoriul a fost cuprins de un val de atacuri de gherilã, organizate de Frontul de Eliberare Naţionalã (FLN), care solicita un stat independent, „suveran, democratic şi social, în cadrul principiilor islamice”[91]. în replicã la aceastã provocare, Mendes- France a declarat: „Niciodatã nici un guvern francez nu va renunţa la principiul cã Algeria este Franţa”[92]. Deşi guvernatorul francez, Jacques Soustelle, printre alţii, credea cã iniţiativele de dezvoltare economicã ar putea înãbuşi în faşã insurgenţa, convingerile s-au intensificat în lunile urmãtoare.

Iniţial, CIA a prezis cã se va ajunge la un „acord cu privire la Algeria” în decurs de un an.[93] După câteva luni, analiştii CIA şi-au inversat punctul de vedere şi au susţinut cã umilinţa suportatã de Franţa la Dien Bien Phu şi indisponibilitatea acesteia de „a se confrunta cu realitãţile” — niciodatã definite — contribuiau la

alimentarea conflictului din Algeria. Chiar şi guvernele franceze de stânga s-au trezit blocate într-un ciclu de escaladare militarã. François Mitterrand, viitorul purtãtor de stindard al Partidului Socialist şi preşedinte al Franţei, care era pe atunci ministru de interne în cabinetul lui Mendès-France, s-a fãcut ecoul multor voci de stânga când a reiterat afirmaţia

premierului: „Algeria este Franţa”. Dar a adăugat: „singura negociere este războiul”.[94]

Ceea ce fusese iniţial o poziţie avansată pentru proiecţia puterii franceze se transforma într-un cancer care mânca ţara din interior. *Pieds-noirs,* înfuriaţi de incapacitatea guvernului francez de la Paris de a-i proteja, au format grupuri de justiţiari, care sfidau autorităţile alese. Armata franceză a fost cuprinsă de resentimente faţă de clasa politică, dând vina pentru impas pe indecizia acesteia. Pe măsură ce guvernele s-au prăbuşit succesiv — şase au căzut între atacurile FLN din noiembrie 1954 şi revenirea lui de Gaulle în iunie 1958 – opinia publică franceză a devenit din ce în ce mai exasperată de această criză aparent de nerezolvat. Dat fiind că elemente-cheie ale societăţii franceze se revoltau împotriva autorităţii statului, ceea ce a început ca o insurecţie a naţionaliştilor arabi împotriva colonialismului francez risca să evolueze, transformându-se într-un război civil francez.

Algeria a fost ultimul act din saga retragerii imperiale franceze şi primul act al revenirii lui de Gaulle pentru a salva Franţa a doua oară. De la Golombey, de Gaulle urmărise paralizia crescândă. în primul rând, se aştepta să fie rapid recunoscut ca indispensabil. Dar nici un lider de partid nu şi-a asumat responsabilitatea de a încuraja, cu atât mai puţin de a sprijini, o revizuire a constituţiei compatibilă cu lista publică a condiţiilor pentru revenirea lui de Gaulle.

în mai 1958, situaţia internă atinsese punctul critic pe care îl stipulase de Gaulle. într-un apel cu tentă de lovitură de stat, adresat preşedintelui francez René Goty, un grup de generali, inclusiv generalul Jacques Massu, comandant al diviziei de paraşutişti, a solicitat ca de Gaulle să fie numit şef al unui guvern de siguranţă naţională. Totodată, Adunarea

Naţională căuta un premier puternic. A fost desemnat Pierre Pflimlin, membru al Partidului Creştin Democrat, care s-a dovedit ezitant la început, iar apoi incapabil să formeze o majoritate stabilă. Algeria continua să fiarbă.

De Gaulle a manipulat cu măiestrie facţiunile aflate în dispută, refuzând să ia partea vreuneia. El s-a declarat pregătit pentru mandat abia când toate părţile ajunseseră în impas din cauza obiectivelor lor incompatibile. Adunarea se temea din ce în ce mai mult de o lovitură de stat militară şi conta pe de Gaulle să o evite; armata era atrasă de revenirea lui de Gaulle, deoarece fostul soldat susţinea ideea unui stat puternic, lucru interpretat drept hotărârea acestuia de a-i zdrobi pe insurgenţii algerieni. Pentru a spori teama unui desant al paraşutiştilor la Paris, ofiţerii unităţilor algeriene au capturat Corsica fără vărsare de sânge, ceea ce a determinat demisia lui Pflimlin.

Fiecare dintre susţinătorii lui de Gaulle l-a înţeles greşit într-o oarecare măsură. El a folosit presiunea armatei ca instrument, dar nu şi-a propus să preia puterea cu ajutorul armelor. Scopul lui nu era, de fapt, un nou bonapartism, ci un stat constituţional, suficient de puternic pentru a întoarce armata în cazărmi. Totodată, de Gaulle urmărea să fie rechemat în funcţie într-o manieră constituţională şi să desfiinţeze, nu să servească, sistemul politic existent.

De Gaulle nu a avansat nici o solicitare specifică; în schimb, a menţinut o ambiguitate abilă, s-a lăsat explorat de fiecare facţiune şi, fără a-şi limita flexibilitatea, i s-a arătat fiecăreia drept cea mai bună soluţie pentru cele mai mari temeri ale sale. Manevrând lucrurile astfel încât fiecare dintre forţele aflate în dispută să ajungă în poziţia de suplicant, el a negociat mereu cu un scop.

De Gaulle înţelegea foarte bine că această constelaţie politică din primăvara anului 1958 îi oferea probabil ultimul prilej de a îndeplini ceea ce el credea a fi misiunea atribuită Franţei de istorie. Dar a avut înţelepciunea să-l joace ca pe un joc de WeiGh'i sau Go chinezesc, care începe cu o tablă goală, fiecare grup având 180 de piese şi în care succesul este obţinut prin răbdare şi printr-o înţelegere superioară a situaţiei tactice în evoluţie.

Dacă şi-ar fi făcut cunoscut programul suprem, ar fi riscat să înstrăineze toate facţiunile sau să le determine la acţiuni precipitate. însă el a convins fiecare grup că promovarea candidaturii sale este cea mai bună modalitate de a dejuca planurile rivalilor. în cele din urmă, pe 29 mai 1958, preşedintele Coty l-a invitat pe de Gaulle să devină ultimul prim-ministru al celei de-a Patra Republici, transmiţându-i invitaţia prin intermediul secretarului administraţiei prezidenţiale.

în toată această perioadă, de Gaulle a susţinut o singură conferinţă de presă, pe 19 mai — aproape de sfârşitul crizei — în care s-a descris drept „om care nu aparţine nimănui şi care aparţine tuturor" şi a declarat că va reveni la putere doar printr-un act excepţional al Adunării Naţionale, care să-l recheme în funcţie în vederea introducerii unei noi constituţii.[95] A avut câte ceva de spus tuturor celor implicaţi. Armatei i-a spus că rolul ei normal este acela de a sluji statul, cu condiţia să existe un stat. Celor îngrijoraţi că el ar putea reprezenta o ameninţare la adresa democraţiei le-a reamintit că a reinstaurat instituţiile democratice în Franţa în 1944. „De ce ar trebui să încep, la vârsta de 67 de ani, o carieră ca dictator?" "' Şi-a încheiat conferinţa de presă declarând: „Am spus ceea ce aveam de spus. Acum mă voi întoarce în satul meu şi rămân la dispoziţia ţării"[97].

Multiplele consultări s-au încheiat la 1 iunie, iar de Gaulle s-a prezentat în faţa Adunării Naţionale pentru prima dată de la demisia sa din ianuarie 1946. A citit fără emoţie edictul care avea să dizolve camera şi să-i dea putere deplină timp de şase luni, pentru redactarea unei noi constituţii, care urma să fie supusă apoi referendumului. Dezbaterea a durat doar şase ore. Votul final a fost 329 la 224 pentru învestirea lui de Gaulle ca prim-ministru, o trambulină temporară către preşedinţia sa constituţională.

De două ori în viaţă, de Gaulle şi-a asumat conducerea Franţei: prima dată în 1940, pentru a o salva de consecinţele catastrofei naţionale; a doua oară în 1958, ca singurul mijloc de a evita războiul civil. Prima dată, generalul de brigadă cândva necunoscut a încheiat patru ani de viziune solitară cu eliberarea Parisului. A doua oară, deja o figură legendară, a fost rechemat din exilul intern pentru a salva guvernul constituţional de sine şi pentru a conduce poporul francez către un rol mondial postimperial, dar dinamic şi independent. în această mare misiune, de Gaulle a avut în vedere patru faze: restaurarea structurii constituţionale a Franţei, astfel încât să creeze un guvern cu autoritate; încheierea aventurilor coloniale ale Franţei într-un mod care le-a

îndepărtat ca pe un cancer din organismul politic; conceperea unei strategii militare şi politice franceze care să clarifice indispensabilitatea internaţională a Franţei atât în apărare, cât şi în diplomaţie; şi, în sfârşit, apărarea acestui concept strategic împotriva Aliaţilor, în special a unei Americi reticente.

A Cincea Republică

în procesul prin care a fost răsturnată a Patra

Republică, de Gaulle a mizat pe trei factori. Pentru a „salva ţara şi a menţine Republica”, era esenţială, în primul rând, „schimbarea unui sistem politic discreditat”; în al doilea rând, armata trebuia repusă „pe calea ascultării fără întârziere”; şi, în al treilea rând, el trebuia să se plaseze într-un rol principal, ca singura persoană care ar putea aduce schimbările necesare.[98]

Preluându-şi funcţia, de Gaulle trebuia să-şi transforme ambiguitatea tactică deliberată într-un plan strategic pentru depăşirea tulburărilor revoluţionare pe care le moştenise. Criticii interni de stânga considerau că disocierea radicală a Franţei de Algeria era o sarcină simplă şi lipsită de ambiguitate; în realitate, procesele de administrare şi de colonizare care duraseră mai bine de un secol, precum şi războiul aflat în desfăşurare din 1954 nu puteau fi oprite brusc, aşa cum se schimbă canalele la televizor. Angajamentul armatei de a menţine dominaţia franceză în Algeria îl adusese pe de Gaulle în funcţie; acum el acţiona cu siguranţa că revenirea armatei la rolul său de instrument al politicii naţionale nu era realizabilă printr-o singură decizie spectaculoasă. Avea să necesite un proces care, prin reducerea treptată a rolului armatei în ordinea civilă, va exclude posibilitatea dominaţiei militare.

Guvernând prin decret, lui de Gaulle i se acordaseră sase luni să elaboreze o nouă constituţie. în conformitate cu principiile enunţate în discursul său de la Bayeux din 1946, noua constituţie a înlocuit supremaţia parlamentară din a Treia şi a Patra Republică, precum şi tendinţa aferentă către facţiuni, cu un sistem în mare măsură prezidenţial. în a Gincea Republică, controlul asupra apărării şi politicii externe urma să-i fie rezervat preşedintelui, care era ales pentru un mandat de şapte ani prin vot indirect, prin intermediul unor electori (s-a trecut la

alegeri directe în 1962). Pentru a supraveghea funcţionarea guvernului, preşedintele urma să numească un prim-ministru care să reprezinte majoritatea din Adunarea Naţională aleasă prin vot popular. însă, pentru a preveni un impas între puterea executivă şi cea legislativă, preşedintele avea şi dreptul de a dizolva Adunarea şi de a convoca alegeri parlamentare.

în chestiuni de importanţă naţională supremă, preşedintele putea recurge la referendumuri populare — o metodă pe care de Gaulle, spre deosebire de succesorii săi, a folosit-o bucuros. în octombrie 1962, el a condus campania pentru referendum care a permis alegerea preşedintelui prin vot direct. Deşi a scos Franţa din Algeria, el a organizat două referendumuri pentru a demonstra că majoritatea ţării îi susţinea programul.

Probabil că la începutul preşedinţiei, de Gaulle nu a avut un sentiment precis al scopului său final în Algeria, deşi era hotărât să pună capăt unui război care împiedica Franţa să-şi îndeplinească misiunile internaţionale şi interne. Revenit în funcţie, a urmărit mai multe strategii simultane, fiecare compatibilă cu aceste două deziderate care îl ajutaseră să obţină funcţia, toate fără a se angaja la un rezultat anume.

Ambiguitatea abilă a lui de Gaulle a funcţionat la maximum în timpul vizitei sale în Algeria în iunie 1958, la scurt timp după ce a devenit şef al guvernului. Adresându-se unei mulţimi fascinate de *pieds-noirs, care* îl considerau salvatorul lor, de Gaulle a declarat: *„Je vous ai compris”* („V-am înţeles”). Fraza a încurajat credinţa celor al căror devotament faţă de Algeria franceză contribuise la plasarea sa în funcţie, dar nu i-a limitat cu nimic opţiunile. Cuvintele alese de el i-au salvat şi viaţa: un presupus asasin era la faţa locului într-o clădire din

apropiere în timp ce vorbea de Gaulle, dar şi-a lăsat puşca jos când a auzit cuvintele acestuia."

Ga primă mişcare, de Gaulle i-a ordonat generalului Maurice Ghalle, comandantul militar, să lanseze o ofensivă totală pentru a elimina rebelii din mediul rural. Scopul era cristalizarea celor două opţiuni ale sale: integrarea Algeriei în Franţa prin victorie militară sau, dacă aceasta eşua, discreditarea poziţiei armatei împotriva unui acord politic.

Totodată, de Gaulle a combinat forţa armată cu o reformă internă radicală. Planul Constantine, numit astfel după oraşul din estul Algeriei în care a fost anunţat, în octombrie 1958, a marcat un efort umanitar şi economic ambiţios, de industrializare şi de modernizare a Algeriei. Astfel, de Gaulle dejuca simultan manevrele celor de stânga şi ale *Algérie française.*

în implementarea direcţiei sale strategice, de Gaulle a apelat la procedura referendumului, de data aceasta asociind strălucit ratificarea noii constituţii cu un nou aranjament pentru posesiunile coloniale ale Franţei. Atât metropola, cât şi coloniile au fost invitate să se exprime, prin vot universal, asupra noului cadru constituţional. Propunând conceptul de „Comunitate Franceză”, de Gaulle a reuşit să depăşească o dezbatere constituţională spinoasă între doi lideri ai Africii coloniale franceze: Léopold Sédar Senghor (ulterior preşedinte al Senegalului), care favoriza o soluţie federală în care africanii să devină cetăţeni cu drepturi depline ai Franţei, iar coloniile ar fuziona în două grupări regionale, şi Félix Houphouët-Boigny (fost ministru al sănătăţii în Franţa şi, ulterior, preşedinte al Coastei de Fildeş), care prefera o confederaţie mai relaxată.

Fiecare colonie avea de ales: să aprobe constituţia şi să se alăture Comunităţii Franceze sau să i se

acorde imediat independenţa. Toţi, cu excepţia Guineei, condusă de Sekou Touré, au ales să rămână în Comunitatea Franceză – o instituţie cu funcţii vagi de securitate. Dar în Africa sufla vântul independenţei politice, iar Comunitatea a rezistat doar doi ani. în 1960, „Anul Africii”, paisprezece state francofone şi-au câştigat independenţa, evitând, astfel, în mare parte, războaiele de eliberare naţională. Cele două excepţii au fost Camerunul, unde o luptă sângeroasă între insurgenţii naţionalişti şi armata franceză a durat nouă ani, şi Algeria, care şi-a păstrat un statut intermediar compatibil cu un rezultat militar sau cu unul diplomatic.

Pentru a asigura sprijinul african în favoarea Comunităţii, de Gaulle a întreprins o campanie transcontinental de cinci zile în august 1958, în timpul căreia a vorbit pe un ton neobişnuit de exaltat despre noua misiune a Franţei. în capitala Madagascarului, arătând către palatul străvechi din apropiere, el a declarat: „Mâine veţi fi din nou Stat, aşa cum eraţi atunci când palatul regilor voştri era locuit!”[101] în *Memorii ale speranţei,* el consemnează primirea de la Brazzaville, capitala statului Congo: pe „străzile pline de steaguri din centrul oraşului” sau „în suburbiile fierbinţi din Bas- Congo şi Potopoto”, mulţimile „delirau de entuziasm” pentru referendum.[102]

într-o notă din mai 1969, adresată preşedintelui Richard Nixon, am descris semnificaţia referendumului constitutional extraordinar al lui de Gaulle:

> Era [în el] mai mult decât simpatie pentru naţionalişti africani sau o înclinaţie vicleană în favoarea valului anticolonial. Politica africană a lui de Gaulle a reflectat conceptul său de grandoare, dar şi recunoştinţă. Memoriile sale arată clar o

obsesie pentru misiunea civilizatoare a Franţei şi a nuanţat independenţa coloniilor cu legături politice, economice şi personale care au făcut ca influenţa şi cultura franceză să domine în continuare. La rândul lor, africanii vorbitori de franceză au ajuns să se bazeze pe sprijinul său special. Rezultatul a fost că de Gaulle a făcut din Franţa o mare putere în Africa.[103]

Finalul conflictului algerian

După ce a definitivat cadrul constituţional, de Gaulle şi-a călăuzit politica privind Algeria către punctul final. Gel care a văzut clar situaţia dificilă a Franţei a fost Mao Zedong, care i-a prezis liderului FLN, Ferhat Abbas, că Franţa nu va fi capabilă să-şi menţină angajamentul militar în conflict dacă rămânea la aceeaşi intensitate.

„Veţi vedea că se confruntă cu multe dificultăţi. Franţa trebuie să susţină o armată de 800 000 de oameni şi să cheltuiască trei miliarde de franci pe zi. Dacă acest lucru continuă mult timp, se vor prăbuşi.”[104]

De Gaulle nu a consemnat momentul exact în care a ajuns la aceeaşi concluzie. Dar nu era un lucru neobişnuit A pentru el. În ciuda modului spectaculos de a proclama ţelurile supreme, el le-a prezentat, în general, într-o manieră menită să ascundă natura procesului.

Câteva exemple ilustrează acest aspect al conduitei sale, unul dintre ele fiindu-mi relatat de Paul Stehlin, pe atunci sef al Forţelor Aeriene Franceze. La o reuniune în care se discuta strategia naţională a Franţei, de Gaulle le-a solicitat participanţilor să-şi spună părerile despre politica sa privind NATO. La scurt timp după aceea, Stehlin, care tăcuse, a fost invitat în biroul lui de Gaulle. „Tăcerea ta a fost o expresie a dezacordului?” Stehlin a precizat apoi motivele dezacordului, la care

de Gaulle a răspuns criptic: „Şi de unde ştii că nu călătoresc spre aceeaşi destinaţie, dar urmând propriul meu traseu?”[105]

Un al doilea exemplu al stilului decizional distant al lui de Gaulle a apărut în decembrie 1958, în timpul elaborării programului său de reformă fiscală internă. Planul propus, opera unui înalt funcţionar public şi economist pe nume Jacques Rueff, s-a dovedit extrem de controversat. Pe când îl analiza, de Gaulle l-a chemat în biroul său pe Roger Goetze, un consilier financiar, şi a remarcat că, atunci când evaluează perspectivele unei propuneri, indiferent cât de bine gândită, ar fi înţelept ca un decident să rezerve o treime ca element de îndoială.

„Tu eşti expertul”, a spus de Gaulle, „îmi vei spune mâine dimineaţă dacă tu crezi că planul are şanse de succes în proporţie de două treimi. Dacă da, îl voi adopta.”[106] A doua zi dimineaţă, Goetze şi-a afirmat încrederea în planul lui Rueff, iar de Gaulle l-a acceptat. Proclamat prin edict şi prezentat publicului francez într- un discurs la radio, planul a constituit baza economică a preşedinţiei lui de Gaulle, care a început oficial pe 8 ianuarie 1959.

Pe 16 septembrie 1959, într-o alocuţiune televizată adresată publicului din Franţa, de Gaulle a cristalizat fără ocolişuri opţiunile privind Algeria. A propus trei variante, fără a se angaja definitiv în vreo direcţie. După cum scrie biograful său, Julian Jackson:

> Prima era independenţa sau „secesiunea” *(scission),* aşa cum a numit-o de Gaulle [...] O a doua opţiune a fost descrisă de el prin neologismul „francizare”, modul lui de a descrie ceea ce susţinătorii variantei *Algérie française* numeau „integrare” [...] A treia opţiune era „guvernarea Algeriei de către algerieni, cu ajutorul Franţei şi în strânsă uniune cu aceasta”, cu un sistem federal în interiorul – Algeriei, în care diferitele comunităţi ar

coabita paşnic.[107]

De Gaulle favoriza cea de-a treia opţiune, pe care o numea „asociere”, dar în particular reflecta că era probabil prea târziu pentru a o evita pe prima, ruptura totală a Algeriei de Franţa.[108] Prima şi a treia opţiune implicau un element substanţial de autodeterminare pentru populaţia majoritar musulmană a ţării, iar a doua prevedea contopirea treptată a francezilor şi a algerienilor într-un singur popor.

Patru luni mai târziu, în ianuarie 1960, dat fiind că situaţia militară încă nu se îmbunătăţise substanţial, activiştii *pied-noir* neliniştiţi de opţiunile lui de Gaulle au început să construiască baricade în Alger. Gând a apărut această ştire, mă aflam la Paris, după ce îmi petrecusem prima parte a zilei cu un grup de ofiţeri militari francezi care mă invitaseră să discut despre cartea mea *Arme nucleare şi politică externă.* Lucru de înţeles, impactul baricadelor era mai important decât preocuparea privind strategia nucleară. Câţiva dintre interlocutorii mei (în mare parte având grad de colonel sau de general de brigadă) îşi învinovăţeau preşedintele pentru simpatia trupelor faţă de rebelii *pied-noir,* argumentând că ori de câte ori de Gaulle îşi facea apariţia pe scenă, el diviza Franţa şi, prin urmare, trebuia îndepărtat.

în aceeaşi zi, am luat prânzul cu Raymond Aron, marele filosof politic francez. într-o cafenea de pe malul stâng al Senei, el şi-a exclamat consternarea cu privire la baricade: „îmi este ruşine că sunt francez; ne comportăm ca nişte spanioli, într-o stare de revoluţie permanentă”. La aceste cuvinte, un client de la o masă din apropiere s-a ridicat, a venit la noi, s-a identificat drept ofiţer în rezervă şi a cerut scuze în numele armatei franceze.

Pe 29 ianuarie, multi din Franţa — şi toti

cunoscutii mei de acolo – se aşteptau la o lovitură de stat militară, poate chiar la un desant al paraşutiştilor la Paris. în acea seară, de Gaulle a apărut la televizor purtând uniforma sa de război. După ce a descris în termeni duri situaţia din Alger, el s-a adresat armatei franceze, ordonându-i să dărâme baricadele necondiţionat. „Trebuie să fiu ascultat de toti soldatii francezi. Nici un soldat nu trebuie să se asocieze, în orice moment, fie şi pasiv, cu rebeliunea. în final, trebuie restabilită ordinea publică.”[109] A doua zi, baricadele au căzut. A fost o demonstraţie extraordinară de leadership carismatic.

în aprilie 1961, o lovitură de stat eşuată, organizată de armată, a marcat ultima revoltă a coloniştilor algerieni împotriva a ceea ce de Gaulle a considerat a fi misiunea sa istorică: dezangajarea. Din nou, el a apărut la televiziune, pentru a denunţa acţiunea rebelă din Algeria:

> Acum statul este batjocorit, naţiunea, sfidată, puterea noastră, degradată, prestigiul nostru internaţional, diminuat, rolul şi locul nostru în Africa, puse în pericol.
> Şi de cine? Vai! Vai! De oameni care aveau ca datorie, onoare şi *raison d’être*— să slujească şi să se supună.[110]

Puciul a eşuat, dar sentimentele contradictorii nu au dispărut. Pe 22 august 1962, de Gaulle şi soţia sa, Yvonne, au scăpat ca prin minune dintr-un atac organizat în suburbia pariziană Petit-Glamart de asasini ai Organizaţiei Armate Secrete (OAS), înarmaţi cu o mitralieră. (La fel ca în cazul focurilor de armă trase de un lunetist în timpul slujbei de la catedrala Notre-Dame pe 26 august 1944, de Gaulle a refuzat să se ferească.) Alţii nu au fost la fel de norocoşi: aproximativ 2 000 de cetăţeni francezi au fost ucişi de OAS în atacuri cu bombă şi

> ? asasinate ţintite pe parcursul a doi ani.—

în august 1961 – la trei ani de la preluarea mandatului de preşedinte – de Gaulle a început procesul de pregătire a poporului francez pentru etapa finală. A început să retragă trupe din Algeria cu justificarea că acestea erau necesare pentru apărarea Europei. în opinia coloniştilor francezi, subordonarea securităţii a ceea ce era legal o provincie a Franţei în raport cu apărarea europeană a fost o lovitură dată imaginii lor de sine şi o schimbare revoluţionară a priorităţilor Franţei. Poate că publicul francez era epuizat de războaiele coloniale, dar coloniştii şi cea mai mare parte a armatei au purtat povara sacrificiului şi s-au simtit profund înşelaţi.

Etapa finală a luat forma Acordurilor de la Evian, negociate în secret între miniştrii lui de Gaulle şi reprezentanţii FLN la începutul anului 1962. Documentul de nouăzeci şi trei de pagini a creat un stat independent, protejând totodată activele strategice franceze de pe teritoriul acestuia, inclusiv accesul la baze militare şi tratament preferenţial pentru companiile energetice franceze. Dintre cele trei opţiuni luate în considerare de de Gaulle anterior, aceasta a fost ,,secesiunea simplă”. De Gaulle a anunţat un referendum în aprilie pe tema pactului în Franţa metropolitană. A câştigat peste 90 la sută — un sprijin copleşitor, care a fost impulsionat de ostilitatea publicului în legătură cu atacurile teroriste organizate de rămăşiţe ale OAS, care încercau să deraieze acordul. Votul ulterior din Algeria, de pe 1 iulie, a exprimat susţinerea Acordurilor de la Evian în proporţie de 99,72%. Două zile mai târziu, Franţa a recunoscut noul stat. Cu toate acestea, promisiunea privind drepturile asupra mineralelor nu s-a materializat, iar Franţa avea să efectueze ultimul său test nuclear în deşertul

algerian patru ani mai târziu, în 1966.

De Gaulle transformase *Algérie française* dintr-o realitate incontestabilă la mijlocul anilor 1950 într-un slogan extremist rostit preponderent de *pieds-noirs* cinci ani mai târziu. Dar, la acel moment, forţele integraţioniste ample, care contribuiseră în 1958 la propulsarea lui de Gaulle în funcţia de preşedinte, deveniseră o mişcare teroristă marginală. 800 000 de colonişti francezi au fost expulzaţi din Algeria de noul regim – care a combinat aspecte ale islamismului, socialismului şi naţionalismului arab — sau au fost lăsati în voia lor la scurt timp după semnarea acordurilor de pace. De teama violenţelor, 150 000 dintre cei 200 000 de colonişti rămaşi au ales să emigreze până în 1970.[111] În ce- i priveşte pe musulmanii algerieni care rămăseseră loiali Franţei — *harkis* –, retragerea i-a lăsat fără apărare împotriva represaliilor FLN, care îi considera trădători. Aproximativ 40 000 au putut să fugă în Franţa, dar zeci de mii au rămas în Algeria şi au fost masacraţi.[112]

De Gaulle a considerat că acţiunea sa era un serviciu patriotic pentru cauza restabilirii respectului de sine al Franţei şi a rolului acesteia în afacerile internationale. Dezangajarea din Algeria a disponibilizat mai multe resurse pentru dezvoltarea economică şi modernizarea militară a Franţei. Odată angajat în acest proces, el a demonstrat aceeaşi implacabilitate care îl propulsase de când sosise la Londra în 1940.

De Gaulle nu a reacţionat niciodată când i s-a sugerat să îşi exprime compasiunea pentru colonişti francezi care fugeau din teritoriul pe care îl considerau patria lor; nici nu există vreo consemnare care să indice că a discutat vreodată despre impactul pe care politica sa din Algeria l- a avut asupra lui însuşi. Deşi uneori şi-a exprimat emoţiile în public —

de exemplu, în discursurile de la Bayeux şi Paris din iunie şi august 1944—, de Gaulle nu a permis niciodată ca sentimentele sale personale să primeze în raport cu simţul datoriei sau cu exigenţele procesului istoric, aşa cum îl vedea el. În opinia sa, – Algeria devenise o pagubă pentru Franţa, izolând-o în rândul aliatilor şi oferindu-le Uniunii Sovietice şi altor forţe radicale un prilej irezistibil să intervină. Amputarea Algeriei a salvat vitalitatea celei de-a Cincea Republici; era preţul pe care Franţa trebuia să-l plătească pentru capacitatea de a-şi exercita propria politica externă independentă şi de a îndeplini viziunea lui de Gaulle cu privire la rolul ţării sale în ordinea mondială care se contura. în 1959, pe când politica sa privind Algeria era în derulare, el a caracterizat-o în cerc privat ca ,,poate [...] cel mai mare serviciu pe care îl voi fi făcut Franţei”[113]. Şi nu era o hiperbolă. De Gaulle sfidase istoria pentru a o canaliza într-o altă direcţie.

Rolul-cheie al Germaniei în politica franceză: de Gaulle şi Adenauer

Pe 14 septembrie 1958, la trei luni după ce a devenit prim-ministru, de Gaulle a făcut un pas important în impulsionarea politicii de reconciliere cu Germania, începută de predecesorii săi din a Patra Republică. După Războiul de Treizeci de Ani, fiecare dintre cele două ţări o considerase pe cealaltă duşmanul său ereditar. în secolul XX, Franţa şi Germania se luptaseră între ele în două războaie mondiale.

Fidel acestei tradiţii, de Gaulle a susţinut, în timpul vizitei sale la Moscova din 1944, ideea ca Germania învinsă să fie divizată în statele sale componente şi ca Renania să devină parte a domeniului economic al Franţei. El le-a înaintat un plan similar aliaţilor săi europeni în 1945.

Dar, în 1958, revenind din exil, de Gaulle a

inversat politica veche de secole prin iniţierea unui parteneriat franco-german. Pentru a elibera energii destinate unor sarcini mai ample şi pentru a crea un bloc care ar putea duce la autonomie europeană, de Gaulle l-a invitat pe cancelarul german, Konrad Adenauer, să petreacă o noapte la La Boisserie din Golombey-les-Deux-Eglises. Nici un alt lider, străin sau autohton, nu a primit vreodată o invitaţie similară; când ambasadorul francez în Marea Britanic, Jean Ghavez, a sugerat ca prim-ministrul Harold Macmillan să efectueze o vizită asemănătoare, de Gaulle l-a informat cu tupeu că satul Colombey este prea mic pentru o întâlnire adecvată.[114]

Gesturile sale de curtoazie faţă de Adenauer – de exemplu, faptul că l-a condus personal în casă – erau emblematice pentru importanţa pe care de Gaulle o acorda noii relaţii. Un alt gest unic destinat lui Adenauer a fost faptul că discuţiile s-au derulat în absenţa consilierilor şi în mare parte în limba germană. într- adevăr, eticheta întregii întrevederi a fost orchestrată cu pricepere pentru a se potrivi cu psihologia oaspetelui şi pentru a le permite celor doi bătrâni, ambii născuţi în secolul al XlX-lea, să se simtă în largul lor practicând politeţuri tradiţionale.

între cei doi nu au fost propuse şi nici încheiate acorduri concrete. în schimb, la doar treisprezece ani de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, de Gaulle a încercat să producă o inversare completă a relaţiilor din trecut ale ţărilor lor. El nu a propus o ştergere reciprocă a amintirilor, dintre care multe aveau cu siguranţă să dăinuie. Dar, în locul secolelor de ostilitate, el a oferit sprijinul Franţei pentru reabilitarea Germaniei şi pentru încercarea acesteia de a-şi fauri o identitate europeană. Mai mult, a sugerat stabilirea unei relaţii strânse pentru a promova echilibrul de putere şi unitatea Europei. în

schimb, i-a solicitat Germaniei să accepte frontierele europene existente (inclusiv cea a Poloniei), drept încheiere a încercărilor Germaniei de a domina Europa. După cum avea să menţioneze mai târziu în memoriile sale:

> La rândul său, Franţa nu avea nimic de solicitat Germaniei în ce priveşte unitatea, securitatea sau rangul, dar putea contribui la reabilitarea fostului său agresor. Avea să facă acest lucru – cu câtă mărinimie! – în numele antantei care se va stabili între cele două popoare şi al echilibrului de putere, al unităţii şi al păcii Europei. Dar pentru a-şi justifica sprijinul, Franţa avea să insiste ca partea germană să îndeplinească anumite condiţii. Acestea erau: acceptarea frontierelor existente, o atitudine de bunăvoinţă în relaţiile cu Estul, renunţarea completă la armamentul atomic şi răbdarea de neabătut în ce priveşte reunificarea [germană].[115]

în contrapartidă la această reconfigurare revoluţionară a politicii externe franceze, de Gaulle a solicitat abandonarea politicii externe tradiţionale a Germaniei naţionale pe care de Gaulle o cunoscuse în tinereţe. Adenauer a fost de acord cu principalele tendinţe ale Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord, pentru că îi deschideau calea Germaniei către un sistem european. Pentru ambii, era un pas făcut în viitor.

De Gaulle şi Alianţa Atlantică

O transformare similară a tendinţelor politice statornicite, cu un impact şi mai mare asupra ordinii mondiale, a avut loc odată cu crearea Alianţei Atlantice. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, America a ieşit din izolarea sa istorică şi şi-a asumat un rol global fără precedent. Reprezentând 6% din populaţia lumii, SUA dominau din punct de

vedere economic; deţineau jumătate din capacitatea industrială a lumii împreună cu un monopol asupra armelor atomice.

Până atunci, comportamentul Americii la nivel internaţional în afara emisferei vestice se limitase la ralierea împotriva ameninţărilor strategice şi la retragerea în izolare atunci când diminuarea pericolului făcea ca acest demers să pară sigur. între 1945 şi 1950, prin două mari iniţiative — NATO şi Planul Marshall – America şi- a abandonat comportamentul anterior şi şi-a asumat un rol permanent în afacerile mondiale. Pe malul East River, în centrul Manhattanului, noul sediu modernist al Naţiunilor Unite simboliza că America a devenit parte a unei ordini internaţionale.

Noile iniţiative erau în continuare bazate pe nişte premise unice despre natura relaţiilor internaţionale, de fapt nişte idiosincrazii, precum istoria americană însăşi: cooperarea între naţiuni era naturală, pacea universală era rezultatul inerent al relaţiilor internaţionale şi o diviziune principială a muncii va oferi motivaţie şi resurse adecvate pentru gestionarea Alianţei Atlantice.

Experienţa istorică a lui de Gaulle produsese concluzii diametral opuse. A condus o ţară care devenise precaută după ce multe visuri i se spulberaseră, sceptică, după ce prea multe aspiraţii se dovediseră fragile, şi condiţionată de un sentiment nu de putere sau de coeziune naţională, ci de vulnerabilitate latentă. El nu credea nici că pacea este condiţia naturală între state. „Lumea este plină de forţe opuse [...] Rivalitatea eforturilor este condiţia vieţii [...] Viaţa internaţională, la fel ca viaţa în general, este o luptă/[116]

Washingtonul, încrezător în dominaţia Americii, s-a concentrat pe sarcini imediate, practice; a îndemnat la crearea unei structuri de alianţă care, în numele

integrării, să încurajeze acţiunile comune ale Aliaţilor şi să împiedice iniţiativele autonome. De Gaulle, care guverna o ţară zdruncinată de generaţii de conflicte internaţionale şi civile, a insistat că modalitatea de cooperare era la fel de importantă ca scopul. Pentru a-şi recupera identitatea, Franţa trebuia percepută ca acţionând din dorinţă, nu din constrângere şi, prin urmare, trebuia să-şi păstreze libertatea de acţiune.

Impregnat de aceste convingeri, de Gaulle a respins orice viziune referitoare la NATO care plasa forţele franceze sub comandă internaţională sau o viziune referitoare la Europa care dizolva identitatea franceză în instituţii supranaţionale. El a avertizat împotriva unui supranaţionalism care câştiga teren (ca şi cum ,,renunţarea la sine ar fi de acum înainte singura posibilitate şi chiar singura ambiţie") şi care era în contradicţie cu caracterul şi cu scopurile naţionale ale Franţei.[117]

Paradoxal, de Gaulle considera că această viziune este compatibilă cu Europa unită — ,,astfel încât, treptat, să se poată crea pe ambele maluri ale Rinului, de ambele părţi ale Alpilor şi, poate, ale Canalului Mânecii, cel mai puternic, mai prosper şi mai influent complex din lume".[118] Chiar dacă a afirmat întotdeauna importanţa practică a alianţei cu SUA, el se îndoia că aceasta era valabilă pentru toate provocările relevante pentru Franţa. Mai exact, se întreba dacă America ar putea sau ar dori să-şi păstreze angajamentul total faţă de Europa o perioadă nedeterminată – în special în domeniul armelor nucleare.

Stilul asertiv al lui de Gaulle era rezultatul unei combinaţii de încredere personală şi experienţă istorică, temperată de conştientizarea coşmarului în care elementul surpriză constituise o experienţă franceză centrală. în schimb, liderii americani, deşi modeşti în comportamentul lor personal, îşi bazau propriile opinii pe încrederea că stăpânesc viitorul.

în 1959, în timpul unei vizite la Paris, preşedintele Eisenhower a abordat frontal problema reticenţelor Franţei. ,,De ce vă îndoiţi că America îşi va identifica soarta cu Europa?”[119] Era o întrebare ciudată în lumina comportamentului Washingtonului deopotrivă faţă de – Marea Britanie şi de Franţa în timpul Crizei Suezului cu câţiva ani înainte. Evitând tentatia de a aduce în discuţie Canalul Suez, de Gaulle i-a amintit lui Eisenhower că, în Primul Război Mondial, America a sărit în ajutor abia după ce Franţa a îndurat trei ani de primejdii de moarte şi că America a intrat în al Doilea Război Mondial abia după ce Franţa fusese ocupată. în epoca nucleară, ambele intervenţii ar fi avut loc prea târziu.[120]

De Gaulle era preocupat de însăşi vulnerabilitatea geografică a Franţei. El s-a opus diverselor scheme de negociere a dezangajării forţelor americane din Europa Centrală, dintre care cea mai importantă a fost cea prezentată de George Kennan la Prelegerile Reith în 1957. De Gaulle a respins orice retragere simetrică de pe liniile de separaţie din Europa, deoarece acest lucru plasa forţele americane prea departe şi armata sovietică prea aproape: „dacă dezarmarea nu ar acoperi o zonă la fel de apropiată de Urali precum este de Atlantic, cum ar fi protejată Franţa?”[121]

Opinia lui de Gaulle cu privire la provocarea sovietică a devenit explicită când, în 1958, premierul sovietic, Nikita Hruşciov, a repetat un ultimatum care punea în pericol accesul Aliaţilor în Berlin. De Gaulle a refuzat categoric să negocieze sub ameninţare. Cu o elocvenţă caracteristică, el a pus provocarea pe seama volatilităţii sistemului intern sovietic:

> Există în această zarvă de imprecaţii şi de revendicări organizate de sovietici un element atât de arbitrar şi atât de artificial, încât te îndeamnă să

> le pui fie pe seama dezlănţuirii premeditate a unor ambiţii frenetice, fie pe cea a dorinţei de a distrage atenţia de la marile dificultăţi. Această a doua ipoteză mi se pare cu atât mai plauzibilă cu cât, în ciuda constrângerilor, a izolării şi a actelor de forţă în care sistemul comunist îngrădeşte ţările aflate sub jugul său [...] de fapt, golurile, privaţiunile, eşecurile sale interne şi, mai presus de toate, caracterul său de opresiune inumană sunt resimţite din ce în ce mai mult de elite şi de mase, care sunt tot mai greu de înşelat şi de subjugat.[122]

Plecând de la această evaluare, de Gaulle era pregătit să coopereze ori de câte ori, în opinia sa, interesele franceze şi americane convergeau cu adevărat. Astfel, în 1962, în timpul Crizei rachetelor din Cuba, oficialii americani au fost uimiţi de sprijinul total al lui de Gaulle faţă de reacţia lor puternică la desfăşurarea unor rachete balistice sovietice în statul insular; într-adevăr, mai mult ca oricare alt lider aliat, el le-a acordat un sprijin necondiţionat. Când Dean Acheson, fostul secretar de stat, care acţiona ca trimis special al preşedintelui Kennedy, a confirmat o acţiune iminentă de blocare a Cubei şi l-a invitat la o informare la Casa Albă, de Gaulle a refuzat pe motiv că atunci când un mare aliat acţionează în vreme de restrişte, acea urgenţă este în sine o justificare suficientă.

Directoratul nuclear

La preluarea mandatului, de Gaulle a accelerat programul nuclear militar francez existent. în câteva luni, el şi-a inaugurat politica atlantică cu o propunere de reorganizare a NATO în privinţa strategiei nucleare. în principiu, Statele Unite aveau mari rezerve cu privire la forţele nucleare europene independente; în opinia Washingtonului, astfel de forţe nu erau necesare şi trebuiau integrate în

planurile NATO şi plasate sub comandă comună;[123] acestea erau considerate diversiuni de la forţele convenţionale preferate de America. De Gaulle considera renunţarea la dezvoltarea unei capacităţi militare importante o formă de abdicare psihologică. Pe 17 septembrie 1958, el le-a trimis o propunere lui Eisenhower şi Macmillan privind un aranjament tripartit între Franţa şi cele două puteri nucleare ale NATO de la acea vreme, Marea Britanie şi Statele Unite. Pentru a preveni atragerea fiecărei ţări într-un război nuclear împotriva voinţei sale, de Gaulle a propus să i se acorde fiecăreia dreptul de veto asupra utilizării armelor nucleare, exceptând situaţia în care reacţiona la un atac direct.[124] Totodată, directoratul tripartit avea să elaboreze şi o strategie comună cu privire la anumite regiuni de pe glob din afara Europei.[125]

Oare de Gaulle avea în vedere acest directorat ca o etapă intermediară până când arsenalul nuclear francez avea să fie suficient de puternic pentru o strategie autonomă? Sau urmărea o relaţie nouă şi fără precedent cu Washington şi cu Londra, care să-i ofere Franţei un rol special de lider pe continent, bazat pe existenţa armelor nucleare? Răspunsul nu va fi aflat niciodată pentru că, deşi pare incredibil, propunerea de directorat nu a primit niciodată un răspuns.[126]

Eisenhower şi Macmillan avuseseră de-a face cu de Gaulle la Alger, când era încă un pretendent la conducere — şi, prin urmare, nu era în măsură să-şi pună unilateral în practică punctele de vedere. Prin urmare, s- au gândit că îşi pot permite să-l ignore. Totuşi, tactica lor avea sens doar presupunând că de Gaulle era grandilocvent de frivol şi nu avea nici o alternativă practică. Aceste presupuneri s-au dovedit greşite.

Pentru de Gaulle, aceasta era o chestiune centrală în privinţa rolului jucat de Franţa în lume. Hotărârea sa de a păstra controlul în privinţa deciziilor care

afectau destinul naţiunii sale a fost trăsătura centrală a strategiei sale.

De Gaulle a reacţionat la tăcerea americanilor şi britanicilor, demonstrând că, de fapt, avea opţiuni. în martie 1959, el a retras flota franceză din Mediterana din comandamentul integrat al NATO; în luna iunie a aceluiaşi an a ordonat îndepărtarea armelor nucleare americane de pe teritoriul francez; în februarie 1960, Franţa a efectuat primul său test nuclear în deşertul algerian; iar în 1966 a scos cu totul Franţa din structura de comandă a NATO.[121] Probabil că s-a gândit că Marea Britanic şi SUA nu aveau de ales decât să-l sprijine în cazul unui atac sovietic, în vreme ce el îşi păstra libertatea de decizie.

Pe 19 aprilie 1963, într-un discurs televizat, de Gaulle a explicat motivele pentru care a acţionat rapid în vederea stabilirii unei forţe nucleare independente:

> pentru a ne descuraja, vocile imobilităţii şi ale demagogiei se fac auzite simultan, ca întotdeauna. „Este inutil”, spun unii. „Este prea costisitor”, spun alţii... Dar de data aceasta nu vom permite rutinei şi iluziei să invite la invadarea ţării noastre. Mai mult, în mijlocul lumii tensionate şi periculoase în care trăim, datoria noastră principală este să fim puternici şi să fim noi înşine.[128]

Pe 24 august 1968, Franţa a efectuat primul său test termonuclear (bombă cu hidrogen). Din punct de vedere tehnologic, era acum o putere nucleară cu drepturi depline.

Reacţie flexibilă şi strategie nucleară

În 1961, preşedintele recent învestit, John F. Kennedy, a ordonat o revizuire a politicii de apărare americane. El era preocupat în special de modificarea doctrinei de represalii masive,

predominantă la acea vreme (promovată iniţial de secretarul de stat al lui Eisenhower, John Foster Dulles), care proclama că Statele Unite vor contracara agresiunea prin intermediul unor represalii nucleare copleşitoare în locuri alese de ele.

Atâta timp cât Statele Unite au deţinut un arsenal nuclear net superior, doctrina a fost plauzibilă, deşi chiar şi atunci au apărut întrebări cu privire la eventuala disponibilitate reală a SUA de a folosi astfel de arme în orice situaţie.[129] Odată cu extinderea capacităţii nucleare sovietice, credibilitatea represaliilor masive s-a diminuat; pornind de la propria lor ezitare de a folosi arme nucleare, aliatii au concluzionat că America va fi la fel de reţinută.

Totodată, Marea Britanic, ale cărei arme nucleare urmau să fie lansate în principal din avioane, se temea că sporirea capacităţilor apărării antiaeriene sovietice ar putea pune în pericol capacitatea britanică de a riposta. Prin urmare, a căutat să achiziţioneze o armă americană aflată atunci în proces de dezvoltare: o rachetă cu lansare aeriană de la distanţă numită Skybolt. La început, Kennedy nu a ţinut cont de împotrivirea secretarului apărării, Robert McNamara, care se opunea, în principiu, capacităţilor nucleare autonome.

Kennedy avea să se răzgândească curând. Funcţionarea simultană a diferitelor forţe autonome i s-a părut prea periculoasă, şi cu atât mai mult lui McNamara, şi a presat ţările aliate să-şi elimine complet forţele nucleare. în iulie 1962, McNamara a făcut o declaraţie împotriva forţelor nucleare independente: „Capacităţile nucleare limitate, care funcţionează independent, sunt periculoase, costisitoare, predispuse la uzură şi lipsite de credibilitate ca factor de descurajare”[130].

Preocupările cu privire la utilitatea unei forţe nucleare independente britanice nu fuseseră niciodată exprimate făţiş; relaţia specială cu America părea să excludă acţiunile nucleare autonome ale Marii Britanii. Dar, în noiembrie 1962, McNamara a anulat programul Skybolt dintre SUA şi Marea Britanie — aparent din motive tehnice. în Marea Britanie, anularea programului Skybolt a fost întâmpinată cu indignare, drept eradicarea statutului său de putere nucleară şi subminarea statutului special al Marii Britanii în rândul aliaţilor Americii.

La o întâlnire la Nassau din decembrie 1962, preşedintele Kennedy şi prim-ministrul Macmillan au făcut un compromis: Statele Unite urmau să ofere asistenţă Marii Britanii pentru a construi submarine – Polaris, ale căror rachete erau capabile să depăşească apărarea antiaeriană sovietică. Submarinele urmau să fie plasate sub comanda NATO, dar, în cazurile care implicau „interesul naţional suprem”, Marea Britanie le putea utiliza autonom. Un aranjament similar i-a fost oferit Franţei.

Macmillan a fost de acord, bazându-se pe clauza salvatoare a „interesului naţional suprem” care îi acorda Marii Britanii libertate de acţiune, deoarece utilizarea autonomă a armelor nucleare avea să intervină, prin definiţie, doar când era implicată o provocare naţională supremă.

Reacţia lui De Gaulle a fost fix opusă. El a considerat acordul de la Nassau un afront, cu atât mai mult cu cât i-a fost comunicat public fără nici un efort prealabil de consultare. Pe 14 ianuarie 1963, într-o conferinţă de presă, el a repudiat oferta americană tot public, aşa cum o primise, observând acid: ,,Desigur, vorbesc despre propunere şi despre acord doar pentru că au fost făcute publice şi conţinutul lor este cunoscut”[131].

Cu aceeaşi ocazie, de Gaulle a respins şi punctul de vedere al lui Kennedy, conform căruia relaţiile atlantice trebuiau să aibă la bază un concept cu doi piloni şi că pilonul european trebuia organizat pe linii supranaţionale. „Fără îndoială, un astfel de sistem nu ar putea să se mişte rapid şi să conducă popoarele şi, în principal, propriul nostru popor, în chestiunile în care sunt în discuţie sufletele şi trupurile lor.”[132,]

în cele din urmă, la aceeaşi conferinţă de presă, şi în ciuda curţii asidue a lui Macmillan din ultimii doi ani, de Gaulle a respins apartenenţa Marii Britanii la Comunitatea Economică Europeană, subminând astfel marea strategie a lui Macmillan şi conceptul american de parteneriat cu doi piloni.

Ce este o alianţă?

De-a lungul istoriei, alianţele s-au constituit pentru a stabili o congruenţă între capacitatea unei naţiuni şi intenţiile sale în cinci moduri: 1) strângerea unor forţe adecvate pentru a învinge sau a descuraja un posibil agresor; 2) transportul acestor forţe; 3) proclamarea unor obligaţii dincolo de calculul unei relaţii de putere – dacă acestea ar fi lipsite de ambiguitate, nu ar fi necesară o astfel de expresie formală; 4) definirea unui *casus belii* specific; şi 5) înlăturarea, ca mijloc de diplomaţie într-o criză, a oricărei îndoieli cu privire la intenţiile părţilor.

Toate aceste obiective tradiţionale au fost modificate de apariţia armelor nucleare. Pentru ţările care se bazează pe garanţiile nucleare ale Americii, nici o desfăşurare de forţe în afara celor existente pe teren nu a fost vreodată semnificativă; totul a depins de credibilitatea asigurărilor americane. Prin urmare, efortul de a consolida NATO prin construirea forţelor convenţionale ale aliatilor nu şi-a îndeplinit niciodată obiectivul. Aliaţii nu s-au

gândit că armele convenţionale ar avea o contribuţie semnificativă la forţa comună şi nu şi-au îndeplinit niciodată angajamentele în materie de arme convenţionale, parţial de teama că, în acest fel, garanţiile nucleare americane ar putea deveni dispensabile. Când au participat la acţiuni militare americane — de exemplu, în Afghanistan şi în Irak – nu au făcut-o neapărat pentru a-şi urmări interesele strategice în acele ţări, ci ca o tactică de a se adăposti sub umbrela nucleară americană.

De Gaulle a operat în interstiţiile acestor ambivalenţe. Pentru a justifica o soluţie franceză independentă de descurajare nucleară, el a invocat incertitudinea inerentă a garanţiilor nucleare. Dar ar fi persistat în direcţia autonomiei nucleare, indiferent de maniera în care americanii şi-ar fi formulat asigurările. Pentru de Gaulle, leadership însemna elaborarea scopului naţional pornind de la o analiză atentă a îmbinării relaţiilor de putere existente cu evoluţia istorică. Dacă Franţa s-ar baza pe „arme străine” în privinţa propriei securităţi, a scris el în *Memorii de război,* „şi-ar otrăvi sufletul şi viaţa pentru multe generaţii”[133]. El a căutat în anii 1960 să reconstruiască o armată puternică, cu o soluţie de descurajare nucleară independentă, care să-i permită ţării sale să-şi îndeplinească datoria de a modela viitorul.[134] Un rol auxiliar nu ar fi fost niciodată potrivit pentru Franţa. Şi aceasta era o problemă morală, nu tehnică:

> în ce priveşte viitorul imediat, în numele a ce ar urma unii dintre fiii [Franţei] să fie conduşi într-o luptă care nu mai este a sa? La ce a folosit aprovizionarea cu auxiliare a forţelor unei alte puteri? Nu! Pentru ca efortul să merite, era esenţial să se readucă în război nu doar nişte francezi, ci Franţa.[135]

În opinia lui de Gaulle, obligaţiile internaţionale

erau inerent contingente, din două motive: circumstanţele în care puteau evolua erau, prin definiţie, imprevizibile; iar obligaţiile în sine puteau fi modificate de schimbări din mediul geopolitic sau de percepţie a liderilor. Drept urmare, de Gaulle a fost, pe de o parte, printre cei mai solizi susţinători ai Alianţei Atlantice, atunci când a existat o adevărată provocare sovietică la adresa ordinii internaţionale, ca în timpul Crizei rachetelor din Cuba din 1962 sau a ultimatumului sovietic privind statutul Berlinului. Dar, pe de altă parte, el nu a încetat niciodată să insiste în privinţa libertăţii ţării sale de a judeca consecinţele ocaziilor când acestea se iveau.

Concepţia americană despre NATO a menţinut pacea în lume timp de peste o jumătate de secol. Preşedinţii SUA au tratat alianţele ca o formă de contract legal care trebuia pus în practică pe baza unei analize cvasilegale a termenilor Alianţei. Esenţa contractului consta în uniformitatea reacţiei promise la o provocare considerată nediferenţiată în raport cu Alianţa în ansamblu. Pentru de Gaulle, esenţa alianţelor rezida în sufletul şi în convingerile ţării sale.

Preşedintele Nixon a pus capăt controverselor teoretice privind controlul armelor nucleare, iar tensiunile dintre Franţa şi SUA s-au diminuat substanţial. Ulterior, forţele nucleare franceze autonome s-au dezvoltat fără opoziţie din partea Statelor Unite şi cu asistenţă ocazională, atunci când a fost compatibilă cu legislaţia americană. Deşi a lansat o serie de operaţiuni militare convenţionale — în special în Africa şi în Orientul Mijlociu — a Gincea Republică franceză nu a ameninţat niciodată că îşi va folosi armele nucleare independent, iar politicile nucleare ale SUA şi ale Franţei au variat de la compatibilitate la coordonare. Continuând pe calea

trasată de către de Gaulle, Franţa şi-a menţinut autonomia gaullistă a strategiei nucleare şi coordonarea strânsă cu Statele Unite.

Sfârşitul preşedinţiei

Până la sfârşitul anilor 1960, de Gaulle a reînviat Franţa, i-a reconstruit instituţiile, a îndepărtat ameninţarea războiului din Algeria şi a devenit un participant central la o nouă ordine europeană. El a plasat Franţa în poziţia de a împiedica politicile internaţionale pe care le considera incomode, încurajând totodată o serie de aranjamente pentru a căror gestionare Franţa devenise indispensabilă. Richelieu întemeiase acest stil de conducere a statului în secolul al XVlI-lea; în secolul XX de Gaulle l-a reînviat.

După zece ani la preşedinţie, de Gaulle îşi îndeplinise misiunile istorice aflate la dispoziţia sa şi se ocupa cu gestionarea evenimentelor de zi cu zi. Dar parcursul său legendar nu fusese motivat de asemenea chestiuni banale. Observatorii au început să detecteze instalarea plictiselii, aproape a melancoliei. în 1968, cancelarul de atunci al Germaniei, Kurt Georg Kiesinger, mi-a relatat o conversaţie în care de Gaulle a făcut aluzie la o demisie: ,,De secole, noi şi germanii am străbătut lumea, de obicei ca rivali, căutând o comoară ascunsă, doar pentru a afla că nu există o comoară ascunsă şi că doar prietenia ne rămâne”. Au început să apară speculaţiile despre o altă retragere din viaţa publică şi un posibil succesor.

Dar istoria nu avea să permită ca odiseea lui de Gaulle să se stingă pur şi simplu. în mai 1968, o revoltă studenţească transformată într-un protest general – o expresie a unei mişcări la nivel european — a acaparat o mare parte a Parisului. Studenţii au ocupat Sorbona, unde au pavoazat ferestrele şi

coloanele cu afişe maoïste.[136] Au ridicat baricade în Cartierul Latin şi s-au angajat în lupte de stradă cu poliţia. Peste tot, graffiti proclamau sensibilităţile anarhice a protestatarilor: ,,Este interzis să interzici".[137] încurajate de studenţi şi simţind că guvernul ezită, sindicatele au lansat o grevă la nivel naţional.

Sfârşitul preşedinţiei lui de Gaulle părea iminent. François Mitterrand şi Pierre Mendès France — două eminenţe ale regimurilor anterioare — au început discuţii exploratorii pentru succesiune, primul fiind programat la funcţia de preşedinte, iar cel din urmă, la cea de prim- ministru. Premierul Georges Pompidou a iniţiat negocieri cu protestatarii, deşi scopul — organizarea unei tranziţii sau înlocuirea lui de Gaulle — nu a fost niciodată clar. La
Washington, secretarul de stat Dean Rusk l-a informat pe preşedintele Johnson că zilele lui de Gaulle erau numărate.

Dar de Gaulle nu proiectase statul ca element central al renaşterii Franţei pentru a permite dizolvarea autorităţii sale prin manevre în stilul celei de-a Treia Republici. Pe 29 mai, într-o miercuri, el a părăsit brusc Parisul împreună cu soţia sa şi a zburat la Baden-Baden pentru a se întâlni cu generalul Jacques Massu, comandantul garnizoanei franceze din Germania de Vest în timpul Războiului Rece.

Massu fusese comandantul paraşutiştilor francezi din Algeria şi avea toate motivele să se simtă trădat de preşedintele de Gaulle. Mai mult decât atât, de Gaulle îl destituise, de fapt, de la comanda diviziei pentru că declarase public că nu va îndeplini automat ordinele şefului statului. Dar în Algeria, el fusese expus şi mitului naţional cu care de Gaulle îsi infuzase acţiunile şi care s-a dovedit suficient de puternic pentru a restabili loialitatea lui Massu. Gând de Gaulle a făcut aluzie la demisie, Massu a

răspuns că era de datoria lui să nu abandoneze arena şi să triumfe. Preşedintele nu avea dreptul să fugă atunci când frontul de luptă se afla în interiorul Franţei. Probabil că avea să vină şi vremea demisiei, dar nu acum; datoria îi cerea să continue lupta — o acţiune în care avea sprijinul deplin al lui Massu.—

Cu această asigurare, de Gaulle a zburat înapoi la Paris şi a restabilit autoritatea guvernamentală – în mare parte fără utilizarea forţei. La fel ca în timpul ascensiunii sale la conducerea Franţei cu un deceniu înainte, el a ales să conteste structura politică printr-un apel către publicul francez — de data aceasta, solicitând noi alegeri naţionale, mai degrabă decât prin asumarea unor prerogative de urgenţă – şi chiar dacă sprijinul lui Massu îi permitea să facă recurs la armată ca ultimă soluţie (pe care nu a avut nevoie niciodată să o invoce).

A doua zi, de Gaulle s-a adresat unei mulţimi de demonstranţi în Place de la Concorde – cel puţin 400 000 de oameni care se adunaseră în numele ordinii publice. Lideri ai Franţei Libere, ai celei de-a Treia şi a Patra Republicii, precum şi ai Rezistenţei s-au raliat în sprijinul lui de Gaulle şi, prin extensie, al ordinii constituţionale a celei de-a Gincea Republici. Parisul nu mai cunoscuse o asemenea expresie a unităţii de la marşul din august 1944, pe care de Gaulle îl condusese pe Champs-Elysées, a doua zi după eliberarea oraşului.

Pompidou, dându-şi seama de situaţie, şi-a oferit prompt demisia a doua zi după miting. Apoi, o zi mai târziu, a încercat să o retragă — dar un consilier al lui de Gaulle i-a spus că Maurice Couve de Murville tocmai fusese numit în locul său cu o oră înainte. La alegerile care au urmat, susţinătorii lui de Gaulle au obţinut o majoritate covârşitoare – prima majoritate absolută pentru un grup politic din întreaga istorie a republicilor franceze.[138]

Singura provocare rămasă pentru de Gaulle era gestionarea retragerii sale. Afirmaţia că funcţia devenise prea solicitantă ar fi fost incompatibilă cu postura care îl transformase din general de brigadă de grad inferior într- o figură mitică. Dar pensionarea după înfrângerea politică era în egală măsură incompatibilă cu acel mit.

De Gaulle a ales să se folosească de o problemă tehnică. Fusese convocat un referendum naţional cu privire la două măsuri de reformă provincială, care lâncezeau de ceva vreme în calendarul legislativ. Deşi nici una nu avea o semnificaţie constituţională, de Gaulle şi-a anuntat o preferinţă privind formularea fiecărei măsuri care era greu de conciliat cu cealaltă. Referendumul a fost programat pentru 27 aprilie 1969, într-o duminică, înainte de a pleca la Colombey-les-Deux-Eglises, unde se retrăgea la sfârşit de săptămână, de Gaulle a ordonat ca bunurile şi documentele sale să fie împachetate.

A doua zi după pierderea referendumului, de Gaulle a anunţat de la Golombey că îşi dă demisia din funcţia de preşedinte, fără a oferi nici o explicaţie. Nu avea să se mai întoarcă niciodată la palatul Elysée şi nici să facă vreo declaraţie publică. Când a fost întrebat mai târziu de ce a ales acele chestiuni ca prilej să se retragă din funcţie, de Gaulle a răspuns: „Din cauza banalităţii lor”.

Ultima mea întâlnire cu de Gaulle avusese loc cu patru săptămâni înainte, în legătură cu înmormântarea preşedintelui Eisenhower, în martie 1969. De Gaulle şi-a anunţat intenţia de a fi prezent, iar Nixon mi-a cerut să îl întâmpin la aeroport în numele preşedintelui. A sosit în jurul orei 20.00, adică la 2.00 ora Parisului. Părea foarte obosit. L-am informat despre câteva aranjamente tehnice pe care le făcuse Nixon pentru a-i facilita deplasările, în special în privinţa comunicaţiilor. Am vorbit în

engleză, iar el mi-a răspuns în engleză, pe care o folosea extrem de rar: „Vă rog să-i mulţumiţi preşedintelui pentru felul în care m-a primit şi pentru amabilitatea oferită”. Nu a mai existat altă conversaţie.

A doua zi, de Gaulle a petrecut o oră cu Nixon şi apoi a participat la o recepţie de la Casa Albă pentru liderii străini şi demnitarii de la Washington care participaseră la înmormântare. Au fost prezenţi aproximativ şaizeci de şefi de stat şi de guvern, alături de membri ai Congresului şi de alti lideri americani. Destul de multi dintre cei de la Washington erau liberali, în principiu, nu foarte entuziaşti cu privire la de Gaulle.

Gând recepţia era în desfăşurare, de Gaulle a sosit îmbrăcat în uniforma de general de brigadă francez. Prezenţa lui a transformat caracterul evenimentului. Grupurile care înainte erau împrăştiate, angajate în schimburi aleatorii, s-au strâns în cerc în jurul lui de Gaulle, ceea ce m-a făcut să remarc către un consilier că speram ca de Gaulle să nu se mute la o fereastră, pentru că s-ar răsturna întreaga sală. Părea să răspundă politicos la comentarii şi întrebări, dar cu minimum de implicare; venise să-i aducă omagiile Franţei lui Eisenhower, nu pentru a face conversaţie. După cel mult cincisprezece minute, s-a dus la Nixon pentru a-şi exprima condoleanţele şi a părăsit recepţia, îndreptându-se către aeroport.

O lună mai târziu, s-a retras din funcţie.

Natura abilităţii politice a lui de Gaulle

Americanii de astăzi şi-l amintesc pe de Gaulle — dacă şi-l amintesc – ca o caricatură: liderul francez egoist, cu iluzii de grandoare, perpetuu îndurerat din cauza neregulilor reale şi imaginare. Adesea, el a fost un ghimpe în coastă pentru semenii săi.

Churchill se înfuria din când în când pe el. Roosevelt uneltea să-l marginalizeze. în anii 1960, administraţiile Kennedy şi Johnson s-au certat constant cu el, considerând că politica sa era diametral opusă faţă de obiectivele americane. Criticile nu erau lipsite de fundament. De Gaulle putea fi trufaş, rece, dur şi meschin. Ca lider, el a radiat mistică, nu căldură. Ca persoană, a inspirat admiraţie, chiar adoraţie, dar rareori afecţiune.

Cu toate acestea, abilitatea politică a lui de Gaulle a fost excepţională. Nici un lider din secolul XX nu s-a dovedit mai înzestrat cu intuiţie decât el. De Gaulle a judecat corect în fiecare chestiune strategică majoră cu care s-au confruntat Franţa şi Europa de-a lungul a nu mai puţin de trei decenii şi împotriva unui consens copleşitor. Anticiparea sa extraordinară a fost egalată de curajul de a acţiona pe baza intuiţiei sale, chiar şi atunci când consecinţele păreau a fi sinucidere politică. Cariera sa a confirmat maxima romană că norocul este de partea celor curajoşi.

încă de la mijlocul anilor 1930, în timp ce restul armatei franceze urma o strategie de apărare statică, de Gaulle a înţeles că următorul război avea să fie decis de forţele ofensive motorizate. în iunie 1940, când aproape întreaga clasă politică franceză a concluzionat că rezistenţa în faţa germanilor era zadarnică, de Gaulle a văzut lucrurile invers, şi-a dat seama că, mai devreme sau mai târziu, Statele Unite şi Uniunea Sovietică vor fi atrase în război, că forţele lor combinate vor copleşi în cele din urmă Germania lui Hitler şi că viitorul era, aşadar, de partea Aliaţilor. Dar, a insistat el, Franţa va putea juca un rol în viitorul Europei doar dacă îşi va restabili sufletul politic.

După eliberarea Franţei, el s-a îndepărtat din nou de compatrioţii săi – recunoscând că sistemul politic

care se contura nu se ridica la nivelul provocării. Prin urmare, a refuzat să continue în fruntea guvernului provizoriu, demisionând brusc din poziţia extrem de importantă pe care o clădise cu atâta grijă în timpul războiului. S-a retras la casa lui din Colombey-les-Deux-Eglîses, aşteptând să fie chemat înapoi dacă paralizia politică pe care a prezis-o avea să se materializeze.

Prilejul a sosit abia după doisprezece ani. Pe fondul ameninţării unui război civil, de Gaulle a conceput o transformare a statului francez, readucând stabilitatea care lipsise de-a lungul vieţii sale. Totodată, în ciuda nostalgiei lui după gloriile istorice ale Franţei, el a amputat fără milă Algeria de corpul politic, după ce a ajuns la concluzia că păstrarea acesteia ar fi fost fatală.

Abilitatea politică a lui de Gaulle este singulară. Neobosit în devotamentul său faţă de interesul naţional francez, transcendent în moştenirea sa, cariera lui a produs puţine învăţăminte oficiale privind elaborarea politicilor, nici o îndrumare detaliată care să fie urmată în împrejurări specifice. Dar moştenirea unui lider trebuie să însemne inspiraţie, nu doar doctrină. De Gaulle şi-a condus şi şi-a inspirat adepţii prin exemplu, nu prin precepte. La mai bine de o jumătate de secol de la moartea sa, politica externă franceză poate fi încă descrisă corect drept „gaullistă”. Iar viaţa lui este un studiu de caz despre modul în care marii lideri pot stăpâni circumstanţele şi fauri istoria.

Comparaţie între de Gaulle şi Churchill

Capitolul de debut al acestei cărţi conţine reflecţii despre împărţirea marilor lideri în profeţi sau oameni de stat. Profetul este definit de viziunea sa; omul de stat, de capacitatea sa analitică şi de priceperea diplomatică. Profetul este în căutarea

absolutului, iar pentru el compromisul poate fi un motiv de umilinţă. Pentru omul de stat, compromisul poate fi o etapă pe un drum alcătuit din ajustări similare şi acumulări de nuanţe, dar călăuzite de viziunea destinaţiei.

De Gaulle şi-a definit scopurile în maniera vizionară a profetului, dar le-a urmărit în maniera omului de stat, rece şi calculat. Stilul său de negociere a presupus acţiuni unilaterale pentru a crea un fapt împlinit şi negocieri în principal privind modificări aduse scopurilor sale, nu transformarea acestora. A adoptat acest stil chiar şi în relaţia cu Winston Churchill, de care a fost total dependent în 1940 pentru sprijin financiar şi diplomatic şi căruia îi datora funcţia şi menţinerea în funcţie.

Churchill a făcut dovada măreţiei sale prin faptul că a recunoscut priceperea lui de Gaulle imediat după sosirea acestuia în Anglia, fără resurse, arme, votanţi şi chiar fără să cunoască limba, şi că l-a acceptat ca lider al Francezilor Liberi, care existau atunci ca forţă politică în principal în imaginaţia acestui francez. El a aflat curând că acea viziune îngloba amintirea secolelor de rivalitate militantă între cele două naţiuni ale lor şi că de Gaulle considera dominaţia britanică în teatrele adiacente Europei, precum Orientul Mijlociu sau Africa, drept regretabilă, chiar ofensatoare.

Cu toate acestea, şi în ciuda conflictelor uneori grave dintre ei, Churchill l-a sprijinit pe de Gaulle în chestiunile esenţiale. Fără sprijinul său, de Gaulle nu ar fi putut supravieţui opoziţiei lui Roosevelt – care a continuat până la porţile Parisului.

Churchill a susţinut crearea mişcării Francezilor Liberi ca un vestigiu al experienţei sale formative şi romantice privind alianţa franco-britanică din Primul Război Mondial, care a culminat cu oferta Marii

Britanii ca respectivele două state să fuzioneze oficial, atunci când Franţa se afla la limita dezastrului în al Doilea Război Mondial. Churchill a menţinut şi a consolidat acest angajament pe măsură ce de Gaulle a evoluat de la convenienţă la măreţie.

Aceşti doi lideri grandioşi posedau talente analitice neobişnuite şi un simt deosebit pentru nuanţele evoluţiei istorice. Cu toate acestea, ei au lăsat moşteniri diferite şi s-au inspirat din surse diferite. Churchill s-a evidenţiat prin participarea la politica britanică; la fel ca de Gaulle, el a înţeles vremurile şi perspectivele mai bine – şi a riscat mai mult – decât aproape toţi contemporanii săi. Deoarece viziunea lui depăşea înţelegerea naţiunii sale, a trebuit sa aştepte pentru a ocupa cea mai înalta funcţie până când provocările cu care se confruntau contemporanii aveau să îi confirme previziunile. Când, în cele din urmă, a sosit momentul său, a putut să-şi călăuzească poporul în cea mai dificilă perioadă prin caracterul său, care a atras atât respect, cât şi afecţiune, dar şi pentru că a înţeles efortul pe care britanicii erau obligaţi să-l facă ca parte a unui continuum cu istoria lor, pe care a reuşit să o evoce cu măiestrie unică. El a devenit simbolul rezistentei şi al triumfului lor.

Spre deosebire de Churchill care considera că acţiunile sale ca lider îi dădeau posibilitatea poporului britanic să prospere şi să atingă apogeul istoriei sale, de Gaulle s-a comportat ca un eveniment singular, menit să-şi ducă poporul pe culmile unei măreţii care fusese puternic disipată. Sfidător şi discrepant în raport cu vremurile în care a trăit, de Gaulle s-a străduit să creeze un consens, proclamând importanţa morală şi practică a unei măreţii dispărute; el a apelat nu atât la un continuum

istoric, cât la ceea ce fusese cu secole mai înainte şi putea fi din nou. Cu acest discurs, el a ajutat Franţa să-şi revină după eşec şi apoi a condus-o către o nouă viziune despre ea însăşi. Aşa cum l-a descris André Malraux, el a fost „omul zilei de alaltăieri şi al zilei de poimâine”[139].

În secolul al XVII-lea, Richelieu a elaborat politica unui mare stat, dar a făcut-o în numele unui rege pe care era nevoit să îl convingă cu privire la direcţia corectă. De Gaulle a trebuit să definească viziunea pe măsură ce o punea în practică şi a trebuit să convingă poporul francez în diverse etape. Drept urmare, afirmaţiile lui nu au caracter de maxime; sunt concepute nu atât pentru a direcţiona, cât pentru a inspira. Şi s-a referit întotdeauna Ia el însuşi la persoana a treia, de parcă părerile sale nu erau ale lui, ci erau percepute ca expresii ale destinului.

Deşi atât Churchill, cât şi de Gaulle şi-au salvat societăţile şi popoarele, a existat o diferenţă fundamentală în stilurile lor de leadership. Churchill a reflectat chintesenţa leadershipuluî britanic, care se bazează pe un nivel ridicat, dar nu excepţional, de performanţă colectivă din care, cu noroc, poate apărea o personalitate excepţională într-un moment de mare necesitate. Stilul de leadership al lui Churchill a fost o emanaţie extraordinară a unei tradiţii, adaptată situaţiei sale; stilul său personal era debordant şi condimentat cu un umor încântător. Conducerea lui de Gaulle nu a fost o elaborare a unui proces istoric, ci o expresie unică a unei personalităţi şi a unui ansamblu de principii deosebite. Umorul său era sardonic, menit să sublinieze distincţia, precum şi caracterul distinctiv al obiectului său.— Churchill a considerat poziţia sa de lider punctul culminant al unui proces istoric şi o împlinire personală, în vreme ce de Gaulle a considerat

întâlnirea sa cu istoria o datorie, care să fie purtată ca o povară şi care era ruptă de orice satisfacţie personală.

în 1932, de Gaulle, în vârstă de patruzeci şi doi de ani, care servea pe atunci ca maior în armata franceză şi era departe de o grandoare personală previzibilă, a schiţat un concept conform căruia măreţia nu era pentru cei slabi de inimă:

> Atitudine distantă, caracter şi personificare a măreţiei, aceste calităţi [...] îi înconjoară cu prestigiu pe cei care sunt pregătiţi să poarte o povară prea grea pentru muritorii mai simpli. Preţul pe care trebuie să-l plătească pentru rolul de lider este autodisciplina neîncetată, asumarea constantă a riscurilor şi o luptă interioară perpetuă. Gradul de suferinţă pe care îl implică variază în funcţie de temperamentul individului; dar, obligatoriu, nu poate fi mai puţin chinuitoare decât cămaşa din păr aspru a penitentului. Acest lucru contribuie la explicarea acelor cazuri de retragere care, altfel, sunt atât de greu de înţeles. Se întâmplă constant ca oameni cu un istoric neîntrerupt de succese şi de aprecieri publice să lase brusc povara jos [...] Mulţumirea şi liniştea şi bucuriile simple care poartă numele de fericire le sunt refuzate celor care ocupă poziţii de putere. Alegerea trebuie făcută şi este dificilă: de aici acel sentiment vag de melancolie care însoţeşte trena maiestăţii [...] într-o zi, cineva i-a spus lui Napoleon, pe când priveau un monument vechi şi nobil: „Ce trist este!” „Da”, a venit răspunsul, „la fel de trist ca măreţia.”[140]

Dincolo de mister

Gharles de Gaulle a atras admiratori, care i-au fost de folos, dar o relaţie cu el nu presupunea nici reciprocitate, nici permanenţă. El parcurge istoria ca

o figură solitară — distant, profund, curajos, disciplinat, însufleţitor, enervant, complet devotat valorilor şi viziunii sale şi refuzând să Ie dilueze cu emoţie personală. Pe când era prizonier de război în Germania, în Primul Război Mondial, el a scris în jurnalul său: „Trebuie să devii un om cu caracter. Cel mai bun mod de a reuşi în acţiune este să ştii să te autodomini perpetuu”[141].

Şi totuşi, reflectând la trecerea anotimpurilor la Colombey, Ia mijlocul anilor 1950, de Gaulle şi-a încheiat memoriile de război cu o poezie în care, pentru singura dată în scrierile sale, a folosit pronumele personal. „Pe măsură ce vârsta triumfă, natura se apropie de mine, în fiecare an, în cele patru anotimpuri, care sunt tot atâtea învăţăminte, găsesc consolare în înţelepciunea ei.”

Primăvara face totul să strălucească, „până şi zăpada viscolită” şi transformă totul în tinereţe, „chiar şi copacii veştejiţi”. Vara proclamă gloriile abundenţei naturii. Natura se retrage toamna, încă frumoasă în „haina sa cu violet şi auriu”. Şi chiar şi iarna, când totul este „arid şi îngheţat... se împlineşte o muncă secretă”, pregătind terenul pentru o nouă creştere, poate chiar pentru înviere:

> Bătrânul Pământ, uzat de veacuri, zdruncinat de ploaie şi de furtună, epuizat, dar mereu gata să producă ceea ce viaţa trebuie să aibă pentru a continua!
>
> Bătrâna Franţă, împovărată de istorie, prosternată de războaie şi de revoluţii, oscilând la nesfârşit între măreţie şi declin, dar reînviată, secol după secol, de geniul reînnoirii!
>
> Bătrânul om, epuizat de calvar, desprins de faptele omeneşti, simţind apropierea frigului etern, dar pândind mereu din umbră licărul de speranţă![142]

Armura aparent impenetrabilă a lui de Gaulle a mascat un rezervor profund de emoţie, chiar de blândeţe, pe care o putem vedea cel mai clar în relaţia cu Anne, fiica sa cu dizabilităţi.

Anne avea sindromul Down, dar Charles şi Yvonne de Gaulle au ales să o crească în casa lor, sfidând practica de Ia acea vreme de a trimite copiii cu dizabilităţi într-un spital de psihiatrie. O fotografie din 1933 surprinde tandreţea relaţiei lor: de Gaulle şi Anne sunt aşezaţi pe o plajă, el în vârstă de patruzeci şi doi de ani, îmbrăcat într- un costum din trei piese închis la culoare şi cu cravată, având un joben lângă el – în uniformă chiar şi în haine civile –, iar ea cu îmbrăcăminte albă, de plajă. Pare să facă forme din nisip.

Anne a murit de pneumonie în 1948, la vârsta de douăzeci de ani. „Fără Anne, poate nu aş fi făcut niciodată ceea ce am făcut. Ea mi-a dat curaj şi inspiraţie”, i-a dezvăluit ulterior de Gaulle biografului său, Jean Lacouture.[143] După moartea ei, a purtat o poză înrămată de-a ei în buzunarul de la piept tot restul vieţii.

De Gaulle a murit ca urmare a unui anevrism, la mai puţin de doi ani de la demisia din funcţia de preşedinte, pe 9 noiembrie 1970, Ia la Boisserie. Tipic pentru el, s-a întâmplat pe când îşi dădea o pasienţă. A fost înmormântat lângă Anne, în curtea bisericii parohiale din Golombey -Ies – Deux- Eglises.

---

13 Crucea de Război (n.tr.)

14 Tunul francez de 75 mm, care şi-a făcut debutul în 1897, a fost o piesă de artilerie revoluţionară, care combina raza lungă de acţiune cu precizia extremă. Armele din dotarea trupelor franceze, cum ar fi puşca Chassepot din 1866, erau puşti cu repetiţie excelente, care puteau fi adaptate pentru utilizarea cartuşelor metalice. Chris Bishop, „Canon de 75 modele 1897”, în *The Illustrated Encyclopedia of Weapons of World War II* (Londra: Amber Books, 2014); Roger Ford, *The*

World's Great Rifles (Londra: Brown Books, 1998).

15 Joc de cuvinte în limba franceză; *gaule* înseamnă undiţă, iar *Gaule* înseamnă Galia, teritoriu din Antichitate, care includea şi Franţa. În acest caz, se face referire la două Galii, adică Franţe. (n.tr.)

16 Această posesiune franceză fusese invadată de britanici în mai 1942 fără a-l anunţa în prealabil pe de Gaulle.

17 *Journal officiel* a fost disponibil din ultima parte a celui de-al Doilea Imperiu (1869) şi pe întreaga durată a celei de-a Treia Republici; Vichy a avut propria sa versiune. Astăzi este disponibilă o versiune digitală.

18 Cele trei regiuni de coastă, Oran, Alger şi Constantine, au fost guvernate ca departamente ale Franţei din 1848 până în 1957. O a patra regiune, Bone, a fost adăugată între 1955 şi 1957. Dincolo de coastă, regiunile deşertice ale Algeriei nu au fost niciodată considerate parte a „Franţei metropolitane".

19 „La noi acasă" (n.tr.)

20 Negociatorii americani aveau să se confrunte ulterior cu tactici similare, dar cu o întorsătură sinistră, rod al cunoscutei firi răzbunătoare a lui Stalin. In timpul Războiului Rece, testarea rezistenţei psihologice a adversarului prin tactica amânării a devenit aproape un standard în diplomaţia sovietică privind relaţiile dintre Est şi Vest. La fel şi grăbirea acordurilor pe ultima sută de metri (un bun exemplu fiind Summitul Nixon—Brejnev de la Moscova din mai 1972) — aproape ca şi cum planurile şi autodisciplina, cultivate asiduu de-a lungul lunilor de negocieri, ar fi fost brusc date peste cap de teama că obiectivele urmărite cu răbdare le-ar putea scăpa printre degete din pricina unei fatale erori de judecată a puterii de rezistenţă a adversarului.

21 „Picioare negre" (n.tr.)

22 „Raţiune de a fi" (n.tr.)

23 Adaptate de Frederick Forsyth în romanul din 1971 *Ziua şacalului.*

24 Călătoria la Baden-Baden rămâne un mister. De Gaulle ordonase ca guvernul german să fie anunţat de prezenţa lui. Iar martori de încredere au mărturisit că bagajele familiei se aflau în avion. În cazul în care nu reuşea să-l convingă pe Massu, oare de Gaulle plănuise să rămână acolo o perioadă, permiţând ca negocierile cu Pompidou să continue? Este de neconceput ca de Gaulle să fi dorit să se exileze

permanent în Germania. Mai probabil, fără sprijinul lui Massu, el ar fi aşteptat rezultatul negocierilor lui Pompidou şi s-ar fi întors ulterior pentru a înfrunta haosul sau exilul intern (dacă Pompidou reuşea). Vezi „Secrecy Marked de Gaulle's Visit", în *New York Times,* 2 iunie 1968; Henry Tanner, „Two Tense Days in Elysée Palace", în *New York Times, 2* iunie 1968.

25 Aceeaşi diferenţă poate fi observată între reşedinţele de la ţară ale lui Churchill şi de Gaulle. Chartwell a fost un refugiu în care viaţa relaxată şi sociabilă putea sprijini împlinirea intelectuală, iar împrejurimile plăcute încurajau conversaţia cu prietenii de încredere. Colombey-les-Deux-Eglises a fost un refugiu auster, pentru singurătate şi reflecţie.

3. Richard Nixon: Strategia echilibrului

Lumea moştenită de Nixon

Richard Nixon a fost unul dintre cei mai controversaţi ſ preşedinţi din istoria Americii şi singurul preşedinte obligat să demisioneze din funcţie. Totodată, el a avut un impact fundamental asupra politicii externe din perioada respectivă şi a consecinţelor acesteia, ca preşedinte care a remodelat o ordine mondială în declin la apogeul Războiului Rece. După cinci ani şi jumătate în funcţie, Nixon a pus capăt implicării americane în Vietnam; a statornicit Statele Unite ca putere externă dominantă în Orientul Mijlociu; şi a impus o dinamică triunghiulară Războiului Rece, până atunci bilateral, prin deschiderea către China, plasând în cele din urmă Uniunea Sovietică într-un dezavantaj strategic decisiv. începând cu decembrie 1968, când mi-a propus să ocup funcţia de consilier pentru securitate naţională, până la sfârşitul administraţiei sale în august 1974, am colaborat cu el îndeaproape în materie de leadership şi de proces decizional. Am păstrat legătura timp de douăzeci de ani, până la moartea sa.

La vârsta de nouăzeci şi nouă de ani, revin la subiectul Nixon nu ca o repetiţie a controverselor de acum jumătate de secol (pe care le-am abordat în trei volume de memorii), ci pentru a analiza gândirea şi caracterul unui lider care şi-a preluat funcţia pe fondul unor frământări culturale şi politice fără precedent şi care a transformat politica externă a ţării sale îmbrăţişând conceptul geopolitic al interesului naţional.

Până pe 20 ianuarie 1969, când Nixon a depus jurământul ca preşedinte, Războiul Rece ajunsese la maturitate deplină. Angajamentele pe care Statele Unite şi le asumaseră în străinătate în perioada lor de putere aparent nelimitată de după război începeau să se dovedească dincolo de capacitatea lor materială şi emoţională de a le susţine. Conflictul

intern din Vietnam ff
se apropia de apogeu ca intensitate, ceea ce a provocat apeluri din partea unora privind retragerea militară şi politică americană. Atât SUA, cât şi Uniunea Sovietică desfăşurau rachete care se distingeau prin încărcături utile sporite, precizie îmbunătăţită şi rază de acţiune intercontinentală. Uniunea Sovietică era aproape egală cu SUA în privinţa numărului de arme nucleare strategice cu rază lungă de acţiune şi, potrivit unor analişti, putea chiar să atingă superioritatea strategică, stârnind îngrijorări cu privire la atacuri bruşte cu efecte apocaliptice şi o perioadă extinsă de şantaj politic.

în lunile dinaintea alegerii lui Nixon în noiembrie 1968, au început să prindă contur provocările cu care avea să se confrunte administraţia sa în trei teatre strategice majore: Europa, Orientul Mijlociu şi Asia de Est.

în august 1968, Uniunea Sovietică, împreună cu sateliţii săi est-europeni, a ocupat Cehoslovacia, care păcătuise prin liberalizarea sistemului său aflat pe orbita sovietică. în Germania, persista ameninţarea sovietică privind Berlinul de Vest — iniţiată prin ultimatumul premierului Nikita Hruşciov din 1958, adresat puterilor ocupante occidentale, de a-şi retrage forţele în termen de şase luni – facându-şi periodic apariţia sub forma ameninţărilor Moscovei de a bloca oraşul asediat. Europa şi Japonia, care îşi reveniseră după distrugerile suferite în timpul războiului şi se aflau sub umbrela de securitate a SUA, începeau să concureze economic cu SUA şi să-şi formeze propriile percepţii, uneori diferite, despre ordinea mondială în evoluţie.

Totodată, Republica f Populară Chineză (RPC) devenise a cincea tară care deţinea cele mai devastatoare arme din lume — după Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanic şi Franţa – în

urma unui test nuclear de succes în octombrie 1964. Beijingul oscila între implicarea în sistemul internaţional şi retragerea din acesta, antrenând şi finanţând gherile maoiste în întreaga lume, iar în primăvara anului 1967 şi-a retras ambasadorii din aproape fiecare ţară din lume pe fondul revoltelor asociate Revoluţiei Culturale.[1]

În Orientul Mijlociu, Nixon se confrunta cu o regiune aflată în plin conflict. Acordul Sykes—Picot din 1916, prin care Marea Britanic şi Franţa conveniseră să înglobeze teritoriile instabilului Imperiu Otoman în sferele lor de influenţă, dusese la formarea unor societăţi preponderent arabe şi musulmane care păreau, la suprafaţă, membri ai un sistem statal comparabil cu cel creat de Pacea din Westfalia. Dar numai la suprafaţă: spre deosebire de teritoriile europene aflate încă în sistemul westfalian, statele din Orientul Mijlociu de la mijlocul secolului XX nu reflectau identităţi sau istorii naţionale

comune.

în ciuda dominaţiei istorice a Franţei şi Marii Britanii

în Orientul Mijlociu, acestea au devenit din ce în ce mai puţin capabile să-şi proiecteze puterea acolo după ce au fost secătuite în cele două războaie mondiale. Revoltele locale, declanşate iniţial de mişcări anticoloniale, erau absorbite în conflicte mai mari din interiorul lumii

arabe — şi între ţările arabe şi statul Israel. Acesta din

urmă, fiind recunoscut de majoritatea ţărilor occidentale în interval de doi ani de la independenţa sa în 1948, încerca acum să fie recunoscut de vecinii care îl considerau inerent nelegitim, socotind că ocupa un teritoriu care le revenea de drept lor.

în deceniul care a precedat învestirea lui Nixon, Uniunea Sovietică a început să exploateze această

furtună care se constituia în Orientul Mijlociu şi să o exacerbeze prin stabilirea de legături cu regimurile militare autoritare, care înlocuiseră structura de guvernare preponderent feudală lăsată de Imperiul Otoman. Proaspăt echipate cu arme sovietice, armatele arabe au extins Războiul Rece în Orientul Mijlociu dominat anterior de Occident, ascuţind disputele din regiune şi intensificând riscul ca acestea să declanşeze un cataclism global.

Gând Nixon şi-a preluat funcţia, toate aceste preocupări au fost umbrite de impasul sângeros din Vietnam. Administraţia Johnson trimisese peste 500 000 de soldaţi americani într-o regiune îndepărtată de America nu doar geografic, ci şi cultural, şi psihologic. Alte 50 000 se îndreptau într-acolo la momentul învestirii lui Nixon. Sarcina de a scoate Statele Unite dintr-un război neconcludent – şi de a face acest lucru în circumstanţe interne turbulente fără precedent după Războiul Civil American – i-a revenit lui Nixon. în cei cinci ani de dinaintea alegerii sale existaseră controverse politice interne de o intensitate nemaiîntâlnită în istoria americană de după război: asasinarea preşedintelui John F. Kennedy, a fratelui său (şi principalul candidat al Partidului Democrat la alegerile prezidenţiale), Robert, şi a liderului promotor al drepturilor civile, Martin Luther King Jr. Protestele violente împotriva Războiului din Vietnam şi demonstraţiile care au urmat asasinării lui King au zguduit oraşele din SUA şi au blocat – Washingtonul zile în şir.

Istoria americană abundă de controverse interne răsunătoare, dar situaţia cu care se confrunta Nixon era fără precedent, deoarece, pentru prima dată, o elită naţională în curs de constituire se convinsese că înfrângerea în război era deopotrivă inevitabilă strategic şi dezirabilă etic. O asemenea convingere implica ruperea consensului de secole că interesul

naţional reprezenta un scop legitim, chiar moral.

în unele privinţe, aceste credinţe au marcat reapariţia unui impuls izolaţionist anterior, conform căruia „amestecul” Americii în frământările străine nu era doar inutil pentru bunăstarea naţiunii, ci şi coroziv pentru caracterul ei. Dar acum, în loc să argumenteze că valorile naţiunii erau prea înalte pentru a accepta implicarea în conflicte îndepărtate, această nouă tulpină de izolaţionism susţinea că America însăşi a devenit prea coruptă pentru a servi drept călăuză morală în străinătate. Susţinătorii acestei poziţii, după ce şi-au asigurat o platformă — şi în cele din urmă o influenţă cvasidominantă — în instituţiile de învăţământ superior, nu au analizat tragedia din Vietnam nici într-un cadru geopolitic, nici ca o luptă ideologică, ci ca vestind un catharsis naţional, care urma să genereze o întoarcere mult aşteptată spre interior.

O invitaţie neaşteptată

Deşi eram profesor la Universitatea Harvard, fusesem şi consilier pentru politică externă, cu jumătate de normă, în echipa guvernatorului statului New York, Nelson Rockefeller, principalul rival al lui Nixon la nominalizarea candidatului din partea Partidului Republican atât în 1960, cât şi în 1968. în consecinţă, nu mă aşteptam să fiu invitat să fac parte din echipa noului preşedinte. Cu toate acestea, invitaţia a venit şi mi s-a oferit postul de consilier pentru securitate naţională, a doua numire ca importanţă făcută de preşedinte, care nu este supusă confirmării Senatului (după cea de şef de cabinet la Casa Albă). Decizia lui Nixon de a acorda o asemenea responsabilitate unui profesor de la Harvard, care îi fusese opozant în trecut, a dovedit atât generozitatea de spirit a preşedintelui ales, cât şi disponibilitatea sa de a se îndepărta de gândirea

politică convenţională.

La scurt timp după victoria sa electorală din noiembrie 1968, Nixon m-a invitat la prima noastră întâlnire de substanţă, la sediul său de tranziţie din New York, de la hotelul Pierre. (îl mai întâlnisem o singură dată, în treacăt, la o petrecere de Crăciun găzduită de extraordinara Clare Boothe Luce.) întâlnirea ne-a oferit prilejul de a trece în revistă situaţia internaţională în curs, sub forma unei enumerări atente şi relaxate a provocărilor majore de politică externă, pe parcursul căreia Nixon mi- a împărtăşit părerile şi mi-a solicitat punctul de vedere. Nu mi-a dat nici un indiciu că întâlnirea avea de-a face cu posturile din administraţia sa, cu atât mai puţin cu scopul de a mă evalua în vederea ocupării unei anumite funcţii.

înainte să plec, Nixon mi-a făcut cunoştinţă cu un californian înalt şi slab, pe care mi l-a prezentat drept şeful său de cabinet, H.R. Haldeman; iară explicaţii, Nixon i-a ordonat apoi lui Haldeman să stabilească o legătură telefonică directă cu biroul meu de la Harvard. Haldeman a notat ordinul preşedintelui ales într-un caiet galben, dar nu a făcut nimic în această privinţă — prilejuindu-mi, astfel, nu doar un prim contact cu multiplele faţete ale personalităţii noului preşedinte, ci şi o lecţie avansată despre natura comportamentului birocratic de la Casa Albă în epoca Nixon: unele declaraţii prezidenţiale erau simbolice, sugerând o direcţie, nu un apel la o acţiune imediată.

Intrigat, dar oarecum nesigur, m-am întors la Harvard şi am aşteptat să văd ce se întâmplă. Câteva zile mai târziu, John Mitchell, partener cu Nixon la aceeaşi firmă de avocatură şi cel care avea să fie nominalizat pentru funcţia de procuror general, mi-a telefonat să mă întrebe: „Vrei postul sau nu?” Când i-am răspuns: „Ce post?”, a mormăit ceva de genul „o

altă tâmpenie”, după care m-a invitat la o altă întâlnire cu preşedintele ales a doua zi.

De data aceasta, postul de consilier pentru securitate naţională mi-a fost oferit explicit. Am solicitat cu stângăcie puţin timp ca să reflectez şi să mă consult cu unii colaboratori familiarizaţi cu funcţiile mele politice anterioare. Alţi preşedinţi sau directori executivi pe care i-am cunoscut, dacă ar fi auzit o replică atât de şovăitoare, m-ar fi scutit de necesitatea reflecţiei şi ar fi pus capăt discuţiei pe loc. în schimb, Nixon mi-a spus că am la dispoziţie o săptămână şi — lucru emoţionant – mi-a sugerat să mă consult cu Lon Fuller, fostul său profesor de drept contractual de la Universitatea Duke, care preda atunci la Facultatea de Drept de la Harvard şi era familiarizat cu modul de gândire şi cu conduita lui Nixon.

A doua zi m-am consultat cu Nelson Rockefeller, care tocmai se întorsese dintr-o vizită la ferma sa din Venezuela. Reacţia lui Rockefeller nu numai că a pus capăt oricărei ambivalenţe, dar a demonstrat, totodată, că încă exista o unitate fundamentală în tară. M-a mustrat pentru că mi-am amânat decizia şi m-a îndemnat să accept oferta lui Nixon imediat; când preşedintele te invită să ocupi o funcţie importantă, a remarcat el, întârzierea nu este un răspuns adecvat. „Ţine minte”, a adăugat Rockefeller, „că Nixon îşi asumă un risc mult mai mare cu tine decât tu cu el.” L-am sunat pe Nixon în acea după-amiază pentru a-i spune că sunt onorat să fac parte din administraţia sa.

A.

În cele din urmă, Nixon şi cu mine aveam să ne clădim o relaţie care, prin natura sa operaţională, ar fi putut fi descrisă drept un „parteneriat” – deşi rareori există un parteneriat adevărat atunci când puterea este distribuită inegal între cele două părţi. Preşedintele îşi poate demite consilierul pentru

securitate fără procedură sau avertisment şi are autoritatea de a-şi impune preferinţele fără notificare formală sau discuţie. Şi, indiferent de contribuţia consilierului pentru securitate, preşedintele poartă responsabilitatea finală a deciziilor.

în ciuda acestor realităţi, Nixon nu m-a tratat niciodată ca pe un subordonat când a fost vorba de probleme de securitate naţională şi de politică externă, ci, mai degrabă, ca pe un fel de coleg din domeniul universitar. Nu mi-a acordat acelaşi respect în domeniul politicii interne sau al politicii electorale. Nu am fost niciodată invitat la întâlniri pe aceste teme (cu excepţia episodului „Dosarele de la Pentagon”, când s-au scurs documente confidenţiale de la Departamentul Apărării).

Relaţia noastră a îmbrăcat de la început această formă colegială. De-a lungul timpului, Nixon a evitat referirile derogatorii la asocierea mea anterioară cu Nelson Rockefeller. Chiar şi atunci când era supus unei presiuni mari, comportamentul lui faţă de mine a fost invariabil politicos. Această bunăvoinţă consecventă a fost cu atât mai remarcabilă cu cât, pe lângă faţeta hotărâtă şi atentă descrisă în aceste pagini, Nixon avea şi o alta — era nesigur în privinţa imaginii sale, nesigur în privinţa autorităţii sale şi chinuit de o îndoială de sine sâcâitoare. Cealaltă fatetă a lui Nixon a fost însoţită de o versiune a „spectatorului imparţial” al lui Adam Smith: adică, un al doilea „tu”, stând în afara ta, observându-ţi şi judecându- ţi acţiunile. Mi s-a părut că Nixon a fost bântuit toată viata de o asemenea conştiinţă de sine critică.

Această parte a lui Nixon implica o căutare neobosită a aprobării — o recompensă care i-a fost frecvent refuzată tocmai de grupurile care contau cel mai mult pentru el. Chiar şi în relaţiile sale mai

vechi, se făcea clar simţit un element de rezervă, iar întâlnirile cu persoane din afara cercului său de apropiaţi — în special cele cu persoane importante — erau tratate ca şi cum ar fi necesitat un fel de punere în scenă. Scopul lui Nixon nu era întotdeauna comunicarea unor informaţii; dimpotrivă, limbajul său era adesea menit să transmită o impresie despre un anumit scop, care nu fusese neapărat dezvăluit celeilalte părţi.

Având în vedere aceste complexităţi, Nixon avea să facă uneori declaraţii care nu reflectau întreaga sferă a proiectelor sale. Acest comportament nu trebuie confundat cu indecizia. Şi-a exprimat clar obiectivele şi le-a urmărit cu hotărâre şi cu subtilitate. însă, totodată, el a căutat adesea să-şi rezerve unele opţiuni, alegând momentul şi forumul cele mai avantajoase în care să le dezbată.

Combinaţia acestor calităţi a produs caracteristicile deosebite ale administraţiei Nixon. Extrem de bine informat, în special despre chestiunile de politică externă, şi foarte eficient în ce priveşte prezentarea analizelor sale, Nixon era reticent, totuşi, la confruntările faţă în faţă. Pentru că ura să le transmită ordine directe membrilor cabinetului care nu erau de acord cu el, apela la Haldeman sau la Mitchell pentru această sarcină – sau la mine, în chestiuni de politică externă.

Funcţia de consilier al lui Nixon necesita conştientizarea acestui *modus operandi:* comentariile preşedintelui sau ordinele emise de acesta nu erau întotdeauna menite să fie interpretate sau executate ca atare. Solicitarea adresată lui Haldeman la sfârşitul primei noastre întâlniri, de a instala o linie telefonică directă cu biroul meu, este un exemplu în acest sens: dorea să-i transmită personalului său că va căuta să mă coopteze în echipă, dar nu era încă pregătit să-mi ofere postul în

cazul în care aş fi putut să îl refuz de faţă cu alţii.

Un alt exemplu mai semnificativ: în august 1969, un avion de linie american care zbura de la Roma către Israel a fost deturnat de terorişti palestinieni şi redirecţionat către Damasc. Când i-am comunicat vestea lui Nixon, care se afla în Florida şi lua cina sâmbătă seara cu nişte vechi prieteni, el a răspuns: „Bombardaţi aeroportul din Damasc”. Departe de a fi o directivă oficială, această declaraţie era menită să-i impresioneze pe consilierii săi şi pe cei cu care se afla la masă prin hotărârea sa de a pune capăt deturnărilor.

Totuşi, Nixon ştia prea bine că iniţierea unei astfel de acţiuni militare necesita mai mult decât un simplu ordin din partea preşedintelui. Trebuie să existe o directivă ulterioară, care să conţină instrucţiuni operaţionale pentru ministerele care o pun în practică. în aşteptarea unei astfel de decizii ulterioare, secretarul apărării, Melvin Laird, şeful de stat major interarme, generalul Earle Wheeler, şi cu mine ne-am petrecut o mare parte a serii asigurându-ne că au fost parcurse etapele preliminare pentru un astfel de atac – mai precis, mutarea unui portavion din Flota a Şasea spre Cipru, pentru a-l poziţiona în vederea executării ordinului. Deşi este obligată să-i execute ordinele, echipa preşedintelui este, totodată, obligată să-i ofere posibilitatea deplină de a reflecta asupra implicaţiilor acţiunilor sale.

în acest caz, Nixon a rezolvat chestiunea în dimineaţa următoare. în şedinţa de informare de dimineaţă, i-am adus la cunoştinţă situaţia ostaticilor de pe aeroportul din Damasc, anunţându-l că navele Flotei a Şasea se aflau acum în apropierea Ciprului. „S-a mai întâmplat altceva?” a întrebat el. Când i-am răspuns că nimic, el a replicat cu un singur cuvânt — „Bine” – rostit fără a mişca nici un muşchi facial. Nu

s-a spus şi nici nu s-a făcut nimic altceva în legătură cu atacul aerian.[2]

Astfel, anturajul apropiat al lui Nixon a aflat că declaraţiile radicale nu erau neapărat menite să ducă la acţiuni explicite. Adesea, acestea transmiteau o stare de spirit sau erau folosite pentru a evalua opiniile unui interlocutor. Pentru a amâna acţiuni ireversibile până când preşedintele putea lua o decizie chibzuită, Haldeman a înfiinţat un sistem prin care să se asigure că şedinţele lui Nixon din Biroul Oval se derulau în prezenţa unui consilier prezidenţial. La rândul lor, consilierii de rang înalt erau obligaţi să transmită directive prin intermediul şefului de cabinet de la Casa Albă. Puteau apărea probleme atunci când cei care nu interacţionau frecvent cu preşedintele se aflau în compania sa, în timp ce acesta dezbătea opţiunile sale cu privire la o chestiune cu el însuşi. Ilustrativă în acest sens este explicaţia concisă a fostului consilier al lui Eisenhower – şi prieten al lui Nixon — Bryce Harlow privind dezastrul Watergate: ,,Un idiot a intrat în Biroul Oval şi a făcut ceea ce i s-a spus”.

Deloc surprinzător, felul în care Nixon îşi evalua propriile calităţi era mai puţin evaziv decât ar putea sugera relatarea de mai sus. La scurt timp după vizita mea secretă în China din iulie 1971 — şi după anunţul lui Nixon că va efectua el însuşi o deplasare în anul următor —, Nixon mi-a trimis recomandări pentru informarea presei. Folosind persoana a treia pentru a face referire la sine, el a scris:

> O abordare eficientă pe care o puteţi folosi în discuţiile cu presa se referă la faptul că RN este extrem de bine pregătit pentru această întâlnire şi că are caracteristici şi experienţe similare cu [premierul chinez Zhou Enlai], oricât de ironic ar părea în multe privinţe. Enumăr doar câteva dintre elementele care ar putea fi subliniate.

(1) Convingeri puternice.
(2) A ajuns la putere în ciuda greutăţilor.
(3) Are cea mai bună prestaţie în timpul unei crize. Rece. De neclintit.
(4) Un lider dur, îndrăzneţ, puternic. Este dispus să rişte dacă este necesar.
(5) Un om cu o viziune pe termen lung, nu este preocupat niciodată de titlurile de mâine, ci de modul în care va arăta politica în viitor.
(6) Un om cu o gândire filosofică.
(7) Un om care nu foloseşte notiţe – în întâlniri cu 73 de şefi de stat şi de guvern, RN a purtat discuţii ore întregi fără notiţe...
(8) Un om care cunoaşte Asia şi a dorit în mod deosebit să se deplaseze în Asia şi să studieze Asia.
(9) Un om care, din punctul de vedere al stilului personal, este foarte puternic şi foarte dur, dacă este necesar – rece dar subtil şi părând aproape blând. De obicei, cu cât poziţia sa este mai dură, cu atât vocea sa este mai joasă.[3]

Este evident că nota constituie o dovadă deopotrivă a nesiguranţei simptomatice şi a autopromovării hotărâte. Cu toate acestea, autoevaluarea lui Nixon era, în esenţă, exactă: el avea o experienţă bogată în politica externă; acţiona cel mai eficient într-o criză; era îndrăzneţ, dar înclinat spre deliberări şi analize atente, uneori chinuitoare; avea un apetit enorm pentru informaţie; avea o viziune pe termen lung, se implica în reflecţii serioase privind provocările cu care se confrunta naţiunea şi avea adesea cea mai bună prestaţie la întrunirile atent coregrafiate şi foarte încordate cu alţi lideri mondiali – cel puţin cele care implicau prezentări, mai degrabă decât negocieri. Faptul că a fost preocupat de aparenţa de a fi la conducere — într-atât încât îşi cosmetiza uneori palmaresul — nu este în contradicţie cu realizările administraţiei sale.

Având în vedere mizele naţionale implicate şi faptul că deciziile trebuiau luate adesea sub presiunea timpului, relaţiile dintre funcţionarii de rang înalt de la Casa Albă nu pot fi complet lipsite de fricţiuni. în cazul meu, nesiguranţele lui Nixon au condus ocazional la resentimente din partea preşedintelui, atunci când mass- media a subliniat contribuţia mea la politica naţională în defavoarea contribuţiei acestuia. Filosoful francez Raymond Aron – prietenul meu de o viaţă şi mentorul meu intelectual — a remarcat odată că relatările ample din presă cu privire la rolul meu au servit drept alibi pentru ostilitatea acesteia faţă de Nixon. Tensiunile rezultate au fost rareori abordate explicit — şi, chiar şi atunci, niciodată de Nixon însuşi, ci de colaboratori precum Haldeman sau consilierul pentru afaceri interne, John Ehrlichman.

Cu toate acestea, nu m-am confruntat niciodată cu genul de limbaj pe care, aşa cum am aflat mai târziu, Nixon îl folosea ocazional cu alţii. Gând au fost făcute publice stenogramele conversaţiilor lui Nixon din Biroul Oval, l-am sunat pe George Shultz (care fusese director de buget şi secretar al Trezoreriei) pentru a-l întreba dacă m-am obişnuit eu într-atât cu limbajul ofensator, încât nu-mi mai amintesc dacă Nixon îl folosea. Amintirile lui Shultz erau comparabile cu ale mele; în relaţiile noastre cu el, limbajul lui Nixon fusese politicos şi pretenţios.

Neajunsurile lui Nixon — anxietatea sa, nesiguranţele care-l făceau să dorească să obţină maximum de respect, reticenta de a se confrunta cu dezacordurile fată în fată — i-au afectat în cele din urmă preşedinţia. Dar realizările carierei lui Nixon necesită recunoaştere, pentru că au presupus un efort uimitor de a depăşi nişte inhibiţii care ar fi înfrânt un lider mai slab.

Procesul decizional privind securitatea naţională în administraţia Nixon

La Casa Albă, fiecare administraţie stabileşte un cadru decizional pentru a facilita alegerile pe care doar comandantul suprem este în măsură să le facă. De îndată ce a fost numit şef de cabinet, Haldeman a organizat lucrurile la Casa Albă în aşa fel încât să-i permită lui Nixon să-şi echilibreze convingerile şi inhibiţiile, ascunzându-şi slăbiciunile, ajungând totodată la un nivel considerabil de coerentă.

În general, discuţiile cu preşedintele se purtau în prezenţa unuia dintre cei doi consilieri prezidenţiali de la Casa Albă: Ehrlichman, pentru politica internă, şi eu, pentru chestiunile de securitate naţională. Birourile noastre erau responsabile să-l pregătească pe preşedinte pentru fiecare întâlnire următoare, schiţând atât problemele care ar putea fi abordate, cât şi potenţialele răspunsuri. Nixon studia aceste recomandări cu atenţie înainte de întâlniri, dar nu a avut niciodată notiţe în faţa lui în timpul conversaţiei propriu-zise.

Gând Nixon şi cu mine ne aflam amândoi la Washington, eram în general prima persoană cu care discuta. L-am însotit în călătoriile sale în străinătate şi am participat la fiecare reuniune oficială. Când oricare dintre noi călătorea în ţară, comunicam, de obicei prin telefon, cel puţin o dată pe zi. Primul subiect de pe agenda noastră era, în general, Informarea zilnică a preşedintelui, pregătită de Central Intelligence Agency. Dacă nu era o situaţie de criză, Nixon dedica relativ puţin timp chestiunilor de zi cu zi şi mult mai mult contextului istoric sau dinamicii unei anumite regiuni sau situaţii. Se axa mereu pe lucrurile care constituiau puncte potenţiale de cotitură sau decizii-cheie iminente. în timpul acestor discuţii, care se prelungeau frecvent de-a

lungul mai multor ore, s-a conturat gândirea strategică a administraţiei Nixon.

Ga fost vicepreşedinte al lui Eisenhower, Nixon a căutat să reproducă procedurile de securitate naţională ale predecesorului său, adaptându-le totodată la necesităţile sale. în acest scop, el i-a solicitat generalului Andrew Goodpaster, care coordonase un timp Consiliul pentru Securitate Naţională al lui Eisenhower, să colaboreze cu mine la crearea unei structuri comparabile.[4] în administraţia Eisenhower, personalul GSN se pregătea, în esenţă, pentru reuniuni adunând opiniile ministerelor. în administraţiile ulterioare, Kennedy şi Johnson, personalul lui Goodpaster a fost transformat de McGeorge Bundy şi Walt Rostow într-o echipă de circa
cincizeci de profesionişti, inclusiv cadre universitare, care contribuiau cu informaţii de substanţă la pregătirea reuniunilor CSN. în administraţia Nixon, Consiliul a avut o dimensiune similară; în perioada contemporană, numărul membrilor a ajuns la 400.[5]

La începutul tranziţiei de la o administraţie la alta, când Goodpaster şi cu mine am făcut apel la Eisenhower, care se afla pe atunci la spitalul Walter Reed, suferind de o boală de inimă în fază terminală, întreţineam încă ideea (o moştenire a vremurilor petrecute la Harvard) că mintea fostului preşedinte era la fel de vagă ca gramatica pe care o etala ocazional în conferinţele sale de presă. Am aflat repede că lucrurile stăteau altfel. Era familiarizat cu problemele de securitate naţională, precum şi cu ramificaţiile lor administrative. Trăsăturile fetei lui Eisenhower erau vii şi expresive, emanând încredere de sine, rezultat al deceniilor în care se aflase în funcţii de decizie. Felul său de a vorbi era convingător, direct şi elocvent.

După ce i-a urat bun-venit lui Goodpaster,

Eisenhower şi-a făcut imediat cunoscut punctul de vedere. Poate că era cazul să aflu că el nu fusese în favoarea numirii mele în funcţia de consilier pentru securitate, a spus el, pentru că nu considera cadrele universitare pregătite adecvat pentru luarea deciziilor la nivel înalt. Cu toate acestea, avea să mă ajute pe cât posibil. în opinia sa, abordarea preşedintelui Johnson, în care Departamentul de Stat coordonase latura interministerială a procesului de securitate naţională, nu a funcţionat deoarece Departamentul Apărării opusese rezistenţă conducerii statului şi, în orice caz, personalul din Departamentul de Stat era mai potrivit pentru dialog decât pentru luarea unor decizii strategice.

Apoi, Eisenhower ne-a prezentat recomandările sale, care, în esenţă, presupuneau plasarea operaţiunii de securitate naţională în responsabilitatea consilierului pentru securitate de la Casa Albă. Consilierul pentru securitate sau reprezentantul acestuia urma să coordoneze diferite subcomisii regionale şi tehnice. Apoi, o comisie la nivel de secretar adjunct trebuia să verifice deliberările acestor grupuri pentru Consiliul de Securitate Naţională.

Goodpaster a redactat o propunere privind aceste recomandări, iar Nixon a adoptat-o. Practic, structura a rămas intactă de atunci. Cu toate acestea, odată cu fiecare administraţie, elemente intangibile ale personalităţii aveau să afecteze inevitabil distribuţia de putere reală.

în timpul întâlnirilor CSN la care erau prezenţi oficialii desemnaţi ai cabinetului (secretarul de stat, cel pentru apărare şi cel al Trezoreriei, precum şi directorul CIA), Nixon era priceput la formulări care implicau un scop dorit, fără a se angaja în direcţia unei anumite puneri în practică. Explorarea opţiunilor a devenit modalitatea sa de a obţine

informaţii despre potenţiale direcţii de acţiune fără a implica o confruntare cu privire la o decizie; această abordare i-a permis preşedintelui să separe politica pe termen lung de procesele de zi cu zi. Totodată, i-a permis să înţeleagă paleta de opţiuni ca şi cum ar fi avut de-a face cu o problemă intelectuală abstractă, independentă de preferinţele personale sau de prerogativele ministeriale. Ori de câte ori era fezabil, decizia reală a lui Nixon era transmisă ulterior, când – nu îmi vine în minte nici o excepţie — el nu era nevoit să se confrunte faţă în faţă cu dezaprobarea.

Adoptarea planului lui Eisenhower privind CSN a facilitat intenţia mai veche a lui Nixon de a controla politica externă de la Casa Albă. O directivă privind securitatea naţională emisă în numele său anunţa planul său de acţiune. în situaţii deosebit de controversate – cum ar fi, de exemplu, în incursiunea din 1970 în Gambodgia de urmărire a diviziilor nord-vietnameze staţionate acolo Haldeman sau procurorul general, John Mitchell, i-au transmis personal decizia finală ministrului de resort, indicând că aceasta nu mai putea face obiectul nici unei discuţii.

Inhibiţiile lui Nixon nu i-au limitau acţiunile decisive, în momentele de criză, el a coordonat procesul, chiar dacă indirect, prin intermediul echipei mele. Şi în câteva situaţii-cheie – ca în 1972, cu ocazia reacţiei la „Ofensiva de Paşte” a Vietnamului de Nord împotriva Sudului, sau în octombrie 1973, în cazul transportului aerian strategic de arme şi de provizii către Israel în timpul Războiului de Yom Kippur — el a intervenit emiţând un ordin direct.

Până în ianuarie 1969, când Nixon a preluat funcţia, natura dezbaterilor americane privind Vietnamul suferise o prefacere. Disputele interne iniţiale cu privire la Asia de Sud-Est îşi menţinuseră caracterul tradiţional: implicau dezacorduri privind

mijloacele pentru atingerea scopurilor convenite. Universităţile dezbăteau situaţia din Vietnam în cadrul unor „colocvii”, buna-credinţă a părţilor adverse fiind de la sine înţeleasă. în timpul mandatului lui Johnson, criticile privind comportamentul american în Vietnam au luat în vizor tocmai această chestiune a bunei-credinţe. Opozanţii au declarat războiul imoral şi contrar valorilor tradiţionale americane. Reacţia lor a fost o provocare atât la adresa politicilor statornicite, cât şi la adresa legitimităţii morale a administraţiilor succesive – într-atât încât unii activişti

antirăzboi au încercat să submineze însăşi funcţionarea guvernului prin demonstraţii publice uriaşe, care durau uneori zile în şir. O altă tactică a fost scurgerea masivă de informaţii guvernamentale confidenţiale, justificată de o definiţie a guvernării deschise, incompatibilă cu noţiunea de confidenţialitate.

„Confidenţialitatea”, a recunoscut Nixon în memoriile sale, „presupune fără îndoială plata unui preţ mare, sub forma unui schimb de idei mai puţin liber şi creativ în cadrul guvernului.” Dar, a adăugat el, aceasta este întotdeauna necesară într-o oarecare măsură în afacerile de stat. „Pot spune fără echivoc că, fără confidenţialitate, nu ar fi existat nici o deschidere către China, nici un acord SALT cu Uniunea Sovietică şi nici un acord de pace care să pună capăt Războiului din Vietnam.”[6]

în această privinţă, Eisenhower mi-a oferit o lecţie esenţială despre ce înseamnă să fii funcţionar la Washington, La mijlocul lui martie 1969, când fostul preşedinte era evident din ce în ce mai slăbit, Nixon m-a invitat la o discuţie prin care să îl informeze pe predecesorul său despre o întâlnire recentă a CSN pe tema Orientului Mijlociu, care abordase prezenţa militară sovietică din ce în ce mai puternică în

regiune şi reacţia noastră de echilibru între măsuri diplomatice şi alte tipuri de măsuri. Dat fiind că era în curs de luare a unei decizii, Nixon mi-a cerut să-i prezint lui Eisenhower opţiunile discutate de CSN.

A doua zi dimineaţă, conţinutul şedinţei CSN a apărut în presă. Generalul Robert Schulz, consilierul militar al lui Eisenhower, m-a sunat foarte devreme în acea dimineaţă pentru a-mi face legătura cu fostul preşedinte. Dezlănţuind un torent de insulte care nu erau de obicei asociate cu imaginea sa publică benignă, Eisenhower m-a criticat pentru limitarea opţiunilor lui Nixon provocată de scurgerea în presă a deliberărilor CSN. Când l-am întrebat dacă el considera că scurgerea provenea de la echipa mea, a parcurs un alt catalog de invective pentru a sublinia că misiunea mea era să protejez confidenţialitatea informaţiilor în întregul sistem de securitate naţională. Nu îmi îndeplineam această misiune, dacă eu consideram că se referă doar la securitatea propriei mele echipe.

Răspunsul meu – că eram în funcţie de doar două luni şi făcusem tot posibilul pentru a controla scurgerea în acel timp — nu a fost întâmpinat mai favorabil. „Tinere” — aveam pe atunci patruzeci şi şase de ani – „dă-mi voie să- ţi dau un sfat fundamental”, a spus Eisenhower pe un ton aproape patern. „Nu spune niciodată nimănui că nu poţi îndeplini o sarcină care ţi-a fost încredinţată.” Acestea au fost ultimele cuvinte pe care le-am auzit de la Eisenhower. A murit două săptămâni mai târziu.

Viziunea lui Nixon despre lume

Felul în care Nixon evalua trecutul şi intuiţiile sale despre viitor derivau deopotrivă din experienţa sa internaţională substanţială ca personaj politic şi din anii de reflecţie când nu era o figură politică.

Deplasările internaţionale în calitate de vicepreşedinte – şi presupus viitor candidat la preşedinţie – l-au adus în contact cu lideri mondiali care au căutat să înţeleagă gândirea americană şi să-şi evalueze

propriile perspective de viitor. În aceste cercuri, el a fost tratat ca o figură serioasă – o atitudine care nu era întotdeauna evidentă printre adversarii interni sau pentru jurnalişti.

Convingerile lui Nixon cu privire la politica externă nu se încadrau perfect în categoriile politice existente. în cariera sa de membru al Congresului, el a fost implicat evident în dezbaterea privind procesul lui Alger Hiss, fost funcţionar în Departamentul de Stat şi presupus agent sovietic, pe care o mare parte din clasa politică îl considera victima unei „vânătoare de vrăjitoare” — până când a fost condamnat pentru mărturie mincinoasă şi închis (şi chiar şi după aceea). Astfel, până la învestirea lui Nixon, atât conservatorii, cât şi liberalii aveau o concepţie bine formată despre el. Conservatorii îl considerau un anticomunist ferm şi un războinic dur şi rece, aşteptându-se să facă dovada unui stil de diplomaţie prin confruntare. Liberalii erau îngrijoraţi că ar putea iniţia o perioadă de etalări ale puterii americane în străinătate şi de controverse interne.

Părerile lui Nixon privind politica externă erau mult mai nuanţate decât felul în care le percepeau criticii săi. Modelat de experienţele sale ca funcţionar public în marină în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în Congres şi în calitate de vicepreşedinte, el era ferm convins de legitimitatea fundamentală a modului de viaţă american, în special de oportunităţile de mobilitate socială, personificate de propria sa viaţă. în conformitate cu adevărurile vremii privind politica externă, el credea în responsabilitatea specială a Americii de a apăra

cauza libertăţii la nivel internaţional şi, în special, libertatea aliaţilor democratici ai Americii, În încercarea de a pune capăt conflictului din Vietnam, pe care îl moştenise, el a fost mânat de spectrul impactului unei retrageri americane asupra credibilităţii naţiunii ca aliat, dar şi ca putere şi prezenţă în lume în general.

Viziunea lui Nixon despre îndatoririle internaţionale ale Americii a fost prezentată într-un discurs din 6 iulie 1971, în care el a explicat obligaţia SUA în Vietnam în termeni nepartizani, fără a da vina nici pe predecesorii săi democraţi, nici pe stânga care se opunea războiului. El a conştientizat şi a enumerat criticile la adresa politicii SUA care prevalau la acea vreme:

> Statelor Unite nu li se poate încredinţa puterea; Statele Unite ar trebui să se retragă de pe scena mondială şi să se ocupe de propriile probleme şi să lase conducerea mondială în seama altcuiva, pentru că facem dovadă de imoralitate în politica noastră externă.[7]

Acceptând că, la început, SUA au făcut paşi greşiţi în Vietnam, la fel ca şi în alte războaie, el a pus apoi întrebarea esenţială: „Ce altă naţiune din lume aţi dori să se afle în poziţia de putere dominantă? „ America era:

> o naţiune care nu a căutat poziţia mondială dominantă. Ni s-a acordat din cauza a ceea ce s-a întâmplat în al Doilea Război Mondial. Dar iată că este o naţiune care şi- a ajutat foştii duşmani, care este acum generoasă cu cei care i-ar putea fi adversari [...] pe care lumea este foarte norocoasă [...] să o aibă drept lider mondial.[8]

Deşi Nixon şi-a reiterat viziunea postbelică privind poziţia de lider global a SUA, el a contestat luările de poziţie despre prevalenţa politicii externe americane.

Atunci, ca şi acum, o importantă şcoală de gândire susţinea că stabilitatea şi pacea erau starea normală a afacerilor internaţionale, iar conflictul era consecinţa fie a unei neînţelegeri, fie a relei-voinţe. Odată ce puterile ostile erau depăşite sau învinse decisiv, armonia sau încrederea fundamentală avea să reapară. în această concepţie prin excelenţă americană, conflictul nu era inerent, ci artificial.

Percepţia lui Nixon a fost mai dinamică. El considera că pacea era o stare de echilibru fragil şi fluid între marile puteri, un echilibru precar care, la rândul său, constituia o componentă vitală a stabilităţii internaţionale. într-un interviu pentru revista *Time* din ianuarie 1972, el a subliniat că echilibrul de putere era o condiţie prealabilă pentru pace:

> Atunci când o naţiune devine infinit mai puternică în raport cu potenţialul său rival, apare pericolul războiului. Deci, cred într-o lume în care Statele Unite sunt puternice. Cred că va fi o lume mai sigură şi o lume mai bună dacă Statele Unite, Europa, Uniunea Sovietică, China şi Japonia sunt puternice şi sănătoase, fiecare echilibrându-se una pe cealaltă, nu jucând una împotriva celeilalte, un echilibru real.[9]

Oricare dintre marii oameni de stat britanici din secolul al XlX-lea ar fi făcut o declaraţie similară despre echilibrul de putere din Europa.

Deşi Europa— şi Japonia nu s-au materializat niciodată ca puteri de anvergură similară în timpul mandatului lui Nixon, „triangularea” dintre China şi Uniunea Sovietică a devenit un principiu al politicii SUA începând de la Nixon şi până la sfârşitul Războiului Rece şi nu numai; într-adevăr, acest lucru a avut o contribuţie importantă la rezultatul pozitiv al conflictului.

Nixon şi-a plasat strategia într-un context

american specific. La începutul secolului XX, Theodore Roosevelt (1901-1909) exprimase opinia că, într-o zi, America va moşteni rolul Marii Britanii de menţinere a echilibrului global – care se baza pe experienţa menţinerii unui echilibru de putere pe continentul european.[10] Dar preşedinţii următori au evitat acest tip de analiză. în schimb, viziunea susţinută de Woodrow Wilson (1913 — 1921) a devenit dominantă – anume că stabilitatea internaţională trebuie căutată prin intermediul securităţii colective, definite prin aplicarea comună a dreptului internaţional: în cuvintele lui Wilson, „nu un echilibru de putere, ci o comunitate de putere; nu rivalităţi organizate, ci o pace comună organizată'[411].

Nixon a căutat să readucă în politica externă americană gândirea lui Theodore Roosevelt privind echilibrul de putere. La fel ca Roosevelt, el a considerat că interesul naţional era obiectivul definitoriu în urmărirea strategiei naţionale şi a politicii externe. Recunoscând că interesele naţionale sunt adesea în tensiune unele cu altele şi nu întotdeauna reconciliabile prin aşa-numite rezultate „win-win", el a considerat că sarcina oamenilor de stat era identificarea şi gestionarea acestor diferenţe; acest lucru se putea realiza fie prin atenuarea lor, fie, atunci când era necesar şi în ultimă instanţă, prin depăşirea lor cu forţă, în astfel de cazuri extreme, el tindea să aplice o maximă pe care le-o spunea frecvent colaboratorilor săi: ,,Plătiţi acelaşi preţ când faceţi politică fără entuziasm sau ezitant ca atunci când o faceţi corect şi cu siguranţă".

în viziunea lui Nixon despre politica externă, Statele Unite trebuiau să fie principalul modelator al unui sistem fluid de echilibre schimbătoare. Acest rol nu avea un punct terminus definibil, dar dacă

America ar renunţa la el, în opinia sa, ar fi un haos global. Responsabilitatea permanentă a Americii era participarea la un dialog internaţional şi preluarea conducerii acelui dialog acolo unde era cazul. Prin urmare, în discursul de învestire, Nixon a proclamat „o nouă eră a negocierilor”.

Diplomaţie şi legături

Politica externă a lui Nixon a evidenţiat o abordare dublă în raport cu adversarii: pe de o parte, consolidarea puterii şi a alianţelor americane, în special Alianţa Atlantică; pe de alta, menţinerea unui dialog constant cu adversarii, precum Uniunea Sovietică şi China, prin „era negocierilor”. Prin crearea unor legături între proiectele geopolitice şi cele ideologice, Nixon a căutat să depăşească două obstacole care îngreunaseră sarcina americanilor de a face faţă provocărilor lor internaţionale.

în *Diplomaţie* (1994), am etichetat aceste concepte drept abordarea psihiatrică *versus* abordarea teologică. Primul susţine că negocierile sunt scopuri în sine, astfel încât, odată ce statele adversare se întâlnesc faţă în faţă, disputa lor poate fi tratată ca o neînţelegere gestionabilă şi potenţial rezolvabilă, aproape asemănătoare certurilor personale. în abordarea teologică, adversarii sunt văzuţi ca nişte necredincioşi sau apostaţi, iar însuşi faptul de a negocia cu ei este considerat un fel de păcat.[12]

în schimb, Nixon a văzut negocierile ca un aspect al strategiei generale, ca parte a unei reţele continue de factori relevanţi – printre aceştia, cei diplomatici, economici, militari, psihologici şi ideologici. în ciuda faptului că era un anticomunist învederat, Nixon nu a considerat că diferenţele ideologice în raport cu statele comuniste erau bariere în calea angajării diplomatice. Dimpotrivă, pentru el, diplomaţia a fost metoda preferată de a zădărnici planurile ostile şi de

a transforma relaţiile adverse fie în angajare, fie în izolarea adversarului. Astfel, deschiderea către China s-a bazat pe convingerea că rigidităţile comuniste ale lui Mao Zedong puteau fi contrabalansate prin exploatarea ameninţării sovietice la adresa securităţii Chinei. Totodată, în timpul războiului arabo-israelian din octombrie 1973, convingerea sa că simpatizanţii Moscovei din Orientul Mijlociu nu vor fi capabili să-şi atingă obiectivele regionale prin forţă a creat o deschidere strategică şi psihologică pentru a slăbi influenţa sovietică şi a pune America în situaţia de a intermedia pacea.

Nixon nu a fost niciodată tentat de ideea că stabilirea
unei relaţii personale cu liderii străini ar putea transcende interese naţionale opuse. „Toţi trebuie să recunoaştem că între Statele Unite şi Uniunea Sovietică există diferente foarte profunde şi fundamentale”, a spus Nixon într-un discurs din 1970, de la Adunarea Generală a ONU, explicând că a gândi altfel „ar submina gravitatea dezacordurilor noastre. Progresul real în relaţiile noastre necesită elemente specifice, nu doar de atmosferă. O destindere reală se construieşte printr-o serie de acţiuni, nu printr-o schimbare superficială a stării de spirit aparente. „[13] Negocierea cu adversari ideologici dintr-o poziţie de forţă avea să ducă la o ordine favorabilă intereselor şi aspiraţiilor de securitate americane.

Urmând aceste principii, Nixon, la începutul primului său mandat, a obţinut aprobarea Congresului privind sistemul naţional de apărare antirachetă — o iniţiativă pe care mulţi au văzut-o ca o provocare agresivă la adresa Moscovei. Cu toate acestea, în următoarele decenii, sistemul de apărare antirachetă s-a dovedit o componentă indispensabilă a strategiei. La fel, când forţele siriene susţinute şi

echipate de sovietici au invadat Iordania în 1970, Nixon a invocat o alertă regională; iar când premierul sovietic, Leonid Brejnev, a amenințat să intervină la sfârşitul Războiului de Yom Kippur, în octombrie 1973, Nixon a declanşat o alertă globală. Deşi era de neclintit în privința îngrădirii Uniunii Sovietice, ţelul său suprem era construirea unei structuri de pace. Explicându-şi perspectiva în faţa Adunării Generale a ONU în 1970, Nixon a spus: ,,Puterea este un fapt al vieţii internaţionale. Obligaţia noastră reciprocă este de a disciplina această putere, de a căuta împreună cu alte naţiuni să ne asigurăm că este folosită pentru a menţine pacea, nu pentru a amenința pacea”[14].

Totuşi, cum trebuia definită şi obţinută ,,pacea”? Aparent, George Kennan, arhitectul vizionar al politicii de control de după al Doilea Război Mondial – alături de secretarii de stat Dean Acheson şi John Foster Dulles —, se mulţumise să aştepte declinul Uniunii Sovietice, consolidând puterea americană, încrezător că istoria va aduce în cele din urmă transformarea sau colapsul Uniunii Sovietice. Dar două decenii marcate de un impas tensionat în privința armelor termonucleare, agravate de trauma Războiului din Vietnam, au făcut SUA să aibă nevoie de o strategie mai activă. Politica lui Nixon a fost concepută pentru a determina Moscova şi Beijingul să accepte legitimitatea sistemului internaţional şi să se comporte potrivit unor principii compatibile cu interesele şi cu valorile de securitate ale Americii, exploatându-şi diferendele prin diplomaţie.

Nixon s-a descris drept un negociator priceput. Acest lucru era corect în privința discuţiilor de ansamblu, menite să atragă un interlocutor într-un dialog strategic. Dar reticenta lui fată de confruntarea directă l-a

împiedicat să se implice în echilibrarea şi în ajustarea reciprocă a nuanţelor prin care operează

diplomaţia.

în orice caz, negocierea unor acorduri diplomatice detaliate este o artă de la care preşedinţii ar fi bine să se abţină. Dată fiind uriaşa încredere în sine necesară pentru a ajunge în poziţia de top, preşedinţii, ca negociatori, sunt susceptibili să se dovedească fie prea îngăduitori, fie prea agresivi (sau ambele) – în prima situaţie, atunci când se bazează pe capacitatea lor de a manipula prin farmecul personal, iar în a doua situaţie, când exploatează presiunile care le-au facilitat ascensiunea pe plan intern şi pun semnul de egalitate între diplomaţie şi confruntare.

Un impas diplomatic între lideri de top complică orice ajustare *în cadrul* guvernanţei interne a ambelor părţi — un alt motiv pentru care problemele detaliate ar trebui tratate în eşaloanele inferioare, unde experienţa tehnică este mai concentrată şi indulgenţa mai puţin ameninţătoare la nivel personal. Dacă rămân doar câteva chestiuni pentru etapa finală, liderii vor avea libertatea de a încununa un rezultat substanţial cu o ajustare simbolică şi cu înfloriturі festive.

Punctele forte ale lui Nixon, ca om de stat, se poziţionau la cele două extremităţi ale strategiei geopolitice: rigoare analitică în concepţie şi îndrăzneală deosebită în execuţie. Era excepţional în dialogurile despre obiective pe termen lung şi în eforturile de a-şi atrage omologul către pragul unei acţiuni strategice. Deşi nelinişti la Summitul de la Moscova din 1972, în timpul negocierilor faţă în faţă cu Brejnev privind detaliile limitărilor armelor strategice, Nixon a fost dornic să discute cu Zhou Enlai principiile geopoliticii americano- chineze (şi a făcut-o eficient) în timpul Summitului de la Beijing din acelaşi an, punând bazele unei strategii paralele SUA-China de contracarare a ambiţiilor sovietice

privind hegemonia globală.

Nixon şi-a combinat atitudinea faţă de negocieri cu o strategie nonconformistă din perspectiva politicii externe: crearea de legături. Pe 4 februarie 1969, el a trimis o scrisoare către secretarul de stat, William Rogers, şi secretarul apărării, Melvin Laird, subliniind abordarea noii administraţii.[15] Esenţa acesteia constituia o separare spectaculoasă de tendinţa administraţiilor anterioare de a compartimenta chestiuni aparent disparate:

> Ştiu că administraţia anterioară a considerat că, atunci când percepem un interes reciproc cu URSS într-o anumită chestiune, ar trebui să avem în vedere un acord şi să încercăm să îl izolăm cât mai mult posibil de suişurile şi coborâşurile conflictelor pe alte teme. Poate că acest lucru are sens în numeroase chestiuni bilaterale şi practice, cum ar fi schimburile culturale sau ştiinţifice. Dar, în ce priveşte problemele cruciale ale zilelor noastre, cred că trebuie să încercăm să avansăm pe un front cel puţin suficient de larg, pentru a arăta clar că vedem o relaţie între problemele politice şi cele militare.[16]

Memorandumul a stârnit nelinişte, ca să nu spunem mai mult, în rândul susţinătorilor viziunii predominante, care presupunea negocierea problemelor pe măsură ce apăreau, pentru a preveni contaminarea zonelor în care exista un potenţial de cooperare. O astfel de abordare reflecta structura departamentală a guvernului, în care ministere şi birouri separate făceau lobby pentru „direcţia” preferată. Nixon şi-a dat seama că, la acea vreme, o astfel de segmentare risca să-i permită Uniunii Sovietice să stabilească agenda şi să folosească negocierile ca acoperire pentru a-şi promova ţelurile imperiale.

În cele din urmă, abordarea lui Nixon a modificat puternic calculele sovieticilor. La trei săptămâni după ce Nixon şi-a anunţat pe 15 iulie 1971 intenţia de a vizita China, a fost invitat la un summit la Moscova. în mai 1972 — la doar trei săptămâni după ce a ordonat bombardarea Vietnamului de Nord şi minarea portului Haiphong şi la trei luni după întâlnirea de la nivel înalt de la Beijing — un summit de o săptămână între SUA şi URSS la Moscova avea să demonstreze dorinţa Uniunii Sovietice de stabilizare a relaţiilor cu America. Tratatul de limitare a armelor strategice (SALT I), Tratatul privind rachetele antibalistice (ABM) şi Acordul privind incidentele pe mare au fost semnate de Nixon şi Brejnev în timpul acelui summit, ca paşi către obiectivul propus de Nixon în discursul său de învestire: consolidarea ,,structurii de pace”. Tratatul de interzicere a testelor nucleare subterane din 1974 a reprezentat continuarea procesului, la fel şi Acordurile de la Helsinki din 1975, care au fost convenite în timpul administraţiei ulterioare, în mandatul lui Gerald Ford.

Aceste acorduri au scos în evidentă un alt termen — destindere – care a ajuns să fie asociat cu politica externă a lui Nixon şi a suscitat controverse. Derivat din infinitivul francez *détendre* („a destinde”) şi, prin urmare, învăluit în implicaţii insondabile, acest termen presupunea o relaxare a tensiunilor dintre superputeri. Principala obiecţie la adresa acestuia a fost afirmaţia că diplomaţia americană ar trebui să se concentreze pe subminarea şi, în cele din urmă, pe distrugerea sistemului sovietic şi a celorlalţi adversari. în contrapartidă, Nixon şi cu mine am susţinut că declararea răsturnării întregului sistem ca obiectiv definitoriu ar eclipsa orice controversă, riscând o confruntare supremă într-o eră a armelor de distrugere în masă şi a tehnologiei revoluţionare

în alte domenii. în schimb, noi eram în favoarea unei poziţii militare puternice, dublate de un tip de diplomaţie care să apere interesele strategice americane prin intermediul mai multor opţiuni.

Un alt scop al destinderii a fost acela de a le oferi sovieticilor o mizã în aspecte-cheie ale relaţiei americano- sovietice. Relaţiile urmau să fie încurajate atunci când conduita URSS era responsabilă şi reţinută sau modificată în perioadele de tensiuni. Abordările bazate pe forţă şi pe diplomaţie erau menţinute pe masă simultan şi folosite ca parte a aceleiaşi strategii. După cum vom vedea, Statele Unite au răspuns ferm provocărilor cu risc ridicat, oferind stimulente maxime pentru o atitudine reţinută a celeilalte părţi – ca în criza din Iordania din 1970, în conflictul din Asia de Sud din 1971 şi în războiul din Orientul Mijlociu din 1973. Totodată, viziunea convieţuirii cu adversarii a fost mereu disponibilă.

O călătorie în Europa

Prima călătorie în străinătate a lui Nixon în calitate de preşedinte a avut loc la o lună după învestirea sa, între 23 februarie şi 2 martie 1969. Scopul anunţat a fost „restabilirea unui nou spirit de cooperare”, după ce diferendele privind politicile referitoare la Vietnam şi la Orientului Mijlociu încordaseră relaţia Americii cu aliaţii săi europeni.

Dar scopul nobil al călătoriei s-a confruntat cu complexitatea încercărilor tot mai accentuate ale Europei de a-şi găsi o nouă identitate. Deşi îsi revenise semnificativ din punct de vedere economic după ravagiile celui de-al Doilea Război Mondial, continentul abia începea procesul de creare a instituţiilor comune şi era încă departe de scopul său declarat de a concepe o strategie geopolitică comună. Timp de patru secole, priceperea militară şi

contribuţiile europenilor la filosofia politică modelaseră lumea. Acum însă, naţiunile Europei, mai presus de toate, se temeau de presiunile sovietice susţinute de forţă militară. Drept urmare, deşi considerau indispensabil sprijinul militar american prin intermediul NATO, aliatii vizau şi obţinerea unei autonomii mai mari în conturarea viitorului lor politic şi, mai ales, economic.

Nixon se aventurase pentru prima dată în politica externă ca membru al Congresului în Comisia Herter din 1947 — un precursor al Planului Marshall din 1948. Călătoria membrilor comisiei în Europa în toamna anului 1947 a contribuit la modelarea angajamentului de durată al lui Nixon privind o legătură organică între America şi continent. La acea vreme, Europa era dornică de o conexiune mai profundă cu America. Un sfert de secol mai târziu, când Nixon a devenit preşedinte, liderii europeni erau încă preocupaţi de evoluţia internă a continentului, fiind implicaţi doar nominal în consolidarea parteneriatului politic cu SUA.

Şi ca lucrurile să fie mai complicate, în decurs de un an de la vizita lui Nixon, toate guvernele europene importante aveau să fie înlocuite din motive interne. Două luni mai târziu, Charles de Gaulle – care se opusese de două ori aparteneţei britanicilor la Comunitatea Europeană, predecesorul UE – s-a pensionat şi a fost urmat în funcţie de Georges Pompidou. De asemenea, cancelarul Kurt Georg Kiesinger, gazda noastră din Germania, care a urmat practic direcţia lui Adenauer, avea să fie înlocuit înainte de finalul anului cu Willy Brandt, care a adoptat o politică mai flexibilă faţă de Uniunea Sovietică sub egida *Ostpolitik.*— Prim-ministrul Harold Wilson, gazda noastră din Marea Britanic, a pierdut alegerile în faţa liderului conservator, Edward Heath, care încerca să

îndepărteze Londra de Washington, acordând o prioritate mai mare asigurării aderării la Europa unită decât încurajării legăturilor tradiţionale ale Marii Britanii cu America. Prin urmare, Nixon s-a îmbarcat într-o călătorie pentru a transmite asigurările pe termen lung ale Americii unui grup de lideri axaţi pe orizonturile lor politice interne.

Dar acestea nu erau singurele ironii ale vizitei sale de opt zile. Chiar dacă Lau încurajat să iniţieze discuţii cu Uniunea Sovietică cu privire la controlul armelor nucleare şi la încheierea Războiului din Vietnam, gazdele sale s-au arătat neliniştite când a acceptat recomandările lor pe o bază largă, „La momentul potrivit şi cu o pregătire adecvată, Statele Unite vor intra în negocieri cu Uniunea Sovietică privind o paletă largă de chestiuni”, a declarat Nixon la sediul NATO de la Bruxelles, recunoscând că astfel de discuţii „îi vor afecta pe aliaţii noştri europeni”, deşi negocierile urmau să fie purtate de Statele Unite pe cont propriu. Având în vedere acest lucru, el a subliniat importanţa menţinerii cooperării şi unităţii: „Vom face acest lucru pe baza consultării şi cooperării depline cu aliaţii noştri, deoarece ştim că succesul negocierilor depinde de unitatea noastră”[17].

Declaraţia a generat ambivalenţă. Aliaţii europeni au salutat sprijinul împotriva ameninţării sovietice, dar s-au arătat neliniştiţi cu privire la ceea ce ar putea presupune, de fapt, negocierile americano-sovietice. Pretinsa intenţie a lui Nixon de a injecta fluiditate diplomatică într-o situaţie internaţională îngheţată a produs un amestec de aprobare şi de anxietate, iar apelul său la „consultare autentică cu aliaţii înainte de fapt” a ridicat semne de întrebare cu privire la coeziunea alianţei, care s-au menţinut până în zilele noastre.

în mandatul lui Nixon, relaţia dintre SUA şi Europa a evoluat la nivel de cooperare şi la nivel consultativ,

iar angajamentul personal al lui Nixon faţă de NATO a fost omniprezent. Au fost explorate şi probleme structurale mai profunde, dar nu au fost rezolvate: ce grad de cooperare era necesar în afara zonei Tratatului Nord-- Atlantic, de exemplu în Orientul Mijlociu sau în Asia? De câtă unitate avea nevoie Alianţa într-o lume fragmentată şi marcată de avânt tehnologic? Câtă diversitate ar putea suporta?

O parte din ambivalenţă poate fi pusă pe seama Războiului din Vietnam, pe care liderii europeni l-au perceput, în general, ca o diversiune în raport cu propriile interese de securitate. Maniera diferită în care America şi Europa au evaluat riscul global a creat provocări suplimentare, cum ar fi *Ostpolitik,* care susţinea o abordare politică avansată a Uniunii Sovietice.

O transformare semnificativă a relaţiilor atlantice s-a produs în timpul celui de-al treilea an al mandatului lui

Nixon în domeniul economic. Acordul de la Bretton

Woods din 1944 a stabilit rate de schimb fixe între valutele străine şi dolar şi le-a permis guvernelor să schimbe dolari în aur la 35 de dolari per uncie. Acordul a funcţionat bine timp de două decenii, dar la sfârşitul anilor 1960 era supus unei tensiuni tot mai mari.[18] Pe măsură ce şi-au revenit după cel de-al Doilea Război Mondial, Europa de Vest şi Japonia au acumulat rezerve de dolari — 40 de miliarde de dolari până în 1971, în comparaţie cu rezervele de aur din SUA în valoare de 10 miliarde de dolari. Neîncrezătoare în capacitatea SUA de a susţine convertibilitatea în aur, guvernele străine, în frunte cu Franţa, au cerut ca din ce în ce mai mulţi dolari să fie schimbaţi în aur.[19]

Nixon a reacţionat cu hotărârea-i caracteristică. în august 1971, el a discutat timp de trei zile la Camp David cu consilierii săi economici. Preşedintele Rezervelor Federale, Arthur Burns, a încercat să păstreze sistemul Bretton Woods, dar secretarul pentru Trezorerie, John – Gonnally, şi directorul

Biroului de Gestiune şi Buget, George Shultz, erau în favoarea întreruperii legăturii dolar-aur. Shultz a mers până acolo încât a propus un nou sistem de rate de schimb flotante.[20] Fiind de aceeaşi părere cu Gonnally şi Shultz, Nixon a considerat că nu mai putea fi menţinută convertibilitatea dolar—aur şi că orice încercare de a o păstra ar provoca atacuri speculative asupra dolarului. El a anunţat suspendarea temporară a convertibilităţii dolarului în aur duminică, 15 august.—

Această decizie şi maniera unilaterală în care a fost luată i-au deranjat pe unii aliaţi. Franţa s-a opus ferm suspendării legăturii. Ministrul francez de finanţe, Valéry Giscard d'Estaing (ulterior preşedinte al Franţei), era îngrijorat de faptul că, fără această legătură, inflaţia economică americană se putea răspândi în tot sistemul financiar global.[21] La rândul său, Germania de Vest era îngrijorată că schimbarea bruscă şi unilaterală anunţa o recrudescentă a naţionalismului economic.[22] Pentru a calma aceste anxietăţi şi a contura un nou aranjament monetar pe termen lung, subsecretarul pentru Trezorerie, Paul Volcker, s-a întâlnit cu omologii săi europeni.

Aceste eforturi au culminat cu Acordul Smithsonian din decembrie 1971, care a devalorizat dolarul şi a stabilit noi rate de schimb. Dar ratele de schimb fixe s-au dovedit dificil de susţinut fără etalonul aur, iar acordul s-a prăbuşit în februarie 1973, determinând marile economii să adopte rate de schimb flotante.[23] în ciuda temerilor iniţiale, sistemul încă persistă. Deciziile spectaculoase ale lui Nixon de la Câmp David au direcţionat ordinea monetară globală către un echilibru mai flexibil, dar în cele din urmă mai durabil.

în 1973, Nixon a reacţionat la dezbaterile continue privind sistemul monetar, precum şi la neliniştea europenilor cu privire la armele nucleare şi la

Războiul din Vietnam propunând „Anul Europei”. Acest lucru a implicat o declaraţie de parteneriat pe termen lung între – Europa şi Statele Unite, după încheierea Războiului din Vietnam care se prefigura la acel moment.

într-un discurs susţinut la New York în aprilie 1973, am propus, în numele lui Nixon, ca SUA şi partenerii săi europeni să ajungă până la sfârşitul anului la o declaraţie de scopuri comune atât în domenii politice, cât şi strategice — după modelul Cartei Atlanticului, semnată de Franklin Roosevelt şi Winston Churchill la 14 august 1941. Scopul era actualizarea eforturilor comune de securitate în raport cu dezvoltarea tehnologică şi definirea unor scopuri politice comune în lumina evoluţiei crizelor din diferite părţi ale lumii. Propunerea s-a dovedit prematură. Aliaţii noştri au fost receptivi la o reformulare a obiectivelor strategice care implicau securitatea lor imediată, dar s-au opus definiţiilor globale ale unităţii politice transatlantice.

Nixon a susţinut structura NATO, a apărat ferm libertatea Berlinului şi a obtinut un statut îmbunătăţit f > > pentru acel oraş, ceea ce a pus capăt unui deceniu şi mai bine de crize şi de ameninţări privind accesul în Berlin. Totodată, el a menţinut un dialog politic continuu cu NATO şi principalii lideri europeni. După plecarea sa din funcţie, iniţiativele americane în afara zonei NATO — cum a fost cazul operaţiunilor de contrainsurgenţă din Afghanistan sau Irak — s-au bucurat de sprijin european, dar mai mult pentru a menţine angajamentul american de apărare a Europei împotriva Rusiei decât pentru a exprima un scop global comun. Prin urmare, obiectivul suprem al lui Nixon privind o relaţie organică cu Europa pe probleme globale a rămas pe ordinea de zi până în prezent.

Războiul din Vietnam şi încheierea acestuia

Gând Nixon şi-a început mandatul, SUA erau implicate în Vietnam de aproape două decenii; până

la momentul învestirii sale în funcţie, în ianuarie 1969, 30 000 de militari americani muriseră în luptă, iar în toată ţara avuseseră loc numeroase proteste împotriva războiului, unele dintre ele violente. La prima mea întâlnire cu Nixon de după alegeri, la hotelul Pierre, el a subliniat că era hotărât să pună capăt Războiului din Vietnam în timpul primului său mandat. El le-a făgăduit familiilor militarilor căzuţi în lupte un rezultat compatibil cu onoarea Americii. Avea să încerce să obţină acest lucru printr-o diplomaţie de legături în raport cu Uniunea Sovietică. Poate că şi ideea sa de deschidere către China

avea să joace un rol. Dar nu dorea să trădeze idealurile. Securitatea popoarelor libere, precum şi pacea şi progresul la nivel internaţional depindeau de restabilirea şi, în cele din urmă, de reînnoirea conducerii americane. Era necesar ca eforturile militare şi politice să fie în continuare simultane.

SUA se alăturaseră apărării Vietnamului de Sud împotriva insurgenţilor comunişti trimiţând consilieri militari încă din perioada preşedintelui Harry Truman. Eisenhower a sporit ajutorul american şi a mărit numărul

de consilieri militari atasati ai Ambasadei SUA din – Saigon de la 35 la aproape 700 până în 1956.[24] Spre finalul celui de-al doilea mandat al său, Eisenhower a conchis că noile rute de aprovizionare deschise odată cu invazia nord-vietnamezilor în Laos şi Cambodgia, două ţări slabe şi neutre de la graniţa cu Vietnamul de Sud, ameninţau progresiv siguranţa Saigonului şi trebuiau să întâmpine rezistenţă.

Acest sistem de aprovizionare, numit ulterior Drumul Ho Şi Min, traversa jungla sălbatică de-a lungul graniţei de vest a Vietnamului de Sud, lungă de peste 960 de kilometri, ceea ce îl facea dificil de descoperit, de ţintit sau de interceptat. Devenise

pivotul strategiei nord- vietnameze de a submina şi, în cele din urmă, de a răsturna guvernul sud-vietnamez.

în timpul tranziţiei prezidenţiale din 1960, Eisenhower l-a sfătuit pe succesorul său, John F. Kennedy, să desfăşoare forţe de luptă americane în regiune şi, dacă era necesar, să se opună incursiunilor în ţările de graniţă neutre. Kennedy nu a urmat imediat sfatul lui Eisenhower, căutând în schimb o soluţie politică prin negocieri cu Hanoiul. Rezultatul a fost Acordul internaţional privind neutralitatea Laosului din 1962. Dar când guvernul de la Hanoi a încălcat ulterior neutralitatea Laosului printr-o infiltrare sporită, Kennedy a reacţionat trimiţând 15 000 de soldaţi americani să antreneze şi să consilieze unităţile de luptă sud-vietnameze. Considerând că liderul autocrat al
Vietnamului de Sud, Ngo Dinh Diem, nu avea un sprijin larg şi voinţa politică de a câştiga, administraţia Kennedy a încurajat armata ţării să-l înlocuiască. Acea lovitură de stat, care a dus la asasinarea lui Diem la 2 noiembrie 1963, a golit guvernul sud-vietnamez în toiul unui război civil în care, prin definiţie, guvernul asediat este premiul cel mare. Nord-vietnamezii s-au folosit acest prilej pentru a introduce în ţară unităţi de luptă regulate în scopul consolidării forţelor de gherilă.

După asasinarea lui Kennedy pe 22 noiembrie 1963, Lyndon B. Johnson a intensificat eforturile militare ale SUA în Vietnam, la sfatul echipei de securitate naţională pe care o moştenise de la Kennedy (singurul disident fiind George Ball, subsecretarul de stat).— Totuşi, – Johnson avea să realizeze curând că ambiguităţile politice din regiune erau agravate de complexitatea elaborării unei strategii militare.

însăşi amploarea desfăşurării militarilor americani

într- o locaţie atât de îndepărtată crea un imperativ pentru America de a pune capăt războiului rapid. Dar strategia guvernului de la Hanoi a fost să prelungească conflictul, astfel încât să-i epuizeze pe americani din punct de vedere psihologic. în confruntarea dintre o armată mecanizată şi forţe de gherilă cu baze în junglă, acestea din urmă se bucură de avantaj, în sensul în care câştigă atâta timp cât nu pierd. Până în ianuarie 1969, Vietnamul de Nord consolidase treimea vestică a Laosului şi porţiuni din Gambodgia, în care puterea americană nu avea acces, folosindu-le ca baze prin intermediul cărora îşi trimitea majoritatea proviziilor în Vietnamul de Sud, punând în pericol porţiunea de la extremitatea sudică a Vietnamului de Sud, inclusiv Saigonul. Astfel, se afla din punct de vedere logistic într-o situaţie favorabilă pentru a testa rezistenţa americană pe plan intern, prin aplicarea unei strategii despre care premierul nord-vietnamez, Pham Van Dong, îi spusese corespondentului *New York Times,* Harrison Salisbury, că se bazează pe credinţa că nord- vietnamezii sunt mai profund implicaţi în Vietnam decât americanii – în esenţă, că mai mulţi vietnamezi decât americani erau pregătiţi să moară pentru Vietnam.[25]

Blocajul pe câmpul de luptă şi pierderile tot mai mari au creat o fractură civică pe frontul intern american. A început în campusurile universitare în timpul administraţiei Johnson, ca o dezbatere asupra obiectivelor şi aspectelor fezabile. Până când Nixon a depus jurământul ca preşedinte, se transformase într-o confruntare privind relaţia dintre valorile americane şi metodele americane: era just acest război? Dacă era nedrept, nu era mai bine să renunţăm la această iniţiativă? Deşi fusese iniţial considerată radicală, această ultimă variantă a devenit curând o convingere larg răspândită în

rândul unor părţi importante ale elitei americane.

Excepţionalismul american a fost răsturnat cu susul în jos; idealismul just care inspirase şi susţinuse asumarea de către SUA a unor responsabilităţi la nivel internaţional după cel de-al Doilea Război Mondial era acum, în lumina Războiului din Vietnam, invocat pentru a repudia rolul global al Americii în totalitatea sa. Criza de credinţă provocată de situaţia din Vietnam nu viza doar războiul, ci înseşi caracterul şi esenţa scopurilor americane.

Pe măsură ce colocviile de la colegii s-au transformat în demonstraţii de masă, s-a ajuns la un punct în care, în anul electoral 1968, preşedintelui Johnson i-a fost interzis să apară în public, cu excepţia bazelor militare. Cu toate acestea, retragerea unilaterală din război era în continuare nepopulară în rândul publicului larg şi atât Hubert Humphrey, candidatul democrat la preşedinţie, cât şi rivalul său republican, Richard Nixon, au respins retragerea unilaterală, dar au promis în campanie că vor căuta o modalitate de a pune capăt războiului prin negociere.

Nixon nu a fost explicit în privinţa metodei, spunând doar că va fi o abordare nouă; platforma de *protest* democrată vorbea despre retragere, dar fără a menţiona particularităţi. Chestiunea care a creat diviziuni în Partidul Democrat şi care a suscitat revolte la convenţia *f* > prezidenţială viza un articol principal, care prevedea retragerea *reciprocă* a ambelor forţe militare (americane şi nord-vietnameze) din Vietnamul de Sud. în ce priveşte amploarea retragerii americane, propuse de senatorul Edward „Ted” Kennedy şi de alţi democraţi pacifişti, se menţiona doar „un număr semnificativ”[26].

De la prima noastră întâlnire, Nixon insistase asupra unui rezultat onorabil în Vietnam, ca o

componentă a poziţiei de lider mondial a Statelor Unite. în perioada de tranziţie de după alegeri, am considerat că „onorabil” înseamnă să le oferim oamenilor din Indochina, care luptaseră pentru libertate, ocazia de a-şi croi propria soartă. La acea vreme, protestul intern începuse să se axeze pe retragerea unilaterală; Nixon a respins categoric acest lucru. în opinia sa, interesul naţional impunea găsirea unei soluţii între victorie şi retragere. Retragerea necondiţionată, în viziunea lui Nixon, era drumul către abdicare spirituală şi geopolitică; cu alte cuvinte, un declin grav al relevanţei americane în ordinea internaţională.

Odată învestit, Nixon a descoperit motive practice pentru a respinge retragerea unilaterală. Şefii de stat major interarme au estimat că pregătirea pentru retragerea unei jumătăţi de milion de soldaţi şi a echipamentului acestora va dura şaisprezece luni. Chiar dacă acceptăm că estimarea şefilor era afectată de reticenţa lor faţă de această idee, experienţa haotică a retragerii celor 5 000 de soldaţi americani din Afghanistan în 2021 demonstrează potenţiala dezordine a retragerii unilaterale în condiţii de război. în Vietnam, în 1969, forţele americane care numărau peste 150 000 de militari înfruntau cel puţin 800 000 de nord-vietnamezi — şi un număr similar de sud-vietnamezi al căror comportament, dacă s-ar fi simţit trădaţi, putea varia de la ostilitate la panică.

Prin urmare, Nixon, aşa cum spusese în timpul campaniei, era hotărât să implementeze o diplomaţie prin legături cu Uniunea Sovietică. El a urmat această strategie chiar şi în contextul unei ofensive nord-vietnameze, care a debutat la circa trei săptămâni după învestirea lui Nixon — înainte ca acesta să fi făcut vreo mişcare militară majoră – şi care a provocat peste 6 000 de victime în rândul

americanilor în primele şase luni ale preşedinţiei sale.[27]

Nixon a încercat să determine Moscova, printr-o combinaţie de diplomaţie şi presiune, să renunţe la sprijinul pentru Hanoi. Echipa mea a elaborat un plan diplomatic exploratoriu, în care prezentam concesiile pe care eram pregătiţi să le facem nord-vietnamezilor, eventual prin intermediul Moscovei. Concomitent, echipa a elaborat şi opţiuni privind escaladarea militară (care implicau, în esenţă, o blocadă şi reluarea bombardamentelor), sub numele de cod „Duck Hook”.— Dacă oferta noastră era respinsă de Moscova, Nixon avea să încerce să o impună prin forţă militară. (De fapt, opţiunile militare au fost utilizate în mare parte trei ani mai târziu, în mai 1972, ca reacţie la ofensiva puternică de ,,Paşte” a forţelor de la Hanoi.)

Cyrus Vance, care negociase cu Vietnamul de Nord în numele administraţiei Johnson, părea receptiv la ideea de a fi numit negociator special în cazul în care propunerea noastră avea să fie acceptată. Cu aprobarea lui Nixon, i- am prezentat ideea (fără a-i da detalii) lui Anatoli Dobrînin, ambasadorul sovietic în Statele Unite. Nu am primit niciodată un răspuns de la Moscova, dar într-o întâlnire din august 1969 — prima mea întâlnire cu nord- vietnamezii — ministrul adjunct al afacerilor externe, Xuan Thuy, a dat de înţeles că era la curent cu propunerea, respingând-o pe motiv că autorităţile de la Hanoi nu ar negocia niciodată prin intermediul unei terţe părţi.

în vreme ce se discutau soluţiile diplomatice, Nixon a prezentat lumii, pe 25 iulie 1969, un plan strategic cuprinzător pentru Asia de Sud-Est.[28] Pentru a susţine acest discurs, el a ales insula Guam din Pacificul de Vest, o locaţie neobişnuită, în timpul unei opriri de o după- amiază, într-o deplasare în jurul lumii — la scurt timp după ce îi întâmpinase pe

astronauţii americani care tocmai se întorseseră de pe Lună.

într-o declaraţie aparent spontană la o conferinţă de presă — de fapt pregătită cu grijă la Casa Albă şi cizelată pe drum —, Nixon şi-a prezentat politica din Asia de Sud- Est, ca o modalitate de a sublinia relaţiile americane cu partenerii regionali. Invocând pericolele reprezentate de China comunistă, Coreea de Nord şi Vietnamul de Nord,
Nixon a continuat să susţină că Statele Unite „trebuie să evite genul de politică ce a făcut ţările din Asia să fie atât de dependente de noi, încât să fim târâţi în conflicte precum cel din Vietnam”. Inevitabil, jurnaliştii care îl însoţeau în deplasare au solicitat mai multe detalii, pe care Nixon era pregătit să le furnizeze. El a răspuns:

> Cred că a sosit momentul ca Statele Unite, în relaţiile noastre cu toţi prietenii noştri asiatici, să se exprime clar cu privire la două aspecte: în primul rând, că ne vom respecta angajamentele din tratat [...] dar, în al doilea rând, că în privinţa chestiunilor de securitate internă, în privinţa chestiunilor de apărare militară, cu excepţia ameninţării din partea unei mari puteri, care implică arme nucleare, Statele Unite vor încuraja şi au dreptul să se aştepte ca aceste chestiuni să fie gestionate din ce în ce mai mult chiar de naţiunile asiatice, iar responsabilitatea în acest sens să fie preluată de naţiunile asiatice înseşi.[29]

„Doctrina Nixon”, aşa cum avea să fie denumită, cuprindea trei principii esenţiale:

- Statele Unite îşi vor respecta toate angajamentele din tratat.
- Vor oferi un scut dacă o putere nucleară va ameninţa

libertatea unei naţiuni aliate cu noi sau a unei

naţiuni a cărei supravieţuire era considerată de Statele Unite vitală pentru securitatea noastră şi a regiunii în ansamblu.

- în cazurile care implică alte tipuri de agresiune — adică agresiunea convenţională a unor puteri non- nucleare —, SUA vor furniza asistentă militară şi economică la cerere. Dar se vor aştepta ca naţiunea direct ameninţată să îşi asume responsabilitatea principală privind asigurarea forţelor militare de aparare.[30]

în cadrul „vietnamizării”, aşa cum a ajuns să fie numită, SUA aveau să furnizeze, potrivit celui de-al treilea principiu, echipament şi instruire militară, precum şi sprijin aerian continuu, pentru a le permite forţelor de la Saigon să reziste până când vor fi suficient de puternice să se apere singure. Doctrina Nixon era menită să demonstreze hotărârea americanilor şi să sugereze capacitatea sud-vietnameziior, astfel încât autorităţile de la Hanoi să fie de acord cu un rezultat politic care să le permită oamenilor din Vietnamul de Sud să-şi decidă propriul viitor.

Nixon a promis să menţină angajamentele SUA faţă de aliaţii din tratat, precum Coreea de Sud şi Thailanda, dar şi să apere alte naţiuni din Asia, care erau ameninţate de puteri nucleare, adică de China şi de Uniunea Sovietică. Spre deosebire de predecesorii săi, el a corelat nivelul ajutorului american şi asumarea de către naţiunile ameninţate a responsabilităţii privind propria apărare. Scopul de fond era acela de a asigura ţările care îşi bazau supravieţuirea pe încrederea în rolul Americii că negocierile pentru încheierea Războiului din Vietnam nu vor marca o retragere strategică din Asia.—

în tot acest timp, negocierea oficială cu Vietnamul de Nord, decisă chiar la sfârşitul preşedinţiei lui

Johnson, a continuat în timpul mandatului lui Nixon. Sub umbrela sa, reprezentanţi ai autorităţilor de la Hanoi, ai SUA, ai administraţiei de la Saigon şi ai Frontului de Eliberare Naţională din Vietnamul de Sud aveau să se întâlnească în sesiuni săptămânale la hotelul Majestic din Paris. Hanoiul nu a considerat niciodată aceste discuţii ca parte a unui proces diplomatic, ci mai degrabă ca o altă etapă a strategiei sale psihologice de a submina voinţa americană şi de a răsturna guvernul sud-vietnamez „nelegitim”.

în aceste negocieri, care fuseseră anunţate cu atâta speranţă de preşedintele Johnson în ultimele zile ale campaniei prezidenţiale din 1968, Hanoiul avea un obiectiv dublu: subminarea legitimităţii guvernului sud- vietnamez refuzând mai întâi să negocieze cu acesta, apoi insistând ca Frontul de Eliberare Naţională comunist să fie partenerul de negocieri sud-vietnamez. După un compromis care le-a permis ambelor părţi sud- vietnameze care-şi revendicau legitimitatea să se alăture negocierilor oficiale, Hanoiul a refuzat să discute despre orice chestiune importantă. Obiectivul său era să tergiverseze până când epuizarea sau discordia internă avea să oblige Statele Unite să-şi abandoneze aliatul sud- vietnamez. Forumul oficial de la hotelul Majestic, la care a participat o delegaţie nord-vietnameză condusă de Xuan Thuy, s-a remarcat prin faptul neobişnuit că în patru ani de aşa-zise negocieri nu s-a înregistrat nici un progres, lăsând în urmă doar o succesiune de declaraţii formale, fără bază reală.

Până în vara lui 1969, Nixon explorase rolul de intermediar al Moscovei pentru a obţine ceea ce noi numeam un rezultat onorabil. Dar înainte de a opta pentru intensificarea presiunii, el a decis să mai facă un efort pentru a demara negocierile. Acesta a

implicat două părţi, eu fiind trimis să mă întâlnesc cu Xuan Thuy la Paris pe 4 august 1969, motiv pentru care nu am mai participat la călătoria în jurul lumii. A fost o primă întâlnire clandestină, care, până în luna aprilie a anului următor, devenise un canal secret între Le Duc Tho şi
mine.

Franţa era singura tară NATO care menţinea relaţii diplomatice cu Hanoiul, iar întâlnirea fusese organizată de Jean Sainteny, ambasadorul Franţei la Hanoi. Soţia lui Sainteny îmi devenise prietenă personală după ce a participat timp de trei luni la seminarul internaţional pe care l-am predat la şcoala de vară de la Harvard. Drept urmare, prima întâlnire secretă dintre administraţia Nixon şi oficialii vietnamezi a avut loc în apartamentul elegant al lui Sainteny de pe Rue de Rivoli. Acesta ne-a prezentat vietnamezilor şi ne-a avertizat să nu stricăm nici o piesă de mobilier.

A urmat o discuţie care a anticipat următorii trei ani de blocaje. Xuan Thuy a susţinut un discurs despre natura epică a luptei pentru independenţă a vietnamezilor şi despre hotărârea autorităţilor de la Hanoi de a o continua până la capăt. Aveam să îl mai aud de nenumărate ori în următorii ani, încheindu-se cu o declaraţie privind condiţiile prealabile ale autorităţilor de la Hanoi. La rândul meu, am explicat disponibilitatea noastră de a negocia pe baza unui proces politic la care să poată participa toate părţile – inclusiv comuniştii.

Nixon mă instruise să profit de ocazie pentru a face un pas îndrăzneţ: trebuia să transmit că, dacă nu primim nici un răspuns semnificativ la propunerea noastră pe nici unul dintre canalele de negociere până la 1 noiembrie, va trebui să luăm în calcul alte măsuri decât cele diplomatice — adică forţa militară. Xuan Thuy, care, la fel ca toţi

negociatorii vietnamezi pe care i-am întâlnit, s-a comportat cu o curtoazie impecabilă, a răspuns repetând condiţiile prealabile ale guvernului de la Hanoi: retragerea tuturor forţelor americane şi demisia guvernului de la Saigon înainte de orice negocieri semnificative.

Dat fiind că nu avea intenţia să discute asemenea condiţii, Nixon a decis să repete ultimatumul pe 20 octombrie, în discuţia de la Casa Albă cu ambasadorul sovietic, Dobrînin. Nixon a scos un caiet galben din sertarul biroului său din Biroul Oval şi i l-a dat ambasadorului, spunând: „Ar fi bine să luaţi notiţe”[31]. Dobrînin a adresat întrebări menite să lămurească lucrurile şi a susţinut că nu cunoaşte chestiunile de fond.

Pentru a sublinia termenul-limită față de Moscova şi Hanoi, Nixon a mers până acolo încât a programat un discurs despre Vietnam pe 3 noiembrie, în care a evidenţiat ultimatumul. S-a dovedit a fi unul dintre cele mai elocvente discursuri ale sale.

Sfidând protestele care paralizaseră Washingtonul timp de săptămâni, Nixon a făcut apel la „marea majoritate tăcută” din America să se declare ferm în favoarea unei păci onorabile:

> Nu lăsaţi istoria să consemneze că, atunci când America era cea mai puternică naţiune din lume, am trecut pe cealaltă parte a drumului şi am permis ca ultimele speranţe de pace şi de libertate a milioane de oameni să fie sufocate de forţele totalitarismului. Aşadar, în seara aceasta, vă cer sprijin vouă, marea majoritate tăcută a compatrioţilor mei americani.[32]

Dar acum, o situaţie unică în decursul colaborării mele cu Nixon, el făcea un pas înapoi de la o direcţie pe care o anunţase. Dat fiind că ne apropiam de termenul-limită din noiembrie fără să existe o schimbare de atitudine la

Hanoi sau o decizie prezidenţială importantă, am scris două memorandumuri pe principiul că un consilier pentru securitate îi datorează preşedintelui o analiză a aspectelor legate de deciziile importante.

Primul memorandum a examinat măsura în care vietnamizarea putea ajuta cu adevărat la atingerea obiectivelor convenite. Al doilea memorandum, trimis o zi mai târziu, a analizat stimulentele pentru o soluţie diplomatică în strategia existentă.[33]

Nixon a decis să-şi menţină direcţia *de fado.* Evitând escaladarea militară cu care ameninţase şi pentru care se pregătea echipa sa, dar şi retragerea unilaterală pretinsă de Hanoi şi de protestatarii interni, el a optat, în esenţă, pentru procesul de „vietnamizare” pe care îl conturase în conferinţa sa de presă din Guam. în discursul său de pe 3 noiembrie, el şi-a descris strategia drept o retragere progresivă a trupelor americane pe fondul continuării negocierilor – aşteptând până când autorităţile de la Saigon vor fi suficient de puternice pentru un rezultat politic care să-i permită poporului din Vietnamul de Sud să-şi decidă propria soartă. Vietnamizarea, aşa cum a fost descrisă de secretarul pentru apărare, Melvin Laird, – şi anunţată de Nixon — implica un proces de retragere treptată a forţelor americane şi înlocuirea acestora cu trupe sud-vietnameze. Până la momentul discursului, era deja în curs retragerea a aproximativ 100 000 de forţe americane.

La acea vreme, decizia lui Nixon m-a neliniştit. De-a lungul anilor, reflectând asupra alternativelor, am ajuns la concluzia că Nixon alesese calea mai înţeleaptă. Dacă şi-ar fi urmat primele instincte, s-ar fi confruntat cu o criză de cabinet, agravată de paralizia naţională provocată de demonstraţii de protest din marile oraşe. Deschiderea către China era încă doar o idee; nu primiserăm încă primul

răspuns de la Beijing.— Uniunea Sovietică nu fusese încă intimidată în Orientul Mijlociu sau cu privire la Berlin, iar negocierile cu aceasta se aflau încă într-un stadiu exploratoriu. Totodată, la începutul acelui an crucial, aliaţii noştri europeni îşi arătaseră aversiunea faţă de războiul din Asia de Sud-Est în timpul călătoriei lui Nixon în Europa.

Aşadar, în ciuda rezervelor mele iniţiale, am pus în practică încrezător decizia lui Nixon în anii care au urmat. Şi Nixon, şi eu eram convinşi că stabilitatea structurii internaţionale în evoluţie trebuia susţinută de

credibilitatea strategică americană – nu irosită, mai ales când era vorba de China şi de Rusia. Făcând abstracţie de *f* *f* dispreţul elitelor, Nixon s-a străduit să îşi îndeplinească promisiunile faţă de „majoritatea tăcută" a Americii, pentru a evita o înfrângere umilitoare în Vietnam, dar *şi* pentru a nu le mai trimite fiii într-o luptă neconcludentă. Compatibilitatea acestor obiective a făcut obiectul unei dezbateri naţionale continue, generând constrângeri impuse de frământările din campusuri şi de pe străzi, precum şi o reflecţie constantă în anturajul lui Nixon.

Guvernul de la Hanoi nu luptase zeci de ani împotriva Franţei şi a Americii deopotrivă de dragul unui proces politic sau al unui compromis negociat, ci pentru a obţine o victorie politică totală. Pentru a explora fiecare cale de negociere, Nixon a reluat discuţiile politice secrete cu Hanoiul. Acesta l-a trimis pe Le Duc Tho, negociatorul- şef şi membru al Biroului Politic, la Paris, unde mă întâlneam cu el cam o dată la trei luni. Dar aceste discuţii au fost mai consistente doar în comparaţie cu negocierile oficiale, deşi nu semnificativ. La fiecare sesiune de discuţii, Le Duc Tho a citit o declaraţie care enumera presupusele transgresiuni americane împotriva

Vietnamului, Condiţiile minime şi maxime ale Hanoiului ƒ ƒ au rămas neschimbate: guvernul de la Saigon să fie înlocuit cu personalităţi pacifiste şi toate trupele americane să fie retrase ca preludiu la negocieri. Când am explorat ce însemna pentru el „pacifist”, s-a dovedit că nici o personalitate politică consacrată din Vietnamul de Sud nu îndeplinea criteriile sale,

Nixon a rămas neclintit. Doi ani mai târziu, pe 25 ianuarie 1972, spre uimirea presei, care îl acuza de multă vreme că neglijează procesul de pace, el a dat publicităţii înregistrarea celor doi ani de negocieri secrete ale mele cu Le Duc Tho. într-un discurs ţinut în aceeaşi seară, el a prezentat, în esenţă, o ofertă finală, ce presupunea încetarea focului, autoguvernarea sud-vietnameză şi retragerea americană, strategie adoptată discret începând cu discursul de pe 3 noiembrie 1969,[34]

Autorităţile de la Hanoi au reacţionat lansând, pe 30 martie 1972, „Ofensiva de Paşte” împotriva Vietnamului de Sud, desfăşurând toate diviziile sale de luptă, cu o singură excepţie, pe durata căreia au cucerit o capitală de provincie, Quang Tri, pentru prima dată de la învestirea lui Nixon, Probabil că s-au gândit că America nu va pune în pericol summitul programat la Moscova în mai, pe fondul escaladării militare, într-un an electoral.

însă la acel moment ne apropiam de obiectivele noastre privind vietnamizarea: până la sfârşitul anului 1971, toate unităţile de luptă fuseseră retrase. Până la sfârşitul anului 1972, rămăseseră mai puţin de 25 000 de soldaţi americani în ţară, faţă de o jumătate de milion în ziua în care Nixon a preluat mandatul. Forţele terestre sud- vietnameze, cu sprijin aerian american, se aflau acum în fruntea luptelor, respingând cea mai recentă ofensivă a forţelor de la Hanoi. Decesele în rândul americanilor au scăzut drastic de la 16 899 în 1968 la 2 414 în

1971 şi la 68 în 1973, când SUA şi-au retras trupele rămase după Acordurile de pace de la Paris,[35]

Momentul ales pentru Ofensiva de Paşte a sporit miza oricărei mişcări pe care o putea face Nixon în replică.

Vizita sa de stat în China fusese un prim pas istoric înspre transformarea Războiului Rece; întrevederile ocazionate de Summitul de la Moscova de la sfârşitul lunii mai aveau
să fie un alt eveniment marcant. La Washington, toate forţele favorizau o atitudine reţinută din punct de vedere militar. Previzibil, Nixon a respins această abordare.

în dimineaţa de 8 mai 1972, cu ocazia unei întruniri a CSN la Casa Albă, preşedintele a recunoscut că represaliile ar putea pune în pericol Summitul de la Moscova şi lunile de muncă pentru pregătirea acestuia. Dar lipsa de acţiune sau alungarea americanilor din Vietnam ar fi însemnat să intram în negocieri cu Moscova pe fondul unei abdicări naţionale.

Adresându-se naţiunii în acest sens, Nixon a prezentat poziţia Statelor Unite – în esenţă, o reiterare a ofertei de pace pe care o făcuse în ianuarie: încetarea focului şi retragerea trupelor americane în schimbul acceptării de către Hanoi a unui guvern sud-vietnamez rezultat al unui proces politic convenit. Nixon a explicat:

> Ne-au mai rămas doar două chestiuni în acest război. în primul rând, în faţa unei invazii masive, stăm deoparte, punem în pericol vieţile a 60 000 de americani [inclusiv personal civil] şi îi lăsăm pe sud-vietnamezi într-o lungă noapte de teroare? Acest lucru nu se va întâmpla. Vom face tot ce este necesar pentru a proteja vieţile americanilor şi onoarea Americii. în al doilea rând, în faţa unei intransigenţe totale la masa negocierilor, suntem de acord cu inamicul nostru privind instalarea unui

guvern comunist în Vietnamul de Sud? Nici acest lucru nu se va întâmpla. Nu vom trece graniţa de la generozitate la trădare.[36]

Urmând maxima pe care o enunţa frecvent — că plăteşti acelaşi preţ şi când faci ceva cu jumătate de măsură, şi când faci ceva pe deplin –, Nixon a ordonat pachetul de măsuri conceput iniţial în 1969, inclusiv minarea porturilor din Nord şi bombardarea liniilor de aprovizionare ale nord-vietnamezilor indiferent unde

erau localizate, abrogând astfel acordul de oprire a bombardamentelor în vigoare din 1968.

Moscova a ales să ignore provocarea, iar summitul a avut loc conform programului. Deşi sovieticii au condamnat atât escaladarea, cât şi blocada, ei şi-au exprimat critica la o cină în casa de la ţară a lui Brejnev, fără a emite ameninţări, şi totul s-a încheiat cu ministrul de externe, Andrei Gromîko, şi cu mine reluând discuţiile despre SALT în aceeaşi seară. La scurt timp după summit, şeful Sovietului Suprem, Nikolai Podgornîi, a mers în vizită la Hanoi. Nu au fost luate măsuri ca represalii; Moscova ajunsese la concluzia că nu îşi putea abandona eforturile de contrabalansare a iniţiativei noastră privind China.

în iulie, aliatii noştri sud-vietnamezi au recucerit Quang Tri. Hanoiul era din ce în ce mai izolat; nici Uniunea Sovietică, nici China nu i-au venit în ajutor, decât prin proteste publice. în aceeaşi lună, s-au reluat negocierile cu Le Duc Tho. Deşi, oficial, poziţia sa a rămas neschimbată, tonul său a devenit oarecum mai conciliant. El şi-a exprimat preocuparea privind viteza cu care putea fi negociat un acord final, presupunând că am fi făcut progrese. Apoi, la o întâlnire din 8 octombrie, el a introdus brusc un document oficial, pe care l-a descris ca fiind o acceptare de către Hanoi a ofertei finale a lui Nixon din ianuarie, în care se afirma: ,,Această nouă

propunere este exact ceea ce a recomandat însuşi preşedintele Nixon: încetarea focului, sfârşitul războiului, eliberarea prizonierilor şi retragerea trupelor”[3]' .

în esenţă, era corect, deşi aveau să apară multe capcane la negocieri. Totuşi, acceptarea guvernului de la Saigon ca structură continuă însemna atingerea unuia dintre obiectivele noastre principale. Când Tho a terminat, am solicitat o pauză. După ce a părăsit sala, m-am întors spre Winston Lord, prietenul şi asistentul meu special, i-am strâns mâna şi i-am spus: „Poate că am reuşit”.—

După o tergiversare de aproape trei ani, Le Duc Tho se comporta acum foarte diferit, când Hanoiul era dornic să încheie negocierile înainte de apropiatele alegeri prezidenţiale din SUA, temându-se că, după aceea, ar putea avea de-a face cu un preşedinte reales de o majoritate covârşitoare.

Nixon era conştient de faptul că, în al doilea mandat, avea probabil să se confrunte cu un Congres ostil, care încerca acum să suspende finanţarea efortului de război. Pentru o clipă, calculele strategice de ambele părţi au devenit paralele; conflictul ajunsese în cele din urmă la ceea ce experţii acordurilor negociate numesc „maturitate”. Drept urmare, Le Duc Tho şi cu mine am petrecut trei zile şi nopţi redactând un text final (care urma să fie aprobat de Nixon şi de autorităţile de la Saîgon). Pacea era tentant de aproape, Hanoiul făcând presiuni să terminăm imediat.

Dar nici Nixon, nici eu nu doream să punem capăt războiului impunându-i-l unui popor care luptase alături de noi timp de douăzeci de ani. Iar autorităţile de la Saigon, conştiente că lupta lor pentru supravieţuire nu se va încheia cu un acord de pace, au insistat asupra unor negocieri prelungite privind detaliile — dovedind astfel că nu doar Nordul

avea capacitate de rezistenţă. Dar tergiversarea guvernului de la Saigon avea, de fapt, un sens mai profund: teama de a fi lăsat singur cu un inamic hotărât, pentru care cuvântul „pace” avea doar o semnificaţie tactică.

Situaţia era acum exact opusul celei de pe aproape întreaga durată a primului mandat al lui Nixon. Presându-ne să încheiem un acord de la care se sustrăsese timp de un deceniu şi să ne asumăm angajamentele discutate, guvernul de la Hanoi a făcut public întregul text privind stadiul negocierilor. La o conferinţă de presă de pe 26 octombrie 1972, am explicat etapa în care se aflau negocierile, subliniind faptul că vizam în continuare rezultatul negociat, pe care l-am prefigurat (cu aprobarea lui Nixon) folosind expresia „Pacea este aproape”. Am încheiat cu un paragraf menit să reflecte deopotrivă imperativele şi limitele noastre:

> Nu vom fi împinşi să acceptăm un acord până când prevederile acestuia nu vor fi corecte. Nu ne vom lăsa abătuţi de la un acord atunci când prevederile sale vor fi corecte. Şi cu această atitudine şi cu o oarecare cooperare a celeilalte părţi credem că putem restabili atât pacea, cât şi unitatea în America foarte curând.[38]

*

După realegerea lui Nixon pe 7 noiembrie, Le Duc Tho, judecând acum că timpul era de partea lui, a revenit la tacticile sale de tergiversare anterioare. La începutul lunii decembrie, Nixon a concluzionat că guvernul de la Hanoi încerca să prelungească discuţiile în aşteptarea începerii celui de-al doilea mandat al său şi a ordonat o campanie de bombardamente aeriene cu B-52 împotriva unor ţinte militare. A fost amplu criticat în mass-media, de Congres şi la nivel internaţional. Dar, două săptămâni mai târziu, Hanoiul a revenit la negocieri

şi a fost de acord cu modificările cerute de Saigon. Acordurile de pace de la Paris au fost semnate pe 27 ianuarie 1973; au inclus condiţiile principale propuse de Nixon cu un an mai înainte.

Nouă naţiuni – precum şi guvernele de la Saigon şi de la Hanoi şi comuniştii sud-vietnamezi — au aprobat oficial Acordurile, marcând punctul culminant al politicii lui Nixon în Vietnam.[39] Totuşi, în martie, într-o încălcare flagrantă a acordului, Hanoiul a început din nou să folosească Drumul Ho Şi Min pentru a infiltra cantităţi masive de echipamente militare în Vietnamul de Sud. La începutul lui aprilie 1973, Nixon a decis să reia un atac aerian asupra liniilor de aprovizionare ale autorităţilor de la Hanoi.[40] Era planificat pentru începutul lunii aprilie, când nord-vietnamezii ar fi trebuit să elibereze toţi prizonierii americani.

Dar apoi, la mijlocul lunii aprilie, consilierul Casei Albe, John Dean, a început să coopereze cu procurorii federali cu privire la acuzaţiile referitoare la implicarea biroului său în interceptări telefonice şi în alte activităţi anchetate. Acest lucru a evoluat rapid, transformându-se în scandalul cunoscut acum sub numele de Watergate. Sub impactul acestuia, rezervele manifestate de Congres s-au transformat în interziceri ferme ale acţiunilor militare din Indochina.

Acordul privind Vietnamul a depins întotdeauna de dorinţa şi de capacitatea de a-i pune în practică prevederile. S-a bazat pe presupunerea că, în timpul ofensivei nord-vietnameze din 1972, Saigonul şi-a demonstrat capacitatea de a le opune rezistenţă forţelor militare nord-vietnameze atâta timp cât a primit resursele permise prin tratat (anume înlocuiri unu-la-unu); şi pe faptul că, în cazul unui atac total, puterea aeriană americană va fi disponibilă.—

în toiul anchetei privind Watergate, publicul

epuizat nu dorea să sprijine un conflict suplimentar în Indochina. Congresul a tăiat tot ajutorul militar pentru Cambodgia, condamnând-o să fie guvernată de Khmerii Roşii ucigaşi; a redus asistenţa economică şi militară pentru Vietnamul de Sud cu 50 la sută; şi a interzis orice acţiune militară ,,în, deasupra sau din largul coastelor Vietnamului de Nord, Vietnamului de Sud, Laosului sau ale Cambodgiei”[1]. în aceste circumstanţe, aplicarea limitărilor acordului privind Vietnamul a devenit imposibilă, iar constrângerile impuse Hanoiului au dispărut.

Odată cu Acordurile de la Paris, Nixon şi-a adus ţara la un rezultat care a îmbinat onoarea şi geopolitica, chiar dacă mai târziu a fost copleşită de dezastru de pe plan intern. în august 1974, el a demisionat din funcţia de preşedinte. Opt luni mai târziu, Saigonul a cedat în faţa invaziei întregii forţe armate nord-vietnameze, inclusiv a tuturor diviziilor de luptă. în afară de SUA, nici unul dintre cei nouă garanţi internaţionali ai acordului nu a protestat.

Războiul din Vietnam a provocat o divizare a societăţii americane care continuă să o marcheze şi astăzi. Conflictul a introdus un stil de dezbatere publică purtată din ce în ce mai puţin pe chestiuni de fond şi din ce în ce mai mult pe motive şi identităţi politice. Furia a înlocuit dialogul ca modalitate de a purta dispute, iar dezacordul a devenit o ciocnire a culturilor. Astfel, americanii sunt în pericol să uite că societăţile devin mari nu prin izbânzile facţiunilor sau prin distrugerea adversarilor interni, nu prin victorii ale unora asupra celorlalţi, ci printr-un scop comun şi prin reconciliere.

Diplomaţia de mare putere şi controlul armamentului

Importanţa lui Nixon ca om de stat derivă din

abordarea sa fundamental geostrategică. După călătoria în Europa de la începutul anului 1969, el a început o ofensivă diplomatică pentru a slăbi controlul Moscovei asupra sateliţilor săi din Europa de Est, atrăgându-i individual pe orbita diplomaţiei americane,

în luna august a aceluiaşi an, după ce a propus o întâlnire cu Nicolae Ceauşescu, conducătorul autocrat al României, Nixon a devenit primul preşedinte american care a vizitat un stat membru al Tratatului de la Varşovia. Geausescu îsi dorea atât de mult simbolismul aferent ff ff
prezenţei preşedintelui american, încât a amânat Congresul Partidului Comunist, programat anterior la data vizitei propuse de Nixon, şi a anulat vizita liderului sovietic, Leonid Brejnev, care intenţiona să participe la congres. Pancartele pregătite pentru a-l întâmpina pe Brejnev în România au fost date jos sau vopsite,

Nixon a fost întâmpinat de un public entuziast, o primire parţial regizată pentru a promova propriul efort al lui Ceauşescu de a obţine autonomie pe orbita sovietică, dar reflectând şi dorinţa poporului român de libertate naţională. (Făcând parte din anturajul lui Nixon, am fost beneficiarul luxului rezervat conducerii comuniste: un apartament mare cu piscină interioară.) Nixon a încurajat aceste emoţii pozitive în toastul său, în comentariile publice şi, mai ales, în conversaţiile sale cu Ceauşescu. Totodată, el l-a folosit pe Ceauşescu ca mijloc de a deschide un dialog cu China, povestindu-i despre interesul său pentru un astfel de proiect. Cinci luni mai târziu, am aflat că acest lucru le-a fost transmis autorităţilor de la Beijing, care ulterior au folosit ocazional România drept canal alternativ în comunicarea cu Washingtonul – deşi doar sporadic.

Scopul strategic al lui Nixon a fost sporirea costului plătit de sovietici pentru menţinerea

imperiului lor european până la punctul în care perpetuarea acestuia ar fi necesitat deturnarea fondurilor şi a atenţiei de la alte obiective-cheie. Pe parcursul preşedinţiei sale, Nixon avea să viziteze alte ţări est-europene care căutau autonomie faţă de Moscova, inclusiv Iugoslavia, în 1970, şi Polonia, în 1972. Când Willy Brandt a devenit primul cancelar social-democrat al Germaniei de Vest, Casa Albă a acceptat premisele *Ostpolitik, o* iniţiativă menită să normalizeze relaţiile cu Germania de Est, cu sateliţii sovietici şi, în cele din urmă, cu Uniunea Sovietică. Nixon a fost de acord cu această abatere de la politica lui Adenauer de la începuturile mandatului lui Willy Brandt, angajându-l totodată pe acesta în procesele de consultare a aliaţilor. Am încercat să facem *Ostpolitik* compatibilă cu obiectivele NATO şi să contracarăm proiectele sovieticilor. Această strategie s-a dovedit eficientă deopotrivă pentru Statele Unite şi pentru Republica Federală.

La sfârşitul primei luni în funcţia de preşedinte şi chiar înainte de călătoria sa în Europa, Nixon l-a invitat pe ambasadorul Anatoli Dobrînin în Biroul Oval şi i-a comunicat disponibilitatea de a trata direct cu liderii sovietici. Câteva zile mai târziu, preşedintele m-a desemnat drept principalul canal de comunicare cu ambasadorul sovietic pe teme sensibile.

Acest aranjament a statornicit un tipar pentru restul mandatului lui Nixon. Contactul direct cu Moscova s-a realizat prin aşa-numitul „Canal”, o conductă Kissinger— Dobrînin, care facea legătura între Nixon şi conducerea sovietică. Unul dintre subiectele principale s-a dovedit a fi impactul vastelor stocuri de arme nucleare ale celor două ţări asupra ordinii mondiale – şi cum să prevenim o catastrofa globală, fie anterior, fie în cazul escaladării unui conflict între cele două puteri.

Ga vicepreşedinte în timpul administraţiei Eisenhower, Nixon reflectase la impactul tehnologiei nucleare asupra strategiei — luând în considerare deopotrivă modalitatea de reacţie la ameninţările nucleare şi maniera în care astfel f > >
de arme înfricoşătoare ar putea fi folosite în teorie. El a moştenit doctrina represaliilor masive, în care descurajarea nucleară era bazată pe capacitatea de a provoca daune considerate inacceptabile pentru un inamic. Modificat ulterior şi denumit „distrugere reciprocă garantată", acest concept a încercat să reducă o dilemă paralizantă la un calcul realist al riscurilor de escaladare de ambele părţi. însă, în practică, această teorie — o matematică a distrugerii „acceptabile" comparativ cu cea „inacceptabilă" — implica un calcul al numărului de victime care, în câteva ore, putea depăşi totalul înregistrat în cele două războaie mondiale.

Nixon i-a declarat odată unui jurnalist că, în epoca nucleară, conducerea executivă necesita, printre alte calităţi, dorinţa de a sugera disponibilitatea efectuării unor acte iraţionale în numele interesului naţional.[42] Deşi în acest caz Nixon a încercat să impresioneze un interlocutor mai degrabă decât să transmită un mesaj operaţional, această afirmaţie a suscitat critici intense la adresa presupusei sale imprudenţe. Şi totuşi, în esenţă, aceasta reflecta un adevăr fundamental şi durabil despre capacitatea de distrugere aflată la dispoziţia puterilor nucleare.

După cum am văzut în capitolele anterioare, Gharles de Gaulle şi Konrad Adenauer au dat amândoi dovadă de precauţie când şi-au bazat securitatea pe arme aflate în mâinile aliaţilor, care nu ofereau nici o modalitate credibilă de rezolvare a unui conflict fără distrugeri catastrofale. Au apărut trei întrebări cu privire la folosirea armelor nucleare: era posibil să convingi un adversar sau un aliat cu privire la disponibilitatea de a purta un tip de război

ce putea afecta ordinea civilă din propria ţară? Era posibil să se introducă calculul raţional într-un act eminamente iraţional? Şi era posibil să găsim un echilibru între autodistrugere şi diplomaţie?

Aceste dileme, apărute în urmă cu aproape optzeci de ani, în zorii erei nucleare, nu au fost încă rezolvate. După Nagasaki, nu a mai fost detonată operaţional nici o armă nucleară. Chiar şi atunci când sunt implicate în conflicte cu ţări non-nucleare, puterile nucleare au ales să sufere pierderile unui război convenţional, mai degrabă decât să recurgă la arme nucleare pentru a accelera succesul. Soluţiile adoptate de Uniunea Sovietică în Afghanistan — precum şi de Statele Unite în Coreea, Vietnam şi Irak – sunt toate dovada acestui lucru.

Nixon a înţeles că, la preluarea mandatului, capacitatea nucleară americană devenise un subiect controversat în procedura de alocare bugetară din Congres. Prin urmare, el l-a numit în funcţia de secretar al apărării pe Melvin Laird, care servise timp de câţiva ani ca preşedinte al Subcomisiei pentru Apărare din cadrul Comisiei pentru alocare bugetară de pe lângă Camera Reprezentanţilor. Nixon era hotărât să prevină o situaţie în care un agresor putea constitui o ameninţare strategică plauzibilă dezvoltând capacităţi nucleare superioare. Laird a contribuit la obţinerea unui sprijin din partea Congresului pentru angajamentul lui Nixon privind apărarea antirachetă şi pentru obiectivul său referitor la o mai mare varietate în privinţa proiectării şi capacităţii armelor strategice. Totodată, Laird a sporit flexibilitatea şi invulnerabilitatea forţelor strategice americane prin dezvoltarea de rachete de croazieră şi de arme terestre mobile.

în al doilea rând, Nixon a luat în serios controlul armelor. Tratatul de interzicere a testelor, semnat de

Kennedy şi de Brejnev în 1963, a fost prima măsură formală de control al armelor nucleare. La patru zile după asasinarea preşedintelui Kennedy, preşedintele Johnson a propus o reluare a negocierilor cu Uniunea Sovietică privind armele strategice.[43] Totuşi, discuţiile preliminare care trebuiau să stabilească agenda au fost atât de încetinite de controverse cotidiene, încât abia în vara anului 1968 – chiar înainte de alegerea lui Nixon ca preşedinte — ambele partide au căzut de acord pentru a permite negocierilor să înceapă.[44] însă summitul plănuit a fost anulat din cauza invaziei sovietice a Cehoslovaciei, în august 1968.

Astfel, o primă problemă pentru Nixon a devenit continuarea sau nu a negocierilor cu Uniunea Sovietică privind controlul armelor. Această decizie a devenit simbolică pentru direcţia de ansamblu a administraţiei sale. Aplicând politica „legăturii”, Nixon a acceptat oficial să deschidă Discuţiile despre Limitarea Armelor Strategice (SALT) cu sovieticii doar după ce a ales strategia în privinţa Vietnamul. Aderarea SUA la negocierile privind controlul armelor, anunţată în octombrie 1969, necesita adaptarea instituţiilor administrative existente. Pentru Pentagon, controlul armelor era un subiect nou: departamentul se concentrase asupra dezvoltării puterii nucleare, nu asupra limitării ei. Negocierile privind controlul armelor, ce implicau personal miliar de rang înalt neiniţiat în subiect, aveau nevoie de noi structuri de comandă.

Propunerea lui Nixon, făcută timpuriu în mandatul lui, de a construi un sistem de *apărare* antirachetă cu 12 locaţii, care să acopere întreaga ţară, provocase şi ea consensul intelectual dominant care spunea că echilibrul strategic putea fi obţinut numai prin distrugere reciprocă asigurată. O iniţiativă defensivă, spuneau criticii, avea să submineze

disuasiunea prin erodarea vulnerabilităţii mutuale. Această critică, alături de îngrijorări privind costul şi eficienţa programului, i-a făcut pe mulţi să se opună în Congres şi să încerce să-i reducă bugetul.

De cealaltă parte a Războiului Rece, Uniunea Sovietică deţinea un estimat ridicat al capacităţii noastre de rachete antibalistice (ABM) şi se temea că apărarea americană va eroda capacitatea ofensivă sovietică. Dacă, din cauza apărării antirachete, America avea mai puţine motive să-i fie teamă de o a doua lovitură sovietică, gândeau ruşii, atunci SUA ar putea să lanseze un atac-surpriză pentru a- şi dezarma anticipat adversarul.

începutul negocierilor SALT s-a soldat cu un impas privind procedura şi succesiunea. Sovieticii doreau mai întâi negocierea restricţiilor privind armele defensive şi abia apoi abordarea armamentului ofensiv. Nixon insista să păstreze opţiunea defensivă pentru a-i furniza presiunea necesară negocierii limitărilor ofensive – şi ca mijloc de protecţie a populaţiei civile din America.

Iminenţa negocierilor privind limitarea armelor nucleare a generat un nou set de dezbateri interne. Partidul Democrat favoriza deschiderea rapidă a negocierilor SALT, apoi accelerarea acestora ca modalitate de atenuare a tensiunilor. Dar acum, pe măsură ce controlul armamentului se statornicea pe agenda internaţională, liberali şi conservatori deopotrivă au început să-l critice pe motiv că respectivul control al armamentului viza doar simptomele şi nu cauzele fundamentale: caracterul autoritar al sistemului comunist şi încălcarea drepturilor omului.

în plus, caracteristicile sistemelor de arme nucleare opuse complicau orice definiţie funcţională a echilibrului. Sistemele strategice sovietice erau mari şi imprecise; armele americane erau mai mobile

şi mai precise. Acest echilibru ar fi fost perturbat dacă America ar fi adăugat caracteristica de greutate sau dacă sovieticii şi-ar fi sporit precizia armamentului.

După luni de ciondăneli, Nixon a intervenit direct. Fixând un obiectiv iniţial de patru locaţii defensive, pe 11 martie 1971 el a respins solicitarea sovieticilor de „zero” locaţii şi mi-a cerut să scot din impas negocierile privind relaţia dintre armele defensive şi armele ofensive prin discuţii particulare cu Dobrînin[45]. El nu a făcut publice aceste discuţii – în parte pentru a împiedica Congresul să decimeze între timp sistemul de apărare antirachetă, ceea ce ar fi făcut ca acesta să-şi piardă valoarea în negocieri.

Decizia lui Nixon de a se implica personal a accelerat negocierile. La sfârşitul lunii martie 1971, am activat canalul Dobrînin, propunând în numele lui Nixon ca limitările ofensive şi cele defensive să fie negociate simultan. Schimburile care au urmat au pus bazele unui proces — prin negocieri la Viena[46], purtate de Gerard Smith, pentru partea americană, şi Vladimir Semenov, pentru partea rusă — care a dus la acordul SALT 1 încheiat între Nixon şi Brejnev la Summitul de la Moscova din mai 1972.

Deşi a jucat un rol central în planificarea negocierilor, Nixon a fost mai puţin interesat de detalii. La începutul fiecărui ciclu de negociere, echipa mea şi cu mine întocmeam un rezumat al deliberărilor interne, inclusiv proiecţii ale evoluţiilor posibile. Nixon făcea comentarii marginale care se limitau în mare parte la chestiuni generale de principiu. în timpul negocierilor, îi trimiteam în fiecare seară un rezumat al situaţiei noastre. în general, îşi rezerva părerile pentru momentele în care progresul era iminent. Deşi era puţin probabil ca discuţiile tehnice despre echilibrele armelor să-i

atragă atenţia, el s-a exprimat întotdeauna cât se poate de clar cu privire la cele trei obiective principale ale sale: să împiedice un adversar să obţină capacitatea necesară de a lovi primul; să evite un proces automat de escaladare în caz de conflict; şi să demonstreze publicului american angajamentul său de a pune capăt cursei înarmărilor sau cel puţin de a o atenua.

Summitul de la Moscova a dus la primele acorduri strategice cuprinzătoare privind controlul armelor în era nucleară. Acordurile au limitat apărarea balistică antirachetă la două locaţii (tratatul ABM) şi numărul de arme strategice ofensive la nivelurile existente (SALT 1) şi au stabilit modalităţi de abordare a incidentelor pe mare şi a accidentelor nucleare. Ga un rezultat secundar al acestor discuţii, SUA (împreună cu Franţa şi Marea Britanic) au preluat conducerea negocierilor cu Uniunea Sovietică pentru a genera un nou acord care avea să asigure accesul în Berlin, fără a mai putea fi contestat, până la căderea Zidului Berlinului în 1989.

Pentru tot restul vieţii, Nixon a considerat controlul armamentului o componentă esenţială a ordinii internaţionale. Şi, într-o formă sau alta, negocieri importante pe această temă au fost purtate în timpul fiecărei administraţii ulterioare, până la administraţia Trump. în 1975, administraţia Ford a finalizat Acordurile de la Helsinki, ale căror negocieri fuseseră începute de Nixon, în care toate naţiunile europene, cu excepţia Albaniei, împreună cu Uniunea Sovietică şi America, au convenit asupra unor principii comune în materie de securitate, economie şi drepturile omului. Administraţia Carter avea să încheie cel de-al doilea ſ

acord SALT, niciodată ratificat de Senat, deşi prevederile sale esenţiale au fost respectate. Administraţia Reagan avea să ajungă la singurul acord cu Uniunea Sovietică privind controlul

armamentului, eliminând o întreagă clasă de arme – cele cu rază medie de acţiune. în cele din urmă, administraţia George H.W. Bush a negociat Tratatul de reducere a armelor strategice (START 1), care a determinat Washingtonul şi Moscova să-şi reducă arsenalele nucleare strategice cu aproape 60 la sută, de la un total de 48 000 de focoase în 1991 la aproximativ 20 000 în 2001.[47] Ceea ce fusese o noutate în timpul administraţiei Nixon a devenit un lucru obişnuit după aceea.

Emigraţia din Uniunea Sovietică

Când Nixon a preluat funcţia, emigraţia evreiască din URSS era de doar câteva sute de persoane pe an.[48] Nixon m-a autorizat să discut chestiunea cu Dobrînin în termeni practici, nu ideologici, l-am spus ambasadorului sovietic că acordăm o atenţie deosebită practicilor sovietice de emigrare; respectul sovieticilor pentru preocupările noastre se va reflecta în felul în care noi tratăm priorităţile lor. Cu alte cuvinte, o îmbunătăţire a condiţiilor de emigrare pentru evrei ar favoriza cooperarea din partea americanilor.

Dobrînin nu mi-a prezentat niciodată un răspuns oficial, dar a fost de acord să discute despre anumite cazuri dificile. Până în 1972, la sfârşitul primului mandat al lui Nixon, emigraţia evreiască anuală din Uniunea Sovietică atinsese peste 30 000 de persoane.[49] Nixon nu şi-a revendicat niciodată meritul pentru această evoluţie în campaniile electorale şi nici nu a anunţat creşterea numărului; sovieticii nu l-au recunoscut niciodată drept un rezultat convenit.

Politica internă americană a subminat acest aranjament tacit. Senatorul Henry „Scoop” Jackson de Washington, un observator atent al afacerilor internaţionale care, deşi era democrat, a susţinut cu

bună-credinţă efortul administraţiei Nixon de a asigura un nivel corespunzător de cheltuieli pentru apărare, a reformulat problema emigraţiei evreieşti în termeni ideologici. Susţinând că promovarea emigraţiei trebuia să devină o parte oficială a diplomaţiei americane, el a depus un amendament la Legea Comerţului din 1974, condiţionând relaţiile comerciale ale SUA cu blocul estic de performanţele sovieticilor în ce priveşte emigraţia. Ulterior, emigraţia a cunoscut o scădere constantă, reducându-se de la aproximativ 35 000 în 1973 la mai puţin de 15 000 până în 1975.[50]

Obiectivele lui Nixon în ce priveşte emigraţia evreiască au fost comparabile cu cele ale succesorilor săi, dar metodele sale erau mai ample şi mai subtile, subordonând confruntările ideologice unor aranjamente practice ad- hoc.

Deschiderea către China

în 1967, Nixon — care nu se afla în funcţie la acel moment – a publicat un articol revoluţionar în *Foreign Affairs,* în care discuta posibilitatea ca statul chinez să nu fie lăsat „pentru totdeauna în afara familiei naţiunilor”[51]. El a formulat propunerea în termeni strategici generoşi, subliniind că pacea mondială ar avea de câştigat dacă această ţară şi-ar putea reduce sprijinul acordat insurgenţelor revoluţionare din întreaga lume şi, într-o zi, ar putea fi atrasă în relaţii diplomatice cu Occidentul. – Totuşi, eseul lui Nixon nu a definit vreo modalitate specifică de a realiza o eventuală deschidere diplomatică.

Doi ani mai târziu, când Nixon a devenit preşedinte, deschiderea a devenit practică. China era atunci în chinurile Revoluţiei Culturale. Ca parte a unei scheme grandioase de purificare ideologică, Mao Zedong rechemase ambasadorii chinezi din

toate ţările, cu excepţia Egiptului. (Deşi au rămas diplomaţi chinezi cu grad de ambasador în câteva ţări, printre care Polonia.) Prima abordare a venit de la Nixon însuşi. După cum am văzut, în timpul vizitei sale în România din iunie 1969, el şi-a transmis intenţia de a interacţiona cu chinezii prin intermediul lui Ceauşescu, care a dat de înţeles că va transmite sugestia. Nu a primit nici un răspuns, probabil deoarece chinezii se temeau de prezenţa sovietică într-o ţară satelit, chiar şi una sfidător de autonomă ca România?[2]

în timpul Conferinţei de la Geneva din 1954, la sfârşitul războiului purtat de Franţa pentru păstrarea Vietnamului, ambasada de la Varşovia a fost desemnată ca punct de contact între Washington şi Beijing. De fapt, au fost organizate 162 de întâlniri ale ambasadorilor. S-au încheiat când fiecare parte a respins condiţiile preliminare ale celeilalte, SUA refuzând să discute despre revenirea necondiţionată a Taiwanului în posesia Chinei, iar Beijingul refuzând să dea asigurarea că îşi va urmări obiectivul doar prin mijloace paşnice. Nici măcar acele întâlniri *pro forma* nu mai avuseseră loc de câţiva ani. Dar în ianuarie 1970, am decis să activăm canalul. L-am instruit pe ambasadorul nostru în Polonia, Walter Stoessel, să abordeze un diplomat chinez la următorul eveniment de socializare la care aveau să fie prezenţi amândoi şi să-i comunice oferta noastră de dialog. Presupunând că instrucţiunea era o iniţiativă doar a mea, Stoessel a ignorat-o – un simbol al rivalităţilor dintre Casa Albă şi Departamentul de Stat. Rechemat pentru consultare, Stoessel s-a trezit în Biroul Oval, unde preşedintele i-a comunicat personal instrucţiunile. Apoi, Stoessel a transmis mai departe oferta la un eveniment de socializare organizat de iugoslavi; deşi diplomatul chinez a fugit mai întâi de el, atunci când a fost în

sfârşit încolţit, a primit propunerea noastră.

Două săptămâni mai târziu, ambasadorul chinez în Polonia a apărut neanunţat la ambasada americană cu instrucţiuni de a începe un dialog. Au avut loc patru întâlniri. De partea americană, progresul s-a lovit de sistemul birocratic de autorizaţii, mai întâi la nivelul guvernului şi apoi al Congresului, iar Nixon a exclamat la un moment dat: „Vor să omoare acest copil înainte să se nască”.

în orice caz, la scurt timp după incursiunea americană în Cambodgia din mai 1970, chinezii au întrerupt canalul de comunicare de la Varşovia în semn de protest. însă în octombrie, Nixon şi-a reiterat interesul de a stabili un contact direct în discuţia cu Yahya Khan, preşedintele pakistanez, care se întâlnise cu el la Casa Albă în contextul unei vizite la ONU.

De această dată, Nixon a primit un răspuns direct de la premierul chinez Zhou Enlai, care i-a scris în numele lui Mao. Pe 9 decembrie 1970, în patru propoziţii criptice, Zhou a ridicat conversaţia lui Nixon cu Yahya Khan la statutul de mesaj oficial, caracterizând-o drept prima apropiere dintre SUA şi China la nivel prezidenţial, „de la un şef printr-un şefia un şef”[53].

Zhou a dat de înţeles că statul chinez era pregătit să negocieze cu Statele Unite despre revenirea Taiwanului la patria-mamă. Noi am răspuns, criptic, că, pentru a putea continua dialogul, fiecare parte trebuie să aibă libertatea de a aborda chestiunile care o preocupă. Mesajele care au urmat au fost trimise dintr-o parte în alta fără antet sau semnătură pentru a minimiza riscul de a fi dezvăluite şi de a stârni reacţii la Moscova şi incertitudine în restul lumii. Revenind la metodele diplomatice istorice, mesajele erau transmise prin intermediul unui mesager de la Washington către Islamabad, capitala

Pakistanului, şi de acolo de prin Pakistan la Beijing — răspunsurile chinezilor urmând aceeaşi cale în sens invers.

Ritmul acestui schimb a fost încetinit de hotărârea fiecăreia dintre părţi de a nu-i permite celeilalte să-i exploateze nerăbdarea şi de a-l ascunde cât mai mult posibil de Kremlin. Drept urmare, dialogul dintre Nixon şi Mao s-a desfăşurat mai multe săptămâni prin intermediul interacţiunilor mele cu Zhou, de fiecare dată fiind transmise câteva propoziţii. O greşeală de calcul a sovieticilor a contribuit la accelerarea acestei chestiuni.

în primăvara anului 1971 schimburile noastre secrete dădeau roade şi fusese convenită o vizită a mea la Beijing. La summituri, purtam negocieri cu ambii adversari simultan. Nixon a rezolvat dilema tactică instruindu-ne să le facem oferte amândurora, începând cu sovieticii. Dacă aveau să fie acceptate ambele oferte, le-am fi onorat în ordinea primirii răspunsului.

l-am înaintat lui Dobrînin propunerea noastră privind un summit la Câmp David în iunie 1971. Sovieticii au rezolvat problema în locul nostru, condiţionând acceptarea propunerii de sprijinul nostru în negocierile cu Republica Federală Germania, Marea Britanic şi Franţa pentru un nou acord privind Berlinul. în schimb, în timpul vizitei mele secrete la Beijing, în iulie 1971, Zhou Enlai a propus o vizită lui Nixon în China fără nici o condiţie prealabilă. La trei zile după întoarcerea mea din China, Nixon a acceptat invitaţia de la Beijing. La o lună după aceea, Dobrînin ne-a invitat necondiţionat la Moscova. Aşa cum planificaserăm, am programat-o la trei luni după vizita prevăzută la Beijing.

Călătoria secretă a fost aranjată programându-mi o vizită în Vietnam, Thailanda, India şi Pakistan. Odată ajuns la Islamabad, mi-am făcut timp pentru ultima

tură anunţând o indispoziţie care putea explica absenţa mea de două zile drept o şedere într-o staţiune de munte pentru recuperare. întregul proces — de la conversaţia lui Nixon cu Yahya Khan de pe 25 octombrie 1970[54] până la sosirea mea la Beijing pe 9 iulie 1971 – a durat opt luni. Deplasarea propriu-zisă, de la plecarea din Washington până la sosirea la Beijing, a durat opt zile. Am petrecut la Beijing doar patruzeci şi opt de ore.

Cum putea fi folosită cel mai bine acea perioadă scurtă? Guvernul SUA a avut o agendă clară pentru discuţiile la nivel de ambasadori de la Varşovia. Elementele de pe listă au inclus Taiwanul, despăgubirile şi activele financiare rezultate din exproprierea proprietăţilor americane, prizonierii şi navigaţia în Marea Chinei de Sud. Dar Nixon şi cu mine am concluzionat că abordând aceste subiecte şi altele asemănătoare puteam sfârsi în hăţişuri tehnice sau puteam ajunge la blocaje ideologice care ne-ar fi putut împiedica progresul privind obiectivul unei relaţii continue. Mi s-a cerut să-mi exprim dorinţa de a discuta despre Taiwan, însă numai în contextul relaţiei generale dintre China şi SUA în legătură cu sfârşitul Războiului din Vietnam.

Pentru a sublinia importanţa geopoliticii, Nixon a ţinut un discurs la Kansas City, Missouri, pe 6 iulie 1971, pe când eu eram în deplasare. Descriind viziunea sa despre ordinea mondială bazată pe echilibrul dintre marile puteri şi omiţând orice referire la Taiwan, el a declarat:

> în loc să fie doar America numărul unu în lume din punct de vedere economic, ca puterea mondială dominantă, şi în loc să existe doar două superputeri, atunci când gândim în termeni economici şi avem în vedere potenţialul economic, există... cinci mari superputeri economice: Statele Unite, Europa de Vest, Uniunea Sovietică, China

continentală şi, desigur, Japonia.[55]

Singurul acord la care s-a ajuns în timpul vizitei secrete a fost o invitaţie adresată lui Nixon de a vizita China. Ambele părţi s-au axat pe conturarea abordării lor generale ca bază pentru discuţii ulterioare. Am oferit detalii pe marginea discursului lui Nixon; Zhou a început o conversaţie cu un citat din Mao: „Sunt tulburări sub ceruri, dar situaţia este excelentă".

Un dialog diplomatic mai specific a debutat în timpul celei de-a doua vizite pe care am efectuat-o trei luni mai târziu, în octombrie 1971. Scopul a fost pregătirea summitului şi elaborarea unui comunicat în acest sens. Intervalul de patru luni dintre a doua mea vizită şi întâlnirea la nivel înalt cu Nixon a reflectat convingerea noastră că nu trebuia să riscăm un impas între Nixon şi Mao într-o primă întâlnire faţă în faţă, în care conversaţia ar fi fost limitată de exigenţele interne ale ambelor părţi şi de reprezentanţii mass-media care aşteptau afară.

Adusesem cu mine un comunicat standard care ne afirma intenţiile generale, dar fără lucruri concrete. Zhou a revenit a doua zi dimineaţă cu un mesaj explicit din partea preşedintelui: după ce au evitat contactul la nivel înalt atâţia ani, ţările noastre nu ar trebui să pretindă că ne apropiem de armonia generală. Mao a sugerat ca o declaraţie completă a dezacordurilor noastre pe probleme specifice să facă parte din comunicat, alături de unele acorduri clar exprimate. într-un astfel de context, comunicatul avea să atragă atenţia asupra acordurilor mult mai mult decât declaraţiile de bunăvoinţă standard. Declaraţia comună cu privire la viitorul Taiwanului a fost lăsată în seama şefilor de stat participanţi la summit, dar, ca avertisment pentru Uniunea Sovietică, Zhou şi cu mine am încheiat un acord pentru a ne opune împreună hegemoniei în Asia.

Implicarea bruscă a Beijingului a fost, fără îndoială, modelată de presiunea exercitată de cele peste patruzeci de divizii de blindate sovietice desfăşurate de-a lungul graniţelor Chinei cu Manciuria şi Xijiang. Cooperarea la nivel înalt cu China pentru stabilirea unui echilibru global avea să fie acum anunţată explicit şi urma să transforme natura Războiului Rece.

Nu a existat un precedent pentru declaraţia premergătoare summitului; şi nici nu avea să mai existe ceva asemănător. După cum s-a decis, ambele părţi au expus liste lungi de dezacorduri, alături de unele puncte asupra cărora erau de acord. Fiecare parte a fost responsabilă de propriile-i formulări. întrucât nici unul dintre noi nu a cerut un drept de veto în raport cu cealaltă parte, această abordare ne-a oferit prilejul de a comunica explicit opiniile SUA cu privire la Taiwan, ca parte a unui comunicat comun. Proiectul de comunicat a fost apoi supus aprobării lui Nixon şi Mao.

La summit, Mao a fost disponibil doar patruzeci şi cinci de minute, din cauza unei grave crize medicale din săptămâna anterioară, după cum ne-au spus ulterior medicii chinezi. Dar el aprobase proiectul de comunicat din octombrie, care afirma pe deplin poziţia americanilor cu privire la Taiwan şi la alte chestiuni. în lumina acestui fapt, o declaraţie pe care a facut-o la scurta sa întâlnire cu Nixon a căpătat o semnificaţie deosebită: China nu dorea Taiwanul imediat, a explicat el, pentru că taiwanezii „erau o şleahtă de contrarevoluţionari [...] Ne putem lipsi de ei deocamdată şi mai vedem după 100 de ani „A

Eliminarea la summit a caracterului stringent al chestiunii care zădărnicea de mult timp negocierile dintre cele două ţări a făcut posibilă o declaraţie de exprimare a principiului care a guvernat relaţiile dintre SUA şi China în cei cincizeci de ani de atunci.

„Statele Unite acceptă că toţi chinezii de ambele părţi ale strâmtorii Taiwan susţin că există doar o singură China şi că Taiwanul este o parte a Chinei. Guvernul Statelor Unite nu contestă această poziţie.”[57]

Ca urmare a unei propuneri oficiale a lui Nixon la summit, această formulare a fost adăugată la ceea ce se numeşte acum Comunicatul de la Shanghai, emis la finalul vizitei sale.

Nici Nixon, nici eu nu am inventat această formulare; am extras-o dintr-o declaraţie redactată în timpul administraţiei Eisenhower, în etapa pregătitoare a
negocierilor cu Beijingul, care nu s-au concretizat niciodată. Declaraţia reuşea să redea cu acurateţe obiectivele declarate deopotrivă de Taipei şi de Beijing. Renunţând la sprijinul Statelor Unite pentru soluţia celor „două Chine”, comunicatul menţinea echivocul cu privire *la care* dintre „Chine” va îndeplini dorinţele postulate ale poporului chinez.

După câteva zile, Zhou a acceptat formularea noastră. Ambiguitatea le-a dat ambelor părţi libertatea de a avea o politică de cooperare strategică flexibilă care să mute echilibrul internaţional dinspre Uniunea Sovietică. Declaraţia sugera că Taiwanul putea fi considerat autonom pe o durată previzibilă. Ambele părţi afirmau principiul Chinei unice, iar SUA nu au făcut declaraţii sau acţiuni care să presupună un rezultat cu două Chine şi nici una dintre părţi nu a încercat să-şi impună preferinţa. Insistenţa SUA pentru o soluţie paşnică a fost menţionată explicit în secţiunea americană a comunicatului. Aceste înţelegeri au fost suplimentate prin două comunicate convenite în timpul administraţiilor Carter şi Reagan. împreună, aceasta continuă să stea la baza relaţiilor dintre cele două state despărţite de strâmtoarea Taiwan. Dacă oricare dintre părţi le-ar contesta, riscurile unei confruntări

militare ar creste semnificativ.

Timp de douăzeci de ani după vizita lui Nixon, Statele Unite şi China au întreţinut o amplă politică de colaborare, pentru a limita puterea Uniunii Sovietice. în această perioadă, cooperarea dintre SUA şi China s-a extins chiar şi în domeniul informaţiilor, deşi într-o măsură limitată. în timpul unei vizite ulterioare din februarie 1973, demonstrând nivelul de implicare al Chinei, Mao m-a îndemnat să găsesc un echilibru între timpul petrecut în China şi timpul dedicat Japoniei, ca nu cumva japonezii să se simtă neglijaţi şi să se implice mai puţin în apărarea comună împotriva Uniunii Sovietice: „în loc să aibă relaţii mai strânse cu Uniunea Sovietică", a spus Mao, „am prefera ca Japonia să-şi îmbunătăţească relaţiile cu voi."[58]

Luna următoare, prim-ministrul din Singapore, Lee Kuan Yew, s-a folosit de ocazia unei prelegeri la Universitatea Lehigh din Pennsylvania pentru a reflecta asupra semnificaţiei diplomaţiei administraţiei Nixon:

> Trăim vremuri agitate. Lumea nu a mai asistat de ceva timp la schimbări atât de spectaculoase în relaţiile dintre marile puteri precum cele din ultimii doi ani. Suntem martorii unor transferuri privind echilibrul de putere pe măsură ce ponderea se schimbă. Iar marile puteri învaţă să trăiască în pace unele cu altele... Vechile diviziuni fixe ale Războiului Rece par fluide şi nebuloase. Washingtonul a trecut de la confruntare la negocieri atât cu Beijingul, cât şi cu Moscova. Chiar dacă din motive diferite, ambele puteri comuniste au dorit ca Războiul din Vietnam să scadă în intensitate şi ca Americii să i se permită să se retragă onorabil... în ce o priveşte, China dă dovadă de mai multă cordialitate fată de America capitalistă şi Japonia decât faţă de Rusia

> comunistă... Divergenţele ideologice par a fi mai puţin relevante. Deocamdată, interesele naţionale par a fi călăuza cea mai sigură pentru acţiunile şi politicile guvernelor?[9]

Nixon nu şi-ar fi dorit o evaluare mai bună a politicii sale.

Mao a murit în 1976. Doi ani mai târziu, Deng Xiaoping a revenit după ce fusese îndepărtat a doua oară şi a instituit politica de reforme pe care o începuse în 1974, la revenirea din primul exil. Din acel moment şi până la debutul administraţiei Trump în 2017, politica Americii privind China s-a bazat pe principiile nepartizane stabilite în această perioadă.

Astăzi, China a devenit un rival economic şi tehnologic de temut pentru Statele Unite. în contextul actual, unii se întreabă în ce măsură ar regreta Nixon deschiderea către China, dacă ar mai fi azi în viaţă. Este o provocare pe care a anticipat-o. Discursul său din iulie 1971 de la Kansas City trădează o conştientizare acută a potenţialului

Chinei de a avea un impact asupra sistemului international.

> Succesul însuşi al politicii noastre de a pune capăt izolării Chinei continentale va însemna o creştere uriaşă a puterii sale economice, devenind o provocare nu numai pentru noi, ci şi pentru alte ţări din lume... 800 de milioane de chinezi, deschişi către lume, cu toată comunicarea şi schimbul de idei care vor avea loc inevitabil ca urmare a acestei deschideri, vor deveni o forţă economică mondială, cu un potenţial enorm.[60]

A rămas celebră declaraţia prim-ministrului britanic Palmerston: „Nu avem aliaţi eterni şi nu avem duşmani perpetui. Interesele noastre sunt eterne şi perpetue şi este datoria noastră să urmărim acele interese”. înfăptuirea cooperării cu China

pentru a contracara Uniunea Sovietică a fost un interes primordial al americanilor în timpul Războiului Rece; astăzi, orice politică a SUA faţă de China trebuie să ia în calcul economia sa vastă — comparabilă cu cea a Statelor Unite —, puterea militară în creştere şi dibăcia diplomatică şlefuită prin păstrarea a mii de ani de cultură distinctă.

Aşadar, ca orice succes strategic, deschiderea către China nu a fost doar o reacţie la probleme contemporane, ci şi un „bilet de acces” la provocări viitoare. Cea mai puternică dintre acestea este următoarea: pe măsură ce tehnologia modernă continuă să intensifice potenţialul distructiv al războiului nuclear prin apariţia unei game variate de arme bazate pe înalta tehnologie şi prin îmbunătăţiri radicale ale inteligenţei artificiale, China, Rusia şi SUA au început să îşi modernizeze arsenalele militare. Date fiind armele cu capacitate sporită de căutare a propriilor ţinte şi de a învăţa din experienţă, precum şi armele cibernetice care pot împiedica identificarea rapidă a sursei lor, stabilirea unui dialog permanent în paralel cu dezvoltarea tehnologică este imperativ necesar pentru a asigura stabilitatea ordinii mondiale – şi poate pentru supravieţuirea civilizaţiei umane. (Vezi mai multe detalii în Concluzie.)

Orientul Mijlociu în fierbere

La începutul mandatului său, Nixon s-a confruntat cu două chestiuni, deopotrivă etern îngemănate şi aparent contradictorii: cum să menţină poziţia Occidentului în Orientul Mijlociu (preponderent arab) îndeplinind totodată angajamentul Americii privind securitatea Israelului. La fel ca predecesorii săi, Nixon a îmbrăţişat ambele obiective, dar a început să le urmărească şi dintr-o perspectivă strategică nouă.

Ultimul an al administraţiei Johnson a definit tiparul crizei din Orientul Mijlociu pe care avea să o moştenească Nixon. Războiul din 1967 dintre Israel şi vecinii săi arabi — Egipt, Siria şi Iordania – s-a încheiat cu ocuparea de către Israel a Peninsulei Sinai aparţinând Egiptului, a înălţimilor Golan aparţinând Siriei şi a West Bank (Cisiordania) palestiniene aparţinând Iordaniei. Aceste cuceriri au transformat poziţiile celor două părţi la negocieri. Israelul avea să înceapă un proces de pace — dacă putea fi început – deţinând premiul teritorial tangibil, pe care intenţiona să-l folosească în scopuri strategice intangibile, anume recunoaşterea legitimităţii şi a existenţei sale, precum şi securitatea graniţelor, ceea ce presupunea ajustarea liniilor de demarcaţie stabilite prin armistiţiul din 1949.

ONU a încercat să creeze un cadru internaţional pentru acest proces prin Rezoluţia 242 a Consiliului de Securitate. Adoptată în 1967, aceasta conţinea toate cuvintele solemne – „pace”, „securitate”, „independenţă politică” –, dar într-o formulare care le golea de importanţă operaţională, permiţând fiecărei părţi să aplice propriile definiţii. Se spunea:

> *Consiliul de Securitate...*
>
> 1. *Afirmă* că respectarea principiilor Cartei [ONU] necesită stabilirea unei păci juste şi durabile în
>
> Orientul Mijlociu, care trebuie să includă aplicarea următoarelor două principii:
>
> (i) Retragerea forţelor armate israeliene din teritoriile ocupate în conflictul recent.
>
> (ii) încheierea tuturor revendicărilor sau a stărilor de beligeranţă, precum şi respectarea şi recunoaşterea suveranităţii, integrităţii teritoriale şi a independenţei politice a fiecărui stat din zonă şi a dreptului lor de a trăi în pace între graniţe sigure şi recunoscute, fără

ameninţări sau acte de forţă [...][61]

Suprafaţa teritoriilor din care urma să se retragă Israelul a rămas ambiguă, la fel şi definiţia unei „păci drepte şi durabile”, o condiţie care, într-o lume a statelor suverane, s-a dovedit greu de îndeplinit. În consecinţă, fiecare parte a interpretat textul pornind de la convingerile sale existente.

în martie 1969, preşedintele Egiptului, Nasser, a încercat să accelereze procesul bombardând cu artilerie grea poziţiile israeliene de-a lungul Canalului Suez. Israelul a răspuns cu raiduri aeriene, penetrând adânc în interiorul Egiptului. Nixon a luat o serie de decizii imediate: l-a desemnat pe secretarul de stat William Roger să se ocupe de negocierile privind Orientul Mijlociu, dar totodată a lăsat în seama mea realizarea unei secvenţe în care diplomaţia privind Orientul Mijlociu să atingă punctul critic abia după eforturile noastre diplomatice privind Vietnamul, pentru a evita controverse interne simultane în două chestiuni diferite.

Eforturile de mediere ale lui Rogers au dus la un acord de încetare a focului, sprijinit de ONU, de-a lungul Canalului Suez, care a stabilit o zonă demilitarizată cu o lăţime de 50 de kilometri de fiecare parte a canalului. Acest acord a fost propus de Rogers pe 19 iunie 1970 şi anunţat de acesta pe 7 august. Nasser şi sovieticii l-au încălcat imediat, mutând cincizeci de baterii de rachete antiaeriene avansate furnizate de sovietici în zona demilitarizată de-a lungul malului vestic al canalului.—

Astfel, conflictul militar de-a lungul canalului părea iminent, iar un subgrup al Consiliului pentru Securitate Naţională a concluzionat că Israelul va fi cel mai probabil iniţiatorul acestuia. Nixon a respins această evaluare. El era de părere că israelienii nu vor iniţia un conflict atât de departe de graniţele lor;

o astfel de acţiune, a susţinut el, putea declanşa o confruntare cu Uniunea Sovietică sau un conflict mai amplu. Un conflict de-a lungul Canalului Suez implica interese de securitate americane; dacă era necesar, vor fi implicate forţe americane pentru a descuraja la maximum Uniunea Sovietică. El şi-a rezervat dreptul de a iniţia o astfel de acţiune şi a interzis explorarea acestei direcţii până când urma să o aprobe. Apoi, lucrurile s-au calmat timp de câteva săptămâni, până când centrul de greutate din criza din Orientul Mijlociu s-a mutat de la Canalul Suez la viitorul statului iordanian.

în această perioadă, căutând o abordare cuprinzătoare, Nixon s-a concentrat pe diminuarea rolului crucial jucat de asistenţa militară sovietică în ce priveşte încurajarea proiectelor arabe radicale.[62] în discuţiile matinale zilnice din biroul privat al lui Nixon de la Casa Albă, am apreciat că Egiptul şi Siria îşi vor modifica presiunile când îşi vor da seama că SUA sunt pregătite să zădărnicească asistenţa militară sovietică, care varia de la furnizarea de avioane MIG şi artilerie grea până la prezenţa pe teren a circa 20 000 de consilieri ai forţelor terestre. Ca o completare a blocării acestei strategii şi a limitării bateriilor antiaeriene, am plănuit să sprijinim negocieri serioase pentru pacea în Orientul Mijlociu, cu condiţia ca statele arabe să trateze direct cu Israelul.

Entuziasmat de această abordare, Nixon m-a îndemnat să încep să discut despre ea public; în consecinţă, într-o conversaţie cu un jurnalist în perioada de început a administraţiei Nixon, am explicat: ,,încercăm să expulzăm prezenţa militară sovietică, nu atât consilierii, cât piloţii de avioane de luptă şi personalul de luptă, înainte ca aceştia să devină o prezenţă statornică”[63].

Strategia a fost pusă la încercare pentru prima

dată în septembrie 1970, când Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OLP), un grup terorist antiisraelian constituit în 1964 la Cairo, a deturnat patru avioane de pasageri occidentale şi a dus trei dintre ele în Iordania. (Al patrulea, care a aterizat la Cairo, a fost aruncat în aer la scurt timp după ce pasagerii au fost eliberaţi.)[64] Prin această acţiune, care a marcat debutul unei serii de evenimente ce a ajuns să fie numită în lumea arabă ,,Septembrie Negru", teroriştii palestinieni aproape că au transformat Iordania suverană într-o bază operaţională.

Regele Hussein, monarhul destoinic care a gestionat cu pricepere şi curaj diplomatic zeci de ani de ostilitate din partea vecinilor arabi, precum şi preocupările de securitate ale Israelului, a aruncat mănuşa. El a închis taberele de refugiaţi palestinieni de pe teritoriul iordanian, care deveniseră baze ale OLP, şi i-a evacuat pe rezidenţi în principal în Liban.

Pe fondul tensiunilor în creştere, armatele siriene şi irakiene au început să-şi concentreze forţele la frontierele lor cu Iordania. Din partea noastră, a urmat o serie de reuniuni ale Grupului pentru acţiuni speciale de la Washington (WSAG). (WSAG era un grup flexibil care reunea mai multe agenţii la nivel de secretar adjunct şi care coordona gestionarea crizelor sub conducerea consilierului pentru securitate.) Am ajuns la concluzia că Hussein nu va ceda şi că Israelul nu va tolera un atac militar asupra Iordaniei din partea vecinilor săi. Gând i- au fost prezentate aceste opinii lui Nixon, el a repetat insistent instrucţiunile date în Criza Suezului: Iordania trebuia salvgardată, dar acţiunea israeliană în acest scop nu trebuia întreprinsă fără aprobarea SUA, iar acţiunea militară a SUA nu putea avea loc sau nu putea fi menţionată ca ameninţare specifică fără acordul său.

Pe 18 septembrie, o divizie siriană de blindate a trecut graniţa în Iordania şi a înaintat spre oraşul Irbid. Regele Hussein a opus rezistenţă şi a solicitat sprijinul Statelor Unite.

Criza evoluase, transformându-se într-o provocare strategică directă. Dacă Iordania se dezintegra şi armatele arabe ajungeau la graniţa de est a Israelului, putea începe un război care ar fi adus în regiune forţele sovietice, în sprijinul consilierilor sovietici care ajutau forţele armate siriene şi irakiene. Aşadar, opoziţia militară israeliană era probabilă, iar sprijinul Statelor Unite pentru aceasta, cel puţin diplomatic, era esenţial.

Gestionarea crizelor produce uneori incongruenţe, într-o seară de duminică[65], când i-am adus lui Nixon veşti despre invazia siriană a Iordaniei, el juca popice la subsolul clădirii de birouri Eisenhower (un eveniment foarte rar). Deşi era important să împiedicăm escaladarea crizei din Iordania, nici nu puteam permite ca ocuparea de către sirieni a unor zone strategice din Iordania, realizată cu arme şi consilieri sovietici, să devină un fapt împlinit. Când i-am expus problemele, Nixon a autorizat etapele iniţiale, menite să limiteze criza şi să inverseze incursiunea siriană. în prezenţa lui — tot în sala de popice — l-am sunat pe Yitzhak Rabin, pe atunci ambasadorul Israelului la Washington, pentru a-l informa că nu vom trece cu vederea invazia siriană. Intenţionam să sprijinim o mobilizare a forţelor israeliene, pentru a ameninţa flancul sirian, dar acţiunea militară depindea de discuţii ulterioare. L-am sunat apoi pe secretarul de stat Rogers, pentru a-l informa despre abordarea preşedintelui. El a răspuns că era neliniştit în legătură cu acţiunea militară, dar că îi va solicita lui Joe Sisco, secretarul de stat adjunct, să vină în Sala de criză de la Casa Albă pentru a contribui la coordonarea eforturilor

diplomatice. Tipic pentru el, Nixon nu era pregătit să gestioneze o criză de la Casa Albă în haine de bowling. A dispărut câteva minute pentru a se schimba într-un costum, apoi a venit alături de Sisco şi de mine în Sala de criză.

Diplomaţia convenţională sugerează ca ambelor părţi să li se solicite reţinere şi organizarea unei conferinţe diplomatice, pentru a soluţiona chestiunile nerezolvate.

Dar, în acele împrejurări, probabil că astfel de măsuri ar fi accelerat criza, dându-i timp agresorului să-şi extindă cuceririle. Un apel la o conferinţă internaţională *înainte* de retragerea Siriei ar fi răsplătit deopotrivă deturnarea şi invazia. Totodată, ar fi statornicit prezenţa militară siriană adânc în interiorul Iordaniei. Şi în loc să distanţeze regimurile arabe de susţinătorii lor sovietici, aşa cum avea în vedere politica noastră, o astfel de acţiune a SUA ar fi întărit probabil dependenţa lor de Moscova.

Cu cât conferinţa are o anvergură mai mare, cu atât este mai dificil să se ajungă la un consens. Refuzul de a recunoaşte dreptul Israelului de a exista fusese încorporat în diplomaţia arabă încă de la înfiinţarea statului Israel. Deşi susţineau legitimitatea Israelului, majoritatea ţarilor europene s-au opus insistenţelor acestuia privind negocieri directe înainte de încetarea focului. Şi chiar dacă lucrurile nu ar fi stat astfel, ritmul diplomaţiei ar fi fost inerent mai lent decât înaintarea forţelor armate siriene, ajutate de consilierii lor sovietici pe teren în Iordania.

Prin urmare, Nixon a decis în Sala de criză ca orice apel la reţinere al altor ţări să fie îndreptat în primă instanţă către invadatorii sirieni şi susţinătorii lor sovietici. Am insistat cu privire la retragerea Siriei din Iordania ca o condiţie prealabilă pentru negocieri. O asemenea abordare necesita o

demonstraţie a angajamentului SUA. Prin urmare, Nixon a ridicat cu o treaptă nivelul de alertă pentru forţele americane din Europa. Marinarii Flotei a Şasea au fost rechemaţi pe navele lor din Marea Mediterană, iar în Statele Unite, Divizia 82 Aeropurtată a fost pregătită pentru o potenţială acţiune.[66] Alerta — aproape exclusiv pentru forţele convenţionale – era concepută pentru a avertiza părţile în cauză, în special Uniunea Sovietică şi Siria, că SUA luau în calcul acţiuni militare.

Odată stabilită strategia, Nixon a lăsat aplicarea acesteia în seama subordonaţilor, aşa cum făcea de obicei. A plecat din Sala de criză, lăsându-ne pe Sisco, pe generalul Alexander Haig (pe atunci adjunctul meu) şi pe mine să ne ocupăm de detalii. Intr-un mesaj adresat prim-ministrului israelian, Golda Meir, în numele lui Nixon, se spunea că Statele Unite se vor opune intervenţiei unor puteri externe — adică a Uniunii Sovietice —, Israelul fiind îndemnat să nu depăşească mobilizarea existentă, pentru a-i acorda strategiei noastre timpul necesar să producă efecte. în mesajul adresat regelui Hussein, se preciza că se putea baza pe sprijinul nostru pentru a restabili starea de fapt. Totodată, au fost trimise mesaje către aliaţii NATO, în care aceştia erau anunţaţi cu privire la deciziile privind alertarea trupelor şi la motivele din spatele acestora.

Confruntată cu dovada refuzului american de a tolera presiunea militară siriană, susţinută de Uniunea Sovietică, Moscova a pus capăt rolului său în această criză. în după-amiaza următoare, pe 21 septembrie, adjunctul lui Dobrînin m-a căutat la o recepţie diplomatică de la o ambasadă şi m-a luat deoparte pentru a mă informa că consilierii sovietici au părăsit forţele siriene când acestea au trecut graniţa în Iordania. Odată eliminat sprijinul sovietic substanţial, trupele siriene au revenit la bazele lor,

iar Hussein a preluat din nou controlul asupra ţării sale.

Această strategie de gestionare a crizei din Iordania a reflectat un tipar care avea să reapară în gestionarea crizelor ulterioare de către Nixon: o perioadă de reflecţie, urmată de o mişcare bruscă, suficient de amplă pentru a convinge adversarul că orice escaladare prezenta un risc inacceptabil. în ambele privinţe, experienţa din septembrie 1970 a anticipat criza şi mai importantă din Orientul Mijlociu din octombrie 1973.

Războiul din Orientul Mijlociu din 1973

Deşi Uniunea Sovietică începea să analizeze coexistenţa cu Statele Unite, Moscova le trimitea ajutoare şi arme statelor arabe, conturând perspectiva unei alte confruntări. Şi în Statele Unite aveau loc schimbări semnificative. În noiembrie 1972, Nixon a fost reales, câştigând votul popular cu o marjă care a fost a doua ca importanţă din istoria Americii, El intenţiona să-l înlocuiască pe Rogers din funcţia de secretar de stat, dar încă nu se hotărâse cu privire la succesorul acestuia, ceea ce a explicat în parte ritmul mai lent al diplomaţiei privind Orientul Mijlociu, Dar motivul principal a fost hotărârea lui Nixon de a evita o dezbatere internă simultană vizând Vietnamul şi Orientul Mijlociu şi, prin urmare, el a amânat diplomaţia privind Orientul Mijlociu până după alegeri. în august 1973, Nixon a decis să mă numească secretar de stat; am fost confirmat în funcţie pe 21 septembrie.

Doua săptămâni mai târziu, pe 6 octombrie, în Orientul Mijlociu a început un război când Egiptul şi Siria au invadat Peninsula Sinai şi înălţimile Golan.

Totodată, criza Watergate se accelerase rapid după ce John Dean, consilierul Casei Albe, i-a relatat procurorului general despre neregulile comise de

Casa Albă (şi rolul său în acestea).

în Orientul Mijlociu, echilibrul motivaţiilor statelor arabe se schimbase sub impactul crizei din Iordania şi al morţii lui Gamal Abdel Nasser, în septembrie 1970, liderul egiptean care fusese forţa motrice a politicii arabe bazate pe confruntare. Succesorul acestuia, Anwar Sadat, a urmat iniţial strategia predecesorului său, bazându-se pe sovietici pentru a determina SUA să facă presiuni asupra Israelului ca să se retragă din Peninsula Sinai, Dar apoi, în vara lui 1972, Sadat i-a expulzat brusc pe cei peste 20 000 de consilieri militari sovietici, care fuseseră dislocaţi în Egipt, şi a ordonat confiscarea bazelor şi a echipamentului greu al acestora,— în februarie 1973, el şi- a trimis consilierul pentru securitate, Hafiz Ismail, la Casa Albă pentru a explora atitudinea Americii într-o nouă serie de negocieri.

Condiţiile propuse de Ismail erau, în esenţă, similare celor care duseseră anterior la un impas în relaţia cu Israel: retragerea Israelului la frontierele din 1967 ca o condiţie prealabilă pentru recunoaştere şi discuţii directe. Dar noutatea mesajului era că Egiptul putea face aceşti paşi pe cont propriu, separat de aliaţii săi arabi.

Nixon l-a primit pe Ismail în Biroul Oval şi i-a spus că vom lansa un efort de pace după alegerile din Israel din noiembrie, onorând o înţelegere a lui Nixon cu Golda Meir din 1972. Am reiterat asigurările lui Nixon într-o întâlnire privată ulterioară şi am schiţat posibilele implicaţii practice. Pentru Sadat, această perspectivă prezenta prea multă incertitudine, deoarece alegerile din Israel erau (şi sunt) în general urmate de săptămâni — uneori luni — de negocieri pentru formarea unui cabinet. Pe 6 octombrie — de Yom Kippur, cea mai sfântă zi din calendarul evreiesc, când majoritatea israelienîlor sunt în sinagogi – Sadat a furnizat o

surpriză şocantă deopotrivă Israelului şi Statelor Unite. Forţele egiptene au traversat Canalul Suez, iar forţele siriene au avansat în înălţimile Golan. Atacul brusc i-a luat pe nepregătite pe israelieni, pe americani şi lumea întreagă.

în acel moment, Nixon se confrunta cu afacerea Watergate şi cu consecinţele acesteia. Pe 6 octombrie, în prima zi a războiului, el s-a confruntat cu demisia iminentă a vicepreşedintelui Spiro Agnew, care fusese acuzat de corupţie în timpul mandatului său de guvernator al statului Maryland. Pe 20 octombrie, în ceea ce mass-media a numit „Masacrul de Sâmbătă Noapte”, Nixon i-a demis pe procurorul general, Elliot Richardson, şi pe procurorul general adjunct, William Ruckelshaus, care nu doreau să-l concedieze pe procurorul special Archibald Gox. Procurorul general interimar, Robert Bork, a făcut acest lucru, ceea ce a dus la demararea în Camera Reprezentanţilor a procedurilor privind demiterea lui Nixon.

în ciuda acestei succesiuni de dezastre politice interne, Statele Unite şi-au asumat un rol esenţial privind încetarea focului şi lansarea unui proces de pace în Orientul Mijlociu care avea să continue în următoarele decenii. Nixon nu a pierdut niciodată din vedere obiectivele strategice centrale: să continue diplomaţia creativă cu statele arabe, să menţină securitatea Israelului, să slăbească poziţia Uniunii Sovietice şi să evidenţieze o diplomaţie americană durabilă, ce vizează pacea. Trăsătura centrală a acelei diplomaţii fusese prefigurată în timpul crizei din Iordania cu trei ani înainte: pentru a evita impasul şi tensiunile care se înmulţeau, eram hotărâţi să împiedicăm o conferinţă anevoioasă, care să includă toate părţile şi să abordeze toate chestiunile. Alternativa a fost o abordare pas cu pas, care a implicat părţile cu adevărat pregătite să

conlucreze pentru pace. Fezabilitatea acestei abordări avea să fie determinată de rezultatele bătăliilor care se desfăşurau la acel moment.

Atacul surpriză zguduise armata israeliană. Totodată, ieşise la iveală lipsa de pregătire a propriilor noastre servicii de informaţii care au sugerat iniţial că atacul fusese lansat de *Israel,* nu de Egipt şi de Siria, şi că înfrângerea armatelor arabe era iminentă. De fapt, forţele armate egiptene au traversat Canalul Suez şi s-au stabilit într-o zonă de centură la 16 kilometri în interiorul
Peninsulei Sinai, pe care au menţinut-o în ciuda contraatacurilor israeliene masive datorită rachetelor sol- aer sovietice, care au neutralizat forţele aeriene israeliene. între timp, armata siriană a cucerit o parte a înălţimilor Golan; la un moment dat, a părut posibilă chiar înaintarea trupelor siriene pe teritoriul propriu-zis al Israelului.

Dar în patru zile, până pe 9 octombrie, rezerviştii israelieni fuseseră mobilizaţi în totalitate şi forţele erau în mişcare. La Washington, în primele ore ale dimineţii acelei zile, o victorie israeliană era considerată iminentă.

Fideli obiectivelor noastre, Nixon a ordonat, din a doua zi de război, ca echipamente militare de înaltă tehnologie să fie transportate cu avioane comerciale israeliene. Provocarea era înlocuirea pierderilor masive de tancuri şi de avioane israeliene. Ataşatul militar israelian, generalul Mordechai Gur, m-a sunat pe 9 octombrie cu o solicitare urgentă. Pierderile israeliene fuseseră neaşteptat de
mari – atât de mari, de fapt, încât prim-ministrul Meir era pregătită să zboare la Washington pentru a ne convinge personal. I-am spus că o astfel de vizită ar sugera disperare. Mai mult, Nixon avea de gestionat demisia iminentă a vicepreşedintelui Agnew. La sfârşitul acelei zile, Nixon m-a autorizat

să-l asigur pe ambasadorul israelian că vom înlocui toate pierderile israeliene după război şi că israelienii puteau să-şi folosească echipamentele de rezervă cât timp se organiza şi se efectua reaprovizionarea.

A urmat un blocaj tehnic şi politic. Capacitatea de transport aerian a SUA pe timp de pace este sporită de aeronavele civile pe care Pentagonul este autorizat să le rechiziţioneze. Dar companiile aeriene civile nu doreau să efectueze zboruri într-o zonă de război, iar un obstacol tehnic s-a transformat într-unul politic: pentru a ajunge din Statele Unite în Israel, aeronavele civile trebuiau să facă opriri pentru realimentare, iar Portugalia şi Spania — cele mai potrivite escale – au refuzat să permită opriri pentru realimentare, fiind îngrijorate de reacţiile ţărilor arabe şi de presiunile sovietice.

Cum aceste complicaţii au continuat până în a şaptea zi de război (12 octombrie), Nixon a luat o decizie tipică: a ordonat folosirea avioanelor militare de transport, care nu aveau nevoie de realimentare, pentru a livra ce era necesar. Nu a fost o simplă decizie tactică, deoarece aceasta le-a oferit israelienilor mijloacele de a inversa eşecurile din primele zile şi a reprezentat o escaladare majoră a implicării SUA în război. în dimineaţa de 12 octombrie, într-o discuţie la Casa Albă pe marginea acestei crizei, Nixon a respins sugestiile privind utilizarea limitată a aeronavelor militare, comentând: „Vom fi acuzaţi chit că sunt trei avioane, chit că sunt trei sute”. Preşedintele a remarcat că strategia noastră va fi judecată în funcţie de rezultatul politic al acesteia, explicând: „trebuie să putem juca un rol constructiv în iniţiativele diplomatice pentru a obţine o soluţie reală”. Am fost de acord, adăugând: „Dacă ne putem menţine poziţia, vom avea sanse mai bune ca niciodată de a contribui la o înţelegere”[67].

Obiectivul dominant a rămas redresarea echilibrului de forţe mai întâi pe câmpul de luptă şi apoi ca preludiu la diplomaţie. Nixon a afirmat acest principiu general când am purtat amândoi o discuţie telefonică, două zile mai târziu:

> Raţionamentul este următorul – scopul livrărilor nu este pur şi simplu alimentarea războiului, scopul [este] menţinerea echilibrului [...] pentru că numai echilibrul în acea zonă poate duce la o înţelegere echitabilă, care nu defavorizează nici o parte, nici cealaltă.. .[68]

Diplomaţia de încetare a focului

în vreme ce la Washington aveau loc dezbateri privind livrările pe calea aerului, ambasadorul israelian, Simcha Dinitz, m-a informat despre o nouă iniţiativă propusă de Ierusalim. Golda Meir primise propuneri de la ministrul apărării, Moshe Dayan, şi de la şeful statului major, David Elazar, să solicite încetarea focului. Ei susţineau că noua linie a egiptenilor de-a lungul Suezului avea să fie prea greu de depăşit fără ca Israelul să găsească modalităţi de a zădărnici rachetele antiaeriene sovietice. Era pregătită să solicite încetarea focului, dar numai după ce contraofensiva israeliană care se derula pe înălţimile Golan va fi făcut progrese în direcţia ameninţării Damascului. Am spus că voi vedea dacă Marea Britanic va sprijini o rezoluţie a Consiliului de Securitate în acest sens şi am programat-o pentru sâmbătă, 13 octombrie.

Sfârşitul operaţiunilor pe câmpul de luptă a fost accelerat de livrările pe calea aerului din SUA şi a fost ajutat de o greşeală de calcul a lui Sadat. Cum ofensiva israeliană de pe înălţimile Golan se îndrepta spre Damasc, preşedintele sirian, Hafez al-Assad, i-a solicitat ajutor lui Sadat. în virtutea angajamentului faţă de aliatul său sirian şi supraestimând reuşita

Egiptului în traversarea canalului, Sadat a respins propunerea de încetare a focului, care era analizată de Marea Britanie. În schimb, a ordonat ca două divizii de blindate să atace în Peninsula Sinai, cu scopul de a cuceri trecătorile din zonele muntoase centrale. Dar această ofensivă a mutat blindatele egiptene dincolo de centura de rachete sol-aer de-a lungul Canalului, expunându-le astfel atacurilor puternice ale forţelor aeriene israeliene. Duminică, 14 octombrie, au fost distruse 250 de tancuri egiptene. Acest lucru le-a permis blindatelor israeliene să iasă din impas de-a lungul Canalului Suez — deşi trei zile mai devreme comandanţii lor consideraseră zona impenetrabilă — şi să traverseze canalul, ajungând în Egipt pe 16 octombrie.—

Joi, 18 octombrie, Sadat a menţionat încetarea focului, iar Dobrînin analiza la Washington formularea încetării focului. Vineri, 19 octombrie, sovieticii m-au invitat la Moscova pentru a finaliza procesul cu Brejnev.

Situaţia militară a egiptenilor era acum suficient de dificilă pentru a-i descuraja pe sovietici să exploateze eforturile noastre interne. La Moscova, o propunere de încetare a focului a fost finalizată cu aprobarea lui Nixon duminică, 21 octombrie, şi a fost aprobată de Consiliul de Securitate al ONU luni, 22 octombrie.[69] încetarea focului, care urma să intre în vigoare la douăsprezece ore după ce a fost aprobată, includea şi prevederi pentru începerea negocierilor între părţi în direcţia unei înţelegeri politice.

Deşi cu trei zile înainte ne ceruseră să propunem o încetare a focului, conducătorii israelieni au ezitat să o accepte, căutând să-şi exploateze în continuare înaintarea de cealaltă parte a Canalului Suez. Drept urmare, întorcându-mă de la Moscova la Washington, am făcut o oprire în Israel, în cursul căreia Israelul a acceptat încetarea focului. Ajuns la

Washington în aceeaşi zi care începuse la Moscova, am descoperit că încetarea focului se dovedise mai uşor de proclamat decât de pus în practică. A fost încălcată aproape imediat. în negocierile privind încetarea focului, părţile caută frecvent linii favorabile lor. însă această încălcare nu a fost tactică, ci strategică. Căci forţele israeliene care înaintau spre oraşul Suez erau pe punctul de a bloca Armata III egipteană la est de canal.

Pentru Moscova, o astfel de evoluţie, la doar câteva zile după ce lucraserăm la o propunere de încetare a focului, a părut o provocare directă şi deliberată. Până în seara de miercuri, 24 octombrie, mesajele de la Moscova deveniseră din ce în ce mai ameninţătoare, culminând cu un mesaj rău prevestitor de la Brejnev în jurul orei 21.00. După ce a expus punctul de vedere al sovieticilor referitor la evenimentele de după negocierile din weekendul precedent, el a propus ca forţele militare sovietice şi americane să întreprindă o acţiune comună pentru a impune încetarea focului. El a avertizat:

> Voi spune clar că, dacă veţi considera imposibil să acţionaţi împreună cu noi în această chestiune, ne vom confrunta cu necesitatea de a lua în calcul urgent chestiunea luării unor măsuri adecvate unilateral. Nu putem permite arbitrariul din partea Israelului.[70]

Ne confruntam cu perioada cea mai dramatică şi mai solicitantă din punct de vedere uman a preşedinţiei lui Nixon. Serviciile de informaţii ne-au informat că diviziile aeropurtate sovietice erau pregătite şi că arme sovietice de înaltă tehnologie erau pe o navă în drum spre Marea Mediterană. Am convocat o întâlnire a directorilor WSAG în Sala de criză. (La acea vreme, eram deopotrivă secretar de stat şi consilier pentru securitate naţională.)

Provocarea era să respingem desfăşurarea de trupe în comun cu sovieticii în Orientul Mijlociu, împotriva unui aliat important (ceea ce, date fiind împrejurările, ar fi modificat spectaculos echilibrul politic) şi să descurajăm Moscova să întreprindă o acţiune militară unilaterală.

Reuniunea noastră a avut loc într-o atmosferă dramatică. Săptămânile de tensiune personală şi internaţională îl epuizaseră pe Nixon, obligându-i pe medicii de la Casa Albă să-l îndemne să se retragă înainte de sosirea mesajului de la Brejnev. Prin urmare, s-a dovedit necesar să se ia decizii într-o manieră neobişnuită. CSN era convins că Statele Unite nu puteau lua în considerare desfăşurarea de forţe ca un tampon între Israel, un aliat american, şi Egipt, o ţară ale cărei operaţiuni militare erau facilitate de armament sovietic şi care primea resurse graţie unui pod aerian sovietic. Totodată, SUA nu puteau tolera ca forţele de luptă sovietice din regiune să impună unilateral planurile strategice sovietice. Toată lumea împărtăşea aceeaşi părere în aceste chestiuni.

CSN a ajuns la consensul de care aveam nevoie pentru a respinge propunerea Brejnev. Dar trebuiau descurajate şi măsurile sovietice unilaterale. întâlnirea s-a desfăşurat apoi în absenţa preşedintelui, generalul Haig (care îl înlocuise pe Haldeman ca şef de cabinet) păstrând legătura cu el, iar eu ocupându-mă de contactele diplomatice. L-am sunat pe ambasadorul Dobrînin pentru a avertiza URSS să nu întreprindă acţiuni unilaterale şi l-am informat că se pregăteşte un răspuns oficial la nota lui Brejnev. Urmând proceduri bazate pe deciziile anterioare şi pe experienţa crizei din Iordania, CSN a recomandat măsuri de prevenire a acţiunilor sovietice imediate, inclusiv ridicarea nivelului de alertă nucleară la DEFCON 3, ceea ce însemna o

criză gravă, cu doar o treaptă mai jos de pregătirile pentru un război nuclear.

Răspunzând la scrisoarea lui Brejnev în numele preşedintelui, am respins propunerea de desfăşurare în Egipt a unor trupe comune americano-sovietice, dar am reiterat angajamentul SUA faţă de diplomaţia consultativă în procesul de pace. Am amânat câteva ore trimiterea scrisorii pentru a lăsa ridicarea nivelului de alertă să îsi facă efectul şi să aibă loc consultări interne şi cu aliaţii. în acest timp, i-am pus la curent pe ambasadorii NATO şi pe alţi aliaţi, în special Israelul.

Date fiind interacţiunile frecvente dintre părţile implicate, eu am rămas în Sala de criză, iar generalul Haig ieşea din când în când pentru a lua legătura cu preşedintele. În acest fel, cu consensul unanim al CSN – niciodată contestat ulterior în scurgeri de informaţii sau în biografii — că timpul era un factor crucial în prevenirea unei acţiuni sovietice ireversibile, scopurile strategice ale lui Nixon au fost îndeplinite.

în zorii zilei, Nixon a revenit în Biroul Oval şi a aprobat detaliile recomandării CSN. în jurul prânzului, bătând complet în retragere, Brejnev i-a răspuns preşedintelui, transformând solicitarea de intervenţie militară comună în contrapropunerea ca ambele naţiuni să trimită un număr limitat de observatori pentru a constata încetarea focului. într-o conferinţă de presă, Nixon a rezumat ce se petrecuse, subliniind opoziţia SUA faţă de intrarea forţelor sovietice în conflictul existent, precum şi disponibilitatea noastră de a juca un rol major în procesul de pace.

Ce l-a determinat pe Brejnev să bată în retragere? Decizia sa a corespuns tiparului general de conduită al sovieticilor pe parcursul întregii crize din 1973, aceştia sprijinindu-şi atent partenerii din Orientul

Mijlociu din punct de vedere diplomatic şi material prin podul aerian, dar evitând să compromită destinderea relaţiilor printr-o confruntare militară cu Statele Unite. Totodată, este posibil să fi prefigurat slăbirea idealurilor şi declinul economic şi societal general, care aveau să culmineze, optsprezece ani mai târziu, cu căderea Imperiului Sovietic.

Procesul de pace din Orientul Mijlociu

Ca orice proces de pace din regiune să aibă şansa de a merge mai departe, primul pas era reconcilierea condiţiilor prealabile, aparent antitetice, ale părţilor aflate în conflict. Israelul insista asupra recunoaşterii diplomatice ca o condiţie prealabilă pentru încetarea ostilităţilor; condiţia prealabilă a Egiptului şi Siriei era ca Israelul să fie de acord să se revină la frontierele din 1967.

Nici una dintre părţi nu accepta condiţia prealabilă a celeilalte, iar fiecare parte respingea un acord *ad interim* ca punct de plecare.

Iar acestea nu erau singurele complicaţii. Dacă toate părţile implicate în încetarea focului, inclusiv Uniunea Sovietică, ar fi participat la procesul de pace, cei mai intransigenţi ar fi avut drept de veto la conferinţa ulterioară – ceea ce le-ar fi dat sovieticilor sau statelor arabe radicale ocazia de a obstrucţiona Occidentul, urmărindu-şi scopurile din Războiul Rece. Cu toate acestea, am decis să legitimăm negocierile prin intermediul unei conferinţe multilaterale care să implice toate părţile. Totuşi, dacă survenea un impas, urma să transformăm procesul într-un demers etapizat cu acele părţi care erau pregătite să continue.

A fost stabilită o conferinţă la Geneva pentru 22 decembrie 1973, invitând toate părţile implicate în încetarea focului. Assad a refuzat să participe. Sadat — nedorind să facă obiectul unui veto din partea sovieticilor — a urmat calea diplomatică, îndemnând

la o abordare pas cu pas. Israelul a insistat asupra unei direcţii paralele de acţiune, bazate pe o serie de concesii reciproce, proces descris mai târziu de prim-ministrul Yitzhak Rabin drept a da la schimb „o bucată de pământ pentru o bucată de pace”. în această etapă, nu a existat deloc posibilitatea unui acord global şi a fost singura întâlnire. A urmat o abordare pas cu pas.

în timpul administraţiei Nixon s-a ajuns la o serie de acorduri privind Orientul Mijlociu, cu mediere americană. în ianuarie 1974, Egiptul şi Israelul au încheiat un acord de dezangajare care a creat o zonă- tampon de-a lungul Canalului Suez, a separat forţele militare şi a impus restricţii privind mişcările de trupe şi arsenalele militare din fiecare zonă. în iunie 1974, Siria şi Israel au ajuns la un acord de dezangajare militară. Prevederile sale tehnice şi observabile s-au bazat pe interzicerea desfăşurării de către fiecare parte a armamentului greu în raza liniei de front a celeilalte părţi. Această limitare s-a dovedit suficientă pentru a menţine restricţii reciproce esenţiale între cele două ţări timp de jumătate de secol după negocierea acordului de dezangajare — inclusiv în timpul războiului civil sirian care a început în 2011.

Aceste acorduri au fost posibile deoarece toate părţile implicate au acceptat abordarea pas cu pas şi, totodată, pentru că au ajuns să aibă încredere în America în rol de mediator. Toate părţile au fost nevoite să facă sacrificii acceptând această soluţie: Egiptul şi Siria şi-au modificat solicitarea de a li se returna teritoriile care considerau că le aparţin ca preţ pentru a intra în negocieri; Israelul a trebuit să cedeze porţiuni din Peninsula Sinai şi să renunţe la poziţiile sale avansate în Siria în schimbul unor promisiuni de pace care erau, prin definiţie, reversibile.

în 1975, aceste acorduri au fost completate de un alt acord egipteano-israelian, în care forţele israeliene se retrăgeau în trecătorile muntoase din Sinai în schimbul unor concesii politice din partea guvernului de la Cairo, care a deschis Canalul Suez şi a permis tranzitul navelor israeliene prin acesta. Acordul urma să fie supravegheat de un post radar american în Sinai. La sfârşitul anului 1976, Egiptul şi Israelul negociau încetarea stării de beligeranţă în schimbul unei noi retrageri a israelienilor din trecătorile din centrul Sinaiului către o linie care ducea de la Ras Mohammad la El Arish, la 32 de kilometri de graniţa egipteano-israeliană.

Acceptarea acestui proces de către Kremlin a constituit o transformare geopolitică majoră într-o regiune importantă strategic, în care URSS păruse până de curând să aibă autoritate. Totodată, a fost o validare a politicii de legături şi a modului în care Nixon a abordat negocierile. Pe durata crizei, diplomaţia de destindere a facilitat un canal constant de comunicare cu Moscova, ajutând la prevenirea coliziunilor inutile. Mai important, această abordare diplomatică le-a oferit sovieticilor o miză privind alte chestiuni pe care nu doreau să le pună în pericol, inclusiv discuţiile despre statutul Berlinului şi Acordurile de la Helsinki din 1975.

În 1979, într-o ceremonie spectaculoasă pe peluza Casei Albe, preşedintele Carter, premierul israelian Begin şi preşedintele Sadat au semnat un acord de pace oficial între Israel şi Egipt. Procesul de pace, schiţat în 1974 la un mic dejun în biroul privat al lui Nixon, fusese realizat.—

Bangladesh şi interconexiunea cu Războiul Rece

În a doua jumătate a secolului XX, sistemul internaţional bazat pe echilibrul european din

secolul al XlX-lea a fost din nou transformat. într-o evoluţie prefigurată cu un secol mai înainte de ascensiunea Japoniei în curs de industrializare, civilizaţii asiatice tradiţionale, precum India şi China, au început să intre în sistemul internaţional ca mari puteri în sine. în loc să se bazeze pe un concurs de alianţe care caracterizase în secolul al XIX- lea competiţia pentru dominaţia europeană, aceste puteri emergente au demonstrat capacitatea de a contesta autonom echilibrul global. Decolonizarea Asiei şi Africii extinsese, pentru prima dată, pe tot globul sistemul de stat westfalian, iar acum, sporirea puterii Indiei şi Chinei a diminuat mai mult autoritatea relativă a vechilor puteri imperiale. Ordinea internaţională — definită până acum de relaţiile puterilor occidentale – devenea ordine mondială.

Decizia lui Nixon de a introduce China în sistemul westfalian — prin negocieri în care nu a considerat-o o ţară adăugată blocului condus de sovietici, ci o contrapondere la acesta şi un nou jucător care are dreptul la o atenţie serioasă de sine stătător — a deschis calea unor combinaţii strategice fără precedent. Prin exploatarea ostilităţii crescânde dintre cele două puteri comuniste principale, această mişcare a transformat aspiraţia unei ordini mondiale într-un demers cu adevărat multipolar.

în martie 1971, această realitate emergentă s-a făcut simţită. Aproape exact în acelaşi moment în care interacţiunile cu Zhou Enlai aduceau China în sistemul internaţional – deşi deocamdată încă în secret — tulburările regionale din Asia de Sud dintre Pakistan şi India au atras rapid Statele Unite, China şi Rusia. Problema apărută în Pakistanul de Est reprezenta o evoluţie fără precedent: o criză care implica trei mari puteri cu arme nucleare, toate concurând ca egali suverani.

Criza îşi avea originile în împărţirea subcontinentului indian cu mai bine de două decenii înainte, pe fondul unei vărsări de sânge îngrozitoare. Guvernat în perioada colonială ca o singură unitate vastă, Rajul Britanic a fost împărţit în 1947, prin decolonizare, în două state suverane, India şi Pakistan; acesta din urmă a fost la rândul său împărţit în două entităţi, ambele aflate sub suveranitate pakistaneză, dar separate de 1 900 de kilometri de teritoriu indian.

Dintre cele două state, India era un stat secular, cu o populaţie preponderent hindusă, deşi cu un procent substanţial de musulmani, care era în creştere. Pakistanul » * >
era explicit musulman, dar jumătăţile sale, diverse din punct de vedere etnic şi lingvistic şi detaşate geografic, includeau popoare cărora credinţa comună în islam nu le oferea un sentiment de unitate şi cu atât mai puţin coeziune politică.

Acest stat pakistanez divizat era condus de la Islamabad, în Pakistanul de Vest, unde pluralitatea punjabi domina armata naţională şi alte instituţii de guvernare semnificative. Istoric, populaţia preponderent bengali din Pakistanul de Est fusese împărţită într-o varietate de facţiuni pe care guvernul central din Islamabad le manipula cu regularitate una împotriva celeilalte. Dar în ianuarie 1969, în Pakistanul de Est a izbucnit un protest de masă, care avea să ducă la declararea unui nou stat independent, Bangladesh, pe 26 martie 1971.

începutul crizei nu a stârnit imediat o reacţie strategică din partea nici unuia dintre marii jucători internaţionali, cu excepţia Indiei, În octombrie 1970, preşedintele Yahya Khan al Pakistanului l-a vizitat pe Nixon în legătură cu o sesiune a Adunării Generale a ONU, ocazie cu care avea să se angajeze să comunice la Beijing interesul exprimat de preşedinte privind deschiderea către China, El ne-a spus că

intenţionează să organizeze alegeri în decembrie şi că se aştepta ca, după acestea, Pakistanul de Est să fie împărţit între facţiuni, permiţându-i să continue să exploateze diviziunile dintre bengalezi.

Dar alegerile din decembrie 1970 au adus o situaţie opusă aşteptărilor lui Yahya Khan, în Pakistanul de Est, Liga Awami, un partid politic devotat autonomiei Bangladeshului, a obţinut majoritatea absolută. în luna martie a anului următor, ordinea din Pakistanul de Est s-a frânt şi a fost proclamată independenţa – sau, potrivit Pakistanului de Vest, secesiunea – sub conducerea şeicului Mujibur Rahman,

Căutând să restabilească controlul în Pakistanul de Est prin violenţă sistemică, Yahya Khan a abolit sistemul electoral şi a declarat legea marţială. Rezultatul a fost o vărsare de sânge îngrozitoare şi un torent de refugiaţi care fugeau din Pakistanul de Est, mai ales în India. Spre deosebire de Islamabad care a tratat întreaga problemă ca o chestiune internă şi a respins ingerinţa străină, India a considerat criza un prilej de a pune capăt încercuirii sale strategice. Pretinzând că numărul tot mai mare de refugiaţi din Bangladesh aflaţi pe teritoriul său punea presiune asupra finanţelor sale, India a început să-i organizeze în gherile antipakistaneze,

în Statele Unite, vestea despre bilanţul uman devastator al conflictului a avut un impact imediat, deoarece lupta din îndepărtata Asie de Sud s-a suprapus cu dezbaterea internă privind caracterul puterii americane şi problemele morale generate de Războiul din Vietnam. Administraţia Nixon a devenit obiectul unor critici vehemente, deoarece reacţia sa nu a implicat, aşa cum îşi doreau mulţi, condamnarea publică a Pakistanului de Vest cu mare intensitate. Discursul american despre situaţia din Pakistanul de Est a continuat să fie dominat de

susţinătorii drepturilor omului, iar unii dintre aceştia au scris articole în ziare importante, pentru a-l îndemna pe Nixon să adopte nişte gesturi preponderent simbolice.

Propunerile au variat de la susţinerea unei comisii de anchetă a ONU şi a prezenţei Crucii Roşii în Pakistanul de Est până la suspendarea întregului ajutor militar şi economic al SUA pentru Pakistanul de Vest.[71] însă pentru factorii de decizie din SUA de la acea vreme calculul era mult mai complicat. Pakistanul de Vest era deja suficient de bine înarmat şi, din nefericire, nici un embargo asupra armelor, nici o suspendare a ajutorului nu i-ar fi oprit pe liderii pakistanezi să folosească armata împotriva populaţiei din Pakistanul de Est. Cu siguranţă, astfel de măsuri ar fi comunicat dezaprobarea SUA faţă de atrocităţile din Pakistan, dar ar fi diminuat totodată influenta americană şi ar fi ameninţat deschiderea către
>>>
China — proces în care Pakistanul era principalul nostru intermediar.

Paradoxal, criticii au echivalat reacţia administraţiei la această ultimă criză cu comportamentul acesteia în Vietnam – dar pe temeiuri diametral opuse: în Pakistanul de Est, America se facea vinovată de lipsa unei intervenţii într-o criză îndepărtată, lucru prezentat ca şi cum America ar fi tolerat nelegiuirea, iar în Vietnam, America era condamnată pentru implicarea sa continuă.

Reticenţa Washingtonului de a se implica public în criză a avut prea puţin de-a face cu insensibilitatea (deşi unele discuţii interne nu au reflectat elevare morală); administraţia Nixon era preocupată de deschiderea spre China, iar tragedia care se desfăşura în Pakistanul de Est a coincis cu schimburile noastre privind data şi agenda deplasării

mele secrete la Beijing şi a complicat lucrurile. Mai mult, Pakistanul era un aliat al SUA prin acordul SEATO (Organizaţia Tratatului privind Asia de Sud-Est) negociat de secretarul de stat John Foster Dulles în 1954.

Politica lui Nixon nu a fost niciodată unidimensională, aşa cum a fost caracterizată atitudinea sa privind evoluţia crizei din Pakistan, pusă pe seama antipatiei sale faţă de prim-ministrul Indiei, Indira Gandhi. Cu siguranţă, criticile vehemente ale acesteia la adresa politicii SUA din timpul Războiului Rece şi, în special, privind Războiul din Vietnam, erau de mult o sursă de iritare — dar numai A.
atât. În orice caz, politica actuală era mult mai complicată. încă de la debutul crizei, la începutul lunii martie, personalul GSN a concluzionat că rezultatul probabil – şi de dorit — era autonomia Pakistanului de Est şi eventuala independenţă a acestuia. Dar doream să atingem acest obiectiv fără a provoca Pakistanul direct şi fără a ne distruge canalul de comunicare cu China.

Casa Albă a aprobat un ajutor alimentar masiv pentru refugiaţii din Pakistanul de Est. Totodată, CIA a purtat discuţii în secret cu reprezentanţi ai Ligii Awami, în vederea creării unor contacte pentru eventuale negocieri oficiale ulterioare. Similar, Departamentul de Stat a fost autorizat să stabilească contacte între Liga Awami şi India; totuşi, India a respins aceste eforturi, scopul său fiind să încurajeze Pakistanul de Est să forţeze nu doar autonomia politică, ci separarea. Per ansamblu, în prima etapă (cam din martie până în iulie 1971), esenţa politicii americane a fost împiedicarea transformării unei crize regionale într-una globală şi susţinerea unei posibile transformări a Războiului Rece prin deschiderea către China.

Ambele scopuri au fost complicate de vizita mea

secretă în China. în iulie 1971, în drum spre Beijing, trecând prin Saigon, Bangkok, New Delhi şi Islamabad — şi mai ales în ultimele două capitale — am cunoscut o serie de opinii privind criza din Asia de Sud. Atitudinea Indiei — în special cea a prim-ministrului Gandhi — viza mai puţin problema refugiaţilor şi mai mult transformarea Pakistanului de Est într-o tară independentă. Cât m-am aflat în India, am subliniat sprijinul american în problema refugiaţilor, în special prin furnizarea de alimente, şi eforturile noastre de a încuraja un dialog cu Liga Awami. Deşi atenţi şi politicoşi, interlocutorii mei indieni erau în mare măsură — şi categoric – angajaţi în transformarea jumătăţii unui adversar declarat de la graniţa lor de est, aşa cum era cazul la acel moment, într-o nouă ţară care să fie neutră, sau chiar prietenoasă, faţă de India. în raportul meu către Nixon am evocat posibilitatea ca India să acţioneze pe baza opiniilor sale geopolitice declarate şi să rezolve criza printr-o intervenţie militară decisivă în Pakistanul de Est — un pas agresiv care putea invita la un răspuns din partea Chinei, aliatul de multă vreme al Pakistanului.[72]

La următoarea mea oprire, Islamabad, de unde urma să plec în China a doua zi dimineaţă, m-am întâlnit cu preşedintele Yahya Khan şi cu ministrul de externe, Sultan Khan. Raportul meu către Nixon a rezumat discuţiile pe tema Pakistanului de Est:

> Am subliniat importanţa încercării de a dezamorsa această problemă [a Pakistanului de Est] în următoarele câteva luni. O modalitate de a face acest lucru, am sugerat eu, putea fi încercarea de a separa cât mai mult posibil, cel puţin în ochii celorlalte state, chestiunea refugiaţilor de chestiunea reconstrucţiei structurii politice a Pakistanului de Est. Dacă s-ar încerca acest lucru, ar părea important ca Pakistanul să includă o serie

de măsuri majore într-un singur pachet, menit să aibă un impact important atât asupra refugiaţilor, cât şi asupra comunităţii mondiale şi, poate, să internaţionalizeze efortul.[73]

Astfel, recomandarea noastră era combinarea diferitelor măsuri de reformă solicitate de noi într-un singur pachet pentru a ajuta la reconstruirea structurii politice a Pakistanului de Est. Efectul practic ar fi fost autonomia.

Deschiderea către China a fost anunţată în iulie 1971, călătoria lui Nixon la Beijing fiind programată pentru luna februarie a anului următor. în acea vară, criza din Bangladesh intrase în a doua etapă. în Pakistanul de Est, abuzurile sistematice în privinţa drepturilor omului fuseseră reduse substanţial.— Pentru a contracara realinierea potenţială a sistemului internaţional ca urmare a deschiderii americane către China, Gandhi nu a mai încercat să-şi ascundă propriul plan de a promova secesiunea Pakistanului de Est. Ea a accelerat sprijinul Indiei pentru campania de gherilă din Bengal, iar în august a făcut un alt pas spre confruntare prin încheierea unui acord de prietenie şi de asistenţă militară cu Uniunea Sovietică.

Acest tratat a marcat prima iniţiativă a URSS într-o strategie privind Asia de Sud care avea să presupună extinderea substanţială a ajutorului militar şi a sprijinului diplomatic pentru India.[74] Era o reacţie directă care viza deopotrivă China şi strategia americană, transformând conflictul din Bangladesh dintr-o provocare regională şi umanitară într-o criză de dimensiuni strategice globale, exact ceea ce noi doream să evităm. Dacă Pakistanul se dezintegra sub dubla presiune sovietică şi indiană atât de curând după ce ne facilitase deschiderea către China, nu numai că ar fi fost pus în pericol viitorul summit al lui Nixon de la Beijing, dar ar fi fost zdruncinată

însăşi premisa strategiei privind China, aceea de a contrabalansa Uniunea Sovietică.

Nixon se afla sub o presiune internă extraordinară de a se alătura Indiei, a cărei democraţie era larg admirată, însă pentru Casa Albă problema nu fusese niciodată structura internă a Pakistanului de Est, ci menţinerea unui echilibru internaţional adecvat. Am subliniat acest aspect în timpul unei serii de întâlniri cu ambasadorul indian Lakshmi Jha, în vara anului 1971. Pe 9 august, i- am relatat lui Nixon următoarea conversaţie cu Jha:

> Interesul SUA era ca India să fie puternică, independentă, de sine stătătoare [...] Bengalul de Est urma să-şi câştige autonomia chiar şi fără intervenţia Indiei. Noi, la rândul nostru, nu aveam nici un interes pe subcontinent, doream doar să vedem că India este puternică şi în curs de dezvoltare şi Pakistanul, independent. într-adevăr, abordarea noastră faţă de India era diferită de abordarea noastră faţă de Pakistan. India era o potenţială putere mondială; Pakistanul va fi întotdeauna o putere regională. Din toate aceste motive, problema se rezolva de la sine dacă separam chestiunea ajutorului de cea a refugiaţilor şi chestiunea refugiaţilor de cea a înţelegerii politice. Ambasadorul a spus că nu era greu de separat ajutorul de chestiunea refugiaţilor, dar că nu vedea nici o modalitate de a separa problema refugiaţilor de înţelegerea politică.[75]

Pe 11 septembrie, odată cu amplificarea tensiunilor, i- am repetat ambasadorului Jha poziţia SUA:

> Nu ne interesa ca Bengalul de Est să rămână parte a Pakistanului. Ne interesa să prevenim izbucnirea unui război şi să împiedicăm ca această problemă să se transforme într-un conflict internaţional. în rest, nu vom adopta nici o poziţie activă într-un fel

sau altul.[76]

Pe măsură ce s-a amplificat, criza a început să prezinte anumite paralele cu săptămânile dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial, două coaliţii de mari puteri confruntându-se într-un conflict regional care, la început, nu le-a afectat. Din perspectiva SUA, consideram că nu era de dorit să umilim Pakistanul atât de curând după ce facilitase demersul nostru faţă de Beijing. Totodată, era important să menţinem planul strategic care stătea la baza vizitei lui Nixon în China — anume atenuarea presiunii sovietice la nivel global şi reechilibrarea ordinii internaţionale. Dacă am fi permis Uniunii Sovietice să facă incursiuni în Asia de Sud graţie noii sale alianţe cu India, am fi subminat al doilea obiectiv.

Dar obiectivul nostru imediat, primordial era să prevenim izbucnirea războiului pe subcontinent. în octombrie 1971, Yahya Khan a făcut din nou o vizită la Washington, în timpul căreia Nixon a abordat subiectul autonomiei pentru Pakistanul de Est. Zdruncinat de desfăşurarea forţelor militare din iurul Pakistanului şi de

dezaprobarea internaţională, Yahya Khan a promis autonomie Pakistanului de Est după înfiinţarea unei Adunări Constituante, planificată pentru martie 1972. Noi am interpretat autonomia Pakistanului de Est ca un preludiu la apariţia timpurie a unui Bangladesh independent.

După vizita lui Yahya Khan, a urmat o vizită dezastruoasă a lui Gandhi la Washington în perioada 3-6 noiembrie 1971. Lipsa de soluţii a problemelor era amplificată de răceala dintre cei doi lideri. Când Nixon a informat-o pe Gandhi că Yahya Khan era de acord să înlocuiască legea marţială cu guvernare civilă şi autonomie în Bangladesh, aceasta s-a arătat

prea puţin interesată. Dorea ca Bangladeshul să fie independent, nu o regiune autonomă, sponsorizată de Statele Unite. Realistă, inteligentă şi dură, ea ajunsese la concluzia că echilibrul de forţe existent îi va permite să impună rezultatul strategic preferat de India.

Pe 4 decembrie, după aceste întâlniri oficiale reci de la Casa Albă, India a invadat Pakistanul de Est, remodelând conflictul încă o dată şi ducându-l în a treia etapă, ultima. La fel ca Sadat doi ani mai târziu, Gandhi a înţeles felul în care utilizarea unilaterală a forţei putea schimba condiţiile unei eventuale înţelegeri. Câtă vreme Pakistanul de Est se îndreptase inexorabil către autonomie, care părea de natură să ducă la independenţă sub impactul forţelor indiene superioare, Nixon îşi limitase criticile publice la declaraţiile de la ONU privind desconsiderarea de către India a graniţelor recunoscute internaţional. Dar când Gandhi a decis să rezolve disputele teritoriale de-a lungul graniţei de vest a Indiei prin măsuri împotriva zonei din Kaşmir ocupate de Pakistan – provincia Himalaya care fusese ea însăşi împărţită în 1947, India deţinând partea cea mai mare şi cea mai semnificativă din punct de vedere istoric —, Nixon a devenit din ce în ce mai activ. India, susţinută de ajutorul militar şi diplomatic sovietic, avea capacitatea de a dezmembra Pakistanul provincie cu provincie. Iar dacă Pakistanul era pe punctul de a se dizolva ca urmare a unei alianţe indiano-sovietice, China se putea implica direct în lupte, ducând la un război major, care ar fi distrus ordinea globală. în orice caz, o astfel de succesiune de evenimente ar fi demonstrat într- un fel irelevanţa SUA într-o regiune importantă din punct de vedere strategic.

Nixon fusese dispus să lase evoluţia internă a Pakistanului de Est în sarcina conducerii interne a

Bangladeshului, care viza independenţa. Dar a respins ferm asocierea indio-sovietică ce ameninţa existenta – Pakistanului de Vest. în stilul caracteristic, el nu a permis nici o ambiguitate cu privire la poziţia SUA. Pentru a transmite faptul că Statele Unite erau interesate de menţinerea echilibrului strategic în Asia de Sud, el a ordonat unei forţe operative a Flotei a Şaptea, în frunte cu portavionul USS *Enterprise,* să se mute în golful Bengal. Totodată, el m-a autorizat să sugerez într-o informare privind chestiunile de fond că succesul următorului summit de la Moscova va depinde de comportamentul Uniunii Sovietice în criza din Asia de Sud, ceea ce implica disponibilitatea de a suspenda summitul în cazul unor provocări din partea sovieticilor. Chestiunea a ajuns la apogeu public când Nixon le-a făcut tuturor părţilor o propunere oficială privind încetarea imediată a focului.

Era un moment dramatic din punct de vedere decizional – cu două luni înainte de Summitul de la Beijing şi cu cinci luni înainte de cel de la Moscova. în noaptea de vineri, 10 decembrie 1971, m-am întâlnit cu Huang Hua, primul ambasador al Beijingului la Naţiunile Unite. în timpul întrevederii, care fusese solicitată de China, ambasadorul m-a avertizat că ţara sa nu putea rămâne inactivă dacă tendinţele militare existente aveau să continue. Duminică dimineaţa, tensiunea s-a accentuat când acesta a solicitat o nouă întrevedere, ceea ce a stârnit îngrijorarea că scopul putea fi acela de a ne informa despre o acţiune militară chineză. Solicitarea a venit când Nixon şi cu mine eram pe cale să ne îmbarcăm într-un zbor către Azore, în vederea unei întâlniri cu preşedintele Franţei, Georges Pompidou, pentru a discuta despre faptul că America renunţase recent la standardul aur. Nixon

era de părere că nu putea anula întrevederea într-un timp atât de scurt fără a provoca panică financiară şi mi-a cerut să-l însoţesc în cazul în care situaţia de pe subcontinent s-ar fi acutizat.

Aşadar, Alexander Haig, adjunctul meu de la acea vreme, a reprezentat America la a doua întrevedere cu Huang Hua. Ce am fi putut spune în cazul în care China ar fi anuntat o acţiune militară? Şi dacă Uniunea Sovietică ar fi replicat? Nixon l-a instruit pe Haig să folosească soluţia pe care o utilizasem în relaţie cu Israelul, în timpul invadării Iordaniei de către Siria din 1970: Haig nu trebuia să facă comentarii specifice, dar era autorizat să spună că America nu va fi *indiferentă* la o mişcare militară sovietică.

în acest caz, nu a fost necesar să se prevaleze de instrucţiuni. China doar a repetat acelaşi avertisment emis cu două zile înainte, acum atenuat de sprijinul pentru propunerea noastră de încetare a focului. Joi, 16 decembrie 1971, India a proclamat încetarea focului în teatrul de operaţiuni din vest, cel puţin parţial ca răspuns la apelul lui Nixon.[7/]

Rezolvarea conflictului s-a dovedit un punct de cotitură în Războiul Rece, deşi nu a fost recunoscut ca atare la vremea respectivă şi nu este recunoscut nici astăzi pe scară largă. Oferta de încetare a focului din partea Indiei a fost parţial rezultatul dorinţei lui Nixon de a folosi semnalele militare şi diplomatice la nivel înalt pentru a reechilibra ecuaţia strategică şi, prin urmare, pentru a dezamorsa criza. Comportamentul său a pus în pericol summiturile planificate, atât pe cel de la Beijing, cât şi pe cel de la Moscova. Totodată, a demonstrat disponibilitatea de a folosi puterea americană cu hotărâre în scopuri geopolitice — o lecţie la care au luat aminte şi aliatii tradiţionali.

Criza din Bangladesh este adesea descrisă în

termenii dezbaterilor din anii 1960 cu privire la îndatoririle morale ale Americii în lume. Totodată, poate fi considerată prima criză privind forma primei ordini globale autentice din istoria lumii. Din ambele puncte de vedere, moral şi strategic, încheierea relativ rapidă a crizei din Pakistanul de Est — în mai puţin de un an – într-o manieră favorabilă ordinii mondiale şi valorilor umane contrastează puternic cu războiul civil din Siria, început în 2011 şi care durează de mai bine de un deceniu – ca să nu mai vorbim de conflictele civile în curs de desfăşurare în Libia, Yemen şi Sudan.

în Bangladesh, Statele Unite au acţionat pe baza unei definiţii atent analizate a interesului naţional. Aceasta viza principalele sale obiective strategice, ajustându-le în funcţie de felul în care evolua situaţia şi de capacităţile americane. Au fost luate serios în calcul considerentele umanitare şi s-au adoptat măsuri realizabile importante în numele acestora.

Criza din Bangladesh a reprezentat un pas major în transformarea Războiului Rece dintr-o structură bipolară rigidă într-un echilibru global, complex, care implica Asia ca element în creştere. Datorită combinaţiei de

diplomaţie, îndrăzneală şi reţinere exercitată în momentele potrivite, şansele unui război global privind Bangladeshul s-au diminuat de la posibil la de neconceput. în cele din urmă, fiecare participant la criză a câştigat suficient – sau, în cazul Pakistanului, a pierdut prea puţin – astfel încât, decenii după aceea, nici o ţară importantă nu a perturbat aranjamentul.

Două luni mai târziu, summitul cu Mao a decurs conform programului, având drept rezultat Comunicatul de la Shanghai, în care China şi SUA îşi declarau opoziţia faţă de încercarea oricărei puteri de a dobândi hegemonie în Asia. Bangladeshul şi-a

obţinut independenţa; Statele Unite au recunoscut noul statut al Bangladeshului la mai puţin de patru luni de la încetarea focului.[78] Deşi Statele Unite îsi tensionaseră relaţiile cu India şi cu Uniunea Sovietică deopotrivă, Summitul de la Moscova a avut loc în mai 1972, conform programului stabilit înainte de criza din Asia de Sud şi a condus la rezultate care au modelat viitorul Războiului Rece în direcţia unui rezultat paşnic. Relaţiile SUA cu India au început să se îmbunătăţească în decurs de doi ani şi de atunci au rămas pe o traiectorie pozitivă. Cu ocazia vizitei mele la New Delhi din 1974, cele două ţări au creat Comisia de Cooperare SUA-India, care a devenit baza instituţională de sincronizare a intereselor, un proces care s-a accelerat şi care continuă şi în prezent.[79]

Nixon şi criza americană

Memoria istorică este adesea înzestrată cu aparenţa inevitabilităţii; dispar îndoiala, riscul şi natura contingenţă a evenimentelor care însoţesc – şi, uneori, ameninţă să-i copleşească — pe cei care participă la acel moment. Ca lider, Nixon s-a evidenţiat prin forţa de a-şi depăşi propriul sentiment latent de pieire şi, în contextul incertitudinii angoasante, de a îmbina tendinţele geopolitice complexe într-o definiţie amplă a interesului naţional şi de a o menţine în ciuda greutăţilor. Nixon a pornit de la convingerea că pacea este consecinţa fragilă şi periculos de efemeră a unui leadership diligent într-o lume în care tensiunea şi conflictul erau aproape predeterminate. Ca om de stat, avea datoria să încerce să rezolve conflictele pe baza unei viziuni inspirate privind viitorul.

La înmormântarea lui Richard Nixon în 1994, am menţionat că el „a promovat viziunea păcii din

tinereţea sa ca quaker”. Acest lucru este adevărat într-un sens evident şi imediat: el a adus trupele americane acasă din Vietnam, a contribuit la încheierea războaielor din Orientul Mijlociu şi din Asia de Sud şi a introdus stimulente vizând o atitudine reţinută în competiţia dintre superputeri şi sovietici, prin iniţiative diplomatice mai degrabă decât prin concesii unilaterale. Dar viziunea sa privind pacea s-a manifestat şi în maniera în care a remodelat ordinea mondială prin introducerea multipolarităţii în sistemul global, graţie deschiderii către China, promovând totodată interesele americane şi stabilitatea generală.

Transformând rolul Americii de la dominaţie ezitantă la leadership creativ, Nixon a repurtat succese, pentru o vreme. Dar prăbuşirea administraţiei sale în august 1974 din cauza tragediei Watergate, agravată de căderea Saigonului opt luni mai târziu, a făcut ca abordarea sa privind politica externă să nu capete influenţa meritată asupra modului de gândire american. Ca urmare, triumful Statelor Unite în Războiul Rece şi dezintegrarea Imperiului Sovietic au fost percepute pe scară largă în termeni ideologici, mai degrabă decât geopolitici, şi înţelese ca o confirmare a adevărurilor sigure ale Americii despre lume.

Aceste adevăruri, la rândul lor, au călăuzit o mare parte din abordarea SUA din perioada de după Războiul Rece. Printre acestea se numără şi credinţa că adversarii se vor prăbuşi din cauza propriei dinamici sau pot fi zdrobiţi; că fricţiunea dintre ţări este mai degrabă un rezultat al neînţelegerilor sau al relei-voinţe, decât al unor interese sau al unor valori diferite, pe care fiecare parte le consideră valabile; şi că e suficient un impuls din partea Statelor Unite ca ordinea mondială bazată pe reguli să se dezvolte natural, ca expresie a progresului uman inexorabil.

Astăzi, la o jumătate de secol de la mandatele lui Nixon, aceste impulsuri au adus Statele Unite într-o situaţie izbitor de asemănătoare cu cea pe care Nixon a moştenit-o la sfârşitul anilor 1960. încă o dată, este vorba despre o încredere exuberantă, care generează o atitudine exagerată şi, apoi, despre o atitudine exagerată care dă naştere unei îndoieli de sine debilitante. încă o dată, în aproape fiecare regiune a lumii, Statele Unite se confruntă cu provocări majore, interconectate, la adresa strategiilor şi a valorilor sale deopotrivă. Pacea universală, de mult aşteptată, nu s-a concretizat. În schimb, există un potenţial reînnoit privind o confruntare catastrofală.

Şi, încă o dată, oscilaţiile între triumfalismul nechibzuit şi abdicarea justă pun în pericol poziţia Americii în lume. Politica externă americană are nevoie de o flexibilitate în genul celei a lui Nixon, deopotrivă realistă şi creativă. în ciuda numeroaselor diferenţe importante dintre perioada în care Nixon a fost preşedinte şi cea de astăzi, trei principii familiare ale leadershipului său ar continua să aducă beneficii Statelor Unite: rolul central ocupat de interesul naţional, menţinerea echilibrului global şi generarea unor discuţii susţinute şi intense între ţările importante, pentru a construi un cadru de legitimitate, în care echilibrul de putere să poată fi definit şi respectat.

Anumite calităţi ale stilului de leadership al lui Nixon ar contribui la actualizarea acestor principii: înţelegerea modului în care diferitele aspecte ale puterii naţionale relaţionează unele cu altele; conştientizarea schimbărilor minuscule în echilibrul global şi agilitatea de a le contrabalansa; imaginaţie pentru îndrăzneală tactică; uşurinţa de a corela managementul perturbărilor regionale cu o strategie globală; şi viziunea de a aplica valorile istorice ale

Americii la provocările sale contemporane.

Gestionarea ordinii globale necesită o sensibilitate acută a SUA la evenimentele în evoluţie şi adesea ambigue. Totodată, necesită capacitatea de a identifica priorităţile strategice. Trebuie să ne întrebăm: ce ameninţări şi ce oportunităţi necesită aliati? Şi care sunt esenţiale pentru interesele americane şi pentru securitatea naţională ca să ne ocupăm de ele singuri, dacă este necesar? în ce moment angajamentul multilateral sporeşte puterea şi când înmulţeşte vetourile? Pentru a obţine pacea, confruntarea trebuie să lase loc unui sentiment de legitimitate comună. împreună, puterea echilibrată şi legitimităţile convenite oferă cea mai solidă structură pentru pace.

Spre sfârşitul primului său mandat, Nixon a susţinut un discurs cu ocazia unei sesiuni comune a Congresului, în care a prezentat rezultatele din politica externă pe care administraţia sa le obţinuse până în acel moment, încadrându-le drept o realizare naţională şi o misiune la nivel mondial:

> Americii i-a fost dat un prilej de neegalat. Nicicând speranţa nu a fost mai justificată – sau complezenţa mai periculoasă. Am început bine. Şi pentru că am început, istoria ne impune acum obligaţia deosebită de a duce lucrurile până la capăt.[80]

Esenţa diplomaţiei lui Nixon a constat în impunerea disciplinată a puterii americane şi a scopului naţional, după ce acesta fusese pe punctul de a fi copleşit de controverse interne. După alegerile din 1972 a existat posibilitatea ca metodele şi gândirea din spatele realizărilor diplomatice din primul mandat al administraţiei să fie traduse într-o „şcoală” durabilă a politicii externe americane – o recalibrare nu numai a strategiei, ci şi a mentalităţii. în acest scenariu, excepţionalismul Americii s-ar

datora deopotrivă exercitării abile şi cumpătate a forţei sale inerente şi hotărârii sale de a-şi valida principiile fondatoare.

Dar la numai două săptămâni după ce Nixon a rostit acest discurs, a avut loc intrarea prin efracţie în afacerea Watergate.

---

26 Deşi Europa era puternică *per ansamblu,* nu era o *unitate* puternică.

27 Vezi capitolul 1.

28 În acea duminică, eram în drum spre Paris pentru negocieri cu nord-vietnamezii, descrise la pp. 179—185.

29 Procedând astfel, Johnson a urmat şcoala de gândire predominantă care susţinea că provocările comuniste din Asia aveau acelaşi caracter cu cele din Europa din anii 1940 şi 1950 şi, prin urmare, puteau fi înfruntate prin trasarea unor linii sigure în spatele cărora populaţia ameninţată putea să se ralieze în căutarea libertăţii. Din nefericire, între cele două cazuri exista o diferenţă crucială: societăţile europene erau caracterizate, în esenţă, de coeziune şi ca urmare, odată asigurată securitatea, erau capabile să-şi reconstruiască identităţile istorice. În schimb, Indochina era divizată etnic şi sfâşiată de război civil. Astfel, agresiunea se manifesta nu numai peste liniile de demarcaţie geografică, ci şi în sânul societăţii civile. În 1965, adjunctul lui Mao, Lin Biao, a publicat un manifest prin care le cerea populaţiilor rurale ale lumii să se ridice şi să învingă oraşele. Atât administraţia Kennedy, cât şi administraţia Johnson au interpretat provocarea comunistă ca o cruciadă globală în care Indochina reprezenta prima etapă.

30 Nu îmi amintesc şi nu am consemnat de ce s-a ales acest nume de *
cod sau cine l-a ales.

31 În iunie, chiar înainte de plecarea lui Nixon în călătoria sa în jurul lumii, se anunţase retragerea a 30 000 de soldaţi. Această reducere era menită să pregătească terenul pentru declaraţia din Guam, dar probabil că a fost pusă în practică prea devreme în contextul strategiei.

32 Vezi pp. 194-195.

33 Winston fusese convins să nu demisioneze în semn de protest faţă de incursiunea SUA din 1970 împotriva bazelor din Cambodgia ale guvernului de la Hanoi,

după ce i-am spus că trebuia să aleagă între a purta o pancartă de protest în faţa Casei Albe şi a rămâne să finalizăm această operaţiune împreună.

34 Acordul privind armistiţiul coreean din 1953 fusese guvernat şi susţinut de ipoteze similare.

35 Acest lucru i-a permis Egiptului să adune forţe, creând condiţiile pentru Războiul din Octombrie, trei ani mai târziu, sub protecţia rachetelor sol-aer (SAM).

36 Pentru o relatare completă a acestor evenimente, vezi capitolul 4.

37 Pentru o relatare completă, vezi capitolul 4.

38 Pentru o relatare completă, vezi capitolul 4.

39 Totuşi, în ultimele etape ale dominaţiei pakistaneze, unele dintre atrocităţile anterioare s-au repetat.

4. ANWAR SADAT: STRATEGIA TRANSCENDENTEI

Calitatea specială a lui Anwar Sadat

Cei şase lideri prezentaţi în acest volum au în comun angajamentul privind asigurarea unui scop nou pentru societăţile lor şi, în fiecare caz, ei au încercat să asocieze acest scop cu o tradiţie semnificativă. Chiar dacă au fost controversaţi, în cazul a cinci dintre ei moştenirea le-a fost recunoscută de posteritate şi încorporată în istoria ţărilor respective.

Lucrurile au stat diferit în cazul lui Anwar Sadat, preşedintele Egiptului din 1970 până în 1981. Izbânzile sale au fost în principal de natură conceptuală, iar punerea lor în practică a fost trunchiată de asasinarea sa; moştenitorii săi regionali, puţini la număr, au adoptat doar aspectele practice ale eforturilor sale, nu pe cele vizionare, şi nu au dat dovadă de curajul unic pe care îl dovedise Sadat. Drept urmare, marea sa realizare – pacea cu Israelul – este amintită de puţini, iar scopul său moral mai profund este ignorat aproape de toată lumea, chiar dacă a stat la baza Acordurilor de la Oslo dintre Israel şi Palestina, a păcii dintre Israel şi Iordania şi a normalizării relaţiilor diplomatice ale Israelului cu Emiratele Arabe Unite, Bahrain, Sudan şi Maroc.

într-o perioadă de conflicte regionale aparent de nerezolvat şi de blocaj diplomatic, Sadat a contribuit cu o viziune îndrăzneaţă a păcii, fără precedent ca elaborare şi îndrăzneaţă ca execuţie. Fără să impresioneze în tinereţe, revoluţionar în anii de formare, aparent doar o figură secundară chiar şi după ce a ajuns în funcţii înalte la nivel naţional şi neluat în serios în ascensiunea la preşedinţie, Sadat a propus un concept de pace, a cărui promisiune nu a fost încă îndeplinită. Nici o altă figură contemporană din Orientul Mijlociu nu a profesat aspiraţii comparabile şi nici nu a demonstrat capacitatea de a le realiza. Scurtul său episod rămâne astfel un uimitor semn de exclamare în istorie.

Ca preşedinte al Egiptului, Sadat nu s-a înscris în tiparul contemporanilor săi regionali: lideri naţionali devotaţi unirii ţărilor arabe din Orientul Miilociu şi din

Africa de Nord sub un singur stindard. Spre deosebire de predecesorul său carismatic, Gamal Abdel Nasser, vecinul său libian ipocrit, Moamer Gaddafi, sau realistul militar sever Hafez al-Assad din Siria, Sadat a explorat întâi maniera în care aceştia au abordat sistemul internaţional, apoi a virat spectaculos spre metodele diplomatice practicate în Occident. Strategia sa a prioritizat suveranitatea naţională şi alinierea cu Statele Unite în defavoarea naţionalismului panarab şi a nealinierii predominante în lumea arabă şi islamică la acel moment. Pe lângă imaginaţie strategică, Sadat a avut calităţi umane extraordinare: forţă, empatie, îndrăzneală şi gravitate practică şi mistică deopotrivă. Politicile sale au decurs organic din reflecţiile sale personale şi din propriile transformări interioare.

Acest capitol este o încercare de a urmări acele

evoluţii, de a înţelege cum s-a autoinoculat acest lider împotriva gândirii convenţionale din epoca sa şi cum a depăşit astfel ideologii care, timp de decenii, au contorsionat Orientul Mijlociu şi au făcut Egiptul să sângereze.

Impactul istoriei

Istoria a înzestrat Egiptul cu un sentiment excepţional de continuitate şi de integralitate civilizaţională. Timp de milenii, Valea Nilului de la nord de Assuan a rămas nucleul teritoriului tării. Şi, în ciuda a douăzeci şi trei de secole de stăpânire străină nominală – mai întâi sub – Ptolemeu şi apoi sub dominaţie romană, bizantină, condus de o succesiune de califi, mameluci, otomani şi, în cele din urmă, sub dominaţie britanică Egiptul a reuşit întotdeauna să preia controlul la nivel local de la aşa-zişii săi cuceritori. Deşi niciodată pe deplin independent începând cu epoca lui Alexandru cel Mare, Egiptul nu a acceptat nicicând pe deplin statutul său de colonie; în schimb, a fost o civilizaţie care a practicat eternitatea într- o formă faraonică. Un astfel de caracter distinctiv avea să revendice întotdeauna mai mult decât o simplă poziţie provincială. în acest sens, misiunea principală a lui Sadat, înainte şi în timpul preşedinţiei sale, a fost o expresie a aspiraţiei civilizaţiei egiptene de a-şi asigura o independenţă de durată.

în ciuda continuităţii sale, Egiptul oscilează de secole între două identităţi civilizaţionale. Una îşi are originea în vechiul regat mediteraneean din Egipt al dinastiei Ptolemeilor, care era orientat spre Grecia şi Roma. în acest cadru, Egiptul a ocupat un loc proeminent în perioada elenistică şi în Imperiul Roman timpuriu. Alexandria a servit drept antrepozit central al lumii antice, iar malurile fertile ale Nilului au produs o mare parte din cerealele din bazinul

mediteraneean.

A doua identitate a ţării, mai recentă — cea a unui stat islamic, orientat spre Mecca –, a fost revitalizată de expansionişti din secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XlX-lea, precum mamelucul Aii Bei şi comandantul militar otoman Muhammad Aii, care urmăreau influenţarea şi cucerirea Arabiei şi Levantului, în 1805, după scurta prezenţă a lui Napoleon în Egipt, Muhammad Aii s-a impus ca primul kediv – în esenţă, un viceregе sub suzeranitate otomană — şi a pus bazele unei dinastii care avea să conducă Egiptul în următorii 150 de ani; şi descendenţii săi aveau să fie cunoscuţi drept kedivi. Astfel, viziunea egipteană modernă s-a conturat în mare măsură, deşi nu în totalitate, printr-o lentilă islamică.[1]

De-a lungul secolului al XlX-lea, spiritul independenţei egiptene s-a împletit cu idealurile occidentale. Egiptul a cunoscut din plin gândirea arabă liberală *(el nahda,* Renaşterea egipteană), în mare parte inspirată de traduceri din scrierile franceze liberale şi revoluţionare.[2] La sfârşitul anilor 1870, otomanii, administratori ai ţării încă din secolul al XVI-lea, au adoptat temporar o constituţie scrisă, care susţinea reprezentarea politică populară şi care a testat conducerea parlamentară.

În acest moment de inspiraţie, identităţile Egiptului s- au suprapus, producând o fuziune intelectuală exemplificată de marii filosofi reformişti Jamal al-Din al- Afghani şi elevul său, Muhammad Abduh, care au exprimat un islam revigorat, compatibil cu principiile structurilor politice occidentale.[3] Dar aceşti vizionari s-au dovedit excepţiile de la regulă. Ţara avea să aştepte trei sferturi de secol pentru ca un altul să se ridice deasupra diviziunilor din gândirea egipteană.

Kedivii egipteni, care până în a doua jumătate a

secolului al XlX-lea obţinuseră independenţa *de facto* prin slăbirea stăpânirii otomane, au împovărat ţara cu datorii, ceea ce a dus la vânzarea participaţiei Egiptului la Canalul Suez către Marea Britanie în 1875 şi la predarea drepturilor Egiptului de operare în zonă. în acest fel, începând cu 1876, Parisul şi Londra şi-au afirmat controlul asupra finanţelor egiptene. în 1882, Marea Britanie a ocupat Egiptul şi s-a numit „protector" al lui.[4] Din acel moment, naţionalismul egiptean a început să se exprime împotriva aceloraşi puteri europene ai căror scriitori îl inspiraseră cândva. Naţionalismul, combinat mai nou cu un sentiment de solidaritate arabă şi alimentat de un resentiment fată de interferenţa continuă a Marii *f* *f* Britanii, a caracterizat mentalitatea unei mari părţi a Egiptului în prima jumătate a secolului XX.

Acesta a fost mediul în care s-a născut Anwar Sadat în decembrie 1918.

Anii tinereţii

Familia lui Anwar Sadat număra treisprezece copii; tatăl său, parţial turc ca descendenţă, lucra ca funcţionar guvernamental pentru armată, iar bunicul său matern era sudanez şi fusese adus cu forţa în Egipt ca sclav.[5] Familia a locuit la Mit Abu al-Kum, un sat din Delta Nilului, până când Anwar a împlinit şase ani, moment în care s-au mutat într-o suburbie din Cairo.

Perioada de la Cairo a fost dificilă: tatăl lui Sadat şi-a luat o altă soţie, retrogradându-i pe mama lui Sadat şi pe copiii acesteia la un statut secundar în familie. Erau multe guri de hrănit, iar familia era uneori prea săracă pentru a cumpăra pâine.[6] Sadat aproape că nu s-a referit niciodată public la această perioadă, preferând să-şi amintească copilăria din zona rurală idilică decât cea dintr-un apartament

aglomerat şi foarte banal.[7] În apariţiile publice ulterioare, el s-a prezentat adesea drept copil al Nilului şi fermier.[8]

în tinereţe, Sadat a dat dovadă de un patriotism instinctiv, care a precedat orice teoretizare sau ideologie politică. în copilăria de la Mit Abu al-Kum, îl idolatrizase pe Mahatma Gandhi, simbolul anticolonialismului, îmbrăcându-se într-un cearşaf alb şi „prefacându-se că nu vrea să mănânce”.[9] Era conştient de dominaţia britanică permanentă, deoarece aceasta determina natura locului de muncă al tatălui său; de exemplu, după ce britanicii au forţat retragerea trupelor egiptene din Sudan în 1924, tatăl său a venit acasă.

în copilărie, Anwar fura uneori caise din livada regală pentru gustare.[10] La vârsta de opt ani, a participat la demonstraţiile de stradă pentru înlăturarea miniştrilor probritanici din Egipt. în adolescenţă, l-a dispreţuit pe poliţistul britanic care mergea pe motocicletă prin cartierul din Cairo unde locuia.

Familia a pus un accent puternic pe educaţie: bunicul patern al lui Anwar era alfabetizat (o raritate în satele egiptene la acea vreme), iar tatăl său a fost primul bărbat din Mit Abu al-Kum care a obţinut o diplomă de studii.[11] în ciuda constrângerilor financiare, familia a reuşit să plătească şcoala pentru Anwar şi pentru fratele său mai mare. Musulman devotat, el a studiat în tradiţia coranică şi în cea creştină deopotrivă, ca elev la două şcoli diferite, frecventate de clasa de mijloc. Citea mult şi cu aviditate.

Sadat a devenit mai conştient de caracterul distinctiv al clasei sale atunci când a fost admis la Academia Militară

Regală din Cairo, care abia de curând începuse să primească studenţi din clasa inferioară şi din cea de mijloc.[12] Acceptarea sa a necesitat un proces laborios

şi umilitor de solicitare a unor referinţe de la cunoştinţe îndepărtate suficient de sus în ierarhia statului pentru a avea influentă.

Ga tânăr adult, instinctele sale patriotice au început să se transforme în filosofie politică şi în conştiinţă de sine. Pe peretele apartamentului din Cairo fusese un portret al lui Kemal Atatiirk; a citit biografia eroului turc pe când era la academia militară.[13] Ulterior, mergea în librării pentru a-şi continua educaţia.

în tinereţe, Sadat s-a simţit inferior, atât în familie, cât şi la scoală. Condiţiile din aceşti ani l-au antrenat pentru supravieţuire, fie prin furt, fie prin simularea conformismului. Aceste abilităţi de adaptare i-au fost de folos ulterior, ca revoluţionar şi la începutul preşedinţiei sale.

Deşi inteligent şi cu înclinaţie spirituală încă din copilărie, tânărul Sadat era departe de a fi pe deplin format, iar ideile şi le va elabora abia mai târziu. Totuşi, era deschis către vederi noi şi cu adevărat curios. Deschiderea lui naturală i-a permis să conceapă o paletă largă de posibilităţi. Şi a avut perseverenţa să urmărească până la capăt implicaţiile acestor gânduri noi.

Adolescenţa lui Sadat şi primii săi ani ca adult s-au desfăşurat pe fundalul unor tendinţe politice contradictorii. Din 1882 până în 1914, Imperiul Otoman a păstrat Egiptul ca provincie autonomă, deşi controlul britanic *de fado* îl transformase într-un ,,protectorat voalat".[14] în 1914, odată cu declanşarea Primului Război Mondial, Marea Britanic a declarat Egiptul sultanat sub protecţie britanică şi a încurajat revolta arabă împotriva rămăşiţelor stăpânirii otomane.[15] în 1922, după ani de frământări din cauza înlăturării de către Marea Britanic a popularului Partid Wafd—, Egiptului i s-a acordat cu reticenţă

independenţa oficială, promisă de mult timp, devenind din protectorat şi sultanat un regat. Sultanul Fuad I, al nouălea din dinastia Aii, a devenit regele Fuad

L La început, a fost doar o schimbare de faţadă; Marea Britanic îşi asuma în continuare operarea Canalului Suez, prevenirea interferenţelor străine în Egipt şi ,,protejarea" securităţii, afacerile externe şi comunicaţiile internaţionale ale Egiptului?[6]

Independenţa simbolică a adus treptat câştiguri reale privind autoguvernarea, cum a fost cazul Tratatului anglo-egiptean din 1936, care a sporit unele dintre prerogativele guvernului egiptean şi a redus prezenţa militară britanică în ţară. Dar optimismul adus de acest progres a fost contracarat de frustrarea populară tot mai mare faţă de eşecul Partidului Wafd de a asigura fie independenţa deplină, fie restabilirea controlului egiptean asupra Sudanului, care rămânea sub dominaţie britanică?[7]

Nevoia disperată de reforme şi opoziţia publicului faţă de britanici au atins un crescendo în februarie 1942, când trupe şi tancuri britanice au înconjurat palatul Abdeen, forţându-l pe regele Faruk, succesorul lui Fuad, să aprobe un guvern ales de britanici?[8] Naţionaliştii egipteni au susţinut ulterior că umilirea regelui a fost cauza directă a revoluţiei din deceniul următor?[9]

Principiile susţinute de grupurile revoluţionare din Egipt au rezonat cu primele convingeri religioase şi politice ale lui Sadat. Crezând într-un Egipt islamic[20], el La idolatrizat pe şeicul Hassan al-Banna, fondatorul Frăţiei Musulmane, şi a avut o întrevedere cu el.[21] Totodată, Al-Banna avea o poziţie intransigentă privind obţinerea unei independenţe reale. Datorită moştenirii sale sudaneze, Sadat a ajuns să considere perpetuarea stăpânirii britanice în Sudan drept un afront personal. Pentru el,

britanicii erau intruşi criminali, iar Winston Churchill un „hoţ” şi „un duşman detestat” care umilise Egiptul.[22]

În 1939, la nouăsprezece ani, ca locotenent proaspăt ieşit din academie, Sadat a cunoscut un alt tânăr ofiţer, pe nume Gamal Abdel Nasser. Nasser fondase Ofiţerii Liberi, un grup revoluţionar subteran din cadrul armatei egiptene. La fel ca Fraţii Musulmani, Ofiţerii Liberi plănuiau să folosească armele pentru câştigarea independenţei. Sadat a acceptat cu entuziasm invitaţia lui Nasser de a se alătura acestei mişcări.

Fervoarea antibritanică a lui Sadat l-a condus pe drumul violenţei revoluţionare. în iunie 1940, odată cu căderea Franţei şi în contextul apetitului tot mai mare pentru expansiune al Italiei, Africa de Nord a devenit câmp de luptă în al Doilea Război Mondial. Sadat, obsedat de alungarea britanicilor, chiar dacă ţara sa lupta alături de ei, s-a inspirat din acţiunile lui Aziz al-Masri, un lider proeminent al revoltei arabe împotriva Imperiului Otoman din timpul Primului Război Mondial. Al-Masri colaborase cu britanicii pentru a-i alunga pe otomani din Peninsula Arabici.[23]

Bazându-se pe exemplul lui al-Masri – care considerase că duşmanul inamicului său îi putea fi prieten —, Sadat a început să colaboreze cu forţele germane care operau în Africa de Nord şi să le sprijine. Staţionat alături de soldaţii britanici, Sadat nutrea gânduri de revoltă. El avea să povestească mai târziu, în memoriile sale, că ,,la vremea aceea, în vara lui 1941 [...] am schiţat primul plan pentru revoluţie”[24].

Apoi, în vara lui 1942, el a încercat să trimită mesaje către colaboratorii generalului Erwin Rommel, care conducea ofensiva nazistă dinspre Libia către Egipt. Nu era singurul: în februarie 1942,

mulţimile de la Cairo îşi proclamaseră sprijinul pentru Rommel şi trupele sale.[25] Dar mesajele lui Sadat au fost interceptate; a fost arestat de britanici şi încarcerat.

Reflecţii în închisoare

În următorii şase ani, în timpul războiului şi după aceea, Sadat a fost încarcerat cu intermitenţe (1942—1944 şi 1946—1948). A evadat de mai multe ori în prima perioadă de încarcerare, petrecându-şi aceste interludii ca fugar şi rămânând activ în mişcarea Ofiţerii Liberi. în ianuarie 1946, a fost inculpat sub acuzaţia de implicare în asasinarea ministrului de finanţe probritanic Amin Osman. în cele douăzeci şi şapte de luni dinaintea procesului s-a aflat adesea în izolare, până la achitarea definitivă – deşi mai târziu avea să admită că a fost de fapt implicat.

Gât el a îndurat închisoarea şi izolarea prelungită, ceilalţi Ofiţeri Liberi şi-au continuat activităţile. Ei au transformat mişcarea iniţială într-o organizaţie ierarhică, bine finanţată. Majoritatea, deşi puneau la cale în secret o revoluţie, continuau să facă parte din armata egipteană regulată. îi aştepta un şoc care avea să le transforme scopurile, anume fondarea statului Israel pe 14 mai 1948.

Odată cu declaraţia de independenţă a noului stat, citită de David Ben-Gurion la o reuniune de la Tel Aviv, şi cu recunoaşterea imediată a Israelului de către preşedintele american Harry Truman, statele arabe vecine au intrat în războiul civil care îi secătuise pe arabi şi pe evreii din Palestina sub mandat britanic. Egiptul, Transiordania, Siria şi Irakul au invadat, marcând începutul unei campanii de zece luni prin care nu au reuşit să prevină formarea unui stat israelian independent. Aveau să urmeze douăzeci şi

cinci de ani de război intermitent.

Până în octombrie 1948, forţele egiptene au suferit pierderi grele; în ianuarie 1949, egiptenii au fost respinşi şi înconjuraţi în Fâşia Gaza; în februarie, Egiptul a semnat un armistiţiu – primul dintre combatanţii arabi care au făcut acest lucru, dar nu ultimul.[26]

înfrângerea a fost o ruşine pentru Liga Arabă care nu a reuşit să coordoneze armatele naţionale disparate ale membrilor săi. Veteranii războiului din 1948-1949, inclusiv viitorii preşedinţi egipteni, Naguib şi Nasser, credeau că înfrângerea a fost rezultatul dezbinării din lumea arabă. Acest lucru a catalizat un nou proiect panarab: o uniune militară a statelor arabe, însărcinată să înfrunte Israelul şi să combată influenta occidentală.

Cum înfiinţarea Israelului a fost percepută de mulţi egipteni ca un alt lucru impus de europeni în regiune, egiptenii s-au identificat ulterior şi mai mult cu cauzele arabe, iar resentimentele lor faţă de Occident au devenit mai înverşunate.

Sadat a ieşit din închisoare şi s-a alăturat din nou Ofiţerilor Liberi (acum ca membru al corpului de conducere, Consiliul Constituant), dar, în anumite privinţe, el a rămas separat de ei. Mulţi dintre Ofiţerii Liberi luptaseră în războiul din 1948, în vreme ce Sadat nu avusese decât o relaţie indirectă cu războiul, iar entuziasmul său pentru unitatea arabă era diluat.

Mai mult, în închisoare suferise o transformare profundă. în loc să lâncezească în izolare, el şi-a clădit o „putere interioară”, aşa cum a numit-o mai târziu. Deja format de ritmurile lente ale copilăriei sale din zona rurală, el a mărturisit că a găsit mai multă linişte în închisoare. Dar serenitatea lui nu însemna imobilitate. Era, mai degrabă, „o capacitate [...] pentru schimbare”[2]', în memoriile sale, Sadat avea să reflecteze: „Contemplând viaţa şi natura

umană în acel loc izolat, am învăţat că acela care nu-şi poate schimba însăşi structura gândirii nu va putea niciodată să schimbe realitatea şi, prin urmare, nu va progresa niciodată”[28].

Când a fost în cele din urmă eliberat, în august 1948, Sadat era încă devotat cauzei revoluţionare, dar nu mai era un adept necritic al ideilor compatrioţilor săi. îşi cultivase încrederea de a-şi pune la îndoială convingerile anterioare.

Independenţa Egiptului

Umilirea monarhului egiptean, tensiunea din al Doilea Război Mondial şi ruşinea înfrângerii din 1948 au accentuat sentimentele antibritanice ale egiptenilor. În octombrie 1951, parlamentul ţării a abrogat unilateral Tratatul anglo-egiptean din 1936, care, cu toate avantajele sale aparente privind suveranitatea egipteană, a servit drept bază pentru continuitatea prezenţei militare britanice în jurul Canalului Suez, Când britanicii au refuzat să plece, egiptenii au blocat trupele rămase la canal.

Confruntarea a degenerat în ciocniri active. La 25 ianuarie 1952, tancuri britanice au demolat secţia de poliţie egipteană din Ismailia, ucigând patruzeci şi trei de oameni. Două zile mai târziu, mii de locuitori revoltaţi din Cairo au ieşit în stradă. Revoltele care au urmat au ₍
distrus o mare parte din centrul oraşului Cairo; ziua a devenit cunoscută drept ,,Sâmbăta Neagră”.[29] în lunile următoare, guvernarea prin majoritate parlamentară a devenit imposibilă; trei guverne succesive s-au format şi apoi s-au dizolvat.

Ofiţerii Liberi şi-au dat seama că situaţia a atins punctul critic: oamenii erau pregătiţi, iar guvernul neajutorat. în speranţa de a-i ,,neutraliza pe britanici” convingându-i pe americani, aliaţii Marii Britanii, că sunt în faţa unui fapt împlinit, ofiţerii au

anunţat Ambasada SUA că era iminentă o acţiune majoră.[30] La 23 iulie 1952, au organizat cu succes o lovitură de stat împotriva regelui Faruk, care a abdicat în favoarea fiului său, regele Fuad al Il-lea.

Sadat a fost cel care a redactat declaraţia de abdicare a regelui şi a anuntat la radio triumful Ofiţerilor. Anunţul său discret a pus accent pe reconstituirea internă a guvernului şi a armatei Egiptului, alungarea influenţei străine şi stabilirea de relaţii diplomatice cu alte state pe bază de egalitate.[31]

A fost instaurat un consiliu de regenţi pentru gestionarea monarhiei, aşa cum era obiceiul în cazul unui rege copil. Dar adevărata putere era acum în mâinile Consiliului Comandamentului Revoluţionar (CCR), al cărui şef era generalul Naguib. CCR a proclamat o nouă cartă constituţională, pe baza căreia avea să guverneze în perioada de tranziţie de trei ani. în vara anului 1953, CCR a abolit monarhia, a declarat Egiptul republică şi l-a numit pe Naguib preşedinte şi prim-ministru. Nasser a fost numit viceprim-ministru.

Curând, a luat naştere o rivalitate între Nasser şi Naguib pentru funcţiile de conducere. Naguib se bucura de un amplu sprijin naţional, dar făcea parte dintr-o generaţie mai în vârstă; totodată, carisma lui Nasser continua să aprindă imaginaţia Ofiţerilor Liberi. în primăvara anului 1954, Nasser a convins nişte ofiţeri – cheie din armată, o circumscripţie importantă a lui Naguib, că angajamentul liderului lor faţă de pluralism şi parlamentarism adusese Egiptul la un pas de anarhie.[32]

După ce a atras armata de partea sa, Nasser a putut să- şi urmărească ambiţiile. în octombrie 1954, în timp ce ţinea un discurs pe podium, a fost vizat de opt gloanţe. Toate şi-au ratat miraculos ţinta. Nerănit, Nasser şi-a încheiat discursul: „Haide,

împuşcă-mă”, a improvizat el. „Nu poţi să-l ucizi pe Nasser pentru că tot poporul egiptean va deveni Nasser/'[33]

Unii susţin că împuşcăturile au fost înscenate. Fie că a fost aşa sau nu, incidentul a avut un efect important. în noiembrie 1954, aflat pe un val de popularitate, Naser a devenit preşedinte potrivit constituţiei de tranziţie şi a preluat conducerea CGR, înlăturându-l totodată pe Naguib.[34]

Rivalitatea dintre Nasser şi Naguib a fost şi o luptă pentru viitorul democraţiei în Egipt.[35] în 1954, aripa lui Naguib din CGR redactase o constituţie care acorda parlamentului prerogative importante. Dar acea facţiune a fost surclasată de susţinătorii lui Nasser şi, în iunie 1956, prima constituţie republicană a Egiptului a creat un executiv relativ necontrolat – o manifestare a îngrijorării armatei privind împărţirea puterii.[36] Totodată, Nasser a fost reales preşedinte.

Prin manevre perspicace şi cu o siguranţă de sine extraordinară, Nasser şi-a înlăturat principalul concurent. Consiliul câştigase rapid bunăvoinţa egiptenilor de rând printr-o serie de politici populare: investiţii în industrializare şi în educaţie, reformă funciară (care a slăbit aristocraţia) şi eliminarea titlurilor (deţinute în cea mai mare parte de elitele turco-cercheze).

Ca reacţie la provocările violente ale Frăţiei Musulmane, Consiliul a scos în afara legii partidele politice în iarna lui 1953. în acest fel, Nasser şi aliaţii săi politici au reuşit să înlocuiască revoluţia cu autocraţia.[37]

Portavocea revoluţiei

Ca subordonat al preşedintelui Nasser, Sadat a fost forţa din spatele mass-media de stat egiptene, fondând cotidianul *al-Gumhuriah (Republica)* în

decembrie 1953 şi lucrând timp de câţiva ani ca redactor-şef al acestuia şi editorialist bine-cunoscut.[38] Sub conducerea sa, ziarul a continuat să denunţe imperialismul,[39] iar în această perioadă Sadat a scris şi trei cărţi despre Revoluţia Egipteană, inclusiv un volum în limba engleză, *Revoltă pe Nil* (1957), cu o prefaţă scrisă de Nasser.

Din septembrie 1954 până în iunie 1956, Sadat a ocupat funcţia de ministru de stat (fără portofoliu) în cabinetul lui Nasser şi, deşi nu avea pregătire juridică, a devenit membru al Tribunalului Revoluţionar al CCR, un organism judiciar. Iniţial axat pe eliminarea monarhiştilor şi loialiştilor britanici, Tribunalul s-a concentrat în cele din urmă asupra Frăţiei Musulmane.[40]

Curând, Sadat şi-a asumat responsabilităţi mai mari. în 1957, după consolidarea puterii de către Nasser şi reintroducerea partidelor politice în Adunarea Populară (parlamentul Egiptului), Sadat a devenit secretar general al Uniunii Naţionale (cel mai puternic partid al Egiptului) şi parlamentar.[41] în 1960, a devenit preşedintele Adunării Populare. în ciuda funcţiilor sale înalte, Sadat a rămas discret.

în următorul deceniu, deşi a ajuns vicepreşedinte în 1969, el a continuat să evite să atragă atenţia asupra sa. Mai târziu, după ce a devenit preşedinte, un jurnalist avea să-l întrebe dacă profilul său discret a fost motivul relaţiei bune cu Nasser. Sadat a remarcat în memoriile sale că, probabil, jurnalistul ajunsese la concluzia că „nu eram absolut deloc important” sau că era extrem de „viclean”,

reuşind să evite fricţiunile care însoţeau de obicei colaborarea extinsă cu Nasser. Sadat a răspuns:

> Nu am fost nici lipsit de importanţă în timpul vieţii lui Nasser, nici timid sau viclean în nici un moment al vieţii mele. Chestiunea este destul de simplă.

> Nasser şi cu mine ne-am împrietenit la vârsta de nouăsprezece ani. Apoi a venit revoluţia. A devenit preşedinte al Republicii. M-am bucurat, pentru că prietenul în care aveam încredere devenise preşedinte şi acest lucru m-a făcut fericit.[42]

Sadat a avut dreptate când a remarcat că nu era deloc lipsit de importanţă. Chiar dacă a evitat publicitatea, el a jucat roluri-cheie în programele lui Nasser, în special în politica externă, prefigurând multe dintre acţiunile pe care avea să le demareze ca preşedinte.[43]

Nasser a căutat să anuleze legitimitatea Frăţiei Musulmane şi să-i încarcereze pe membrii acesteia, deoarece reprezentau o ameninţare politică, dar a dorit şi să păstreze sprijinul populaţiei majoritar musulmane din Egipt. în acest scop, el a înfiinţat în 1954 Congresul Islamic, o organizaţie pentru dezvoltarea relaţiilor dintre stat şi imamii de seamă.[44] L-a numit pe Sadat preşedinte.

Sadat era profund credincios şi corespondase anterior cu lideri ai Frăţiei Musulmane; drept urmare, avea profilul necesar pentru a servi drept punte între guvernul secular al lui Nasser şi Frăţie, precum şi alţi lideri islamici. Mai târziu, în cariera sa, el a încercat din nou să îmbine secularismul şi spiritualitatea în societatea egipteană – în ambele cazuri, rezultatele au fost amestecate.

Totodată, Congresul Islamic servea unui scop important în străinătate: alinierea Egiptului cu Arabia Saudită împotriva Pactului Bagdad, susţinut de britanici, o alianţă defensivă antisovietică (încurajată şi de Statele Unite).[45] Nasser considera că Pactul era o stratagemă occidentală de cooptare a lumii arabe — pentru a transforma Irakul într-o contrapondere a Egiptului — şi, în 1954, el a refuzat să se alăture acestuia.[46] în acelaşi an, Sadat a dat peste cap planurile Iordaniei de a adera la Pact,

făcând presiuni asupra unora dintre miniştrii iordanieni pentru a garanta eşecul înţelegerii. Un observator occidental l-a numit „una dintre cauzele directe ale întreruperii negocierilor”[47]. Sadat a obţinut un rezultat similar în Liban prin aceleaşi metode.

La sfârşitul anilor 1950, Sadat devenise o parte indispensabilă şi totodată relativ discretă a guvernului egiptean. El controla circumscripţii naţionale cheie şi avea relaţii colegiale cu alţi legislatori. Se dovedise un diplomat abil, deosebit de empatic.[48] Era o figură publică, un profesionist, care adera la linia preşedintelui Nasser.

Totuşi, în aceste limite, el începuse deja să formuleze o viziune originală despre direcţia în care putea fi călăuzită tara sa.

Nasser şi Sadat

Nasser a avut o influenţă hipnotică asupra Egiptului şi asupra imaginaţiei populare a lumii arabe. Gât a fost în funcţie, a excelat în special în gestionarea confruntărilor – mai întâi împotriva Marii Britanii, apoi împotriva Israelului —, dar s-a priceput mai puţin la aspectele practice ale administraţiei. După cum nota în 1967 un specialist în problemele Orientului Mijlociu, Nasser avea

> talentul remarcabil de a sti ce îsi doreşte la un moment
>
> * » *
>
> dat şi cum să-şi schimbe poziţia şi să caute reconcilieri cu adversarii atunci când a exagerat [...] Dar este evident că îi displace să facă înţelegeri definitive, pe termen lung, poate întrucâtva din cauza temperamentului său, dar, mai important, pentru că revoluţia egipteană, ca alte revoluţii arabe, este încă în căutarea unui sens clar al scopurilor sale.[49]

La mijlocul anilor 1950, Nasser a continuat în direcţia filonului original al revoluţiei, după cum îl numea Sadat: apărarea prerogativelor naţionale ale Egiptului. în octombrie 1954, el a negociat un nou acord cu Marea Britanic pentru a înlocui oficial Tratatul anglo-egiptean din 1936 care fusese anulat: soldatii britanici aveau să se retragă în interval de doi ani, teritoriul Egiptului fiind liber de trupe străine pentru prima dată de la ocupaţia din 1882.[50] De la bun început, Nasser a păstrat deschise canalele cu Statele Unite şi cu Uniunea Sovietică deopotrivă. La momentul Conferinţei de la Bandung din 1955, el era un simbol al Mişcării de Nealiniere.

Nasser ştia că, pentru a apăra suveranitatea Egiptului, va trebui să-şi întărească independenţa economică. în acest scop, el a început construcţia barajului Assuan, un proiect remarcabil, care, odată finalizat, avea să controleze debitul Nilului, reducând inundaţiile, sporind suprafaţa terenului arabil şi producând hidroenergie. în decembrie 1955, Statele Unite, Marea Britanic şi Banca Mondială au convenit să finanţeze construcţia barajului.

însă la scurt timp, a fost limpede că Egiptul nu va putea rambursa împrumutul. După revoluţie, investiţiile private şi dezvoltarea au fost lente. Provocările lui Nasser la adresa Occidentului — propaganda antiamericană, sprijinul pentru forţele antioccidentale din Congo, Libia şi Algeria, acordul pentru armament cu Cehoslovacia,[51] recunoaşterea Republicii Populare Chineze[52] – au determinat Statele Unite şi Marea Britanic să considere că Nasser era de partea sovieticilor. Washingtonul şi-a anulat finanţarea pentru barajul Assuan pe 19 iulie 1956. Marea Britanic şi Banca Mondială şi-au anulat angajamentele la scurt timp după aceea.

Pentru a agrava provocarea, Statele Unite au

anunţat public că motivul anulării era inadecvarea economică a Egiptului. „Nimănui nu-i place ca o bancă să-i refuze un împrumut”, a comentat preşedintele Băncii Mondiale, Eugene Black, adăugând că „oamenii se supără [mai ales] când citesc în ziar a doua zi că au fost refuzaţi pentru că solvabilitatea lor nu e bună de nimic.”[53] Pentru Nasser şi ſ Sadat, chestiunea depăşea problema bonităţii. Liderii egipteni au considerat că puterile occidentale s-au folosit de datorii pentru a umili şi a obstrucţiona Egiptul – la fel cum făcuseră cu şaptezeci de ani mai înainte, când au ocupat ţara.

Nasser a ripostat după câteva zile. Compania Canalului Suez, deţinută în mare parte de acţionari francezi şi britanici, exploata canalul încă de la sfârşitul secolului al XlX-lea. La 26 iulie 1956, Nasser a anunţat naţionalizarea companiei şi, în locul ei, a înfiinţat Autoritatea de stat a Canalului Suez. Nu colonizatorii Egiptului, ci Egiptul urma să beneficieze de pe urma taxelor profitabile de operare a canalului, cea mai rapidă şi mai larg utilizată rută maritimă din Europa către Asia. Potrivit lui Nasser, aceste venituri noi urmau să finanţeze barajul Assuan.[54]

Naţionalizarea canalului a fost o contestare a întregului rol al Marii Britanii în Orientul Mijlociu. în august 1956, prim-ministrul britanic, Anthony Eden, i-a scris preşedintelui Eisenhower: „înlăturarea lui Nasser şi instaurarea în Egipt a unui regim mai puţin ostil Occidentului trebuie să se afle în fruntea obiectivelor noastre”. Eden era convins că Nasser era un nou „Mussolini”, ale cărui ambiţii plasau însăşi existenţa Marii Britanii „la mila lui”.[55]

în octombrie, după ce s-au înţeles în secret, Marea Britanic, Franţa şi Israel au invadat Egiptul pentru a captura canalul. Intervenţia diplomatică a SUA a dus la un vot al Adunării Generale a ONU împotriva Marii Britanii şi Franţei — aliatii oficiali ai Americii.

A avut loc
un atac la lira sterlină, iar Statele Unite au blocat demersul FMI de a susţine moneda. Abandonat de principalul aliat al Marii Britanii, cu o sănătate precară şi umilit, Eden a suspendat iniţiativa şi şi-a dat demisia în ianuarie 1957.

Faptul că Egiptul a fost salvat de America nu a modificat ostilitatea lui Nasser fată de Occident. Dimpotrivă, el a profitat de ocazie pentru a ridica miza. După finalul conflictului, el a continuat să menţină canalul închis încă cinci luni, perturbând aprovizionarea Europei din Asia şi slăbind economiile Marii Britanii, Franţei şi ale altor ţări europene.

închiderea canalului a fost o provocare şi pentru israelieni; ei au suferit pierderi militare directe în invazie şi se confruntau acum cu suspendarea ajutorului american, cu întreruperea aprovizionării cu petrol şi interzicerea navelor lor de a folosi canalul.[56] Ga urmare a presiunilor lui Eisenhower şi ameninţat cu sancţiuni de către SUA, Israelul s-a retras din Sinai — creând impresia, în minţile unor egipteni, că Washingtonul putea dicta politicile israeliene. Totodată, o serie de acţiuni punitive pe plan intern ale guvernului lui Nasser au dus la exproprieri masive şi la exodul forţat a aproximativ trei sferturi dintre cei 60 000 de evrei din Egipt.[57]

Deşi închiderea canalului a sporit celebritatea lui Nasser şi a ajutat la propulsarea Egiptului pe scena internaţională, a fost întrucâtva o victorie â la Pyrrhus. Ga urmare a Crizei Suezului, Franţa, Marea Britanic şi Statele Unite au blocat activele pe care guvernul egiptean le deţinea în ţările lor.[58] Avariat în invazie, canalul a necesitat reparaţii costisitoare şi nu a generat nici un venit pentru noii săi operatori egipteni. Turismul s-a redus, companiile au plecat — iar aceste răni au fost agravate de sechestrarea de către Nasser în noiembrie a Companiei Petroliere

Anglo-Egiptene, a mai multor bănci şi companii de asigurări şi a altor entităţi deţinute de europeni.[59] Capitalul străin a părăsit Egiptul.

Sovieticii au profitat de ocazie pentru a construi o nouă aliniere internaţională care să solidifice înstrăinarea ₁
Egiptului de Occident. în următorii opt ani, premierul sovietic Nikita Hruşciov avea să garanteze împrumuturi mari în condiţii favorabile: 325 de milioane de dolari pentru barajul Assuan, urmate de aproape 175 de milioane de dolari pentru alte proiecte industriale.[60] URSS i-a oferit Egiptului ajutor financiar, echipamente militare şi zeci de mii de consilieri militari.[61]

în lumea arabă, naţionalizarea Companiei Canalului Suez şi apărarea împotriva operaţiunilor militare europene şi israeliene au făcut din Nasser un erou. El a savurat rolul de conducător şi l-a cultivat cu lozinci referitoare la solidaritatea arabă. Dar odată încoronat lider al arabilor, arabii au dorit ca el să conducă. Pentru Egipt, care depindea de ajutorul extern din partea Statelor Unite în ce priveşte alimentele şi de Uniunea Sovietică în ce priveşte armele, asumarea poverilor altora era un proiect nedorit şi imposibil de realizat.

Totuşi, când Siria a abordat Egiptul solicitând unirea, Nasser nu a putut refuza. Dacă ar fi refuzat, ar fi însemnat să dezvăluie limitele devotamentului său faţă de lumea arabă. Astfel a luat naştere Republica Arabă Unită (UAR), un experiment nefast de unitate arabă, care a durat doar trei ani, din 1958 până în 1961, Aspiraţiile panarabe tot mai mari l-au determinat pe Nasser să implice Egiptul în războiul civil din Yemen, un conflict costisitor şi neproductiv, numit mai târziu „Vietnamul Egiptului”, Forţele egiptene aveau să fie retrase complet din Yemen abia în 19 71,

După ce a exagerat în privinţa angajamentelor

externe ale Egiptului, Nasser a decis în 1967 să provoace Israelul. Bazându-se pe informaţii de la sovietici — care s-au dovedit a fi falsificate – că Israelul era pe cale să atace Siria, Nasser a închis strâmtoarea Tiran şi şi-a mutat armata în Peninsula Sinai, care fusese practic demilitarizată după Criza Suezului, în războiul care a urmat, forţele aeriene ale Israelului au anihilat aviaţia egipteană, iar trupele israeliene au ocupat Cisiordania, Fâşia Gaza, înălţimile Golan, Ierusalimul de Est şi întreaga Peninsulă Sinai. La încheierea Războiului de Şase Zile din iunie 1967, în care au fost implicate de partea arabă forţele comune ale Egiptului, Siriei şi Iordaniei – ajutate în anumite teatre de contingente sudaneze şi în altele de gherile palestiniene —, Israelul şi-a triplat teritoriul, plasându-şi forţe pe Canalul Suez şi umilindu-şi vecinii arabi.

Nasser a fost atât de stânjenit de înfrângere, încât şi-a dat demisia din funcţia de preşedinte pe 9 iunie. Rechemat în funcţie de demonstraţiile populare, a încercat să-şi restabilească prestigiul declanşând un război de uzură împotriva Israelului. Dar, în loc să recâştige gloria trecută a Egiptului, războiul din Yemen, Războiul de Şase Zile şi Războiul de Uzură (care a durat până în 1970) au avut ca efect cumulativ epuizarea resurselor Egiptului şi creşterea dependenţei acestuia de Uniunea Sovietică.

în 1967 şi 1968, economia Egiptului s-a contractat.[62] Dezvoltarea internă a bătut pasul pe loc. Productivitatea a rămas scăzută. A doua închidere a Canalului Suez, care avea să dureze opt ani, a privat Egiptul tocmai de veniturile care justificaseră naţionalizarea canalului, în plus, programul de industrializare al lui Nasser a transformat terenul arabil în spaţiu de producţie industrială, consecinţa fiind că Egiptul depindea acum de importurile de cereale.

Uniunea Sovietică, care finanţa cele mai mari proiecte interne ale lui Nasser, s-a dovedit curând mai mult un mercenar decât un aliat. Căderea lui Hrusciov în 1964 adusese cu sine o abordare nouă, pragmatică sub conducerea lui Leonid Brejnev, Alexei Kosîghin şi Nikolai Podgornîi. în 1966, ajutorul economic se subţiase[63] – la fel şi cooperarea cu URSS. Liderii sovietici au început să solicite politici de austeritate în Egipt; în mai 1966, Kosîghin a respins cererea guvernului de la Cairo de a-şi amâna rambursarea datoriilor.[64] Uniunea Sovietică şi-a menţinut influenta ca furnizor de arme şi finanţator ocazional, dar a încetat să mai fie marele binefăcător al Egiptului.

în iunie 1967, liderul egiptean a rupt relaţiile cu Statele Unite din cauza ajutorului militar acordat Israelului. în 1970, sovieticii încetaseră să răspundă la apelurile lui Nasser pentru ajutor financiar, împrumuturi şi scutire de datorii.[65] Vizând naţionalismul islamic panarab, Nasser adusese izolarea Egiptului.

Perspectiva lui Sadat

Chiar şi în perioada de apogeu, prietenia dintre Egipt şi Uniunea Sovietică a fost protocolară, aproape rece. Sadat a cunoscut îndeaproape dispreţul sovieticilor pentru ceea ce ei numeau dependenţa egipteană. în iunie 1961, ca preşedinte al Adunării Naţionale a Egiptului, a fost primit la Moscova de premierul sovietic, Nikita Hruşciov. în timpul cinei, Hruşciov i-a spus lui Sadat: „Cu greu putem avea încredere în Nasser al vostru dat fiind că pierde controlul asupra ţării şi nu rezolvă problemele ţării sale”. Sadat a plecat imediat de la cină şi a părăsit Moscova fără a-şi lua rămas-bun de la gazdele sale.[66]

Timp de încă nouă ani, Sadat a observat în direct

cum Nasser s-a bazat pe sovietici şi, totodată, a fost respins de aceştia, convingându-se astfel că alinierea cu URSS era dezastruoasă. Pe 28 septembrie 1970, la trei luni după eşecul ultimei solicitări adresate Moscovei privind un ajutor mai substanţial, Nasser a suferit un atac de cord şi a murit. în memoriile sale, Sadat îl citează pe Zhou Enlai, premierul Republicii Populare Chineze, care i-a spus că ruşii erau vinovaţi pentru declinul sănătăţii lui Nasser. Sadat însuşi era sigur că maniera abuzivă în care fusese tratat de aceştia îi grăbise sfârşitul. „Fără îndoială, a fost un motiv important pentru deteriorarea moralului său, ceea ce i-a provocat o boală cardiacă terminală şi diabet. Cum şi când moare un om este, desigur, prestabilit de Dumnezeu — dar Zhou avea dreptate.”[67]

Nasser socotise că Egiptul se afla la intersecţia a trei cercuri — cel arab, cel islamic şi cel african[68] — şi intuise „un destin comun” cu lumea arabă în ansamblu ei.[69] El a considerat că avea misiunea să elibereze lumea arabă de sub jugul colonialismului. Pentru el, unitatea arabă era primul pas esenţial – înfrângerea din 1948 în faţa Israelului demonstrase ce riscau ţările arabe dacă acţionau singure – şi s-a văzut drept unificator şi lider carismatic al acestora.

Dar aşa cum conflictul din 1948 a fost o lecţie pentru Nasser, cel din 1967 i-a servit drept lecţie lui Sadat; în opinia sa, Războiul de Şase Zile a ilustrat pericolul plasării solidarităţii panarabe mai presus de interesul naţional. în ce-l priveşte, Sadat a simţit „atracţia Mediteranei” şi a dorit „iniţierea completă a Egiptului în sistemul mondial”.'[0] Un grad ridicat de implicare în lumea arabă era o obligaţie tactică, dar nu una civilizaţională. în lunga istorie a Egiptului, legăturile arabe au fost una dintre multele influenţe; deci, propunerile privind naţionalismul islamic panarab puteau fi judecate pe baza meritelor lor

practice imediate.

Moartea lui Nasser a survenit la doar câteva zile după încercarea sa de a camufla diviziunile arabe dintre regele Hussein al Iordaniei şi Yasser Arafat, preşedintele Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei (OLP), care, în septembrie 1970, deturnase patru avioane comerciale şi încercase să-l răstoarne pe Hussein, care, în replică, a expulzat OLP.[71] Chiar şi fără a pune moartea lui Nasser pe seama încordării ocazionate de aceste eforturi, Sadat şi-a dat seama că Nasser se lăsase încolţit. Ruperea relaţiilor cu Statele Unite după 1967 făcuse Egiptul dependent exclusiv de ajutorul sovietic. Sadat a înţeles din ce în ce mai bine că alinierea cu Uniunea Sovietică adusese recompense puţine şi îngheţarea poziţiei Egiptului. Dar orice aliniere viitoare cu Statele Unite trebuia să fie compatibilă cu autonomia Egiptului.

Chiar şi înainte de moartea lui Nasser, Sadat a început să acţioneze urmându-şi instinctele. Spre deosebire de Nasser care înclina spre sovietici, Sadat a abordat Statele Unite cu declaraţii bazate pe calcule directe ale interesului naţional. în 1959, el i-a spus ambasadorului SUA în Egipt că poziţiile americane şi egiptene din Africa ar trebui să fie considerate compatibile.[72] în 1962 şi 1963, când Egiptul a pătruns în Yemen de partea unei insurecţii conduse de armată împotriva imamului de la conducere, Sadat a ţinut legătura cu Washington, îndemnând Statele Unite să nu intervină de partea regaliştilor; scopul său era evitarea conflictului direct dintre Statele Unite şi Egipt.[73] Dar până în 1964, în ciuda acestor eforturi, relaţiile dintre
Egipt şi Statele Unite deveniseră de-a dreptul ostile, din pricina tensiunilor privind Congo şi Yemen şi politicii de ajutor financiar a SUA.[74] Cu toate acestea, în 1966, Sadat a fost primul egiptean de rang înalt

care a vizitat Statele Unite în calitate oficială, după revoluţie. De data aceasta, el spera să convingă America să joace rolul de intermediar cinstit, dat fiind că Egiptul încerca să încheie un acord cu Arabia Saudită privind Yemenul.[75]

Erau apeluri lipsite de emoţie, bazate pe considerente raţionale privind interesul reciproc. Dacă Sadat, în calitate de înalt oficial egiptean, ar fi avut o atitudine neobişnuit de prietenoasă, unul dintre interlocutorii săi americani ar fi observat acest lucru cu siguranţă. Atitudinea sa fată de Statele Unite nu a fost considerată de oficialii americani ca deosebit de caldă nici cât a fost ministru în guvern, nici în cei zece ani ca lider al legislativului.

La acel moment, Sadat nu îşi conturase încă opiniile vizionare despre pace. Până în toamna anului 1970, probabil că a înţeles inutilitatea practică a războiului peren cu Israelul: luptele intermitente erau costisitoare, iar vistieria Egiptului era secătuită. Raidurile aeriene, care ameninţau oraşul Cairo, blocau economia ţării.[76] Conflictul — în care Egiptul avea o poziţie divergentă în raport cu Occidentul – împiedica ţara sa să opereze în sistemul internaţional mai larg. în calitate de ministru în perioada preşedinţiei lui Nasser, el gravitase spre cadre guvernate mai mult de suveranitatea statului decât de hegemonia imperială sau solidaritatea regională. Şi, spre deosebire de Nasser, el a înţeles posibilităţile pe care le oferea neutralitatea. Dar nu asamblase aceste piese într-o viziune coerentă, pe termen lung, privind direcţia viitoare a Egiptului sau a lui însuşi, în calitate de cârmaci al acestuia.

La acea vreme, nu îşi manifestase public potenţialul de a deveni un pacificator. De fapt, aproape toate semnalele din partea sa vizau cealaltă direcţie. în ciuda contactelor sale cu Statele Unite, el

era un critic frecvent şi vehement al Americii – tendinţă care a persistat, cel puţin în public, în primii ani ai preşedinţiei sale. în cartea sa din 1957, – *Revoltă pe Nil,* a afirmat că Israelul apăruse pentru că „Departamentul de Stat a visat să-şi impună autoritatea asupra lumii islamice, de la Caucaz până la Oceanul Indian”[77]. Iar în 1970, el a respins categoric posibilitatea de a recunoaşte Israelul. „Niciodată! Niciodată! Niciodată! Este un lucru pe care nimeni nu îl poate decide [...] Oamenii noştri de aici vor zdrobi pe oricine ar hotărî acest lucru!”[78] El a considerat Israelul un vârf de lance al imperialismului american. „Israelul este prima linie de apărare a intereselor americane şi [...] americanii au dat undă verde agresiunii din Gaza.”[79]

Aceste critici dezinvolte la adresa Statelor Unite au făcut dovada înclinaţiei sale spre impact dramatic. Sadat credea că „în Egipt, personalităţile au fost întotdeauna mai importante decât programele politice”[80]. La începutul preşedinţiei sale, el a convocat un înalt consilier sovietic pentru a-l admonesta. îmbrăcat în uniforma de comandant suprem al forţelor armate egiptene, el l-a avertizat pe consilier: „Eu sunt Stalin, nu Kalinin [pe atunci preşedintele-simbol al Uniunii Sovietice]. Dacă nu-mi îndeplineşti ordinul, te voi trata exact aşa cum te- ar fi tratat Stalin”[81]. Avea un fel de a vorbi cu emfază, care tindea spre exuberanţă; ocazional, el a relatat despre confruntări şi acţiuni îndrăzneţe ale căror dovezi erau ambigue. Uneori, acest lucru La făcut să pară mai mult un orator, care funcţiona pe paliere de dramatism şi de statut, decât o personalitate cu scop politic.

în primii doi ani ai preşedinţiei sale, opoziţia faţă de Statele Unite a părut să rămână o componentă centrală a politicii lui Sadat. Astfel, el a prezentat presupusele beneficii ale parteneriatului dintre Egipt

şi Uniunea Sovietică în contrast cu zgârcenia Occidentului, care „nu a acceptat să ne furnizeze nici măcar un pistol, chiar dacă am fi plătit preţul în valută străină”[82] sau care s-a prefăcut „că ne ajută şi apoi a bătut în retragere, sperând astfel să zdruncine încrederea în sine a poporului nostru, încrederea în visurile sale şi în conducerea sa revoluţionară”[83]. La începutul anului 1971, el avea să caracterizeze propunerile prezentate de Golda Meir, prim-ministrul Israelului la acea vreme, drept „o himeră, bazată pe complexul victoriei”[84]. Ca preşedinte, Sadat a fost considerat de factorii de decizie americani o versiune mai puţin spectaculoasă a lui Nasser.

Revoluţia corectivă

Liderii carismatici precum Gamal Abdel Nasser îşi bazează politica pe vraja ţesută de ei. Retorica şi comportamentul lor sunt menite să inspire şi vizează înăbuşirea adevărurilor mai sumbre ale vieţii de zi cu zi. Realităţile stăruitoare devin clare doar atunci când dispare personalitatea singulară, orbitoare.

Aceasta era atmosfera în octombrie 1970, după moartea lui Nasser. Sadat, în calitate de vicepreşedinte, a preluat preşedinţia ca lider de tranziţie, în conformitate cu constituţia egipteană şi sub rezerva confirmării de către parlament. învestirea sa a fost umbrită de înmormântarea lui Nasser, când milioane de oameni au umplut străzile pentru a-i aduce acestuia un ultim omagiu. Procesiunea a fost atât de numeroasă, încât Sadat s-a temut că mulţimile ar putea împiedica înmormântarea lui Nasser, luându-i trupul cu ele.[85]

Sadat petrecuse aproape două decenii în eşaloanele superioare ale politicii naţionale, dar, pentru că refuzase să se expună în lumina reflectoarelor, nu era suficient de cunoscut de

poporul egiptean şi cu atât mai puţin de restul lumii.[86] în timpul ascensiunii sale politice, Sadat nu fusese bine văzut la Washington. în decembrie 1969, când a fost numit vicepreşedinte, exista convingerea atât în presă, cât şi la Washington şi la ambasada noastră de la Cairo că promovarea lui Sadat se datora în primul rând faptului că era lipsit de importanţă şi, prin urmare, nu se afla în situaţia de a ameninţa poziţia de lider a lui Nasser.[87]

La sfârşitul lunii septembrie 1970, Nixon a aflat despre moartea lui Nasser şi de succesiunea automată a lui Sadat la preşedinţie pe când se afla la bordul unui portavion, USS *Saratoga,* în Marea Mediterană.[88] Instinctul împărtăşit de majoritatea celor prezenţi — precum şi de rapoartele de informaţii disponibile — a fost că Sadat nu avea să reziste mult ca preşedinte. Părea să întruchipeze continuitatea ideologiei agresiv naţionaliste a lui Nasser şi, în plus, arăta ca un om cu puţină influenţă sau substanţă.[89] Unul dintre consilieri i-a dat şase săptămâni, în ideea că preluarea funcţiei de către Sadat era doar o „modalitate convenabilă de a bloca alegerea unui rival mai puternic”[9]". Totodată, un raport al CIA de la acea vreme a omis să îl includă pe Sadat printre „cele mai importante persoane din jurul lui Nasser la momentul morţii sale” şi a prezis că era „cel mai puţin probabil să încerce să preia controlul definitiv”.[91]

Calităţile personale ale lui Sadat au contribuit la relativa sa obscuritate. Deşi uneori a afişat masca autorităţii, ca în cazul admonestării consilierului sovietic sau al retoricii sale împotriva Americii, aceste spectacole erau menite să sublinieze anumite lucruri. în realitate, era extraordinar de calm. Acest atribut îl izolase oarecum de presiunile ambiţiei şi de frenezia vieţii politice. De-a lungul celor optsprezece

ani în funcţii publice, el rămăsese la distanţă de centrul vârtejului. A fost unul dintre puţinii membri ai CCR căruia nu i s-a acordat iniţial o funcţie de ministru. Uneori, această detaşare a fost intenţionată: cel puţin o dată, el şi-a suspendat calitatea de membru al CCR pentru că îi displăceau falsitatea şi luptele interne.[92]

Combinaţia dintre personalitatea sa chietistă şi prietenia cu Nasser i-a limitat imboldurile obişnuite de a- şi dezvolta o bază politică proprie — şi el nu a fost niciodată un politician înnăscut. Petrecea mai mult timp reflectând şi întrucâtva la rugăciune decât pe podium. Tendinţa spre singurătate l-a înzestrat cu perspicacitate şi gândire independentă, dar i-a şi atras pecetea de om singuratic.

La fel ca observatorii străini, mulţi dintre egiptenii avizaţi credeau că Sadat nu va fi decât un lider de tranziţie. Colegii săi din CCR, în special grupul puternic condus de Aii Sabri, Sharawi Gomaa, Sami Sharaf şi de generalul Mohamed Fawzi, îl percepeau ca uşor de controlat.[93] Membru al aristocraţiei egiptene, Sabri era considerat un succesor logic al lui Nasser în virtutea faptului că fusese vicepreşedinte, prim-ministru şi şef al serviciului de informaţii. Gomaa fusese ministrul afacerilor interne pe timpul lui Nasser, Fawzi, fusese ministrul apărării, iar Sharaf, un consilier prezidenţial apropiat – de fapt, sfătuitorul de încredere al lui Nasser. (La începutul preşedinţiei sale, Sadat avea să-i păstreze pe aceştia trei, pe ultimul dintre ei ca ministru de stat.)

Pentru a prelua oficial funcţia de preşedinte, Sadat trebuia nominalizat la preşedinţie de comitetul executiv al Uniunii Socialiste Arabe (ASU), singurul partid politic din Egipt. Pe 7 octombrie 1970, acel grup, cu sprijinul influentului Consiliu de Miniştri, a consimţit să-i acorde funcţia.[94] Ei au acceptat, în

parte, pentru că nu au reuşit să se pună de acord care dintre ei putea juca rolul lui Nasser, dar şi pentru că îl considerau pe Sadat prea slab ca să reprezinte o provocare pentru ei. Pentru a-şi asigura controlul, ei au pus cinci condiţii numirii lui Sadat, inclusiv angajamentul de a guverna în tandem cu liderii ASU şi ai Adunării Naţionale, în principal cu aliaţii lui Sabri şi Gomaa. Practic, această cohortă îşi arogase dreptul de veto asupra politicii prezidenţiale. Sadat a fost de acord, a fost nominalizat şi ales oficial.

Deşi eforturile fostului preşedinte privind unitatea arabă fuseseră sortite eşecului, forţele militare erau inadecvate, iar proasta gestionare a economiei ofilise deopotrivă sectorul privat şi cel public, Nasser continua să fie un simbol îndrăgit de poporul egiptean. Cei dezamăgiţi de situaţia economică şi politică lăsată în urmă de acesta căutau să dea vina pe altcineva. Aceste poveri au căzut pe umerii noului preşedinte, Sadat.

Chiar şi în cele mai fericite împrejurări, succesiunea unui lider carismatic este o sarcină foarte dificilă; politica poate fi transmisă, dar carisma este intangibilă. Era puţin probabil ca Sadat să poată captiva imaginaţia oamenilor, care încă îl plângeau pe Nasser. Şi fără să poată controla funcţionarea guvernului, Sadat ştia că va fi o marionetă. Mai presus de toate, era nevoie ca el să se impună.

în interval de şase luni după ce a fost ales, el a luat o serie de decizii unilaterale, în contradicţie cu opiniile celor care încercau să exercite un drept de veto asupra sa. A abolit prin decret confiscarea şi sechestrarea proprietăţii private, a făcut aluzie la un gest de reconciliere cu Israelul şi a proclamat un acord privind o federaţie cu Siria şi Libia.[95]

Şocaţi de demersurile noului preşedinte în afara

limitelor convenite şi ameninţaţi de o diluare a puterii lor în Adunarea Naţională, Sabri şi Gomaa au început să pună la cale o lovitură de stat militară.[96] Sadat a descoperit complotul şi i-a concediat. Conspiratorii au demisionat apoi în grup, sperând să declanşeze o criză constituţională. Dar Sadat, ajutat de relaţiile pe care şi le formase în Adunare încă din 1952 şi în anii cât fusese preşedintele acesteia, s-a repliat peste noapte, găsind înlocuitori pentru fiecare dintre posturile vacante din guvernul său reconstituit.

în loc să se supună exigenţelor rivalilor săi, aşa cum era de aşteptat, el i-a înlăturat dintr-o singură lovitură, o mişcare ce avea să devină cunoscută sub numele de „Revoluţia corectivă”. în douăzeci şi patru de ore, el i-a întemniţat pe majoritatea complotiştilor; nouăzeci şi unu dintre ei aveau să fie judecaţi în cele din urmă. Acest gen de determinare nu se făcuse simţită anterior, în cariera a lui Sadat, dar avea să devină caracteristica distinctivă a preşedinţiei sale. Fiecare dintre mişcările sale îndrăzneţe şi neaşteptate era calculată deliberat, pentru a servi unui obiectiv strategic mai amplu. După cum a spus un înalt diplomat de la acea vreme: „L-au judecat cu totul greşit dacă au crezut că va fi flexibil [...] Au uitat că a transportat bombe în buzunar pe când era un tânăr revoluţionar”.[97]

Răbdare strategică

Revoluţia corectivă a consolidat puterea lui Sadat şi l-a eliberat de sub controlul colegilor săi. Dar era încă legat de moştenirea lui Nasser şi de realităţile Egiptului şi constrâns de două imperative contradictorii: pentru a-şi păstra legitimitatea populară, trebuia să păstreze politicile lui Nasser şi legătura sa cu imaginea acestuia; pentru a inversa soarta Egiptului, trebuia să renunţe la multe

elemente ale programului lui Nasser. Prin urmare, a decis să reafirme programul lui Nasser, dar totodată, treptat, şi la început imperceptibil, l-a îndreptat într-o nouă direcţie. Urmând aparent direcţia stabilită, el avea să îşi ascundă adevăratele intenţii.

într-un discurs susţinut în Adunarea Naţională, la scurt timp după nominalizarea sa pe 7 octombrie, Sadat a anunţat că va continua „să urmeze calea lui Gamal Abdel Nasser, indiferent de situaţie şi din orice poziţie”. Reafirmând politica externă a lui Nasser, în special faţă de Israel, el va căuta să elibereze teritoriile arabe de sub ocupaţia israeliană, să sporească unitatea arabă şi să „salvgardeze, pe deplin, drepturile poporului palestinian”.[98]

Deşi politica internă avea să joace un rol important în restabilirea rolului istoric al Egiptului, Sadat era convins că abilitatea sa de a reînvia Egiptul cu adevărat independent va depinde în cele din urmă de politica sa externă. Dar când a preluat funcţia de preşedinte, el nu a furnizat nici un indiciu privind o schimbare fundamentală a politicii externe. Ga succesor şi moştenitor al lui Nasser, nu putea risca o disociere spectaculoasă, chiar dacă în adâncurile minţii sale exista acest gând.

Prima mişcare a lui Sadat a fost semnarea unui Tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică în mai 1971 — un pas politic dincolo de demersul tehnic şi economic al lui Nasser de a accepta ajutorul sovietic pentru barajul Assuan în 1956. în luna septembrie a aceluiaşi an, el a onorat moştenirea panarabă a lui Nasser îndeplinind formalităţile în vederea unei federaţii cu Libia şi Siria. în

tot acest timp, a continuat criticile bine-cunoscute ale lui Nasser la adresa Israelului şi a SUA:

Partea principală este [nu Israelul, ci gardianul Israelului]

America. Are o atitudine fatisă de sfidare la adresa
t J
noastră în toate: sfidare la adresa existenţei noastre, sfidare la adresa demnităţii noastre, a independenţei noastre, a voinţei noastre, la adresa oricărei valori pentru care am luptat noi şi generaţiile trecute după Revoluţia din 23 iulie."

Ga în cazul multor acţiuni ale lui Sadat, aceasta din urmă a avut un scop dublu: a calmat neliniştea sovieticilor privind demiterea şi arestarea lui Aii Sabri, un simpatizant al acestora, într-un moment în care Egiptul încă depindea de sovietici în ce priveşte echipamentele militare. Totodată, a fost o manieră de a testa dacă alianţa sovietică putea fi exploatată pentru a determina Statele Unite să facă presiuni asupra Israelului în direcţia unei înţelegeri privind Orientul Mijlociu, care să se bazeze pe solicitările ţărilor arabe.

La Summitul de la Khartoum din 1967, liderii arabi juraseră să nu recunoască niciodată Israelul, să nu încheie niciodată pace cu Israelul şi să nu negocieze niciodată cu Israelul. în primii săi ani ca preşedinte, poziţia internă a lui Sadat nu a permis nici o abatere de la regulile – Khartoum. în acest scop, el a continuat – şi chiar a făcut mai explicite – atacurile la adresa Israelului şi Statelor Unite, în spiritul lui Nasser. în discursul său din 1972 în faţa Adunării Naţionale, a afirmat: ,,Colonizarea armată de tipul celei la care asistăm în Israel a îndepărtat un popor de pe pământul său [...] mijloacele pe care le foloseşte pentru a-i îndepărta sunt genocidul şi sărăcia**. La rândul lor, Statele Unite, deşi ,,puternice, falnice şi tiranice", erau, totuşi, ,,impotente".[100] Oricare au fost ambiţiile sale în primul an de preşedinţie, Sadat s-a limitat în politica externă la căile trasate de predecesorul său, cum ar fi trimiterea unor diplomaţi ai ONU pentru a

angaja indirect Israelul în negocierea unor încetări ale focului provizorii de-a lungul Canalului Suez.

Cu toate acestea, deşi părea că acţionează în spiritul continuităţii, Sadat s-a îndepărtat treptat de linia lui Nasser. Cu prudenţă, el a accelerat tranziţia Egiptului către capitalism. Totodată, a dirijat elaborarea unei noi constituţii care, deşi păstra structura instituţională de bază, cu o preşedinţie puternică, stabilită în revoluţia din 1952, punea un accent mai mare pe drepturile democratice şi prevedea o mai mare indulgenţă faţă de grupările religioase, în special faţă de Frăţia Musulmană, multi dintre membrii acesteia fiind eliberaţi din închisoare.

în politica externă, ca intim în cercul lui Nasser şi apoi ca vicepreşedinte, Sadat a considerat finalul predecesorului său o lecţie despre importanţa cunoaşterii limitelor. Odată cu închiderea Canalului Suez, şi având în vedere implicarea Egiptului în lumea arabă, Nasser îşi asumase sarcini dincolo de capacităţile sale şi nu reuşise să recunoască valoarea schimbărilor incrementale, inclusiv (sau mai ales) în ce priveşte urmărirea obiectivelor ideologice. Aceste lucruri au avut consecinţe în materie de reputaţie, consecinţe economice şi militare — şi, totodată, au afectat flexibilitatea lui Nasser, facându-l prizonierul unor angajamente nepractice şi al unor rigidităţi ideologice.

învăţând aceste lecţii, Sadat a avansat o propunere timpurie de pace cu Israelul, prea ambiguă pentru a avea rezultate spectaculoase. în februarie 1971 — la numai cinci luni de la preluarea funcţiei de preşedinte – el s-a oferit să redeschidă Canalul Suez, dacă Israelul se retrăgea din imediata vecinătate a canalului.—[101] Acest lucru era, fără îndoială, un pas înapoi în raport cu solicitarea Egiptului şi a lumii arabe privind retragerea completă a Israelului în

frontierele de dinainte de 1967.

Israelul a interpretat această ofertă ca o manevră de a compromite Linia Bar-Lev, seria de terasamente fortificate de-a lungul marginii de est a Canalului Suez. Totodată, Israelul s-a opus metodei indirecte de negociere a lui Sadat, prin intermediul unor oficiali ai ONU, în general, cu un mediator desemnat de secretarul general al ONU. Pentru a menţine deschise canalele cu Israelul, Sadat a acceptat acorduri temporare de încetare a focului de-a lungul Canalului Suez şi, chiar şi atunci când acestea au fost încălcate, s-a abţinut să ordone reluarea ostilităţilor.[102]

Cam un an mai târziu, în iulie 1972, acţiunile măsurate ale lui Sadat au fost înlocuite cu o mişcare spectaculoasă: expulzarea bruscă din Egipt a unui număr de circa 20 000 de consilieri sovietici, fără a avertiza Moscova sau fără a se consulta în prealabil cu vreo ţară occidentală, inclusiv cu Statele Unite, în ce priveşte acţiunea sau consecinţele acesteia.[103] Deşi implicaţiile acestei schimbări de strategie nu s-au făcut simţite imediat, acesta avea să fie un punct de cotitură în diplomaţia din Orientul Mijlociu.

Privind retrospectiv, pare că Sadat îşi acordase doi ani pentru a vedea dacă dependenţa lui Nasser de Moscova putea produce rezultate tangibile. De aceea, după semnarea unui Tratat de prietenie între Uniunea Sovietică şi Egipt în mai 1971, Brejnev a început să-l îndemne pe Nixon să accelereze eforturile de pace în Orientul Mijlociu.

Abordarea lui Brejnev a survenit în etapele finale ale Războiului din Vietnam şi înainte de summiturile din 1972 de la Beijing (în februarie) şi de la Moscova (în mai), care aveau să redeseneze harta diplomatică globală. Având în vedere acest lucru, răspunsul SUA a fost cel transmis şi părţilor din Orientul Mijlociu: că suntem pregătiţi să discutăm principiile unei

eventuale înţelegeri, inclusiv la Summitul de la Moscova, începutul unui proces oficial se va baza pe progresul din aceste discuţii.

Strategia adoptată la începutul administraţiei Nixon presupunea crearea unor stimulente pentru Egipt, astfel încât acesta să se orienteze către diplomaţia americană. Summitul de la Moscova s-a încheiat cu o declaraţie de principii comună, inclusiv un angajament comun de a menţine stabilitatea în Orientul Mijlociu, care a omis orice apel privind reluarea imediată a negocierilor active. Dublat de refuzul sovieticilor de a-i furniza arme lui
Sadat la un nivel pe care el îl considera adecvat, acest lucru pare să fi închegat în mintea lui Sadat ideea că parteneriatul cu URSS era lipsit de utilitate.

Fiecare conducător de stat pe care l-am întâlnit – cu posibila excepţie a lui de Gaulle – ar fi implementat o nouă strategie treptat, în etape, astfel încât să poată lua măsuri de retragere, dacă s-ar fi dovedit ineficientă. în schimb, Sadat a produs o ruptură radicală, care nu putea fi susţinută decât avansând.

Tensiunile dintre oficialii egipteni şi cei sovietici se acumulaseră timp de ani de zile.[104] încă din copilăria lui Sadat, spectacolul străinilor care îi umileau pe egipteni atinsese o coardă personală profundă. în 1972, când liderul sovietic Leonid Brejnev a solicitat o explicaţie pentru expulzarea consilierilor sovietici, Sadat i-a scris: „Ne priviţi ca şi cum am fi o ţară înapoiată, deşi ofiţerii noştri au studiat în academiile voastre”[105]. în memoriile sale, Sadat reflectează: „Am vrut să le spun ruşilor că voinţa Egiptului era în întregime egipteană; am vrut să spun lumii întregi că suntem întotdeauna propriii noştri stăpâni”[106].

Egiptul avea să continue să accepte ajutorul economic sovietic – iar sovieticii, intenţionând să-şi menţină un minim de influenţă, au continuat să îl

furnizeze. Dar Sadat şi-a atins scopul de a demonstra că Egiptul era capabil de acţiune autonomă şi nu doar vasalul unei superputeri îndepărtate.

Odată cu expulzarea personalului sovietic din Egipt, Sadat înlăturase un obstacol principal în calea participării americane la un proces de pace. Scăderea influenţei sovietice a făcut ca ruta diplomatică prin America să pară calea firească de urmat.

Dar politica externă este deopotrivă influenţată de aspecte intangibile şi de circumstanţe obiective. La Washington, Sadat era în continuare prost văzut. Primele sale demersuri publice ca preşedinte contraziceau deschiderea de care dădea dovadă în privat şi care era, oricum, indirectă şi prea subtilă pentru a sugera o posibilă receptivitate la un dialog transformator. Părerea mea personală despre el nu se îmbunătăţise semnificativ de la momentul când devenise preşedinte. în februarie 1973, pe fondul primelor încercări ale lui Sadat de a crea legături, consilierul său pentru securitate naţională, Hafiz Ismail, a vizitat Washingtonul şi m-a invitat la Cairo — dacă discuţiile noastre aveau să progreseze. Am mâzgălit o notă către un coleg: „Ar fi nepoliticos să întreb care este premiul al doilea?”

Invitaţia era neatrăgătoare din mai multe puncte de vedere. în lumina frecventelor declaraţii antiamericane ale lui Sadat din 1971 şi 1972, Cairo nu părea un cadru promiţător pentru negocieri. Totodată, vizita lui Hafiz Ismail la Washington a avut loc la doar o lună după Acordul de la Paris, care punea capăt Războiului din Vietnam. Cam în aceeaşi perioadă, Nixon îi promisese prim-ministrului israelian, Golda Meir, că o altă negociere cu Israelul, privind o serie de chestiuni aparent de nesoluţionat, nu va avea loc decât după viitoarele alegeri din Israel, programate pentru sfârşitul lunii octombrie.

Aparent, scopul lui Sadat era să implice Statele Unite în realizarea unui nou aranjament privind Orientul Mijlociu, în condiţiile dorite de ţările arabe, care presupuneau retragerea necondiţionată a Israelului la frontierele din 1967 ca preludiu la negocierile privind recunoaşterea Israelului. Sovieticii nu reuşiseră să-i aducă acest rezultat lui Nasser, iar mai mulţi lideri arabi, care nu izbutiseră să-l obţină cu forţa, refuzau să-l urmărească prin dialog.

Provocarea fundamentală pe care o prezenta procesul de pace arabo-israelian de la acea vreme era faptul că ambele părţi solicitau o concesie irevocabilă drept condiţie pentru intrarea în negocieri. Ţările arabe cereau ca Israelul să fie de acord să revină la frontierele de dinainte de războiul din 1967; Israelul insista asupra negocierilor directe, pe care adversarii săi le refuzau, pe motiv că acestea ar constitui o recunoaştere.

în ciuda acestor obstacole, Nixon a fost de acord să poarte o discuţie exploratorie cu Hafiz Ismail. La întrevederea de pe 23 februarie 1973, Ismail a precizat ce implicase expulzarea sovieticilor de către Sadat: că Egiptul era gata să normalizeze relaţiile cu Statele Unite. Nixon şi-a afirmat intenţia de a explora această posibilitate cu bună-credinţă şi a încheiat rezumând părerea sa despre dificultăţile negocierilor din Orientul Mijlociu: „forţa irezistibilă care întâlneşte obiectul imobil”. El a sugerat că o înţelegere trebuia să satisfacă atât solicitarea Egiptului cu privire la suveranitate, cât şi imperativul privind securitatea Israelului. Cu toate acestea, dat fiind ceea ce el a numit „abisul dintre părţi”, considera că era prudent să se urmărească o abordare pas cu pas, căutând soluţii provizorii şi parţiale, în loc să se vizeze o soluţie cuprinzătoare (deşi nu a exclus categoric această ultimă

opţiune).[107]

Urmând procedura standard, Nixon a subliniat că negocierea propriu-zisă trebuia să se poarte prin intermediul consilierului pentru securitate şi că Ismail şi cu mine trebuia să începem imediat faza de analizare – şi, într-adevăr, discuţiile noastre au debutat a doua zi. Pentru a putea purta conversaţii extinse şi pentru a sublinia caracterul informai şi confidenţial al acestora, întrevederile au avut loc într-o casă particulară dintr-o suburbie a oraşului New York.

în discuţiile noastre, Hafiz Ismail a repetat ceea ce îi spusese lui Nixon: că Egiptul s-a săturat de situaţia „nici război, nici pace” şi că Sadat era pregătit să restabilească relaţiile diplomatice cu Statele Unite. El le cerea Statelor Unite să participe activ la procesul de pace şi se abătea de la condiţiile puse de ţările arabe doar sugerând disponibilitatea de a accepta o pace separată, bazată pe retragerea totală a Israelului. Respectând abordarea pas cu pas propusă de Nixon, am subliniat câteva detalii referitoare la un posibil mod de funcţionare.

Am arătat că era o abatere semnificativă de la metodele care caracterizaseră până atunci diplomaţia privind Orientul Mijlociu. La acel moment, abordarea păcii din Orientul Mijlociu era amplă, implicând rezolvarea tuturor disputelor referitoare la frontierele dintre Israel şi vecinii săi, precum şi cu arabii palestinieni. Totodată, acest demers implica o conferinţă de pace cuprinzătoare, care să-i includă pe principalii actori regionali şi pe reprezentanţii palestinieni, cu participarea Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice în calitate de mari puteri cu rol de facilitare, precum şi de garanţi ai viitorului acord.

Pe de altă parte, o abordare pas cu pas ar încerca să separe disputa israeliano-palestiniană de

posibilitatea unui progres în regiune privind anumite chestiuni. Unele dintre aceste aspecte erau legate de suveranitate (aranjamente jurisdicţionale şi administrative, normalizarea relaţiilor şi, în cele din urmă, recunoaşterea reciprocă), iar altele erau legate de securitate (crearea regimurilor de neproliferare, combaterea reţelelor teroriste şi asigurarea liberei circulaţii a resurselor energetice). Avansând în astfel de chestiuni practice, în loc să le legăm de rezolvarea unei probleme psihologice şi istorice importante, se putea crea un impuls organic care să le permită jucătorilor regionali interesaţi cel mai mult de rezolvarea problemelor individuale să valideze rezultatul.

Conversaţiile cu Ismail au fost neconcludente în ce priveşte deciziile imediate, în mare parte pentru că la acel moment, în primăvara lui 1973, o abordare pas cu pas era cu totul exclusă de acordurile interarabe. Cu toate acestea, i-am arătat lui Ismail cum se puteau face progrese — de exemplu, prin separarea criteriilor referitoare la suveranitatea egipteană şi israeliană de înţelegerea privind preocupările de securitate reciprocă. Ismail nu a primit de la noi un program care să-i susţină obiectivele declarate, ci o imagine detaliată şi exactă a alternativei propuse de noi (pe care, în cele din urmă, Sadat ar accepta-o).

Aceste lucruri se întâmplau în februarie. în toamnă — pe 6 octombrie, mai exact —, Sadat a decis, înainte de a reveni la diplomaţie, să producă un şoc care a modificat felul în care era perceput de fiecare ţară.

Războiul din 1973

încă din iulie 1971, la o sesiune a Congresului Uniunii Socialiste Arabe, Sadat declarase că nu va „accepta această situaţie [care nu era] nici război şi

nici pace”[108]. El identificase problema — impasul cu Israel dar este puţin probabil să fi luat o decizie cu privire la modul de rezolvare, atât de devreme după ce preluase funcţia de preşedinte. Mai degrabă, încă explora diferite modalităţi de îmbunătăţire a poziţiei sale la negocieri.[109]

El a decis abia în 1972 să-şi modifice strategia, dar, la acel moment, nu putea să încline spre o abordare pas cu pas în lumea arabă şi să păstreze un minim de sprijin din partea Uniunii Sovietice fără o acţiune spectaculoasă care să-i consfinţească propria autenticitate.

Sadat a decis să înceapă războiul. Poate că a sperat să-şi atingă obiectivele declarate dintr-o singură lovitură. Mult mai probabil, a iniţiat ostilităţile crezând că acest lucru ar putea legitima opţiuni diplomatice alternative. Jehan Sadat, extraordinara sa soţie, îşi amintea că el i-a prezentat situaţia, spunând ca era nevoie de „încă un război pentru a câştiga şi a intra în negocieri dintr-o poziţie de egalitate”[110]. Discuţiile cu Ismail de la Casa Albă din 1973 au confirmat pentru Sadat disponibilitatea SUA de a se implica – şi, totodată, limitele acestei implicări. L-au convins că, în lipsa unei victorii egiptene totale, abordarea pas cu pas îi putea furniza o poziţie de rezervă.

Timp de mai bine de un an, Sadat s-a pregătit pentru constelaţia adecvată de forţe pentru a ,,realiza o pace reală”.[111] Acea perioadă a fost descrisă în august 1972 de jurnalistul egiptean Mohammed Heykal drept „o hemoragie constantă pentru Egipt, o moarte fără eroism, care este pe punctul de a sufoca ţara”[112]. Jehan Sadat a rememorat acea epocă astfel:

> De-a lungul Canalului Suez, soldaţi egipteni şi luptători pentru libertate erau în continuare ucişi în lupte sporadice. Geamurile tuturor caselor şi

farurile tuturor maşinilor din Zona Canalului erau în continuare vopsite în albastru-închis, ca să nu se vadă luminile în timpul raidurilor aeriene. La Cairo, saci de nisip erau încă îngrămădiţi în faţa clădirilor, iar ferestrele muzeelor şi magazinelor erau lipite cu bandă adezivă pentru a minimiza daunele provocate de bombe. Atmosfera era foarte deprimantă în această perioadă pe care istoricii aveau să o numească „nici război, nici pace”. Cu toţii o detestam şi doream să se încheie. Mai ales Anwar.[113]

Hotărât să aştepte până când situaţia va evolua, astfel încât războiul său să fie „ultimul război”[114], Sadat a făcut pregătiri atente. La mijlocul anului 1972, după expulzarea consilierilor sovietici, Sadat a ordonat să fie întocmite planuri militare. în octombrie 1972, când a verificat stadiul acestora, a descoperit că generalii săi, probabil neîncrezători în perspective, nici măcar nu le începuseră. După ce l-a demis pe ministrul pentru război, Sadat a pus deoparte fonduri suplimentare şi a cumpărat mai multe arme de la sovietici.[115] Totodată, a elaborat în secret un plan de război comun cu preşedintele sirian Hafez al-Assad.[116]

În vreme ce îşi pregătea propria armată, Sadat a derutat-o pe cea a Israelului. în primăvara şi vara lui 1973, Sadat i-a provocat pe israelieni, ameninţând cu acţiuni, apoi i-a păcălit să se pregătească pentru asalt. De două ori, forţele de apărare israeliene s-au mobilizat cu mare cheltuială; şi tot de două ori, şi-au dat seama că alarmele fuseseră false. în şase ocazii diferite, Egiptul a efectuat exerciţii militare aparent de rutină, asemănătoare cu o operaţiune reală. Cu o zi înainte de invazia efectivă, avioanele sovietice aflate în proces de evacuare a diplomaţilor URSS — un gest care ar fi trebuit să alerteze Israelul şi Statele Unite — au fost interpretate greşit ca parte a

antrenamentelor sovietice.[117] După războiul din 1973, Moshe Dayan, la acea vreme ministrul apărării din Israel, a fost întrebat de ce nu s-a mobilizat în octombrie, iar el a răspuns că Sadat ,,m-a determinat să fac acest lucru de două ori, cu un cost de zece milioane de dolari de fiecare dată. Aşa că, a treia oară, am crezut că nu vorbea serios. Dar m-apăcălit!”[118]

Până în toamna lui 1973, Sadat modelase peisajul internaţional timp de aproape optsprezece luni în vederea unui război iminent. Flexibilitatea publică în tranzitarea Canalului Suez îi şlefuise reputaţia internaţională. Expulzarea consilierilor sovietici i-a sporit opţiunile diplomatice şi a garantat că aceştia nu îi vor împiedica planurile şi nici nu le vor submina. Conversaţiile exploratorii cu Casa Albă au sugerat că, la momentul intrării în război, avea o relaţie de lucru cu Washingtonul. Probabil el a calculat că Statele Unite vor contribui la limitarea consecinţelor unui regres militar şi ar putea intra în negocieri.

Pe baza unor asemenea considerente, pe 6 octombrie 1973, Egiptul şi Siria au lansat o ofensivă coordonată împotriva Israelului. în ianuarie 1972, Sadat lansase deja un apel poporului egiptean să se pregătească pentru ,,confruntare” şi să adopte o etică a toleranţei:

> Avem în faţă multe greutăţi şi încercări. Dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom purta poverile şi vom îndura sacrificiile. în luptă, oamenii noştri vor da exemplul viu că sunt un popor mare, precum istoria lor, civilizaţia îndelungată şi umanitatea şi idealurile lor [...] Domnul nostru! Ajută credinţa noastră să fie cea mai bună şi fii cu noi până la biruinţă.[119]

în prima zi de război, Sadat mi-a comunicat mie, în

calitate de secretar de stat la acea vreme, că obiectivele lui erau limitate şi că intenţiona să depună eforturi pentru a facilita negocierile pentru pace după terminarea ostilităţilor. în a doua zi de război, i-am răspuns: „Purtaţi războiul cu arme sovietice. Ţineţi minte că va trebui să faceţi pace cu diplomaţia americană”[120].

Reuşind să obţină genul de succes militar de care nu avusese parte Nasser, forţele egiptene au întins poduri de pontoane peste Canalul Suez şi au trecut Linia Bar-Lev. Au avansat până la 16 kilometri în interiorul Peninsulei Sinai, recucerind teritoriul care fusese capturat de Israel în 1967. Concomitent, forţele siriene au străpuns poziţiile israeliene din înălţimile Golan. Pe măsură ce aceste două forţe arabe, echipate în principal cu arme sovietice,[121]au avansat, Israelul a suferit pierderi semnificative de vieţi omeneşti şi de echipamente.

Succesul repurtat iniţial de forţele egiptene şi siriene a uimit lumea, toate părţile confruntându-se cu situaţii neaşteptate. însă, paradoxal, odată ce războiul a căpătat amploare, Consiliul de Securitate al ONU, care avea responsabilitatea de a păstra pacea, nu s-a grăbit să propună încetarea focului. Unul dintre cei mai puternici membri ai Consiliului, Uniunea Sovietică, s-a opus pentru că nu dorea să împiedice aparenta înaintare a forţelor arabe, iar Statele Unite erau reticente pentru că nu doreau să împiedice un contraatac israelian. Ceilalţi membri erau indecişi din pricina unui amestec de teamă şi de incertitudine. în acest caz, Consiliul de Securitate nu s-a întrunit pentru a vota încetarea focului până când Statele Unite şi Uniunea Sovietică nu au convenit un text, pe 22 octombrie, la mai bine de două săptămâni de la izbucnirea războiului.

În aceste săptămâni, criza lui Nixon de pe plan intern a atins apogeul. în aceeaşi zi cu izbucnirea

războiului din 1973, vicepreşedintele Spiro Agnew a demarat procesul de demisie, ca urmare a activităţilor desfăşurate pe când era guvernator al statului Maryland (1967—1969). Acesta s-a încheiat pe 10 octombrie şi a coincis cu un alt val de audieri în afacerea Watergate, pe tema prezentării către public a înregistrărilor cu discuţiile lui Nixon. Eforturile lui Nixon de a evita divulgarea acestor înregistrări aveau să atingă punctul culminant pe 20 octombrie, la două săptămâni de la declanşarea războiului în Orientul Mijlociu (şi în vreme ce eu eram la Moscova negociind un acord de încetare a focului), când Nixon i-a cerut demisia procurorului general şi l-a demis pe procurorul special. Scandalul care a urmat a dus la iniţierea unei proceduri de demitere împotriva lui Nixon.

în ciuda dificultăţilor de pe plan intern, Nixon şi-a menţinut controlul asupra afacerilor externe. La începutul războiului, el şi-a stabilit două obiective principale: să pună capăt ostilităţilor cât mai repede posibil şi, aşa cum am declarat public în numele său, să facă acest lucru ,,într-o manieră care să ne permită să avem o contribuţie majoră la eliminarea circumstanţelor care [provocaseră] patru războaie între arabi şi israelieni în [ultimii] 25 de ani”[122].

Pe teren, situaţia se schimba aproape zilnic. Marţi, pe 9 octombrie – a patra zi de război şi ziua în care Nixon s-a ocupat de demisia oficială a lui Spiro Agnew din funcţia de vicepreşedinte —, ambasadorul israelian, Simcha Dinitz, şi ataşatul militar, generalul Mordechai Gur, şi- au făcut apariţia în Sala cu hărţi din reşedinţa de la Casa Albă, pentru a mă informa că Israelul pierduse sute de tancuri şi multe zeci de avioane în luptele iniţiale de-a lungul Canalului Suez. Ei au solicitat ca acestea să fie înlocuite imediat şi ca prim-ministrul Meir să poată efectua o vizită la Washington pentru a-şi susţine cauza.

După ce a terminat cu demisia lui Agnew, Nixon a fost de acord să ofere sprijin urgent pentru necesităţile imediate. El a ordonat reaprovizionarea imediată cu trei avioane pe zi şi evaluarea fezabilităţii mobilizării flotei noastre aeriene civile. Pentru a permite Israelului să-şi folosească armamentul de rezervă, Nixon a promis că va înlocui toate pierderile după război.

Joi, 11 octombrie, Dinitz a venit la Casa Albă cu un alt mesaj dramatic: şeful de cabinet al premierului israelian, David Elazar, şi ministrul apărării Moshe Dayan o convinseseră pe Golda Meir că reluarea atacurilor israeliene de-a lungul Canalului Suez era prea costisitoare, dată fiind centura de rachete sol-aer (SAM) de pe malul de vest al canalului, pentru a asigura acoperirea aeriană a teritoriului aflat la 25—50 de kilometri est de canal. Prin urmare, Israelul era pregătit să accepte o încetare a focului şi ne solicita să facem aranjamente în acest sens.[123] Pentru a-şi îmbunătăţi poziţia la negocieri, Israelul avea să înceapă o ofensivă pe frontul sirian mai vulnerabil, oferindu-i astfel Uniunii Sovietice un stimulent pentru a sprijini o solicitare de încetare a focului în Consiliul de Securitate. Nixon a fost de acord şi am abordat Marea Britanie pentru a înainta o astfel de rezoluţie.

Guvernul britanic – reprezentat de Sir Alee Douglas- Home, în calitate de ministru de externe – a preluat iniţiativa. Dar sâmbătă, 13 octombrie, când i s-a cerut să accepte, Sadat a refuzat, spre uimirea noastră, punând condiţia ca Israelul să se angajeze să revină la frontierele dinainte de iunie 1967. Şi când a fost abordat din nou, prin intermediul Australiei, răspunsul a fost acelaşi.

Duminică, 14 octombrie, motivele refuzului lui Sadat au devenit clare: el decisese să pătrundă mai adânc în Peninsula Sinai, cu două divizii blindate. Fie

că a fost impulsionat de încrederea excesivă în capacitatea sa militară după traversarea canalului sau de dorinţa de a uşura presiunea la care era suspus aliatul său, Assad, fie că şi-a pierdut pentru scurt timp simţul proporţiilor, înaintarea dincolo de teritoriul acoperit de centura SAM s-a soldat cu un regres dezastruos. Forţele aeriene israeliene – acum eliberate de constrângerile centurii SAM — şi contraatacurile tancurilor israeliene au distrus aproximativ 250 de tancuri egiptene. Apoi, acest lucru le- a permis tancurilor israeliene să împingă Armata III egipteană înapoi spre canal. în interval de două zile de la acea bătălie, după lupte grele, forţele israeliene au traversat canalul şi au început să distrugă poziţiile SAM

A.

construite de sovietici pe malul de vest al canalului. Intre timp, forţele blindate israeliene, în număr de peste 10 000, au atacat ariergarda Armatei III, ameninţând să o încercuiască şi chiar punând în pericol oraşul Cairo.

în aceste condiţii, generalul Saad Shazli, comandantul forţelor egiptene, l-a îndemnat pe Sadat să transfere Armata III de pe malul de est al canalului pe malul de vest, pentru a proteja populaţia Egiptului. Dar acest lucru ar fi fost contrar planului mai amplu al lui Sadat. El a răspuns tăios — „Nu înţelegi logica acestui război” – şi i-a ordonat lui Shazli să menţină poziţiile. Egiptul avea nevoie de doar „patru centimetri” din Sinai, susţinea Sadat, pentru a schimba situaţia diplomatică.[124]

Joi 18 octombrie, odată cu retragerea a două divizii egiptene în Peninsula Sinai, Sadat a solicitat brusc încetarea focului. Soarta bătăliei îi era potrivnică şi avea nevoie de o pauză atâta timp cât mai păstra un avantaj în peninsulă.[125] Chiar dacă a făcut apel la încetarea focului, el a revendicat o victorie psihologică: „Inamicul şi-a pierdut echilibrul şi

continuă să fie dezechilibrat şi în acest moment. Naţiunea rănită şi-a recăpătat onoarea, iar harta politică a Orientului Mijlociu s-a schimbat”. în acelaşi discurs, el a îndemnat Statele Unite să se alăture Egiptului într-un proiect de pace.[126] Oricât de gravă ar fi fost situaţia militară a lui Sadat, felul în care îsi analiza opţiunile politice rămânea neschimbat.

Criza s-a făcut simţită în economia globală, când, pe 17 octombrie, Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) a anunţat un embargo petrolier menit să preseze SUA şi aliaţii săi europeni să oblige Israelul la o înţelegere. Preţul barilului de petrol a crescut brusc, ajungând în cele din urmă la 400% din nivelul său de dinaintea crizei.[127]

A doua zi, ambasadorul Anatoli Dobrînin şi cu mine am început să dezbatem formulările privind încetarea focului pentru a înainta Consiliului de Securitate un posibil proiect comun. Pe 19 octombrie, Brejnev m-a invitat la Moscova pentru a finaliza negocierile privind încetarea focului, iar două zile mai târziu SUA şi Uniunea Sovietică au prezentat Consiliului de Securitate o schiţă de proiect comun, care a fost adoptat în unanimitate pe 22 octombrie.

Eforturile în direcţia opririi ostilităţilor au fost zădărnicite temporar, când a eşuat încetarea focului şi Israelul nu a putut rezista tentaţiei de a tăia ruta de aprovizionare pentru Armata 111, înconjurând oraşul Suez. Au urmat patruzeci şi opt de ore tensionate. Sovieticii au protestat faţă de aceste încălcări ale încetării focului pe care le negociaserăm la Moscova cu câteva zile înainte, au solicitat reinstaurarea acesteia prin acţiuni americane şi sovietice şi au ameninţat cu o acţiune

> > > > militară unilaterală pentru a o impune. Sadat ar fi putut folosi presiunea exercitată de sovietici în scopuri proprii, dar nu a făcut

niciodată acest lucru. După un refuz categoric din partea americanilor, sovieticii au venit cu o propunere care le permitea să participe cu observatori noncombat, pentru a supraveghea încetarea focului. Rezultatul a fost Rezoluţia ONU 340, care prevedea o Forţă de Urgenţă a ONU, formată din observatori internaţionali aleşi din rândul membrilor nepermanenţi ai Consiliului de Securitate al ONU.—

Sadat s-a folosit de prilej pentru a face un gest simbolic prin care îşi exprima angajamentul faţă de o nouă abordare a conflictului. De la armistiţiul din 1948-1949, nici un oficial egiptean şi israelian nu mai negociaseră faţă în faţă. Spre surprinderea tuturor părţilor, Sadat i-a informat pe israelieni că trimite ofiţeri de armată la kilometrul 80 de pe şoseaua Cairo—Suez pentru a discuta detaliile Rezoluţiei 340 şi pentru a aranja reaprovizionarea Armatei III egiptene. (Din diverse motive tehnice, negocierea propriu-zisă a fost mutată de la kilometrul 80 la kilometrul 101.) Acest lucru nu a echivalat cu o recunoaştere oficială sau diplomatică a Israelului; a fost mai degrabă un simbol al hotărârii lui Sadat de a lansa Egiptul într-o nouă direcţie.

Meir şi Sadat

După război, pe 1 noiembrie 1973, prim-ministrul Meir a venit la Washington. Nici unul dintre liderii israelieni cu care am avut de-a face nu a fost atât de dificil ca ea – şi nici unul nu m-a emoţionat mai mult decât ea.

Era originală. Faţa ei ridată era dovada frământărilor unei vieţi în care a pus bazele unei societăţi noi, într-un mediu ciudat şi neospitalier. Israelul, încropit pe o palmă de pământ — precar, ostracizat, ameninţat de vecini implacabil de ostili –, îşi salvgardase supravieţuirea din istoria sa doar cu

mare greutate. Ochii vigilenţi ai doamnei Meir păreau să fie mereu atenţi la provocări neaşteptate, în special din partea impetuoşilor săi aliaţi americani. Considera că misiunea ei era să protejeze spaţiul în care se concentraseră speranţele fervente ale unui popor care, timp de 2 000 de ani, îndurase o existenţă precară în diaspora. Copilăria mea în Germania în perioada lui Hitler m-a ajutat să înţeleg teama ei endemică.

Totodată, am recunoscut o anumită dreptate în atitudinea ei actuală fată de noi. Ca victimă a unui atac militar, guvernul ei se confrunta acum cu o situaţie în care se multiplicau solicitările privind un proces de pace de la aliatul american de care depindea, dar care nu părea niciodată să-i înţeleagă traumele.

Fiind evreu, ea m-a tratat ca pe un nepot favorit care, când nu era de acord, o dezamăgea profund. Relaţia noastră era suficient de familiară ca să îi spun adesea Golda şi să mă gândesc în continuare la ea ca atare. Soţia mea, Nancy, obişnuia să spună că certurile dintre mine şi Golda în timpul cinei, în casa Goldei din Israel, erau unele dintre cele mai spectaculoase reprezentaţii teatrale la care asistase vreodată. Nancy nu a menţionat cum se terminau de obicei: Golda şi cu mine ne retrăgeam în bucătărie şi găseam o soluţie.

Meir a ajuns la Washington cu prima ocazie după încetarea focului. Era, mai presus de toate, nemulţumită că noi insistaserăm privind reaprovizionarea Armatei III egiptene – deşi nu cu provizii militare. De fapt, ea nu protesta împotriva unor politici anume, ci împotriva schimbării realităţilor strategice: demonstrarea vulnerabilităţii Israelului şi aparenta manifestare a Egiptului ca partener de negociere acceptat de americani. Fusese îndemnată să dea dovadă de reţinere pentru a

permite ţării care atacase ţara sa să evolueze într-o direcţie mai paşnică. Pentru Meir, aceasta nu era o propunere de la sine înţeleasă:

Meir: Nu noi am început războiul şi totuşi...

Kissinger: Doamnă prim-ministru, ne confruntăm cu o situaţie foarte tragică. Nu aţi început războiul, dar vă confruntaţi cu nevoia de a lua decizii înţelepte pentru a proteja supravieţuirea Israelului. Acesta este lucrul cu care vă confruntaţi. Aşa cred eu sincer, ca prieten.

Meir: Vrei să spui că nu avem de ales.

Kissinger: Ne confruntăm cu situaţia internaţională pe care v-am descris-o.[128]

Faptul că o naţiune are pretenţii la autonomie totală este o formă de nostalgie; realitatea impune ca fiecare naţiune – chiar şi cea mai puternică — să îşi adapteze comportamentul la capacităţile şi scopurile vecinilor şi rivalilor săi. Faptul că Meir a acţionat în cele din urmă în consecinţă este un omagiu adus calităţii sale de lider.

Prin vizita sa la Washington, prim-ministrul Meir a urmărit simultan două rezultate: un consens cu aliatul său indispensabil şi un consens în rândul poporului său, majoritatea israelienilor fiind încă în stare de şoc din cauza schimbării situaţiei lor şi multi dintre ei continuând să fie ferm beligeranţi. Supravegherea reaprovizionării de către ONU însemna că aceasta se putea realiza fără cooperarea directă a combatanţilor. La o cină de la Ambasada Israelului, ea s-a dedat unor critici semipublice la adresa administraţiei SUA (poate menite a fi auzite de colaboratorii, miniştrii şi consilierii israelieni prezenţi). Lăsând deoparte aceste reproşuri, am vizitat-o a doua zi la Blair House (reşedinţa oaspeţilor de stat) pentru o întrevedere privată, doar în prezenţa unor consilieri, cu prilejul căreia ea şi-a

exprimat deschiderea faţă de reaprovizionare în cele şase condiţii prezentate de mine, inclusiv începerea discuţiilor privind dezangajarea.— Cele şase puncte prevedeau şi schimbul de prizonieri de război chiar la începutul procesului, o preocupare esenţială pentru Israel.

Dat fiind că se apropiau alegerile în Israel, cabinetul lui Meir a refuzat la început să o autorizeze să accepte aceste condiţii în timp ce se afla la Washington. Dar noi înţelegeam deja destul de bine politica israeliană pentru a recunoaşte că premierul nu ar fi prezentat un astfel de program dacă ar fi considerat proiectul inacceptabil. Cabinetul ei nu avea să i se opună cât timp ea era încă la conducere.

Viziunea lui Sadat privind o nouă negociere nu ar fi putut avea sorţi de izbândă fără participarea lui Meir. Intrând în negocieri, ea accepta posibilitatea de a renunţa la unele teritorii pentru prima dată în istoria Israelului. Acceptând reaprovizionarea nemilitară a Armatei III, ea a renunţat la posibilitatea ca Israelul să obţină o victorie militară decisivă. Totodată, ea a creat condiţia prealabilă pentru progres în negocieri. Şi-a depăşit instinctele de dragul unor posibili paşi în direcţia păcii. Nici Sadat, nici Meir nu ar fi putut realiza acest prim pas fără celălalt.

întâlnirea de la palatul Tahra

Pe 7 noiembrie 1973, la doar patru zile după vizita lui Meir, l-am întâlnit pentru prima dată pe Sadat. Pregătise terenul pentru diplomaţia americană, excluzând acţiunea militară sovietică în criza provocată de erodarea încetării focului. După cum am descoperit mai târziu, prin declanşarea războiului, obiectivul strategic al Egiptului era transformarea situaţiei din punct de vedere psihologic, pentru a ajunge la o pace durabilă.

Deschiderea lui Sadat privind negocierile ne-a schimbat apoi opinia despre el. În ochii noştri, nu mai era un radical.

Până la acel moment, acţiunile lui Sadat fuseseră mai mult simbolice decât fundamentale. Aveam de-a face cu o abordare cu adevărat nouă sau cu o variaţie tactică a tiparului cunoscut? Cererea ţărilor arabe privind revenirea imediată a Israelului la frontierele de dinainte de iunie 1967 a rămas valabilă, ca o condiţie prealabilă pentru negocieri. Nu se făcuse nici măcar aluzie la recunoaşterea legitimităţii statului Israel. întrevederea putea duce fie la un progres pas cu pas, fie la un impas, dacă Sadat insista asupra unui acord general.

în timpul întrevederilor noastre trebuiau rezolvate probleme majore. Cea mai urgentă era reaprovizionarea Armatei III, care avea loc ad-hoc. în al doilea rând, era vorba despre obiectivul negocierilor privind pacea în Orientul Mijlociu, solicitat în cadrul încetării focului, dar niciodată definit oficial. Pe locul trei era viitorul relaţiilor dintre Egipt şi SUA, care, din punct de vedere tehnic, aveau la bază ruperea legăturilor diplomatice de către Nasser la sfârşitul războiului din 1967.

întrevederea a avut loc în palatul Tahra, într-o suburbie cândva la modă din Cairo, care acum se luptă să păstreze aparenţele. Am fost condus în grabă către o verandă unde se adunaseră o mulţime de jurnalişti, însoţiţi de un număr semnificativ de oameni ai lui Sadat. Nu existau măsuri de securitate vizibile.

în acest haos, s-a auzit o voce cavernoasă de bariton rostind cuvintele: „Bine aţi venit, bine aţi venit”. Sadat sosise fără nici o ceremonie oficială. Purta o uniformă militară kaki, iar pe umeri îi atârna un pardesiu. (La Cairo poate fi destul de rece în luna noiembrie.) Renunţând la orice declaraţie

introductivă şi făcând o pauză doar pentru o scurtă rundă de fotografii, el m-a escortat într-o cameră mare, cu uşi din geam, care dădea spre o peluză întinsă, pe care fuseseră aşezate scaune de răchită pentru colaboratorii noştri.

Ne-am aşezat pe o canapea cu faţa spre grădini, arătând amândoi nonşalantă, deşi eram constienti că natura relaţiilor dintre Egipt şi SUA şi, probabil, a relaţiilor arabo-americane din viitorul imediat putea depinde de rezultatul întâlnirii. Părând extrem de relaxat, Sadat şi-a umplut pipa, a aprins-o şi a început conversaţia spunând că îşi dorise o întâlnire faţă în faţă: „Am un plan pentru tine. L-am numit Planul Kissinger”.

Apoi, a traversat camera până la un şevalet pe care fuseseră plasate hărţi militare. Stând în faţa lor, el a făcut referire la discuţiile pe care le purtasem anterior cu Hafiz Ismail. După cum am menţionat mai devreme, răspunsesem propunerii lui Ismail privind retragerea Israelului din toată Peninsula Sinai, sugerându-i nişte aranjamente interimare, pentru a permite adaptarea la un proces de pace înainte de a lua decizii finale. Ismail respinsese propunerea noastră de abordare pas cu pas; acum, Sadat a acceptat-o numind-o Planul Kissinger. El a sugerat ca pas iniţial retragerea Israelului de pe două treimi din Peninsula Sinai către o linie care pornea de la El-Arish (un oraş la aproximativ 30 de kilometri de frontiera israeliană şi la 145 de kilometri de Canalul Suez) până la Parcul Naţional Ras Mohammad, aflat la extremitatea sudică a Peninsulei Sinai.[129]

Era un debut uluitor pentru o negociere pe care o anticipaserăm ca fiind de durată şi dificilă — nu pentru că sugestia lui ar fi fost fără precedent (de fapt, era nerealistă), ci pentru că îşi exprima dorinţa de a explora etapele provizorii de dezangajare. Nu

mai întâlnisem niciodată un alt omolog care să cedeze teren la prima mutare. Fiecare lider arab căruia îi propusesem ideea unui acord interimar o respinsese. Sadat o acceptase chiar înainte de a putea fi propusă.

Dar probabil că Sadat ştia că era imposibil să-i convingă pe liderii Israelului să se retragă pe o asemenea distanţă, inclusiv din trecătorile strategice din centrul Sinaiului, la finalul unui război început de Egipt. Pentru a evita un impas de la începutul dialogului cu Sadat, l-am invitat să explice considerentele care l-au condus în acel punct.

La început deliberat, apoi cu o intensitate crescândă, Sadat şi-a descris scopurile. Era deziluzionat de sovietici; nu putuseră sau nu doriseră să colaboreze cu Statele Unite pentru a realiza o pace în Orientul Mijlociu care să fie compatibilă cu demnitatea Egiptului. Limbajul din comunicatul de încheiere a Summitului de la Moscova din 1972 înlăturase orice îndoială cu privire la priorităţile sovietice: nu riscau să aibă tensiuni cu America în privinţa Egiptului. Decizia de a expulza aproximativ 20 000 de consilieri sovietici fusese luată ca un prim pas către restabilirea demnităţii egiptene, iar războiul a fost expresia ulterioară a acesteia. Nu dăduse nici un avertisment anterior expulzării şi nu-i ceruse Americii nici o recompensă după aceea.

Sadat vorbea o engleză excelentă, deşi într-o manieră oarecum rigidă, precisă şi formală – poate pentru că învăţase singur din ziare, povestiri şi cărţi pe când se afla în închisorile britanice în timpul războiului.[130] Vorbea cu emfază, cu ochii uşor mijiţi, de parcă vedea un orizont îndepărtat. A spus că ajunsese la concluzia că nu se putea realiza nici un progres fără bunăvoinţa pe termen lung a Americii. Prin urmare, el căuta reconcilierea cu America şi o pace durabilă pentru Orientul Mijlociu. Viza o

schimbare a atitudinilor de bază, nu a liniilor de pe o hartă.

îmi dăduse Planul Kissinger. Care era planul meu, m-a întrebat el?

Am spus că obiectivul dialogului era o pace durabilă. Totuşi, durabilitatea acesteia depindea de câştigarea în etape a încrederii reciproce între părţi, sporind astfel încredere în procesul în sine. O primă mişcare nu putea avea drept rezultat nici pacea, nici încrederea. în momentul de faţă, am continuat eu, Planul Kissinger al lui Sadat era prea ambiţios. O linie de retragere mai realistă a forţelor israeliene era mult diferită de

propunerea sa, undeva la vest de trecătorile Mitla şi Gidi. Probabil că negocierile aveau să necesite câteva luni. Vom face tot posibilul pentru a realiza procesul de dezangajare, în vederea continuării acesteia, iar procesul de pace se va baza pe acest lucru.

Conversaţiile cu Sadat erau întrerupte frecvent de pauze de reflecţie. Acum, după una dintre acele pauze, el a răspuns cu doar două cuvinte: „Şi Israelul?” I-am răspuns, la fel de criptic, înmânându-i cele şase puncte elaborate cu prim-ministrul Meir.

Sadat s-a uitat câteva minute la hârtie şi a acceptat-o fără nici o discuţie. Nasser fusese lipsit de înţelepciune, a rezumat el, când a încercat să hărţuiască America pentru a o determina să coopereze. Armata III nu era miezul problemei dintre Egipt şi America. în schimb, Sadat viza construirea unor relaţiile de încredere cu America şi pacea cu Israelul. Pentru a exprima acest lucru simbolic, el avea să anunţe după întâlnirea noastră ceea ce noi nici măcar nu propuseserăm: încetarea boicotului diplomatic al Egiptului privind Statelor Unite, în vigoare din 1967, prin înfiinţarea unei secţii de interese egiptene la Washington, sub conducerea

unui ambasador. Ambasadorul avea să fie numit în decembrie 1973. (A fost aceeaşi procedură pe care o urmaserăm la începutul aceluiaşi an în stabilirea relaţiilor cu China.) Relaţiile diplomatice depline aveau să urmeze după încheierea unui acord de dezangajare.

Aceste observaţii nu au fost prezentate drept condiţii, nici ca o solicitare de reciprocitate, ci mai degrabă ca o descriere a unei direcţii dezirabile. Acţionând împotriva sentimentului cvasiunanim al consilierilor săi, după cum am aflat mai târziu, Sadat a decis să mizeze pe promisiunea unui secretar de stat american că Statele Unite vor facilita progrese semnificative în negocierile teritoriale dintre Egipt şi Israel, pe o perioadă de trei luni, în tot acest timp, Armata III avea să rămână blocată. Dacă lucrurile ar fi mers prost, Sadat ar fi fost distrus, iar Egiptul ar fi fost umilit.

Un pas aparent minor — provizii nemilitare pentru Armata III după ce aceasta fusese asediată – a creat o oportunitate de cooperare preliminară şi a devenit un simbol al progresului către pace. Pe când mă aflam încă la Cairo, cele şase puncte decise cu doamna Meir la Washington şi acceptate acum de Sadat au fost transpuse în limbajul tratatului de către secretarul de stat adjunct, Joe Sisco, şi de ministrul egiptean de externe, Ismail Fahmy.

La încheierea vizitei, Sadat atinse scopul iniţial al pariului său îndrăzneţ: perturbarea stării de fapt pentru a deschide posibilitatea negocierilor cu Israelul sub auspiciile SUA. Scopul său suprem era încheierea conflictului cu Israelul, care erodase energia şi încrederea Egiptului după războiul din iunie 1967. în mintea lui, existenţa Israelului nu era o ameninţare pentru fiinţa Egiptului; în schimb, războiul cu Israelul era. Această ameninţare putea fi redusă şi, în cele din urmă, eliminată printr-un nou

concept de securitate, bazat pe procesul de pace cu adversarul Egiptului, mai degrabă decât pe anihilarea acestuia.

Uneori, chiar şi negocierile de succes lasă în memoria negociatorilor urme incomode ale compromisurilor făcute, care aruncă o umbră asupra eforturilor viitoare. Viziunea lui Sadat despre această întâlnire este cuprinsă în memoriile sale:

> Prima noastră sesiune de discuţii a durat trei ore. Prima oră m-a făcut să simt că am de-a face cu o mentalitate cu totul nouă, cu o nouă metodă politică... Oricine ne-ar fi văzut după prima oră de la palatul al-Tahirah ar fi crezut că suntem prieteni de ani de zile. Nu a fost deloc greu să ne înţelegem unul pe celălalt şi, aşadar, am convenit asupra unui program de acţiune în şase puncte, inclusiv un angajament al SUA de a reveni la linia de încetare a focului din 22 octombrie în cadrul dezangajării forţelor.[131]

Disponibilitatea lui Sadat de a accepta dezangajarea, precum şi cele şase puncte, a fost o situaţie rară, în care una dintre părţile aflate în negocieri îşi abandonează unilateral prerogativa de a se tocmi. El a înţeles că instaurarea încrederii şi a bunăvoinţei era mai importantă, în cele din urmă, decât obţinerea unor concesii imediate. O astfel de încredere reciprocă avea să se dovedească esenţială, deoarece părţile parcurseseră doar primul pas din călătoria lungă pe care aveau să o urmeze.

De la Geneva la dezangajare

După întâlnirea de la palatul Tahra, următoarea mişcare evidentă ar fi fost continuarea imediată a abordării pas cu pas. Dar acest lucru era exclus de obligaţia lui Sadat faţă de aliatul său, Assad, de a nu ajunge la o înţelegere separat. Totodată, în discuţiile

de la Moscova privind încetarea focului, Statele Unite conveniseră să continue o negociere generală în colaborare cu Uniunea Sovietică. Drept urmare, în decembrie 1973 a fost organizată la Geneva o Conferinţă de pace privind Orientul Mijlociu.

Conferinţa era menită să ofere un forum pentru legitimarea negocierilor ulterioare. La discuţiile iniţiale de la Geneva au fost invitate toate părţile din regiune, precum şi Statele Unite şi Uniunea Sovietică pentru a facilita procesul de pace. Egiptul era presat politic, aproape obligat, să participe: semnase Declaraţia de la Khartoum în 1967, prin care se respingeau negocierile separate ale ţărilor arabe cu Israelul, lucru subliniat şi de declaraţiile lui Sadat dinainte de războiul din 1973 şi din timpul acestuia. Sadat, dându-şi seama de elanul Egiptului şi al aliaţilor săi faţă de Conferinţa de la

Geneva, a decis să asigure unilateral abandonarea acesteia.

Obosit de disputele interarabe şi neavând încredere în sovietici, Sadat a respins o abordare de ansamblu, temându-se că multiplicarea vetourilor va zădărnici acordul şi că rivalităţile din Războiul Rece vor copleşi priorităţile arabe. Şi într-adevăr, orice perspective ale unui acord la Geneva au dispărut rapid. Assad a refuzat să participe. Participarea Iordaniei, care guverna Cisiordania, a devenit subiect de controversă. Uniunea Sovietică era mai preocupată de evoluţia destinderii relaţiilor cu SUA decât de negocierea regională (sau poate că tolerase o abordare pas cu pas pentru că era convinsă că va eşua). Astfel, Conferinţa de la Geneva dintre Statele Unite, Uniunea Sovietică, Israel, Egipt şi Iordania s-a suspendat de la sine, pentru a permite analizarea separată a chestiunilor componente, aşa cum intenţionaseră Sadat şi Statele Unite deopotrivă.

Totul depindea acum de măsura în care Egiptul şi

Israelul puteau transforma discuţiile exploratorii în rezultate tangibile. Acest lucru necesita un acord privind amploarea retragerii israeliene, definirea între părţi a zonelor cu limitări de armament, încetarea boicoturilor arabe şi modalităţile de control şi legitimare a oricăror acorduri.

Disponibilitatea Israelului de a întreprinde prima retragere din teritoriul ocupat avea să determine rezultatul. Din acest motiv, Moshe Dayan a devenit un jucător-cheie. Având aproape calităţile unui militar profesionist, pe cât îi permitea sistemul israelian de cetăţean-soldat, şi remarcându-se prin amploarea şi supleţea intelectului său, Dayan părea făcut să călăuzească procesul de pace care se contura pentru Israel. Dar era descurajat de întreaga situaţie. Fusese surprins de izbucnirea războiului, păcălit de fentele lui Sadat şi ştia că va plăti un preţ politic pentru judecata eronată în privinţa mobilizării. Şi el, şi Meir aveau să-şi piardă funcţiile până în iunie 1974.

Cu toate acestea, Dayan şi-a îndeplinit sarcina cu demnitate. A înţeles semnificaţia profundă a primei retrageri teritoriale a Israelului de la graniţele din 1967. Deşi participarea lui personală se apropia de sfârşit, era conştient că se afla la începutul unui proces care avea să prindă viteză, aşa cum se anticipa.

Pe 4 ianuarie 1974, aflat la Washington pentru a începe negocierile, Dayan a propus o linie de retragere de aproximativ 19 până la 32 de kilometri de Canalul Suez — mult mai puţin decât propusese Sadat în ,,Planul Kissinger”. Dar, potrivit lui Dayan, era concesia maximă fezabilă: dacă se îndepărta mai mult spre est, Israelul ar fi pierdut controlul singurului drum pe direcţia nord—sud din Sinai, la vest de trecători. Dayan nu avea nici un interes să-şi asume o linie mai dură în scopuri de negociere şi

dorea să evite manevrele politice. în şapte ore de discuţii pe durata a două zile, el şi-a expus propunerea pe o hartă complexă, pe care figurau noile linii de separare, inclusiv zonele cu limitări de armament .[132]

Săptămâna următoare, i-am prezentat lui Sadat harta minuţioasă a lui Dayan. Se stabilise ca întrevederile noastre referitoare la detaliile dezangajării să aibă loc la Assuan, un oraş din deşert, la 683 de kilometri sud de Cairo, unde Sadat îşi petrecea iarna. La prima noastră întâlnire din 11 ianuarie, el a prezentat două propuneri uluitoare. El accepta liniile de retragere israeliene, dacă eu rămâneam în regiune pentru a accelera rezultatul prin deplasări între Egipt şi Israel. Apoi Sadat a stabilit un termen-limită pentru el (şi pentru echipa americană). El programase o vizită la fraţii săi arabi în weekendul următor, pe 18 ianuarie, pentru a discuta despre embargoul petrolier pe care OPEC îl impusese Statelor Unite în timpul Războiului din Octombrie. Dacă până atunci se încheia un acord de dezangajare – iar Sadat spera că aşa va fi —, el avea să ceară încetarea embargoului. Deşi considera că unele dintre propunerile israeliene implicau compromisuri privind suveranitatea care nu puteau fi acceptate, acele chestiuni puteau fi abordate într-o etapă ulterioară a negocierilor.

Deplasările au accelerat negocierile într-o manieră fără precedent. Au avut loc şapte deplasări între 11 ianuarie şi 18 ianuarie[133]; în timpul uneia dintre ele (12—13 ianuarie), Dayan a elaborat o descriere complicată a problematicii demilitarizării în zonele de dezangajare.

Pentru prima şi singura dată în relaţia noastră, pe 14 ianuarie, Sadat a transformat o întâlnire faţă în faţă într-o conferinţă, cu echipa americană (ambasadorul Hermann Eilts şi Joe Sisco) de o parte

şi cu ministrul de externe, Fahmy, şi ministrul apărării, Gamasy, de cealaltă parte — poate într-un efort de a împărtăşi responsabilitatea privind deciziile dureroase.

Acea ocazie s-a transformat într-o confruntare dramatică între Sadat şi asociaţii săi. Linia de retragere a fost reafirmată fără controverse, dar propunerea lui Dayan privind zonele cu limitări de armament de pe teritoriul eliberat de forţele israeliene a produs o opoziţie pătimaşă. Sadat îşi exprimase anterior convingerea fermă că o ţară străină, în special o ţară străină aflată în război cu Egiptul, nu trebuia să aibă voie să prescrie desfăşurarea forţelor egiptene pentru apărarea Egiptului pe pământul egiptean. Fahmy şi Gamasy se opuneau acum din motive similare, în special în ce priveşte limita propusă de treizeci de tancuri egiptene pe malul Canalului Suez. Gamasy şi-a încheiat vehement pledoaria spunând: „Nici un ofiţer egiptean care se respectă nu va semna un acord care să conţină o astfel de prevedere”.

Sadat a rămas tăcut câteva clipe. A pus capăt reflecţiei adresându-mi o întrebare ciudată: „Putem forma o comisie de lucru cu ambele părţi aflate aici?” (Se referea la toţi cei de la masă, cu excepţia lui şi a mea.) Eu am fost de acord, iar el a sugerat ca grupul să elaboreze limitări privind armamentul, lăsând problema tancurilor în seama lui şi a mea. Apoi m-a invitat să-l urmez într-o sală alăturată.

Odată singuri, el m-a întrebat (referindu-se la limita privind tancurile de peste Canalul Suez): „[Prim- ministrul Meir] vorbeşte serios? „

l-am răspuns: „Este un târg. Dar trebuie să decideţi cât timp doriţi să petreceţi referitor la această chestiune/*

Sadat a răspuns: „Să mergem la ceilalţi”, fără să-mi spună decizia lui.

La masa de conferinţă, el a soluţionat controversa. „Am acceptat treizeci [ca limită pentru tancurile egiptene de peste canal]. Dr Kissinger îmi va aduce mai multe, iar tu, Gamasy, vei semna.”

Sadat evitase impasul care se profila. Grupul de lucru a convenit asupra limitelor privind principalele categorii de arme. Acestea au fost apoi trecute la grupul tehnic kilometrul 101, înfiinţat la sfârşitul războiului în vederea aplicării formulărilor negociate. Meir a crescut apoi numărul de tancuri egiptene permise pe malul de est al canalului la peste o sută.

Deplasările nu numai că au accelerat deciziile, ci i-au permis lui Sadat să aprofundeze şi să avanseze dialogul. Meir, a spus el, va înţelege că numărul tancurilor de peste canal are în mare parte o semnificaţie simbolică.

> Dacă vreau să atac, voi plasa 1 000 de tancuri peste Canal într-o singură noapte. Deci, ca semn al angajării mele în direcţia păcii, îi puteţi transmite lui [Meir] asigurările mele că nu voi plasa tancuri pe malul Canalului. Dar vreau ca prim-ministrul să înţeleagă că întregul viitor al acordului depinde de factori psihologici. Israelul nu trebuie să jignească demnitatea forţelor armate egiptene prin solicitări împovărătoare. îi puteţi spune din partea mea că m-am angajat în această direcţie.[134]

Cu ocazia următoarei deplasări (pe 16 ianuarie), Sadat a cerut o hartă cu propunerile privind zonele de limitare a armelor dintre forţele egiptene şi israeliene din Sinai. A eliminat rapid numeroasele subdiviziuni ale acesteia. în locul lor, el a trasat o linie de demarcaţie simplă, împărţind zonele în două: o parte israeliană şi o parte egipteană. Limitările, a spus el, ar trebui precizate ca distanţe de la acele linii până la Canalul Suez, nu în termeni de forte naţionale.

Totodată, a venit cu o idee ingenioasă pentru evitarea dezbaterilor cu privire la care dintre părţi făcuse concesii celeilalte. în loc să descrie acordul drept o serie de obligaţii reciproce, Israelul şi Egiptul ar trebui să le exprime în termeni de angajamente reciproce faţă de preşedintele Statelor Unite. în acest fel, acordul ar fi garantat indirect de Washington. Pentru a sublinia rolul SUA în supraveghere, el a propus să fie plasate de-a lungul Canalului Suez două unităţi de inspecţie tehnică ale ONU, care să folosească tehnologie americană şi personal american.— Au fost necesare doar două deplasări suplimentare pentru a da forma finală a primului acord de dezangajare.

După luni de război şi de manevre tactice, Sadat a avut nevoie de numai o săptămână de dialog pentru a construi un moment în care ambele părţi au îndrăznit să pronunţe cuvântul „pace”. După ce a aprobat documentul final al grupului de lucru pentru a fi transmis către Israel, el a adăugat un mesaj pentru Meir privind angajarea sa în direcţia unei păci autentice; era o paralelă cu ceea ce spusese cu câteva zile înainte în discuţia despre limitarea numărului de tancuri:

> Trebuie să-mi luati cuvântul în serios. Când am declanşat iniţiativa în 1971, am vorbit serios. Când am ameninţat cu război, am vorbit serios. Când vorbesc despre pace acum, vorbesc serios. Nu am avut niciodată contacte înainte. Acum avem serviciile dr-ului Kissinger. Să ne folosim de el şi să vorbim unii cu alţii prin intermediul
>
> [v] [135] sau?

Dar nu era tocmai un dialog direct. Prim-ministrul israelian m-a primit, deşi era imobilizată la pat, cu gripă. „Este un lucru bun”, a spus ea laconic. „De ce face acest lucru?” O zi mai târziu, ea s-a hotărât cu

privire la răspunsul oficial. I-am dus textul final al acordului lui

Sadat, împreună cu răspunsul lui Meir – primul său contact direct, oficial cu un şef de guvern israelian. în scrisoare, ea spunea, printre altele:

> Sunt profund conştientă de semnificaţia unui mesaj primit de prim-ministrul Israelului de la preşedintele Egiptului. Este, într-adevăr, o sursă de mare satisfacţie pentru mine şi sper sincer că aceste contacte dintre noi prin intermediul dr-ului Kissinger vor continua şi că se vor dovedi un punct de cotitură important în relaţiile noastre.
>
> în ceea ce mă priveşte, voi face tot posibilul pentru a instaura încredere şi înţelegere între noi.
>
> Ambele popoare au nevoie de pace şi merită acest lucru. Convingerea mea cea mai puternică este că pacea constituie scopul către care trebuie să ne canalizăm toate energiile.
>
> Permiteţi-mi să repet ceea ce aţi spus în mesajul dumneavoastră: „Când vorbesc despre pace acum, vorbesc serios”[13]".

Sadat tocmai terminase de citit scrisoarea şi o împăturise când un asistent a intrat în sală şi i-a şoptit ceva la ureche. Sadat s-a apropiat de mine şi m-a sărutat pe ambii obraji. „Tocmai au semnat acordul de dezangajare la kilometrul 101. Azi îmi dau jos uniforma militară – nu mă aştept să o mai port niciodată, cu excepţia ocaziilor de ceremonie.”

Sadat a adăugat că va pleca în aceeaşi zi spre capitalele arabe, unde va descrie ceea ce a fost negociat. I-am spus că voi pleca în acea seară la Damasc, pentru a continua procesul pas cu pas cu Assad, aliatul lui Sadat în război şi partener în acordul dintre ţările arabe din 1967, care prevedea că nu se va negocia niciodată pacea cu Israelul. Pentru poziţia lui Sadat în lumea arabă era

important să se facă unele progrese în numele Siriei.

Deşi a aprobat abordarea diplomatică, Sadat a avut o altă idee: „Ar fi bine să petreci o zi pe la Luxor pentru a trăi măreţia istoriei – şi”, a adăugat el după o pauză, „fragilitatea sa”.

Dimensiunea siriană

Dintre persoanele descrise în acest volum, Sadat a fost cel a cărui viziune filosofică şi morală a constituit cea mai mare reuşită pentru epoca şi contextul în care s-a manifestat. în schimb, preşedintele sirian, Hafez al- Assad, a preferat o abordare pur practică. Necruţător şi foarte inteligent, el aspira la rolul de conducător în lumea arabă, deşi era conştient că nu va reuşi să îl obţină.

Spre deosebire de Egipt, Siria avea o istorie relativ scurtă de autoguvernare. Secole de cucerire şi de diviziune, de realizări care alternaseră cu catastrofe, au redus amploarea şi încrederea în sine de care Siria avea nevoie pentru a acţiona autonom. Lipsit de încrederea lui Sadat în capacităţile interne ale ţării sale, Assad a condus Siria în confruntările cu mediul internaţional prin tenacitate, voinţă şi viclenie.

Damascul este, deopotrivă, sursa naţionalismului arab modern şi un studiu de caz al frustrării acestuia în mâinile străinilor. La un moment dat, Assad mi-a spus că, înainte de Primul Război Mondial, Siria a fost trădată de Turcia, după război de Marea Britanic şi de Franţa, iar după al Doilea Război Mondial de America prin faptul că a sprijinit statul Israel. Prin urmare, nu avea nici un imbold să stabilească o relaţie de cooperare cu Statele Unite şi nu a făcut nici un efort pentru a asocia Siria la propunerile occidentale de pace. Era atât de revoltat de acţiunile separate ale lui Sadat, încât a refuzat să-l primească pe preşedintele egiptean la Damasc după acordul de dezangajare, acceptând la aeroport raportul lui

Sadat cu privire la primele discuţii.

Dar Assad era dispus să promoveze interesele specifice ale Siriei. Mai precis, el dorea să recâştige teritoriul de-a lungul drumului către Damasc, care fusese dobândit de Israel în ofensiva finală a Războiului din Octombrie, şi să aplice dezangajarea militară din acordul privind Peninsula Sinai în cazul înălţimilor Golan, ocupate de Israel din 1967.

Astfel, dialogul nostru a constat în discuţii extrem de gr anulare privind aranjamentele militare. Nu a existat un limbaj elevat care să stimuleze procesul. A fost o progresie practică ce, din când în când, a trebuit recuperată după întreruperi pe care le provoca Assad însuşi. Am descris cândva tactica de negociere a lui Assad drept o deplasare spre marginea unei stânci şi, ocazional, un salt de pe stâncă, mizând pe prezenţa unui copac pentru a-i opri căderea şi a-i permite să urce înapoi.

Folosind ca model principiile acordului pentru Sinai privind separarea forţelor, dar fără accelerarea viziunii morale a lui Sadat, Assad a supus echipa siriană la treizeci şi cinci de zile de negocieri kilometru cu kilometru. Toate întâlnirile de la Damasc au implicat trei etape, fiecare prezidată de Assad: o discuţie iniţială, extinsă, numai cu Assad, folosind doar serviciile interpretului meu; o sesiune alături de consilierii militari ai lui Assad; şi o întâlnire cu miniştrii civili. (El şi-a exclus chiar şi interpretul de la prima întâlnire, astfel încât să poată limita informaţiile aflate de subordonaţii săi din relatarea celor discutate de mine la Ierusalim.) Era un stil complicat de luare a deciziilor, dar îi permitea lui Assad să furnizeze informaţii după cum credea de cuviinţă. Totodată, a ocazionat întâlniri prelungite, pentru a căror durată liderii israelieni nu au putut găsi nici o explicaţie şi care îi ţineau în tensiune.

în noaptea celei de-a treizeci şi patra zile, Assad a

dus lucrurile într-un punct în care o ruptură părea inevitabilă. Noi redactaserăm comunicatul care anunţa încheierea negocierilor – efectiv, în timp ce mă îndreptam spre ceea ce presupuneam a fi ultima noastră întrevedere – când Assad a găsit o modalitate de a relua negocierile. Apoi a petrecut cinci ore de negocieri peste negocieri şi, în cele din urmă, ne-a ţinut în târguieli până seara.

În final, sirienii au stors ultima picătură de sânge din piatră: linia de demarcaţie a fost ajustată cu câteva sute de metri într-o direcţie neutră. Israelul avea să se retragă din teritoriile aflate la 16 kilometri sud de Damasc şi din oraşul Kuneitra. Forţele adverse şi armele lor urmau să fie separate de 48 de kilometri, astfel încât prima linie a adversarului să nu se afle în raza de acţiune a armamentului greu.— Părţile au oferit garanţii privind punerea în practică, ca în cazul acordului pentru Egipt, într-o scrisoare către preşedintele SUA.

Inutil de spus, negocierea nu s-a încheiat cu acelaşi sentiment înălţător ca în cazul acordului privind Egiptul. Acordul dintre Siria şi Israel a fost un târg brutal, între adversari care şî-au ajustat doar poziţia relativă. Assad a ales să urmeze soluţiile practice ale lui Sadat, respingând totodată cadrul moral. Dar, deşi au existat menţiuni privind natura păcii, Assad a fost dispus să încheie acorduri specifice, care să facă mult mai dificilă declanşarea războiului. Acele prevederi realiste, neatinse de emoţie, erau deopotrivă practice şi uşor de respectat.

în acest caz, prevederile aşa-numitului Acord pentru Golan au rezistat – în parte pentru că, deşi Assad le-ar fi putut încălca, nu a făcut-o niciodată. Cu toată mândria şi viclenia sa, el a acceptat în cele din urmă – în practică — o formă indirectă şi tacită

de recunoaştere a Israelului. Pentru un radical, probabil că a fost un proces agonizat să accepte o asemenea posibilitate. Convingerile sale privind vrăjmăşia cu Israel erau mai puternice decât ale lui Sadat, drept urmare procesul a fost mai greu în cazul lui, iar progresul, mai mic. Dar, la fel ca Meir, aflată la celălalt capăt al telescopului, şi el întrezărise virtutea încetării conflictului.

Assad nu şi-ar fi putut realiza nici scopurile externe, nici schimbarea de pe plan intern dacă nu ar fi existat iniţiativa lui Sadat. Dar a avut o contribuţie substanţială la rezolvarea pas cu pas a disputelor regionale, deşi prin urmărirea unor obiective banale. Şi, paradoxal, capacitatea lui Assad de a îndepărta orice urmă de idealism din negociere a făcut posibil ca Sadat să continue în direcţia îndeplinirii viziunii sale.

Un alt pas către pace: Acordul Sinai II

După acordul de dezangajare a Siriei, Sadat se aştepta la o revenire la procesul de pace cu Israelul. Următorul pas logic ar fi fost un acord privind malul de vest (West Bank) al fluviului Iordan, ocupat de Israel în războiul din iunie 1967. Dar această direcţie era exclusă de politica internă arabă.[137] Deşi Cisiordania (West Bank) se afla sub guvernarea *de facto* a Iordaniei, nu era nici parte a Iordaniei, nici regiune suverană. Şi, la 28 octombrie 1974, la scurt timp după acordul sirian, Liga Arabă a desemnat OLP ca unic reprezentant legitim al palestinienilor. Acest lucru garanta că orice încercare a Israelului de a se retrage din Cisiordania prin negocieri cu regele Hussein al Iordaniei ar fi dus la un conflict civil imediat în lumea arabă. Iar Israelul nu era pregătit să se ocupe de OLP, care jurase să îl distrugă.

Astfel, Cisiordania a fost exclusă din eforturile diplomatice pas cu pas. O altă negociere între Egipt

şi Israel, cu privire la o nouă retragere a Israelului din Sinai, a părut singura cale fezabilă spre progres.

Dar această iniţiativă a trebuit să aştepte până când a putut fi absorbit impactul demisiei lui Nixon, din august 1974. Preşedintele Gerald Ford avea nevoie de timp pentru a fi informat pe plan intern şi pentru a-şi forma propria echipă la Casa Albă. în prima sa declaraţie publică, m-a numit secretar de stat, asigurând astfel continuitatea.

De fapt, cea mai importantă asigurare a continuităţii era însăşi personalitatea noului preşedinte. Crescut şi educat în Michigan, Ford întruchipa cele mai bune calităţi din zona centrală a SUA: patriotism, încredere în tovărăşie, credinţă în scopurile americane, un simţ practic extraordinar. Fiind de acord cu principiile privind pacea pentru Orientul Mijlociu, care se conturaseră în timpul mandatului predecesorului său, el s-a angajat mai presus de toate să depăşească diviziunile de pe plan intern din SUA.

Şi în Israel se schimbase conducerea. Prim-ministrul [f]
Meir supravieţuise alegerilor din decembrie, dar criticile publice cu privire la presupusele eşecuri din perioada de dinaintea războiului din 1973 au convins-o să se retragă. Succesorul ei a fost Itzhak Rabin, primul *sabra* (persoană născută în Israel) care a devenit prim-ministru. Rabin fusese comandantul armatei israeliene în războiul din 1967, iar victoriile acesteia îl transformaseră în erou naţional. La fel ca Sadat, era un soldat care îşi îndreptase aspiraţiile spre transcenderea războiului. într-un discurs emoţionant în calitate de prim-ministru, el a declarat:

> Ca fost militar, îmi voi [...] aminti întotdeauna liniştea din momentul de dinainte: tăcerea când acele ceasornicului par să se învârtă înainte, când

timpul se scurge şi peste o oră, peste un minut, se va declanşa infernul.

în acel moment de mare tensiune, chiar înainte ca degetul să apese pe trăgaci, chiar înainte ca fitilul să înceapă să ardă – în liniştea teribilă a acelui moment, mai este timp să te întrebi, să te întrebi singur: Este cu adevărat imperativ să acţionezi? Nu există altă opţiune? Nici o altă cale? 138

Rabin era total diferit de Meir. Ea venise în Israel ca pionier. Pentru ea, fiecare centimetru pătrat din teritoriul israelian fusese câştigat prin sânge şi, prin urmare, era sacru; în opinia ei, să dea la schimb pământ pentru pace însemna să dea la schimb absolutul pentru un lucru probabil efemer. Pentru Rabin, născut în ţară, minunea existenţei Israelului era mai puţin importantă decât necesitatea supravieţuirii sale. în viziunea lui Rabin, bazată pe milenii de istorie evreiască, precaritatea istorică a Israelului putea fi depăşită doar conectându-şi poporul cu vecinii săi arabi. Foarte inteligent şi cu studii înalte, – Rabin a privit procesul de negociere printr-o lentilă analitică. Pentru el, abordarea pas cu pas a fost o preferinţă pe care şi-a exprimat-o ca „o bucată de pământ pentru o bucată de pace”.

Abordarea pas cu pas în versiunea cerebrală a lui Rabin nu îşi găsise încă deplina exprimare la începutul anului 1975, când el şi Sadat au început negocieri preliminare pornind de la modelul acordului privind Peninsula Sinai, mediate de SUA.— Etapele incipiente s-au derulat lin: cei doi şi-au exprimat angajamentul privind ideea de pace şi au convenit asupra unei abordări treptate, în mai multe etape. în faza următoare, ambii înclinau către o altă retragere israeliană — Sadat, pentru a continua parcursul separat al Egiptului către pace, iar Rabin, pentru a-şi familiariza cabinetul refractar cu

realităţile vieţii internaţionale.

în martie 1975, Rabin i-a trimis lui Sadat o scrisoare prin intermediul meu. El a exprimat în felul său convingeri similare cu cele pe care le scrisese Meir în ianuarie 1974:

> Am avut întotdeauna convingerea fermă că Egiptul, în virtutea moştenirii sale culturale, a puterii sale, a dimensiunii şi a influenţei sale, este vocea principală în efortul de stabilire a păcii în regiunea noastră. Din ceea ce mi-a transmis dr-ul Kissinger, precum şi din declaraţiile dumneavoastră publice, sunt sigur că sunteţi hotărât să depuneţi eforturi susţinute pentru a ajunge la o înţelegere.
>
> în ce mă priveşte, sunt hotărât să fac tot ce pot pentru a promova pacea între noi şi, în acest spirit, îmi exprim aspiraţia că vom reuşi să ajungem la un acord care să le facă onoare celor două popoare ale noastre.[139]

Gând i-am predat scrisoarea, Sadat m-a întrebat cine a elaborat-o. Am recunoscut că am încurajat scrierea sa. Apoi a întrebat: „Ei au scris-o? Acest lucru este mai important”. Am răspuns sincer că scrisoarea fusese redactată de Rabin. A doua zi, Sadat a cerut să mă vadă singur şi a dat următorul răspuns verbal:

> Atitudinea mea este că puterea nu va mai juca niciodată un rol în relaţiile celor două popoare ale noastre. Voi încerca să mă ocup de poporul arab dacă Rabin se ocupă de poporul israelian. Hotărârea mea este să determin retragerea definitivă la liniile convenite numai prin mijloace paşnice. Dacă se organizează o conferinţă la Geneva după semnarea acestui acord, nu mă voi atinge de acest acord şi nu voi schimba nimic între noi la Geneva.

*

Transmite-i lui Rabin asigurările mele că nu visez să rezolv acest lucru la Geneva. Oricare ar fi problemele, nu voi folosi forţa. Aş fi dispus să-l întâlnesc pe Rabin când se va încheia ocupaţia israeliană a teritoriului egiptean.[140]

Acum se afla pe masă ideea unei alte retrageri israeliene, de data aceasta dincolo de trecatorile din centrul Peninsulei Sinai. în schimb, Rabin se aştepta la o declaraţie de nonbeligeranţă din partea egiptenilor. Atunci a apărut o problemă cu formula ,,o bucată de pământ pentru o bucată de pace", anume că pacea nu era divizibilă cum era pământul. Sadat nu era pregătit să declare încetarea generală a beligeranţei, dar era dispus să accepte să se abţină de la o listă de acte beligerante definite. Paşii pe calea păcii propuşi de Egipt în schimbul retragerii israelienilor dincolo de trecători s-au dovedit controversaţi în Israel şi trebuiau să fie mai mult decât

frazeologie emoţionantă. în măsura în care cuvintele puteau îndeplini acest lucru, nu se putea imagina nici o altă asigurare împotriva coşmarurilor Israelului în afară de comunicarea dintre Sadat şi Rabin prin intermediul SUA. Dar istoria poporului evreu stătea mărturie că simplele asigurări nu garantau evitarea tragediei; fragilitatea planurilor omeneşti impunea prevederi legale sau constituţionale care să asigure eficacitatea acestora.

Era necesară aprobarea unui acord de guvernul şi parlamentul israelian, unde Rabin, la fel ca toţi predecesorii săi, deţinea doar o mică majoritate – 65 din 120.[141] Şi diviziunile din guvern – exprimate în special de ministrul apărării, Shimon Peres (ulterior simbol al păcii în Israel, dar care la acea vreme facea parte din nucleul dur) – puteau periclita orice plan de pace.

Până în martie 1975 se conturase un proiect de

tratat. Dar includea încă elemente vagi, care trebuiau explicitate, în special în ce priveşte starea de beligeranţă. Pe 18 martie, ca răspuns la obiecţiile lui Rabin, Sadat şi Fahmy s-au angajat în numele Egiptului să nu folosească forţa, chiar dacă procesul de pace ar fi eşuat. Totodată, Sadat a promis, deopotrivă Israelului şi, într-o scrisoare, preşedintelui american, că nu va ataca Israelul, dacă Israelul îşi lua acelaşi angajament, în aceeaşi formă, în privinţa Egiptului. Şi Sadat a acceptat explicit ca trecătorile din Sinai din care urma să se retragă Israelul să fie controlate de forţele ONU, în loc să fie predate Egiptului.

Cu toate acestea, cabinetul israelian nu era încă pregătit să îmbrăţişeze ceea ce înainte de războiul din 1973 ar fi însemnat împlinirea dorinţelor lor. Yigal Alon, ministrul de externe, se opunea negocierilor cu Egiptul, preferând discuţiile cu Iordania cu privire la Cisiordania. Ministrul apărării, Peres, rivalul de-o viaţă al lui Rabin, a continuat să susţină linia dură, respingând categoric ideea de a renunţa la controlul trecătorilor din Sinai în absenta unui

angajament de nonbeligeranţă explicit.

întrucât Sadat considera că nu se putea angaja oficial să pună capăt beligeranţei fără a rupe legăturile Egiptului cu lumea arabă, negociatorii israelieni au folosit ca substitut o listă din ce în ce mai mare de situaţii posibile. Pe această cale, Sadat putea acorda substanţa „păcii” articol cu articol, fără a folosi expresia în sine.

în acest caz, bucăţile de pace s-au dovedit insuficiente pentru bucata de pământ aşteptată. Eşuând în privinţa acestor nuanţe, negocierile s-au întrerupt la sfârşitul lunii martie 1975. Deplasările au fost suspendate. După cum mi-a spus Rabin, era „o tragedie greacă”[142].

Preşedintele Ford nu fusese niciodată implicat în

diplomaţia privind Orientul Mijlociu, dar era foarte familiarizat cu elementele militare pentru că făcuse parte din Comisia pentru armată din Camera Reprezentanţilor. S-a întâlnit şi cu Rabin, şi cu Sadat. întrevederea cu Sadat a părut victima ghinionului care afecta întrevederile prezidenţiale cu liderii arabi, în sensul că problemele interne au copleşit brusc chestiunea ordinii din Orientului Mijlociu. Prima dată când Sadat s-a întâlnit cu Nixon, afacerea Watergate era în toi, iar Nixon şi-a dat demisia şase săptămâni mai târziu. În weekendul în care a făcut cunoştinţă cu Sadat, Ford s-a simţit obligat să-i demită pe secretarul apărării, James Schlesinger, şi pe directorul CIA, William Colby, pentru a face curăţenie în vederea campaniei prezidenţiale din 1976. Preşedintele a trebuit să dedice timp substanţial pentru a-l asigura pe Sadat cu privire la constanţa administraţiei Ford.

Ford a fost afectat de suspendarea negocierilor. Deşi nu făcea nici un secret din neliniştea sa, pe care o împărtăşeam, el hotărâse să-i lase timp lui Rabin să încheie dezbaterea de pe plan intern. Acest lucru a fost facilitat de Peres, care şi-a schimbat atitudinea şi s-a arătat în favoarea pasului următor, cu condiţia ca sistemul de inspecţie al ONU să fie îmbunătăţit prin plasarea în apropierea centrului Peninsulei Sinai. Sadat a oferit un alt stimulent, propunând ca staţiile de avertizare din Sinai să fie operate de americani şi dându-i instrucţiuni ministrului său de externe: ,,Aceasta este o propunere importantă. Americanii ar fi martori. Ar fi o garanţie completă pentru israelieni”[143].

Pe 1 septembrie 1975 s-a ajuns la un acord. Nu a generat entuziasmul primului acord de dezangajare, dar a fost mult mai important. Egiptul şi Israelul contrabalansau nevoile militare cu condiţii politice. Ambele părţi au declarat că, în chestiunile definite,

nu vor utiliza forţa. Israelul a renunţat la trecători.— Egiptul a renunţat la folosirea forţei împotriva Israelului într-o serie de situaţii, şi chiar s-a angajat să nu sprijine Siria într-un alt atac asupra Israelului. Aceste măsuri aveau să definească felul în care Israelul şi Egiptul se percepeau reciproc. Sadat şi Rabin doreau o soluţie cuprinzătoare, nu pentru întreaga regiune, ci, în esenţă, în relaţia dintre cele două state.

Opţiunile ambelor părţi erau restrânse de realizările lor: în cazul lui Sadat, de faptul că acţiona din ce în ce mai mult la marginea a ceea ce poporul său putea înţelege sau suporta, iar în cazul lui Rabin, de propria sa deplasare treptată către o nouă definiţie a păcii, care nu mai presupunea bucăţi de pământ.

Călătoria lui Sadat la Ierusalim

Israelul şi Egiptul au înţeles că nu prea mai rămăsese spaţiu pentru un alt acord interimar privind Peninsula Sinai. Dar la sfârşitul anului 1976, alegerile americane fiind iminente, cele două state au început să exploreze o altă etapă, care ar fi presupus trasarea unei linii de la El- Arish la Ras Muhammad, aflat la 32 de kilometri de graniţa cu Israel: exact la aceeaşi „linie Kissinger” pe care o propusese Sadat la prima noastră întrevedere cu aproape trei ani în urmă. Dacă Ford ar fi câştigat alegerile, linia El-Arish-Ras Muhammad, în schimbul încetării beligeranţei, ar fi fost prima sa decizie de politică externă după învestire.

în ultimul an al administraţiei Ford şi în primul an al mandatului lui Jimmy Carter, Sadat a încercat să menţină Statele Unite implicate în viziunea sa privind o pace mai amplă. în august 1976, el i-a spus ambasadorului american Hermann Eilts că speră că va veni curând o nouă propunere americană — iar,

dacă nu, îi va încuraja pe israelieni să „pună toate cărţile pe masă”[144].

în timpul campaniei electorale din 1976, echipa lui Carter s-a angajat la un acord global între Israel şi toţi vecinii săi arabi, care să fie realizat la o conferinţă cu toate părţile implicate, având ca subiect-cheie viitorul Palestinei. Astfel, învestirea preşedintelui Carter în ianuarie 1977 a pus capăt procesului pas cu pas ca strategie americană.

Pe 3 aprilie 1977, considerând că „americanii deţin mai mult de 99 la sută din cărţile din joc”, Sadat i-a prezentat un plan de pace noului preşedinte Carter, care tocmai fusese învestit.[145] Reiterând necesitatea unui stat palestinian şi a retragerii israelienilor la graniţele din 1967, Sadat a spus totodată că este pregătit oficial să recunoască Israelul şi că nu va obiecta în privinţa ajutorului sau garanţiilor oferite de SUA viitorului stat palestinian.[146]

Sadat – la fel ca israelienii – nu se gândea nici pe departe la o conferinţă multilaterală privind Orientul Mijlociu şi cu atât mai puţin la o încercare de soluţionare cuprinzătoare. în primul rând, o astfel de adunare ar fi ocazionat propuneri de revenire la frontierele din 1947, anterioare creării statului Israel, pe care nici un partid politic din Israel nu le-ar fi acceptat, cel puţin în ce priveşte Cisiordania: planul privind împărţirea din 1947 presupunea o linie pe malul de vest, la 16 kilometri de drumul dintre principalele două oraşe din Israel, Tel Aviv şi Haifa, şi chiar şi mai aproape de aeroportul Ben-Gurion, singurul aeroport internaţional al Israelului. Pe de altă parte, o conferinţă pluripartită ar şi reînviat şi chestiunea prezenţei OLP — pe care Israelul refuza să o ia în considerare – şi problematica participării sovietice. Sadat a continuat să se opună unei conferinţe cuprinzătoare, deoarece ar fi reintrodus influenţa sovietică în Orientul

Mijlociu, i-ar fi dat Siriei drept de veto în privinţa diplomaţiei Egiptului şi ar fi ameninţat viziunea lui referitoare la modul în care pacea putea fi obţinută treptat.

Dar preşedintele Carter nu a fost convins de propunerea lui Sadat din aprilie şi La deranjat opoziţia egipteanului faţă de abordarea cuprinzătoare. Pentru a depăşi obiecţiile lui Sadat, pe 21 octombrie 1977 Carter a făcut un apel direct la el să susţină conferinţa.[147] De teamă că preşedintele ar putea să-i impună o situaţie diplomatică în care sovieticii ostili şi aliaţii arabi suspicioşi i-ar fi putut bloca eforturile, Sadat a sărit direct
la obiectivele finale. Pentru a se realiza o rearanjare de durată a relaţiei egipteano-israeliene, era nevoie de un alt şoc aplicat sistemului, Sadat a scris mai târziu că pledoaria lui Carter pentru pace „mi-a îndreptat gândirea pentru prima dată către iniţiativa pe care urma să o am”[148].

Drept răspuns la scrisoarea lui Carter, discursul lui Sadat la inaugurarea noului parlament egiptean, pe 9 noiembrie 1977, a cuprins aluzii familiare despre „a merge până la capătul Pământului” pentru pace.[149] însă de data aceasta, el a inclus o scurtă menţiune despre o vizită ipotetică în Israel. „Israelul va fi surprins când mă va auzi spunând că nu voi refuza să merg în propria lor casă, chiar în Knesset, pentru a discuta despre pace cu

- *<150

ei. 10U

Sadat a îngropat referinţa Knesset între menţiunile pozitive despre conferinţa de la Geneva propusă de Carter[151] — pe care nu îndrăznea să o respingă. De dragul lui Yasser Arafat, liderul OLP care se afla în public, el a insistat ca părţile care vor negocia la o astfel de conferinţă să-i includă pe reprezentanţi palestinieni – o solicitare despre care ştia că nu va fi acceptată de israelieni. Deşi seriozitatea

angajamentului său faţă de pace era clară[152], aproape nimeni nu şi-a dat seama că, de fapt, el avansa ideea unei vizite în Israel şi nu avea nici o intenţie să meargă la Geneva.

Totuşi, prim-ministrul israelian, Menahem Begin, a înţeles semnalul lui Sadat, Begin îl înlocuise pe Rabin ca prim-ministru în mai 1977, După ce a emigrat din Polonia în 1942, el a fost la început şef al Irgun, o organizaţie paramilitară subterană, iar apoi a petrecut trei decenii în opoziţia politică, Begin avea o viziune inflexibilă şi legalistă faţă de negocieri. Cu toate acestea, nu excludea o „pace obligatorie” cu Egiptul atâta timp cât aceasta nu includea frontierele de dinainte de 1967,[153] Pe 15 noiembrie – poate cu bună-credinţă sau poate doar pentru a-l plasa pe Sadat într-o poziţie dezavantajoasă în ochii lumii întregi — Begin a luat iniţiativa şi l-a invitat oficial pe preşedintele egiptean la Ierusalim,[154]

Imediat după lăsarea întunericului, pe 19 noiembrie, într-o sâmbătă – pentru a respecta Sabatul – avionul lui Sadat a aterizat în Israel, spre uimirea întregii lumi. L-am sunat pe Sadat cu o zi înainte ca să-l felicit pentru această ultimă iniţiativă de pace îndrăzneaţă. Mi s-a părut relaxat şi împăcat cu sine însuşi. Ce personalitate israeliană de prim rang, m-a întrebat el, i se va părea cea mai impresionantă, în opinia mea? El credea că, poate, carismaticul Ezer Weizman, fostul comandant al forţelor aeriene israeliene şi acum ministru al apărării în guvernul lui Begin (şi în tinereţe un membru al organizaţiei subterane Irgun). I-am sugerat că Dayan era o posibilitate. Am greşit amândoi. S-a dovedit a fi „bătrâna” (Golda Meir); ea s-a numărat printre liderii israelieni care l-au întâmpinat la aeroport.[155]

La sosirea lui Sadat, atmosfera a fost tensionată:

israelienii se aşteptau oarecum la o ambuscadă, iar personalul de securitate al lui Sadat se temea pentru siguranţa acestuia. Radicali de ambele părţi ar fi putut folosi acest moment spectaculos pentru a-i opri iniţiativa. Dar unele evenimente transcend calculele obişnuite. Fiorul iniţial s-a domolit când, în sunet de trâmbiţe, israelienii l-au întâmpinat cu urale pe preşedintele egiptean, într-o vizită pe care nimeni nu îndrăznise să şi-o imagineze până acum.

Duminică, în dimineaţa de după sosirea sa, Sadat s-a rugat la moscheea ALAqsa şi apoi a vizitat Biserica Sfântului Mormânt şi Yad Vashem, memorialul şi muzeul

> ’ >

Holocaustului din Israel. După aceea, primul său act oficial a fost să se adreseze Knessetului. însăşi prezenţa sa în acel cadru constituia o provocare radicală la adresa poziţiei istorice a ţărilor arabe. Discursul în sine, în araba clasică tradiţională, a fost lipsit de retorica binecunoscută a vrăjmăşiei înrădăcinate. A menţionat drept temei pentru obţinerea păcii nu tactica deceniilor de recriminare, ci sufletele adversarilor:

> Sinceritatea mă obligă să vă spun următoarele: în primul rând, nu am venit aici pentru un acord separat între Egipt şi Israel [...] în absenţa unei soluţii juste privind chestiunea palestiniană, nu va exista niciodată acea pace durabilă şi dreaptă asupra căreia insistă întreaga lume. în al doilea rând, nu am venit la dumneavoastră pentru a căuta o pace parţială, anume pentru a pune capăt beligeranţei în această etapă şi a amâna întreaga problemă pentru o etapă ulterioară [...] în egală măsură, nu am venit la dumneavoastră pentru un al treilea acord de dezangajare în Sinai sau în Golan, sau în Cisiordania. Acest lucru ar însemna că doar întârziem aprinderea fitilului.
>
> Am venit la dumneavoastră pentru ca împreună

să construim o pace durabilă, întemeiată pe dreptate, pentru a evita vărsarea fie şi a unei singure picături de sânge de ambele părţi. Din acest motiv mi-am făcut cunoscută disponibilitatea de a merge până în cel mai îndepărtat colţ al Pământului.[156]

Dacă s-ar mulţumi cu jumătăţi de măsură, a spus Sadat, ar însemna că „suntem prea slabi pentru a ne asuma poverile şi responsabilităţile unei păci durabile, întemeiate pe dreptate”[157]. Dar el credea că ambele părţi sunt suficient de puternice pentru a face o astfel de pace, în punctul culminant plin de emoţie al discursului, el a întrebat: „De ce nu ne întindem mâinile cu credinţă şi sinceritate pentru ca împreună să distrugem această barieră?”[158]

Sadat definea pacea nu neapărat ca un set de condiţii clar stabilit, ci, mai presus de toate, ca o stare fragilă, vulnerabilă, care trebuia ajustată şi apărată cu toată tenacitatea posibilă împotriva renaşterii conflictului. „Pacea”, a proclamat Sadat, „nu este o simplă susţinere a unor rânduri scrise. Este o rescriere a istoriei [...] Pacea este o luptă colosală împotriva oricărei ambiţii şi a

* ’ ’ ui59

oricărui capriciu.

în replică, Begin a susţinut un discurs diferit de abordarea sa legalistă obişnuită, depăşind inerţia conflictului şi îmbrăţişând întreaga gamă de opţiuni diplomatice:

> Preşedintele Sadat ştie, şi ştia de la noi înainte de a veni la Ierusalim, că poziţia noastră cu privire la graniţele permanente dintre noi şi vecinii noştri diferă de a sa. Cu toate acestea, fac apel la preşedintele Egiptului şi la toţi vecinii noştri: nu excludeţi negocieri pe nici un subiect. Propun, în numele majorităţii covârşitoare a parlamentului, ca totul să fie negociabil [...] Totul este negociabil.

> Nici o parte nu va spune contrariul. Nici o parte nu va prezenta condiţii prealabile. Vom purta negocierile cu respect.[160]

Călătoria lui Sadat la Ierusalim a fost acea ocazie rară în care simplul fapt al unui eveniment constituie o întrerupere a istoriei şi, prin urmare, transformă registrul posibilului. A fost revoluţia sa supremă, mai importantă şi mai fidelă stilului său de leadership decât lovitura de stat din iulie 1952, „corecţia” din aprilie 1971, expulzarea sovieticilor din iulie 1972 sau războiul din octombrie 1973 şi consecinţele acestuia. Vizita a marcat împlinirea tipului special de naţionalism al lui Sadat, care exprima pacea ca formă de eliberare interioară.

Calea întortocheată către pace

Războiul din Octombrie costase Egiptul peste 10 000 de vieţi omeneşti, inclusiv pe cea a fratelui cel mai mic al lui Sadat, pilot de vânătoare, care a fost doborât într-un raid asupra unui aeroport militar israelian. Pentru Israel, cifrele fuseseră de peste 2 600 de morţi şi de peste 7 000 de răniţi.[161] Gând ne-am întâlnit la un spital militar egiptean în timpul uneia dintre deplasări, Sadat mi-a spus cât de mult a suferit ţara sa din cauza războiului şi că nu trebuia să aibă şi mai multi martiri.[162]

Următorii patru ani aveau să demonstreze că obiectivul iniţial propus de Sadat fusese prea ambiţios pentru ambele părţi. Primele recriminări aveau să vină din lumea arabă. înainte de vizita la Ierusalim, ultima întâlnire dintre un sef de stat arab şi un lider sionist sau israelian avusese loc atunci când emirul Faisal se întâlnise cu Ghaim Weizmann în ianuarie 1919.[163] De atunci, avuseseră loc patru războaie, pornind tocmai de la principiile pe care Sadat declara că era dispus să le abandoneze.

Pe lângă mizele imediate, liderii arabi s-au simţit

trădaţi personal de faptul că Sadat nu-i consultase. Practic, erau îngrijoraţi că prezenţa acestuia la Ierusalim va întări poziţia israelienilor la negocieri.[164] Assad, preşedintele Siriei, a fost de-a dreptul dispreţuitor. în 1975, când l-am întrebat care era alternativa în opinia sa, el mi-a răspuns, cu răceală: „Acum abandonaţi Vietnamul; veţi abandona Taiwanul. Iar noi vom fi aici când vă veţi sătura de Israel”[165].

Şi în guvernul lui Sadat exista o opoziţie substanţială. Pe 15 noiembrie 1977, ministrul de externe, Fahmy, a demisionat în semn de protest faţă de decizia de a vizita Ierusalimul.[166] Presiunea exercitată de America asupra Israelului a sporit. Pe 19 noiembrie, când Begin l-a sunat pe Carter pentru a-i confirma sosirea lui Sadat la Ierusalim, Carter i-a spus: „Probabil că aţi observat că Fahmy a demisionat. Este nevoie de o contribuţie tangibilă, cu care Sadat să se întoarcă acasă. Şi-a asumat riscuri mari”[167]. Având în vedere aceste aspecte, este curios că, în urma vizitei sale, Sadat avea să fie uneori acuzat că a folosit vizita la Ierusalim pentru a ajunge la Washington. De fapt, el a căutat să facă exact invers.

în iulie 1977, Libia condusă de Muammar Gaddafi (pe care Sadat îl dispreţuia) a provocat un scurt război cu Egiptul din cauza insistenţei cu care Sadat viza pacea cu Israelul şi a faptului că acesta a respins propunerile lui Gaddafi privind o uniune cu Libia. Ulterior, el a descris acţiunile lui Sadat drept o „trădare a naţiunii arabe”[168]. Siria şi OLP şi-au exprimat indignarea similară într-un comunicat comun:

> [Vizita lui Sadat], precum şi planul Sadat-Begin nu au alt scop decât să impună naţiunii arabe un fapt împlinit şi, prin urmare, să anuleze toate eforturile autentice de a obţine o pace justă, bazată pe

retragerea totală din toate teritoriile arabe ocupate.[169]

La acel moment, un „plan Sadat-Begin” oficial era doar o fantezie. Cu toate acestea, la o conferinţă de la Tripoli din decembrie 1977, Siria, Algeria, Yemenul de Sud, Libia şi OLP au descris acţiunile lui Sadat drept „înaltă trădare”[170]. Acolo au decis să aplice legile punitive de boicot anti-Israel oricăror entităţi egiptene care făceau comerţ cu Israelul.[171] La scurt timp după aceea, Egiptul şi-a întrerupt relaţiile cu cinci state arabe şi cu OLP.

Sadat a sperat că vizita la Ierusalim va completa relaţia exclusivă dintre Israel şi America şi va aduce o nouă etapă a negocierilor pentru pace, pentru a da naştere unui acord mai solid şi permanent.[172] Totodată, el a anticipat că un front arab divizat va oferi Israelului noi oportunităţi privind negocierile.[173] Dar, în anul următor, Begin şi Sadat au făcut doar paşi şovăitori către pace. În decembrie 1977, în replică la vizita lui Sadat la Ierusalim, Begin s-a deplasat în oraşul egiptean Ismailia, dar singurul rezultat al summitului a fost un aranjament privind întâlniri ale experţilor militari şi politici din cele două părţi, care s-au epuizat rapid.

Begin, la fel ca Sadat, a fost la început un revoluţionar. Spre deosebire de Sadat, el era şeful guvernului într-o ţară ai cărei vecini îi respingeau dreptul de a exista. A luptat cu tenacitate în chestiuni ce ţineau de simboluri şi limbaj. în 1975, ca răspuns la argumentul că Israelul trebuia să renunţe la teritorii pentru a fi recunoscut de vecinii săi arabi, el a replicat că poporul israelian „nu are nevoie de legitimitate [...] Noi existăm. Prin urmare, suntem legitimi”[174]. Begin avea o preocupare mai profundă decât recunoaşterea; mai mult decât predecesorii săi, se temea că Sadat va pune în pericol relaţia cu America care garanta existenţa Israelului.[175]

În martie 1978, Sadat i-a scris lui Begin într-un limbaj care amintea de formularea folosită de Nixon în discuţiile cu Hafiz Ismail din februarie 1973: ,,securitatea nu ar trebui să vină în detrimentul teritoriului sau al suveranităţii”. Acest principiu, scria Sadat, fusese recunoscut de Egipt în ce priveşte existenţa Israelului, iar el va face ce-i stă în putinţă pentru a convinge ţările arabe şi comunitatea internaţională de acest lucru. Dar şi Israelul va trebui să acţioneze conform aceluiaşi principiu: în privinţa arabilor palestinieni, nu putea „să pună problema în termeni de teritorii şi suveranitate”, iar în privinţa Egiptului, nu putea cere sacrificarea „teritoriilor şi a suveranităţii” în schimbul păcii. Sadat a înţeles că securitatea poate fi realizată ca echilibru stabil, ca rezultat al unui acord, fiind susţinută în primul rând prin depăşirea formulelor consacrate şi întemeindu-se pe o noţiune a dreptăţii care îşi avea rădăcinile în perspectiva beneficiului reciproc şi în realizarea unei viziuni comune a păcii.

Cele două părţi nu au reuşit să se întrunească nici măcar după reînnoirea participării americane în primăvara lui 1978. Frustrarea lui Sadat a sporit, la fel şi distanţarea de colegii săi, care simţeau că angajarea sa în direcţia păcii devenise imperioasă.

Exasperat, Sadat i-a solicitat lui Carter să participe la negocieri. în replică, preşedintele i-a invitat pe Sadat şi pe Begin la o întrevedere la Câmp David, în septembrie 1978. La începutul discuţiilor, care au durat între 5 şi 17 septembrie, negocierile bilaterale dintre părţi erau încă atât de tensionate încât a fost necesară medierea lui Carter şi a secretarului de stat, Cyrus Vance, pentru a le începe.

Sadat se confrunta cu probleme chiar în cadrul propriei delegaţii. După cum i-a spus unui oficial de la Ministerul de Externe:

> Voi cei de la Ministerul de Externe aveţi impresia că înţelegeţi politica. în realitate însă, nu înţelegeţi absolut nimic. De acum înainte, nu voi acorda nici cea mai mică
>
> atentie cuvintelor şi notelor voastre. Sunt un om ale cărui J »
> acţiuni sunt guvernate de o strategie superioară, pe care sunteţi incapabili să o percepeţi sau să o înţelegeţi.[176]

Deloc surprinzător, succesorul lui Fahmy, ministrul de externe Kamel, a demisionat şi el, cu puţin timp înainte de încheierea Acordurilor de la Câmp David.[177] Din momentul în care a pus piciorul în Ierusalim, Sadat se angajase irevocabil în direcţia unei păci egipteano- israeliene. Pe parcursul a douăsprezece zile de negocieri, el a modificat substanţial elemente ale programului arab standard.

Cu trei luni înainte de Războiul din Octombrie, în 1973, Sadat respinsese brusc opiniile americane cu privire la deschiderea Canalului Suez:

> Nici o soluţie parţială, nici o soluţie separată doar cu Egiptul, nici o negociere [...] Iniţiativa mea [privind deschiderea Canalului Suez] nu a fost deloc concepută ca o soluţie parţială sau pas cu pas şi nu a fost un scop în sine. Am spus: permiteţi-mi să vă testez intenţiile cu privire la retragerea Israelului, astfel încât să mă conving că acesta îşi va finaliza într-adevăr retragerea [...] Când se va stabili data finală a evacuării, atunci voi elibera canalul. Dar astăzi, nu![178]

La Câmp David, cinci ani mai târziu, Sadat a fost de acord cu o înţelegere care, deşi lăsa pe viitor împlinirea spiritului său moral, conţinea paşi detaliaţi care trebuiau făcuti imediat şi alţii care urmau să fie făcuti ulterior. în

ciuda diferenţelor persistente, acordul se întemeia

pe încrederea acumulată treptat şi reciproc în ultimii patru ani. Ambele părţi au convenit să renunţe la utilizarea forţei, să normalizeze relaţiile, să semneze un tratat bilateral de pace şi să permită prezenţa continuă a forţelor ONU în jurul Canalului Suez. Israelul a fost de acord să se retragă din întreaga Peninsulă Sinai.

Abordarea pas cu pas a reuşit să îndeplinească aproape tot ceea ce îşi propuseseră să realizeze într-o conferinţă majoră susţinătorii abordării cuprinzătoare. Totodată, strategia lui Sadat a permis atingerea obiectivelor naţionale ale Egiptului şi, mai mult, definirea principiilor privind pacea şi echilibrul în regiune; Israelul a ajuns cu un vecin la un acord obligatoriu permanent, pe care căutase să îl încheie cu *toţi* vecinii de-a lungul deceniilor de existenţă. Totodată, Israelul a acceptat să îndrepte negocierile în direcţia unui tratat de pace cu Iordania, precum şi negocieri separate privind statutul final al Gisiordaniei şi Fâşiei Gaza, să permită formarea unei autorităţi palestiniene autonome şi să includă palestinienii în negocierile privind propriul viitor, într-o manieră care să satisfacă atât cerinţele de fond ale arabilor, cât şi pe cele procedurale israeliene.

Pentru acordul de la Câmp David, Sadat şi Begin au primit împreună Premiul Nobel pentru pace în 1978. în discursul său de acceptare din 10 decembrie 1978, Sadat şi-a reiterat viziunea despre pace: chiar şi acest triumf, a spus el, nu era decât un „sfârşit” interimar, într-un proces mult mai amplu, care viza „securitate [...] libertate şi demnitate [...] pentru toate popoarele din regiune”. O pace definitivă şi de durată — încă nerealizată — va fi „indivizibilă” şi „cuprinzătoare”. Pacea pe care o dorea nu doar „i-ar salva pe oameni de la moartea adusă de arme distructive”, ci totodată, ar scăpa

omenirea de „răul lipsurilor şi al suferinţei”.[179] El a concluzionat:

> Pacea este o construcţie dinamică la care toti ar trebui să
>
> t J
>
> contribuie, fiecare adăugând o cărămidă nouă. Depăşeşte cu mult un acord sau un tratat oficial, transcende un cuvânt aici sau acolo. De aceea, este nevoie de politicieni cu viziune şi imaginaţie şi care, dincolo de prezent, privesc spre viitor.[180]

între încheierea Acordurilor de la Câmp David şi semnarea tratatului de pace a existat un interval de şase luni. în acest timp, negocierile au continuat, iar Sadat a luat măsuri suplimentare pentru a-i da asigurări Israelului: a acceptat ca Egiptul să nu mai pretindă un „rol special” în Gaza şi să nu mai obiecteze în privinţa garanţiilor primite de Israel din partea Statelor Unite privind pierderea de petrol din micul zăcământ petrolier din Sinai.[181] în cele din urmă, pe 26 martie 1979, după ce a fost aprobat de Knessetul israelian şi de Adunarea Poporului egipteană, tratatul de pace a fost semnat pe peluza Casei Albe.

Două luni mai târziu, Begin şi Sadat s-au întâlnit la El- Arish pentru a transfera controlul asupra oraşului de la israelieni la egipteni. Au privit cum soldaţii egipteni şi israelieni s-au îmbrăţişat şi s-au angajat să menţină pacea. Begin a rememorat scena într-o scrisoare către Sadat:

> Am învătat să transformăm Tratatul într-o realitate vie de pace, prietenie şi cooperare. Afirmând acest lucru, nu pot decât să menţionez, cu cel mai profund sentiment, acea întâlnire la care am asistat împreună la El-Arish între soldaţii şi invalizii de război ai Egiptului şi Israelului, care şi-au spus unii altora şi ne-au spus şi nouă: „Gata cu războiul”. Ce scenă unică şi emoţionantă a fost.[182]

Destrămarea

Invocarea de Sadat a parteneriatului antic, „frăţia lui Ismail şi Isaac”, nu a reuşit să stârnească imaginaţia celor de care aveau nevoie ambele părţi pentru a-l duce la îndeplinire. La scurt timp după ce Egiptul şi Israelul au convenit asupra cadrului de la Câmp David şi înainte de a semna tratatul bilateral de normalizare a relaţiilor diplomatice, a devenit limpede că Israelul va relua construirea de aşezări în Cisiordania şi Gaza imediat ce va expira suspendarea de trei luni a construcţiilor.[183] Sadat i- a scris lui Begin la sfârşitul lunii noiembrie 1978, cerând un calendar pentru transferul autorităţii „către locuitorii din Cisiordania şi Gaza”[181]. în replică, Begin a enumerat angajamentele asumate şi nerespectate de Egipt.

Potrivit interpretării lui Begin, limbajul tratatului de pace nu obliga armata israeliană să se retragă din Cisiordania sau din Gaza şi palestinienilor nu li se acordase statutul de entitate politică, ci, mai degrabă, de consiliu administrativ.[185] Pe 30 iulie 1980, Knessetul a proclamat din nou Ierusalimul capitala Israelului. Sadat a protestat, propunând în schimb o administraţie unificată şi suveranitate împărţită în privinţa Ierusalimului. Begin a răspuns că oraşul este indivizibil.[186] într-o scrisoare primită de Begin pe 15 august 1980, Sadat a scris că, în asemenea împrejurări, va fi imposibil să se reia negocierile.[187]

Dacă Israelul a contestat anumite prevederi, lumea arabă s-a opus întregii agende a Acordurilor de la Câmp David. Statele arabe considerau tratatul de pace o încălcare a acordului Ligii Arabe din 1950 privind apărarea comună şi cooperarea economică, care interzicea oricărui membru să încheie o pace separată cu Israelul.[188] Lideri arabi proeminenţi au respins Acordurile de la Câmp David pentru că nu au

reuşit să soluţioneze statutul final al Cisiordaniei şi Fâşiei Gaza şi pentru că OLP nu fusese inclusă în negocieri.[189] Regele Hussein al Iordaniei a denunţat vehement tratatul şi s-a declarat ,,absolut zdruncinat" de acţiunile lui Sadat.[190] Pe 31 martie 1979, Liga Arabă i-a suspendat Egiptului calitatea de membru şi a hotărât să îsi mute sediul de la Cairo la Tunis. Cu 102 voturi pentru şi 37 împotrivă, Adunarea Generală a ONU a condamnat Acordurile şi alte ,,înţelegeri parţiale" în decembrie 1979, pe motiv că au neglijat drepturile palestinienilor. Aproape toţi membrii Ligii Arabe care nu rupseseră relaţiile diplomatice cu Egiptul au facut-o imediat.

Opoziţia arabă externă a alimentat ostilitatea la adresa lui Sadat existentă în Egipt. După războiul din 1973, el dobândise legitimitatea politică de a renunţa la moştenirea lui Nasser prin traversarea Canalului Suez. în primăvara lui 1974, el şi-a prezentat propria legislaţie naţională, politica *infitah,* a ,,uşilor deschise", care a liberalizat economia Egiptului. *Infitah* era menită să stimuleze ajutorul şi investiţiile străine şi să aducă un boom economic.

Ajutoarele chiar au sosit: din 1973 până în 1975, statele arabe au dat Egiptului peste patru miliarde de dolari. Totodată, avea să sporească şi asistenţa economică americană, ajungând la un miliard de dolari anual până în 1977.[191] Această cifră, care aproape a egalat ajutorul american pentru Israel, a fost mai mare decât ajutorul SUA pentru întreaga Americă Latină şi restul Africii la un loc.[192] Dar, deşi PIB-ul Egiptului şi-a accelerat rata de creştere, de la 1,5 la sută în 1974 la 7,4 la sută în 1981,[193] boomul anticipat al investiţiilor şi al productivităţii nu a urmat niciodată. Egiptul nu a reuşit să dezvolte capitalul autohton.[194] împrumuturile pe termen scurt aveau rate ale dobânzii de până la 20 la sută, iar 90 la sută dintre fondurile utilizate în proiecte publice

veneau din afara Egiptului.[195] în ianuarie 1977, când Sadat a încercat să anuleze subvenţiile pentru alimente de bază, precum pâinea, au izbucnit revolte în toată ţara, cu demonstraţii care numai la Cairo au numărat 30 000 de oameni.[196]

Politicile economice ale lui Sadat au creat şi o clasă vizibilă de străini înstăriţi. Grupuri islamice militante, alcătuite în mare parte din membri ai clasei mijlocii sau ai segmentului inferior al clasei mijlocii, au început să protesteze şi să îşi exprime opoziţia deschis.[197] Unii dintre cei mai convinşi opozanţi ai săi erau membrii Frăţiei Musulmane, pe care Sadat îi eliberase din închisoare fără să-şi dea seama că multi dintre ei deveniseră duşmanii săi în timpul încarcerării.[198]

Cele mai puternice grupuri militante islamice de la acea vreme, Anatemă şi exil *(al-Takfir w'al-Hijra)* şi Organizaţia Islamică pentru Eliberare *(Munazzamat al- Tahrir al-Islami),* ambele dedicate luptei împotriva influenţei occidentale şi sionismului, se opuneau şi eforturilor de pace ale lui Sadat,[199] interpretând discursul său din Knesset din noiembrie 1977, în care a descris Israelul ca o „realitate statornicită", drept o recunoaştere a statului israelian şi, prin urmare, o încălcare a doctrinei islamice.[200] Propunerea sa de a construi o biserică, o moschee şi o sinagogă pe Muntele Sinai, care fusese făcută publică în vara anului 1978[201], a fost denunţată drept blasfemie. Fundamentaliştii s-au opus cu patimă şi eforturilor legislative ale lui Sadat de promovare a drepturilor femeilor, supranumite „legile lui Jehan", după numele tinerei sale soţii, pe jumătate englezoaică, care susţineau controlul naşterilor şi liberalizarea legilor divorţului.

Opoziţia a apelat la violenţă. În iulie 1977, un grup fundamentalist l-a răpit şi l-a executat pe unul dintre foştii miniştri ai lui Sadat.[202] în replică, Sadat a

adoptat o legislaţie prin care se dispunea condamnarea la moarte pentru orice persoană aparţinând unei organizaţii armate secrete.[203] Jehan Sadat, care studia atunci pentru a-şi lua diploma de maşter, era îngrijorată pentru siguranţa soţului ei. După cum avea să noteze în memoriile sale,

> M-am întrebat dacă Anwar ştia cât de profund erau împotriva lui. Soţul meu avea consilieri şi rapoarte de la serviciile de securitate, dar eu aveam mai mult acces la oameni... Anwar a vizitat ocazional universităţile, dar eu i-am văzut pe fundamentalişti cu ochii mei în fiecare zi. Şi, spre deosebire de unii consilieri, nu mi-a fost teamă să îi transmit un raport nefavorabil. „Fundamentalismul ia avânt, Anwar”, l-am avertizat în toamna lui 1979. „Dacă nu acţionaţi curând, ei ar putea câştiga puterea politică pentru a răsturna tot ceea ce susţii.”[201]

Tensiunile din Egipt s-au agravat după încheierea oficială a păcii. în 1979, Liga Arabă a pus punct ajutorului său economic, precum împrumuturi bancare private şi exporturi de petrol către Egipt.[205] Revoluţia Iraniană l-a plasat pe Sadat împotriva islamiştilor care sărbătoreau ascensiunea ayatollahului Khomeini. Sadat şi şahul deveniseră prieteni pe când Sadat era vicepreşedinte, iar şahul îi furnizase asistenţă financiară Egiptului după războiul din 1973 şi asigurase aprovizionarea cu petrol a acestuia în timpul crizei din 1974.[206] El a continuat să îl susţină pe Sadat după deplasarea la Ierusalim.[207] în 1980, Sadat avea să îl găzduiască în Egipt pe şahul exilat, când refugiul său din Panama era ameninţat de cererile de extrădare din partea iranienilor.[208]

Provocările de pe plan intern ale lui Sadat au fost agravate de neliniştea revoluţionarilor din 1952, care guvernaseră de atunci pe baza prestigiului armatei şi a capacităţii lui Nasser de a evoca pasiuni în rândul

maselor. Deşi Sadat a întreprins unele reforme politice — înlocuind nominal sistemul monopartit cu alegeri pluripartite în 1976 şi apelând la referendumuri pentru a ocoli Adunarea Naţională —, el nu modificase fundamental constituţia formulată de guvernul Ofiţerilor Liberi, care a consfinţit regimul autoritarist, păstrând şi dominaţia elitei militare. Simţind că opoziţia sporea, Sadat a riscat totul şi şi-a urmat tactica obişnuită de a le face față adversarilor confruntându-i direct. El a blocat libertatea de exprimare, a dizolvat sindicatele studenţeşti şi a interzis vectorii extremismului religios.[209]

Procedând astfel, Sadat a micşorat numărul celor din anturajul său, regăsindu-se într-o dilemă clasică. Cu cât se adâncea conflictul său cu majoritatea ideologică şi cu cât se diminua sprijinul în favoarea sa, cu atât situaţia lui devenea mai precară. în septembrie 1981, după o vară de violenţe ale musulmanilor şi copţilor, Sadat a efectuat arestări în masă, încarcerând peste 1 500 de militanţi.[210] El l-a reţinut chiar şi pe papa copt, precum şi pe ghidul suprem al Frăţiei Musulmane.[211]

Intensificarea constantă a extremismului religios constituia un paradox esenţial pentru programul intern al lui Sadat. Potrivit unui observator contemporan, „cu cât [Sadat] doreşte să fie mai liberal şi mai democratic pentru a-şi îndeplini visul, cu atât trebuie să devină mai atent şi mai receptiv la cererile populare de revenire la tradiţia islamului”[212]. Faptul că a urmărit visul reconcilierii s-a transformat în alegerea martiriului.

Asasinare

În copilărie, Sadat admirase eforturile patrioţilor egipteni de a lupta pentru independenţă. îndrăgea mai cu seamă o legendă: cea a lui Zahran, un tânăr egiptean condamnat la spânzurătoare de britanici. în

vreme ce alţii s-au târâit supuşi acceptându-şi soarta, Zahran s-a îndreptat spre eşafod cu capul sus, proclamând sfidător: „Mor ca să eliberez Egiptul”. Fiica lui Sadat, Camelia, a scris că, toată viaţa lui, tatăl ei şi-a modelat conduita urmând exemplul lui Zahran.[213]

Pe 6 octombrie 1981, Egiptul a sărbătorit a opta aniversare a Războiului din Octombrie. Sadat stătea în tribună urmărind parada militară când, dintr-odată, unul dintre camioane a încetinit şi s-a oprit. Un grup de soldaţi – fundamentalişti din cadrul armatei egiptene, inclusiv un membru al Jihadului Islamic care scăpase de arest în timpul represiunii anterioare – a început să tragă asupra lui Sadat. I-au ucis pe preşedinte şi pe alţi zece oameni.

Sadat crezuse că Egiptului îşi va obţine libertatea mai întâi prin independenţă şi apoi prin reconciliere istorică. Scopul său a fost reînvierea unui dialog străvechi între evrei şi arabi, bazat pe concepţia sa că istoriile lor erau menite să se împletească. Tocmai această credinţă în compatibilitatea şi în coexistenţa societăţilor bazate pe credinţe religioase diferite era intolerabilă pentru opozanţii săi.

Imediat după atac, premierul Begin a lăudat vizita lui Sadat la Ierusalim şi a declarat că a fost „ucis de duşmanii păcii”, adăugând:

> Decizia lui de a veni la Ierusalim şi primirea pe care i-au facut-o poporul, Knessetul şi guvernul din Israel vor fi amintite drept unele dintre marile evenimente ale timpului nostru. Preşedintele Sadat nu a acordat atenţie abuzurilor şi ostilităţii şi a continuat eforturile de a aboli starea de război cu Israel şi de a face pace cu naţiunea noastră. A fost un drum anevoios.[214]

înmormântarea lui Sadat a avut loc pe 10 octombrie. Preşedintele Reagan, care tocmai supravieţuise unei tentative de asasinat, nu a putut

participa. în locul său — şi ca simbol al respectului Americii — i-a trimis pe preşedinţii Nixon, Ford şi Carter, împreună cu secretarul de stat, Alexander Haig, secretarul apărării, Caspar Weinberger, şi ambasadorul ONU, Jeane Kirkpatrick. în semn de deosebită curtoazie, m-a inclus şi pe mine în delegaţie, deşi la acel moment nu mai ocupam o funcţie oficială.

înmormântarea a fost un eveniment bizar: supravegheată îndeaproape de forţele de securitate, şocul plutind încă în aer. Străzile erau liniştite; nu a existat revărsarea publică de durere care însoţise înmormântarea lui Nasser. Identitatea grupului responsabil pentru uciderea lui Sadat nu fusese clarificată încă, dar era evident vorba de un complot la nivel înalt, cel puţin în cadrul armatei.[215] Acest lucru însemna că invitaţii de seamă din cortegiul funerar – printre care se numărau cei trei preşedinţi americani, Begin, Lee Kuan Yew, prinţul de Wales, fostul prim-ministru britanic James Gallaghan, ministrul britanic de externe Lord Carrington, preşedintele Franţei, François Mitterrand, şi fostul preşedinte Valéry Giscard d'Estaing, cancelarul german Helmut Schmidt, şi ministrul de externe Hans-Dietrich Genscher, precum şi preşedintele Parlamentului European, Simone Veil[216] – trebuiau protejaţi ca şi cum ar fi fost ţinte potenţiale.

Cu doar două zile mai înainte, insurgenţii încercaseră să invadeze un sediu regional al forţelor de securitate, aflat la sud de Cairo. Guvernul libian, bucurându-se de moartea preşedintelui Sadat, răspândea informaţii false despre mai multe violenţe în Egipt. Când câteva sute de persoane îndoliate au încercat să se alăture procesiunii, gărzile au tras focuri în aer pentru a le îndepărta.

Cei aproximativ o sută de oaspeţi VIP se adunaseră într-un cort de pe traseul paradei, în zona unde

fusese ucis Sadat. După o aşteptare de peste o oră, am mers în spatele sicriului lui Sadat pe acelaşi traseu parcurs de parada militară cu patru zile mai înainte, trecând în drumul spre cimitir pe lângă locul unde fusese asasinat.

Stranietatea înmormântării a arătat perspectivele instabile ale Orientului Mijlociu. Comportamentul lui Sadat reflectase încrederea acestuia că omologii săi ar putea alege aceeaşi cale ca el; moartea lui a simbolizat pedeapsa pe care ar putea fi nevoiţi să o plătească. Pe măsură ce regimurile radicale – exemplificate de violenţele politice ale lui Gaddafi, care finanţa terorismul din Scoţia şi până la Berlin — copleşeau părţi ale lumii arabe, adepţii moderaţiei erau puşi în pericol. După cum am spus în noaptea morţii sale: ,,Sadat ne ridicase de pe umeri poverile multor incertitudini dificile”[217] – poveri pe care alţii aveau să fie nevoiti să şi să le asume acum.—

Epitaful lui Sadat conţine un verset din Coran: „Nu-i considera pe cei ucişi de dragul lui Allah morţi, ci vii şi binecuvântaţi de Atotputernicul”. Mai jos, scrie: „Erou al războiului şi al păcii. A trăit pentru pace şi a fost martirizat pentru principiile sale”[218].

în aprilie 1983, cu ocazia unei vizite în Egipt, mi-am adus omagiul la mormântul lui Sadat. Am fost singurul prezent.

Epilog: moştenirea nerealizată

Anwar Sadat este cel mai bine cunoscut pentru tratatul de pace cu Israelul, pe care l-a încheiat pentru Egipt. Cu toate acestea, scopul său suprem nu a fost un tratat de pace, indiferent cât de mare a fost acea realizare, ci o modificare istorică a felului de a fi al Egiptului şi o nouă ordine în Orientul Mijlociu drept contribuţie la pacea lumii.

încă din tinereţe, el şi-a dat seama că Egiptul, ca rezultat al istoriei sale, nu putea fi o provincie

subjugată, tot la fel cum nu putea fi liderul ideologic al lumii arabe. Puterea Egiptului constă în aspiraţia sa către o identitate eternă.

Locaţia geografică a Egiptului, între lumea arabă şi Mediterana, a fost deopotrivă un potenţial activ şi o datorie. în viziunea lui Sadat, Egiptul era o naţiune islamică paşnică, suficient de puternică pentru a se asocia cu fostul său duşman, în loc să-l domine sau să fie dominat de acesta. El a înţeles că o pace dreaptă poate fi realizată doar printr-o evoluţie organică şi prin recunoaşterea intereselor reciproce, nu fiind impusă de puteri externe. Iar punctul culminant al acestui proces ar fi fost acceptarea universală a unor astfel de principii.

Viziunea de ansamblu a lui Sadat s-a îndepărtat prea mult de cea a colegilor şi a contemporanilor săi pentru a se bucura de susţinere. I-au supravieţuit elementele practice pe care el le considera efemere.

Rivalitatea crucială din Orientul Mijlociu modern este încă vie: este o competiţie între susţinătorii unei ordini pluraliste din punct de vedere religios sau ideologic — pentru care convingerile personale şi ale comunităţii sunt compatibile cu un sistem bazat pe stat — şi cei care l-au repudiat pe Sadat, angajaţi în exprimarea unei teologii sau ideologii cuprinzătoare în fiecare domeniu al vieţii. Pe măsură ce ambiţiile imperiale ameninţă să înghită state întregi — iar insurgenţele le scindează din interior — viziunea lui Sadat despre ordinea internaţională în rândul statelor suverane, bazată pe interese naţionale definite în termeni morali, ar putea fi un bastion împotriva calamităţii.

într-un discurs rostit în mai 1979 la Universitatea Ben- Gurion, ocazionat de primirea unei diplome de onoare, Sadat a făcut apel la o renaştere a spiritului de toleranţă relativă a Epocii de Aur medievale a islamului. El a adăugat:

Provocarea cu care ne confruntăm nu presupune câştigarea unui punct aici sau acolo, ci modalitatea de a construi o structură viabilă pentru pace, pentru generaţia voastră şi pentru generaţiile viitoare. Fanatismul şi credinţa în propria corectitudine nu sunt un răspuns la problemele complexe de astăzi. Răspunsurile sunt toleranţa, compasiunea şi mărinimia.

Nu vom fi judecaţi în funcţie de poziţiile inflexibile pe care le-am adoptat, ci în funcţie de rănile pe care le vindecăm, sufletele pe care le-am salvat şi suferinţa pe care am eliminat-o.[219]

Unul dintre scopurile principale ale lui Sadat a fost să demonstreze independenţa inerentă a Egiptului. La o cină privată, după încheierea relaţiei noastre oficiale, i-am spus că americanii cu care colaborase îi erau recunoscători că ne-a făcut să părem mai buni decât eram. Cu o oarecare emfază, Sadat a replicat că nu muncise de dragul reputaţiei sale sau a altcuiva. El şi-a început misiunea de a restabili demnitatea şi speranţa poporului egiptean şi de a defini standarde pentru pacea mondială. După cum a declarat la ceremonia de semnare a Tratatului de pace egipteano-israelian din martie 1979:

Să nu mai fie războaie sau vărsare de sânge între arabi şi israelieni. Să nu mai existe suferinţă sau negare de drepturi. Să nu mai existe disperare sau pierdere a credinţei. Nici o mamă să nu plângă pierderea copilului ei. Nici un tânăr să nu-şi irosească viata într-un conflict de care nu beneficiază nimeni. Haideţi să colaborăm până va veni ziua în care săbiile se vor transforma în pluguri şi sulițele în cosoare. Şi Dumnezeu ne îndeamnă să trăim în pace. El îndrumă pe oricine doreşte pe calea Lui.[220]

Cu toate acestea, Sadat nu doar şi-a „exprimat”

civilizaţia; a modificat-o şi a înnobilat-o. Deşi venera trecutul epic, reuşita sa notabilă transcende tiparul istoriei recente a Egiptului. în acelaşi fel, ca prizonier, el depăşise singurătatea carcerei, deschizându-se la schimbări morale şi filosofice. După cum a reflectat asupra acelor ani în memoriile sale:

> în interiorul celulei 54, pe măsură ce nevoile mele materiale erau din ce în ce mai reduse, legăturile care mă conectaseră cu lumea naturală au început să se rupă, una după alta. Sufletul meu, după ce şi-a îndepărtat poverile pământeşti, a fost eliberat şi s-a înălţat ca o pasăre care se avântă în spaţiu, în cele mai îndepărtate regiuni ale existenţei, în infinit... Şinele meu îngust a încetat să mai existe şi singura entitate recunoscută era totalitatea existenţei, care aspira la o realitate superioară, transcendentală.[221]

În acest spirit, mai târziu în viaţă, el a realizat o punte între percepţiile egiptene şi israeliene şi diferenţele incomensurabile ale poziţiilor lor de negociere iniţiale. El a înţeles că mentalitatea situaţiilor cu sumă nulă nu face decât să menţină un *status quo* contrar nu numai interesului naţional egiptean, ci şi cauzei păcii. Atunci a avut curajul extraordinar de a realiza acea revoluţie.

în acest efort, el a avut parteneri israelieni importanţi. Geografia Israelului nu se preta gesturilor eroice. Cu toate acestea, liderii israelieni care au colaborat cu Sadat — Golda Meir, Itzhak Rabin şi Menahem Begin — au fost mişcaţi de viziunea lui despre pace.[222] Rabin, mai cu seamă, a exprimat o concepţie a păcii paralelă cu cea a lui Sadat. Cu ocazia Acordului de pace cu Iordania din 1994, el a declarat în Congresul american:

în Biblie, Cartea Cărţilor, pacea este menţionată, în diferite expresii, de 237 de ori. în Biblie, din care ne tragem valorile şi puterea, în Cartea lui Ieremia, găsim o lamentaţie pentru matriarha Rahela. Se spune: „Opreşte- ţi plânsul, opreşte-ţi lacrimile din ochi, căci truda îţi va fi răsplătită”. Nu mă voi abţine să plâng pentru cei plecaţi dintre noi. Dar în această zi de vară la Washington, departe de casă, simţim că truda noastră va fi răsplătită, aşa cum a prezis profetul.[223]

Atât Rabin, cât şi Sadat au fost ucişi de asasini ostili schimbărilor pe care le putea aduce pacea.

La scurt timp după asasinarea lui Sadat, am scris că era prea devreme pentru a judeca dacă el,,începuse o mişcare ireversibilă a istoriei” sau dacă îşi rezervase soarta faraonului Akhenaton, „care visa la monoteism în panoplia zeităţilor egiptene cu un mileniu înainte ca acesta să fie acceptat de omenire”[224]. Patruzeci de ani mai târziu, acordul de pace de lungă durată dintre Egipt şi Israel, acordul paralel dintre Israel şi Iordania, chiar şi acordul privind dezangajarea Siriei şi, foarte recent, Acordurile Avraam — o serie de normalizări diplomatice între Israel şi naţiunile arabe semnate în vara şi în toamna lui 2020 — arată că Sadat a avut dreptate. în plus, chiar şi acolo unde nu au fost încă încheiate acorduri oficiale, timpul a uzat o parte din nisipurile iluziei pentru a scoate la iveală stânca mai dura a adevărului lui Sadat.

Gând l-am cunoscut, mă întrebam uneori dacă nu cumva Sadat avea un plan pe termen mai lung decât i s-a permis să aibă. Odată ce îşi atinsese scopurile imediate, avea să fi revenit la convingerile anterioare sau să fi ajuns la o percepţie diferită şi mai amplă?

Singura faţetă a lui Sadat pe care o pot descrie cu siguranţă este cea pe care am cunoscut-o. Am

petrecut ore întregi împreună la diferitele negocieri descrise în acest capitol şi multe seri de-a lungul vieţii sale, ca prieteni, în conversaţii abstracte, dar edificatoare. Omul pe care îl cunoşteam eu trecuse de la o viziune strategică la una profetică. Poporul egiptean nu i-a cerut nimic mai mult decât revenirea la graniţele de dinainte de război. Dar, începând cu discursul său din Knesset, el i-a oferit o viziune a păcii universale, care cred că a fost întruparea sa definitivă şi apogeul convingerilor sale.

Ultima noastră conversaţie a avut loc în august 1981, în timpul unui zbor de la Washington la New York, după prima sa întâlnire cu preşedintele Reagan. întâlnise până atunci patru preşedinţi americani în şapte ani, fiecare cu un program diferit. Era vizibil obosit. Dar, brusc, s-a întors spre mine şi a vorbit despre un proiect simbolic la care ţinea. „în luna martie a anului viitor, Peninsula Sinai redevine a noastră", a spus el. „Va fi o mare sărbătoare. Ai contribuit la primul pas şi ar trebui să vii să sărbătoreşti cu noi." Apoi a urmat una dintre pauzele lui lungi de reflecţie, când empatia a depăşit exuberanţa. „Nu, nu ar trebui să vii", a continuat el:

> Va fi foarte dureros pentru israelieni să renunţe la acest teritoriu. Poporul evreu s-ar simţi rănit să te vadă la Cairo sărbătorind cu noi. Ar trebui să vii o lună mai târziu. Apoi tu şi cu mine putem merge cu maşina singuri la Muntele Sinai, unde intenţionez să construiesc o sinagogă, o moschee şi o biserică. Aceasta va fi o comemorare mai bună.[223]

Sadat a fost asasinat la o paradă în onoarea evenimentului crucial pe care îl iniţiase şi care transformase Orientul Mijlociu. Nu a mai apucat să vadă retrocedarea Sinaiului de către Israel, al cărei artizan fusese. Lăcaşele de cult de pe Muntele Sinai imaginate de el nu au fost construite. Viziunea sa

despre pace aşteaptă încă să se întrupeze.

Dar Sadat era şi răbdător, şi senin. Perspectiva lui era cea a Egiptului antic, pentru care împlinirea era curgerea eternităţii.

---

40 Partidul Wafd a fost principalul partid politic al Egiptului şi vârful de lance al mişcării de independenţă. A promovat secularismul, un lucru neobişnuit, îmbrăţişând sloganul ,,religia este pentru Dumnezeu, iar naţiunea este pentru toţi".

41 Deşi i-ar fi oferit Egiptului banii de care avea atâta nevoie, redeschiderea nu se produsese, deoarece necesita echipamente pe care Egiptul nu le avea şi reprezenta o concesie semnificativă faţă de Israel şi de Europa, ambele bazându-se pe canal pentru tranzitul petrolului ieftin.

42 Detalii despre aspectele diplomatice ale crizei în capitolul 3.

43 Cele şase puncte erau următoarele: A. Egiptul şi Israelul convin să respecte cu scrupulozitate încetarea focului cerută de Consiliul de Securitate al ONU. B. Ambele părţi sunt de acord ca discuţiile dintre ele să înceapă imediat pentru a soluţiona problema revenirii la poziţiile din 22 octombrie în cadrul acordului privind dezangajarea şi separarea forţelor sub auspiciile ONU. C. Oraşul Suez va primi zilnic provizii de hrană, apă şi medicamente. Toţi civilii răniţi din oraşul Suez vor fi evacuaţi. D. Nu va exista nici un impediment în calea deplasării proviziilor nemilitare către malul estic. E. Punctele de control israeliene de pe şoseaua Cairo—Suez vor fi înlocuite cu puncte de control ale ONU. În Suez, ofiţerii israelieni pot participa alături de ONU la verificarea încărcăturii pe malul canalului, pentru a se asigura de natura nemilitară a acesteia. F. De îndată ce se vor stabili punctele de control ale ONU pe şoseaua Cairo—Suez, va avea loc un schimb de prizonieri de război, care va include răniţi. (Kissinger, *Years of Upheaval,* p.641)

44 Acordul a sporit în complexitate pe măsură ce a fost elaborat în limbaj oficial. Acest lucru a fost demonstrat de modul în care Sadat şi cu mine am descris progresul în faţa grupului de lucru. Sadat mi-a cerut să vorbesc în numele lui:

„Sadat: Vă rog, sunteţi mult mai inteligent.

Kissinger: Dar nu la fel de înţelept. Preşedintele şi cu

mine am discutat nu numai despre prevederile tehnice, ci şi despre avantajele şi dezavantajele unui progres rapid în comparaţie cu un progres lent la Geneva. Ar fi mai bine dacă prevederile tehnice ar fi decise la Geneva, dar am evaluat avantajele progresului rapid. *Sadat:* Aceasta este evaluarea noastră.
Kissinger: Linia egipteană apără Egiptul; linia israeliană nu apără Israelul. Deci, este inacceptabil politic ca egiptenii să-şi retragă propria linie de apărare aflată pe teritoriul egiptean. Trebuie să spun că mi se pare un argument foarte convingător. Aşa că sunt pregătit să mă întorc în Israel cu un lucru nemaiauzit până acum — abandonarea tuturor acestor distincţii între zone. Forţele israeliene vor reveni la această linie, iar forţele egiptene vor reveni la această linie, iar linia egipteană este definită aici — deci nu este necesară retragerea egipteană. Aşadar, vom descrie limitele nu ca retragere, ci ca distanţă dintre linia egipteană, Canal şi linia israeliană. În al doilea rând, preşedintele Sadat a menţionat că este foarte dificil pentru Egipt să semneze un document privind limitări de forţe pe teritoriul propriu.
Sadat: Corect." (Kissinger, *Years of Upheaval,* p. 826)

45 Complexitatea acestui obiectiv este ilustrată de această propunere târzie din partea Statelor Unite: „întregul oraş Kuneitra va fi sub administraţie siriană. Se va trasa o linie la 200 de metri vest de

> Kuneitra, măsurată de la linia clădirilor de pe partea de vest a drumului de vest. Această linie va fi marcată de o barieră fizică. Zona de la vest de această linie va fi demilitarizată. ONU va asigura conformarea. Civililor israelieni li se va permite să cultive câmpurile din această zonă. Linia militară israeliană se va afla la baza de est a celor două dealuri-cheie, dar pe creasta dealurilor nu va fi permisă instalarea de armament care ar putea trage asupra oraşului Kuneitra în linie dreaptă. Această asigurare va fi cuprinsă într-o scrisoare din partea preşedintelui Nixon către preşedintele Assad. Linia de la nord şi de la sud de Kuneitra va fi îndreptată, astfel încât Kuneitra să nu fie încercuită de poziţii israeliene." (Kissinger, *Years of Upheaval,* p. 1087)

46 Şi-a găsit deplina exprimare în Acordurile israeliano-palestiniene de la Oslo din 1993, care au cuprins trei faze ale retragerii israeliene din Cisiordania şi din Gaza.

47 Definirea întinderii trecătorilor, iniţial controversată,

a fost rezolvată după ce acestea au fost parcurse pe toată lungimea lor de consilierii ONU şi de reprezentanţii Israelului şi ai SUA.

48 Ca să luăm un exemplu, aşa cum mi-a scris cândva regretatul profesor şi diplomat Charles Hill, ,,Odată cu uciderea lui Sadat, Egiptul a renunţat la rolul său de negociator de stat cu Israelul în numele palestinienilor”.

5. LEE KUAN YEW: STRATEGIA EXCELENTEI

O vizită la Harvard

Pe 13 noiembrie 1968, Lee Kuan Yew, prim-ministrul din Singapore în vârstă de patruzeci şi cinci de ani, a sosit la Universitatea Harvard pentru o perioadă „sabatică” de o lună[1], după cum a descris-o el. Singapore devenise independent doar cu trei ani înainte, dar Lee era prim- ministru din 1959, când oraşul îşi câştigase autonomia odată cu declinul stăpânirii britanice.

Lee a declarat pentru *Harvard Crimson* — ziarul studenţesc – ce obiective avea în vedere: „să descopăr idei proaspete, să întâlnesc minţi stimulante, să mă întorc îmbogăţit cu o nouă explozie de entuziasm pentru ceea ce fac”, adăugând, cu un strop de modestie: „Intenţionez să studiez toate lucrurile pe care le-am făcut ad-hoc, fără îndrumare adecvată, în ultimii 10 ani”.[2]—

Curând, corpul profesoral de la Centrul Littauer de la Harvard (acum Şcoala de Guvernare Kennedy) l-a invitat la o reuniune la care participau profesori de guvernare, economie şi dezvoltare. La acea vreme, americanii ştiau puţine despre Lee – sau despre mica ţară nou înfiinţată, pe care o reprezenta. în esenţă, profesorii ştiau că oaspetele nostru se afla în fruntea unui partid semisocialist şi a unui stat postcolonial.

Ca atare, când s-a aşezat la masa ovală, mare, a fost primit călduros, ca spirit înrudit, de colegii mei predominant liberali, care participau la eveniment.

Compact şi radiind energie, Lee nu a pierdut timpul cu conversaţii banale sau cu discursuri introductive. în schimb, a dorit să cunoască părerile profesorilor cu privire la Războiul din Vietnam.[3] Colegii mei, exprimându-şi pătimaş opoziţia faţă de conflict şi faţă de rolul Americii în acesta, nu se puteau pune de acord mai ales dacă preşedintele Lyndon B. Johnson era un „criminal de război” sau doar un „psihopat”. După ce au vorbit mai mulţi profesori, decanul facultăţii Littauer l-a invitat pe Lee să-şi exprime părerile, zâmbind într-o manieră care anticipa clar aprobarea.

De la primele cuvinte, Lee a trecut direct la subiect: „Mi se face silă”. Apoi, fără a încerca să le intre în graţii, a început să explice că supravieţuirea statului Singapore, ca ţară mică, aflată într-o regiune tumultuoasă a lumii, depindea de o Americă încrezătoare în misiunea sa de a asigura securitatea globală şi suficient de puternică pentru a contracara mişcările de gherilă comuniste care încercau la acea vreme să submineze naţiunile tinere din Asia de Sud-Est, cu sprijinul Chinei.

Răspunsul lui Lee nu a fost nici un apel insistent la ajutor, nici un apel la virtute, ci o analiză lipsită de patimă a realităţilor geopolitice din regiunea sa. El a descris interesul naţional al statului Singapore, în viziunea lui: obţinerea viabilităţii economice şi a securităţii. El a

precizat că ţara sa va face tot ce va putea în urmărirea ambelor obiective, conştientă că America va lua propriile – i decizii în privinţa unui ajutor din propriile sale motive. Şi-a invitat interlocutorii să-i fie alături nu într-o ideologie comună, ci într-o explorare comună a necesarului.

Spre uimirea profesorilor de la Harvard, Lee a exprimat o viziune asupra lumii lipsită de sentimente antiamericane şi resentimente postimperiale. El nu a învinuit Statele Unite pentru provocările cu care se confrunta Singapore şi nici nu se aştepta ca SUA să le rezolve. în schimb, el avea nevoie de bunăvoinţa americană ca Singapore, o ţară lipsită de petrol şi de alte bogăţii naturale, să poată evolua cultivând ceea ce el considera a fi principala resursă a acesteia: calitatea locuitorilor săi, al căror potenţial se putea dezvolta numai dacă nu aveau să fie lăsaţi pradă insurgenţei comuniste, invaziei ţărilor vecine sau hegemoniei chineze. La începutul aceluiaşi an, prim-ministrul Marii Britanii, Harold Wilson, anunţase retragerea tuturor forţelor de „la est de Suez", ceea ce necesita închiderea masivei baze a Marinei Regale, care fusese un pilon al economiei şi securităţii statului Singapore. Prin urmare, Lee dorea o mână de ajutor din partea SUA, pentru a contribui la contracararea dificultăţilor pe care le preconiza. El a încadrat această sarcină mai puţin în termenii categoriilor morale predominante ale Războiului Rece şi mai degrabă ca un element din construcţia unei ordini regionale – prin susţinerea căreia America îşi putea dezvolta propriul interes naţional.

Una dintre calităţile esenţiale ale unui om de stat este abilitatea de a nu se lăsa purtat de starea de spirit a momentului. Prestaţia lui Lee la acel seminar de la Harvard cu mult timp în urmă a ilustrat nu numai claritatea analizei sale — despre rolul mondial al Americii şi al statului Singapore deopotrivă —, ci şi curajul său de a merge împotriva curentului. El avea să demonstreze de multe ori această calitate în cariera sa.

Gigantul din Lilliput

Realizările lui Lee au fost diferite de cele ale celorlalţi lideri descrişi în acest volum. Fiecare dintre ei a reprezentat o ţară importantă, cu o cultură formată de-a lungul secolelor şi chiar al mileniilor. Când aceşti lideri încearcă să-şi călăuzească societatea de la un trecut familiar către un viitor în evoluţie, succesul este dat de capacitatea lor de a dirija experienţa şi valorile istorice ale societăţii lor, ca aceasta să-şi împlinească potenţialul.

Leadershipul practicat de Lee Kuan Yew s-a dezvoltat din origini diferite. în august 1965, când a devenit liderul statului independent Singapore, el a preluat conducerea unei ţări care nu mai existase până acum – şi care, de fapt, avea doar un trecut politic de supus imperial. Lee a reuşit să depăşească experienţa naţiunii sale, să stabilească o concepţie distinctă despre sine a acesteia prin evocarea unui viitor dinamic pornind de la o societate alcătuită din grupuri etnice divergente şi să transforme un oraş dominat de sărăcie într-o economie de clasă mondială. Procedând astfel, a devenit un lider de talie mondial şi un consilier preţuit de marile puteri. Richard Nixon a spus că acesta a făcut dovada „capacităţii de a se ridica deasupra resentimentelor momentului şi a trecutului şi de a se gândi la natura noii lumi viitoare”[4]. Margaret Thatcher l-a numit „unul dintre practicienii desăvârşiţi ai politicii de stat din secolul XX”\

Lee a realizat toate acestea în ciuda unor dezavantaje aparent paralizante. Teritoriul statului Singapore măsura „aproximativ 360 de kilometri pătraţi la reflux”, după cum obişnuia el să spună — mai puţin decât cel al oraşului Chicago.[6] îi lipseau resurse naturale elementare, inclusiv suficientă apă potabilă. Chiar şi ploile tropicale — principala sursă

internă de apă potabilă a Republicii Singapore la momentul independenţei – erau un dar ambiguu, secătuind solul de nutrienţi şi făcând imposibilă agricultura productivă.[7] Populaţia de 1,9 milioane de locuitori a statului Singapore era, potrivit standardelor globale, minusculă şi dominată de tensiuni între trei grupuri etnice distincte: chinezi, malaezi şi indieni. Era înconjurat de state mult mai mari şi mai puternice, în special Malaysia şi Indonezia, care îi invidiau portul de adâncime şi amplasare strategică de-a lungul rutelor comerciale maritime.

în ciuda începuturilor neprielnice, Lee a iniţiat o epopee de leadership, care a transformat Singapore întruna dintre ţările lumii cu cel mai mare succes. O insulă cu ₣
malarie de la extremitatea sudică a Peninsulei Malacca a devenit — pe parcursul unei singure generaţii – ţara din Asia cu cea mai mare avuţie pe cap de locuitor şi centrul comercial *de facto* al Asiei de Sud-Est. Astăzi, după aproape fiecare standard al bunăstării umane, Singapore se situează la nivel global în percentila cea mai mare.

Spre deosebire de ţările a căror rezistenţă în faţa convulsiilor istoriei este considerată de la sine înţeleasă, Singapore nu ar fi supravieţuit dacă nu ar fi avut performanţe de cel mai înalt nivel posibil – după cum şi-a avertizat Lee fără încetare compatrioţii. Aşa cum spunea în memoriile sale, Singapore „nu era o ţară naturală, ci era creată de mâna omului”[8]. Tocmai pentru că nu avea trecut ca naţiune, nu exista nici o asigurare că va avea un viitor; astfel, marja sa de eroare a rămas permanent aproape de zero. „Sunt îngrijorat că singaporezii presupun că Singapore este o ţară normală”, a spus el de mai multe ori mai târziu.[9] „Dacă nu avem un guvern şi un popor care să se diferenţieze de restul vecinilor [...] Singapore va înceta să mai existe.”[10]

în strădania sa de a se forma şi de a supravieţui ca naţiune, a fost nevoie ca politica internă şi externă a statului Singapore să fie strâns legate între ele. Existau trei cerinţe: creştere economică pentru a susţine populaţia, suficientă coeziune internă pentru a permite politici pe termen lung şi o politică externă suficient de agilă pentru a supravieţui în apropierea unor giganţi internaţionali precum Rusia şi China şi a unor vecinii lacomi, precum Malaysia şi Indonezia.

Totodată, Lee a avut conştiinţa istorică necesară pentru un leadership real. „Oraşele-stat nu au rate bune de supravieţuire”, a remarcat el în 1998.[11] „Insula Singapore nu va dispărea, dar naţiunea suverană care a devenit, capabilă să-şi croiască drumul şi să-şi joace rolul în lume, ar putea dispărea.”[12] în mintea lui, traiectoria statului Singapore trebuia să fie o curbă ascendentă abruptă, fără capăt vizibil; în caz contrar, ar risca să fie copleşită de hinterland sau de dificultatea provocărilor sale economice şi sociale. Lee a predat un fel de fizică globală, în care societăţile trebuie să se străduiască tot timpul să evite entropia. Liderii sunt tentaţi de pesimism, a remarcat el în luna mai a anului 1979, la o reuniune privată a liderilor mondiali, când Singapore se afla în primele etape de creştere, dar „trebuie să luptăm pentru a scăpa de el. Trebuie să arătaţi o modalitate credibilă, plauzibilă, prin care să ne putem menţine capul deasupra apei”[13].

în paralel cu avertismentele dure ale lui Lee privind ameninţarea cu dispariţia, exista şi o imagine la fel de vie privind potenţialul ţării sale. Dacă fiecare mare realizare este un vis înainte de a deveni realitate, visul lui Lee era uluitor în îndrăzneala sa: el şi-a imaginat un stat care nu doar va supravieţui pur şi simplu, ci va înflori prin insistenţa în privinţa excelenţei. În percepţia lui Lee, excelenţa însemna

mult mai mult decât performanţă individuală: aspiraţia către excelenţă trebuia să fie prezentă în întreaga societate. în serviciul public, în afaceri, în medicină sau în educaţie, mediocritatea şi corupţia nu erau acceptabile. Nu exista a doua şansă în cazul abaterilor, iar toleranta fată de eşec era minimă. în acest fel, Singapore şi-a câştigat o reputaţie mondială pentru performanţe remarcabile la nivel colectiv. în opinia lui Lee, sentimentul succesului comun putea ajuta la solidarizarea societăţii sale, în ciuda lipsei unei religii, etnii sau culturi universal împărtăşite.

Darul suprem al lui Lee pentru poporul său multietnic a fost credinţa lui neobosită că oamenii sunt cea mai mare ₍
resursă a lor, că au capacitatea de a debloca posibilităţi în ei înşişi despre care nu ştiau că există. Totodată, el s-a dedicat stimulării unei încrederi similare în rândul prietenilor şi cunoştinţelor din alte ţări. Era convingător nu numai pentru că era un observator subtil al politicii regionale din Asia de Sud-Est, ci şi pentru că moştenirea sa chineză, în combinaţie cu studiile la Universitatea Gambridge, i-au oferit o perspectivă excepţională asupra dinamicii interacţiunii dintre Est şi Vest – unul dintre pivoţii esenţiali ai istoriei.

De-a lungul vieţii, Lee şi-a descris întotdeauna contribuţia doar în termenii deblocării capacităţilor existente în societatea sa. El ştia că, pentru a reuşi, perseverenţa sa trebuia să devină un model de durată, nu un tur de forţă personal. ,,Oricine se crede om de stat trebuie să consulte un psihiatru”, a spus el cândva.[14]

în timp, succesul statului Singapore sub conducerea lui Lee a determinat chiar şi China să-i studieze abordarea şi să-i imite proiectele. în 1978, Deng Xiaoping a vizitat oraşul-stat aşteptându-se să vadă un ţinut izolat şi să fie aplaudat de mulţimi de

etnici chinezi. Deng petrecuse două zile în Singapore, în drum spre Paris, în 1920, iar în anii care au urmat informaţiile sale despre oraş îi fuseseră în mare parte furnizate de un anturaj servil, predispus să descrie conducerea din Singapore drept „câini de curse ai imperialismului american”[15]. însă etnicii chinezi întâlniţi de Deng la Singapore erau fermi în loialitatea lor faţă de tânăra lor naţiune. Zgârie-norii strălucitori şi străzile imaculate pe care le-a văzut Deng i-au oferit un impuls, precum şi o schiţă pentru propriile reforme postmaoiste din China.

Tinereţe imperială

Lee Kuan Yew s-a născut în luna septembrie a anului 1923, la ceva mai mult de un secol după ce Sir Stamford Raffles, locotenent-guvernator al coloniei britanice din Sumatra, a înfiinţat un avanpost comercial pe mica insulă de lângă strâmtoarea Malacca, cunoscută de localnici drept „Singa Pura”, adică „Oraşul Leului” în sanscrită. Fondat de Raffles în 1819, Singapore a fost condus tehnic de la Calcutta, ca parte a „Indiei îndepărtate”, dar tehnologia de comunicaţii limitată de la acea vreme le oferea administratorilor coloniali de pe plan local o marjă de manevră considerabilă. Declarat de Londra zonă economică liberă — şi îmbogăţindu-se din exporturile de resurse naturale din Malaya continentală –, noul avanpost a evoluat rapid, atrăgând comercianţi şi aventurieri din Asia de Sud-Est şi nu numai. Din 1867, Singapore a fost plasat sub jurisdicţia directă a Biroului Colonial de la Londra, în calitate de colonie a Coroanei.[16]

Etnici chinezi, în special, au fost atraşi de Singapore şi au devenit curând majoritari – unii venind din Peninsula Malacca şi din arhipelagul indonezian din apropiere, alţii fugind de frământările

şi de sărăcia din China secolului al XIX-lea, devastată de criză. Printre aceştia din urmă s-a numărat şi străbunicul lui Lee, care a ajuns la Singapore venind din provincia chineză sudică Guangdong, în 1863. Şi malaezii, indienii, arabii, armenii şi evreii s-au instalat în acest antrepozit liber, dându-i oraşului un caracter poliglot. Până în anii 1920, Malacca producea aproape

jumătate din cauciucul lumii şi o treime din cositor, exportându-le pe ambele prin portul din Singapore.[17]

Până la naşterea lui Lee, Singapore devenise şi o piatră de temelie a strategiei militare britanice în Asia. Marea Britanic era aliata Japoniei din 1902 şi chiar a chemat puşcaşii marini japonezi să o ajute să înăbuşe o revoltă a armatei indiene din Singapore în 1915.[18] Dar în 1921 Amiralitatea era îngrijorată de puterea în creştere a Japoniei şi a hotărât să construiască o bază navală importantă în Singapore, cu scopul de a transforma oraşul în „Gibraltarul Orientului”.[19] în ciuda ascensiunii Japoniei, Lee a copilărit într-o lume în care Imperiul Britanic părea invincibil şi etern. „Nu se punea problema vreunui resentiment”, îşi amintea el decenii mai târziu; ,,statutul superior al britanicilor în guvern şi în societate era pur şi simplu o realitate a vieţii.”[20]

Familia lui Lee a prosperat în perioada de boom din anii 1920. Influenţaţi de un bunic anglofil, părinţii lui Lee au făcut şi demersul neobişnuit de a le da fiilor lor nume englezeşti pe lângă cele chinezeşti. Al lui Lee era „Harry”. De la vârsta de şase ani a fost educat în şcoli de limbă engleză.[21]

în ciuda acestor influenţe engleze, Lee a fost crescut în tradiţia chineză. A locuit cu familia sa extinsă — care număra şapte veri – în casa bunicului său matern, unde părinţii lui împărţeau o singură cameră cu cei cinci copii ai lor. Dintre aceste experienţe din copilărie şi influenţe culturale

confucianiste, evlavia filială, cumpătarea şi preţuirea armoniei şi a stabilităţii şi-au lăsat de timpuriu amprenta asupra minţii sale.

Părinţii săi nu erau profesionişti educaţi şi au avut de suferit în 1929 odată cu Marea Criză. Lee a scris în memoriile sale că tatăl său, magazioner la Shell Oii Company, venea adesea „acasă într-o dispoziţie proastă după ce pierduse la blackjack... şi îi cerea bijuterii mamei pentru a le amaneta, ca să se ducă înapoi să-şi încerce din nou norocul”[22]. Ea refuza mereu, protejându-le educaţia copiilor, care, la rândul lor, o adorau şi care toată viaţa s-
au simtit obligaţi să se ridice la înălţimea deosebită a
> o » »
aşteptărilor sale.[23]

Elev inteligent, dar uneori rebel, Lee a absolvit cu brio studiile primare la vârstă de doisprezece ani, obţinând astfel admiterea la Instituţia Raffles, care număra 150 de elevi de top din toate etniile şi clasele din Singapore şi Malaya, admişi exclusiv pe baza meritelor – printre care şi domnişoara Kwa Geok Choo, singura fată.[24] Atunci, la fel ca şi acum, Instituţia Raffles era cel mai exigent gimnaziu şi liceu de limbă engleză din Singapore şi pepiniera viitoarelor elite ale oraşului. Urmărea pregătirea celor mai capabili supuşi coloniali pentru examenele de admitere la universităţi britanice. Ulterior, la întâlnirea cu lideri ai Comunităţii Naţiunilor din întreaga lume, Lee descoperea invariabil ,,că au trecut prin acelaşi exerciţiu cu aceleaşi manuale şi că puteau cita aceleaşi pasaje din Shakespeare"[25]. Făceau cu toţii parte din „reţeaua de absolvenţi... cultivată de sistemul de învăţământ colonial britanic”[26].

Conştienţi de perspectivele academice ale fiului lor şi regretând că nu au făcut mai mult cu propriile cariere, părinţii lui Lee Lau încurajat să urmeze medicina sau dreptul. Ascultător, el plănuia să

studieze dreptul la Londra, clasându-se pe primul loc din Singapore şi Malaya la examenele pentru Cambridge.[27] Dar în 1940, odată cu izbucnirea unui alt război mondial în Europa, Lee a decis că era mai bine să rămână în Singapore şi să studieze la Colegiul Raffles (acum Universitatea Naţională din Singapore), unde primise o bursă completă.[28]

Lee a excelat pe plan academic în anul întâi de studii, concurând cu domnişoara Kwa pentru primul loc la diferite materii. Revenind la visul său de a studia dreptul în Anglia, şi-a propus să obţintă o bursă din partea reginei, care acoperea costurile studiilor universitare în Marea Britanie. Dat fiind că doar doi studenti din Coloniile Strâmtorilor (Malacca, Penang şi Singapore) primeau anual bursa reginei, Lee era mereu îngrijorat că domnişoara Kwa şi un elev de top de la o altă şcoală vor ocupa primele două locuri, lăsându-l de izbelişte în Singapore.[29]

Dar aveau să vină îngrijorări mai mari. în decembrie 1941, japonezii au bombardat flota americană a Pacificului de la Pearl Harbor, în Hawaii, şi au atacat simultan Malaya britanică, Hong Kong şi Singapore. Două luni mai târziu, în februarie 1942, oraşul a fost cucerit de Japonia, Winston Churchill numind acest lucru „cel mai mare dezastru şi cea mai mare capitulare din istoria Marii Britanii”. Lee, pe atunci în vârstă de optsprezece ani, a descris mai târziu acest lucru drept „primul punct de cotitură din viaţa mea”, comparând plecarea panicată a familiilor burgheze britanice cu suferinţa stoică a supuşilor coloniali şi a celor 80 000 de soldaţi britanici, australieni şi indieni capturaţi de japonezi. Pentru Lee şi nenumăraţi alţi singaporezi, „aura de superioritate covârşitoare, cu care britanicii ne ţineau în mrejele lor, s-a destrămat şi nu a mai fost restabilită niciodată”[3]".

A urmat o ocupaţie dură, economia dependentă de comerţ a oraşului Singapore fiind sufocată de război, iar populaţia sa demoralizată de situaţia la limita foametei. Autorităţile japoneze au redenumit străzile şi clădirile publice, au doborât statuia de bronz a lui Raffles de la Empress Place şi au impus calendarul imperial.[31] Lee era cât pe ce să moară, după ce a fost ridicat la întâmplare de trupele japoneze odată cu arestarea în masă a bărbaţilor chinezi, majoritatea fiind executaţi sumar — în special cei cu mâini fine sau cu ochelari, evidenţiaţi drept „intelectuali” care puteau fi loiali Marii Britanii. Zeci de mii au fost masacraţi.[32] Lee a fost cruţat, a urmat un curs de limbă japoneză de trei luni şi şi-a găsit de lucru – mai întâi ca funcţionar la o companie japoneză, apoi ca traducător de engleză în departamentul de propagandă japoneză şi, în cele din urmă, ca broker de bijuterii pe piaţă neagră.[33] în anii de război, Lee a învăţat că „secretul supravieţuirii era improvizaţia” — o lecţie care va modela abordarea sa pragmatică şi experimentală privind guvernarea statului Singapore.[34]

Odată cu sfârşitul războiului. Lee a obtinut în fine bursa reginei pentru a studia dreptul la Cambridge, absolvind cu o diplomă de primă clasă. Domnişoara Kwa, pe care Lee începuse să o curteze în timpul războiului, a urmat aceeaşi cale, iar în decembrie 1947 cei doi s-au căsătorit discret la Stratford-upon-Avon.[35] „Choo”, aşa cum o numea Lee, era o femeie extraordinară, cu o combinaţie neobişnuită de inteligentă şi sensibilitate. Ea a devenit ancora indispensabilă a vieţii acestuia, nu numai în existenţa de zi cu zi, ci mai ales ca sprijin emoţional şi intelectual omniprezent în activităţile sale publice. La Colegiul Raffles, ea se specializase în literatură, citind de la „Jane Austen la J.R.R. Tolkien, de la *Războiul Peloponesiac* de Tucidide la *Eneida* lui

Vergiliu”, după cum a rememorat Lee mai târziu.[36] După succesul de la Cambridge, cei doi au revenit la Singapore şi au fondat împreună o firmă de avocatură, Lee & Lee.

în anii petrecuţi la Cambridge, vederile lui Lee erau ferm socialiste şi anticolonialiste, chiar antibritanice. Unele erau motivate de experienţe personale: au existat cazuri în care a fost refuzat de hotelurile din Anglia din cauza culorii pielii sale[37]. Dar acestea aveau mult mai mult de-a face cu ceea ce el a numit mai târziu „fermentul din aer”. Luptele pentru independenţă din India, Birmania şi din alte colonii l-au determinat pe Lee să se întrebe: „De ce nu Malaya, care includea pe atunci Singapore?”[38] Convins că „statul social era cea mai înaltă formă de societate civilizată”, Lee era un admirator al reformelor postbelicele ale guvernului laburist condus de prim- ministrul Clement Attlee, precum şi al politicilor economice etatiste ale prim-ministrului indian Jawaharlal Nehru.[39]

Lee a intrat pentru prima dată în atenţia publicului pe când se afla în Marea Britanie, făcând campanie în numele unui prieten din Partidul Laburist, care candida pentru un loc în parlament. Stând în picioare pe remorca unui camion în orăşelul Totnes din Devon, Lee a ţinut unul dintre primele sale discursuri publice, exploatându- şi identitatea de supus britanic pentru a susţine autoguvernarea Malayei. Argumentele sale au prefigurat stilul de mai târziu, mai degrabă practic decât ideologic: independenţa va avea cel mai mare succes, dacă va fi obţinută progresiv şi prin cooperarea între mişcarea de independentă şi tara-mamă. Lee şi-a încheiat discursul cu un apel la raţiunea şi interesul britanicilor:

> Chiar dacă nu vă pasă deloc de corectitudine sau de dreptate socială pentru popoarele din colonii,

atunci, de dragul propriului vostru interes, al bunăstării voastre economice, de dragul dolarilor pe care îi obţineţi din Malaya şi din celelalte colonii ale voastre, daţi-le un guvern în care aceste popoare să aibă încredere, iar apoi acestea vor coopera cu plăcere şi vor fi fericite să se dezvolte în cadrul Commonwealth şi al Imperiului Britanic.[40]

Construirea unui stat

Pe când Lee studia în Anglia, Singapore trecea prin frământări postbelice chinuitoare. în primăvara anului 1947, alimentele au fost raţionalizate şi tuberculoza facea ravagii. Partidul Comunist Malaez şi aliaţii săi sindicali organizau greve care dăunau mai mult economiei.[41] Când Lee a revenit la Singapore, în august 1950, persistau două probleme majore: locuinţele şi corupţia. Doar o treime dintre singaporezi aveau locuinţe adecvate, iar construcţia nu ţinea pasul cu cererea. La sfârşitul programului de lucru, în magazine, era o practică obişnuită ca angajaţii să doarmă pe podea.[42] Corupţia, neîmblânzită în timpul dominaţiei britanice, fusese exacerbată de condiţiile din timpul războiului.[43] Inflaţia a erodat puterea de cumpărare a salariilor funcţionarilor publici, facându-i să fie mai tentaţi de corupţie.[44]

Lee revenise cu intenţia de a practica avocatura, dar a fost rapid atras de politica din Singapore. Talentele sale au fost imediat răsplătite: în 1954, la vârsta de treizeci şi unu de ani, a fondat Partidul Acţiunea Poporului (PAP); cinci ani mai târziu, galvanizat de energia teribilă a lui Lee, acesta domina peisajul politic al insulei. Cyril Northcote Parkinson, profesor de istorie la Universitatea Malaya din Singapore, a descris poziţionarea politică a lui Lee în aceşti ani ca fiind „cât se poate de mult la stânga, foarte aproape de comunism şi mult mai la

stânga în cuvinte decât în acţiuni”[45]. Cu un mesaj social-democrat puternic, PAP a subliniat eşecul autorităţilor coloniale de a oferi servicii publice decente şi o guvernare curată şi eficientă. Candidaţii PAP au făcut campanie fără să poarte cravată, în cămăşi albe cu mâneci scurte — deopotrivă o adaptare de bun-simţ la climatul tropical din Singapore şi un simbol al angajamentului lor pentru o guvernare onestă.[46]— în mai 1959, Londra i-a acordat oraşului dreptul de autoguvernare în toate chestiunile, cu excepţia politicii externe şi a apărării. După ce PAP a obţinut majoritatea parlamentară la alegerile din acea lună, Lee a fost numit prim-ministru, funcţie pe care a deţinut-o până când şi-a dat demisia în noiembrie 1990, mai bine de trei decenii mai târziu.[47]

Imediat după obţinerea autoguvernării, Singapore a cunoscut trei aranjamente constituţionale distincte în decurs de câţiva ani: colonie a coroanei britanice din 1959 până în 1963, parte a unei noi confederaţii, numită Malaysia, din 1963 până în 1965, şi stat independent şi suveran după 1965. în această perioadă, aproape de sfârşitul stăpânirii coloniale, au fost puse bazele statului modern în Singapore. Lee a format un cabinet impresionant – inclusiv economistul Goh Keng Swee (numit ministru de finanţe) şi jurnalistul S. Rajaratnam (numit ministru al culturii) – care a elaborat planuri pentru ameliorarea condiţiilor sociale ale oraşului.—

Noua Comisie pentru Locuinţe şi Dezvoltare (HDB) a început curând să construiască masiv zgârie-nori cu destinaţie rezidenţială, pentru a le oferi tuturor singaporezilor acces la locuinţe, în esenţă de acelaşi tip, cu preţuri rezonabile; locuitorii aveau dreptul să-şi cumpere apartamentele de la HDB la tarife stabilite. Lee a numit un om de afaceri competent şi dinamic, Lim Kim San, la conducerea consiliului de

administraţie; sub cârmuirea lui Lim, Comisia a construit mai multe locuinţe în trei ani decât britanicii în cei treizeci şi doi de ani anteriori.[48] Cu timpul, Singapore a devenit o societate complet urbanizată, de proprietari de locuinţe, oferindu-i fiecărei familii o miză în viitorul statului Singapore, sub forma unei proprietăţi.[49] După cum a subliniat Lee în memoriile sale, corelarea strânsă a prosperităţii economice individuale cu bunăstarea statului a „asigurat stabilitatea politică”, care, la rândul său, a întărit creşterea economică.[50] Totodată, impunerea unui sistem de cote rasiale şi de venit în cartierele locative din Singapore mai întâi a limitat segregarea etnică şi apoi a eliminat-o progresiv. Trăind şi lucrând împreună, singaporezii de etnii şi religii diferite au început să dezvolte o conştiinţă naţională.

La fel de repede, Lee a luat măsuri pentru eradicarea corupţiei. în decurs de un an de la preluarea mandatului, guvernul său a adoptat Legea privind prevenirea corupţiei, care a impus sancţiuni severe pentru corupţie la fiecare nivel al autorităţilor publice şi a limitat dreptul la un proces cuvenit pentru suspecţii de luare de mită. Sub conducerea lui Lee, corupţia a fost suprimată rapid şi fără milă.[51] Totodată, Lee a supus toate investiţiile străine unui control strict, efectuând personal o parte din verificările intransigente impuse de administraţia sa. Aplicarea riguroasă a legilor a susţinut reputaţia statului Singapore ca loc onest şi sigur pentru afaceri.

Pentru a-şi atinge obiectivele, Lee s-a bazat pe sancţionarea funcţionarilor publici pentru eşecuri, în loc să-i încurajeze prin creşterea salariilor; de fapt, guvernul său le-a redus salariile iniţial.[52] Abia în 1984, când Singapore a devenit mai bogat, Lee a adoptat politica sa originală prin care a fixat salariile

funcţionarilor publici la 80% din nivelurile celor din sectorul privat.[53] în consecinţă, funcţionarii publici din Singapore au devenit unii dintre cei mai bine plătiţi din lume. Succesul împotriva corupţiei rămâne „baza morală a conducerii [PAP]”, aşa cum a observat un universitar de vază din Singapore?[4]

în Singapore, corupţia este înţeleasă nu numai ca o deficienţă morală a indivizilor implicaţi, ci şi ca o încălcare a codului etic al comunităţii – care pune accent pe excelenţă meritocratică, fair-play şi conduită onorabilă.[55] Singapore s-a clasat frecvent printre ţările cu cel mai scăzut nivel al corupţiei din lume, îndeplinind obiectivele vizate de Lee pentru ţara sa.[56] — După cum a observat Lee mai târziu: „Vrem oameni cu caracter bun, minte bună, convingeri puternice. Altfel, Singapore nu va *((57 reuşi .

Reducerea corupţiei a făcut posibile investiţii în programe guvernamentale care au adus îmbunătăţiri substanţiale în viaţa cetăţenilor din Singapore şi le-au oferit condiţii echitabile, bazate pe egalitate de şanse, între 1960 şi 1963, cheltuielile cu educaţia din Singapore au crescut de aproape şaptesprezece ori, iar populaţia şcolară a sporit cu 50 la sută.[58] în primii nouă ani cât PAP a fost la putere, Lee a alocat pentru educaţie aproape o treime din bugetul statului Singapore — o proporţie uimitoare în comparaţie cu ţările vecine sau chiar cu orice tară din lume?[9]

Accentul pus pe calitatea vieţii s-a transformat într-un aspect definitoriu al stilului din Singapore. începând cu o campanie de radiografii împotriva tuberculozei în 1960, Singapore a făcut din sănătatea publică o prioritate majoră.[60] După cum au observat George Shultz şi Vidar Jorgensen, „oraşul-stat cheltuieşte doar 5% din P1B pentru îngrijirea medicală, dar are rezultate mult mai bune decât SUA, care cheltuieşte 18% din P1B pentru sănătate. Speranţa de viaţă în Singapore este de 85,2 ani,

comparativ cu 78,7 în SUA”[61]. în decurs de o generaţie, Singapore s-a transformat dintr-o mahala plină de boli într-o metropolă de primă clasă – micşorând totodată constant ponderea cheltuielilor guvernamentale.[62]

Pentru a orchestra această revoluţie în guvernare, Lee a înfiinţat o reţea de „ instituţii par apolitice”, după cum le-a numit el, care să servească drept curea de transmisie între stat şi cetăţenii săi. Centrele comunitare, comisiile consultative ale cetăţenilor, comisiile rezidenţilor şi, ulterior, consiliile orăşeneşti au oferit mijloace de recreere, au soluţionat micile nemulţumiri, au furnizat servicii de tipul grădiniţelor şi au diseminat informaţii despre politicile guvernamentale.[63] PAP a jucat un rol important în aceste instituţii, estompând graniţele dintre partid, stat şi popor.[64] De exemplu, Lee a înfiinţat aproape 400 de grădiniţe în care lucrau exclusiv membri PAP.[65]

Printr-o combinaţie de serviciu public şi o abilă ,,luptă de stradă” politică, după cum a descris-o Lee, PAP şi-a consolidat constant poziţia după alegerile din 1959 şi apoi, din nou, în jurul alegerilor din 1963.[66] în 1968, Lee şi-a zdrobit în mare măsură rivalii; opoziţia a boicotat acele alegeri, iar PAP a câştigat aproape 87% din voturi şi toate cele cincizeci şi opt de locuri din legislativ. După aceea, PAP şi-a păstrat poziţia, în mare parte fără a fi contestat. O sursă a puterii sale continue a fost sistemul electoral cu un singur tur de scrutin uninominal majoritar din Singapore, o moştenire britanică fără prevederi pentru voturile minorităţilor. O alta a fost faptul că Lee a folosit sistemul juridic pentru a-şi izola adversarii politici şi pentru a reduce la tăcere elementele neprietenoase din mass-media.[67] El a descris confruntările sale cu figurile opoziţiei drept o „luptă neînarmată, fără reguli, într-o

întrecere în care câştigătorul a luat totul”[68].

Lee era obsedat de ordinea publică. Când a ajuns pentru prima dată la putere, contracultura şi relaxarea generală a moravurilor încă nu se manifestaseră în Occident, dar mai târziu Lee avea să reflecteze asupra acestui aspect, pe care La descris drept libertate care a luat-o razna. „Ca sistem total, consider că unele părţi din acesta sunt total inacceptabile”, i-a spus el lui Fareed Zakaria în 1994:

> Extinderea dreptului individului de a se comporta după bunul-plac este în detrimentul unei societăţi ordonate. în Orient, scopul principal este acela de a avea o societate ordonată, astfel încât fiecare să se poată bucura la maximum de libertăţile sale. Această libertate nu poate exista decât într-un context ordonat, nu într-o stare naturală de dispută şi de anarhie.[69]

Pe măsură ce construia Singapore, Lee nu credea că un oraş-stat putea rezista singur. Prin urmare, a depus un efort major pentru a proteja independenţa iminentă a statului Singapore în raport cu Marea Britanic prin aderarea la o federaţie cu Malaya. Considerând că „geografia, economia şi legăturile de rudenie” constituiau baza unei unităţi naturale între cele două teritorii, Lee a convocat în septembrie 1962 un referendum pe tema fuziunii/[0] Pentru a convinge populaţia din Singapore, el a realizat o serie de treizeci şi şase de emisiuni radio în decursul unei singure luni: douăsprezece scenarii, fiecare fiind înregistrat în trei limbi – mandarină, malaezăşi engleză/[1] Talentele sale oratorice au generat o susţinere copleşitoare a planului său din partea votului popular. Un an mai târziu, pe 16 septembrie 1963 — când Lee a împlinit patruzeci de ani —, Singapore şi Malaya au format Federaţia Malaezia.

Unirea s-a confruntat imediat cu provocări din interior şi din exterior. Invidios pe potenţialul Malaysiei mari, visând să unească popoarele malaeze într-o singură ţară şi bucurându-se de sprijinul Moscovei şi al Beijingului, preşedintele indonezian, Sukarno, a lansat *Konfrontasi* — un război nedeclarat care a implicat lupte în junglă şi terorism şi a făcut sute de morţi de ambele părţi. Pentru Singapore, drama cea mai mare din timpul conflictului a fost bombardarea pe 10 martie 1965 a clădirii MacDonald – prima clădire de birouri cu aer condiţionat din Asia de Sud-Est – de către puşcaşii marini indonezieni, care a provocat moartea a trei persoane şi rănirea a peste treizeci.

în Malaysia, mulţi politicieni malaezi nu aveau încredere în Lee, în ciuda eforturilor PAP de a reduce tensiunile din sânul comunităţii respective din Singapore şi de a promova malaeza ca limbă naţională/[2] Ei se temeau că personalitatea dinamică a lui Lee şi talentele sale politice evidente le vor eclipsa pe ale lor, plasând noua federaţie sub dominaţia etnicilor chinezi.

Liderii malaezi care i s-au opus lui Lee au provocat revolte etnice violente în Singapore, mai întâi în iulie şi apoi, din nou, în septembrie 1964, care s-au soldat cu zeci de morti şi sute de răniţi. Motivul evident al revoltelor a fost demolarea satelor malaeze *(kampongs)* pentru a face loc locuinţelor publice, dar a fost clar o dovadă de oportunism din partea şovinişti lor etnici şi a comunişti lor/[3]

Drept urmare, la mai puţin de doi ani după ce s-au unit, Singapore şi Malaysia s-au separat din nou, sfâşiate de partizanatul intens şi de tensiuni etnice. Singapore a devenit independent în august 1965, nu ca urmare a unei lupte de eliberare autohtone, ci din cauza deciziei abrupte a Malaysiei de a se debarasa de micuţul vecin din sud.

Excluderea a făcut ca ţara insulară să rămână pe cont propriu, un rezultat la care Lee nici nu se aşteptase şi pe care nici nu-l căutase. Anunţarea eşecului fuziunii l-a adus în pragul lacrimilor. ,,De fiecare dată când privim înapoi la acest moment... va fi un moment dureros", a spus el la o conferinţă de presă, în care s-a străduit să-şi păstreze calmul, atipic pentru el, aproape copleşit de sarcina enormă cu care se confrunta acum. în memoriile sale, Lee a scris că Singapore a devenit „o inimă fără corp" ca urmare a separării. „Eram o insulă chineză într-o mare malaeză", a continuat el. „Cum puteam supravieţui într-un mediu atât de ostil?"[74] Amintirea acestui eşec a fost cea care, pentru tot restul vieţii, i-a dat lui Lee sentimentul că ţara sa trebuia să se autodepăşească, pentru că păşea perpetuu pe o cărare îngustă între supravieţuire şi catastrofa.

Construirea unei naţiuni

în 1970, la cinci ani după ce Singapore a devenit independent, istoricul Arnold Toynbee a prezis că oraşul- stat, în general, „devenise o unitate politică prea mică pentru a mai fi practicabilă" şi că Singapore, în special, avea şanse mici de supravieţuire ca stat suveran.[75] Deşi îl respecta pe Toynbee, Lee nu a împărtăşit fatalismul acestuia/[6] Răspunsul său la provocarea lui Toynbee a fost crearea unei noi naţiuni din popoarele disparate pe care valurile istoriei le aduseseră pe ţărmurile din Singapore.

Doar „un popor strâns unit, aspru şi adaptabil"[77], cum îl considera Lee — un popor unit de sentimentul naţional —, putea să îndure încercările multiple ale independenţei şi să se ferească de cele două coşmaruri care îl îngrozeau: dezordinea internă şi agresiunea străină. Efortul său nu a fost în primul rând o sarcină tehnocratică. Sacrificiile puteau fi

impuse prin forţă, dar puteau fi susţinute doar de un sentiment de apartenenţă comună şi de destin împărtăşit.

„Nu aveam ingredientele unei naţiuni, factorii elementari”, a reflectat mai târziu Lee: „o populaţie omogenă, o limbă comună, o cultură comună şi un destin comun”.[78] Pentru a face naţiunea din Singapore să existe, el a acţionat ca şi cum aceasta ar fi existat deja şi a consolidat-o cu politici publice. La sfârşitul conferinţei de presă de pe 9 august 1965, în care a anunţat independenţa, Lee a stabilit o misiune nobilă pentru poporul său:

> Nu trebuie să vă faceţi griji... Multe lucruri vor continua ca de obicei. Dar fiţi fermi, fiţi calmi. Vom avea o naţiune multirasială în Singapore.
>
> Vom fi un exemplu. Aceasta nu este o naţiune malaeză; aceasta nu este o naţiune chineză; aceasta nu este o naţiune indiană. Fiecare va avea locul său...
>
> Şi, în final, noi, singaporezi adevăraţi – acum nu mă pot numi malaiezian – [...] haideţi să fim uniţi indiferent de rasă, limbă, religie, cultură.[79]

Preocuparea imediată a lui Lee a fost constituirea unei armate capabile să descurajeze o nouă agresiune a Indoneziei.[80] Separarea de Malaysia lăsase Singapore fără nici un regiment loial propriu, iar statul nu avea lideri care să ştie cum să construiască o armată de la zero; abilul Goh Keng Swee, acum ministru al apărării, fusese doar caporal în Corpul de Voluntari din Singapore când britanicii capitulaseră în faţa japonezilor în 1942.[81] (în decembrie 1965, când Lee mersese la sesiunea inaugurală a primului parlament din Singapore, trupe malaeze îl „escortaseră” de la biroul său până în sală.)[82] Făcând provocarea mai dificilă, majoritatea chineză de pe insulă nu avea o tradiţie militară — în

Singapore, profesia de soldat fusese dominată istoric de etnicii malaezi — transformând potenţial apărarea într-un butoi cu pulbere rasial.

Imediat după independenţă, Lee a făcut apel la preşedintele Gamal Abdel Nasser al Egiptului şi Ia prim- ministrul Lai Bahadur Shastri al Indiei să îi trimită instructori militari. Temându-se că vor supăra Indonezia şi Malaysia, ambii au refuzat solicitarea. în replică, Lee a luat decizia îndrăzneaţă de a accepta o ofertă de asistenţă din partea Israelului, în ciuda reacţiilor dure pe care Ie risca din partea populaţiei musulmane numeroase din Singapore şi din regiune. Pentru a evita această ameninţare, Lee a decis pur şi simplu să nu anunţe prezenţa israelienilor. Dacă întreba cineva, noii consilieri militari din Singapore erau „mexicani”.[83]

S-a dovedit o combinaţie inspirată, deoarece dilemele de securitate din Singapore le reflectau în mare pe cele din Israel. Ambele erau ţări sărace în resurse, fără adâncime strategică, înconjurate de ţări mai mari cu tentaţii revanşarde. Lee a adoptat practica israeliană a unei armate mici, dar extrem de profesioniste, susţinută de întreaga societate ca rezervişti capabili de o mobilizare rapidă. Toţi tinerii din Singapore, indiferent de mediul de provenienţă, trebuiau să efectueze o perioadă de serviciu militar şi apoi să se antreneze cu regularitate în tabără, ca rezervişti. Lee a considerat că armata naţională avea „beneficii politice şi sociale”, aceasta contribuind la un sentiment de unitate naţională şi de egalitate socială care ştergea diviziunile etnice.[84]

în 1966, Indonezia a recunoscut diplomatic statul Singapore, care se dovedise rezistent în faţa *Konfrontasi.*[85] Până în 1971, Singapore îşi alcătuise şaptesprezece batalioane de militari profesionişti şi alte paisprezece batalioane de rezervişti. în ciuda presiunii bugetare enorme, Lee a găsit finanţare

pentru achiziţiile rapide de care aveau nevoie forţele aeriene şi navale pentru descurajarea credibilă a vecinilor statului Singapore. în continuare, el avea să pună accent pe cea mai recentă tehnologie şi pregătirea riguroasă ca „multiplicatori de forţă” pentru a compensa spaţiul limitat şi populaţia redusă ale insulei. în decurs de o generaţie, forţele armate din Singapore au devenit cele mai capabile din Asia de Sud-Est — o sursă de mândrie şi de unitate naţională, precum şi de admiraţie din partea străinilor, inclusiv din partea Departamentului Apărării al Statelor Unite.

Spre deosebire de mulţi alţi lideri postcoloniali, Lee nu a căutat să-şi consolideze poziţia asmuţind diversele comunităţi din ţară una împotriva celeilalte. Dimpotrivă, el s-a bazat pe capacitatea statului Singapore de a promova un sentiment de unitate naţională, în ciuda grupărilor etnice aflate în conflict. în pofida violenţelor interetnice intense dinainte de obţinerea independenţei, el a sfidat forţele centrifuge intrinseci din Singapore şi a dezvoltat o identitate naţională interdependentă. După cum s-a exprimat în 1967:

> Doar atunci când îi oferi unui om – fără distincţii bazate pe diferenţe etnice, culturale, lingvistice şi de altă natură – şansa de a face parte din această mare comunitate umană, îi oferi o cale paşnică spre progres şi spre un nivel superior al vieţii umane.[86]

Lee nu a optat nici pentru reprimarea diversităţii din Singapore, nici pentru desconsiderarea acesteia, ci pentru canalizarea şi gestionarea ei. Orice altă direcţie, a afirmat el, ar face imposibilă guvernarea.[87]

Inovaţia cea mai importantă a Iui Lee a fost politica sa lingvistică. Cum să guvernezi un oraş-stat în care 75 la sută din populaţie vorbea diverse

dialecte chineze, 14 la sută vorbea malaeză şi 8 la sută vorbea limba tamilă? După eşecul fuziunii cu Malaysia, Lee nu a mai dorit ca limba malaeză să devină limba naţională. în opinia Iui Lee, „nici nu intra în discuţie” ca mandarina să devină limba oficială, deoarece „cele 25 de procente din populaţie care nu era chineză s-ar revolta”[88]. Engleza era de mult timp limba de lucru a guvernului, dar puţini singaporezi o vorbeau ca limbă maternă, aşa cum era cazul lui Lee.[89]— Soluţia lui a fost o politică de educaţie bilingvă — impunând şcolilor în limba engleză să predea mandarină, malaeză şi tamilă şi obligând totodată toate celelalte şcoli să predea cursuri de engleză. Constituţia din Singapore a consfinţit patru limbi oficiale: malaeza, mandarina, tamila şi engleza.[90] După cum a declarat Lee în 1994:

> Dacă aş fi încercat să le impun limba engleză oamenilor din Singapore, m-aş fi confruntat cu o revoltă... Dar i-am dat fiecărui părinte posibilitatea să aleagă engleza şi limba maternă, în orice ordine doreşte. Prin libera alegere, plus recompensele pieţei pe o perioadă de 30 de ani, am ajuns să avem engleza pe primul loc şi limba maternă pe al doilea. Am făcut ca o universitate de tradiţie de limbă chineză să treacă de la chineză la engleză. Dacă această schimbare s-ar fi făcut forţat în cinci sau zece ani, în loc de 30 de ani – şi prin liberă alegere – ar fi fost un dezastru.[91]

Faptul de a fi o ţară vorbitoare de engleză a avut şi un beneficiu economic. în anii 1960, Singapore s-a distins între economiile rivale în curs de dezvoltare prin orientarea sa clar anglofilă. Decizia lui Lee de a păstra statuia lui Raffles a transformat o figură nepartizană din trecutul oraşului Singapore într-un simbol naţional unificator.[92] Totodată, acest lucru a semnalat lumii că Singapore era deschis pentru afaceri, dar nu facea o afacere din incriminare.[93]

„Istoria să judece*[4]

Ruptura cu Malaysia l-a obligat pe Lee să-şi reorienteze abordarea iniţial socialistă către aspecte esenţiale pragmatice. Ga Singapore să poată supravieţui ca stat, economia sa trebuia să se dezvolte. Ca să fie o naţiune de succes, roadele acelei dezvoltări trebuiau împărţite echitabil între oameni, indiferent de origine etnică. Şi ca să persiste ca prezenţă internaţională, trebuia să-şi dezvolte influenţa în rândul marilor puteri — în special SUA şi China.

,,Există cărţi care te învaţă cum să construieşti o casă, cum să repari motoare, cum să scrii o carte", avea să-şi amintească Lee mulţi ani mai târziu:

> Dar nu am văzut o carte despre cum să construieşti o naţiune dintr-o colecţie disparată de imigranţi din China, India Britanică, Indiile de Est Olandeze sau despre cum să faci ca poporul să-şi câştige existenţa atunci când fostul rol economic de antrepozit al regiunii nu mai este de actualitate.[94]

Experienţele lui Lee din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, din lupta pentru putere politică din Singapore şi din separarea de Malaysia îi furnizaseră convingeri privind buna guvernanţă a statelor, pe care nu i le-ar fi putut oferi nici o instruire formală. Călătoriile şi conversaţiile sale cu lideri străini au avut o importanţă crucială; până în 1965, el vizitase peste cincizeci de ţări şi îşi conturase opinii ferme privind motivele performanţelor diferite ale acestora?[5] „O ţară este măreaţă nu numai prin dimensiunea sa", a spus el în 1963. „Voinţa, coeziunea, rezistenţa, disciplina oamenilor şi calitatea conducătorilor îi asigură un loc onorabil în istorie."[96]

Acesta este motivul pentru care Lee a adoptat ca

maximă operaţională „Istoria să judece”. El a respins comunismul pentru că însemna dezmembrarea instituţiilor existente care funcţionau. La fel, preferinţa sa pentru economia de piaţă a derivat din observaţia că aceasta genera rate de creştere mai mari.[97] Mulţi ani mai târziu, la o cină acasă la mine, când un oaspete american l-a complimentat pentru includerea principiilor feministe în dezvoltarea statului Singapore, Lee nu s-a arătat de acord. Integrase femeile în forţa de muncă din motive practice, a spus el. Singapore nu şi-ar fi putut atinge obiectivele de dezvoltare fără ele. Acelaşi lucru, a adăugat el, era valabil şi în politica de imigraţie, prin care căuta să convingă străini talentaţi să se stabilească în Singapore. Scopul nu era o noţiune teoretică a beneficiilor multiculturalismului, ci exigenţele creşterii statului Singapore şi demografia sa, care altfel ar fi stagnant.

Gândirea lui Lee indică o puternică tendinţă utilitaristă, aşa cum a demonstrat-o şi discursul său de 1 Mai din 1981:

> Fiecare guvern raţional îşi doreşte bunăstarea şi progresul maxim pentru cel mai mare număr de cetăţeni. Pentru a realiza acest lucru, sistemele sau metodele şi principiile sau ideologiile pe care se bazează politicile guvernanţilor sunt diferite. De la revoluţia industrială, cu două secole în urmă, se desfăşoară un fel de darwinism între sistemele de guvernare. Acesta stabileşte care sistem ideologic-religios-politic-social-economic-militar va prevala, datorită eficacităţii sale privind oferirea unor beneficii maxime numărului maxim de oameni dintr-o tară.[98]

Construirea unei economii

Adaptabilitatea statului Singapore a fost pusă serios la încercare prima dată în ianuarie 1968, când Marea Britanic, zguduită de devalorizarea lirei şi

şubrezită de conflictele din Orientul Mijlociu, a decis să renunţe la prezenţa militară de la est de Suez. în dezbaterea Camerei Comunelor din anul precedent, prim-ministrul Harold Wilson citase din poezia „Recessional” a lui Rudyard Kipling, în încercarea zadarnică de a apăra existenţa bazei britanice din Singapore; acum, versurile parcau să profeţească declinul imperiului Marii Britanii:

> Chemate departe, navele noastre se mistuie;
> Pe dună şi pe promontoriu focurile se sting:
> lată, toată pompa noastră de ieri Este una cu Ninive şi Tir!"

închiderea bazei navale şi plecarea trupelor britanice, planificată pentru 1971, ameninţau să ducă la scăderea cu o cincime a produsului naţional brut din Singapore.[100]

în căutare de sfătuitori externi, Lee a apelat la doctorul Albert Winsemius, un economist olandez care vizitase pentru prima dată Singapore în 1960, la invitaţia lui Goh Keng Swee, ca parte a unei misiuni a Programului de Dezvoltare al ONU.[101] în comparaţie cu ţările occidentale, Singapore era săracă. Dar în anii 1960, avea cele mai mari salarii din Asia.[102] Potrivit lui Winsemius, ca Singapore să se industrializeze, trebuia să scadă salariile şi să eficientizeze producţia prin adoptarea tehnologiei şi prin instruirea muncitorilor. El a propus să se acorde prioritate producţiei de textile, urmate de aparatele electronice simple şi de reparaţiile navale, o treaptă către construcţiile navale. Lee şi Goh (care a fost din nou ministru de finanţe din 1967 până în 1970) i-au urmat sfatul.[103] Cum britanicii erau pe picior de plecare, – Winsemius a avertizat că Singapore nu putea să aspire la o independenţă totală, nici să depindă de legăturile regionale. Neputând conta pe piaţa comună cu Malaysia, aşa cum procedase din 1963 până în 1965, Singapore trebuia să opereze

într-o sferă mai largă.

în anii următori, Lee, Goh şi Winsemius au lucrat în tandem pentru a recalibra economia din Singapore. Deşi alţi lideri din ţări devenite de curând independente au respins corporaţiile multinaţionale, Lee le-a cooptat, întrebat mai târziu dacă astfel de investiţii străine au constituit „exploatare capitalistă”, Lee a replicat fără pic de sentiment: „Nu aveam decât forţă de muncă... Deci de ce nu, dacă vor să ne exploateze forţa de muncă? Sunt bineveniţi să facă acest lucru”[104]. Pentru a atrage investiţii străine, Singapore s-a angajat într-un proiect de sporire a calităţii forţei de muncă, clădindu-şi totodată aspectul şi dotările unui oraş de prima clasa. După cum mi-a remarcat Lee în 1978: „Alţii nu vor investi într-o cauză pierdută, trebuie să pară o cauză câştigătoare”[105].

Ecologizarea oraşului a devenit o prioritate maximă: reducere a poluării aerului, plantare a copacilor şi proiectare a infrastructurii pentru a încorpora lumina naturală. Totodată, Lee s-a asigurat că turiştii şi investitorii care vizitau oraşul beneficiau de servicii de înaltă calitate. Guvernul a organizat campanii publice pentru a promova vestimentaţia, comportamentul şi igiena adecvate. Singaporezii (şi străinii, de altfel) riscau să fie amendaţi dacă traversau printr-un loc necorespunzător, nu trăgeau apa la toaletă sau aruncau gunoi pe străzi. Lee a solicitat chiar şi un raport săptămânal privind curăţenia toaletelor de pe aeroportul Ghangi – care, pentru mulţi călători, furniza o primă impresie despre Singapore.[106]

Strategia a dat roade. Decenii mai târziu, Lee avea să explice că, odată ce a reuşit să-i convingă pe cei de la Hewlett-Packard să înfiinţeze o filială în Singapore, care s-a deschis în aprilie 1970, au urmat şi alte companii internationale.[107]—

Până în 1971, economia Singapore a crescut cu peste 8% pe an.[108] în 1972, mai bine de jumătate din forţa de muncă din Singapore lucra în multinaţionale, care reprezentau 70% din producţia industrială.[109] În 1973, Singapore era al treilea centru de rafinare a petrolului ca mărime din lume.[110] în decurs de zece ani de la obţinerea independenţei, investiţiile străine în producţie sporiseră de la 157 de milioane de dolari la peste 3,7 miliarde de dolari.[111]

La începutul anului 1968, în parlamentul din Singapore starea de spirit fusese sumbră şi temătoare. Nimeni nu credea că insula putea supravieţui plecării armatei britanice. Mai târziu, Lee a recunoscut că perioada din 1965 şi până la retragerea programată din 1971 a fost cea mai tulbure din mandatul său.[112] Cu toate acestea, la plecarea britanicilor, Singapore a fost capabil să absoarbă şocul economic; şomajul nu a crescut.[113] Contrar tuturor aşteptărilor şi înţelepciunii convenţionale, hotărârea lui Lee de a se adapta la schimbare a lansat Singapore pe o traiectorie uluitoare.

Pentru a continua să atragă investiţii, Singapore trebuia să-şi sporească în continuare productivitatea. în acest scop, Lee le-a cerut la început lucrătorilor să accepte salarii reduse temporar, în vederea unei creşteri pe termen lung.[114] El a acordat prioritate maximă educaţiei. Şi a sporit frecvent ţintele industriale şi sociale ale statului. După cum a declarat Lee în mesajul său de 1 Mai din 1981:

> Cea mai mare realizare a mişcării muncitoreşti din Singapore a fost transformarea fervorii revoluţionare din timpul perioadei de anticolonialism (adică, antagonismul faţă de angajatorii străini) din anii 1950 în conştiinţa productivităţii (cooperare cu managementul

singaporez şi străini deopotrivă) în anii 1980.[115]

De-a lungul a trei decenii, Lee a călăuzit Singapore către niveluri din ce în ce mai ridicate de dezvoltare: de la subzistenţă la producţie şi de la producţie la servicii financiare, turism şi inovaţie în domeniul înaltei tehnologii.[116] în 1990, când Lee a demisionat din funcţia de prim-ministru, Singapore avea o poziţie economică de invidiat. În 1992, privind în urmă, mi-a spus că, dacă l-aş fi întrebat chiar şi în 1975 — când atrăsese deja sume substanţiale sub formă de investiţii străine în Singapore —, el nu ar fi prezis un succes al ţării sale de o asemenea amploare.

Lee şi America

Lee i-a uimit pe colegii mei de la Harvard în 1968, apărând implicarea americană în Indochina. Dacă evoluţia politică din Asia de Sud-Est le-ar fi atras atenţia mai devreme, ei ar fi observat că Lee promova acelaşi mesaj de ani de zile. De fapt, convingerea lui Lee cu privire la rolul indispensabil al Washingtonului pentru viitorul Asiei l-a determinat să facă două vizite importante în America în tot atâţia ani.

La prima vizită de stat a lui Lee la Washington, în octombrie 1967, preşedintele Johnson l-a prezentat la o cină de la Casa Albă drept „un patriot, un lider politic strălucit şi un om de stat al Noii Asii”[117]. Lee, cu sinceritatea lui obişnuită, a profitat de întrevederile la nivel înalt pentru a le explica gazdelor faptul că drama din Vietnam îşi avea rădăcinile în deciziile luate de SUA cu peste un deceniu şi jumătate în urmă. în discuţia cu vicepreşedintele Hubert Humphrey, Lee a asemuit criza din Vietnam cu o călătorie lungă cu autobuzul: Statele Unite rataseră toate staţiile la care ar fi putut să coboare; singura variantă acum era să rămână

până la destinaţia finală.[118]

În deceniile următoare, Lee avea să fie admirat deopotrivă pentru candoarea şi pentru inteligenţa sa de preşedinţi şi de prim-miniştri din întreaga lume. Subtilitatea şi precizia analizelor sale, precum şi fiabilitatea comportamentului său l-au transformat în consilier pentru mulţi dintre cei de care era el însuşi dependent. Cum a reuşit liderul unui oraş-stat mic şi vulnerabil să exercite o influenţă atât de mare asupra atâtor lideri din străinătate? Care a fost perspectiva sa şi cum a fost aplicat acest cadru în momentele de criză?

într-un fel, Lee Kuan Yew era într-o căutare permanentă a ordinii mondiale. El a înţeles că echilibrul global de putere nu era doar un produs al unor forţe anonime, ci şi al unor entităţi politice vii, fiecare cu istorie şi cultură individuale şi fiecare obligată să-şi evalueze oportunităţile. Menţinerea echilibrului, de care depindea însăşi prosperitatea statului Singapore ca naţiune bazată pe comerţ, nu necesita doar un echilibru reciproc între ţările importante, ci şi un grad de înţelegere a identităţilor diverse ale acestora şi a perspectivelor care decurgeau din ele. De exemplu, Lee a remarcat în 1994:

> Dacă analizaţi societăţile de-a lungul mileniilor, găsiţi anumite modele de bază. Civilizaţia americană, de la întemeierea sa încoace, este marcată de optimism şi de dezvoltarea guvernării ordonate. în China, istoria este dominată de dinastii care s-au ridicat şi au apus, de creşterea şi descreşterea societăţilor. Şi de-a lungul tuturor acelor turbulenţe, familia, familia extinsă, clanul, a fost un fel de plută de supravieţuire pentru individ. Civilizaţiile s-au prăbuşit, dinastiile au fost măturate de hoarde cuceritoare, dar această plută de salvare îi permite civilizaţiei [chineze] să

continue şi să treacă la următoarea etapă.[119]

Lee a fost respectat într-o asemenea măsură de liderii unor state mult mai puternice decât al lui, deoarece le-a oferit perspective care le-au permis să înţeleagă provocările esenţiale cu care se confruntau ei înşişi. Felul în care Lee analiza afacerile externe, ca şi felul în care analiza necesităţile interne din Singapore, era bazat pe maniera în care percepea realitatea obiectivă. Evaluările sale nu ţineau cont de preferinţe subiective, vizând invariabil miezul problemei. Unii lideri caută să-şi impresioneze interlocutorii demonstrând că stăpânesc detalii minuţioase. Lee, în ciuda unor cunoştinţe considerabile, poseda o calitate mai preţioasă: capacitatea de a distila un subiect până la esenţa sa.

La fel cum obstacolele asociate cu naşterea statului Singapore fuseseră experienţe definitorii în viaţa politică a lui Lee, tot aşa, în restul carierei sale, el a pus un accent deosebit pe evoluţia internă a altor ţări atunci când le-a evaluat relevanţa pentru ordinea mondială. Din perspectiva felului în care Lee vedea supravieţuirea statului Singapore şi locul acestuia în lume, două ţări jucau un rol esenţial: Statele Unite şi China. în aprilie 1973, la o cină la Casa Albă, Lee a definit relaţia cu SUA cu simplitate, într-un toast în cinstea preşedintelui Richard Nixon:

> Suntem o ţară foarte mică, plasată strategic la extremitatea sudică a Asiei, iar când elefanţii se înfurie, dacă eşti şoarece şi nu cunoşti obiceiurile elefanţilor, poate fi o treabă foarte dureroasă.[120]

La fel, un discurs din mai 1981 surprinde preştiinţa şi clarviziunea sa cu privire la sistemul sovietic:

> La treizeci şi şase de ani de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial ştim că în competiţia dintre democraţia occidentală cu libertate

antreprenorială/piaţă liberă şi economia centralizată/distribuţia controlată comunistă, sistemul comunist este perdant. Nu poate livra bunurile...

Dacă această întrecere nu se încheie cu distrugerea reciprocă cu arme nucleare, rezultatul va fi supravieţuirea sistemului care reuşeşte cel mai bine să ofere deopotrivă mai multă securitate şi mai multă bunăstare economică/spirituală membrilor săi. Dacă Occidentul îi poate împiedica pe sovietici să obţină pradă uşoară prin superioritatea lor militară, sistemul de piaţă liberă cu iniţiative şi stimulente personale se va dovedi net superior sistemului de piaţă planificat/controlat la nivel central.[121]

Zece ani mai târziu, după prăbuşirea Uniunii Sovietice, perspectiva lui Lee avea să devină realitate; la acea vreme, puţini întrevedeau iminenţa declinului Uniunii Sovietice, Lee a observat la poporul american o generozitate neobişnuită şi un spirit deschis, amintind de elementele propriilor sale angajamente confucianiste. El a remarcat că, imediat după război, America nu a abuzat de monopolul său nuclear:

> Orice naţiune veche şi statornicită şi-ar fi asigurat supremaţia pentru cât mai mult timp. Dar America şi-a propus să-i repună pe picioare pe inamicii înfrânţi, pentru a alunga o forţă malefică, Uniunea Sovietică, a produs schimbări tehnologice prin transferul generos şi liber de tehnologie către europeni şi japonezi şi le-a permis să devină competitori 30 de ani mai târziu... A existat o anumită măreţie a spiritului, născută din teama de comunism, pe lângă idealismul american, care a determinat acest lucru.[122]

Pe măsură ce atenţia sa geopolitică a trecut, ca

urmare a reformelor lui Deng, de la ameninţarea subversiunii maoiste la interacţiunea strategică mai complicată dintre China, Uniunea Sovietică şi Statele Unite – şi mai târziu, la gestionarea Chinei ca forţă economică şi politică mult sporită Lee şi-a adaptat analizele. Dar nu a modificat niciodată tema rolului indispensabil al Americii privind securitatea şi progresul lumii şi mai ales al Asiei de Sud- Est.

Lee nu era un „proamencan” sentimental — nu era deloc sentimental. El putea găsi o grămadă de motive să critice abordarea Americii privind politica şi geopolitica. Iniţial, părerile sale despre americani erau „amestecate”:

> Le admiram abordarea optimistă, dar împărtăşeam opinia britanicilor de la acea vreme, potrivit căreia americanii erau inteligenţi şi impetuoşi, aveau bogăţii enorme, dar adesea le foloseau greşit. Nu era adevărat că pentru a rezolva o problemă era suficient să îi dedice resurse [...] Erau bine intenţionaţi, dar insensibili şi nu aveau simţul istoriei.[123]

Odată cu Războiul din Vietnam, Lee şi-a rafinat punctul de vedere: nu mai era suficient să alinieze sprijinul pentru puterea americană cu înţelegerea şi încurajarea scopurilor americane; acum era imperativ să coopteze America în apărarea stabilităţii din Asia. Ieşirea Marii Britanii din Asia făcuse America esenţială ca factor care să echilibreze forţele complicate şi violente care ameninţau echilibrul din regiune. Lee, care fusese educat la Cambridge şi căruia ministrul britanic de externe George Brown îi spusese odată că era „cel mai bun englez de la est de Suez”[124], a adoptat faţă de Statele Unite ale Americii o atitudine asemănătoare cu cea a lui Churchill când a pus bazele „relaţiei speciale” dintre Marea Britanie şi SUA. Pe cât a putut, Lee s-a implicat în procesul

american de luare a deciziilor în chestiunile care priveau Asia de Sud-Est. Totuşi, în cazul lui, relaţia implica un lider asiatic al unui mic oraş-stat postcolonial.

în viziunea lui Lee, marile calităţi ale americanilor, mărinimia şi idealismul, erau insuficiente în sine. Era necesară şi o înţelegere a situaţiei geopolitice pentru a-i permite Americii să-şi îndeplinească rolul. Sensibilitatea în privinţa tensiunii dintre idealurile naţionale şi realităţile strategice era esenţială. Lee se temea că înclinaţia Americii către o politică externă moralistă se putea transforma în neoizolaţionism când se va confrunta cu dezamăgirea produsă de realităţile lumii. Insistenţa excesivă privind aspiraţiile democratice putea împiedica America să empatizeze cu ţări mai puţin dezvoltate care, din necesitate, acordau prioritate progresului economic în detrimentul ideologiei.

Lee a prezentat aceste puncte de vedere în stilul său caracteristic: o combinaţie de istorie, cultură şi geografie adaptată la preocupările contemporane; o conştientizare a intereselor interlocutorului său; şi un discurs elocvent, fără banalităţi, chestiuni irelevante sau orice nuanţă de implorare. în 1994, el a insistat că realismul trebuie să se bazeze pe o distincţie morală clară între bine şi rău:

> Anumite elemente de bază despre natura umană nu se schimbă. Omul are nevoie de un anumit simt moral al binelui şi al răului. Răul există şi nu este rezultatul faptului de a fi o victimă a societăţii. Eşti doar un om rău, care tinde să facă lucruri rele şi trebuie să fii oprit.[125]

Lee a prezentat lumii viziunea sa despre leadership operând în contextul său cultural şi fiind capabil să coreleze evoluţiile regionale cu lumea largă. în stilul său analitic şi prescriptiv, el a folosit informaţiile obţinute din reţeaua sa de contacte şi

din numeroasele sale călătorii pentru a răspunde la întrebări şi a oferi sfaturi. „Când călătoresc”, a scris Lee, „mă uit la modul în care funcţionează o societate, o administraţie. Ce le face bune?”[126]

După ce Lee a demisionat din funcţia de premier în 1990, a devenit preocupat să le reamintească Statelor Unite de responsabilităţile lor. în timpul Războiului Rece, Lee fusese în primul rând preocupat ca America să joace un rol major în menţinerea echilibrului *global* în faţa ameninţării ruse. După prăbuşirea Uniunii Sovietice, atenţia sa s-a îndreptat către importanţa crucială a Americii în definirea şi menţinerea echilibrului *în Asia.* Vorbind la Harvard în 1992, chiar la apogeul triumfalismului american de după Războiul Rece, el a avertizat că echilibrul geopolitic ar fi foarte puternic afectat dacă Statele Unite s-ar concentra pe probleme din interior, ar încasa „dividendul de pace” de după Războiul Rece şi şi-ar reduce din responsabilităţile globale:

> Generaţia mea de asiatici, care a trăit ultimul război, ororile şi mizeria acestuia, şi care îşi aminteşte rolul SUA în ascensiunea Japoniei care, asemenea unui phoenix, a renăscut din cenuşa acelui război ajungând la prosperitate, a economiilor nou industrializate şi a ASEAN [Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est], va regreta profund că lumea va deveni într-atât de diferită, pentru că SUA vor juca un rol mai puţin important în noul echilibru.[127]

În 2002, el a subliniat că rolul de „pompier” global nu înseamnă că America înţelege şi foloseşte influenta sa considerabilă pentru a produce o stabilitate globală de durată.[128] Privind politica externă în termeni de proiect strategic, el considera că echilibrul dintre marile puteri era cheia ordinii internaţionale şi, mai presus de toate, a securităţii şi

prosperităţii statului Singapore. „Vrem doar maximum de spaţiu pentru a fi noi înşine”, a spus el în 2011. „Şi acest lucru se realizează cel mai bine atunci când «copacii» mari ne fac loc, între ei avem spaţiu. [Când] avem un copac mare care ne acoperă, nu avem spaţiu.”[129]

Lee admira America şi era îngrijorat de oscilaţiile ei. El respecta China şi se temea de ea pentru că îşi urmărea obiectivele cu încăpăţânare. Din apropierea istorică de China şi prietenia necesară cu Statele Unite, Lee a distilat securitatea şi viitorul statului Singapore.

Lee şi China

Lee a anticipat potenţialul Chinei pentru hegemonie în Asia. în 1973 — când China era considerată înapoiată economic – el spunea deja: „China va fi la înălţime. Este doar o chestiune de timp”[130]. Totuşi, în 1979, el anticipa că, pe termen mediu, China va rămâne relativ slabă:

> Lumea îşi imaginează China ca un gigant. Este mai degrabă ca o meduză gelatinoasă. Trebuie să vedem ce se poate face din resursele lor [şi] din cele două slăbiciuni ale lor: sistemul comunist şi lipsa de instruire şi de know- how. Acum, mă tem că ar putea să nu fie suficient de puternici pentru a juca rolul pe care îl dorim [pentru] ei, acela de contrapondere a ruşilor. Nu mă tem de China puternică. Mă tem că poporul chinez ar putea fi prea slab. Este nevoie de echilibru dacă vrem să fim liberi să ne alegem partenerii pentru progres. Le va lua 15-20, 30-40 de ani.[131]

La acea vreme, atitudinea lui Lee faţă de ascensiunea Chinei era ambivalenţă, întrucât Singapore avea „obiective contradictorii”: să facă China suficient de puternică pentru a intimida

Vietnamul comunist (ceea ce, în opinia lui Lee, va „linişti” lucrurile), dar nu atât de puternică încât să poată ataca Taiwanul.[132] Cu toate acestea, chiar şi în acel moment de relativă slăbiciune a Chinei, Lee a avertizat că aceasta era o tară ambiţioasă şi putea provoca turbulenţe. „Nu ştiu dacă liderii [chinezi] pot înţelege pe deplin natura transformării care li se datorează, dacă reuşesc. Un lucru este cert: ei vor să reuşească.”[133] Predicţia sa era apropiată de felul în care, potrivit spuselor, un mare strateg al unei epoci anterioare, Napoleon, vedea China — „Lăsaţi China să doarmă; căci atunci când se va trezi, va zgudui lumea”.[134]

Dar când? în 1993, Lee şi – a schimbat părerile. Ascensiunea Chinei nu mai era un eveniment îndepărtat; devenise provocarea supremă a epocii. „Amploarea modificării provocate de China la nivelul echilibrului mondial este de aşa natură încât lumea trebuie să găsească un nou echilibru în 30—40 de ani”, a spus el. „Nu este posibil să pretindem că acesta este doar un alt mare jucător”, a adăugat el. „Acesta este cel mai mare jucător din istoria omenirii.”[135] El a detaliat acest punct de vedere câţiva ani mai târziu:

> Cu excepţia cazului în care vreun dezastru major imprevizibil produce haos sau descompune China din nou în multe fiefuri de războinici, este doar o chestiune de timp până când poporul chinez se va reorganiza, se va reeduca şi se va instrui pentru a profita din plin de ştiinţa şi de tehnologia moderne.[136]

Abordarea lui Lee faţă de China, la fel ca modul în care a analizat America, nu era sentimentală. în viziunea lui Lee, provocarea cu care se confrunta America era reprezentată de fluctuaţiile sale între idealism insuficient de reflexiv şi crize frecvente de îndoială de sine. însă în cazul Chinei, problema era

renaşterea unui model imperial tradiţional. Mileniile în care China s-a considerat „Regatul de Mijloc” — ţara din centrul lumii — şi a crezut că toate celelalte state erau vasalii săi lăsaseră fără îndoială urme în gândirea chineză şi încurajau tendinţa spre hegemonie. „în acest moment, cred că situaţia din America este cea mai bună pentru noi”, a declarat el într-un interviu în 2011:

> Nu-i văd pe chinezi ca putere benignă, ca americanii. Adică, ei spun *bu cheng ba* („nu voi fi un hegemon”). Dacă nu eşti pregătit să fii un hegemon, de ce continui să spui lumii că nu vei fi un hegemon?[137]

Hotărât să reziste politicilor destabilizatoare ale Chinei din timpul epocii lui Mao şi, ulterior, să alunge orice impresie că Singapore, ca stat majoritar chinez, ar trebui privit ca aliniindu-se firesc cu patria-mamă, Lee proclamase de mult că Singapore va fi ultima ţară ASEAN care va stabili relaţii diplomatice cu Beijingul. (Totodată, Singapore se bazase pe investiţii şi pe know- how taiwanez pentru a-şi dezvolta industriile, începând cu cele de textile şi de materiale plastice.)[138] După deschiderea Occidentului către China din anii 1970, Lee s-a ţinut de cuvânt. El a definit Singapore drept autonom deopotrivă faţă de vecini şi de superputeri. în 1975, a ignorat o invitaţie din partea lui Zhou Enlai de a vizita China — ca urmare a acestei decizii, Lee şi Zhou, care era bolnav, nu aveau să se întâlnească niciodată. Singapore a recunoscut oficial RPC abia în 1990.

Insă în noiembrie 1978, Lee l-a primit la Singapore pe liderul suprem al Chinei, Deng Xiaoping. Acest eveniment a marcat începutul relaţiei contemporane dintre Singapore şi China. Pentru a simboliza importanţa acordată acestei vizite, Lee a cerut să se

aşeze o scrumieră şi o scuipătoare în faţa liderului de atunci al Chinei, care era un fumător înrăit, în ciuda legilor din Singapore împotriva fumatului (şi a alergiei puternice la fum a lui Lee).

Pentru Deng, scopul acelei călătorii viza construirea opoziţiei la adresa Uniunii Sovietice şi a unificării Vietnamului în rândul ţărilor din Asia de Sud-Est; Lee era preocupat în primul rând de atenuarea tendinţelor dominante faţă de Singapore din politica chineză. El i-a explicat lui Deng că emisiunile radio din China, care vizau radicalizarea diasporei chineze din Asia de Sud-Est, au făcut dificilă cooperarea cu Beijingul. Lee i-a cerut lui Deng să oprească propaganda; aceasta a fost oprită treptat, în decurs de doi ani.[139] Mulţi ani mai târziu, Lee a declarat că Deng era unul dintre cei trei lideri mondiali pe care i-a admirat cel mai mult (ceilalţi doi fiind Charles de Gaulle şi Winston Churchill). în viziunea lui Lee, Deng ,,a fost un om grozav pentru că a transformat China dintr- un stat sleit de puteri, care ar fi făcut implozie la fel ca Uniunea Sovietică, în ceea ce este astăzi, când este pe cale de a deveni cea mai mare economie a lumii”[140].

Potrivit distinsului sinolog şi biograf al lui Deng, Ezra Vogel, acesta era încă nehotărât cu privire la politicile sale economice când a vizitat Singapore, dar vizita „a contribuit la întărirea convingerii lui Deng cu privire la necesitatea reformelor fundamentale”[141]. în luna următoare, el şi-a anuntat Politica Uşilor Deschise, care a creat Zone Economice Speciale în zona de coastă a Chinei, pentru a beneficia de investiţii străine directe. După cum a remarcat Vogel, „Deng a considerat că Singapore, în care domnea ordinea, era un model atrăgător pentru reformă” şi a trimis emisari acolo „pentru a afla lucruri despre planificarea urbană, gestiunea publică şi controlul corupţiei”.[142]

Cât timp Deng s-a aflat la conducere, Lee a început să efectueze vizite anuale în China — chiar înainte de recunoaşterea deplină — pentru a analiza dezvoltarea urbană şi reforma agricolă de acolo şi pentru a stabili contacte cu oficialii din conducere. Lee l-a sfătuit pe Zhao Ziyang, premierul chinez şi, ulterior, secretar general al Partidului Comunist Chinez, că deschiderea necesară pentru creştere economică nu trebuie să vină în detrimentul „valorilor confucianiste". Ulterior, după un monolog privind expresia lui Deng Xiaoping „să treci râul păşind pe pietre**, Zhao a spus că Lee „a scurtat această traversare a râului pentru noi**[113].

Sfatul lui Lee avea să se concretizeze prin crearea unui parc industrial singaporez în Suzhou, un oraş chinez antic de lângă Shanghai, faimos pentru numeroasele sale grădini tradiţionale chinezeşti frumoase. Deschis în 1994, parcul a fost conceput pentru a integra practicile de management din Singapore şi forţa de muncă locală, accelerând astfel industrializarea şi atrăgând capital străin în China. Fondurile suverane din Singapore, Temasek Holdings şi G1C (anterior Government of Singapore Investment Corporation), au devenit investitori importanţi în China.

în 1989, Lee s- a alăturat majorîtăţii ţărilor din Occident pentru a condamna reprimarea protestelor studentesti din Piaţa Tiananmen de către conducerea din

J > f

China. El a condamnat metodele brutale şi a considerat pierderile de vieţi omeneşti inacceptabile.[144] Dar totodată, era convins că o implozie politică în China era un risc teribil pentru lume – generând o varietate de pericole pe care avea să le ilustreze curând dezintegrarea Uniunii Sovietice. Mai târziu, comparând cele două cazuri, Lee avea să declare:

> Deng a fost singurul lider din China cu statura politică şi puterea de a inversa politicile lui Mao... Veteran al războiului şi al revoluţiei, el a considerat că studenţii care demonstrau la Tiananmen erau un pericol care ameninţa să arunce China înapoi în frământări şi haos, să o îngenuncheze pentru încă 100 de ani. El trecuse printr-o revoluţie şi recunoscuse primele semne ale acesteia la Tiananmen. Spre deosebire de Deng, Gorbaciov ştia despre revoluţie doar din cărţi şi nu a recunoscut semnele prăbuşirii iminente a Uniunii Sovietice.[145]

După Tiananmen, reformele economice ale Chinei păreau să se clatine şi au fost reînviate numai după „Turul din Sud” al lui Deng din 1992 — o călătorie epică şi de mare influenţă prin mai multe oraşe din sud, timp de o lună, prin care bătrânul de optzeci şi şapte de ani şi-a anunţat retragerea oficială. Deng a reiterat convingător argumentele privind liberalizarea economică.

între SUA şi China

în Statele Unite, mesajul lui Lee privind China a trezit îngrijorare, iar sensul profund al acestuia nu a fost deloc binevenit: America avea să fie obligată să-şi împartă poziţia dominantă din Pacificul de Vest şi, poate, din întreaga lume, cu o nouă superputere. „Trebuie doar să se înveţe cu China mai mare”, a spus Lee în 2011, iar acest lucru se va dovedi „complet nou pentru SUA, deoarece nici o ţară nu a fost vreodată suficient de mare pentru a-i contesta poziţia. China va putea face acest lucru în 20-30 de ani.”[146] O astfel de evoluţie va fi dureroasă pentru o societate cu sentimentul propriului caracter excepţional ca America, a avertizat Lee. Dar însăşi prosperitatea SUA se datora unor factori excepţionali: „noroc geopolitic, o abundenţă de

resurse, energie din imigraţie, un flux generos de capital şi de tehnologie din Europa şi două oceane largi care ţineau conflictele lumii departe de ţărmurile americane”[147]. Curând, pe măsură ce China devenea o putere militară de temut, cu tehnologie de ultimă oră, geografia nu avea să le mai ofere protecţie Statelor Unite.

Lee a anticipat că schimbarea iminentă va pune la încercare echilibrul dominant de la nivel internaţional şi va face precară poziţia statelor de mijloc. Julius Nyerere, fostul prim-ministru al Tanzaniei, l-a avertizat pe Lee: „Când elefanţii se luptă, iarba este călcată în picioare”. Iar Lee, care, după cum am văzut, era el însuşi pasionat de analogii cu elefanţii, i-a răspuns: „Şi când elefanţii fac dragoste, iarba este călcată în picioare”[148].— Obiectivele de stabilitate şi de creştere ale statului Singapore erau sprijinite cel mai bine de o relaţie cordială, dar rece între cele două superputeri, credea Lee. Cu toate acestea, în propriile interacţiuni cu Washingtonul şi Beijingul, Lee a

acţionat mai puţin ca susţinător naţional al statului Singapore şi mai mult ca ghid filosofic al celor doi giganţi impresionant!.

în întâlnirile sale cu lideri chinezi, Lee a avut tendinţa de a folosi argumente în acord cu traumele lor istorice şi de a le prezenta cu o emoţie rară. în 2009, el a avertizat generaţia de lideri chinezi în ascensiune, care nu cunoscuse privaţiunile şi cataclismele precum cei mai vârstnici şi care aveau un resentiment profund înrădăcinat fată de locul lor în lume:

> Această generaţie [mai în vârstă] a trecut prin iad: Marele Salt înainte, foamete, înfometare, ciocnirea cu ruşii [...] nebunia Revoluţiei Culturale [...] Nu mă îndoiesc că această generaţie îşi doreşte o

ascensiune paşnică. Dar nepoţii? Ei cred că au reuşit deja, iar dacă încep să-şi arate muşchii, China va fi foarte diferită [...] Nepoţii nu ascultă niciodată de bunici.

Cealaltă problemă este crucială: dacă porniţi de la convingerea că lumea a fost nemiloasă cu voi, că lumea v- a exploatat, imperialiştii v-au devastat, au jefuit Beijingul, v-au făcut toate aceste lucruri [...] nu este bine [...] Nu reveniţi la vechea China, când eraţi singura putere din lume, după ştiinţa voastră [...] Acum, sunteţi doar una dintre multele puteri, multe dintre ele mai inovatoare, mai inventive şi mai rezistente.[149]

în contrapartidă, Lee a sfătuit America să nu ,,trateze China ca pe un duşman de la bun început", ca să nu ,,elaboreze o contrastrategie pentru a distruge SUA în Asia-Pacific". El a avertizat că, de fapt, chinezii şi-ar putea imagina deja un astfel de scenariu, dar că o inevitabilă ,,rivalitate între cele două ţări pentru supremaţie în Pacificul de Vest [...] nu trebuie să ducă la conflict"[150]. în consecinţă, Lee a sfătuit Washingtonul să integreze Beijingul în comunitatea internaţională şi să accepte ,,China ca un stat mare, puternic, în ascensiune", cu „un loc în sala de consiliu". în loc să se prezinte ca un inamic în ochii chinezilor, Statele Unite ar trebui ,,să recunoască [China] drept o mare putere, să aplaude poziţia acesteia de respectare şi de restaurare a trecutului său glorios şi să propună modalităţi concrete, specifice de colaborare".[151]

Lee a considerat că administraţia Nixon a practicat acest tip de abordare, descriindu-l pe preşedintele Nixon drept „un strateg pragmatic". în lumea care se contura, America trebuia să aibă o atitudinea de „angajare, nu de a blocare a Chinei", dar într-un mod care „ar aranja, totodată, lucrurile discret, în vederea unei poziţii de rezervă, în cazul în care

China nu ar juca conform regulilor, ca un bun cetăţean global”. Astfel, dacă ţările din regiune se simt vreodată obligate „să fie părtinitoare, partea Americii de pe tabla de şah ar trebui sa includă Japonia, Coreea, ASE AN, India, Australia, Noua Zeelandă şi Federaţia Rusă”[152].

Am fost martor la prezentările lui Lee de pe ambele maluri ale Pacificului. Interlocutorii săi americani, deşi, în general, receptivi la analiza geopolitică a lui Lee, aveau tendinţa să-i pună la îndoială părerile privind problemele imediate, cum ar fi programul nuclear nord-coreean sau performanţa economiilor asiatice. Totodată, aceştia se aşteptau de la China să se apropie în cele din urmă de principiile şi de instituţiile politice americane. La rândul lor, interlocutorii chinezi ai lui Lee au salutat argumentele sale potrivit cărora China trebuia tratată ca o mare putere şi că diferendele, chiar şi pe termen lung, nu necesitau conflicte. Dar, în ciuda manierelor politicoase, se putea simţi disconfortul de a fi îndrumaţi de un chinez din străinătate cu privire la principiile conduitei chineze.

Lee a imaginat un scenariu apocaliptic de război între SUA şi China. Armele de distrugere în masă garantau devastarea; dincolo de aceasta, nu se putea defini nici un obiectiv semnificativ de război – cu atât mai puţin caracteristicile „victoriei”. Aşadar, nu a fost o întâmplare că, spre sfârşitul vieţii sale, apelurile lui Lee către China au vizat insistent generaţia care nu cunoscuse niciodată frământările generaţiei sale şi care putea fi prea dependentă de tehnologia sau de puterea ei:

> Este vital ca tânăra generaţie de chinezi, care a trăit doar într-o perioadă de pace şi de dezvoltare în China şi care nu a cunoscut trecutul tumultuos

al Chinei, să fie conştientă de greşelile pe care le-a făcut China ca urmare a orgoliului şi exceselor ideologice. Ei trebuie să fie impregnaţi cu valorile şi atitudinile potrivite, pentru a întâmpina viitorul cu umilinţă şi cu responsabilitate.[153]

Neobosit, Lee le-a reamintit interlocutorilor săi că globalizarea însemna că fiecare naţiune – inclusiv (poate mai ales) cele care au creat sistemul şi au scris regulile acestuia – trebuia să înveţe să trăiască într-o lume competitivă.[154] în timpul vieţii sale, globalizarea ajunsese la forma supremă doar odată cu prăbuşirea Uniunii Sovietice şi cu ascensiunea Chinei. în acea lume, prosperitatea mare, aflată în imediata apropiere a unor nevoi mari, putea genera pasiuni inflamabile.[155] ,,Regionalismul nu mai este soluţia supremă", a spus el în 1979. ,, Interdependenţa este realitatea. Este o singură lume."[156] Interconectarea globală, credea el, putea fi benefică pentru toţi, dacă era abordată cu înţelepciune.

în cele din urmă, aşa cum mi-a spus în 2002, faptul că Singapore a interacţionat cu lumea a fost principalul motiv pentru care dezvoltarea acestuia a depăşit-o pe cea a Chinei.[157] în opinia lui Lee, sfârşitul Războiului Rece a produs două fenomene contradictorii: globalizarea şi potenţiala rivalitate strategică dintre SUA şi China, cu riscul unui război catastrofal. Deşi multi vedeau doar pericole, Lee a afirmat că reţinerea reciprocă era indispensabilă. SUA şi China deopotrivă aveau obligaţia esenţială de a spera şi de a acţiona în ideea unui potenţial rezultat de succes.

Lee s-a numărat printre puţinii care au prezis de timpuriu dilemele pe care evoluţia Chinei avea să le constituie atât pentru China, cât şi pentru SUA. Inevitabil, cele două naţiuni vor avea un efect una asupra celeilalte. Această nouă relaţie va duce la o

confruntare tot ſ
mai accentuată sau va fi posibilă transformarea rivalităţii într-o analiză comună a exigenţelor coexistenţei paşnice?

Timp de decenii, Washingtonul şi Beijingul au susţinut acest obiectiv comun. Dar astăzi, în al treilea deceniu al secolului XXI, ambele ţări par să-şi fi suspendat eforturile de a da coexistenţei o expresie operaţională şi se îndreaptă, în schimb, către acutizarea rivalităţii. Va aluneca lumea spre conflict ca în perioada premergătoare Primului Război Mondial, când Europa a construit din neatenţie o maşinărie diplomatică a apocalipsei, care a făcut ca fiecare criză ulterioară să fie din ce în ce mai dificil de rezolvat până când, în cele din urmă, a explodat – distrugând civilizaţia de la acea vreme? Sau vor redescoperi cei doi giganţi o definiţie a coexistenţei relevantă pentru concepţia fiecărei părţi privind propria măreţie şi interesele sale principale? Soarta lumii moderne depinde de răspunsul la aceste întrebări.

Lee a fost unul dintre puţinii lideri respectaţi pe ambele maluri ale Pacificului deopotrivă pentru cunoştinţele sale şi pentru realizările sale. Şi-a început cariera prin elaborarea unui concept de ordine pentru o insulă micuţă şi împrejurimile acesteia şi şi-a petrecut ultimii ani făcând apel la înţelepciune şi la reţinere din partea ţărilor capabile să provoace o catastrofă globală. Deşi nu ar fi făcut niciodată o asemenea revendicare în privinţa sa, bătrânul realist şi-a asumat rolul de conştiinţă mondială.

ſ ſ ſ

Moştenirea lui Lee

După lungul său mandat, Lee a demisionat din funcţia de prim-ministru în noiembrie 1990. Pentru a

asigura o tranziţie constantă şi controlată, el s-a depărtat treptat de guvernanţa de zi cu zi. Deţinând mai întâi titlul de ministru principal şi apoi de ministru mentor, el a rămas influent, dar din ce în ce mai puţin vizibil, prin intermediul a doi succesori la postul de prim-ministru.—

Evaluarea moştenirii lui Lee trebuie să înceapă cu creşterea extraordinară a produsului intern brut pe cap de locuitor din Singapore de la 517 dolari în 1965 la 11 900 de dolari în 1990 şi la 60 000 de dolari în prezent (2020).[158] Creşterea anuală a PIB-ului a avut o medie de 8%, inclusiv în anii 1990.[159] Este una dintre poveştile economice de succes remarcabile ale timpurilor moderne.

La sfârşitul anilor 1960, se credea că liderii postcoloniali trebuiau să-şi protejeze economiile de forţele pieţei internaţionale şi să dezvolte industrii locale autonome prin intervenţia intensivă a statului. Ca expresie a noii lor libertăţi şi din impulsuri naţionaliste şi populiste, unii chiar s-au simţit obligaţi să hărţuiască străinii care îşi stabiliseră reşedinţa pe teritoriul lor în timpul colonialismului. Rezultatul, după cum a scris Richard Nixon, a fost că:

> Trăim într-o perioadă în care liderii sunt adesea judecaţi mai mult după stridenţa retoricii şi culoarea politicii lor decât după succesul politicilor lor. în lumea în curs de dezvoltare, în special, prea mulţi oameni se culcă noaptea cu urechile pline, dar cu stomacul gol.[160]

Lee a îndreptat Singapore în direcţia opusă, atrăgând corporaţii multinaţionale prin adoptarea comerţului liber şi a capitalismului şi insistând asupra aplicării contractelor de afaceri. El a preţuit diversitatea etnică drept un atu special, depunând eforturi asidue pentru a împiedica forţele externe să

intervină în disputele interne — şi astfel, ajutând, totodată, la păstrarea independenţei ţării sale. Dacă cei mai mulţi dintre omologii săi au adoptat o poziţie de nealiniere în Războiul Rece – care, în practică, însemna adesea acceptarea *defacto* a proiectelor sovietice –, Lee şi-a mizat viitorul geopolitic pe fiabilitatea SUA şi a aliaţilor săi.

Gând a trasat calea pentru noua sa societate, Lee a acordat o importanţă decisivă rolului central al culturii. El a respins convingerea – prezentă în democraţiile liberale din Occident, precum şi în blocul comunist

condus de sovietici – că ideologiile politice sunt esenţiale în definirea evoluţiei unei societăţi şi că toate societăţile se vor moderniza în acelaşi mod. Dimpotrivă, a spus Lee, ,,Occidentul crede că lumea trebuie să-[şi] urmeze dezvoltarea istorică. [Dar] democraţia şi drepturile individuale sunt străine de restul lumii/'[161] Universalitatea revendicărilor liberale era de neconceput pentru el, la fel ca ideea că americanii ar alege într-o zi să urmeze principiile lui Confucius.

Dar Lee nu credea că asemenea diferente civilizationale sunt insurmontabile. Culturile ar trebui să coexiste şi să se tolereze reciproc. Astăzi, Singapore rămâne un stat autoritar, dar autoritarismul în sine nu a fost scopul lui Lee – a fost un mijloc către un scop. Cum nu a fost nici autocraţia familială. Goh Chok Tong (neînrudit cu Goh Keng Swee) a ocupat funcţia de prim-ministru din noiembrie 1990 până în august 2004. Fiul lui Lee, Lee Hsieng Loong – a cărui competenţă nu este pusă de nimeni sub semnul întrebării –, i-a succedat lui Goh, iar acum este angajat în retragerea din funcţia de premier, astfel încât să poată fi ales un succesor în următorul ciclu electoral. Ei au condus Singapore mai departe pe calea aşternută de Lee.

Alegerile din Singapore nu sunt democratice, dar nu sunt lipsite de semnificaţie. Dacă în democraţii nemulţumirea se exprimă prin posibilitatea unei schimbări electorale, în Singapore, Lee şi succesorii săi au folosit votul ca metodă de evaluare a performanţelor, pentru a-i informa pe cei aflaţi la putere despre eficacitatea acţiunilor lor, oferindu-le astfel posibilitatea de a-şi ajusta politicile în funcţie de aprecierea interesului public.

A existat o alternativă? Ar fi putut avea succes o abordare diferită, mai democratică şi pluralistă? Lee era de părere că nu. El a considerat că, la început, când Singapore era pe cale de a-şi obţine independenţa, statul era ameninţat de forţe sectare, care au sfâşiat multe alte ţări postcoloniale. în opinia sa, statele democratice cu diviziuni etnice semnificative riscă să cedeze în faţa politicilor identitare, care tind să accentueze sectarismul.— Un sistem democratic funcţionează permiţându-i unei majorităţi (definite diferit) să creeze un guvern prin alegeri şi apoi să creeze un alt guvern când opinia politică se schimbă. Dar când opiniile politice — şi diviziunile — sunt determinate de definiţii imuabile ale identităţii, mai degrabă decât de diferenţe fluide de politică, perspectivele unui astfel de rezultat scad proporţional cu gradul de diviziune; majorităţile tind să devină permanente, iar minorităţile caută să scape de subjugare prin violenţă. în viziunea lui Lee, guvernanţa funcţiona cel mai eficient ca o unitate pragmatică de asociaţi apropiaţi, fără ataşamente ideologice, preţuind competenţa tehnică şi administrativă şi urmărind implacabil excelenţa. Pentru el, etalonul a fost simţul serviciului public:

> Politica cere de la o persoană acel plus, un angajament fată de oameni şi de idealuri. Nu îti faci doar munca.

» » »

> Aceasta este o vocaţie; la fel ca preoţia. Trebuie să ai sentimente pentru oameni, trebuie să vrei să schimbi societatea şi să faci vieţile mai bune.[162]

* »

Atunci, ce va aduce ziua de mâine? întrebarea-cheie pentru viitorul statului Singapore este dacă progresul economic şi tehnologic continuu va duce la o tranziţie democratică şi umanistă. Dacă performanţele ţării ar scădea – determinând alegătorii să se refugieze în identitatea etnică —, alegerile în sistemul singaporez ar putea risca să se transforme în certificări ale guvernării etnice cu un singur partid.

Pentru idealişti, testul unei structuri este relaţia acesteia cu criteriile imuabile; pentru oamenii de stat, este adaptabilitatea la circumstanţele istorice. Potrivit acestui ultimul standard, moştenirea lui Lee Kuan Yew avut succes până acum. Dar oamenii de stat trebuie judecaţi şi după evoluţia modelelor lor fondatoare. Spaţiul pentru schimbare populară va deveni mai devreme sau mai târziu o componentă esenţială a durabilităţii. Se poate realiza un echilibru mai bun între democraţia populară şi elitismul modificat? Aceasta va fi cea mai mare provocare a Singapore.

La fel ca la mijlocul anilor 1960, la fondarea statului Singapore, lumea se află astăzi din nou într-o perioadă de incertitudine ideologică cu privire la modul de a construi o societate de succes. Democraţia în asociere cu piaţa liberă, care s-a autoproclamat drept aranjamentul cel mai viabil în urma prăbuşirii Uniunii Sovietice, se confruntă simultan cu modele externe alternative şi cu o scădere a ſ

încrederii pe plan intern. Alte aranjamente societale se afirmă ca mai bune pentru a debloca creşterea economică şi a insufla armonia socială.

Transformarea statului Singapore sub conducerea lui Lee a ocolit astfel de lupte. El a evitat dogmele rigide pe care le-a denunţat drept ,,teorii fetişiste". în schimb, a conceput excepţionalismul singaporez, după cum îl numea el.[163]

Lee a improvizat continuu, nu a fost un teoretician al guvernării. A adoptat politici despre care credea că au şanse să funcţioneze şi le-a revizuit dacă a văzut că nu funcţionează. A experimentat constant, împrumutând idei de la alte ţări şi încercând să înveţe din greşelile

acestora. Cu toate acestea, s-a asigurat că nu a fost niciodată hipnotizat de exemplul altora; în schimb, Singapore a trebuit să se întrebe constant dacă îşi atinge obiectivele impuse de geografia sa unică şi permise de structura sa demografică specială. După cum spunea el însuşi, „Nu am fost niciodată prizonierul vreunei teorii. M-au ghidat raţiunea şi realitatea. Testul pe care l-am aplicat oricărei teorii sau ştiinţe a fost să mă întreb dacă ar funcţiona".[164] Poate că Kwa Geok Choo îl învăţase zicala lui Alexander Pope: „Lăsaţi proştii să se întreacă privind formele de guvernare; cel mai bun [sistem] este cel care se poate administra cel mai bine"[165].

Lee a fondat o naţiune şi a stabilit un model de stat.

Pornind de la categoriile descrise în Introducere, el a fost atât profet, cât şi om de stat. El a conceput naţiunea şi apoi s-a străduit să creeze stimulente ca statul său să se dezvolte prin performanţe excepţionale într-un viitor în evoluţie. Lee a reuşit să instituţionalizeze un proces creativ. Va fi adaptat potrivit noţiunilor în evoluţie privind demnitatea umană?

Filosoful spaniol Ortega y Gasset a afirmat că omul „nu are natură; ceea ce are el este [...] istorie"[166]. în absenţa unei istorii naţionale, Lee Kuan Yew a

inventat natura statului Singapore pornind de la viziunea sa asupra viitorului şi a scris istoria acestuia din mers. Procedând ₣
astfel, el şi-a demonstrat convingerea că testul suprem pentru un om de stat constă în aplicarea judecăţii pe măsură ce merge „pe un drum nemarcat către o destinaţie necunoscută”[167].

Lee ca persoană

„Sunt rezultatul împrejurărilor”, a declarat Lee într-un interviu, cu trei ani înainte de moartea sa.[168] în special, a detaliat el, faptul că a crescut într-o familie tradiţională chineză a fost explicaţia pentru personalitatea sa şi l-a făcut „un confucianist inconştient”[169]:

> Filosofia fundamentală spune că, pentru ca o societate să funcţioneze bine, trebuie să ai în vedere interesele masei oamenilor, că societatea are prioritate faţă de interesele individului. Aceasta este diferenţa principală faţă de principiul american, [care pune accent pe] drepturile primare ale individului.[170]

Pentru Lee, idealul confucianist era să fie un *jurtzi,* un domn, „loial tatălui şi mamei sale, credincios soţiei sale, [care] îşi creşte bine copiii [şi] îşi tratează prietenii corespunzător”, dar care este mai presus de toate un „bun cetăţean, loial împăratului său”.[171]

Lee a refuzat cu hotărâre să se angajeze în discuţii sociale. El credea că rostul său în această lume era să realizeze progrese pentru societatea sa şi, pe cât posibil, pentru întreaga lume. Nu dorea să piardă timpul care i-a fost alocat. În cele patru ocazii când a venit în vizită la casa noastră de vacanţă din Gonnecticut, şi-a adus întotdeauna soţia şi, în general, una dintre fiice. Cu acordul său prealabil, am invitat la masă lideri şi gânditori care se ocupau

de chestiuni ce îl preocupau pe Lee, precum şi câţiva prieteni comuni. Lee a folosit aceste ocazii pentru a se informa despre afacerile americane. De două ori, la cererea lui, l-am dus la evenimente politice locale: la o strângere de fonduri pentru un candidat la Congres şi la o şedinţă de la primărie. L-am prezentat, aşa cum mi-a cerut, pur şi simplu ca pe un prieten din Singapore.

Ori de cât ori l-am vizitat pe Lee, el a invitat lideri din ţările vecine, precum şi colaboratori importanţi la o serie de seminare. De obicei, luam cina şi purtam o discuţie numai cu el, a cărei durată depindea de subiectele care ne interesau cel mai mult pe oricare dintre noi în acel moment, dar nu a fost niciodată scurtă. întâlnirile au avut loc la 1 stana, o clădire guvernamentală impunătoare din centrul oraşului Singapore. în numeroasele mele călătorii la Singapore, Lee nu m-a invitat niciodată la el acasă; nici nu am întâlnit pe cineva care să fi fost invitat şi nici nu am auzit vreodată să fi invitat pe cineva – o atitudine asemănătoare cu cea a lui de Gaulle la Colombey, vizita lui Adenauer acolo fiind singura excepţie.

Prietenia noastră a ajuns să-i includă şi pe un alt secretar de stat, George Shultz, şi pe Helmut Schmidt, care a fost cancelar al Germaniei între 1974 şi 1982.— Neam întâlnit ca grup (uneori doar trei dintre noi, în funcţie de programul lui Shultz sau al lui Schmidt): mai întâi, în Iran în 1978, apoi, la Singapore în 1979, la Bonn în 1980 şi pe veranda casei lui Shultz din Palo Alto, la scurt timp după numirea sa ca secretar de stat în 1982.[172] Am mers toţi patru şi în pădurile de sequoia de la nord de San Francisco: Schmidt, care, întâmplător, împărtăşea dispreţul lui Lee pentru conversaţiile banale, ca invitat al lui Shultz şi Lee, la invitaţia mea. Deşi opiniile noastre cu privire la anumite politici nu au

fost întotdeauna congruente, aveam un pact: „Ne spunem întotdeauna unul altuia adevărul absolut”, după cum i-a declarat Schmidt unui jurnalist german?[73] Conversaţiile cu Lee au fost un vot personal de încredere; au semnalat relevanţa unui interlocutor în existenta lui concentrată şi austeră.

în mai 2008, Choo, soţia iubită a lui Lee, care îi era alături de 60 de ani, a fost doborâtă de un accident vascular cerebral, care a facut-o prizonieră în propriul corp, incapabilă să comunice. Acest calvar a durat mai bine de doi ani. în fiecare seară, când se afla la Singapore, Lee stătea lângă patul ei, citindu-i cu voce tare din cărţi şi, uneori, poezii, inclusiv sonetele lui Shakespeare despre care ştia că îi plăceau.[174] în ciuda absenţei oricărei dovezi, el avea încredere că ea înţelegea. „Ea rămâne trează pentru mine”, a declarat el într-un interviu.[175]

în lunile de după moartea ei în octombrie 2010, Lee a făcut pasul fără precedent de a iniţia mai multe conversaţii telefonice cu mine, în care mi-a vorbit despre durerea sa – şi în special despre golul lăsat în viaţa lui de moartea lui Choo. L-am întrebat dacă a discutat vreodată despre singurătatea lui cu copiii săi. „Nu”, a răspuns Lee, „în calitate de cap al familiei, este de datoria mea să-i susţin, nu să îmi găsesc un sprijin în ei.” După moartea lui Choo, efervescenţa lui Lee s-a diminuat. Inteligenţa lui a rămas aceeaşi, dar ambiţia sa a dispărut în esenţă. Şi- a îndeplinit îndatoririle până la sfârşit, după cum a crezut de cuviinţă, dar, fără inspiraţia lui supremă, bucuria dispăruse din viaţa lui.

Deşi Lam considerat pe Lee prieten timp de aproape jumătate de secol, el şi-a exprimat cu reţinere orice legături personale. S-a exprimat cel mai deschis sub forma unei dedicaţii nesolicitate, pe care a înscris-o în 2009 pe o fotografie cu el şi Choo: „Henry, prietenia şi sprijinul tău după întâmplarea

fericită a întâlnirii noastre de la Harvard, în noiembrie 1968, au avut o însemnătate enormă în viaţa mea. Harry”. în prietenie, ca şi în politică, Lee a lăsat semnificaţia să vorbească de la sine;
vorba multă nu ar fi făcut decât să-i diminueze amploarea.

La moartea lui Lee Kuan Yew, în martie 2015, la douăzeci şi cinci de ani după ce demisionase din funcţia de prim-ministru, demnitari din întreaga lume s-au adunat la Singapore pentru a-i aduce un ultim omagiu. Au participat mulţi şefi de guvern din Asia, inclusiv prim-miniştrii Japoniei, Indiei, Vietnamului şi Indoneziei, precum şi preşedintele Coreei de Sud. China a fost reprezentată de vicepreşedintele Li Yuanchao; Statele Unite de fostul preşedinte, Bill Clinton, fostul consilier pentru securitate naţională, Tom Donilon, şi de mine. Cu toţii discutaserăm frecvent cu Lee despre chestiuni importante din viaţa politică.

Aspectul cel mai emoţionant al funeraliilor a fost faptul că a demonstrat legătura care se sudase între oamenii din Singapore şi fondatorul naţiunii lor. în cele trei zile dinainte de înmormântare, sute de mii de oameni au sfidat ploile musonice pentru a sta la coadă ca să-i aducă un omagiu la catafalc. Canalele de televiziune au transmis mesaje care îi informau pe cei îndoliaţi cât timp vor trebui să aştepte pentru a-i aduce omagiu; niciodată mai puţin de trei ore. Dintr-un amalgam de rase, religii, etnii şi culturi, Lee Kuan Yew făurise o societate care îi transcendea propria viaţă.

Lee a dorit ca moştenirea lui să inspire, nu să inhibe, progresul. De aceea, a cerut să fie demolată casa lui de pe Oxley Road după moartea sa, pentru a evita ca aceasta să devină un altar în memoria lui.[176] Scopul său a fost ca Singapore să-şi creeze liderii şi instituţiile relevante pentru provocările viitoare şi să se concentreze asupra viitorului său, mai degrabă

decât pe venerarea trecutului. „Tot ce pot face”, a spus el într-un interviu, „este să mă asigur că, atunci când plec, instituţiile sunt bune, sănătoase, curate, eficiente şi că există un guvern care ştie ce trebuie să facă”.[1/7]

în ce priveşte propria moştenire, Lee a fost, ca întotdeauna, analitic şi ne sentimental. A lăsat loc de regrete, inclusiv privind unele dintre acţiunile sale ca lider naţional. „Nu spun că tot ce am făcut a fost corect”, a declarat el pentru *New York Times,* „dar tot ce am făcut a fost într-un scop onorabil. A trebuit să fac nişte lucruri urâte, să închid semeni fără proces.”[178] Citând un proverb chinezesc – un om nu poate fi judecat până când nu i-a fost închis sicriul – Lee a spus: „închideţi sicriul, apoi decideţi”[179].

Astăzi, numele lui Lee Kuan Yew se pierde în obscuritate în Occident. Cu toate acestea, istoria este mai lungă decât biografia contemporană, iar învăţămintele experienţei lui Lee sunt în continuare prioritare.

Ordinea mondială de astăzi este contestată simultan din două direcţii: destrămarea unor regiuni întregi în care patimile sectare au copleşit structurile tradiţionale şi antagonismul din ce în ce mai intens al marilor puteri, cu revendicări contradictorii de legitimitate. Prima ameninţă să provoace un haos din ce în ce mai mare; cea de-a doua, o vărsare de sânge catastrofală.

Perspectiva de lider a lui Lee este relevantă pentru ambele situaţii. Munca sa de o viată este o dovadă a posibilităţii de a genera progres şi ordine durabilă în împrejurări neprielnice. Acţiunile sale din Singapore şi de pe scena mondială deopotrivă sunt lecţii despre promovarea înţelegerii şi coexistenţei în contextul unor perspective şi medii diferite.

Gel mai important, spiritul lui Lee dovedeşte că cei mai buni factori determinant! ai destinului unei societăţi nu

sunt nici bogăţia materială, nici alte dovezi convenţionale de putere, ci mai degrabă calitatea oamenilor şi viziunea liderilor săi. După cum a spus Lee, „dacă eşti doar realist, devii pieton, plebeu, vei eşua. Prin urmare, trebuie să fii capabil să te înalţi deasupra realităţii şi să spui: «Şi acest lucru este posibil»„[180].

---

49 „La scurt timp după ce am preluat funcţia, am descoperit că doar puţine dintre problemele referitoare la guvernare cu care mă confruntam nu fuseseră deja întâmpinate şi rezolvate de alte guverne. Aşadar, mi-am făcut un obicei din a afla cine se mai confruntase cu problema cu care ne confruntam noi, cum o abordase şi în ce măsură avusese succes” (Lee Kuan Yew, *From Third World to First,* NewYork: HarperCollins, 2000, p. 687).

50 Obiectivul lor, potrivit sociologului singaporez Beng Huat Chua, era „să egaleze, dacă nu să şi întreacă, asceza şi atitudinea sacrificiului de sine ale stângii radicale”. (Vezi Beng Huat Chua, *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore,* Ithaca, NY: Corneli University Press, 2017, p. 3.)

51 Lee a scris mai târziu despre Goh, Rajaratnam şi alţi doi colaboratori de încredere: „Toţi erau mai în vârstă decât mine şi nu au fost niciodată împiedicaţi să-mi spună ce cred ei, mai ales când am greşit. M-au ajutat să rămân obiectiv şi echilibrat” (Lee, *From Third World to First,* p. 686).

52 Transparency Internaţional, organizaţie non-profit cu sediul în Berlin, clasează Singapore în 2020 pe locul al treilea în topul ţărilor cu cel mai redus nivel al corupţiei din lume (un loc pe care îl împarte cu Finlanda, Elveţia şi Suedia. Noua Zeelandă şi Danemarca sunt la egalitate pe primul loc). (Vezi „Indicele de percepţie a corupţiei” 2020, site-ul Transparency Internaţional, https: / / www. transparency. org/en/cpi /2020/ index/ sgp.)

53 Lee vorbea malaeză şi engleză din copilărie. S-a chinuit să înveţe mandarina din adolescenţă, a reluat-o pe la 20 de ani şi a luat meditaţii chiar şi după ce a trecut de 80 de ani. Pentru a-şi extinde baza politică, el a început să înveţe şi să ţină discursuri în Hokkien pe când avea peste treizeci de ani. (Vezi Perry,

Singapore, p. 192; Lee, My *Lifelong Challenge: Singapore's Bilingual Journey,* pp. 32— 41; şi Lee Kuan Yew, „Clean, Clear Prose", discurs adresat înalţilor funcţionari publici de la Centrul Regional de Limbi, 27 februarie 1979, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* p. 327.)

54 Compania Hewlett-Packard a fost deosebit de impresionată de „serviciile integrate" oferite de Consiliul de Dezvoltare Economică din Singapore pentru a sprijini relocarea companiilor. „Dacă le cereai un lucru, îl găseai pe biroul tău a doua zi", a raportat un director executiv (citat în Edgar H. Schein, *Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board,* Cambridge, MA: MIT Press, 1996, p. 20).

55 În 1973, Lee declarase despre destinderea relaţiilor dintre SUA şi Uniunea Sovietică: „Este de aşteptat ca naţiunile mijlocii şi mici, ale căror interese pot fi afectate, să fie preocupate de pericolele diplomaţiei directe dintre superputeri, pentru că diferendele dintre superputeri care sunt soluţionate peste capul lor s-ar putea să le coste" (Lee, „Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making", p. 8).

56 Al doilea a fost fiul său, slăbind oarecum aspectul simbolic al pensionării sale.

57 Exemplul din Sri Lanka a fost util pentru Lee. „Deci, dacă ar fi să credem ceea ce obişnuiau să spună liberalii americani sau liberalii britanici, atunci ar fi trebuit să prospere. Dar nu s-a întâmplat aşa. Un om-un vot a dus la dominaţia singalezilor majoritari asupra minorităţii tamilé..." (Lee, ,,How Much is a Good Minister Worth?", discurs în faţa Parlamentului, 1 noiembrie 1994, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* p. 338).

58 Vezi capitolul 1.

6 . MARGARET THATCHER: STRATEGIA CONVINGERII

Un lider foarte improbabil

Puţini lideri definesc epoca în care guvernează. Totuşi, din 1979 până în 1990, aceasta a fost realizarea deosebită a lui Margaret Thatcher. în calitate de prim-ministru al Marii Britanii, Thatcher s-a străduit să se elibereze din lanţurile care îi restricţionaseră pe predecesorii săi – în special, nostalgia pentru gloria imperială pierdută şi regretul permanent privind declinul naţional. Sub conducerea ei, Marea Britanie a devenit, pentru lumea întreagă, o naţiune din nou încrezătoare, iar pentru – America, un partener de preţ în ultima parte a Războiului Rece.

Cu toate acestea, când şi-a început primul mandat, succesul lui Thatcher nu era nici pe departe garantat; într-adevăr, nu se anticipa că va rămâne mult timp la putere. După ce a preluat cu forţa controlul Partidului Conservator din mâinile unei tagme exclusiv masculine, care a tolerat-o din constrângere, ea deţinea doar o cotă firavă de capital politic. Rezultatele sale anterioare în funcţii publice fuseseră lipsite de strălucire, nu avea mulţi adepţi în ţară, în general, iar experienţa ei privind relaţiile internaţionale era neglijabilă. Nu numai că era prima femeie prim-ministru al Marii Britanii, dar la acea

vreme era unul dintre puţinii lideri conservatori originari din clasa de mijloc. Era un outsider aproape din toate punctele de vedere.

Cea mai mare resursă a lui Thatcher, în aceste împrejurări nefavorabile, a fost maniera unică în care a abordat conducerea. Cheia succeselor sale a fost tăria sa de caracter. După cum a remarcat succint Ferdinand Mount, şef al departamentului pentru politici din guvernul britanic (1982-1983), când a descris reformele lui Thatcher: „Nu este remarcabilă originalitatea acestora, ci aplicarea lor. Curajul politic nu a rezidat în punerea lor în practică, ci în crearea condiţiilor care au făcut posibil acest lucru”[1].

Deşi nu am ocupat nici o funcţie publică în timpul mandatelor lui Thatcher, am avut norocul să observ modul său de a aborda lucrurile din perspectiva unei prietenii care a durat aproape patru decenii.

Thatcher şi sistemul britanic

Pentru a evalua ascensiunea lui Margaret Thatcher şi anii petrecuţi în funcţie — precum şi declinul său — este necesar să înţelegem mai întâi sistemul politic britanic. Americanii tind să vadă sistemul prezidenţial ca o succesiune de lideri individuali. Gel puţin până la recenta accentuare a diferenţelor partizane din America, electoratul concepea, în general, partidele politice ca întruchipări ale preferinţelor publice. Preşedinţii câştigau alegerile pentru că înţelegeau aceste preferinţe, pe care le adoptau şi le proiectau în viitor. Pe de altă parte, partidele politice britanice sunt riguros instituţionalizate; o victorie electorală asigură în primul rând puterea unui partid în parlament şi, în consecinţă, instalarea unui nou premier. După cum a declarat Thatcher într-un discurs din 1968 adresat aripii pentru educaţie din Partidul

Conservator: ,,Caracteristica esenţială a sistemului constituţional britanic nu este existenţa unei personalităţi alternative în figura liderului de partid, ci existenţa unei politici alternative şi a unui întreg guvern alternativ pregătit să preia mandatul”[2]. în plus, această politică este, în general, descrisă în manifestul partidului, care este un element important într-o campanie electorală din Marea Britanie.

Prin urmare, prim-ministrul se află în interiorul partidului politic căruia îi aparţine şi, în anumite privinţe, îi este subordonat acestuia. Spre deosebire de sistemul prezidenţial american, în care puterea de decizie legitimă se propagă de la vârf în jos, cabinetul britanic sporeşte importanţa miniştrilor, care reprezintă cele mai înalte eşaloane ale partidului; autoritatea se propagă în ambele direcţii între prim-ministru şi membrii cabinetului. Miniştrii — deşi toţi numiţi de premier — sunt deopotrivă gestionari ai birocraţiei, susţinători ai premierului (în fapt sau doar de formă) şi, uneori, ei înşişi lideri aspiranţi. în cabinet, opoziţia unei clici influente sau maşinaţiunile unei singure personalităţi magnetice pot limita capacitatea premierului de a urmări obiectivele politice dorite. în împrejurări extraordinare, demisia unui ministru din cabinet poate chiar să ameninţe controlul puterii exercitat de premier.

Deşi, oficial, monarhul îi conferă premierului autoritatea, în practică, aceasta se bazează în primul rând pe menţinerea disciplinei de partid – adică pe capacitatea liderului de a menţine o majoritate parlamentară, precum şi încrederea de care se bucură în rândul membrilor de partid. Deşi sistemul de separare a puterilor izolează executivul american de presiunea legislativă directă, în Marea Britanie ramurile executivă şi legislativă sunt în mare parte

contopite. Pe lângă faptul că sunt vulnerabili în timpul alegerilor generale, premierii britanici pot fi înlăturaţi fie printr-un vot de neîncredere în parlament, fie printr-o revoltă în sânul partidului. Prima situaţie apare rar; dacă un premier pierde votul de încredere, trebuie convocate alegeri generale, în care deputăţii trebuie să-şi apere propriile mandate. Dar rivalitatea privind conducerea partidului nu este atât de rară. Dacă se tem că liderul partidului lor devine din ce în ce mai puţin popular, expunându-i la riscul de a-şi pierde mandatele la următoarele alegeri generale, parlamentarii pot încerca să promoveze un nou lider.

Gând partidul şi premierul sunt în consens şi se bucură de o majoritate solidă, sistemul funcţionează fără probleme. Atunci când prim-miniştrii nu respectă regulile sau par slăbiţi în parlament sau în opinia publicului, ei trebuie să caute sprijin continuu în rândul membrilor cabinetului şi al membrilor de partid deopotrivă. în sistemul american, un lider slab poate supravieţui datorită mandatului fix de patru ani al executivului; în sistemul britanic, totuşi, păstrarea poziţiei executive necesită întreaga tărie, încredere, cunoaştere şi putere de convingere a liderului. Dacă premierul nu reuşeşte să-şi convingă colegii să-i susţină politicile, consecinţele pot fi catastrofale; de aceea, un premier trebuie să fie şi agil, astfel încât o politică respinsă să nu-i prefigureze sfârşitul carierei politice.

în noiembrie 1974, Margaret Thatcher a intrat în competiţie cu Edward Heath pentru conducerea Partidului Conservator. Heath pierduse alegerile generale din februarie 1974 şi, prin urmare, poziţia de prim- ministru. De regulă, în urma unei înfrângeri electorale, prim-ministrul demisionează şi din funcţia de lider de partid; dar Heath a stat ferm pe poziţii, rămânând lider de partid chiar şi după o a doua

înfrângere electorală consecutivă în octombrie 1974, pentru că se aştepta ca relaţiile pe care le cultivase de-a lungul unui deceniu la conducere să-i servească drept zid de apărare împotriva unei provocări serioase. Şi astfel, când Thatcher a făcut un pas înainte, se anticipa ca înfruntarea să fie o simplă formalitate, care avea să se încheie prin reafirmarea autorităţii lui Heath asupra partidului. Spre surprinderea multora, demersul ei a avut succes.

Heath era lipsit de farmec în ochii electoratului, iar dreapta conservatoare conştientizase oportunitatea de a reorienta partidul. După ce doi aspiranţi din rândul conservatorilor, Keith Joseph şi Edward du Cann, au preferat să nu candideze, primul dintre aceştia a susţinut – o pe Thatcher, prietena şi aliata sa pe plan intelectual. Astfel, ea a devenit opţiunea implicită a dreptei şi preferinţa reticentă a celor de centru. învingându-l pe Heath cu unsprezece voturi în primul tur de scrutin, ea l- a întrecut cu o marjă mare pe centristul Willie Whitelaw în al doilea tur, devenind prima femeie lider al unui partid european major.

După ce a câştigat conducerea partidului, Thatcher a fost întrebată de un jurnalist: ,,Ge calitate v-ar plăcea cel mai mult să afişeze Partidul Conservator sub conducerea dumneavoastră?" Ea a răspuns: „Victoria... calitatea de învingător". Ziaristul a insistat: „Ce fel de calitate filosofică?" „Câştigi doar dacă eşti în favoarea unor lucruri", a venit răspunsul spontan al lui Thatcher. „în favoarea unei societăţi libere, în care puterea este bine distribuită între cetăţeni şi nu concentrată în mâinile statului", a continuat ea. „Şi puterea susţinută de o distribuţie largă a proprietăţii private între cetăţeni şi supuşi şi nu în mâinile statului."[3] Acestea au fost convingerile fundamentale pe care ea avea să le transpună în politică în calitate de prim-ministru, din 1979 până în

1990, şi datorită cărora avea să devină celebră.

Provocările imediate: Marea Britanie în anii 1970

Când Thatcher a preluat funcţia în mai 1979, situaţia financiară a Marii Britanii era slabă. Ţara, aşa cum a notat ea în memoriile sale, „fusese secătuită de putere”[4]. Provocările cu care se confrunta, nu în ultimul rând în ce priveşte performanţele economice, erau reale, dar nu mai puţin real era handicapul psihologic: convingerea larg răspândită că epoca de glorie a ţării era de domeniul trecutului.

în 1945, după şase ani de război total, Marea Britanie era victorioasă, dar epuizată şi falimentară. Relaţiile sale externe postbelice au fost marcate de o serie de dezamăgiri. Solidaritatea faţă de Statele Unite din timpul războiului a lăsat loc unei oarecare nelinişti, provocate de constatarea că Washingtonul începea să surclaseze Marea Britanie ca putere mondială dominantă. La câteva săptămâni după victoria Aliaţilor, Marea Britanie a suferit umilinţa anulării programului generos de împrumuturi oferit de SUA, care a fost înlocuit cu un împrumut în condiţii standard, pe care nu şi-l putea permite.

Combinaţia dintre sporirea puterii SUA şi declinul statutului Marii Britanii a generat noi realităţi geopolitice. în discursul său emblematic din 1946 de la Fulton, în statul Missouri, Winston Churchill nu numai că a vorbit despre „Cortina de Fier” care se lasă peste Europa, dar a propus şi o „relaţie specială” între Marea Britanic şi Statele Unite. Churchill spera să consolideze un parteneriat care să asigure influenţa Marii Britanii în lume, dincolo de ceea ce îi putea permite puterea sa brută — *împrumutând* efectiv putere de la SUA printr-o relaţie consultativă strânsă. Deşi analiza comună anglo- americană a ameninţării sovietice a contribuit

la plasarea alianţei transatlantice pe baze noi, în această etapă postbelică era deja dureros de evident că nu era un parteneriat între egali.

în 1956, echilibrul de putere care se contura, deja dezamăgitor pentru Marea Britanie postbelică, a devenit deopotrivă clar şi jenant. în luna iulie a acelui an, preşedintele egiptean Gamal Abdel Nasser a naţionalizat Canalul Suez. Trei luni mai târziu, în timpul invaziei anglo-franceze a Egiptului pentru recucerirea canalul, Marea Britanie s-a confruntat cu influenta noii superputeri americane — şi a bătut în retragere. Preşedintele Eisenhower nu s-a arătat tolerant în privinţa eforturilor Marii Britanii de a-şi reînvia prerogativele imperiale şi cu atât mai puţin faţă de invadarea unei zone importante din punct de vedere strategic, fără consultare prealabilă. Presiunea financiară pe care a exercitat-o curând a pus capăt rapid demersului comun al Franţei şi Marii Britanii, dând o lovitură devastatoare aspiraţiilor globale ale ambelor naţiuni. Pedepsită, Marea Britanie şi- a retras forţele şi şi-a redus rolul internaţional. A fost o lecţie dură pentru mulţi dintre guvernanţii britanici, care au învăţat să nu-i mai supere niciodată pe americani.

Poverile decolonizării pe plan internaţional şi ale unei economii şubrede pe plan intern au slăbit şi mai mult poziţia Marii Britanii. în 1967, guvernul laburist al lui Harold Wilson a fost forţat să devalorizeze lira sterlină; un an mai târziu, dat fiind că ţara sa era afectată de crize financiare repetate, Wilson a anunţat retragerea tuturor forţelor britanice de la est de Suez. Odinioară un actor global, Marea Britanie fusese forţată să se limiteze la scena regională. Ultima strofa a poeziei „Omagiu unui guvern" (1969) de Philip Larkin surprinde bine starea de spirit sumbră din Marea Britanie:

> Anul viitor vom trăi într-o țară
> Care şi-a adus soldaţii acasă din lipsă de bani.
> Statuile vor sta în aceleaşi
> Piaţete adumbrite de copaci, arătând aproape la fel. Copiii noştri nu vor şti că este o altă ţară. Putem spera să le lăsăm acum doar bani?

Pe măsură ce influenţa globală a Marii Britanii s-a diminuat, atracţia continuă a paradigmei atlantiste s-a confruntat cu rivalitatea unei posibile relaţii mai strânse cu Europa continentală. În acei am, Marea Britanie a dat dovadă de confuzie cu privire la identitatea sa mai largă, care uneori părea vecină cu schizofrenia. înainte de dezastrul Suez, premierul Anthony Eden a respins participarea britanică la Tratatul de la Roma din 1957, precursorul Tratatului Uniunii Europene de astăzi, în anul următor însă, succesorul lui Eden, Harold Macmillan, deşi căuta să menţină o relaţie strânsă cu Statele Unite în privinţa apărării, a decis să plaseze Marea Britanie pe o traiectorie proeuropeană.[6] în 1963 şi, din nou, în 1967, Marea Britanie a încercat cu întârziere să se alăture Comunităţii Economice Europene (CEE), dar eforturile sale au fost respinse de preşedintele francez Charles de Gaulle. Afirmaţia din 1962 a fostului secretar de stat Dean Acheson, care a spus că Marea Britanie „pierduse un imperiu, dar nu îşi găsise încă un rol"[7], a devenit celebră — şi a rănit mândria britanică – pentru că reflecta adevărul.

Edward Heath, care a devenit prim-ministru în 1970, a încercat să facă din traiectoria proeuropeană iniţiată de Macmillan un principiu călăuzitor al politicii externe britanice. Aderarea Marii Britanii la CEE în 1973 s-a dovedit a fi reuşita lui Heath. Dar a fost şi o povară chinuitoare pentru relaţiile dintre Marea Britanie şi SUA.

Preşedintele Nixon fusese încântat de victoria la

urne a lui Heath, preferându-l lui Harold Wilson, lider al Partidului Laburist, pe care preşedintele îl asemuia cu Partidul Democrat din SUA. De fapt, Partidul Laburist sub conducerea lui Wilson, precum şi a succesorului său, James Callaghan, a onorat pe deplin ,,relaţia specială", mai ales în ce priveşte NATO şi relaţiile Est—Vest, şi totodată a crezut în strategia nucleară britanică independentă. Dar Michael Stewart, primul ministru de externe laburist cu care a discutat Nixon, îl înfruntase în Biroul Oval în legătură cu intervenţia americană în Vietnam, iar gustul amar a persistat.[8]

Nixon făcuse cunoştinţă cu Heath înainte de a deveni preşedinte şi se aştepta ca relaţia lor personală de prietenie să continue odată ce conservatorii au revenit la putere. în februarie 1973, Nixon încă vorbea cu căldură despre Heath, considerându-l „un prieten în Europa... singurul de nădejde pe care îl avem"[9]. Din păcate, aceste sentimente nu s-au dovedit reciproce. Ga urmare a vetourilor repetate ale lui de Gaulle privind apartenenţa Marii Britanii la Comunitatea Europeană, Heath a conchis că premierul britanic trebuia să fie un „bun european". Considerând că o relaţie specială cu SUA era un obstacol în calea acestui obiectiv, el s-a străduit să reducă legăturile care fuseseră cultivate de mai bine de o generaţie — cel puţin în manifestările lor publice. După ce Heath a pierdut alegerile din februarie 1974, guvernul laburist a început să restabilească parteneriatul. Astfel, rămânea de văzut dacă Partidul Conservator, în cazul în care ar fi revenit la putere, avea să reînvie distanţarea lui Heath din ultimii ani sau aveau să revină la rădăcinile istorice atlantiste.

Incertitudinile legate de politica externă britanică din această perioadă au fost agravate de criza internă din SUA — scandalul Watergate — care a dus

la demisia lui Nixon. Ulterior, Congresul a impus limite autorităţii executive, ceea ce, la rândul său, a complicat eforturile de a duce la îndeplinire strategia aliaţilor privind Războiul Rece, Conştientizând oportunitatea, sovieticii s-au angajat din nou în acţiuni riscante, în 1975, Moscova a intervenit militar în Angola prin intermediul cubanezilor. Totodată, sovieticii şi-au arătat muşchii în Yemenul de Sud şi în Afghanistan, fără a genera un răspuns eficient din partea Occidentului.

în 1976, Uniunea Sovietică a început să desfăşoare rachete nucleare SS-20 cu rază medie de acţiune în ţările din Tratatul de la Varşovia, creând cea mai mare ameninţare la adresa doctrinei defensive a NATO din ultima generaţie. Sistemul de arme echivalent al NATO — alcătuit din rachete cu rază medie de acţiune cu lansare de pe uscat — era încă în curs de dezvoltare. Statele membre europene se străduiau să obţină sprijinul public în favoarea eventualei puneri în practică a acestuia. Prin urmare, Europa îşi baza în mare măsură doctrina de apărare pe viabilitatea „umbrelei nucleare” americane. Cu alte cuvinte, strategii militari sovietici trebuiau să presupună că factorii de decizie americani vor reacţiona în cazul unui conflict militar convenţional în teatrul european, bazându-se pe arsenalul intercontinental cu rază lungă al SUA. Faptul că o escaladare de această natură ar fi generat, firesc, represalii nucleare din partea sovieticilor, nu numai asupra Europei, ci şi asupra teritoriului american, a pus o presiune mare asupra credibilităţii strategiei extinse de descurajare — după cum s-a discutat în capitolele despre Adenauer şi despre de Gaulle.

Mai mult, la sfârşitul anilor 1970, europenii deveniseră din ce în ce mai atraşi de mişcarea antinucleară, liderilor europeni fiindu-le tot mai greu să îşi bazeze politicile de securitate pe strategia

nucleară. Reacţia cea mai importantă a fost desfăşurarea unor rachete balistice americane cu rază medie de acţiune pe teritoriul european, o grozăvie pentru mişcarea de dezarmare nucleară,[10] Protestatarii se arătau în favoarea încheierii unei înţelegeri cu sovieticii şi, fără îndoială, a unui pas către neutralitate în conflictul dintre Est şi Vest ca urmare a acesteia.

însă în anii 1970, cea mai mare provocare pentru Marea Britanie era economia sa muribundă. Sufocată de productivitatea scăzută şi de impozitarea oneroasă, economia britanică rămăsese în urma rivalilor săi pe parcursul anilor 1970. Inflaţia ridicată din acea perioadă a dus la conflicte între patronat şi sindicate; întrucât câştigurile muncitorilor erau erodate de preţurile mai mari, aceştia au făcut presiuni în direcţia unor creşteri salariale, intensificând ciclul inflaţionist. Tensiunile acestei escaladări a conflictului dintre guvern şi Uniunea Naţională a Minerilor l-au determinat pe Heath să declare săptămâna de lucru de trei zile începând cu 1 ianuarie 1974. Emisiunile de televiziune se întrerupeau la 22.30; utilizarea electricităţii în scop comercial era limitată la trei zile pe săptămână pentru a economisi cărbunele cât timp minerii erau în grevă. La începutul lunii martie, a fost ales un nou guvern laburist. Prim- ministrul, Harold Wilson, a fost imediat de acord să majoreze salariile minerilor cu 35 la sută.[11]

însă criza economică era abia la început. în 1976, Marea Britanie a îndurat umilinţa de a fi nevoită să se
adreseze Fondului Monetar Internaţional (FMI) pentru un împrumut de urgenţă de 3,9 miliarde de dolari (aproape 18 miliarde de dolari în 2020). Preţurile de consum, care crescuseră într-un ritm stabil de 2,5% încă din 1967, s-au mărit cu 24,2% în 1975 – un record în istoria economică modernă a

Marii Britanii. În anul următor, economia Marii Britanii părea să se fi stabilizat, dar a fost doar un respiro de scurtă durată – creând o oportunitate istorică pentru noul lider al opoziţiei, Margaret Thatcher.

La sfârşitul anului 1978, inflaţia a revenit în forţă. în noiembrie, filiala din Marea Britanie a companiei Ford Motor le-a oferit greviştilor o creştere salarială de 17 la sută – în contradicţie cu plafonul de 5 la sută pentru creşteri salariale, pe care îl introdusese guvernul laburist (condus acum de James Callaghan). Astfel, strategia guvernului de a lupta împotriva inflaţiei prin controlarea salariilor şi a preţurilor a fost perturbată grav.

în luna ianuarie a anului următor, temperaturile medii s-au situat sub limita îngheţului în Marea Britanie, iarna aceea fiind una dintre cele mai reci din secolul XX. încurajaţi de creşterea de 17 la sută de la Ford, şoferii de camioane au început brusc o grevă neanunţată pe 3 ianuarie 1979. Nu numai că nu s-au prezentat la muncă, ci şi-au folosit vehiculele pentru a bloca drumuri, porturi şi rafinării de petrol. Temându-se de penurie, clienţii au golit rafturile magazinelor alimentare, premoniţia privind penuria îndeplinindu-se, astfel, de la sine.

Situaţia s-a înrăutăţit pe măsură ce grevele s-au extins în sectorul public: serviciile feroviare s-au oprit; autobuzele nu au mai ieşit pe traseu. Piaţa Leicester, aflată în centrul cartierului teatrelor din Londra, a fost transformată într-o groapă de gunoi improvizată. Apelurile de urgenţă au rămas fără răspuns şi, în mai multe localităţi, morţii au rămas neîngropaţi.[12]

Aceasta era rezultatul amar al unei generaţii de lideri britanici care îşi asumaseră ca sarcină principală gestionarea ordonată a declinului. Pentru a ieşi din această stare jalnică, naţiunea avea să

opteze curând către un alt tip de lider.

Ascensiunea din Grantham

în 1948, Margaret Roberts, proaspăt absolventă de la Oxford cu o diplomă în chimie, a candidat pentru un post de cercetare la Imperial Chemical Industries (ICI). A fost respinsă. în evaluarea internă a candidaturii sale se spunea: „Această femeie este căpoasă, îndârjită şi periculos de arogantă”[13]. Trei decenii mai târziu, bănuind tocmai aceste calităţi, poporul Marii Britanii a fost convins să o aleagă pe „această femeie” pentru a gestiona provocările cu care se confrunta naţiunea.

Născută în 1925 în oraşul comercial Grantham, Margaret Roberts a crescut într-o familie metodistă, strictă, care preţuia munca asiduă, integritatea şi învăţăturile biblice. Duminicile erau dedicate în întregime bisericii. Margaret şi sora ei mai mare, Muriel, participau la slujbe şi la şcoala de duminică dimineaţa, revenind adesea la biserică pentru o nouă rundă de cursuri şi rugăciuni după-amiaza şi seara devreme. Tatăl lor, Alfred Roberts, era predicator metodist laic. Casa familiei Roberts era modestă, constând din câteva camere deasupra băcăniei lui Alfred şi neavând apă caldă sau o baie interioară.

Cu puţin înainte de a împlini unsprezece ani, Margaret s-a înscris ca bursieră la Şcoala pentru fete din Kesteven şi Grantham, un gimnaziu select, unde a excelat la învăţătură. Multi ani mai târziu, când i s-a acordat un titlu nobiliar, ea a ales să se numească „Baroana Thatcher de Kesteven”, nu „de Grantham”, pentru a-i duce omagiu şcolii care o modelase. în aceşti ani de formare — în aprilie 1939, mai exact — familia Roberts a găzduit o fată evreică de şaptesprezece ani din Viena, pe nume Edith Miihlbauer, prietenă prin corespondenţă cu Muriel. La scurt timp după ocuparea Austriei de către

naziști, părinții lui Edith i-au scris lui Alfred Roberts pentru a-l întreba dacă putea aranja ca fiica lor să obțină o viză, iar aceasta a ajuns să locuiască cu familia Roberts pentru scurt timp, după care s-a mutat într-o gospodărie mai confortabilă din Grantham. Ulterior, părinții lui Edith au putut să fugă din Austria, stabilindu-se în cele din urmă în Brazilia. Aceasta şi alte amintiri timpurii — cum ar fi obiceiul săptămânal al mamei lui Margaret de a coace pâini pentru a le oferi discret familiilor nevoiaşe — au întărit relevanța durabilă în educația sa a poruncii biblice de a-ți „iubi aproapele ca pe tine însuți”[11].

După performanțele şcolare solide din liceu, Margaret Roberts a fost admisă la Universitatea Oxford, unde a devenit preşedinta Asociației Conservatoare a Universității Oxford. După o scurtă perioadă în care a fost cercetător în chimie, ea a trecut examenul de barou şi a devenit avocat. Cu toate acestea, chiar dacă viața a dus- o departe de casa părinților ei din Grantham, ea a purtat întotdeauna cu sine valorile inculcate de familia şi de ₍ credința sa: disciplină, cumpătare, compasiune şi sprijin practic.

în Marea Britanie, în 1950, terenul politic nu era deloc primitor pentru femei. Grație perseverenței, hotărârii şi unei doze sănătoase de farmec, doamna Thatcher (aşa cum s-a numit după căsătoria din 1951 cu Denis Thatcher, un om de afaceri care a sprijinit-o de-a lungul vieții) şi-a asigurat nominalizarea pentru un fotoliu de parlamentar conservator şi, în 1959, a fost aleasă în parlament, reprezentând o circumscripție din nordul Londrei.

în 1960, la vârsta de treizeci şi patru de ani, ea a ținut primul său discurs în fața Camerei Comunelor. Scopul discursului a fost dublu: în primul rând, să pledeze pentru legislația pe care o sprijinea şi, în al

doilea rând, să se prezinte colegilor şi ţării. Şi-a atins rapid al doilea obiectiv, omiţând orice introducere sau înfloriturі preliminare. „Acesta este primul meu discurs”, a spus ea, „dar ştiu că circumscripţia electorală din Finchley, pe care am onoarea să o reprezint, nu şi-ar dori altceva decât să trec direct la subiect şi să abordez chestiunea în fata Camerei.”[15]

Vorbind fără notiţe, ea a explicat ceea ce considera a fi o problemă constituţională gravă. La acea vreme, exista obiceiul ca aleşii locali să folosească manevre procedurale pentru a bloca participarea publicului la şedinţele consiliilor locale. Atunci, ca şi acum, consiliile locale răspundeau de supravegherea şcolilor, bibliotecilor, locuinţelor publice şi colectării deşeurilor – serviciile publice esenţiale ale vieţii de zi cu zi. Fără acces direct, a remarcat Thatcher, publicul trebuia să se bazeze doar pe presă pentru a se informa, dar şi participarea presei era interzisă. în opinia ei, accesul publicului era o chestiune ce ţinea de principii de bază:

> În Anglia şi în Ţara Galilor, autorităţile locale cheltuiesc 1 400 de milioane de lire sterline pe an, iar în Scoţia puţin peste 200 de milioane de lire sterline pe an. Aceste sume nu sunt nesemnificative, chiar şi pentru bugetele naţionale [...] scopul principal al accesului presei este acela de a sti cum sunt cheltuiti aceşti bani. în al doilea rând, citez din Raportul Comisiei Franks: „Mediatizarea reprezintă cel mai important şi mai eficient control împotriva oricărei acţiuni arbitrare”[16].

Proiectul de lege a fost adoptat şi este în continuare în vigoare. Ea avea să reia subiectul gestiunii fiscale de-a lungul carierei sale în serviciul public.

Astfel a început ascensiunea lui Thatcher în parlament; competenţa şi devotamentul său au lăsat

o amprentă clară la fiecare treaptă. Totodată, ea şi-a clădit o poziţie la dreapta spectrului politic, care era adesea în contradicţie cu linia moderată a conducerii conservatoare. Deşi abia mai târziu avea să se descrie drept „politician de convingere”, maniera ei neobişnuit de directă era evidentă. După cum a spus cu privire la relaţia dintre alegători şi politicieni în 1968:

> Dacă îl suspectează pe politician că face promisiuni doar pentru a-i obţine votul, alegătorul îl dispreţuieşte; dar dacă promisiunile nu sunt clare, e posibil ca alegătorul să- 1 respingă. *Cred că partidele şi alegerile sunt mai mult decât liste rivale de promisiuni diverse – într-adevăr, dacă acestea nu ar exista, democraţia nu prea ar merita păstrată* [subliniere în original].[17]

în 1970, odată cu revenirea Partidului Conservator la putere sub conducerea lui Heath, Thatcher a devenit pentru prima dată membru al cabinetului, în calitate de ministru pentru educaţie şi stiintă. A atras imediat controverse, în parte din pricina intensităţii ritmului său. în încercarea de a redirectiona fonduri către investiţii mai

promiţătoare în domeniul educaţiei, ea a redus bugetele umflate – inclusiv în cazul de notorietate al programului prin care copiii din şcoala primară primeau lapte gratuit, ceea ce i-a atras porecla „Hoaţa de lapte”. Totodată, a zădărnicit tentativa laburiştilor de a impune închiderea şcolilor gimnaziale şi a contribuit la adoptarea legislaţiei privind piaţa liberă pentru a face cercetarea ştiinţifică mai competitivă.

Cu toate acestea, dorinţa lui Heath de a face apel la consensul etatist a dezamăgit-o pe Thatcher. Convinsă că situaţia economică nu era sustenabilă, ea a apelat la prietenii de la Institutul de Afaceri

Economice, un grup de reflecţie privind piaţa liberă, care i-au prezentat contribuţiile lui Frédéric Bastiat, F.A. Hayek şi Milton Friedman. O astfel de autoeducatie în domeniul economiei era o performanţă intelectuală impresionantă pentru orice persoană — cu atât mai mult pentru un politician consacrat, de vârstă mijlocie. Pe de altă parte, şi în privinţa politicii externe, instinctele lui Thatcher erau contrare strategiei lui Heath de prioritizare a Europei în defavoarea unei relaţii strânse cu Statele Unite.— Conştientizând diferentele fundamentale dintre ei, ea a aşteptat până când Heath a pierdut alegerile generale din octombrie 1974, apoi a candidat împotriva lui la şefia partidului.

Decizia lui Thatcher de a candida, dat fiind că se anticipa că va pierde aproape sigur, a fost o demonstraţie notabilă de curaj şi de convingere. Conservatorii, dominaţi multă vreme de bărbaţi patricieni, s-au surprins nu numai pe ei înşişi, ci au surprind şi o mare parte a lumii occidentale, alegând-o lider în februarie 1975. Partidul lui Winston Churchill, Anthony Eden şi Harold Macmillan era acum condus de fiica unui băcan.

în ciuda valorii de noutate a alegerii lui Thatcher, cei mai mulţi se aşteptau ca mandatul ei să se dovedească scurt. în calitate de consilier pe probleme de securitate naţională al preşedintelui Gerald Ford, nu am fost deloc imun la această părere larg răspândită. în mai 1975, am evidenţiat realizările ginerelui lui Winston Churchill, Christopher Soames, despre care credeam că va deveni „un mare lider conservator” în viitor. Pronosticul meu referitor la liderul actual nu a fost pozitiv: „Nu cred că Margaret Thatcher se va menţine”[18].

Cu toate că nu am fost deloc perspicace când i-am evaluat perspectivele, felul în care i-am judecat

caracterul s-a dovedit mai durabil. Am cunoscut-o pentru prima dată pe Thatcher în 1973, pe când era ministru al

educaţiei.[A] întâlnirea a avut loc la îndemnul viitoarei mele soţii, Nancy Maginnes, care se consultase cu Thatcher cu privire la un studiu educaţional pe care îl realiza pentru guvernatorul statului New York, Nelson Rockefeller. Impresionată, Nancy mi-a sugerat să încerc să am o întrevedere cu ea.

Solicitarea mea a întâmpinat o rezistenţă considerabilă din partea lui Heath, aflat atunci la apogeul efortului său de a îndepărta Marea Britanie de Statele Unite. Cu toate acestea, am reuşit să organizez o întrevedere prin intermediul unui prieten. Aveam să o revăd pe Thatcher la sfârşitul anului 1973 şi în februarie 1975, la câteva zile după ce ea l-a înfrânt pe Heath şi şi-a asumat conducerea partidului.

De la prima întâlnire, vitalitatea şi implicarea lui Thatcher mi-au fixat ferm în minte noţiunea ei de leadership. Aproape toţi ceilalţi politicieni din epoca respectivă considerau că, pentru a câştiga alegerile, era necesar să aibă o poziţie de centru. Thatcher era de altă părere. Această abordare, a afirmat ea, echivala cu o subversiune a democraţiei. Căutarea poziţiei de centru era reţeta pentru vacuitate; dimpotrivă, era necesară o confruntare între argumente diferite, creând alegeri reale pentru votanţi.

Un alt eveniment care a contribuit la modelarea relaţiei noastre pe cale să se contureze a fost vizita lui Thatcher la Washington în septembrie 1977. Atitudinea preşedintelui Jimmy Carter faţă de conservatorii cu „c” mare sau mic a amintit de cea a lui Nixon fată de Partidul Laburist. în consecinţă, modul în care Carter a tratat-o pe şefa Partidului Conservator a fost corect, dar distant.

Consilierul pe probleme de securitate naţională,

Zbigniew Brzezinski, l-a sfătuit pe Carter să ,,invoce un program încărcat” şi să refuze întrevederea cu Thatcher; Carter l-a ascultat.[19] Drept urmare, ea a primit mai puţină atenţie decât se aşteptase, având în vedere propriile-i sentimente calde fată de Statele Unite.

Nancy şi cu mine am invitat-o pe Thatcher într-o seară la o cină cu personalităţi importante de la Washington din ambele partide, o ocazie informală care a dat tonul viitoarelor noastre întâlniri. După ce a devenit prim- ministru, Thatcher m-a invitat, în general, la discuţii private (la acea vreme nu mai deţineam funcţii oficiale) pentru a face schimb de opinii pe teme internaţionale — sau pur şi simplu pentru a verifica opiniile dominante din Ministerul de Externe britanic. Dacă erau prezente şi alte persoane, de obicei era vorba de un consilier apropiat; membrii cabinetului erau rareori invitaţi la întrevederile noastre. începând din 1984, o figură-cheie la acele întâlniri a fost consilierul pe probleme de politică externă al lui Thatcher, Gharles Powell, unul dintre funcţionarii publici cărora li se datora eminenţa Marii Britanii.[20] Foarte inteligent, modest şi de un patriotism discret, Powell fusese transferat de la Ministerul de Externe, după o carieră diplomatică distinsă, care îl purtase la Helsinki, Washington, Bonn şi Bruxelles. El i-a devenit prieten statornic lui Thatcher, susţinând-o în perioada dificilă în care a fost nevoită să se retragă.

La scurt timp după ce Thatcher a devenit lider al Partidului Conservator, ea mi-a prezentat viziunea sa cu prilejul unui mic dejun tradiţional englezesc la Claridge’s. Coerentă şi atentă, ea a subliniat clar că singura sa ambiţie era să transforme ţara. îşi propunea să facă acest lucru nu urmărind o cale de mijloc vagă, ci elaborând un program care să-i facă pe cei moderaţi să vadă lucrurile aşa cum le vedea

ea. Retorica şi politicile sale aveau să creeze un contrast real cu gândirea convenţională care, în opinia ei, condamnase Marea Britanie la stagnare. Apoi, după câştigarea următoarelor alegeri, avea să întreprindă reforme fundamentale, pentru a depăşi gândirea convenţională, doctrina complezenţei şi pasivitatea dominantă în raport cu ravagiile inflaţiei, puterea sindicatelor sau ineficienţa întreprinderilor de stat.

Pentru Thatcher, nu existau aspecte mai presus de orice critică şi cu atât mai puţin obstacole de netrecut. Fiecare politică trebuia analizată. Nu era suficient, a susţinut ea, ca membrii Partidului Conservator să atenueze efectele socialismului; era necesar să inverseze politicile de stat înainte ca economia Marii Britanii să se prăbuşească într- o manieră catastrofală. Pe tărâmul afacerilor externe, a fost dezarmant de sinceră cu privire la lipsa ei de experienţă, mărturisind că încă nu şi-a formulat idei detaliate. Dar a subliniat că ea crede cu pasiune în ,,relaţia specială” cu Statele Unite.

Exprimându-şi punctele de vedere cât mai clar şi mai convingător posibil, ea şi-a propus să schimbe centrul de greutate politic în direcţia ei. Şi avea încredere că poporul britanic va recunoaşte diferenţa dintre principiile solide şi mofturile trecătoare. După cum a declarat într-un interviu din 1983: „Nu ar fi existat mari profeţi, mari filosofi în viaţă, nici lucruri măreţe de urmat, dacă cei care îşi faceau cunoscute părerile ar fi ieşit şi ar fi spus «Fraţilor, urmaţi-mă, cred în consens»„[21].

întâlnirile noastre au continuat mult timp după ce Thatcher nu a mai fost la putere şi pe tot parcursul vieţii sale. Descriu relaţia noastră în acest fel pentru a sublinia un lucru: spre deosebire de preşedintele Statelor Unite, premierul britanic nu are capacitatea de a trece peste voinţa cabinetului şi de a se menţine

în continuare la

putere. Thatcher era conştientă de aceste limite. Pentru a o ajuta să compenseze, ea avea să apeleze discret la prieteni din Marea Britanie şi din întreaga lume pentru a discuta despre viziunea şi opţiunile sale.

Un cadru pentru leadership Cu timpul, opiniile lui Thatcher în materie de politică externă aveau să devină mai clare, în mare măsură datorită extraordinarei sale sârguinţe privind studiul — inclusiv citirea şi adnotarea rapoartelor de informare până târziu în noapte – şi practicii sale de a convoca colocvii de weekend cu privire la tendinţele pe termen lung, la care participau profesori universitari şi alţi intelectuali. Unele dintre convingerile sale strategice, cum ar fi suveranitatea inviolabilă a statului-naţiune, au fost evidente de la primele noastre întâlniri. Susţinătoare implacabilă a autodeterminării, Thatcher credea în dreptul cetăţenilor de a-şi alege propria formă de guvernare şi în responsabilitatea statelor de a exercita suveranitatea în nume propriu.

Pentru Thatcher, suveranitatea britanică era indisolubil legată de istoria unică a ţării, de integritatea geografică şi de independenţa protejată cu dârzenie. Deşi rareori vorbea în termeni abstracţi, în practică ea era de acord cu noţiunea mai largă, subliniată în Pacea din Westfalia din 1648, că suveranitatea naţiunilor individuale era esenţială pentru stabilitatea dintre ele. Ea credea în dreptul fiecărei ţări de a-şi susţine propria guvernare bazată pe lege şi de a acţiona în conformitate cu interesele sale, fără interferenţe nelegitime. „Deşi cred cu fermitate în dreptul internaţional”, a remarcat ea în memoriile sale, ,,nu mi-a plăcut să fac apel la ONU fără rost, deoarece acest lucru sugera că statele suverane nu aveau autoritatea morală de a acţiona în nume propriu.”[22]

Logica acestor convingeri a determinat-o pe Thatcher să creadă fără ocolişuri în apărarea

naţională puternică. Pentru ea, strategia de descurajare credibilă era singura garanţie reală a păcii şi a păstrării suveranităţii în sens westfalian. în practică, acest lucru presupunea necesitarea restabilirii capacităţilor militare occidentale înainte de a putea fi purtate negocieri productive cu Uniunea Sovietică.

Totodată, Thatcher a fost motivată de o convingere anticomunistă fermă — alimentată, parţial, de credinţa sa că expansionismul sovietic reprezenta o ameninţare existenţială pentru Occident. Nu a ezitat să-şi exprime convingerea că supunerea individului de către comunism este intrinsec imorală. Promovând activ democraţia liberală de-a lungul carierei sale ca inerent superioară moral, ea s-a afirmat ca apărătoare a libertăţii.

Idealismul lui Thatcher a cunoscut limite importante — în special existenţa unei Uniuni Sovietice înarmate nuclear. Marea Britanie avea acum mult mai puţine capacităţi de a acţiona unilateral în lume decât înainte de al Doilea Război Mondial; suveranitatea naţională putea fi apărată doar printr-un parteneriat strâns cu America. Noţiunea lui Ghurchill despre o relaţie specială cu Statele Unite includea un element substanţial de realism: Marea ₍

Britanie îşi putea spori influenţa prin orientarea politicilor sale mai aproape de cele ale Statelor Unite. O astfel de relaţie nu specifica o structură formală, dar includea modele de conduită. SUA şi Marea Britanie au dezvoltat o cooperare strânsă în domeniul informaţiilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi au continuat-o în timpul Războiului Rece, când au invitat Australia, Canada şi Noua Zeelandă, constituind alianţa în materie de informaţii Five Eyes. în privat, atât liderii SUA, cât şi cei ai Marii Britanii se angajau în consultări intense înainte de a lua decizii importante; în public, ei omagiau

prietenia istorică. Diplomaţii britanici au devenit excepţional de pricepuţi în a se insera în procesul decizional din SUA – chiar facându-i pe decidenţii americani să se simtă vinovati dacă nu ţineau cont de preceptele britanice.

Nici un prim-ministru britanic nu a făcut dovada unui ataşament mai profund faţă de această orientare transatlantică decât Margaret Thatcher. Ca lider al opoziţiei, ea îşi stabilise misiunea de a reconstrui relaţia cu Statele Unite după dezamăgirile din anii în care Heath fusese la conducere. Ea considera că leadershipul SUA era indispensabil pentru bunăstarea Marii Britanii şi a lumii deopotrivă. După cum mi-a spus la un moment dat, „Orice a slăbit Statele Unite a slăbit lumea liberă”[23]. Dincolo de această judecată practică, ea era o admiratoare autentică a Statelor Unite. Credea că SUA şi Marea Britanie, care moşteniseră multe valori comune şi aveau o istorie comună, trebuie să se angajeze într-un proiect comun de revigorare a Alianţei Occidentale. Sub conducerea ei, Marea Britanie s-a transformat din beneficiar în partener în acea iniţiativă comună.

Deşi guvernarea lui Thatcher s-a bazat pe principii, ea nu a permis niciodată ca deciziile să-i fie copleşite de abstracţii. Puterea ei rezida în voinţa sa neîmblânzită, care avea succes datorită unei ample rezerve de farmec. O parte din geniul ei ca lider consta în capacitatea de a se adapta dictatelor realităţii, fără a renunţa la viziunea ei mai largă. Hotărâtă să schimbe lucrurile, ea a acceptat rezultate care, în sine, erau doar etape ale unui proces mai lung. După cum a remarcat Charles Powell, „La fel ca un ofiţer de marină cu simţ pragmatic, ea ştia când să creeze o diversiune şi să se retragă pentru a evita înfrângerile tactice, dar şi-a menţinut întotdeauna obiectivul final şi a luptat

pentru a-l atinge”[24]. în opinia ei, acţiunea imperfectă era întotdeauna de preferat inacţiunii.

Promotoare a reformelor economice

în alte ţări, Thatcher este recunoscută ca o prezenţă dominantă pe scena internaţională, dar britanicii au ales- o în primul rând pentru reforme pe plan intern. Victoria ei nu a fost prestabilită: în toamna lui 1978, evenimentele dramatice care aveau să ducă la declinul guvernului laburist nu erau previzibile. Cu toate acestea, pentru că studiase singură principiile economice, Thatcher era pregătită din punct de vedere intelectual să exploateze oportunităţile politice atunci când apăreau. Ea a înţeles cauza problemelor Marii Britanii şi avea să propună soluţii convingătoare, care s-au bucurat de sprijin la alegerile generale din mai 1979.

Judecat în conformitate cu standardele exigente ale teoriei lui Hayek, poate că programul economic al lui Thatcher a fost lent şi incomplet. Totuşi, privită în contextul politicii electorale, abordarea ei a fost decisivă, neobişnuit de deschisă la experimente şi, în cele din urmă, istorică. Hotărât să contracareze inflaţia, noul guvern al lui Thatcher a ridicat ratele dobânzilor la nivelul de 17%, care provoacă recesiune — până în prezent, un maxim istoric.

Şi recesiunea a venit. în 1980, produsul intern brut s-a contractat cu doi la sută. Sute de mii de muncitori fără locuri de muncă au primit indemnizaţii de şomaj. Cu toate acestea, pe măsură ce publicul şi membrii Partidului Conservator – şi chiar aî cabinetului său – au devenit din ce în ce mai sceptici faţă de reformele sale, Thatcher şi-a menţinut hotărârea de fier. Iniţial, ea nu a fost la fel de consecventă în privat ca în apariţiile publice, dar, treptat, hotărârea ei politică a început să câştige teren. A susţinut propunerile de reformă ale

ministrului de finanţe, Geoffrey Howe, frustrându-i pe politicienii adepţi ai consensului, precum ministrul muncii, Jim Prior. în ciuda presiunii publice intense de a schimba direcţia, ea a declarat la conferinţa anuală a Partidului Conservator din octombrie 1980: „Doamna nu se răzgândeşte”. Evocând gândirea lui Hayek despre acest subiect – dar infuzând-o cu o viziune mai clară, în egală măsură morală şi patriotică –, Thatcher a considerat inflaţia o ameninţare la adresa interesului naţional: „Inflaţia distruge naţiunile şi societăţile la fel de sigur ca armatele invadatoare”, le-a spus ea conservatorilor. „Inflaţia este părintele şomajului. Este tâlharul nevăzut al celor care au economisit/*[25]

Thatcher nu şi-a inversat politica monetară nici când rezultatele preliminare au fost nepopulare. Perseverenţa ei a fost remarcabilă cu atât mai cu cât, spre deosebire de Statele Unite, unde ratele dobânzilor sunt stabilite de o bancă centrală independentă, în Marea Britanic responsabilitatea finală de a stabili ratele dobânzilor îi revenea Trezoreriei (până în 1997), deci decizia îi aparţinea direct prim-ministrului.—

Până în 1982, economia britanică începuse să înregistreze creşteri. Dar şomajul a continuat să se accentueze şi în 1984, anul în care Thatcher s-a confruntat cu o altă criză internă care i-a pus la încercare toate abilităţile politice, puterea de anticipare şi sângele – rece de care dispunea.

în martie 1984, Arthur Scargill, liderul Uniunii Naţionale a Minerilor (NUM), a declarat o grevă împotriva Naţional Coal Board (Consiliul Naţional al Cărbunelui), corporaţia statutară însărcinată cu gestionarea minelor deţinute de stat din Marea Britanie. Cât Thatcher a fost prim-ministru, Consiliul închisese minele cele mai puţin productive. Deşi Scargill nu a solicitat niciodată un vot de susţinere

din partea membrilor de sindicat, greva a continuat timp de un an. în acest răstimp, peste o mie de ofiţeri de poliţie au fost răniţi în timpul confruntărilor violente cu „pichetele zburătoare” ale minerilor grevişti, proteste mobile, menite să-i împiedice pe minerii care nu participau la grevă să meargă la muncă.

Deşi simpatia pentru mineri era larg răspândită în rândul publicului, la fel era şi dezaprobarea faţă de violenţa greviştilor şi de faptul că Scargill nu solicitase un vot înainte de a începe greva. Hotărâtă să nu cadă în capcană aşa cum păţise Heath cu un deceniu mai înainte, Thatcher a iniţiat o politică de stocare a cărbunelui, care i-a permis să-şi menţină deciziile. Drept urmare, reţeaua de electricitate a Marii Britanii nu s-a confruntat cu întreruperile de curent suferite în timpul grevelor precedente ale minerilor. Odată cu trecerea lunilor, minerii au început încet-încet să se întoarcă la muncă.

La un moment dat în timpul grevei, am luat micul dejun cu fostul prim-ministru Harold Macmillan, un conservator tradiţional şi descendent al unei familii care deţinea o editură. Macmillan mi-a spus că a aprobat curajul lui Thatcher în timpul grevei minerilor, adăugând că nu avea o altă opţiune. Cu toate acestea, „nu aş fi fost niciodată în stare să fac acest lucru”, a recunoscut el, explicând că, pe când era tânăr ofiţer în Primul Război Mondial, el i-a trimis pe „părinţii şi bunicii [minerilor] la atac” în tranşeele din Franţa.[26] Nu l-ar fi lăsat inima să poarte bătălia rezistenţei umane pe care o ducea acum Thatcher.

A.

În martie 1985, după 26 de milioane de zile de muncă pierdute, greva s-a încheiat. în *Manualul omului de stat* de Samuel Taylor Coleridge, o „predică laică” pentru cei care fac din politică vocaţia lor, poetul romantic observă că „Nu este o slăbiciune neobişnuită în rândul celor care au

onoarea să-i cunoască pe oamenii de seamă să atribuie evenimentele naţionale unor anumite persoane... mai degrabă decât adevăratei cauze proxime, starea de spirit predominantă a opiniei publice”[27]. Totuşi, de cele mai multe ori, Thatcher a fost dispusă să provoace opinia publică pentru a modela evenimentele şi, în cele din urmă, a-şi atrage publicul de partea ei.

Reformele lui Thatcher au schimbat Marea Britanie irevocabil. în timpul mandatului său de premier, conservatorii au pus capăt controalelor privind schimburile valutare, au eliminat comisioanele fixe de tranzacţionare şi au deschis bursa de valori din Marea Britanie pentru dealerii străini în aşa-numitul „Big Bang” — care, până la sfârşitul anilor 1980, a transformat Marea Britanie într-un centru financiar internaţional. Politicile conservatoare au restrâns şi cheltuielile publice, deşi nu au reuşit să le reducă de-a dreptul. Impozitele pe venit şi pe investiţii au scăzut, iar impozitul pe consum a crescut. British Telecom, British Airways, British Steel şi British Gas au fost toate privatizate. Numărul britanicilor deţinători de acţiuni a sporit de aproape patru ori.[28]

Thatcher a dat dovadă de aceeaşi hotărâre când a aplicat logica privatizării în cazul locuinţelor publice. Ea a iniţiat un program ce viza „dreptul de cumpărare”, prin care peste un milion de chiriaşi care ocupau locuinţe publice au devenit proprietari de case în condiţii favorabile. Transpunând sloganurile sale despre ,,democraţia proprietăţii” în politici operaţionale, ea a ajutat oamenii din clasa muncitoare să acumuleze avuţie. Mulţi dintre noii proprietari au votat cu Partidul Conservator, dovedind maxima sa potrivit căreia o politică bună poate clădi noi circumscripţii politice. Când criticii au acuzat-o că predică valori victoriene, Thatcher a

întors acuzaţia împotriva lor:

> Winston [Churchill] a spus-o cel mai bine. Vreţi o scară, pe care, oricine, indiferent de unde vine, să poată urca, dar [şi] o plasă de siguranţă fundamentală, sub care nimeni nu poate cădea. Acesta este caracterul britanic...
>
> Compasiunea nu depinde de faptul că te ridici şi ţii un discurs în piaţă despre ce ar trebui să facă guvernele. Depinde de modul în care eşti pregătit să-ţi duci propria viaţă şi de cât de mult eşti pregătit să le oferi altora din ceea ce ai.[*29]

Thatcher şi-a respectat principiile declarate. Susţinătoare a pieţelor libere, era mândră şi de faptul că guvernul ei îmbunătăţise calitatea serviciilor sociale. Acest lucru a fost deosebit de clar în felul în care a abordat Serviciul Naţional de Sănătate (NHS), bijuteria coroanei din pachetul de reforme postbelice laburiste iniţiate de prim-ministrul Clement Attlee. în ciuda puternicei sale preferinţe pentru soluţii bazate pe piaţă, Thatcher nu s-a gândit niciodată serios la privatizarea NHS. în schimb, pe măsură ce a redus cheltuielile în altă parte, *a crescut* finanţarea pentru NHS. Nu a ezitat să sublinieze că acest lucru a fost facilitat de bogăţia creată prin deblocarea iniţiativelor private:

> Serviciul Naţional de Sănătate este în siguranţă cu noi... această performanţă în ce priveşte serviciile sociale nu ar fi putut fi realizată fără o industrie eficientă şi competitivă, care să creeze bogăţia de care avem nevoie. Eficienţa nu este inamicul compasiunii, ci aliatul acesteia.[30]

Thatcher preluase mandatul după ani de declin naţional vizibil. Inflaţia se cifra la 18% în 1980, dar până în 1990, când ea a renunţat la funcţia de premier, rata inflaţiei fusese redusă la 8%. Din 1993

până în 2020, aceasta a rămas în mare parte aproape de 2%. Totodată, şomajul a fost redus de la nivelul maxim de aproape 12% în 1984 la *7%* până în 1990, în timp ce, în aceeaşi perioadă, veniturile crescuseră cu peste două ori, de la 7 805 dolari pe cap de locuitor la 19 095 de dolari (cifrele sunt în dolari, la nivelul anului 2020). în 1983, aproape 100 000 de muncitori au părăsit Marea Britanie, dar în 1990 soseau anual mai mult de 200 000.[31] Numărul zilelor de muncă pierdute din cauza conflictelor de muncă a scăzut de la 29,5 milioane în 1979 la 1,9 milioane în 1990.[32] Nu numai că Marea Britanie funcţiona din nou, dar schimbarea economică pusă în practică de Thatcher şi de consilierii săi capabili a restabilit poziţia Marii Britanii în lume.

Succesul reformelor economice i-a oferit lui Thatcher nişte atuuri politice puternice, generând mai multe resurse şi flexibilitate pentru a atinge obiectivele de politică externă şi a creşte cheltuielile pentru apărare. Pe măsură ce economia s-a îmbunătăţit, ea a condus Partidul Conservator spre trei victorii electorale consecutive. Pe de altă parte, Thatcher nu a reuşit niciodată să obţină un consens larg în favoarea reformelor sale economice, chiar şi după ce acestea au început să dea rezultate. A fost admirată de mulţi, iubită de unii, dar dezaprobată de o mare parte a clasei muncitoare şi a intelectualilor de stânga pentru suferinţele din perioada de reformă. în 1988, percepţia că Thatcher era o persoană fără inimă a fost reînviată de faptul că ea a susţinut „taxa comunitară” (o taxă unică impusă pentru finanţarea administraţiei locale), care a stârnit proteste ample şi a contribuit la declinul său politic.

în schimb, Thatcher a avut un impact durabil asupra opiniilor economice ale alegătorilor din clasa mijlocie şi ale elitelor politice. în 1997, când a fost ales guvernul

,,laburist nou” al lui Tony Blair – la şapte ani după ce Thatcher părăsise funcţia —, i-am scris o scrisoare prin care o felicitam că a pus bazele acestei importante distanţări de stânga:

> Nu m-am gândit niciodată că o să vă felicit pentru victoria Partidului Laburist în alegerile din Marea Britanie, dar nu-mi pot imagina nimic care să confirme revoluţia dumneavoastră mai mult decât programul lui Blair. Mi se pare mult mai spre dreapta decât cel al guvernului conservator care 1 – a precedat pe al dumneavoastră.[33]

Deşi Thatcher suferea în continuare din cauza împrejurărilor în care a fost forţată să plece din funcţie, cu această ocazie a reuşit să se bucure. „Cred că analiza dumneavoastră este cea corectă”, a răspuns ea, „dar eligibilitatea adversarului politic şi apoi alegerea acestuia nu au fost tocmai strategia pe care am avut-o în vedere!”[34]

La două săptămâni după ce Blair a preluat mandatul — şi spre consternarea susţinătorilor săi de stânga —, el a invitat-o pe Thatcher la un ceai la reşedinţa din Downing Street.[35] Aparent, scopul întâlnirii a fost să-i ceară sfatul cu privire la un viitor summit european, dar a existat clar şi un element de admiraţie personală.[36] Totodată, zece ani mai târziu, succesorul lui Blair, Gordon Brown, a ţinut să-i adreseze o invitaţie similară în primele trei luni după ce a devenit prim-ministru. Cu acea ocazie, Thatcher a fost văzută părăsind reşedinţa premierului cu un buchet de flori în mână.[3/] Era dovada că ea şi-a îndeplinit obiectivul pe care şi-l propusese în nefericiţi! ani 1970: crearea unui nou centru.

În apărarea suveranităţii: conflictul din Insulele Falkland

Thatcher a considerat că este de datoria ei să apere interesele britanice în lume, oricât de aproape sau de departe, şi să protejeze capacitatea Marii Britanii de a menţine Alianţa Atlantică, Ea a exprimat elocvent punctul de vedere al Marii Britanii cu privire la aceste subiecte, urmărind neobosită oportunităţi

pentru afacerile britanice în străinătate şi dând dovadă de fermitate în apărarea supuşilor britanici. în aprilie 1982, dorinţa sa de a acţiona pe baza acestor convingeri a fost pusă la încercare când Argentina a invadat Insulele Falkland, un teritoriu britanic din 1833. Ga noţiunea de suveranitate — adică autoritatea supremă într-un teritoriu definit — să-şi păstreze sensul, ea a trebuit să acţioneze. După cum avea să scrie mai târziu, atacul din partea Argentinei a implicat o ,,criză a onoarei pentru Marea Britanic"[38].

Dar în cadrul ONU, ale cărei documente fondatoare consfinţiseră egalitatea suverană a statelor în sens westfalian, acţiunile lui Thatcher în apărarea suveranităţii au fost, totuşi, contestate. în viziunea multor membri noi ai ONU, care îşi obţinuseră independenţa luptând împotriva colonialismului, preluarea Insulelor Falkland de către Argentina părea doar un episod de decolonizare mult aşteptat. Astfel, chiar şi mulţi membri ai sistemului westfalian au ezitat să susţină punctul de vedere al lui Thatcher privind situaţia unor insule slab populate din Atlanticul de Sud. în plus, în ciuda respectului deosebit al lui Ronald Reagan pentru Thatcher şi a relaţiei de lungă durată cu Marea Britanie, administraţia americană s-a arătat ambivalenţă, iar sprijinul în rândul ţărilor NATO a fost relativ. în schimb, preşedintele Franţei, François Mitterrand, a înţeles validitatea poziţiei lui Thatcher şi a asigurat-o: „Trebuie să fiţi conştientă că şi alţii vă împărtăşesc opoziţia faţă de acest tip de agresiune[39].

Atitudinea lui Thatcher în timpul crizei din Insulele Falkland a fost descrisă de critici drept inflexibilă, surdă la orice efort în direcţia unui compromis şi sângeroasă, dată fiind hotărârea cu care şi-a pus în practică voinţa. De fapt, comportamentul lui

Thatcher în timpul acestui conflict s-a bazat pe hotărârea ei fermă de a nu renunţa la principii, dar a reflectat şi o înţelegere perspicace a momentului în care realitatea obiectivă a necesitat o doză de flexibilitate diplomatică – în special în relaţiile cu Washingtonul.

Insulele Falkland se află la aproximativ 480 de kilometri de zona continentală argentiniană. Importanţa strategică a acestora rezidă în proximitatea faţă de Capul Horn, extremitatea sudică a continentului american şi, alături de strâmtoarea Magelan, un coridor istoric între Atlantic şi Pacific. în secolul al XVllI-lea, controlul insulelor a fost subiect de dispută între Franţa, Marea Britanie şi Spania; colonia a trecut frecvent de la o ţară la alta, în funcţie de rezultatul diferitelor războaie europene. La începutul anilor 1830, insulele erau guvernate de la – Buenos Aires, capitala statului Argentina, care tocmai devenise independent. Marea Britanie le-a ocupat în ianuarie 1833, rămânând ulterior în posesia acestora fără întrerupere. Prin urmare, la începutul anilor 1980, locuitorii Insulelor Falkland erau supuşii Coroanei britanice în conformitate cu dreptul internaţional de aproape 150 de ani, chiar dacă Argentina şi-a continuat revendicările referitoare la suveranitate.

Generalul Leopoldo Galtieri, devenit preşedinte al Argentinei în decembrie 1981 printr-o lovitură de stat militară, pe fondul haosului economic şi al violenţelor intense care ameninţau să se transforme în război civil, a hotărât să-şi sporească sprijinul public, legitimând sumar revendicarea de lungă durată a ţării privind Insulele Falkland. Pe 2 aprilie 1982, Argentina a invadat insulele şi le-a cucerit rapid, dat fiind că erau slab apărate.

Vestea invaziei a şocat guvernul britanic. ,,Nu-mi venea să cred”, a scris mai târziu Thatcher,

insistând: „Erau cetăţenii noştri, insulele noastre”.[40] Dar instinctul ei de a acţiona nu prea s-a bucurat de susţinere în rândul consilierilor săi. Ministerul de Externe nu a identificat nici o soluţie diplomatică, iar ministrul apărării, John Nott, a fost de părere că nu era posibilă nici o acţiune militară pentru recucerirea insulelor, aflate la peste 11 200 de kilometri distanţă.

Rolul suprem al liderilor este acela de a-şi inspira colaboratorii să vadă dincolo de ceea ce ei consideră posibiL Mizând pe încrederea sa interioară deosebită, Thatcher şi-a împins guvernul să treacă la acţiune. „Va trebui să le recucereşti”, i-a spus ea lui Nott. Gând acesta a insistat că nu se poate, ea a repetat pur şi simplu: „Va trebui să o faci”[41].

Refuzul lui Thatcher de a accepta un răspuns negativ s- a dovedit justificat atunci când şeful Marinei Regale Britanice, Sir Henry Leach, a găsit o cale. El a sfătuit-o să alcătuiască o forţă operativă navală capabilă să rezolve lucrurile, deşi cu riscuri substanţiale. Thatcher l-a instruit să întreprindă pregătirile necesare. Deşi nu o obliga în nici un fel să recurgă la o soluţie militară, această decizie menţinea posibilitatea unei astfel de acţiuni, după ce Thatcher ar fi epuizat opţiunile diplomatice care fuseseră propuse de membrii sceptici ai cabinetului şi de aliaţii săi americani.

După ce a stabilit o strategie, Thatcher a trecut rapid la implementarea acesteia. Şi-a anunţat public principiile şi ajurat solemn că le va apăra. A doua zi după invazie, într- o sâmbătă, a fost convocată o dezbatere de urgenţă în Camera Comunelor. Thatcher şi-a explicat viziunea în termeni clari: „Pentru prima dată după mulţi ani, teritoriul suveran britanic a fost invadat de o putere străină... Trebuie să spun Camerei că Insulele Falkland şi dependenţele lor rămân teritoriu britanic”. Pe scurt,

aceasta nu era o chestiune colonială, ci o provocare la adresa respectului de sine şi a suveranităţii naţionale a Marii Britanii. Sfidătoare, ea a concluzionat: „Nici o agresiune şi nici o invazie nu pot schimba acest fapt simplu. Obiectivul guvernului este să se asigure că insulele sunt eliberate de sub ocupaţie şi revin sub administrarea Marii Britanii cât mai curând posibil”[42].

Thatcher îşi exprimase fără echivoc hotărârea, anulând posibilitatea propriei retrageri.

Thatcher spera că reacţia celui mai puternic şi mai important aliat al Marii Britanii, Statele Unite, va fi pozitivă. Poziţia Washingtonului s-a dovedit însă mai degrabă contradictorie.

Impulsionată de alegerea preşedintelui Ronald Reagan în 1980, relaţia anglo-americană era în stare bună la începutul anului 1982. Reagan şi Thatcher s-au întâlnit pentru prima dată în 1975, la scurt timp după ce ea a devenit lider de partid, iar el se pregătea să intre în campanie pentru alegerile prezidenţiale republicane din 1976. întrevederea s-a dovedit un mare succes. Cei doi lideri aspiranţi, care avuseseră traiectorii ideologice asemănătoare, şi-au dat seama că sunt de acord cu privire la multe chestiuni politice. S-a creat şi o legătură la nivel personal. „Să ştiţi că aveţi un susţinător entuziast aici, în «colonii»„, i-a scris Reagan la scurt timp după aceea.[43]

Legăturile transatlantice s-au întărit odată ce Reagan a preluat mandatul. în februarie 1981, Thatcher a devenit primul aliat european care a vizitat Washingtonul în timpul preşedinţiei lui Reagan, participând la o elegantă cină oficială la Casa Albă; şi, o atenţie diplomatică neobişnuită, Thatcher a găzduit în seara următoare o cină în onoarea lui Reagan la ambasada britanică. Rememorând acea seară în jurnalul său, Reagan a

notat că a fost ,,cu adevărat o ocazie caldă şi frumoasă”, adăugând: „Cred că există o prietenie reală între P.M., familia ei şi noi – cu siguranţă asa simţim şi sunt sigur că ei simt la fel”[44]. La începutul mandatului său, Reagan şi-a dovedit susţinerea pentru reformele economice ale lui Thatcher şi cei doi şi-au exprimat poziţia comună în vederea adoptării unei abordări mai curajoase a relaţiilor Est-Vest.

Dar în ciuda reînvierii unor relaţii călduroase între Washington şi Londra, SUA întreţineau legături importante şi cu Argentina. Sub conducerea lui Reagan, relaţiile cu junta argentiniană s-au ameliorat, iar Buenos Aires şi Washingtonul au depus împreună eforturi clare — şi ulterior, secrete — pentru a sprijini forţele de opoziţie anticomuniste (Contras) împotriva regimului sandinist din Nicaragua, susţinut de sovietici. Unii lideri americani se temeau că orice manifestare de sprijin pentru Marea Britanie în conflictul din Insulele Falkland va compromite această acţiune comună cu Argentina şi va slăbi poziţia Americii în ţările subdezvoltate din Lumea a Treia. Această imagine a fost complicată şi mai mult de avertismentele CIA conform cărora, dacă guvernul Galtieri suferea o înfrângere militară, avea să fie înlocuit probabil cu „un regim militar puternic naţionalist, care va stabili legături militare cu URSS”[45].

Gonfruntându-se cu aceste presiuni antagonice, administraţia SUA a urmat o direcţie neunitară şi, uneori, contradictorie. Sub conducerea lui Gaspar Weinberger — un conservator devotat Pentagonul i-a furnizat Marii Britanii încă de la începutul conflictului provizii substanţiale de materiale militare de care aceasta avea ₜ mare nevoie. O mare parte din acest ajutor a fost furnizat pe ascuns, nu în ultimul rând pentru că Departamentul de Stat, condus de secretarul de stat Alexander Haig, se

opunea sprijinului public al SUA pentru Marea Britanie. Căutând să evite ruperea legăturilor cu Argentina, Haig a întreprins un efort de mediere. în ciuda simpatiilor sale britanice, Reagan a acceptat diplomaţia de mediere a lui Haig între Londra şi Buenos Aires.

Când Haig m-a informat despre planurile sale, i-am spus între patru ochi că aveam îndoieli serioase, în ciuda propriilor mele eforturi anterioare privind diplomaţia de mediere în Orientul Mijlociu. în plus, deplasările avuseseră loc între capitale care se aflau la doar câteva sute de kilometri una de cealaltă; în criza din Atlanticul de Sud, capitalele erau la depărtare de peste 11 000 de kilometri. în Orientul Mijlociu, deciziile nu numai că puteau fi luate peste noapte, permiţând ajustări pe fondul unor situaţii neprevăzute, dar actorii principali de ambele părţi se angajaseră să facă progrese. în schimb, Thatcher şi junta deopotrivă îşi menţinuseră poziţiile fixe în criza din Insulele Falkland, excluzând compromisul. După toate probabilităţile, Thatcher era de acord cu medierea în principal pentru a satisface dorinţele americanilor şi pentru a-i da timp flotei sale să ajungă în apele din largul Insulelor Falkland. Dacă medierea ameninţa să îi afecteze viziunea privind suveranitatea britanică, ea ar fi respins-o neîndoielnic.

Thatcher se aştepta ca Statele Unite să fie de partea Marii Britanii, fără discuţie. Drept urmare, eforturile lui Haig au fost un şoc nedorit. Deşi era în continuare convinsă de virtutea poziţiei sale, potrivit căreia trebuia restabilită suveranitatea britanică în Falkland, ea se vedea obligată acum să ia în considerare nişte măsuri de compromis. A fost de acord să asculte propunerile americane privind un rezultat mediat şi să nu insiste public că soluţia trebuie să fie de natură militară. Dar, în ciuda unor

astfel de iniţiative diplomatice, trimiterea pe 5 aprilie a forţei operative navale britanice a asigurat accentuarea presiunii asupra Argentinei. Conştientă din plin de opinia publică americană — ca să nu mai vorbim de necesitatea de a-şi păstra un sprijin amplu şi aparenţa de flexibilitate pe plan intern —, Thatcher a luat în calcul diverse opţiuni în sensul transformării Insulelor Falkland în teritoriu sub tutela ONU.

La sfârşitul lunii aprilie, diplomaţia de mediere a eşuat din cauza intransigenţei Argentinei. Pe măsură ce probabilitatea unui conflict militar a sporit, presiunea de a găsi o soluţie negociată s-a intensificat. într-o vizită la Londra la începutul lunii mai, am conştientizat limitele flexibilităţii diplomatice a lui Thatcher.

Cu câteva luni înainte de criza din Insulele Falkland, fusesem invitat de ministrul de externe, lordul Carrington, să rostesc un discurs care să marcheze aniversarea a 200 de ani de la înfiinţarea Ministerului de Externe britanic. însă, la data stabilită, Carrington nu mai era în funcţie. Faptul că Ministerul de Externe nu reuşise să prevadă sau să prevină invazia din Insulele Falkland a stârnit o mare furie în rândul conservatorilor.

Reflectând o tradiţie de lungă durată, dar deloc respectată în general, Carrington a ales să îşi asume responsabilitatea pentru eşecurile guvernului prin demisie, protejând astfel premierul şi cabinetul în ansamblu. Garrington, chintesenţa onoarei, nu era vinovat personal. Dar, dat fiind felul în care el concepea datoria, demisia era singura soluţie adecvată.—

De fapt, în anul premergător crizei, Garrington se opusese cu hotărâre deciziei Marii Britanii care, după cum s-a dovedit, facilitase agresiunea din partea Argentinei: retragerea planificată a

spărgătorului de gheaţă HMS *Endurance* din zona Insulelor Falkland, care fusese propusă de Nott, ministrul apărării, ca măsură de reducere a costurilor în scopul economisirii a circa 2,5 milioane de dolari pe an. Garrington a susţinut că Argentina va interpreta această decizie „ca o etapă a unei politici deliberate a Marii Britanii privind reducerea sprijinului pentru Insulele Falkland”[46]. într-o dezbatere din Camera Comunelor cu privire la HMS *Endurance* din 9 februarie 1982, Thatcher şi-a exprimat neînţelept sprijinul pentru propunerea lui Nott, în defavoarea opiniei lui Garrington. Dar decizia diminuării forţei strategice din Atlanticul de Sud s-a dovedit extrem de costisitoare, deoarece războiul din Insulele Falkland a ajuns să coste peste şapte miliarde de dolari în total. Istoricul Andrew Roberts a notat referitor la această decizie: „Rareori a fost mai clar adevărul că sumele relativ mari cheltuite pentru apărare reprezintă un raport bun calitate—preţ, deoarece lupta este întotdeauna mult mai costisitoare decât descurajarea”[47].

Cum Garrington nu mai era în funcţie, Bicentenarul Ministerului de Externe a fost găzduit de Francis Pym, noul ministru de externe. Dat fiind că nu mai ocupam nici o funcţie publică de cinci ani de zile, am efectuat o vizită privată, dar m-am bucurat, totuşi, de o atenţie semnificativă din partea oficialilor – am luat prânzul cu Pym şi cu alţi înalţi demnitari, apoi ceaiul cu Thatcher, după-amiaza.

în timpul prânzului, discuţia a vizat presupusele compromisuri apărute ca urmare a diplomaţiei de mediere a lui Haig. Nu exista nici un consens privind detaliile, nici un indiciu privind o direcţie alternativă, cu excepţia unei forme de compromis. La ceaiul de la reşedinţa premierului din Downing Street, am întrebat-o pe Thatcher spre care dintre noile abordări înclina. „Nu voi accepta nici un

compromis!” a tunat ea, „Cum poţi spune aşa ceva, tu, vechiul meu prieten? Cum poţi să spui aceste lucruri?” Era atât de furioasă încât nu m-a lăsat inima să-i explic că ideea nu era a mea, ci a şefului diplomaţiei britanice.

Poziţia ei, a explicat Thatcher, era o chestiune de principiu şi de strategie. De aici dezamăgirea sa că aliatul ei cel mai apropiat propusese medierea drept răspuns la un atac neprovocat asupra unui teritoriu britanic. în discursul meu din acea seară, intitulat „Reflecţii asupra unui parteneriat”, am sprijinit poziţia lui Thatcher cu privire la criza din Insulele Falkland. Ar fi fost neînţelept ca Statele Unite să abandoneze un aliat apropiat, aşa cum a facut-o în cazul Suez în 1956:

> Poziţia strategică sau încrederea în sine a unui aliat apropiat într-o chestiune pe care o consideră de interes vital nu trebuie să fie subminată. Este un principiu cu mare relevanţă contemporană. în acest sens, criza din Insulele Falkland va întări în cele din urmă coeziunea statelor occidentale.[48]

Totuşi, aşa cum se întâmpla din când în când în cazul lui Thatcher, ideile pe care le respinsese la început aveau să fie mai târziu aparent acceptate. Astfel au stat lucrurile şi în cazul poziţiei sale cu privire la Insulele Falkland. Ea a permis ca poziţia sa de negociere să evolueze puţin câte puţin, chiar dacă Argentina, din nesăbuinţă, nu prea dădea semne că va răspunde cu aceeaşi monedă. Până la trimiterea ofertei finale din partea Marii Britanii, după cum a fost descrisă, prin intermediul secretarului general al ONU, Javier Pérez de Cuéllar, pe data de 17 mai[49], Thatcher fusese de acord să permită ca insulele să intre sub administrarea ONU în schimbul retragerii Argentinei. Suveranitatea Insulelor Falkland în sine avea să facă obiectul unor negocieri ulterioare. Prin

aceste concesii, făcute în mare parte pentru a menţine sprijinul american, ea se depărtase considerabil de pretenţiile sale iniţiale privind restabilirea *status quo ante.*

Era propunerea ei „finală” bazată pe o analiză rece şi raţională? Sau a existat un element machiavelic în poziţia lui Thatcher? După ce a fost martoră la intransigenţa Argentinei pe parcursul negocierilor, este posibil ca ea să fi ajuns la concluzia că existau şanse mici ca Galtieri să-i accepte oferta. Totodată, oferta putea fi un plan de rezervă dacă flota care se apropia de Insulele Falkland ar fi suferit pierderi inacceptabile. în condiţiile unui rezultat incert şi urmărind poziţia de superioritate oferită de o soluţie intermediată de ONU, ea şi-a asumat un risc considerabil.

Dacă autorităţile de la Buenos Aires i-ar fi acceptat propunerea, ea ar fi trebuit să ducă o luptă herculeană pentru a convinge Camera Comunelor să accepte un astfel de acord sau pentru a convinge ONU să renunţe la administrarea Marii Britanii după soluţionarea disputei. Dacă acest lucru s-ar fi întâmplat, cred că ea ar fi împins negocierile pe un teren care i-ar fi permis forţei operative să-şi atingă obiectivul iniţial de restabilire a suveranităţii britanice în insule. însă, din fericire pentru ea, pariul a dat roade: pe 18 mai, argentinienii au respins categoric oferta Marii Britanii. Trei zile mai târziu, forţele britanice au lansat atacul.

După ce au început luptele, victoria Marii Britanii nu a fost nicidecum un lucru sigur. Cu linii de aprovizionare extraordinar de lungi şi resurse limitate în teatrul de operaţiuni, forţa operativă britanică era destul de vulnerabilă. Mai mult, Argentina achiziţionase o serie de rachete Exocet din Franţa, care au pus la grea încercare navele britanice. Dacă oricare dintre portavioanele HMS

Hermes sau HMS *Invincible* ar fi fost scoase din joc, poziţia Marii Britanii ar fi devenit precară.

Thatcher era cât se poate de conştientă de aceste pericole şi de potenţialul cost în vieţi omeneşti. Deşi în public afişa o duritate de neclintit, în privat a resimţit intens fiecare pierdere. Biograful ei autorizat consemnează că, după vestea unui atac argentinian, Denis Thatcher şi-a găsit soţia stând pe marginea patului, plângând: „Oh, nu, oh nu! O altă navă! Toţi tinerii mei!”[50] Până la sfârşitul războiului, ea a trimis 255 de scrisori scrise de mână familiilor militarilor britanici căzuţi în luptă?[1]

în ce priveşte modul său de operare ca lider pe timp de război, Thatcher a stabilit parametrii şi apoi i-a lăsat pe ofiţerii de rang înalt să gestioneze campania după cum credeau de cuviinţă, oferindu-le totodată un sprijin politic ferm. Unul dintre aceşti parametri a fost zona de excludere de 370 de kilometri (200 de mile marine) în jurul Insulelor Falkland, declarată de guvernul britanic pe 30 aprilie. în această zonă, orice navă argentiniană putea fi atacată fără avertisment prealabil. Această regulă a fost pusă la încercare curând şi a fost necesară o decizie: pe 1 mai, crucişătorul argentinian *General Belgrano* a fost văzut ocolind marginea zonei de excludere. A doua zi, Thatcher a ordonat scufundarea navei *Belgrano,* deşi după aceea navigase la aproximativ 74 de kilometri în afara zonei.[52] Peste 300 de marinari argentinieni au fost ucişi. Deşi decizia sa a atras multe controverse, poziţia crucişătorului *Belgrano* reprezentase o ameninţare latentă pentru forţa operativă britanică ce se apropia de Insulele Falkland.

Până la finalul zilei de 21 mai, prima zi de lupte pe uscat, 5 000 de soldaţi britanici debarcaseră pe insule. Din acel moment, Thatcher a devenit mai fermă pe poziţii, indiferent de presiunea

internaţională în creştere privind încetarea focului. Dat fiind că se vărsa sânge britanic şi pe uscat, şi pe mare, ea a revenit la poziţia sa iniţială şi a refuzat să accepte altceva decât restabilirea completă a suveranităţii.

Această poziţie nu a fost bine primită la Washington, unde administraţia era supusă unei presiuni crescânde din partea aliaţilor din America Latină pentru a pune capăt luptelor. Preţ de o clipă, revendicările britanice privind suveranitatea au părut să depăşească limitele intereselor naţionale ale SUA. Pe 31 mai, în timp ce forţele britanice înaintau spre Port Stanley, capitala Insulelor Falkland, preşedintele Reagan s-a lăsat convins să o sune pe Thatcher şi să facă apel la mărinimia ei. Ea a rămas pe poziţii. „Nu predau insulele acum”, i-a spus ea lui Reagan. „Nu am pierdut unele dintre cele mai bune nave şi unii dintre cei mai buni oameni ca să plec în linişte în condiţiile unei încetări a focului, fără ca argentinienii să se retragă.”[53] Confruntat cu şuvoiul retoric, Reagan a ales să nu conteste argumentul de fond. SUA nu au mai făcut nici un efort pentru a încetini înaintarea britanicilor. Ca un alt indiciu al fundaţiei solide pe care se întemeia relaţia dintre SUA şi Marea Britanie, fostul secretar al Marinei SUA, John Lehman, a dezvăluit mai târziu că Reagan chiar fusese de acord ca, în cazul pierderii unui portavion al Marinei Regale Britanice, SUA să le împrumute USS *Iwo Jima, o* navă de asalt amfibie (sau portelicopter), care putea găzdui avioanele de luptă britanice cu decolare verticală Sea Harrier. „Daţi-i lui Maggie tot ce are nevoie ca să continue”, i-a spus Reagan secretarului pentru apărare, Caspar Weinberger?[4]

După lupte grele, forţele de ocupaţie argentiniene s-au predat pe 14 iunie. Victoria Marii Britanii a fost completă şi a avut o valoare simbolică incalculabilă.

în tandem cu reformele economice decisive pe care Thatcher le-a instituit pe plan intern, victoria din Insulele Falkland a transformat efectiv poziţia Marii Britanii pe scena mondială. După cum a declarat ea însăşi:

> Nu mai suntem o naţiune în retragere. în schimb, ne-am regăsit încrederea – născută în bătăliile economice de acasă şi pusă la încercare şi confirmată la 12 000 de kilometri distantă... ne bucurăm că Marea Britanie şi-a t f regăsit acel spirit care a înflăcărat-o timp de generaţii în trecut şi care astăzi a început să fie la fel de arzător ca înainte.[55]

în Statele Unite, reacţia a fost ambivalenţă. Faptul că Reagan a acceptat politica lui Thatcher a deteriorat relaţiile cu Argentina, care a încetat brusc cooperarea cu Washingtonul. Dar în cazul altor ţări, imaginea de ansamblu a fost favorabilă. Demonstrând credibilitate pe câmpul de luptă, Thatcher întărise şi poziţia Occidentului în Războiul Rece. Politica ei a făcut o distincţie crucială între chestiunile coloniale şi provocările strategice, plasând clar situaţia din Insulele Falkland în cea de-a doua categorie.

Negocieri pentru Hong Kong

La scurt timp după războiul din Insulele Falkland, Thatcher a fost obligată să se confrunte cu o provocare apărută din trecutul explicit colonial al Marii Britanii: viitorul Hong Kongului.

Deşi insula Hong Kong propriu-zisă era teritoriu britanic din 1842, Noile Teritorii care o înconjurau erau guvernate de Marea Britanie doar ca parte a unui contract de închiriere de la China, pe durata a nouăzeci şi nouă de ani — care urma să expire în 1997. Respingând revendicările istorice ale Marii Britanii cu privire la aceste aranjamente, Beijingul a insistat ca *ambele* teritorii să revină sub controlul

Chinei în 1997 — cu doi ani înainte ca Partidul Comunist Chinez (PCC) să sărbătorească a cincizecea aniversare a victoriei sale asupra forţelor naţionaliste ale lui Chiang Kai-shek.

China considera guvernarea britanică din Hong Kong şi din Noile Teritorii o aberaţie istorică. Poziţia Marii

Britanii se baza pe trei acorduri: Tratatul de la Nanjing (1842), prin care China a cedat insula Hong Kong pe viaţă; Convenţia de la Kowloon (1860), prin care China a cedat în condiţii similare o peninsulă vecină; şi Convenţia pentru extinderea teritoriului Hong Kong (1898), prin care Noile Teritorii au fost închiriate pentru nouăzeci şi nouă de ani. Ga atare, Thatcher considera că revendicările Marii Britanii erau bine întemeiate conform dreptului internaţional. Totuşi, din perspectiva Chinei, aceste tratate fuseseră semnate sub presiune, făcând ca pretenţiile Marii Britanii să nu mai aibă legitimitate, ca şi cum Londra ar fi luat insulele cu forţa.

Cunoşteam raţionamentul chinezilor cu privire la această chestiune, pentru că fusese exprimat în conversaţiile cu Zhou Enlai, şeful diplomaţiei şi şef titular al guvernului în epoca lui Mao Zedong, din 1949 până în 1975, şi, mai pe larg, în discuţiile cu Deng Xiaoping, liderul suprem al Chinei din 1978 până în 1989. în timpul acestor discuţii, care au vizat, în principal, relaţiile dintre SUA şi China, subiectul insulei Hong Kong a fost abordat doar tangenţial. Deng mi-a explicat că ţara sa va avea răbdare în negocieri, dar nu va face compromisuri în chestiunea suveranităţii, pe care o identifica drept inviolabilitatea teritoriului chinez. Totuşi, era posibil să accepte un anumit grad de autonomie pentru Hong Kong, dacă acest lucru facilita reunificarea cu Taiwan.

Până în 1982, când termenul-limită din 1997

pentru închirierea Noilor Teritorii se arăta la orizont, China şi-a comunicat public intenţia de a extinde negocierile pentru a include insula Hong Kong propriu-zisă. Thatcher, motivată de succesul din Insulele Falkland, adoptase o poziţie fermă împotriva oricărui pas înapoi privind suveranitatea britanică – în special în ce priveşte Hong Kongul propriu-zis.

Totodată, Thatcher se opunea cu hotărâre transferării cetăţenilor britanici sub dominaţia Partidului Comunist.

Având în vedere convingerea sa că orice sistem comunist – chinez, sovietic sau altul – submina libertatea individuală, ea a simţit că nu putea avea încredere în autorităţile de la Beijing în susţinerea drepturile cetăţenilor din Hong Kong. Odată, ea mi s-a plâns de cruzimea teribilă de care era capabil Deng Xiaoping[56]; cu ocazia unei alte întrevederi la Hong Kong (care a avut loc într-un avion privat pentru a evita să fim auziţi de urechi indiscrete), nu mi-a lăsat loc de îndoială cu privire la opinia sa negativă despre conducătorii chinezi în ansamblu.

Dar opţiunile politice ale lui Thatcher erau limitate. Spre deosebire de situaţia Insulelor Falkland, în acest caz nu exista posibilitatea unei soluţii militare; Hong Kong nu putea fi apărat împotriva Armatei Populare de Eliberare. Trebuia găsită o soluţie prin negociere. însă nu putea pierde din vedere faptul că, în cazul în care cele două părţi ajungeau într-un impas, China avea puterea de a soluţiona chestiunea unilateral.

Tactica lui Thatcher presupunea să păstreze flexibilitatea ca rezervă. în primele conversaţii, ea a evitat să discute despre suveranitate, în schimb a vizat un angajament din partea Chinei că Marea Britanie va continua să administreze Hong Kongul. Acest aranjament, a susţinut ea, era singura modalitate de a păstra încrederea companiilor

internaţionale, care era vitală pentru prosperitatea Hong Kongului la acea vreme şi avea să fie esenţială şi după 1997.

Acestea erau sentimentele cu care Thatcher s-a deplasat la Beijing în septembrie 1982. Dar la întrevederile tensionate cu Deng şi cu prim-ministrul Zhao Ziyang (ulterior, secretar general al Partidului Comunist), ea a primit o lecţie despre realităţile chineze. A fost informată, deopotrivă public şi în privat, nu numai că problema suveranităţii nu era negociabilă, ci şi că nu intra în discuţie continuarea administrării teritoriilor de către Marea Britanie. Beijingul avea să permită sistemului capitalist din Hong Kong să reziste, dar numai sub auspiciile Chinei. După cum a remarcat mai târziu un oficial britanic, pentru chinezi, ,,la urma urmei, suveranitatea avea prioritate în raport cu prosperitatea”[5]' .

în acest caz, Thatcher nu prea avea soluţii. Când a plecat de la întrevederea cu Deng, ea a coborât treptele Marii Săli a Poporului. Superstiţia chineză a văzut în acest lucru un semn rău. Zece zile mai târziu, bursa din Hong Kong a scăzut cu aproximativ 2 5 la sută.

Reacţia iniţială a lui Thatcher a fost să analizeze lucrurile în profunzime, după cum am văzut în noiembrie, cu prilejul unei cine de lucru la reşedinţa din Downing Street, Ea dorea să-mi ceară părerea despre modul în care „ne-am putea juca cel mai bine atuurile în negocierile noastre cu chinezii privind viitorul Hong Kongului”[58].

Din câte îmi amintesc, totuşi, fondul discuţiei a fost destul de diferit. Deşi probabil că oficialii britanici o informaseră anterior pe Thatcher că, în opinia lor, trebuia cedată suveranitatea asupra Hong Kongului, ea nu s-a arătat deloc conştientă de acest lucru. Iniţial, a respins pripit cedarea suveranităţii,

afirmând categoric că nu va renunţa niciodată la Hong Kong. Toate instinctele sale îi spuneau să militeze împotriva predării insulei, cu amestecul său unic de stil de viată britanic şi chinez. Această poziţie a suferit o primă modificare, ea declarând că Marea Britanie va negocia numai cu privire la Noile Teritorii, pentru care, spre deosebire de Hong Kong pe care îl avea în proprietate, Marea Britanie deţinea doar un contract de închiriere a cărui scadenţă era aproape.

La cina respectivă, mai erau prezenţi ministrul de externe Pym, secretarul adjunct permanent al Ministerului de Externe, Sir Antony Acland, şi guvernatorul Hong Kongului, Sir Edward Youde. Diplomaţii au preluat argumentele lui Thatcher, Le-am admirat tenacitatea studiată, în timp ce premierul îşi revărsa vehemenţa val după val. Nici echipa de la Ministerul de Externe, nici Youde nu au avut vreo tresărire. Deşi nu am participat la dezbaterea internă, am răspuns, totuşi, la întrebarea lui Thatcher cu privire la posibilitatea autonomiei. Reflectând discuţiile mele cu Deng, am remarcat că era posibil ca Beijingul să fie interesat de păstrarea unui grad de autonomie în cazul Hong Kongului, pentru a stabili credibilitatea principiului o ţară, două sisteme privind viitorul Taiwanului. Dar, în opinia mea, Deng nu avea să cedeze în privinţa principiului suveranităţii. A trecut aproape toată seara până când, treptat, premierul a lăsat să se întrevadă că ar putea bate în retragere. Până la sfârşitul cinei, Thatcher a admis cu mare reticenţă că va fi pus în discuţie întregul pachet, adică viitorul insulei Hong Kong şi al zonei urbane Kowloon putea fi negociat împreună cu cel al Noilor Teritorii.

îmi amintesc această cină ca pe o distilare a evoluţiei lui Thatcher în timpul negocierilor Hong Kong. Ga şi în cazul crizei din Insulele Falkland, ea a

căutat să evite concesiile de orice fel, dar în cele din urmă a fost de acord să le exploreze. De data aceasta, lucrurile stăteau diferit: concesiile sale nu erau doar manevre tactice împotriva unui inamic stângaci, iar în Hong Kong nici o flotă britanică nu putea salva situaţia.

în martie 1983, Thatcher a ajuns la o decizie. I-a adresat o scrisoare personală lui Zhao, informându-l că era pregătită să recomande parlamentului britanic ca suveranitatea asupra întregului Hong Kong să-i revină Chinei — dacă se putea ajunge la un acord între Marea Britanic şi China pe tema unor viitoare aranjamente administrative pentru a asigura prosperitatea şi stabilitatea Hong Kongului. Această corespondenţă a deschis calea unor discuţii oficiale care aveau să necesite o succesiune de concesii negociate la sânge, inclusiv acceptarea de către Marea Britanic a condiţiei puse de China ca legătura administrativă britanică cu Hong Kong să fie complet întreruptă în 1997.

în memoriile sale, Thatcher a amintit o conversaţie cu Deng Xiaoping, care dezvăluie natura tensionată a negocierilor dintre ei:

> El a spus că chinezii ar putea intra în Hong Kong şi l-ar recuceri chiar astăzi, dacă ar vrea. I-am replicat că, într- adevăr, ar putea face acest lucru; nu i-am putea opri. Dar aceasta ar duce la prăbuşirea Hong Kongului. Şi atunci, lumea ar vedea ce urmează după trecerea de la dominaţia britanică la cea chineză... Pentru prima dată, a părut surprins.[59]

în decembrie 1984, Thatcher şi Zhao au semnat Declaraţia chino-britanică, în temeiul căreia transferul de suveranitate avea să aibă loc la 30 iunie 1997. Tratatul prevedea nu numai condiţiile fixe ale suveranităţii, ci şi, lucru unic, un proces de cincizeci de ani, prin care teritoriul se va transforma

dintr-o posesiune britanică într-o componentă teoretic autonomă a statului chinez. Acordul prevedea că, odată cu finalizarea predării, suveranitatea Chinei asupra Hong Kongului va coexista cu condiţia contingenţă şi subiectivă a „autonomiei” timp de cincizeci de ani. Cu toate acestea, dacă aceste două aspecte s-ar afla în contradicţie, suveranitatea chineză va trebui să prevaleze. Astfel, succesul funcţional al acordului de cincizeci de ani privind Hong Kongul depindea de percepţia că toate părţile respectă termenii înţelegerii.

însă percepţiile celor două părţi erau diferite chiar şi în momentul în care a fost redactat acordul, iar diferenţele nu au făcut decât să se accentueze odată cu trecerea timpului. Armonia tranziţiei definitive de la sfârşitul perioadei de autonomie de cincizeci de ani depindea de măsura în care evoluţia sub administraţie chineză până la acel punct era conciliabilă cu moştenirea britanică. Pe de altă parte, era puţin probabil ca Beijingul să accepte preluarea definitivă a Hong Kongului cu instituţii politice pe care le considera vestigii ale colonialismului.

Păstrarea temporară a instituţiilor din Hong Kong asigura un anumit nivel de participare democratică pentru rezidenţii săi şi restabilea încrederea în centrul său financiar, fundamentul bogăţiei teritoriului. Deşi acordul nu era, cu siguranţă, ceea ce îşi dorea Thatcher, ea judecase situaţia rezonabil. O poziţie mai dură ar fi riscat să-i condamne pe britanici la irelevanţă; o abordare mai indulgentă ar fi subminat probabil toată speranţa de autonomie a Hong Kongului.

Pentru negociatorii britanici, reputaţia de persoană intransigentă a lui Thatcher a fost un atu considerabil. Negociatorii cu experienţă acceptă alături de ei o terţă parte aparent nerezonabilă,

pentru care orice înţelegere trebuie să fie adecvată. Thatcher a jucat acest rol cu pricepere, permiţându-le negociatorilor săi să-şi liniştească omologii chinezi cu privire la propria lor dorinţă de a cădea de acord asupra unor anumite puncte, invocând teroarea de a intra în conflict cu un premier de temut — ale cărei convingeri pe acest subiect erau binecunoscute.

Metoda lui Thatcher — intransigenţa publică menită să consolideze poziţia negociatorilor săi, în combinaţie cu dialogul privat în vederea asigurării interesului comun al celor două părţi într-un Hong Kong prosper — a menţinut un grad de influenţă britanică asupra unei situaţii fragile. Totodată, poziţia sa a demonstrat că şi în disputele în care Marea Britanie se afla într-o postură mult mai precară, exista un punct dincolo de care nu putea fi împinsă. în ultimii ani de administraţie britanică, pe când nu mai era în funcţie, Thatcher a revenit adesea la Hong Kong şi l-a susţinut ferm pe Ghris Patten, ultimul guvernator britanic al Hong Kongului, în eforturile sale de a încorpora mai multe instituţii şi procese reprezentative în colonie înainte ca aceasta să fie predată.

Acordurile diplomatice sunt adesea încheiate în contextul unor asigurări privind longevitatea lor. Evoluţia autonomiei Hong Kongului nu a îndeplinit aşteptările britanicilor. Thatcher şi principalii săi negociatori au fost profund implicaţi în păstrarea instituţiilor de tip britanic şi a conceptelor privind procesul juridic, urmărind aceste obiective cu pricepere şi cu determinare tipice pentru Thatcher. Au ajuns la o definiţie a autonomiei care a durat douăzeci şi doi din cei cincizeci de ani prevăzuţi. Aranjamentul privind autonomia a încetat deoarece evoluţia internă din China s-a îndepărtat din ce în ce mai mult de aşteptările care predominaseră în perioada când Deng formulase conceptul o ţară,

două sisteme. Şi în cazul oricărei predări a unui teritoriu colonial, ţara beneficiară se concentrează mai mult pe propria sa traiectorie decât pe moştenirea de la colonizatori.

în conflictul dintre suveranitate şi autonomie, aceasta din urmă a fost limitată sever. Incertitudinile care planează acum cu privire la viitorul Hong Kongului amintesc de avertismentul lui Thatcher pentru Deng: dacă libertatea este ameninţată, poate dinamismul economic să dureze? Urmează inexorabil alte întrebări. Gând acordurile sunt abrogate prematur, se mai poate menţine încrederea strategică? Oare evoluţia Hong Kongului va accentua mai mult tensiunile dintre China şi democraţiile occidentale? Sau se va găsi o cale prin care Hong Kongul sa îşi găsească loc într-un dialog privind ordinea mondială şi coexistenţa politică?

înfruntarea unei moşteniri a violenţei: Irlanda de Nord

Nici o chestiune de stat nu a afectat-o direct într-o asemenea măsură pe Margaret Thatcher precum conflictul din Irlanda de Nord, cele şase comitate rămase parte a Marii Britanii după împărţirea Irlandei în 1921. Paradoxal însă, nici o problemă majoră din timpul mandatelor sale de premier nu i-a provocat la fel de multă îndoială de sine.

Thatcher a refuzat să se supună tacticilor de intimidare ale Armatei Republicane Irlandeze (IRA), respingând cererea acesteia ca Irlanda de Nord să fie absorbită în

Republica Irlanda (alcătuită din cele douăzeci şi şase de comitate din sud). Prin diplomaţie la nivel înalt, ea a reparat într-o mare măsură relaţiile dintre Marea Britanic şi Republica Irlanda. în 1985, ea a încheiat Acordul anglo-irlandez, un document de referinţă, care viza colaborarea în vederea încheierii asa-numitelor „Troubles” („Necazuri”) – conflictul violent, de decenii, dintre unionişti majoritar

protestanţi din Irlanda de Nord şi naţionaliştii majoritar catolici.

Acţiunile lui Thatcher au fost cu atât mai frapante cu cât cu doar câteva săptămâni înainte de a deveni prim- ministru, în mai 1979, Airey Neave, cel care urma să fie secretar de stat pentru Irlanda de Nord, a fost asasinat de un grup desprins din IRA. Uciderea acestui prieten apropiat şi erou al celui de-al Doilea Război Mondial a reafirmat instinctele de bază ale lui Thatcher cu privire la modul de abordare a situaţiei din Irlanda de Nord: ƒ

consolidarea securităţii şi presiuni asupra Republicii Irlanda în direcţia combaterii terorismului. Ea a înţeles că ƒ ˃

teroriştii urmăreau o logică strategică. Reflectând ulterior la această situaţie, ea a definit abordarea acestora, în accepţiunea sa, drept „folosirea calculată a violenţei – şi a ameninţării cu violenţa – pentru atingerea unor scopuri politice”, precizând: „în cazul IRA, aceste scopuri înseamnă constrângerea majorităţii locuitorilor din Irlanda de Nord, care şi-au demonstrat dorinţa de a rămâne în Marea Britanic, să accepte să formeze un stat în totalitate irlandez.”[60]

În Irlanda de Nord, la fel ca în alte părţi, terorismul era metoda celor slabi. Susţinătorii IRA erau o minoritate a unei minorităţi, căutând, prin folosirea unei violenţe spectaculoase, să provoace autorităţile britanice fie să acorde concesii, fie să atace reacţionând excesiv de brutal, şi astfel să împingă minoritatea catolică din Irlanda de Nord mai mult în tabăra naţionalistă. Uciderea lui Neave nu a reuşit să o zguduie pe Thatcher, care era o simpatizantă fermă a majorităţii protestante şi unioniste din Irlanda de Nord – o viziune întărită de ranchiuna continuă la adresa Republicii Irlanda din pricina neutralităţii acesteia în timpul celui de-al

Doilea Război Mondial.[61]

Pe 27 august 1979, IRA a pus-o de două ori la încercare pe Thatcher, care abia devenise prim-ministru, mai întâi prin uciderea a optsprezece soldaţi britanici într-o ambuscadă în afara oraşului nord-irlandez Warrenpoint şi apoi prin asasinarea lordului Mountbatten, vărul reginei şi fost sef al forţelor armate britanice. Nu doar Mountbatten a fost victima atacului, ci şi nepotul său de paisprezece ani, un tânăr de cincisprezece ani care conducea barca şi Lady Brabourne. Deşi a plâns morţii, Thatcher a refuzat să fie provocată. în schimb, a autorizat guvernul să-şi continue întâlnirile regulate cu guvernul irlandez în căutarea unui rezultat paşnic.

Un an mai târziu, IRA avea să încerce din nou să zădărnicească negocierile în curs. Pe 27 octombrie 1980, detinutii IRA din închisoarea Maze din Irlanda de Nord au declanşat greva foamei. Proteste într-o formă sau alta aveau loc încă din 1976, când guvernul laburist le suspendase acestor deţinuţi „statutul de categorie specială” acordat de Heath cu doi ani mai înainte. Poate că aceştia sperau acum că Thatcher va urma exemplul predecesorului ei conservator, dar ea a înţeles imediat care era miza: acceptarea cererii prizonierilor de a fi trataţi ca „deţinuţi politici” le-ar fi legitimat cauza şi ar fi complicat controlul efectiv al închisorii.[62]

Gând Serviciul de Informaţii Externe al Marii Britanii (MI6) şi-a reactivat discret legătura secretă cu IRA la începutul lui decembrie 1980, a aflat că unii lideri IRA erau în favoarea încetării grevei. Această informaţie i-a fost transmisă lui Thatcher. Deşi nu era dispusă să vorbească direct cu IRA, ea a declarat că, în cazul în care greva foamei se încheie, era pregătită să extindă concesiile „umanitare” — cum ar fi libertatea de asociere în weekend şi de a

purta „îmbrăcăminte de tip civil” pe durata zilei de lucru — *tuturor* prizonierilor din Irlanda de Nord, indiferent dacă făceau parte din IRA sau nu.[63] Pe 18 decembrie, prizonierii au anulat greva, iar guvernul Thatcher a anunţat în replică noile măsuri. Nici un prizonier nu murise în urma grevei, iar Thatcher şi-a consolidat reputaţia de a nu ceda sub presiune.

Dar liniştea nu avea să dureze. Pe 1 martie 1981, Bobby Sands, liderul de douăzeci şi sase de ani al detinutilor IRA din Maze, a anunţat o nouă grevă a foamei, reiterându-şi cererea ca deţinuţii IRA să fie trataţi ca prizonieri politici. Thatcher nu s-a lăsat impresionată. ,,Nu există crime
politice, bombardament politic sau violenţă politică”, a declarat Thatcher într-un discurs rostit la Belfast pe 5 martie, insistând: „Există doar infracţiunea de crimă, infracţiunea de bombardament şi infracţiunea de violenţă. Nu vom face compromisuri în acest sens. Nu va exista statut politic.”[64] Liniile de luptă fuseseră trasate.

Apoi, ca un noroc extraordinar pentru IRA, a devenit vacant un loc de parlamentar într-o circumscripţie puternic naţionalistă din Irlanda de Nord. Sands şi-a depus candidatura şi, din celula de închisoare, a devenit primul candidat afiliat partidului naţionalist Sinn Fein care câştiga un loc în Parlamentul Marii Britanii după 1955. După ce a doua grevă a foamei a culminat cu moartea sa, pe 5 mai, au izbucnit revolte peste tot în Irlanda de Nord, iar presiunea asupra guvernului lui Thatcher a sporit. Zeci de mii de oameni au participat la funeraliile lui Sands la Belfast.

Ceilalţi deţinuţi au continuat greva foamei pe tot parcursul verii. în ciuda presiunilor suplimentare din partea Bisericii Catolice şi a preşedintelui Camerei Reprezentanţilor din SUA, Tip O’Neill, Thatcher şi-a menţinut poziţia, care s-a bucurat de un sprijin larg

în rândul publicului britanic. Presată cu întrebări în Camera Comunelor cu privire la soarta lui Sands, ea a replicat acid: „Domnul Sands a fost un infractor condamnat. A ales să-şi ia viaţa. A fost o alegere pe care organizaţia sa nu a permis-o multora dintre victimele sale”[6]\ în total, zece prizonieri au murit înainte ca restul să renunţe, pe 3 octombrie. Cu o voinţă de oţel, Thatcher sacrificase compasiunea în favoarea datoriei.

Irlanda, membru nepermanent al Consiliului de Securitate al ONU din 1981 până în 1982, îşi deteriorase relaţiile cu Marea Britanic criticând strident războiul din Insulele Falkland la ONU. Cu toate acestea, Thatcher a autorizat oficiali de rang înalt să continue negocierile pentru consolidarea încrederii. Dermot Nally din Irlanda şi Robert Armstrong din Marea Britanic, secretari de cabinet în ţările respective, s-au aflat în fruntea comitetului director al Consiliului Interguvernamental Anglo-Irlandez, care fusese înfiinţat de Thatcher şi de omologul ei irlandez în 1981. Tenacitatea şi devotamentul de care au dat dovadă Nally şi Armstrong au făcut ca relaţia să dureze în ciuda situaţiilor dificile. Iniţial nu s-au

[9] *fi*

realizat prea multe, dar, după ce alegerile din iunie 1983 au lărgit majoritatea conservatoare în parlament, Thatcher şi *taoiseach* (prim-ministrul irlandez) Garret FitzGerald au comunicat cu regularitate, ceea ce le-a permis să depăşească provocări precum evadarea a treizeci şi opt de prizonieri din închisoarea Maze în septembrie şi atacul cu bombă de la magazinul Harrods din centrul Londrei organizat de IRA în decembrie, când şi-au pierdut viaţa şase persoane, inclusiv trei ofiţeri de poliţie, şi au fost rănite alte nouăzeci.

Gând o altă bombă pusă de IRA a zguduit Grand Hotel din Brighton în primele ore ale dimineţii de 12

octombrie 1984, Thatcher era trează în camera ei de hotel şi tocmai terminase de modificat discursul pentru conferinţa de a doua zi a Partidului Conservator. Nerănită, dar plină de praf, ea s-a schimbat într-un costum bleumarin şi, la ora 4 dimineaţa, s-a prezentat în faţa camerelor de luat vederi. „Conferinţa va continua, ca de obicei”, a informat ea ţara.[66] Prezenţa ei la pupitru în după-amiaza următoare a fost dovada eşecului atacului:

> Nu a fost doar o încercare de a perturba conferinţa noastră şi de a-i pune capăt; a fost o încercare de a paraliza guvernul ales democratic al Majestăţii Sale. Aceasta este amploarea indignării pe care o împărtăşim cu toţii, iar faptul că ne-am adunat aici acum – şocaţi, dar liniştiţi şi hotărâti – este un semn că nu numai acest atac a eşuat, ci şi că vor eşua toate încercările de a distruge democraţia prin terorism.[67]

După ce le-a mulţumit lucrătorilor din serviciile de urgenţă care interveniseră la faţa locului, Thatcher şi-a exprimat compasiunea pentru cei care sufereau şi apoi, în stilul ei direct, a anunţat că discursul său va face referire la „chestiunile obişnuite”: „una sau două probleme de afaceri externe”, precum şi două subiecte economice „selectate pentru a fi analizate cu atenţie — şomajul şi greva minerilor”[68]. Imediat după discurs, a vizitat victimele atentatelor care fuseseră internate în spital.

„Astăzi am avut ghinion”, a spus IRA în declaraţia prin care şi-a revendicat responsabilitatea pentru atac, „dar nu uita, noi trebuie să fim norocoşi doar o singură dată. Tu trebuie să ai noroc mereu.”[69] Cinci persoane au fost ucise în atac, inclusiv un parlamentar, iar treizeci au fost rănite, unele foarte grav. Dacă atacatorii ar fi avut informaţii mai precise despre locul unde se afla Thatcher, probabil că aceasta s-ar fi numărat printre victime.

Thatcher a refuzat să permită ca atentatul IRA la adresa ei să pună în pericol negocierile cu Republica Irlanda. După o scurtă pauză, întâlnirile la nivel înalt s-au reluat. Pe 25 iulie 1985, cabinetul britanic a aprobat un proiect al Acordului anglo-irlandez. Formula de bază a fost ca Marea Britanie să-i acorde Irlandei un rol consultativ oficial în chestiunile privitoare la Irlanda de Nord; în schimb, guvernul de la Dublin era de acord să-şi tempereze ambiţia de a revendica provincia (care fusese înscrisă în articolele 2 şi 3 din Constituţia Irlandei din 1937).

Prin semnarea acordului, FitzGerald şi Thatcher au recunoscut realitatea. Irlanda a consimţit oficial ca „orice schimbare a statutului Irlandei de Nord să aibă loc numai cu acordul unei majorităţi a poporului Irlandei de Nord”, menţionând că, în prezent, majoritatea era în favoarea rămânerii în Marea Britanie/[0] Marea Britanie a consimţit ca, dată fiind minoritatea catolică semnificativă din provincie, Republicii Irlanda să i se dea ocazia să exercite o influenţă semnificativă în Irlanda de Nord. Importanţa acordului rezida în direcţionarea influentei Irlandei către canale legitime — cum ar fi noua Conferinţă interguvernamentală — fără a submina suveranitatea britanică.

Camera Comunelor a aprobat acordul cu 473 de voturi pentru şi 47 împotrivă — demonstrând că britanicii sprijineau acordul la fel de puternic pe cât îl respingeau unionistii din Irlanda de Nord. Thatcher şi FitzGerald au semnat oficial documentul la castelul Hillsborough din Irlanda de Nord pe 15 noiembrie 1985. în lunile următoare, în comitatele din Ulster, majoritar protestante, au izbucnit demonstraţii, protestatarii îndreptându-şi furia mai ales în direcţia lui Thatcher.— Unionistii nord-irlandezi din parlamentul britanic au demisionat în grup în semn de protest. între timp, susţinătorii

americani ai autorităţilor de la Dublin au salutat concesia britanicilor privind rolul consultativ oficial acordat Republicii Irlanda în chestiunile nord-irlandeze. Nu degeaba Thatcher i-a spus mai târziu lui FitzGerald: „Tu ai parte de glorie, iar eu am parte de probleme”[71].

Deşi a dus relaţiile anglo-irlandeze într-o zonă mai prietenoasă, acordul nu a reuşit să reducă violenţa IRA, care s-a intensificat la sfârşitul anilor 1980 şi a continuat fără încetare până la începutul anilor 1990. Reflectând pe tema Irlandei în memoriile sale, Thatcher a caracterizat abordarea acesteia drept „dezamăgitoare”. „Concesiile noastre i-au înstrăinat pe unionişti fără a obţine nivelul de cooperare în materie de securitate la care aveam dreptul să ne aşteptăm”, a scris ea în 1993, concluzionând: „în lumina acestei experienţe, este cu siguranţă timpul să luăm în considerare o abordare alternativă”/[2]

în cele din urmă, pacea a fost restabilită în provincie abia în 1998, odată cu Acordul din Vinerea Mare. Acest acord succesor al Acordului anglo-irlandez încheiat de Thatcher a fost mult mai ambiţios, dar a stârnit mai puţină ranchiună în rândul unioniştilor, trei dintre cele patru partide unioniste importante fiind de acord cu el.— Acordul prevedea în Irlanda de Nord un organ legislativ descentralizat şi un executiv în care puterea era împărţită, garantând că naţionaliştii şi unioniştii deopotrivă vor fi reprezentaţi în guvernul regional. Şi, în conformitate cu partea din acord care o privea, Republica Irlanda a eliminat din constituţie revendicările teritoriale privind Irlanda de Nord.

Moştenirea lui Thatcher în cazul Irlandei de Nord este plină de ironii. Ea nu a elaborat niciodată o viziune proprie, distinctă, referitoare la Irlanda de Nord, permiţând ca negocierile să fie conduse de Robert Armstrong, secretarul cabinetului, căruia i-a

delegat sarcina; totuşi, Acordul anglo-irlandez a fost o realizare diplomatică majoră. Acordul nu ar fi fost posibil dacă ea nu le-ar fi ascuns liderilor unionisti substanţa

negocierilor — dacă aceştia ar fi ştiut, ar fi dus probabil la o grevă a muncitorilor protestanţi şi ar fi paralizat

• * 73

provincia.

în cele din urmă, pacea pe care o viza s-a materializat ca urmare a discuţiilor directe dintre facţiunile din Irlanda de Nord – eforturile lui Thatcher contribuind la stabilirea condiţiilor necesare pentru aceste negocieri. Astfel, regretul pe care l-a exprimat ulterior cu privire la politica pe care guvernul său a dus-o de cealaltă parte a Mării Irlandei pare nejustificat. Viziunea ei s-a apropiat de limitele posibilului într-o regiune atât de profund divizată pe considerente religioase şi marcată permanent de o moştenire dureroasă de violentă. în ciuda provocărilor aparent insurmontabile, ea a pus bazele unei păci relative în Irlanda de Nord, care durează de o generaţie.

Adevăruri fundamentale: „relaţia specială[4]* şi Războiul Rece

în epoca lui Thatcher, relaţiile Est—Vest se dezbăteau în mare măsură în termeni absoluţi. Pentru realişti, Războiul Rece avea să se încheie dacă liderii sovietici erau convinşi că eforturile lor de a diviza şi de a învinge alianţa NATO erau zadarnice. Idealiştii, la rândul lor, au insistat că problema era de natură ideologică; comunismul avea să fie învins când filosofia sa se va dovedi falimentară intelectual şi inutilă politic.

Thatcher a avut o influenţă majoră asupra rezultatului Războiului Rece prin sintetizarea

adevărurilor concurente ale realiştilor şi idealiştilor. Ea a insistat asupra importanţei supreme a apărării naţionale, a unei strategii de descurajare nucleară independente şi a coeziunii aliaţilor — principii de la care nu s-a abătut niciodată —, dar opinia sa a evoluat şi a inclus convingerea că pacea putea fi menţinută cel mai bine, iar valorile occidentale validate prin explorarea coexistenţei cu URSS. Ea nu a fost niciodată tentată de perspectivele concilierii; produs al unei generaţii care trăsese învăţăminte din ce se întâmplase la München, ea a căutat să îmbine apărarea puternică cu negocierile constructive. Mai mult, a înţeles importanţa diplomaţiei publice, fiind întâmpinată cu entuziasm de public în vizitele sale oficiale în ţări din blocul estic, cum ar fi Ungaria şi Polonia.

Gestionarea relaţiilor Est—Vest — provocarea centrală a politicii externe din epoca lui Thatcher – a necesitat o abordare mai amplă decât în cazul Insulelor Falkland sau Hong Kongului, unde scopul său principal ca lider era protejarea intereselor britanice. în primele zile ca şef la Partidului Conservator, premisa ei principală era că sovieticii reprezentau o ameninţare tot mai mare pentru Occident. La începutul anului 1976, cu trei ani înainte de a deveni prim-ministru, i-a criticat pe sovietici într-un manieră care a stârnit o oarecare dezaprobare. ,,Ruşii sunt ferm hotărâţi să obţină dominaţia mondială”, a insistat ea, „şi dobândesc rapid mijloacele pentru a deveni cea mai puternică naţiune imperială pe care a văzut-o lumea/' în loc să vizeze relaxarea tensiunilor, a susţinut ea, Moscova era angajată într-un proces de consolidare militară, extinzându-şi influenţa pe tot globul într-o manieră care „ameninţă modul nostru de viaţă în întregime”. Ea a continuat avertizând că „progresul sovieticilor nu este ireversibil, cu condiţia să luăm măsurile

necesare acum”[71].

în acest vibrant apel la acţiune, Thatcher a prezentat un manifest personal privind Războiul Rece. Ea a inclus o analiză tranşantă a conducerii sovietice:

> Cei din Biroul Politic sovietic nu trebuie să-şi facă griji cu privire la fluxul şi refluxul opiniei publice. Ei pun armele înaintea nevoilor oamenilor, în vreme ce noi punem aproape totul înaintea armelor. Ei ştiu că sunt o superputere într-un singur sens – cel militar. Au eşuat în termeni umani şi economici.[75]

în replică, *Steaua Roşie,* ziarul Ministerului Sovietic al Apărării, a numit-o pe Thatcher ,,Doamna de Fier”. Porecla, care se voia o comparaţie deloc măgulitoare cu Bismarck, a avut efectul contrar; într-adevăr, în istoria propagandei există puţine autogoluri la fel de spectaculoase şi de durabile. Thatcher a preluat insulta ca o insignă de onoare, iar expresia a devenit un supranume definitoriu. Cu trei ani înainte ca ea să fie aleasă prim- ministru, Uniunea Sovietică transformase fără să vrea un lider obscur al opoziţiei într-o figură de importanţă globală.

Opoziţia lui Thatcher faţă de Uniunea Sovietică deriva nu numai din faptul că Marea Britanic se teama de agresiunea sovietică; era mai adânc înrădăcinată într-o obiecţie morală, pronunţată faţă de controlul statului şi negarea demnităţii umane, inerente sistemului comunist, în tinereţe, ea fusese profund afectată de impunerea Cortinei de Fier. Formarea statelor-satelit, care gravitau în jurul Soarelui sovietic, îi întărise viziunea despre relaţiile Est—Vest ca o luptă definitorie între tiranie şi libertate. Doctrina prezentată public în 1968 de liderul Partidului Comunist Sovietic, Leonid Brejnev,

afirma dreptul URSS de a apăra partidele comuniste în dificultate oriunde în lume — şi în special pe conducătorii totalitari din Europa de Est – împotriva propriului popor.[76] După cum obişnuia Thatcher să amintească public, Brejnev şi-a descris poziţia cu o onestitate brutală, susţinând că „triumful total al socialismului în întreaga lume este inevitabil”[u]. Thatcher nu a ezitat niciodată să compare această ambiţie extrem de arogantă cu istoricul Occidentului:

> Nu urmărim dominaţia, hegemonia, în nici o parte a lumii... Desigur, suntem gata să purtăm o bătălie a ideilor cu toată vigoarea pe care o avem, dar nu încercăm să le impunem altora sistemul nostru.[78]

Thatcher a înţeles că simpla retorică nu va pune capăt Războiului Rece şi nici nu va menţine Occidentul unit. Relaţiile Est-Vest trebuiau remodelate — o sarcină de [f] neconceput fără sprijinul şi conducerea Statelor Unite. Aceasta a fost, probabil, cel mai important dintre numeroasele motive privind implicarea sa fundamentală în revigorarea legăturilor transatlantice — nucleul politicii sale externe.

în septembrie 1975, la scurt timp după ce a devenit lider de partid, Thatcher a vizitat Statele Unite. Pe teritoriul american, ea a subliniat idealurile comune — în special exercitarea libertăţii individuale – care i-au susţinut viziunea referitoare la relaţia dintre cele două ţări. într-un discurs la Naţional Press Club din Washington, ea a căutat să alunge pesimismul care ameninţa să paralizeze lumea liberă, raliind spiritele cu un mesaj bazat pe moralitate şi pe eficacitate deopotrivă:

> Adevăratul motiv pentru care cred în viitorul Marii Britanii şi al Americii este că libertatea sub umbrela legii, esenţa constituţiilor noastre, onorează

demnitatea umană şi oferă, totodată, oportunitatea economică de a aduce o mai mare prosperitate poporului nostru – o prosperitate personală, bazată pe alegere individuală. Pe scurt, funcţionează incomparabil mai bine decât alte sisteme.[79] în principal, „celălalt” sistem la care s-a referit ea era, desigur, comunismul. Astfel, viziunea sa despre Războiul Rece combina înţelegerea primatului puterii americane cu convingerea fermă că Marea Britanie, care furnizase balast caracterului uneori fluctuant al politicii externe americane de mai bine de patruzeci de ani, putea juca încă un rol internaţional esenţial.

Poziţia internaţională a Marii Britanii fusese mult timp definită de o evaluare lucidă a naturii umane în stare brută, precum şi de o estimare superioară a propriilor contribuţii istorice.[80]

în tradiţia politică britanică, conceptul de echilibru de putere a fost considerat axiomatic. Liderii britanici din secolul al XlX-lea şi începutul secolului XX — punctul culminant al influentei britanice — au recunoscut

importanţa menţinerii alianţelor în cel puţin o parte a continentului european, precum şi a bazelor din alte părţi ale lumii. Ei nu au ezitat să intervină acolo unde au simţit că este necesar, pentru a-şi justifica concepţia multipolară privind ordinea internaţională.[81] Acest lucru, împreună cu puterea navală dominantă a Marii Britanii, le-a inculcat cetăţenilor săi o perspectivă globală, iar politicienilor britanici un etos al implicării permanente în străinătate.[82] în schimb, perspectiva americană până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial fusese aceea de a considera că realizările în materie de politică externă erau „ soluţii” practice, deconectate, fără valoare prescriptivă pentru viitor. Din această convingere au apărut evitarea responsabilităţilor

permanente şi oscilarea în privinţa implicării externe.

La preluarea mandatului, Thatcher a fost hotărâtă să reafirme tema precedentă a parteneriatului, exemplificată cel mai bine de solidaritatea anglo-americană în al Doilea Război Mondial. Era pregătită să sprijine eforturile diplomatice americane în Războiul Rece, dar a insistat, totodată, ca guvernul britanic să ofere contribuţii cu privire la direcţia politicii SUA. în acest scop, a sprijinit reacţia preşedintelui Carter la invazia sovietică din Afghanistan în decembrie 1979. Dar un parteneriat real s-a dezvoltat şi a înflorit în timpul preşedinţiei lui Reagan.

Abordarea lui Reagan faţă de sovietici a fost esenţa simplităţii: „Noi câştigăm, ei pierd”[83]. Viziunea lui Thatcher era mai nuanţată, dar ea admira totuşi încrederea, energia şi optimismul cu care Reagan contribuia la această luptă. Mai presus de toate, ea împărtăşea devotamentul acestuia faţă de valorile democratice. L-a încurajat cât a putut de bine, iar Reagan, la rândul său, a înţeles valoarea sfaturilor venite de la o persoană din afară, în care avea încredere şi cu care era compatibil ideologic.

Doctrinele comuniste au continuat să domine politica sovietică, invazia Afghanistanului din decembrie 1979 servind drept dovadă a continuării acţiunilor riscante. Thatcher a rămas concentrată pe importanţa unei apărări naţionale puternice şi pe consolidarea coeziunii NATO. Ea a sprijinit eforturile lui Reagan de a consolida credibilitatea Alianţei.

în 1982, Thatcher l-a convins pe Reagan să-i furnizeze Marii Britanii noua rachetă balistică cu lansare submarină Trident II, în condiţii financiare favorabile, sperând că va garanta viitorul strategiei nucleare independente a Marii Britanii. Cu aceleaşi convingeri, a contribuit la călăuzirea reacţiei NATO

fată de desfăşurarea de către URSS a unor rachete SS-2O cu rază medie de acţiune vizând Europa şi la dezbaterea ulterioară din cadrul Alianţei privind acceptarea rachetelor Pershing şi a celor de croazieră americane ca forţă de contraatac. Pe 14 noiembrie 1983, rachetele americane de croazieră cu rază medie de acţiune soseau în Marea Britanic; astfel de arme aveau să fie trimise şi în Germania de Vest mai târziu în aceeaşi lună. Sprijinul lui Thatcher pentru o forţă de contraatac eficientă în contextul desfăşurării rachetelor sovietice dăduse roade.

Deşi mişcarea antinucleară suferise o înfrângere tactică, aceasta şi-a găsit un simpatizant surprinzător în persoana lui Reagan; preşedintele, care a descris cândva armele nucleare ca „total iraţionale, total inumane [şi] bune pentru nimic altceva decât pentru ucidere”, nutrea un dezgust de neclintit faţă de acestea. El credea că obligaţia sa cea mai mare, ca preşedinte, era să creeze o lume fără arme nucleare. în martie 1983, spre uimirea lumii, Reagan a anunţat Iniţiativa de Apărare Strategică (IDS), un plan de dezvoltare a unui scut defensiv de arme spaţiale capabile să intercepteze şi să dezactiveze rachetele balistice intercontinentale (IGBM) sovietice. După cum a declarat Reagan, IDS va ajuta lumea „să începem să ne atingem obiectivul suprem de eliminare a ameninţării reprezentate de rachetele nucleare strategice”[84].

Thatcher avea îndoieli cu privire la fezabilitatea sistemului IDS din punct de vedere tehnologic sau la capacitatea acestuia de a atinge marele potenţial pe care Reagan i-l atribuia. Se temea că planul lui Reagan depăşea o sferă rezonabilă şi şi-a îndreptat eforturile către ceea ce ea considera a fi sarcina practică de a asigura apărarea Europei. Mai mult, se temea că şi un sistem IDS imperfect putea submina raţiunea strategiei nucleare independente a Marii

Britanii.

Făcând slalom între angajamentul personal al lui Reagan şi propriile-i îndoieli, Thatcher a optat, din nou, pentru o ambiguitate constructivă. în public, s-a străduit să laude IDS — deşi a vizat ferm doar componenta de cercetare, pe care a susţinut-o ca o chestiune de principiu. Ea considera că desfăşurarea efectivă a IDS, o chestiune mai controversată, va fi amânată pentru viitorul îndepărtat şi va face obiectul unor eventuale negocieri în cadrul Alianţei şi cu Uniunea Sovietică.

în discuţiile sincere cu Reagan de la Câmp David, în decembrie 1984, ea şi-a exprimat clar preocupările. Deşi Reagan nu avea nici o intenţie să renunţe la opinia sa fundamentală, el a făcut o concesie crucială. într-o declaraţie de presă la încheierea întrevederii, Thatcher a anunţat că Reagan a consimţit ca „testarea şi desfăşurarea IDS trebuie, având în vedere obligaţiile din tratat, să fie o chestiune de negociere*‘[8]\ Pentagonul s-a opus cu înverşunare acestei promisiuni, care depăşea tot ce administraţia hotărâse anterior. Dar această măsură nu numai că i-a liniştit într-o anumită măsură pe membrii NATO anxioşi, ci a demonstrat şi apropierea durabilă a relaţiei SUA—Marea Britanie. Mai mult decât orice alt lider european, Thatcher a considerat că îi revenea sarcina să fie intermediar pentru aliaţii de pe ambele maluri ale Atlanticului. Totodată, ea a continuat să susţină pe plan intern sporirea cheltuielilor pentru apărare.

Atitudinea lui Thatcher fată de IDS a reflectat ambivalenţa aliatilor europeni în combinaţie cu situaţia deosebită a Marii Britanii. Toţi aliaţii NATO se bazau pe garanţia nucleară americană, dar se temeau de un război nuclear care le-ar putea devasta teritoriile. îi neliniştea orice nou sistem de arme care putea limita disponibilitatea americanilor de a-şi

îndeplini garanţiile sau care putea afecta ecuaţia nucleară. Preocuparea deosebită a lui Thatcher deriva din angajamentul privind protejarea strategiei nucleare independente a Marii Britanii. în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dezvoltarea armelor nucleare în Statele Unite beneficiase de cooperarea comunităţii ştiinţifice britanice. Prin urmare, Marea Britanie avea o pretenţie morală în ce priveşte ajutorul american, decisă fiind să-şi dezvolte propriile arme nucleare sau să achiziţioneze arme nucleare din America. în septembrie 1944, Roosevelt şi Churchill încheiaseră un acord secret în Hyde Park, la New York, pentru a continua cooperarea în chestiunile nucleare după război. După ce relaţia a cunoscut unele turbulenţe în perioada postbelică imediată, în 1958 cele două ţări au încheiat Acordul de apărare reciprocă dintre SUA şi Marea Britanie, care rămâne standardul de aur privind cooperarea între state în domeniul armelor nucleare. SUA au fost de acord să le furnizeze arme nucleare Forţelor Aeriene Regale până când armamentul nuclear britanic va fi suficient de consistent, să coopereze cu Marea Britanie în privinţa tehnologiei submarinelor nucleare şi să permită transferuri de uraniu şi de plutoniu îmbogăţit. Tratatul rămâne în vigoare şi azi.

Angajamentul Marii Britanii în direcţia unui rol de putere nucleară a fost menţinut de toate guvernele succesive din ambele ţări, l-a oferit Marii Britanii capacitatea de a rezista la şantajul nuclear, aşa cum s-a întâmplat când Uniunea Sovietică a ameninţat cu folosirea armelor nucleare în timpul crizei privind Canalul Suez din 1956. Totodată, i-a oferit Marii Britanii capacitatea de a negocia competent în discuţiile privind controlul armelor. De partea americană, atitudinea nu a fost întotdeauna unanim împărtăşită, din cauza preocupărilor SUA cu privire la proliferarea nucleară. Cu toate acestea, unii dintre

noi, o minoritate, am considerat că existenţa capacităţilor nucleare britanice servea intereselor americane pe termen lung, deoarece încuraja un partener de cealaltă parte a Atlanticului cu obiective istorice comune. Totodată, aceasta îngreuna tentativa sovieticilor de a descifra sau de a anticipa reacţia NATO într-o criză potenţială.

O problemă în Grenada

Deşi Thatcher a dorit să aibă relaţii strânse cu Statele Unite, ea nu a neglijat apărarea intereselor Marii Britanii, chiar şi împotriva lui Reagan, în ciuda respectului său deosebit pentru acesta. Un exemplu dramatic l-a constituit situaţia din octombrie 1983, când Statele Unite au invadat insula Grenada din Garaibe. După ce o facţiune marxistă dură a preluat puterea pe această insulă, membră a Gommonwealthului britanic, administraţia Reagan a încercat să inverseze lovitura de stat printr-o intervenţie militară. Dat fiind că primele sondaje sugerau că britanicii s-ar opune unei asemenea acţiuni, Casa Albă a ales să o excludă pe Thatcher din procesul de deliberare. 1 s-a spus despre planurile americanilor cu doar câteva ore înainte ca acestea să fie executate.

Grenada renunţase la statutul de colonie britanică după ce optase pentru independenţă în februarie 1974. Totuşi, fiindcă a rămas în Gommonwealth, regina era în continuare şef de stat, iar guvernul britanic încă avea un sentiment de responsabilitate în privinţa suveranităţii insulei. O obiecţie mai dureroasă a fost umilinţa pe care Thatcher a simţit-o când a descoperit că aliatul său cel mai apropiat acţionase împotriva unei naţiuni din Gommonwealth fără o consultare semnificativă. Mai rău, invazia a avut loc cu doar câteva zile înainte ca rachetele nucleare americane cu rază medie de acţiune să fie

desfăşurate în Marea Britanic. Dacă nu putea avea încredere că SUA se vor consulta cu Marea Britanic înainte de invadarea unei mici insule din Garaibe, cum se putea baza pe americani să discute cu privire la utilizarea rachetelor de pe pământ britanic?

Respingând scuzele şarmante ale lui Reagan, ea a şi-a exprimat public dezacordul: „Noi, în ţările occidentale, democraţiile occidentale, ne folosim forţa pentru a ne apăra modul de viaţă... [nu] pentru a pătrunde în ţările altora”, a declarat ea pentru BBG, vorbind pe şleau când a explicat: „Dacă promulgaţi o nouă lege, potrivit căreia oriunde domneşte comunismul [...] Statele Unite pot să intervină, atunci vom avea războaie cu adevărat îngrozitoare în lume.”[86] Comentariile lui Thatcher au ocazionat o notă din partea consilierului american pentru securitate naţională, Robert „Bud” McFarlane, adresată secretarului cabinetului britanic, prin care acesta se plângea că declaraţia a fost „neobişnuit de dură” şi sublinia „dezamăgirea profundă” a administraţiei în privinţa poziţiei lui Thatcher.[87]

între timp, evenimentele din Grenada au evoluat rapid, în interval de patru zile de la invazia de pe 25 octombrie, americanii au detronat junta militară care guverna Grenada; până în decembrie, SUA se retrăseseră cu totul de pe insulă. Constituţia de dinainte de revoluţie fusese reinstaurată, iar la orizont se profilau alegeri democratice.

După ce i-a reamintit administraţiei americane să nu creadă acordul Marii Britanii un lucru garantat, Thatcher a decis să nu rămână supărată din pricina Grenadei.

Desfăşurarea de rachete cu rază medie de acţiune pe teritoriul britanic a continuat.

O schimbare strategică: angajarea Est—Vest

În decembrie 1983, cu patru zile înainte de Crăciun, Thatcher m-a invitat la cină la reşedinţa oficială din Downing Street. Deşi nu ne-am aplecat asupra evenimentelor recente din Caraibe, mi s-a părut dezamăgită de starea relaţiilor dintre Est şi Vest. Ea a spus că Moscova părea ,,lipsită de direcţie", remarcând că nu prea îşi amintea „o situaţie în care să existe atât de multă incertitudine şi atât de puţine contacte"[88].

în septembrie, sovieticii doborâseră un avion civil sud- coreean (Zborul KAL 007) care se rătăcise din greşeală în spaţiul lor aerian. Reacţia insensibilă a Moscovei după tragedie a intensificat tensiunile şi a convins Occidentul că nu se putea câştiga prea mult din dialogul cu secretarul general sovietic Iuri Andropov, despre care se ştia că are o sănătate precară. în noiembrie, când rachetele americane cu rază medie de acţiune au început să sosească pe teritoriul european, sovieticii au părăsit negocierile de la Geneva privind controlul armelor. Izolarea URSS era completă, la fel ca intransigenţa sovietică.

în acea seară, la cină, reacţionând la neliniştea lui Thatcher, am întrebat-o dacă intenţionează să insiste asupra unui nou dialog Est—Vest şi, dacă da, cum era cel mai bine să-l iniţieze. După cum s-a dovedit, mintea ei deja lucra în acel sens.

în ultimele zile ale erei Brejnev, când gerontocraţia sovietică atinsese nivelul maxim de rigiditate, Thatcher evitase conştient implicarea. Abia după a doua victorie electorală, din iunie 1983, ea a început o reevaluare oficială a relaţiilor Est—Vest şi a făcut paşi în direcţia respectivă.

în weekendul cu 8 septembrie, Thatcher a găzduit un seminar cu specialişti pe probleme sovietice la Ghequers, reşedinţa oficială a premierului aflată în

zona rurală.

Scopul declarat al întâlnirii era ambiţios: „să analizeze strategia guvernului în afaceri internaţionale în vederea stabilirii unor obiective clare pentru următorii câţiva ani”[89]. Ministerul de Externe a încercat iniţial să trimită la reuniune propriul personal cu experienţă, dar Thatcher nici n-a vrut să audă. După cum a scris ca răspuns la propunerea privind lista de participanţi, „Vreau... nişte oameni care au studiat cu adevărat Rusia — gândirea ruşilor — şi care au trăit cât de cât acolo. Mai mult de jumătate dintre oamenii de pe listă ştiu mai puţin decât mine”[90]. în cele din urmă, au fost invitaţi opt specialişti în chestiuni sovietice — toţi, cu o singură excepţie, fiind profesori universitari. Unul dintre participanţi, Archie Brown, lector la Oxford, cunoscător al instituţiilor sovietice, a sugerat ca Thatcher să ia legătura cu un lider promiţător din eşalonul mai tânăr al conducerii sovietice, precum Mihail Gorbaciov, pe care l-a descris drept „cel mai bine educat membru al Biroului Politic şi probabil cel mai deschis la minte”[91].

Thatcher a fost receptivă la această propunere; în consemnările oficiale ale seminarului s-a menţionat: „S-a convenit că scopul ar trebui să fie stabilirea lentă a unor contacte în următorii câţiva ani”[92].

Gând l-a vizitat pe Reagan la Washington mai târziu, în septembrie, Thatcher i-a împărtăşit ideile sale. Deşi nu ar trebui să „ne amăgim cu privire la adevăratul caracter al sovieticilor”, i-a spus ea preşedintelui, „totodată, trebuie să trăim pe aceeaşi planetă cu sovieticii. Prin urmare, întrebarea-cheie este care vor fi relaţiile noastre viitoare”. Ea s-a declarat în favoarea stabilirii „relaţiilor normale”. Reagan a răspuns că îi împărtăşeşte părerile.[93]

La fel ca Thatcher, Reagan preluase funcţia hotărât să-i înfrunte pe sovietici. Dar, spre deosebire

de mulţi dintre susţinătorii săi — şi de unii dintre angajaţii săi —, aversiunea lui fată de armele nucleare La făcut să fie deschis la negocieri pentru controlul armelor. încă din martie 1981, la scurt timp după ce supravieţuise unei tentative de asasinat, Reagan îi scrisese lui Brejnev de la spital, pentru a-i sugera deschiderea unui dialog.

George Shultz, care a devenit secretar de stat în iulie 1982, a încurajat o astfel de legătură. în luna februarie a anului următor, la îndemnul lui Shultz şi în ciuda opoziţiei vehemente din partea consilierului său pentru securitate naţională şi a ministrului apărării, Reagan a fost de acord să se întâlnească cu ambasadorul sovietic, Anatoli Dobrînin. „Unii dintre angajaţii CNS [Consiliului Naţional de Securitate] sunt prea intransigenţi şi nu cred că ar trebui să-i abordăm în vreun fel pe sovietici", a notat Reagan în jurnalul său în aprilie. „Cred că eu sunt intransigent şi nu mă voi schimba niciodată", a continuat Reagan, „dar chiar vreau să încerc şi să le arăt că există o lume mai bună, dacă vor demonstra prin fapte că vor să se înţeleagă cu lumea liberă. „[94]

Thatcher, care era întrutotul în asentimentul lui, a căutat să cultive această atitudine în cadrul administraţiei Reagan. însă o relaţie mai constructivă cu Uniunea Sovietică necesita un partener dispus la Moscova. Moartea lui Andropov, în februarie 1984, l-a propulsat la conducere pe Konstantin Gernenko, dar aparatcicul în vârstă de şaptezeci şi doi de ani, care suferea de emfizem şi de o afecţiune cardiacă, i-a dat prea puţine motive lui Thatcher să spere într-o îmbunătăţire imediată a relaţiilor.

Decizia crucială a lui Thatcher a fost să-i lase deoparte pe Gernenko şi generaţia lui şi să-i ia în considerare, în schimb, pe succesorii potenţiali ai acestora. Sub îndrumarea sa, Ministerul de Externe britanic a elaborat o listă scurtă, formată din trei

membri mai tineri ai Biroului Politic — Grigori Romanov, Viktor Grişin şi Mihail Gorbaciov. Cel mai logic era să-i adreseze o invitaţie lui Gorbaciov, despre care i se vorbise deja, având în vedere poziţia acestuia de preşedinte al Comisiei pentru Relaţii Externe a legislativului sovieticT Cum Gernenko era încă şef de stat, trebuia respectat protocolul diplomatic. Thatcher a aranjat ca Gorbaciov să fie invitat în Marea Britanie ca şef al unei delegaţii parlamentare sovietice, o deschidere suficient de inofensivă, care îi permitea să-l întâlnească şi să-l analizeze.

Gorbaciov a acceptat şi a sosit în Marea Britanie împreună cu soţia sa, Raisa, în decembrie 1984. în timpul prânzului de la Ghequers, el şi Thatcher au intrat într-o dispută serioasă cu privire la beneficiile sistemului capitalist în comparaţie cu cel comunist. Consemnările conversaţiei lor private arată că Thatcher „nu dorea să aibă puterea de a dicta unde ar trebui să lucreze fiecare şi ce ar trebui să primească". Gorbaciov a răspuns că „înţelegea sistemul britanic, dar sistemul sovietic era superior"[96]. Discuţia a continuat în acest fel, fără ca vreunul dintre participanţi să cedeze teren. Deşi întâlnirea lor se apropia de final, nu au apărut iniţiative sau acorduri noi. Totuşi, în ciuda impasului aparent, acest prânz avea să se dovedească una dintre cele mai importante întrevederi din cariera de premier a lui Thatcher.

După cum a scris mai târziu, Thatcher a recunoscut că, deşi remarcile lui Gorbaciov reproduceau dogme marxiste bine-cunoscute, „personalitatea lui era cum nu se poate mai diferită de atitudinea rigidă, de ventriloc, a aparatcicului sovietic obişnuit". Mai târziu în acea zi, Thatcher „a înţeles că stilul mult mai mult decât retorica marxistă exprima substanţa personalităţii de

dedesubt”[97]. Ea a simtit că Gorbaciov era inerent mai flexibil decât predecesorii săi. Şi, ca de obicei, ea nu a ezitat să-şi facă publice părerile. „Sunt prudent optimistă”, a declarat ea pentru BBG a doua zi, adăugând, într-o remarcă care a devenit celebră, „îmi place domnul Gorbaciov. Putem face afaceri împreună”.[98]

Dar la o întrevedere cu Reagan de la Câmp David în decembrie, ea a adoptat un ton precaut. Da, Gorbaciov era fermecător şi „deschis la discuţii şi dezbateri”, se consemnează în documentele de la Casa Albă pe marginea acestei întâlniri, dar potrivit lui Thatcher, „cu cât adversarul este mai fermecător, cu atât este mai periculosDupă cum a remarcat Reagan mai târziu, „Mi-a spus că ea crede că există o şansă pentru o deschidere grozavă. Desigur, s-a dovedit că avea întrutotul dreptate”[100].

După ce Gorbaciov a devenit secretar general odată cu moartea lui Gernenko în martie 1985, sprijinul pentru evaluarea pozitivă a lui Thatcher în privinţa noului lider sovietic a sporit — la fel şi presiunea asupra lui Reagan pentru a participa la un summit cu acesta. Aripa dură din administraţia Reagan a pledat ferm împotriva acestei acţiuni. Insistând că presiunea neîntreruptă va duce în cele din urmă la prăbuşirea sistemului sovietic, ei au susţinut că prin dialog s-ar putea pierde o mare parte a coeziunii dintre aliaţi. Susţinând contrariul, Shultz a căutat să întărească dorinţa instinctivă a lui Reagan de a se întâlni cu noul lider sovietic.

în opinia mea, după cum îi spusesem lui Thatcher, eforturile lui Reagan de a consolida puterea SUA şi de a le câştiga respectul sovieticilor în timpul primului său mandat îl plasau într-o poziţie de negociere solidă în al doilea mandat.[101] La începutul verii, Reagan s-a decis şi a anunţat planurile pentru un summit cu Gorbaciov la Geneva în luna

noiembrie. S-a dovedit a fi un punct de cotitură. în cea mai bună tradiţie a „relaţiei speciale”, Margaret Thatcher i-a servit drept partener şi consilier de încredere, oferind administraţiei o analiză independentă şi bine documentată. Reagan şi-a bazat o mare parte din abordarea privind negocierile de la Geneva pe o scrisoare nesolicitată şi neobişnuit de detaliată a lui Thatcher, din data de 12 septembrie 1985, în care ea i-a oferit sfaturi despre cum să interacţioneze cu Gorbaciov.[102] Ca mediator efectiv între Reagan şi Gorbaciov la acel moment, Thatcher se afla la apogeul influenţei sale internaţionale.

Entuziasmul lui Thatcher privind dialogul cu Gorbaciov a sporit la sfârşitul anilor 1980, pe măsură ce acesta a început un program amplu de reformă internă. Pentru stânga europeană, declaraţiile lui Gorbaciov despre reformă şi deschidere – *glasnost* şi *perestroika* – au fost suficiente pentru a submina premisa lui Thatcher privind ameninţarea continuă din partea sovieticilor. Mişcarea împotriva armelor nucleare a găsit noi motive pentru cauza dezarmării complete. Asemenea discuţii îi repugnau lui Thatcher, care le-a reiterat neobosită colegilor săi europeni virtuţile îmbinării flexibilităţii diplomatice cu nevoia unei apărări puternice şi a conştientizării ameninţării sovietice continue.

Pe acest fond, a izbucnit o criză gravă a relaţiilor transatlantice. în octombrie 1986, Reagan şi Gorbaciov s- au întâlnit la Reykjavik, în Islanda, unde au decis să urmărească viziunea preşedintelui american privind o lume fără arme nucleară. Catalogată iniţial drept o întâlnire informală în scopul pregătirii unui summit la Washington, întrevederea s-a transformat în interacţiuni de o amploare rar coregrafiată — cu atât mai puţin improvizată – pe scena internaţională.

Gorbaciov venise la Reykjavik pregătit să accepte

reduceri drastice ale arsenalului nuclear sovietic, sperând să-l convingă pe Reagan nu numai să-i urmeze exemplul, ci şi să abandoneze Iniţiativa de Apărare Strategică (IDS). în spatele uşilor închise, cei doi lideri au discutat despre reduceri din ce în ce mai mari, care au atins punctul culminant odată cu sugestia lui Reagan privind un acord pentru eliminarea completă a armelor nucleare. „Putem face asta", a confirmat Gorbaciov. „Le putem elimina."[103] Dialogul a ajuns până în etapa de pregătire a unei schiţe pentru memorandumul de înţelegere în acest sens.

în cele din urmă, discuţiile au eşuat din cauza sistemului IDS. Gorbaciov a insistat ca sistemul IDS să fie limitat la testarea în laborator timp de zece ani. Reagan, convins că IDS era necesară pentru protecţie chiar şi într-o lume fără arme nucleare şi că testarea sistemului în spaţiul cosmic era esenţială, a refuzat. Preşedintele american a pus capăt impasului părăsind brusc întrevederea şi anulând, astfel, acordul provizoriu de desfiinţare a tuturor armelor nucleare, care fusese deja redactat.

Un deceniu mai târziu, l-am întrebat pe Anatoli Dobrînin, care era consilier pentru politică externă al lui Gorbaciov la momentul întrevederii de la Reykjavik, de ce negociatorii sovietici nu acceptaseră principala caracteristică – îngheţarea şi apoi reducerea reciprocă şi radicală a numărului de arme; problema testării în spaţiul cosmic ar fi putut fi amânată pentru o conferinţă tehnică ulterioară, de exemplu la Geneva. ,,Pentru că nu aveam pe nimeni în sală care să ştie mai multe despre strategia nucleară", a răspuns el, „şi pentru că nu ne-a trecut niciodată prin cap că Reagan va ieşi din sală."—

Thatcher era profund neliniştită. îndemnându-l pe Reagan să negocieze cu Gorbaciov, nu crezuse că este posibil ca o asemenea interacţiune să ducă la o

schimbare completă a politicii de apărare a SUA şi a Marii Britanii, întâlnindu-mă cu ea la două luni după întrevederea de la Reykjavik, mi s-a părut foarte deranjată de cursul evenimentelor. Summitul fusese un „cutremur” care avea să pună în pericol „toate lucrurile bune făcute de administraţia Reagan” pentru a îmbunătăţi relaţiile dintre SUA şi aliaţii săi europeni, a spus ea. încercând să submineze acordul de lungă durată al ţărilor NATO privind rolul armelor nucleare, Reagan aproape că distrusese legitimitatea unui pilon al alianţei transatlantice.

Thatcher şi-a propus să-l convingă pe preşedinte să adopte o poziţie mai realistă. Mi-a spus că era „hotărâtă să lase Reykjavik deoparte”[104]. în abordarea iniţială, ea şi- a învăluit mesajul în coconul celor mai calde laude. L-a sunat pe Reagan la Casa Albă a doua zi după summit şi i- a spus nesincer că „s-a descurcat minunat la Reykjavik”. Summitul, considera ea, „a părut o capcană întinsă de sovietici” şi era esenţial „să dăm vina pentru impas pe Gorbaciov”. Apoi, a pornit ofensiva, avertizându-l pe Reagan că promovarea eliminării totale a armelor nucleare ar fi „echivalentă cu capitularea, aşa că trebuie să fim foarte, foarte atenţi”.

Insistenţele ei nu l-au clintit pe Reagan. Când Thatcher şi-a reiterat îngrijorarea că, odată cu eliminarea armelor nucleare, „sovieticii – cu superioritatea lor în privinţa armamentului convenţional — ar putea pur şi simplu să ia Europa cu asalt”, Reagan a răspuns că „era sigur că putem elabora o strategie pentru a-i învinge pe sovietici”, dând de înţeles că, în opinia lui, acest lucru putea fi realizat prin mijloace militare convenţionale.[105]

Thatcher nu voia să audă nimic din toate acestea. Ea şi- a dat seama că, într-o chestiune atât de adânc înrădăcinată în mintea lui cum era cazul abolirii armelor nucleare, Reagan pur şi simplu nu se va

retrage – cel puţin nu direct. Aşa că şi-a schimbat tactica. Noul ei vehicul de persuasiune a fost o vizită stabilită anterior la Câmp David, în noiembrie 1986, la o lună după Reykjavik. La îndemnul consilierului său cu vechime, Gharles Powell, ea hotărâse să evite să-i ceară lui Reagan să respingă lucrurile cu care fusese de acord la Reykjavik. în schimb, scopul ei era să „alegem elementele din discuţiile de la Reykjavik pe care le-am putea accepta şi să argumentăm că acestea ar trebui să aibă prioritate”, mi-a spus ea atunci. „Implicit, orice altceva trebuie lăsat deoparte, dar nu abandonat explicit.”[106]

Spre marea ei uşurare, Reagan a fost receptiv. Cei doi au convenit că se va acorda prioritate unui acord privind forţele nucleare cu rază intermediară (FNI), care să includă şi o reducere cu 50% a armelor ofensive strategice, precum şi interzicerea armelor chimice. Nu s-a făcut nici o menţiune despre elementele mai cuprinzătoare ale pachetului de la Reykjavik, care acum nu mai erau luate în considerare activ.

Această abordare nu a fost lipsită de costuri. Sprijinind acordul referitor la FNI, Thatcher a părut să-şi dea binecuvântarea pentru scopul suprem al lui Reagan de a elimina cu totul armele nucleare din Europa — nici pe departe rezultatul dorit de ea. Cu toate acestea, aşa cum mi-a explicat ea, „pentru a păstra apărarea nucleară, pentru a împiedica SUA să-şi negocieze armele nucleare strategice şi ca să ne asigurăm că vom primi [rachetele] Trident, am acceptat răul mai mic al unui acord privind zero FNl”[107].

Thatcher ştia când să apere ferm o convingere profundă şi când să accepte o nouă realitate — şi, în cuvintele ei, „să- i dea cea mai bună înfăţişare”[108]. Totodată, declaraţia comună de la sfârşitul vizitei sale la Câmp David a reafirmat încrederea NATO în

apărarea nucleară eficientă şi sprijinul continuu al lui Reagan privind sistemul Trident al Marii Britanii. Cât despre poziţia publică privind apărarea nucleară, această declaraţie a reprezentat, de fapt, o revenire retorică la normele de dinainte de întâlnirea de la Reykjavik. După cum i-am spus lui Thatcher la acea vreme, ea era „singura persoană din afara Statelor Unite pe care o asculta preşedintele”[109]. Era important ca ea să continue să-i ofere sfaturi – cu simpatie, dar în nici un caz fiind întotdeauna de acord.

Argumentele lui Thatcher au beneficiat şi de slăbirea administraţiei în urma scandalului Iran-Contra, când a ieşit la iveală faptul că unii funcţionari au folosit veniturile din vânzările neautorizate de arme americane către Iran pentru a finanţa insurgenţa Contra împotriva regimului marxist-leninist sandinist din Nicaragua. Ca prietenă şi susţinătoare fermă a lui Reagan, Thatcher a considerat că rolul ei era să-l ajute să găsească o cale de urmat. Totodată, ea a făcut un mare serviciu – Occidentului, reafirmând fundamentele doctrinei defensive a NATO. Dar episodul de la Reykjavik, pe lângă faptul că a arătat intimitatea relaţiilor anglo-americane, a dezvăluit şi limitele acestora. în chestiunile în care dezechilibrul de forte dintre aliati era un factor major – şi convingerile prezidenţiale deosebit de puternice – legăturile emoţionale şi istorice se puteau rupe, iar America putea insista să-şi urmărească preferinţele unilateral.

În apărarea suveranităţii Kuwaitului: criza din Golf

Sub conducerea lui Thatcher, vocea britanică s-a făcut auzită nu numai în chestiunile legate de NATO şi de Războiul Rece, ci şi de disputele de pe tot globul. Când Irakul condus de Saddam Hussein a invadat şi a ocupat ţara vecină, Kuwait, în august

1990, nu a fost imediat clar că Marea Britanic va juca un rol special. Capacitatea operaţională a Marii Britanii scăzuse semnificativ de la un episod similar, din 1961, când Abd al-Karim Qasim, generalul de brigadă care ajunsese la putere după răsturnarea monarhiei irakiene, părea să ameninţe integritatea teritorială a Kuwaitului devenit de puţin timp independent. La acea vreme, Marea Britanic desfaşurase cu succes trupe şi nave pentru a-l descuraja pe Qasim, respectând acordul de a garanta apărarea fostei sale colonii.

în opinia lui Thatcher, Saddam Hussein era un dictator nesăbuit, după modelul generalului Galtieri; la fel ca în cazul liderului argentinian, încercarea de a-l tempera nu avea decât să-l impulsioneze pe Hussein. Dacă nu era tras la răspundere pentru agresiunea sa, integritatea sistemului internaţional avea să fie serios pusă la încercare. Nu vedea cu ochi buni episoadele din istorie în care Marea Britanic preferase să-i tempereze pe agresori. Reflectând asupra Acordului de la München din 1938, care a contribuit la declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial, ea a comentat: „Exemplele cele mai proaste de politică externă britanică sunt cele în care a cedat teritorii care aparţineau altor naţiuni, cum a fost cazul Regiunii Sudeţilor şi al Cehoslovaciei”[110]. De la începutul conflictului din Kuwait – la fel ca în cazul Insulelor
Falkland —, Thatcher a stabilit că singura soluţie onorabilă era restabilirea *status quo ante;* claritatea morală cu care a acţionat a avut în cele din urmă un impact semnificativ asupra procesului decizional al administraţiei americane în timpul crizei.

Prima reacţie a preşedintelui George H.W. Bush la criză a fost prudentă. Adresându-se presei de la Casa Albă în dimineaţa zilei de 2 august, Bush a părut circumspect, declarând că „nu se gândeşte” să

trimită trupe în regiune, dar că, oricum, nu ar „discuta despre nici o opţiune militară chiar dacă aceasta ar fi decisă”[111]. Imediat după declaraţiile lui Bush, Consiliul de Securitate Naţională s-a reunit pentru a discuta chestiunea. Opiniile se îndreptau în direcţia acceptării invaziei ca un fapt împlinit.[112]

Ca o întâmplare fericită, cu mult înainte de izbucnirea crizei, Thatcher acceptase invitaţia de a apărea alături de preşedintele Bush la o conferinţă de la Aspen, Colorado, în după-amiaza de 2 august. Timpul petrecut împreună la Aspen s-a dovedit extrem de important — pentru Orientul Mijlociu, pentru relaţia SUA—Marea Britanic şi pentru principiile ordinii mondiale. Relaţia lui Thatcher cu Bush nu a fost la fel de caldă precum cea pe care o avusese cu Reagan, dar Bush a înţeles valoarea acestei relaţii. Charles Powell, care a însoţit-o pe Thatcher la Aspen, a remarcat că cei doi lideri erau „în foarte mare măsură de acord” cu privire la Kuwait, deşi Thatcher părea să fie mai conştientă decât Bush de nevoia de a pune la cale o acţiune militară.[113]

în acea după-amiază, la conferinţa de presă comună cu Thatcher, Bush a vorbit primul. Cu sprâncenele încruntate, cu vocea măsurată şi mâinile îngropate adânc în buzunarele costumului, preşedintele american emana prudenţă. El a relatat că a discutat cu lideri din Orientul Mijlociu, şi-a exprimat „îngrijorarea” faţă de agresiunea irakiană şi a cerut o „soluţie paşnică”.[114] După ce i-a mulţumit lui Bush pentru primirea din Colorado, Thatcher a trecut imediat la „chestiunea principală”, la fel cum procedase în discursul său inaugural din Parlament, cu treizeci de ani înainte:

> Irakul a încălcat şi şi-a însusit teritoriul unei ţări care era membru cu drepturi depline al Naţiunilor Unite. Acest lucru este total inacceptabil. Şi dacă i

se va permite să continue, atunci multe alte ţări mici nu s-ar putea simţi niciodată în siguranţă.[115]

Deşi Thatcher a ales aceste cuvinte cu atenţie, nu atât substanţa remarcilor sale, cât maniera în care le-a rostit a avut un impact imediat. A vorbit în rafale sacadate, pe un ton categoric şi cu convingere absolută. Pur şi simplu, se simţea în elementul ei, ca lider.

Pe 5 august, când Bush a revenit la Casa Albă, punctul său de vedere se consolidase semnificativ „Privesc foarte serios hotărârea noastră de a inversa această agresiune”, a spus el, declarând: „Această situaţie este inacceptabilă”.[116] Gând am discutat cu Gharles Parker o săptămână mai târziu, am pus o mare parte din schimbarea de ton a preşedintelui pe seama prezenţei lui Thatcher. „Locatarul de la Gasa Albă a plecat la Aspen, înclinând spre ideea că nu mai era nimic de făcut, dar când a revenit, s-a arătat pregătit şi hotărât.”[117]

Privind retrospectiv, cred că Bush înclina din ce în ce mai mult spre un răspuns mai robust înainte de a ajunge la Aspen, dar discuţiile sale de acolo cu Thatcher i-au întărit puternic intuiţiile. Mai târziu în aceeaşi lună, ea l-a încurajat din nou pe Bush în urma adoptării unei rezoluţii ONU care permitea folosirea forţei pentru a interzice petrolierele care încercau să încalce sancţiunile împotriva Irakului. „Nu era momentul să ezităm”, a insistat ea. Thatcher a contribuit la stabilirea unui ton ferm în primele zile ale conflictului, ceea ce a fost un factor important pentru eliberarea Kuwaitului.

Deşi Thatcher s-a grăbit să apere suveranitatea Kuwaitului, s-a arătat reticentă să acorde Organizaţiei Naţiunilor Unite un rol important în eliberarea ţării. Ea a salutat Rezoluţia 660 a Consiliului de Securitate al ONU, adoptată a doua zi după invadarea Kuwaitului, care a condamnat

agresiunea irakiană şi solicita o retragere imediată; cu toate acestea, ea a privit cu un scepticism accentuat perspectiva unei implicări mai mari a ONU.

Când a devenit limpede că nu se va ajunge la retragerea Irakului prin mijloace pur diplomatice, ea s-a opus eforturilor în direcţia unei noi rezoluţii a Consiliului de Securitate care să autorizeze utilizarea forţei. Dacă s-ar considera că orice acţiune militară necesită un mandat al Consiliului de Securitate, a susţinut ea, s-ar crea un precedent care ar submina dreptul la autoapărare inerent principiului suveranităţii naţionale.

Totodată, sub aspect practic, ea dorea să păstreze libertatea maximă de acţiune privind modul de eliberare a Kuwaitului. în această privinţă, ea a avut iniţial sprijinul preşedintelui Bush. „Nu vrea să se adreseze ONU privind utilizarea forţei; nici eu nu vreau”, a notat Bush în jurnalul său la începutul lunii septembrie.[118]

însă, în cele din urmă, intenţiile sale au fost victime ale situaţiei interne din Statele Unite. Bush a înţeles că şi Congresul, şi opinia publică se opuneau întreprinderii unei acţiuni militare fără sprijinul ONU. Thatcher nu s-a confruntat cu constrângeri similare în Marea Britanic şi astfel, în privat, ea a continuat să pledeze intens împotriva unei rezoluţii suplimentare a ONU. Dar nevoile interne ale politicii americane au prevalat. La începutul lui noiembrie 1990, ea a cedat. Totuşi, din motive fără nici o legătură cu această situaţie, avea să fie obligată să renunţe la funcţie doar câteva săptămâni mai târziu.

Limitele leadershipului: Germania şi viitorul Europei

Marii conducători acţionează la limitele exterioare a ceea ce se crede că este posibil; în loc să repete

mecanic ideile convenţionale definitorii pentru epocă, ei sondează limitele acestora. De-a lungul carierei sale, Thatcher a contestat dictatele gândirii convenţionale, optând pentru un leadership care a schimbat termenii dezbaterii.

Cu toate acestea, uneori, credinţa ei în capacitatea sa de a realiza ceea ce era aparent imposibil s-a dovedit deplasată. După căderea Zidului Berlinului, pe 9 noiembrie 1989, Thatcher s-a abătut de la prudenţa şi flexibilitatea care îi fuseseră, în general, de ajutor. în loc să conducă Occidentul către o politică de unificare a Germaniei şi să ancoreze Germania unită în interiorul NATO, ea a fost din ce în ce mai mult în dezacord cu omologii săi din Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord.

Pentru Thatcher, căderea Zidului Berlinului a fost cu adevărat un motiv de sărbătoare. La fel, prăbuşirea ulterioară a regimurilor comuniste din toată Europa de Est a reprezentat punctul culminant al dezmembrării colecţiei de state-satelit ale URSS, o realizare în direcţia căreia depusese eforturi tot timpul în care se aflase în funcţie. Dar a fost profund tulburată de corolarul logic al dispariţiei Cortinei de Fier: anume că Germania de Est şi de Vest, împărţite artificial după al Doilea Război Mondial, trebuiau acum să se unească.

Preocupările lui Thatcher cu privire la reunificarea Germaniei aveau o bază legitimă. în 1871, ultima dată când Germania recent unificată intrase în sistemul internaţional, Benjamin Disraeli declarase că acesta era „un eveniment politic mai mare” decât Revoluţia Franceză.[119] Profeţia liderului britanic a fost confirmată de o serie de crize care au izbucnit în urma retragerii lui Bismarck din 1890, culminând cu izbucnirea Primului Război Mondial în august 1914. Germania unită avea să modifice din nou, inevitabil, echilibrul de putere în Europa, iar Thatcher nu era

singura care considera că implicaţiile unei astfel de schimbări necesitau o analiză atentă.

Afectată de experienţele sale din copilărie din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Thatcher se îndoia că atitudinea asertivă şi expansionistă a Germaniei se încheiase odată cu înfrângerea lui Hitler. Nu avea încredere în ceea ce ea percepea a fi caracterul naţional german imuabil; în momentele sale de pesimism, se temea că nu au fost exorcizaţi toti demonii din trecutul Germaniei. „Pentru a înţelege un om”, se spune că ar fi remarcat Napoleon, „vezi cum arăta lumea când acesta avea douăzeci de ani.” Thatcher împlinise douăzeci de ani în 1945.

Ea nu s-a sfiit să dea glas acestor sentimente sceptice. La o cină la care am participat amândoi la Toronto, cu ocazia summitului G7 din iunie 1988[120], l-am citat pe Bismarck într-un toast în onoarea ei, sugerând că lucrul cel mai bun pe care îl putea face un lider era să apuce poalele mantiei lui Dumnezeu şi să meargă cu El câţiva paşi. Thatcher, care ascultase doar pe jumătate, a întrebat pe a cui mantie sugerasem să o apuce. Când gazda i-a explicat că l-am citat pe Bismarck, ea a întrebat: „Bismarck, germanul?” Când gazda a răspuns afirmativ, ea a replicat: „E timpul să plec acasă”.

Pe măsură ce se intensifica elanul privind unificarea rapidă, Thatcher a continuat să se opună ferm. Deşi alţi lideri au ezitat să-şi manifeste îndoielile, ea a adoptat o poziţie contrarie. în loc să ia în considerare unificarea, ea a susţinut că atenţia trebuia să se concentreze pe stabilirea unei democraţii autentice în Germania de Est, insistând că două state germane democratice puteau exista în continuare unul lângă altul o perioadă nedeterminată. Şi încercând să-şi sublinieze îngrijorarea că Germania unită ar putea aspira din

nou să domine Europa, ea a adăugat un alt argument: unificarea germană ar putea zădărnici experimentul istoric al lui Mihail Gorbaciov privind reformele – încurajând facţiunile dure de la Moscova, care l-ar putea înlătura din funcţie.

Aceste argumente nu au găsit prea multă susţinere nici chiar printre aliaţii lui Thatcher. Administraţia Bush considera reunificarea rezultatul firesc al victoriei Occidentului în Războiul Rece. Cu doar câteva zile înainte de căderea Zidului Berlinului, Bush nu a lăsat nici o îndoială cu privire la poziţia sa: „Nu împărtăşesc îngrijorarea pe care o au unele ţări europene cu privire la Germania reunificată", a declarat el pentru *New York Times,* „deoarece cred că angajamentul Germaniei privind Alianţa şi recunoaşterea importanţei acesteia este de neclintit."[121]

Lideri europeni, precum preşedintele Franţei François Mitterrand, care împărtăşiseră atitudinea ezitantă a lui Thatcher, au început să încline către acceptarea reunificării, încercând în continuare să modeleze condiţiile în care aceasta avea să aibă loc. Când m-am întâlnit cu Thatcher la Londra, pe 10 ianuarie, am îndemnat-o să urmeze această direcţie. Ea s-a dovedit de neconvins. Consemnările întrevederii noastre îi dovedesc poziţia inflexibilă: ,,Prim-ministrul a spus că în relaţiile internaţionale nimic nu trebuie considerat inevitabil. Ea porneşte de la stabilirea lucrurilor care ar servi intereselor britanice şi apoi încearcă să stimuleze realizarea lor".[122]

Acestea erau sentimente lăudabile, dar în ianuarie 1990 nu au înlocuit o politică ferm legată de realitatea care se contura în Europa. Stilul său de leadership, care a fost atât de des marcat de agilitate creativă şi de o înţelegere fermă a realităţilor, manifesta acum elemente de rigiditate. în absenţa

impulsului pragmatic care o ajutase atât de mult în crizele anterioare, lui Thatcher îi rămânea o politică ce echivala mai mult sau mai puţin cu o opoziţie ineficientă. Propunerea sa de a menţine forţe sovietice pentru a stabiliza Germania de Est după reunificare nici nu putea fi luată în calcul.[123] Germanii, cu sprijinul SUA şi cu acordul francezilor, au mers înainte. Thatcher a fost marginalizată şi influenţa ei s-a diminuat.

Apoi, unificarea Germaniei a fost înglobată în proiectul mai larg de integrare europeană. Potrivit viziunii dominante pe continent, Germania unită era gestionată cel mai bine prin conectarea strânsă cu Comunitatea Europeană. Cancelarul Helmut Kohl a susţinut acest punct de vedere şi a fost pregătit ca Germania să facă sacrificii în acest scop; ministrul său de externe, Hans- Dietrich Genscher, a evocat apelul romancierului Thomas Mann de a „crea nu o Europă germană, ci o Germanie europeană”[124].

Thatcher era fundamental împotriva acestei strategii. Populaţia mare şi potenţialul economic al Germaniei i-ar fi garantat acesteia o pondere substanţială, dacă nu cumva dominantă, în orice structură europeană integrată. Ea a înţeles că puterea germană *de fado* nu poate fi neutralizată prin mijloace legale sau instituţionale. Cu toate acestea, a crezut cu tărie că integrarea Germaniei în Europa avea să consolideze puterea acesteia, nu să o ţină sub control. în cele din urmă, s-a dovedit că a avut parţial dreptate, deoarece progresul economic i-a permis Germaniei să aibă o influentă mai mare în UE decât oricare alt stat membru. Dar în chestiunea fundamentală a caracterului şi a politicii germane, ea a greşit; Germania a fost transformată de Adenauer şi de moştenirea acestuia şi a rămas un membru de bază al Alianţei Occidentale după unificarea din octombrie 1990.

Europa, dificultatea fără sfârşit

Nu doar reunificarea Germaniei, ci întreaga agendă a integrării europene era în contradicţie cu viziunea lui Thatcher despre lume. Ca apărătoare a suveranităţii parlamentare, ea considera transferul de prerogative de la statele-naţiune către instituţiile supranaţionale europene cu birocraţi nealeşi o abrogare a drepturilor democratice şi suverane.

Strategia lui Thatcher a presupus încurajarea liberalizării economice în Europa fără a promova integrarea politică. încercarea de a menţine acest echilibru a devenit ultima ei dilemă de politică externă. în 1984, după ani de negocieri minuţioase, ea câştigase o victorie politică majoră asupra Bruxellesului, prin care Marii Britanii i se acorda un ,,rabat" anual, reducând contribuţia acestei ţări la bugetul european cu două treimi. în 1986, acceptase Actul Unic European în căutarea unei pieţe unice (de fapt, acesta fusese elaborat în principal de britanici). Totuşi, ea nu a reuşit să prevadă că legea va fi folosită pentru a extinde „votul cu majoritate calificată" în Consiliile Europene, accelerând astfel deplasarea puterii dinspre capitalele naţionale. După cum a recunoscut mai târziu în memoriile sale:

> acum îmi dau seama că, în perioada din cel de-al doilea mandat al meu ca prim-ministru, Comunitatea Europeană şi-a schimbat direcţia subtil, dar sigur, de la o Comunitate a comerţului deschis, a reglementărilor reduse şi a statelor-naţiune suverane care cooperează liber către etatism şi centralism.[125]

*

Fusese pregătit cadrul pentru un conflict – între Londra şi Bruxelles, dar şi în sânul Partidului Conservator – care avea să dureze mai bine de o generaţie.

Gestionarea relaţiei dintre Marea Britanii şi

Europa este o problemă perenă şi, pentru liderul Partidului Conservator, o chestiune periculoasă. De la Margaret Thatcher în noiembrie 1990 şi până la Theresa May în iulie 2019, patru mandate de premier ale conservatorilor s-au năruit pe tema relaţiei europene.[126]

Primul semn al dificultăţilor întâmpinare de Thatcher privind gestionarea diviziunilor din sânul partidului său pe tema Europei a survenit odată cu demisia ministrului apărării, Michael Heseltine, în ianuarie 1986. Aparent, controversa a vizat Westland, singurul producător de elicoptere rămas în Marea Britanic, dar, în esenţă, se baza pe ambiţia lui Heseltine de a o înlocui pe Thatcher în funcţia de prim-ministru. Compania americană Sikorsky îşi exprimase interesul de a deveni acţionar minoritar la Westland, sperând să readucă producător britanic pe profit prin infuzie de capital — o opţiune atrăgătoare date fiind convingerile lui Thatcher privind piaţa liberă, precum şi cele atlantiste.

Dar Heseltine prefera o soluţie etatistă şi europeană. Potrivit planului elaborat de Heseltine, compania britanică aflată în dificultate s-ar fi alăturat unui consorţiu de companii de apărare britanice, franceze, germane şi italiene. A urmat o dispută în care Downing Street a încercat să îl discrediteze pe Heseltine —

declanşând o scurtă perioadă de turbulenţe, care părea să ameninţe controlul lui Thatcher asupra Partidului Conservator. în cele din urmă, Heseltine a demisionat şi Sikorsky a salvat Westland.

Carismatic, bogat şi extrem de ambiţios, Heseltine s-a poziţionat ca un succesor proeuropean al lui Thatcher. Insurgenţa lui deloc subtilă avea să mocnească ani de zile în parlament, înainte de a izbucni brusc într-o conflagraţie în noiembrie 1990.

între timp, se adunaseră multe paie pe foc. Figuri

importante ale politicii conservatoare cunoscuseră ascensiunea şi declinul datorită poziţiei lor în privinţa Europei. Marea Britanic aderase la Comunitatea Economică Europeană (CEE) sub conducerea Heath în 1973. Dar în 1979, Marea Britanic a refuzat să adere la nou apărutul Mecanismul European al Ratelor de Schimb (ERM), oarecum un precursor al monedei curo, prin care li se impunea ţărilor participante să-şi menţină rata de schimb valutar într-un anumit interval al valorii unităţii monetare europene (ECU) – care era determinată prin ponderarea monedelor ţărilor membre în funcţie de dimensiunea economiilor acestora.

Luptele dure privind CEE, ERM şi ECU au divizat cabinetul britanic şi au subminat constant poziţia de lider a lui Thatcher. Ea a respins posibilitatea aderării Marii Britanii la ERM în 1985, dar, la începutul anului 1987, ministrul de finanţe, Nigel Lawson, a găsit o soluţie: fără aprobarea lui Thatcher, el s-a asigurat că lira sterlină va ,,urmări" marca vest-germană la un curs specificat. Cu toate acestea, în noiembrie 1987, Thatcher a aflat de acordul tacit şi a anulat politica respectivă la începutul anului 1988.[127]

În contextul acestor planuri din ce în ce mai ambiţioase privind integrarea europeană, precum şi al unui Partid Conservator divizat incurabil, Thatcher a acceptat invitaţia de a susţine un discurs despre viitorul continentului la Colegiul Europei de la Bruges, în Belgia. Conştientă că publicul format din eurocraţi aspiranţi nu era un destinatar firesc al mesajului ei eurosceptic, şi-a înviorat începutul discursului cu o glumă. „Dacă e să daţi crezare unora dintre lucrurile care se spun şi se scriu pe tema opiniilor mele despre Europa", a spus ea, afişând un zâmbet larg, „probabil că e ca şi cum

Genghis Han ar fi fost invitat să vorbească despre virtuţile coexistenţei paşnice!”[128] Cu toate acestea, la fel ca Genghis Han, Thatcher venise să cucerească. Amabilitatea ei avea să se limiteze la acea glumă.

în loc să elogieze ideea europeană, Thatcher şi-a propus să-i prescrie limitele. în acest fel, „Discursul de la Bruges” poate fi interpretat ca o declaraţie de independenţă faţă de criticii din cabinetul său. în opinia lui Thatcher, Comunitatea Europeană trebuia să urmeze cinci „principii directoare”: să se bazeze pe „cooperarea voită şi activă între state suverane independente”; „să abordeze problemele actuale într-o manieră practică”; „să încurajeze activitatea antreprenorială”; „să nu fie protecţionistă”; şi „să menţină o apărare sigură prin intermediul NATO”.[129]

Prin „practic”, Thatcher înţelegea o birocraţie europeană simplificată, responsabilă din punct de vedere politic, propiaţă, care să reglementeze discret şi să vizeze probleme imediate, nu planuri măreţe. în acest sens, viziunea sa despre Europa se baza pe menţinerea unor state naţionale distincte:

f

> încercarea de a suprima naţiunea şi de a concentra puterea la centru ar fi foarte dăunătoare şi ar periclita obiectivele pe care încercăm să le atingem. Europa va fi mai puternică tocmai pentru că Franţa e Franţa, Spania e Spania, Marea Britanic e Marea Britanic, fiecare cu propriile-i obiceiuri şi tradiţii şi cu propria-i identitate. Ar fi o nebunie să încercăm să le încadrăm într-un fel de personalitate europeană standard.[130]

Gharles de Gaulle ar fi aprobat cuvânt cu cuvânt acest pasaj.

Scepticismul lui Thatcher faţă de centralizare, atât de evident în discursul de la Bruges, îşi are rădăcinile în lucrările lui Hayek, pe care le-a studiat înainte de a deveni prim-ministru. în momentul în

care a vorbit la Bruges, ea avea experienţa implementării unor reforme în Marea Britanic, cum ar fi privatizarea industriei şi a locuinţelor publice — iniţiative care au reuşit în mare parte pentru că prerogative statului au fost redate întreprinderilor private. în opinia sa, promotorii proiectului european ignorau lecţiile economice importante din epocă. Ea i-a vizat direct în discursul ei, remarcând:

> într-adevăr, este ironic că tocmai acum, când ţări precum Uniunea Sovietică, care au încercat să conducă totul de la centru, învaţă că succesul depinde de îndepărtarea de la centru a puterii şi a deciziilor, există voci în Comunitate care par că doresc să se deplaseze în direcţia opusă. Nu am retras cu succes frontierele statului în Marea Britanic doar ca acestea să fie impuse din nou la nivel european, cu un superstat european care exercită o nouă dominaţie de la Bruxelles.[131]

Această declaraţie era menită să şocheze şi a avut efectul dorit. A constituit respingerea directă a unui discurs susţinut cu trei luni înainte de preşedintele Comisiei Europene, Jacques Delors, în care socialistul francez sugerase că, în decurs de zece ani, parlamentele naţionale vor delega până la 80% din luarea deciziilor economice către Parlamentul UE.[132] Thatcher nici că putea fi mai mânioasă.

Totodată, discursul de la Bruges a fost şi o meditaţie înţeleaptă, dar mai rar amintită, privind semnificaţia civilizaţiei europene şi a locului Marii Britanii în ea. A făcut referire la două dintre convingerile sale importante — sprijinul pentru cei care luptau pentru libertate în Europa de Est şi admiraţia sa profundă pentru Statele Unite. Comunitatea Europeană era „o manifestare a identităţii europene”, a observat ea, dar nu „singura”.

Trecând de la o analiză detaşată la un îndemn înflăcărat, ea a continuat:

> Nu trebuie să uităm niciodată că, la est de Cortina de Fier, oamenii care au făcut parte cândva din cultura, libertatea şi identitatea europene au fost dezrădăcinaţi. Vom considera întotdeauna Varşovia, Praga şi Budapesta oraşe europene. Şi nu trebuie să uităm nici că valorile europene au contribuit la transformarea Statelor Unite ale Americii în apărătorul curajos al libertăţii, cum sunt în prezent.[133]

Cuvintele lui Thatcher au fost profetice. Varşovia, Praga, Budapesta şi Berlinul de Est au fost curând reprimite în Europa, iar prosperitatea continentului, atunci şi acum, a depins de securitatea oferită de Statele Unite, în sine o prelungire a civilizaţiei europene.

Acesta este motivul pentru care discursul lui Thatcher de la Bruges avea să-şi câştige în cele din urmă un loc în canonul oratoric britanic: nu numai pentru rolul său esenţial în biografia acesteia, ci şi pentru clarviziunea şi prezentarea coerentă a tensiunilor durabile dintre identitatea britanică şi integrarea europeană.

Căderea

Totuşi, efectul imediat al discursului de la Bruges a fost mărirea distanţei dintre Thatcher şi colegii săi de cabinet. Nu era o chestiune de mică importanţă, sugerând o accentuare a diferenţelor privind politica economică nu mai puţin de rău augur decât episoadele similare privind politica externă şi cea de apărare. După cum am menţionat mai înainte, sistemul britanic plasează membrii cabinetului la cele mai înalte eşaloane ale partidului lor, ceea ce înseamnă că autoritatea circulă în ambele direcţii

între prim-ministru şi cabinet. Prin urmare, bunăvoinţa personală între cele două părţi este crucială pentru funcţionarea unui guvern eficient.

În iunie 1989, cu câteva ore înainte ca Thatcher să vorbească la un summit al Comunităţii Europene de la Madrid, ministrul de finanţe Nigel Lawson şi ministrul de externe Geoffrey Howe i-au făcut o vizită duminică dimineaţa la reşedinţa din Downing Street. A fost un spectacol rar întâlnit în guvernul britanic: cei mai puternici miniştri din guvernul lui Thatcher au ameninţat-o că vor demisiona dacă prim-ministrul refuza să propună un termen-limită pentru aderarea oficială la ERM, renunţând, astfel, la politica monetară independentă a ţării. Thatcher a ascultat cu atenţie solicitările lor — şi şi-a exprimat disponibilitatea de a-şi modifica poziţia cu privire la acest subiect —, dar a refuzat să adere la un termen-limită public.

La scurt timp după ce a revenit de la Madrid, ea l-a retrogradat pe Howe, plasându-l în fruntea Camerei Comunelor, dar acordând-i titulatura nebuloasă de viceprim-ministru ca să atenueze lovitura. Thatcher s-a arătat mai miloasă cu Lawson, permiţându-i să rămână în postul său. Totuşi, el a demisionat curând din cauza politicii privind rata de schimb valutar, precum şi a refuzului lui Thatcher de a-şi demite consilierul-şef pe probleme economice, Alan Walters, ale cărui declaraţii publice, credea Lawson, îi subminau autoritatea.

Totuşi, în octombrie 1990, Thatcher a fost obligată de noul ministru de finanţe, John Major, să accepte aderarea Marii Britanii la ERM. într-un discurs rostit pe 30 octombrie în Camera Comunelor, ea a apărat această decizie, respingând însă „totalmente şi categoric” uniunea economică şi monetară, pe care o considera „uşa din spate către Europa federală”. Mânioasă pe cabinetul ei şi ferm hotărâtă să prevină

provocări suplimentare la adresa politicilor sale, ea a părut să-şi ia inspiraţia retorică din cuvintele cu care Dumnezeu îl avertizează pe Iov: „Până aici să vii, să nu treci mai departe”. Plasându-se în antiteză cu Jacques Delors, Thatcher a explicat că „el dorea ca Parlamentul European să fie organismul democratic al Comunităţii, Comisia să fie Executivul şi
Consiliul de Miniştri să fie Senatul”, Răspunsul ei era clar: „Nu, nu, nu!”[134]

„Nu, nu, nu”, rostit calm, dar categoric, avea să devină o altă expresie nemuritoare a lui Thatcher — cu toate că, iniţial, a contribuit la răsturnarea guvernului său, care şi aşa nu se mai bucura de sprijin deoarece ea adoptase nepopulara „taxă comunitară” (un impozit direct perceput de autorităţile locale).

Două zile mai târziu, Geoffrey Howe a demisionat din funcţia deţinută în cabinet din cauza „unor chestiuni de fond, precum şi de stil”, după cum avea să explice într-un discurs de pe 13 noiembrie, rostit în Camera Comunelor. Politica lui Thatcher privind uniunea economică şi monetară, a susţinut el în discursul său de demisie, „riscă din ce în ce mai mult să-i ducă pe căi greşite şi pe ea însăşi, şi pe alţii”. Oraţia lui Howe a fost o capodoperă, presărată de complimente echivoce. După ce a salutat „curajul şi leadershipul” lui Thatcher în faţa Camerei hipnotizate, el a vizat direct abordarea acesteia, invocând credinţa lui Harold Macmillan că Marea Britanic

> trebuia să se plaseze şi să se menţină în cadrul CE. El a considerat că era esenţial atunci, la fel ca astăzi, să nu ne desprindem de realităţile puterii; să nu ne retragem într- un ghetou de sentimentalitate cu privire la trecutul nostru şi, astfel, să ne diminuăm propriul control asupra destinului nostru.[135]

Devenind din ce în ce mai înflăcărat, Howe a caracterizat retorica lui Thatcher privind Europa drept „tragică” şi „îngrijorătoare”. Apoi a adoptat un ton mai degrabă îndurerat decât mânios:

> Tragedia este – şi este pentru mine personal, pentru partidul meu, pentru întregul nostru popor şi chiar pentru stimabila mea prietenă, cu adevărat o tragedie – că atitudinea percepută a premierului faţă de Europa prezintă riscuri din ce în ce mai serioase pentru viitorul naţiunii noastre. Riscă să ne minimizeze influenţa şi să ne maximizeze şansele de a fi din nou excluşi. Am plătit foarte mult în trecut pentru starturile cu întârziere şi am irosit oportunităţi în Europa. Nu îndrăznim să permitem să se întâmple din nou acest lucru. Dacă ne detaşăm complet, ca partid sau ca naţiune, de centrul Europei, efectele vor fi incalculabile şi foarte greu de corectat vreodată.[136]

Concluzia lui Howe a arătat clar că nu vedea nici un viitor constructiv pentru naţiune sub conducerea lui Thatcher. Făcând aluzie la un „conflict” între loialitatea lui faţă de prietena sa, premierul Thatcher, şi loialitatea faţă de „ceea ce eu percep ca fiind adevăratele interese ale naţiunii”, el a concluzionat că nu mai era posibil să facă parte în continuare din guvern. Susţinând că s-a „luptat” îndelung cu această decizie, Howe i-a îndemnat şi pe alţi colegi de partid să „se gândească la propriile lor reacţii” şi să-i urmeze exemplul, făcând ceea ce este „corect pentru partidul meu şi pentru ţara mea”.[137] Făcând apel la „alţii” din Partidul Conservator să-şi reconsidere loialitatea fată

de guvernul Thatcher, el şi-a dat implicit binecuvântarea pentru înlăturarea ei. Michael Heseltine şi-a anunţat candidatura la şefia partidului în dimineaţa următoare.

Momentul a fost cum nu se poate mai prost pentru Thatcher. Ea urma să viziteze Irlanda de Nord pe 16 noiembrie şi apoi să se deplaseze la Paris pentru o conferinţă de trei zile (programată pentru 19-21 noiembrie) a Comisiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE), perioadă care coincidea cu ultimele zile din noua campanie pentru şefia Partidului Conservator, în ciuda provocării, Thatcher a optat să-şi onoreze angajamentele în străinătate.

Observând de departe această surprinzătoare (pentru un străin) cursă pentru poziţia de lider, am fost uluit de decizia lui Thatcher. Depăşind întrucâtva limitele anterioare — dat fiind că îmi rezervasem judecăţile doar pentru politica externă –, l-am sunat pe Charles Powell, care îmi era acum un prieten apropiat, şi l-am întrebat de *ce* Thatcher părea să absenteze de pe teren în punctul culminat al bătăliei. într-adevăr, conferinţa reprezenta un moment foarte promiţător după Războiul Rece: Bush şi Gorbaciov urmau să se întâlnească cu omologii lor europeni şi să traseze viitorul continentului. Dar, pentru Thatcher, ar fi fost cu siguranţă o decizie mai prudentă să rămână în Marea Britanic şi să-şi pledeze cauza în faţa susţinătorilor ezitanti.

Sugestia mea nu a fost bine primită: Thatcher credea că era de datoria ei să se afle pe scena mondială. Dacă ar fi renunţat să participe la conferinţă pentru a purta o dispută cu Partidul Conservator ar fi indicat, în opinia ei, o periculoasă lipsă de încredere. Deşi plină de caracter, decizia ei s-a dovedit dezastruoasă.

Thatcher a lăsat conducerea campaniei sale în seama unui grup de nepricepuţi, care-i erau doar pe jumătate devotaţi. în seara de 20 noiembrie, consilierii i-au adus vestea la ambasada britanică de la Paris privind votul din primul tur de scrutin. „Nu

chiar atât de bun pe cât am sperat şi nu suficient de bun.”[138] Ea câştigase 204 voturi, iar Heseltine, 152, cu 16 abţineri. Totuşi, potrivit regulilor obscure ale Partidului Conservator, nu obţinuse supermajoritatea necesară; dacă doi dintre susţinătorii lui Heseltine ar fi susţinut-o pe ea, atunci ea ar fi câştigat. Dar acum era necesar un al doilea tur de scrutin. Afişând ₍ o atitudine curajoasă în faţa camerelor de filmat, ea le-a declarat reporterilor că va contesta scrutinul.

Evenimentele potrivnice care s-au derulat în următoarele patruzeci şi opt de ore au un aer de tragedie shakespeariană. Rezervele de bunăvoinţă care se acumulaseră în cabinetul ei de-a lungul anilor erau pe terminate; convingerea, spiritul de luptă şi farmecul care altădată o ajutaseră să-şi câştige aliaţi erau acum dublate de o încăpăţânare care o costa prieteni şi susţinători. Pe când Heseltine se bucura de atenţia presei, unii dintre susţinătorii fideli ai lui Thatcher au început să fie ezitanţi şi să dezerteze. în cabinet se şoptea despre recrutarea unui candidat „stop Heseltine” – fie John Major, fie ministrul de externe Douglas Hurd.

întreaga noapte şi a doua zi, Thatcher a văzut cum norocul îşi întoarce faţa de la ea. A discutat pe rând cu membrii cabinetului, care i-au spus cu toţii că, deşi, desigur, o susţineau, din păcate, ea nu putea câştiga votul următor. La miezul nopţii, pe 21 noiembrie, după ce a eşuat, a decis să demisioneze. La ora 9 dimineaţa în ziua următoare, a anunţat oficial cabinetul cu privire la decizia sa. După cum i-am spus lui Powell la momentul respectiv, demisia ei a fost „mai tragică decât un deces în familie”[139].

Majoritatea observatorilor americani au fost uluiţi de înlăturarea lui Thatcher. Amploarea realizărilor ei pe scena mondială şi încrederea substanţială de care s-a bucurat în America făceau greu de înţeles motivul pentru care colegii ei conservatori au înlăturat-o. Preşedintele Bush a fost dezamăgit când

a aflat vestea în timpul unei deplasări în Arabia Saudită, unde vizita trupele coaliţiei, reunite pentru a alunga forţele irakiene din Kuwait. Generalul Norman Schwarzkopf a exprimat părerea multor prieteni ai Marii Britanii când l-a întrebat pe omologul său britanic: „Ce fel de ţară aveţi voi acolo în care prim-ministrul este destituit în toiul unui război?”[140]

Pentru observatori, distincţia pe care Thatcher a reuşit să o afişeze public, în ciuda supărării, a fost remarcabilă. Dimineaţa, ea şi-a anuntat intenţia de a demisiona; în aceeaşi după-amiază, a fost obligată să înfrunte un vot de neîncredere în parlament. Laburiştii convocaseră votul pentru a profita de dezordinea din rândurile conservatorilor. Dar în acea după-amiază Thatcher a oferit, în cuvintele liderului liberal-democrat Paddy Ashdown, o „reprezentaţie de bravură”. Apărând cu înflăcărare politicile guvernului său — şi, prin extensie, ale sale ca lider – ea a întrebat: „După ce se stinge retorica încâlcită [a laburiştilor], care sunt motivele lor reale pentru a aduce această moţiune în faţa Camerei?” Răspunsul ei a fost necruţător:

> Nu poate fi o plângere cu privire la statutul Marii Britanii în lume. Acesta este superior, pe merit, nu în ultimul rând datorită contribuţiei noastre la încheierea Războiului Rece şi la extinderea democraţiei în tot [E]stul Europei şi în Uniunea Sovietică – realizări care au fost sărbătorite la întâlnirea istorică de la Paris de la care m- am întors ieri.
>
> Nu poate fi vorba de finanţele ţării. Ne rambursăm datoriile, inclusiv datoriile contractate de Partidul Laburist...
>
> Adevărata chestiune care trebuie decisă... este găsirea celei mai bune metode de a valorifica realizările anilor 1980, de a duce mai departe politicile conservatoare în anii 1990 şi de a adăuga

la cele trei victorii în alegerile generale o a patra victorie, pe care cu siguranţă o vom câştiga.[141]

Şi în această privinţă Thatcher a dat dovadă de clarviziune. John Major avea să-l învingă pe Heseltine la următorul vot pentru şefia partidului şi avea să câştige a patra victorie consecutivă pentru conservatori la alegerile generale din 1992.

Săptămâna următoare, Thatcher a răspuns pentru ultima oară la întrebările adresate de parlament. Ceea ce impresionează cel mai mult pe oricine revede această sesiune este felul în care a fost lăudată de politicieni din afara Partidului Conservator. De exemplu, politicianul unionist nord-irlandez James Molyneaux a profitat de ocazie pentru a reflecta cu o atitudine oarecum penitentă la disputa lor anterioară pe tema Acordului anglo-irlandez:

> îşi aminteşte doamna prim-ministru de o dezbatere importantă din noiembrie 1985, când relaţiile dintre noi erau cam încordate? îşi aminteşte că am interpelat-o astfel: „Milioane de concetăţeni britanici din această naţiune simt că prim-ministrul îşi va aduce o contribuţie durabilă la destinul naţiunii”? Doamna prim-ministru este conştientă acum de faptul că marea majoritate a acelor oameni doresc ca această contribuţie să continue?[142]

Renunţând la ocazia de a marca un punct în faţa unui adversar, Thatcher a răspuns cu eleganţă: „Stimabilul coleg este, într-adevăr, foarte generos”.

A doua zi, 28 noiembrie 1990, Margaret şi Denis Thatcher au părăsit reşedinţa din Downing Street. Tipic pentru ea, ultima sa declaraţie în calitate de prim- ministru a fost să mulţumească personalului care se ocupa cu întreţinerea reşedinţei.

Epilog

Renaşterea Marii Britanii înfăptuită de Thatcher a fost o realizare deopotrivă economică şi spirituală. Gând a devenit prim-ministru, declinul naţional nu avea de-a face doar cu problema economiei distruse. Declinul era o chestiune de convingere colectivă, accentuată de la sine şi, în final, debilitantă. Semnele distinctive ale acestuia erau inflaţia ridicată, creşterea lentă şi conflictele de muncă paralizante. Centrul politic al Marii Britanii din anii 1970 pur şi simplu nu funcţiona.

Respingând consensul epuizat, Thatcher a evocat o viziune pozitivă asupra viitorului ca lider al opoziţiei. Şi, mai târziu, după ce a devenit prim-ministru, şi-a dus societatea la un nivel pe care nu-l mai atinsese niciodată. Acest lucru a necesitat atât curaj, cât şi caracter: curaj, pentru a se îndepărta spectaculos de convingerile vremii, şi caracter, pentru a menţine direcţia cu consecvenţă, chiar dacă tratamentul său dur a generat plângeri vehemente din partea pacientului.

în nenumărate ocazii, Thatcher a dat dovadă de tărie de spirit şi de devotament neclintit faţă de convingerile sale – chiar şi atunci când împrejurările erau ambigue, riscurile neajunsurilor se profilau la orizont şi sprijinul public părea să scadă. Strategia de la începutul mandatului său de prim-ministru de a restrânge masa monetară pentru a reduce inflaţia nu a cunoscut nici un pas înapoi. Ea a urmărit o reacţie robustă la agresiunea din Insulele Falkland. Şi a asigurat resursele energetice ale Marii Britanii în timpul grevei minerilor, susţinându-şi politicile chiar şi atunci când opinia publică ameninţa să se întoarcă împotriva lor.

Desigur, nu este nevoie doar de tenacitate pentru a reuşi. Pentru a-şi susţine strategia de reînnoire a Marii Britanii, Thatcher a trebuit să-şi adune

susţinători în sânul Partidului Conservator – în special în scopul reformelor de pe plan intern, care sunt inerent mai polarizante decât mobilizarea împotriva unui inamic extern. Retorica sa a avut un impact asupra susţinătorilor ei, reamintind de felul în care Isaiah Berlin a caracterizat cuvintele lui Churchill care înflăcăraseră naţiunea în timpul celui de-al Doilea Război Mondial:

> Atât de hipnotică era forţa cuvintelor lui, atât de puternică era convingerea sa, încât prin intensitatea pură a elocvenţei sale el şi-a ţesut vraja asupra lor, până când li s-a părut că rosteşte cu adevărat ceea ce era în inimile şi în minţile lor. Fără îndoială că aceste lucruri erau acolo; dar erau în mare parte latente până când el le-a trezit în ei.[143]

La fel, în epoca lui Thatcher, consternarea faţă de disfuncţionalitatea Marii Britanii era deja palpabilă; ea a reuşit să o canalizeze în direcţia reformelor interne. Retorica ei a mobilizat suficient sprijin din partea aripii sale din Partidul Conservator pentru a-i susţine obiectivele ambiţioase, reuşind să realinieze centrul politic pentru deceniile următoare. Ea a contrabalansat prezenţa puternică a statului în societate cu libertatea individuală în economie — poate că nu era neapărat programul susţinut de majoritatea conservatorilor din epoca sa, dar, cu siguranţă, erau idealurile pe care partidul le urmase în perioadele anterioare ale istoriei sale.[144] Totodată, ea a câştigat noi grupuri de alegători care, de obicei, nu votau cu Partidul Conservator, permiţându-i să câştige trei runde de alegeri la rând şi punând bazele unei a patra victorii la scurt timp după retragerea sa. Ea văzuse viitorul – şi îl pusese în practică.

Nu a dus lipsă de duşmani; chiar şi conservatorii au acuzat-o uneori pe Thatcher că a trădat principiile de bază ale partidului său. Ea era, desigur, un

outsider: era o femeie cu formare ştiinţifică şi provenea din clasa de mijloc, tatăl ei fiind băcan. Cu toate acestea, acţiunile sale, deşi cu siguranţă perturbatoare, erau dovada unui devotament total faţă de partid. în loc să-şi trădeze principiile, ea a acţionat neabătut pentru a le reinstaura.

Idealurile lui Thatcher au evocat idealurile celor mai mari lideri conservatori de la Disraeli încoace: menţinerea Marii Britanii, implicarea internaţională pe baza principiilor democratice şi guvernarea internă bazată pe autosuficienţă individuală — completată de conştientizarea consensului postbelic din Marea Britanic privind necesitatea unor servicii de sănătate fiabile şi a statului social.

în afacerile internaţionale, deşi iniţial nu a conştientizat valoarea relaţiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică, ea şi-a schimbat părerea când l-a întâlnit pe Mihail Gorbaciov şi a considerat că era momentul potrivit pentru a face progrese. Vizând ferm realizările pe termen lung, ea a interacţionat cu Gorbaciov pe chestiuni de fond, fiind de părere că deschiderea unui astfel de dialog va întări în cele din urmă poziţia Occidentului democratic.

Thatcher nu a considerat că exista vreo contradicţie între principiile sale privind piaţa liberă şi obligaţia de ocrotire a mediului. O mare susţinătoare a Protocolului de la Montréal, unul din rarele tratate internaţionale care au fost deopotrivă lăudate de toată lumea şi extrem de eficiente, Thatcher îşi are partea sa de merit pentru refacerea remarcabilă a stratului de ozon din ultimele decenii. Spre sfârşitul mandatului său de premier, a devenit unul dintre primii lideri mondiali care au vorbit cu fermitate despre pericolele schimbărilor climatice, într-un discurs de la Societatea Regală, din 1988, ea a recunoscut că, în ciuda tuturor beneficiilor Revoluţiei Industriale, era, totodată, adevărat că

omenirea „începuse fără să vrea un amplu experiment cu însuşi sistemul acestei planete”[145]. Deşi rezolvarea acestei probleme complicate şi din ce în ce mai pregnante a fost lăsată pe seama generaţiilor mai tinere, Thatcher a încercat cel puţin să arate calea de urmat.

Politica externă a lui Thatcher a fost o dovadă crucială a importanţei parteneriatului dintre Marea Britanic şi SUA în cadrul Alianţei Atlantice. Revigorarea „relaţiei speciale” i-a asigurat influenţa pe scena globală. în anii 1980, nimic din resursele naturale, performanţa economică sau priceperea militară a Marii Britanii nu făcea din această ţară un candidat pentru statutul de superputere. Cu toate acestea, prin personalitatea ei puternică, sprijinul său abil în momentele importante şi relaţia sa crucială cu preşedintele Reagan, Thatcher s-a comportat ca şi cum Marea Britanic era la egalitate cu Statele Unite. Şi de cele mai multe ori, administraţia Reagan şi-a arătat cu bucurie disponibilitatea să creadă acest lucru.

Unii lideri se adaptează la retragerea din politică cu relativă uşurinţă şi eleganţă. Ei pot chiar să acceadă la un statut superior, scriind cu succes un nou capitol convingător din povestea vieţii lor. Lady Thatcher, un titlu primit la scurt timp după retragere, nu a fost unul dintre aceşti lideri. Ea a trăit pentru viziunea ei şi, odată retrasă din funcţie, s-a străduit să găsească ceva la fel de semnificativ ca provocările cu care se confruntase în anii petrecuţi la reşedinţa din Downing Street.

Am continuat să o vizitez cu ocazia fiecărei călătorii la
Londra, chiar şi în anii când boala îi întunecase mintea, în ciuda reputaţiei sale înfricoşătoare, dobândită în mare parte datorită atitudinii sale în dezbaterile de principii, în relaţia cu mine ea a fost

întotdeauna întruchiparea amabilităţii. Inclusiv la ultima noastră vizită, mi s-a părut nespus de amabilă, atentă şi demnă.

În acele ultime ocazii, când şedeam faţă în faţă cu prietena pe care o preţuiam de peste trei decenii, am văzut un lider care înfruntase încercările vieţii cu elegantă şi curaj. Deşi devenise un simplu observator în politică, pentru milioane de conaţionali — şi nenumăraţi admiratori din străinătate — ea avea să fie întotdeauna o figură de importanţă istorică: o reformatoare a economiei cu semnificaţii de durată, un premier înnobilat de hotărârea şi de îndrăzneala sa când suveranitatea britanică a fost ameninţată, Doamna de Fier a lumii occidentale. Toţi cei care au avut de-a face cu ea i-au recunoscut asprimea exterioară; toţi puteau simţi forţa interioară care a ajutat – o să facă faţă provocărilor poziţiei de lider. În prezenţa ei, puţini puteau rămâne imuni la farmecul şi la căldura sa.

Pentru criticii săi, tăria de caracter a lui Thatcher i-a eclipsat uneori calităţile umane. Dar hotărârea sa excepţională a coexistat cu atributul omis, care a fost nucleul stilului său de leadership: dragostea de ţară. Convingerea şi ambiţia excepţional de puternice au ajutat-o, cu siguranţă, pe Margaret Thatcher să câştige puterea; disciplina şi chibzuinţă au ajutat-o să o păstreze. Dar numai dragostea pentru ţara şi pentru poporul ei poate explica modul în care a gestionat puterea şi tot ceea ce a realizat cu ajutorul acesteia. Faptul că regina Elisabeta a II-a a luat decizia de a participa personal la înmormântarea sa – o onoare care i-a fost acordată doar lui Winston Churchill, dintre foştii premieri – dovedeşte impactul istoric al lui Lady Thatcher.

Ultimul imn intonat la slujba sa de înmormântare de la catedrala St Paul pe 17 aprilie 2013 i-a surprins viziunea:

> îţi jur, patria mea, mai presus de toate lucrurile pământeşti întreagă, deplină şi perfectă, dragostea mea: Dragostea care nu întreabă, dragostea care rezistă, Care jertfeşte tot ce are mai drag şi mai bun.[146]

59 Vederile proamericane ale lui Thatcher coexistau în acel moment cu o poziţie mai entuziastă faţă de Europa decât cea pe care ea o va avea ulterior în carieră. De exemplu, a susţinut rămânerea Marii Britanii în Piaţa Comună la referendumul din 1975.

60 Banca Angliei a dobândit controlul asupra politicii monetare în 1997 — însemnând că putea stabili ratele dobânzilor şi folosi relaxarea cantitativă autonom — şi a devenit oficial independentă în 1998, în mandatul de prim-ministru al lui Tony Blair.

61 Luni mai târziu, l-am întrebat de ce nu le povestise niciodată, nici măcar prietenilor săi, despre starea de lucruri tensionată. El a răspuns: „Nu are rost să accepţi responsabilitatea dacă apoi le şopteşti prietenilor tăi că nu eşti cu adevărat responsabil”.

62 Ian Paisley, liderul Unioniştilor Democraţi din Ulster, a comparat – o public cu „o Izabelă care a căutat să distrugă Israelul într-o zi” şi s-a rugat cu voce tare: „O, Doamne, răzbună-te cu mânie pe această femeie rea, perfidă şi mincinoasă!” Chiar şi Enoch Powell, care admirase foarte mult poziţia lui Thatcher în conflictul din Insulele Falkland şi a cărui părere bună conta pentru ea, a întrebat – o dacă înţelege „că pedeapsa pentru trădare este să aibă parte de dispreţ public”. (Vezi Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith,* pp. 333-338.)

63 Al patrulea partid unionist, Unioniştii Democraţi ai lui Paisley, s-a opus oficial Acordului din Vinerea Mare, dar a continuat să participe la alegeri şi a fost partidul cu cel mai mare succes electoral din Irlanda de Nord. Două partide naţionaliste, inclusiv Sinn Fein, au semnat acordul.

64 Sovieticii din sală erau Gorbaciov şi ministrul de externe, Eduard Şevarnadze; din partea SUA erau prezenţi Reagan şi George Shultz.

Concluzie. EVOLUŢIA LEADERSHIPULUI

De la aristocraţie la meritocraţie

în aceste pagini am urmărit impactul reciproc al celor şase lideri asupra împrejurărilor istorice şi al împrejurărilor istorice asupra rolului fiecăruia dintre ei. Konrad Adenauer, Charles de Gaulle, Richard Nixon, Anwar Sadat, Lee Kuan Yew şi Margaret Thatcher: fiecare a transformat societatea în care a trăit şi toti au contribuit la naşterea unei noi ordini mondiale.

Cei şase lideri au fost profund afectaţi de jumătatea de secol dramatică în care Europa, după ce timp de 400 de ani a modelat desfăşurarea istoriei dominând o porţiune din ce în ce mai vastă a globului, a început să consume o mare parte din propria sa substanţă în două războaie mondiale, care au fost, de fapt, un război civil european. Apoi au contribuit la modelarea consecinţelor războiului, o perioadă în care economiile trebuiau reorganizate, structurile interne redefinite şi relaţiile internaţionale reordonate. Cei şase s-au confruntat şi cu provocările Războiului Rece, precum şi cu perturbările aduse de decolonizare şi de globalizare – toate acestea continuă să reverbereze în prezent.

Aceşti lideri au crescut într-o perioadă transformatoare în sens cultural: structurile politice şi sociale ale Occidentului s-au modificat irevocabil, trecând de la un model de leadership ereditar şi aristocratic la unul meritocratic şi dominat de clasa de mijloc. Pe măsură ce au devenit adulţi, reziduurile persistente ale aristocraţiei s-au combinat cu paradigma emergentă a meritului, lărgind totodată baza creativităţii societale şi extinzându-i sfera de aplicare.

Astăzi, principiile şi instituţiile meritocratice sunt atât de familiare, încât ne domină limba şi gândirea. Să

luăm cuvântul „nepotism”, care implică favorizarea rudelor şi prietenilor, mai ales privind numirea în posturi de responsabilitate. În lumea premeritocratică, nepotismul era omniprezent – de fapt, era modul de viaţă obişnuit —, dar practica nu implica un avantaj nedrept: dimpotrivă, relaţiile de sânge erau o sursă de legitimitate.

Aşa cum a fost concepută iniţial de filosofii Greciei antice, aristocraţia însemna „domnia celor mai buni”. O astfel de regulă, evident *neereditară,* era justificată moral considerând ca dat un aspect al vieţii umane — inegalitatea naturală a înzestrărilor — şi valorificându-l pentru binele public. „Mitul metalelor” al lui Platon descrie o ordine politică aristocratică bazată pe ceea ce numim acum „mobilitate socială”. Potrivit acestuia, tinerii (inclusiv fetele) cu suflete de „aur”, chiar dacă s-au născut din părinţi de „alamă” sau de „argint”, ar putea evolua în funcţie de talentele lor naturale.[1]

Cu toate acestea, ca sistem social care a modelat istoria Europei de-a lungul secolelor, aristocraţia a căpătat o cu totul altă semnificaţie: o nobilime ereditară, care şi-a înzestrat liderii cu putere şi cu statut. Defectele aristocraţiei în sens ereditar — cum ar fi riscul de a aluneca în corupţie sau ineficienţă — sunt mereu amintite astăzi. Nu la fel de frecvent amintite sunt virtuţile sale.

în primul rând, aristocraţii nu considerau că şi-au dobândit statutul prin eforturi individuale. Poziţia era inerentă, nu câştigată. Ca atare, deşi unii au fost risipitori şi incompetenţi, aspectul creator al aristocraţiei a fost subsumat eticii *noblesse oblige,* ca în expresia „de la cei cărora li se dă mult, se aşteaptă multe”. Dat fiind că aristocraţii nu şi-au câştigat statutul, cei mai buni dintre ei au simţit obligaţia de a se dedica serviciului public sau îmbunătăţirii condiţiilor sociale.

în domeniul relaţiilor internaţionale, din această

clasă socială faceau parte lideri din diverse ţări, care împărtăşeau o sensibilitate ce trecea dincolo de graniţele naţionale. Prin urmare, ei au convenit, în mare, asupra unei ordini internaţionale legitime. Acest lucru nu a prevenit conflictele, dar a contribuit la limitarea gravităţii acestora şi a facilitat rezolvarea lor. Conceptele de suveranitate, echilibru, egalitate juridică a statelor şi echilibru de putere — care erau elementele distinctive ale sistemului westfalian — s-au dezvoltat într-o lume a practicilor aristocratice.

Flagelurile politicii externe aristocratice au fost excesul de încredere în intuiţie şi respectul de sine care predispunea la stagnare. Totuşi, la negocieri, dat fiind că poziţia era considerată un drept din naştere, respectul reciproc între participanţi şi chiar adversari era subînţeles (deşi nu întotdeauna garantat), iar flexibilitatea era dezinhibată de un angajament prealabil în direcţia succesului perpetuu, chiar dacă doar pe termen scurt. Politicile puteau fi judecate mai degrabă în sensul unei concepţii comune privind viitorul decât al unei constrângeri de a evita eşecurile, fie ele şi temporare.

în consecinţă, în momentele sale cele mai bune, aristocraţia putea întreţine un sentiment de excelenţă, în antiteză cu ispitele demagogice care afectează uneori democraţia populară. Când aristocraţia şi-a respectat valorile, precum moderaţia şi serviciul public dezinteresat, liderii aristocraţi au respins arbitrariul domniei personale, guvernând, în schimb, prin statut şi prin persuasiune morală.

De-a lungul secolului al XlX-lea şi la începutul secolului XX, premisele care stăteau la baza aristocraţiei ereditare au fost eliminate treptat de slăbirea credinţei religioase, de mişcările pentru egalitate politică declanşate de Revoluţia Franceză şi de schimbările privind avuţia şi statutul, generate de economia de piaţă care lua avânt. Apoi, brusc şi neaşteptat, Primul Război Mondial a scos la iveală

incongruenţa dintre valorile politice aristocratice în declin, pe de o parte, şi realităţile tehnologice emergente, pe de altă parte. Dacă primele subliniau imperativul moderaţiei şi evoluţia paşnică, cele din urmă au sporit caracterul distructiv al războiului. Sistemul a eşuat în 1914, când pasiunile naţionale în creştere au înlăturat garanţiile anterioare, permiţând tehnologiei să furnizeze mijloacele pentru un nivel de conflict în continuă escaladare, care în mai bine de patru ani de război de uzură a subminat instituţiile existente.

Winston Churchill a remarcat în *The Gathering Storm* (1948) *(Calmul dinaintea furtunii)* că Primul Război Mondial nu a fost un conflict „al guvernelor, ci al popoarelor”, în care sângele Europei „s-a vărsat în mânie şi măcel”[2]. La sfârşitul războiului, Churchill avea să scrie:

> Au apus vremurile Tratatelor de la Utrecht şi de la Viena, când oamenii de stat şi diplomaţii aristocraţi, învingători şi învinşi deopotrivă, se întâlneau în dispute politicoase şi curtenitoare şi, fără trăncăneala şi babilonia democraţiei, puteau remodela sistemele cu ale căror principii fundamentale erau toţi de acord. Popoarele, mânate de suferinţele lor şi de învăţăturile de masă din care se J J
> inspiraseră cu toate, stăteau acum cu zecile de milioane cerând ca răzbunarea să fie înfăptuită pe deplin.[3]

Deoarece liderii Europei nu reuşiseră să preîntâmpine catastrofa care se apropia sau să o ţină sub control după ce a lovit, Primul Război Mondial a erodat încrederea în elita politică – lăsând în urmă o conducere slăbită, care, în ţări-cheie, avea să fie înlăturată de conducători totalitari. Totodată, acordul de pace din 1918 s-a dovedit insuficient de congruent cu valori larg răspândite pentru a induce un angajament faţă de noua ordine şi nefondat din punct

de vedere strategic, dat fiind că nu a reuşit să slăbească tabăra învinşilor, eliminându-le capacitatea de răzbunare. Acest lucru a avut multe consecinţe; cea mai importantă dintre acestea a fost al Doilea Război Mondial.

în ambele războaie mondiale, mobilizarea totală a popoarelor, consumându-le energiile şi exploatându-şi antipatiile reciproce, a reprezentat cea mai timpurie şi mai sumbră consecinţă a ascensiunii clasei mijlocii. Cu toate acestea, după ce frământările celui de-al Doilea Război de Treizeci de Ani (1914—1945) au trecut, această transformare socială s-a dovedit compatibilă cu stabilitatea internaţională şi cu abilitatea politică. O lume de state naţionale încrezătoare în sine, în care clasa de mijloc deţine cea mai mare parte a puterii politice şi culturale, s-a dovedit capabilă să producă lideri care au dus o politică responsabilă şi creativă.

Două forţe sociale conexe, meritocraţia şi democratizarea, au permis şi au instituţionalizat ascensiunea liderilor din clasa de mijloc. Unul dintre apelurile de raliere ale Revoluţiei Franceze fusese „cariere deschise talentelor”. De la mijlocul secolului al XlX-lea, adoptarea principiilor şi instituţiilor meritocratice în Occident – precum examene de admitere, licee şi universităţi selective şi politici de recrutare şi promovare bazate pe standarde profesionale — a creat noi oportunităţi ca oameni talentaţi din clasa de mijloc să între în politică. Concomitent, extinderea francizei a mutat centrul de greutate social şi pe cel politic spre clasa de mijloc.

Nici unul dintre cei sase lideri descrişi în acest volum nu provenea din clasa superioară. Tatăl lui Konrad Adenauer fusese subofiţer în armata prusacă şi apoi funcţionar; fiul său a parcurs nivelurile standard de învăţământ din Imperiul German. Bunicii lui Charles de Gaulle fuseseră deopotrivă educaţi şi prosperi, dar tatăl său a fost profesor de şcoală; fiul a devenit primul din

familia sa care a ajuns în cele mai înalte eşaloane guvernamentale. Richard Nixon a primit educaţia specifică segmentului inferior al clasei mijlocii din sudul Californiei. Anwar Sadat, fiu de funcţionar, s-a zbătut să obţină o referinţă în sprijinul candidaturii sale la academia militară din Egipt. Lee Kuan Yew, din părinţi de etnie chineză, scăpătaţi, s-a bazat pe burse pentru a-şi urma studiile în Singapore şi în Marea Britanic. Margaret Thatcher a fost absolventă de liceu şi fiică de băcan – al doilea premier din clasa de mijloc (după Edward Heath) şi prima femeie care a devenit liderul Partidului Conservator din Marea Britanic. în cazul nici unuia dintre ei nu au existat premisele succesului de mai târziu.

Originile lor umile le-au permis să sfideze categoriile politice convenţionale de „insider” şi „outsider”. Sadat şi de Gaulle au fost ofiţeri în armată şi au ajuns la putere în contextul crizelor din ţările lor; Nixon şi Adenauer au fost politicieni experimentaţi şi cunoscuţi, care totuşi au petrecut ani de zile în zona sălbatică a politicii. Dintre cei şase, Thatcher şi Lee au ajuns în funcţie în manieră convenţională – prin politica de partid dintr-un sistem parlamentar —, dar au contestat cu consecvenţă gândirea prevalentă. La fel ca predecesorii lor aristocraţi din secolul al XIX-lea, dar spre deosebire de mulţi dintre contemporanii lor din secolul XX, ei nu au fost preocupaţi în principal de avantajul tactic pe termen scurt. în schimb, originile şi experienţele lor departe de coridoarele puterii le-au oferit o altă perspectivă, permiţându-le să exprime interesul naţional şi să depăşească gândirea convenţională a epocii lor.

Instituţiile din ce în ce mai pronunţat meritocratice care le-au permis să-şi valorifice talentele încă de la o vârstă fragedă au apărut sub umbra aristocraţiei — şi adesea ca o consecinţă a războiului. Statul major şi birocraţia eficientă, lipsită de nepotism, din Germania îşi aveau rădăcinile în reformele prusace, adoptate

după şocul înfrângerilor pe câmpul de luptă din războaiele napoleoniene. De Gaulle a urmat Saint-Cyr, academia militară fondată de Napoleon în 1802 pentru a dezvolta un corp de ofiţeri profesionist. O altă *grande école,* selectivă şi de elită, Institut d'études politiques—(„Sciences Po"), a fost fondată după ce Războiul Franco- Prusac (1870-1871) a scos la iveală deficienţele conducerii politice şi administrative franceze – care urmau să fie remediate prin cultivarea talentelor generaţiei următoare.

La rândul său, Revoluţia Industrială a avut un rol în ce priveşte accentul sporit pus pe educaţie, după cum susţine David Landes, specializat în istoria economiei: „toate vechile avantaje — resurse, bogăţie, putere — au fost devalorizate, iar mintea a prevalat asupra materiei. Din acel moment, viitorul era deschis tuturor celor cu caracter, mâini şi creier"[4]. Dat fiind că succesul era atribuit din ce în ce mai mult inteligenţei şi efortului mai degrabă decât dreptului din naştere, educaţia a devenit calea esenţială către progres.

Datorită acestor schimbări, cei şase lideri au putut să urmeze şcoli riguroase (majoritatea selective şi toate cu spirit public, chiar dacă nu administrate de autorităţi publice). Concurenţa pentru note mari la examene şi

burse era un aspect important al vieţii. începând din liceu şi, în unele cazuri, şi la facultate, li s-a predat o gamă largă de materii, cu accent pe ştiinţele umaniste, ca şi cum i-ar fi pregătit pentru provocările rolului de conducător, pentru care simţul istoriei şi capacitatea de a face faţă tragediei sunt indispensabile. Mai presus de toate, au primit o educaţie care să-î ajute să înţeleagă lumea, psihologia celorlalţi şi pe ei înşişi.

Revoluţia meritocratică a afectat aproape fiecare aspect al vieţii, valorificând reuşita şi aspiraţia către o carieră care să depăşească mediul de provenienţă? Idealul de excelenţă din epoca aristocratică anterioară

a fost păstrat şi chiar i s-a conferit un accent nou mai puternic, mai individualist. După cum a remarcat Thatcher în 1975, „oportunitatea nu înseamnă nimic dacă nu include dreptul de a fi inegal şi libertatea de a fi diferit”[6]. Treptat (deşi nu cu totul), universităţile şi carierele au fost accesibile femeilor, minorităţilor etnice şi rasiale şi celor care nu proveneau din rândul elitelor. Societăţile au beneficiat de diversitatea intelectuală care a rezultat şi de deschiderea către stiluri de conducere diferite.

Aceşti factori le-au permis liderilor descrişi în acest volum să îmbine calităţile aristocratice cu ambiţiile meritocratice. Sinteza acestor calităţi a consfinţit serviciul public drept o carieră demnă, ceea ce le-a încurajat aspiraţiile privind funcţiile de conducere. Deopotrivă sistemul şcolar şi societatea în care au fost crescuţi au

încurajat din plin performanţa şcolară, dar ambele, mai presus de toate, au pus un accent puternic pe caracter. Drept urmare, cei şase lideri au fost crescuţi în spiritul unor priorităţi care nu se limitau la note şi la rezultatele de la examene; deşi importante, acestea nu erau considerate un scop în sine. De aici trimiterile repetate ale lui Lee la *junzi,* gentlemanul confucianist, şi strădania lui de Gaulle de a deveni „un om de caracter”. Educaţia nu era doar o diplomă care trebuia obţinută în tinereţe şi pusă deoparte: era un efort necontenit, cu dimensiuni intelectuale şi morale deopotrivă.

Valorile specifice clasei de mijloc pe care cei şase lideri şi le-au însuşit încă din copilărie includ disciplina personală, autoperfecţionarea, compasiunea, patriotismul şi încrederea în sine. Credinţa în societăţile lor, inclusiv recunoştinţa pentru trecut şi încrederea în viitor, era luată ca atare. Egalitatea în faţa legii devenea o aşteptare legitimă.

Spre deosebire de înaintaşii lor aristocraţi, aceşti

lideri au avut un simţ al identităţii naţionale adânc înrădăcinat, ceea ce le-a inspirat convingerea că ambiţia cea mai nobilă era să-şi servească concetăţenii devenind conducători ai statului. Ei nu s-au autodenumit „cetăţeni ai lumii”. E adevărat că Lee a urmat studii universitare în Marea Britanic, iar Nixon se mândrea cu amploarea călătoriilor sale dinainte de a deveni preşedinte, dar nici unul nu a adoptat o identitate cosmopolită.

Pentru ei, privilegiul cetăţeniei implica responsabilitatea de a exemplifica virtuţile specifice propriilor naţiuni. Faptul de a fi în slujba poporului şi de a întruchipa cele mai importante tradiţii din societatea lor a fost o mare onoare. Efectele pozitive ale acestui sistem de valori, aşa cum se manifestă în contextul american, au fost bine descrise de istoricul şi criticul social Ghristopher Lasch:

> Oricare ar fi defectele sale, naţionalismul din clasa de mijloc a oferit un teren comun, standarde comune, un cadru comun de referinţă fără de care societatea se dizolvă în nimic altceva decât facţiuni rivale, după cum au înţeles atât de bine Părinţii Fondatori ai Americii – un război al tuturor împotriva tuturor.[7]

Un alt aspect pe care l-au avut în comun aceşti lideri (cu excepţia lui Lee) a fost educaţia religioasă – catolică în cazul lui Adenauer şi de Gaulle, quakerism în cazul lui Nixon, sunnită în cazul lui Sadat şi metodistă în cazul lui Thatcher. în ciuda diferenţelor dintre aceste culte, toate au servit anumitor scopuri seculare: învăţarea autocontrolului, reflecţia asupra greşelilor şi orientarea către viitor.— Aceste obiceiuri religioase au contribuit la inculcarea stăpânirii de sine şi a preferinţei pentru o viziune pe termen lung — două atribute esenţiale pentru conducători, pe care le-au exemplificat aceşti lideri.

Adevăruri dure

Care au fost punctele comune în ce priveşte conducerea meritocratică a acestor şase lideri? Ce învăţăminte se pot trage din experienţele lor?

Toţi erau cunoscuţi pentru sinceritatea lor şi spuneau adesea adevăruri dure. Ei nu au încredinţat soarta ţărilor lor unei retorici testate în sondaje şi grupuri de discuţii. „Cine credeţi că a pierdut războiul?” Adenauer i-a întrebat fără compromisuri pe colegii săi din parlament care se plângeau de condiţiile impuse de Aliaţi în timpul ocupaţiei postbelice a Germaniei. Nixon, unul dintre primii care au folosit tehnicile moderne de marketing în politică, se mândrea cu faptul că nu avea nevoie de notiţe pentru a ţine un discurs, dat fiind că stăpânea subiectul afacerilor internaţionale direct şi clar. Pricepuţi în menţinerea ambiguităţii politice, Sadat şi de Gaulle au vorbit, totuşi, cu claritate şi intensitate excepţionale atunci când au încercat să-şi călăuzească popoarele către scopurile supreme — la fel şi Thatcher.

Aceşti lideri aveau toţi un simţ al realităţii pătrunzător şi o viziune puternică. Liderii mediocri sunt incapabili să distingă ceea ce este semnificativ de ceea ce este banal; tind să fie copleşiţi de aspectul inexorabil al istoriei. Marii lideri intuiesc exigenţele atemporale ale conducerii statului şi le identifică, dintre numeroasele elemente ale realităţii, pe cele care contribuie la un viitor nobil şi trebuie promovate de altele în detrimentul celor care trebuie gestionate şi, în cazuri extreme, poate doar suportate. Astfel, Sadat şi Nixon deopotrivă, moştenind războaie dureroase de la predecesorilor, au căutat să depăşească rivalităţile internaţionale înrădăcinate şi să iniţieze diplomaţia creativă. Thatcher şi Adenauer au descoperit că o alianţă puternică cu America avea să fie un mare avantaj pentru ţările lor; Lee şi de Gaulle au ales un grad mai mic de aliniere, care era potrivit pentru

adaptarea la împrejurări în schimbare.

Toţi cei sase au dat dovadă de îndrăzneală. Ei au acţionat decisiv în chestiuni de importanţă naţională primordială, chiar şi atunci când împrejurările – de pe plan intern sau internaţional – păreau de-a dreptul nefavorabile. Thatcher a trimis o forţă operativă a Marinei Regale Britanice să recupereze Insulele Falkland de la Argentina, chiar dacă mulţi specialişti s-au îndoit de fezabilitatea expediţiei, iar Marea Britanic era în continuare afundată într-o criză economică devastatoare. Nixon a întreprins o deschidere diplomatică în direcţia Chinei şi negocieri pentru controlul armelor cu Uniunea Sovietică înainte de finalizarea retragerii din Vietnam şi în opoziţie cu gândirea convenţională. Refrenul lui de Gaulle, după cum a remarcat biograful său Julian Jackson, a fost „M-am comportat întotdeauna ca şi cum...” — adică, de parcă Franţa ar fi fost mai mare, mai unită şi mai încrezătoare decât era în realitate.[8]

Fiecare a înţeles importanţa solitudinii.[9] Sadat şi-a amplificat obiceiul de a reflecta în perioada în care s-a aflat în închisoare, la fel cum a făcut şi Adenauer la o mănăstire în timpul exilului său intern. Thatcher a luat unele dintre cele mai importante decizii în timp ce analiza documentele singură, la primele ore ale dimineţii. Casa lui de Gaulle din satul îndepărtat Golombey-les- Deux-Eglises a devenit o parte intrinsecă a vieţii sale. Nixon s-a separat deseori fizic de Casa Albă, retrăgându- se în clădirea Eisenhower, la Câmp David sau în San Clemente. Departe de lumini, de camerele de luat vederi şi de inconvenientele de zi cu zi ale funcţiei supreme, aceşti lideri au beneficiat de linişte şi de reflecţie – mai ales înaintea deciziilor majore.

O asemănare izbitoare între cei sase lideri — şi un paradox — a fost capacitatea de a diviza. Ei doreau ca popoarele lor să-i urmeze pe calea pe care le conduceau, dar nu s-au străduit să obţină un consens şi

nici nu au avut aşteptări în această privinţă; controversa a fost rezultatul inevitabil al transformărilor pe care le-au vizat, lată un exemplu ilustrativ din preşedinţia lui de Gaulle. în timpul revoltelor din ianuarie 1960, din Algeria, cunoscute sub numele de ,,săptămâna baricadelor", m- am întâlnit la Paris cu membri ai forţelor de apărare franceze. Referindu-se la modul în care de Gaulle gestiona situaţia, un ofiţer mi-a spus: „De câte ori apare, el dezbină ţara". Cu toate acestea, în cele din urmă, de Gaulle a fost cel care avea să surmonteze criza din Algeria şi să readucă ţara sa la o viziune comună privind scopul naţional, la fel cum ajutase naţiunea franceză să-şi revină după umilinţa capitulării din cel de-al Doilea Război Mondial.

în mod similar, un lider nu întreprinde reforme economice fundamentale asa cum a făcut Thatcher sau nu caută pacea cu adversarii istorici precum Sadat, sau nu construieşte de la zero o societate multietnică de succes ca Lee fără a ofensa interese înrădăcinate şi fără a înstrăina segmente importante de alegători. Acceptarea de către Adenauer a restricţiilor care au însoţit ocupaţia postbelică a Germaniei i-a făcut pe criticii săi politici să vitupereze. De Gaulle a câştigat — şi a provocat — nenumărate confruntări, dar ultimul său mare act public a fost calmarea protestelor studenţilor şi ale sindicatelor care au adus Franţa în pragul revoluţiei în mai 1968. Sadat a fost martirizat nu numai pentru că a adus pacea între poporul său şi cel israelian, ci, mai presus de toate, deoarece a justificat-o prin principii pe care unii le-au considerat eretice. Cât au fost în funcţie, dar şi ulterior, nu toată lumea i-a admirat pe aceşti şase lideri sau nu a subscris politicilor lor. în fiecare caz, ei s-au confruntat cu rezistenţă — adesea izvorâtă din motive onorabile şi uneori din partea unor opozanţi distinşi. Acesta este preţul scrierii istoriei.

Meritocraţie şovăitoare

în Occident cel puţin, există semne că acele condiţii care au contribuit la apariţia celor şase lideri descrişi în această carte se confruntă cu propria decădere evolutivă. Patriotismul civic care altădată a conferit prestigiu serviciului public pare să fi fost depăşit de fracţionismul bazat pe identitate şi de cosmopolitismul rival. în America, un număr tot mai mare de absolvenţi de facultate aspiră să devină directori de corporaţii sau activişti profesionişti; semnificativ mai puţini îşi imaginează un rol de lideri la nivel regional sau naţional în politică sau în serviciul public. Ceva este în neregulă când relaţia dintre clasa conducătoare şi o mare parte din public este definită de ostilitate şi de suspiciune reciprocă.

Şcolile şi universităţile din Occident sunt în continuare foarte bune pentru educarea activiştilor şi tehnicienilor; dar şi-au uitat misiunea de a forma cetăţeni – printre ei, potenţiali oameni de stat. Activiştii şi tehnicienii deopotrivă joacă roluri importante în societate, atrăgând atenţia asupra defectelor acesteia şi asupra diferitelor mijloace prin care acestea ar putea fi corectate, dar educaţia umanistă amplă şi riguroasă care a modelat generaţiile anterioare de lideri nu mai este la modă. Educaţia tehnicienilor tinde să fie preprofesională şi cantitativă; cea a activiştilor, hiperspecializată şi politizată. Nici unii nu studiază prea multă istorie sau filosofic — izvoarele tradiţionale ale imaginaţiei omului de stat.

Rezultatele excelente la teste şi CV-urile remarcabile determină elitele de astăzi „să creadă că şi-au câştigat puterea şi o deţin prin drepturi, mai degrabă decât prin privilegii”, potrivit lui Yuval Levin, teoretician al politicii şi un observator perspicace al meritocraţiei şovăitoare de astăzi.— înlocuim „înţelegerea caldă şi plină de spirit a caracterului ca măsură a valorii cu noţiunea rece şi sterilă

de intelect”[10]. Cea mai profundă problemă, în opinia sa, are de-a face cu comportamentul elitelor:

> Americanii au devenit sceptici faţă de pretenţiile de legitimitate ale elitei noastre, nu atât pentru că este prea greu să accezi la nivelul superior al societăţii americane (chiar dacă este), cât pentru că celor din acel nivel pare să li se permită să facă tot ce doresc [...] Cu alte cuvinte, nu este neapărat o problemă standardul de acces, ci lipsa standardelor *la* acces. Tocmai pentru că elitele noastre nu se consideră o aristocraţie, ei nu cred că au nevoie de standarde sau de constrângeri.[11]

Dacă aristocraţii din secolul al XlX-lea au înţeles că se aşteptau multe de la ei, iar meritocraţii din secolul XX au urmărit valorile datoriei, elitele de astăzi vorbesc mai puţin despre obligaţie decât despre autoexprimare sau despre propria avansare. Mai mult, ele sunt formate într- un mediu tehnologic care contestă tocmai caracterul şi intelectul, calităţi care i-au ajutat pe lideri să creeze conexiuni cu popoarele lor de-a lungul istoriei.

Alfabetizare profundă şi cultură vizuală

Lumea contemporană se află în toiul unei transformări a conştiinţei umane atât de răspândite încât este aproape imperceptibilă. Această schimbare — stimulată de noile tehnologii care mediază experienţa noastră despre lume şi dobândirea informaţiilor — s-a dezvoltat în mare măsură fără o înţelegere a efectelor sale pe termen lung, inclusiv a implicaţiilor sale în leadership. în aceste condiţii, citirea cu atentie a unei cărţi complexe şi interacţiunea critică cu aceasta au devenit acte contraculturale, la fel ca memorarea unui poem epic în epoca anterioară, bazată pe cuvântul tipărit.

Deşi internetül şi inovaţiile aferente sunt, iară

îndoială, minuni tehnice, trebuie acordată o atenţie deosebită echilibrului dintre obiceiurile mentale constructive şi cele corozive, încurajate de noua tehnologie.[12] La fel cum tranziţia anterioară de la cultura orală la cea scrisă a adus beneficiile alfabetizării şi, totodată, diminuarea artelor poeziei şi povestirii orale, trecerea contemporană de la cultura tipărită la cultura vizuală aduce atât pierderi, cât şi câştiguri.

Ce riscă să se piardă într-o epocă dominată de imagine? Calitatea poartă multe nume — erudiţie, învăţătură, gândire serioasă şi independentă —, dar cel mai bun termen pentru aceasta este „alfabetizare profundă”, definită de eseistul Adam Garfinkle drept „[interacţiunea cu] o scriere extinsă într-o asemenea manieră încât să se anticipeze direcţia şi mesajul unui autor”[13]. O alfabetizare omniprezentă şi pătrunzătoare, dar invizibilă, profundă a fost „radiaţia de fond” a perioadei în care cei şase lideri descrişi în această carte au ajuns la vârsta adultă.

Pentru cei cu interese politice, alfabetizarea profundă oferă calitatea numită de Max Weber „proporţie” sau „capacitatea de a lăsa realităţile să vă influenţeze, păstrându-vă totodată calmul interior şi stăpânirea de sine”[14]. Lectura intensă poate ajuta liderii să-şi cultive distanta mentală fată de stimuli externi şi personalităţi care susţin simţul proporţiei. în combinaţie cu reflecţia şi » »XX» » »
>
cu antrenarea memoriei, lectura oferă, totodată, un depozit de cunoştinţe amănunţite şi granulare pe baza cărora liderii pot raţiona analogic. Mai profund, cărţile oferă o realitate rezonabilă, secvenţială şi ordonată — o realitate care poate fi stăpânită, sau cel puţin gestionată, prin reflecţie şi planificare.[15] Şi, poate cel mai important pentru leadership, lectura creează o „buclă de conversaţie între generaţii”, încurajând învăţarea cu simţul perspectivei.[16] în cele din urmă, lectura este o sursă de inspiraţie.— Cărţile

consemnează faptele conducătorilor care au îndrăznit foarte mult cândva, precum şi ale celor care au îndrăznit prea mult, ca avertisment.

Insă, cu mult înainte de sfârşitul secolului XX, tiparul îşi pierduse dominaţia anterioară. Acest lucru a avut ca rezultat, printre altele, „un alt tip de persoană aleasă ca lider, o persoană care se poate prezenta pe sine şi programele sale într-o manieră cizelată”, aşa cum a remarcat Lee Kuan Yew în 2000, adăugând:

> Televiziunea prin satelit mi-a permis să urmăresc campania prezidenţială americană. Sunt uimit de modul în care profesionişti media pot oferi unui candidat o nouă imagine şi îl pot transforma, cel puţin superficial, într-o altă personalitate. Câştigarea unei alegeri devine în mare măsură un concurs de ambalare şi de publicitate.[17]

Aşa cum beneficiile şi costurile epocii tiparului s-au îmbinat inextricabil, la fel se întâmplă şi cu epoca vizuală. Cu ecrane în fiecare casă, divertismentul este omniprezent, iar plictiseala o raritate. Mai important, nedreptatea vizualizată este mai visceralăă decât nedreptatea descrisă; televiziunea a jucat un rol crucial în mişcarea americană pentru drepturi civile. Cu toate acestea, costurile televiziunii sunt substanţiale, privilegiind afişarea emoţională în detrimentul stăpânirii de sine, schimbând tipurile de oameni şi de argumente care sunt luate în serios în viaţa publică.

Trecerea de la cultura tipărită la cultura vizuală continuă odată cu înrădăcinarea contemporană a internetului şi a reţelelor sociale, care aduc cu ele patru prejudecăţi din pricina cărora liderilor le este mai greu să- şi dezvolte capacităţile decât în era tiparului. Acestea sunt: imediateţea, intensitatea, polaritatea şi
conformitatea.

Deşi internetül face ştirile şi datele mai imediat accesibile ca niciodată, această abundenţă de

informaţii nu ne-a făcut mai cunoscători individual – şi cu atât mai puţin înţelepţi. Pe măsură ce ,,costul" accesării informaţiilor devine neglijabil, cum este cazul internetului, pare să slăbească motivaţia de a ne aminti care este acesta. Dacă uitarea oricărui fapt poate că nu mai contează, eşecul sistematic de a interioriza informaţiile aduce o schimbare de percepţie şi o slăbire a capacităţii analitice. Informaţiile sunt rareori de la sine înţelese; semnificaţia şi interpretarea lor depind de context şi de relevantă. Ca informaţiile să fie transmutate în ceva ce se apropie de înţelepciune, ele trebuie plasate într-un context mai larg de istorie şi de experienţă.

Ca regulă generală, imaginile „vorbesc" într-un registru de intensitate mai emoţional decât cuvintele. Televiziunea şi reţelele sociale se bazează pe imagini care aprind pasiuni, ameninţând să-i copleşească pe lideri cu o combinaţie de emoţie personală şi de masă. Reţelele sociale, în special, au încurajat utilizatorii să devină agenţi de publicitate, conştienti de imagine. Toate acestea generează o politică mai populistă, care preţuieşte enunţurile percepute a fi autentice în defavoarea mesajului cizelat al erei televiziunii, ca să nu mai vorbim de producţia mai analitică a tiparului.

Arhitectii internetului şi-au gândit invenţia ca un mijloc ingenios de conectare a lumii; în realitate, acesta a produs, totodată, o nouă modalitate de a împărţi omenirea în triburi care se războiesc. Polaritatea şi conformitatea se bazează una pe cealaltă şi se accentuează reciproc; o persoană este încadrată într-un grup, iar apoi grupul îi controlează gândirea. Nu e de mirare că pe multe platforme de socializare contemporane, utilizatorii sunt împărţiţi în „followeri" şi „influenceri"; nu există „lideri".

Care sunt consecinţele pentru leadership? În contextul actual, este relevantă maniera sumbră în care Lee a evaluat efectele mediilor vizuale: „Dintr-un

asemenea proces, mă îndoiesc că poate apărea un Ghurchill, un Roosevelt sau un de Gaulle”.[18] Nu înseamnă că schimbările aduse de tehnologia comunicaţiilor au făcut imposibile existenţa liderilor inspiraţi şi gândirea profundă despre ordinea mondială, dar într-o epocă dominată de televiziune şi de internet, liderii raţionali trebuie să lupte împotriva curentului.

Valori fundamentale

Astăzi, meritul tinde să aibă o accepţie limitată, de intelect combinat cu efort. Dar anterior, concepţia lui Thomas Jefferson despre o „aristocraţie naturală” avea o bază diferită şi poate mai durabilă: fuziunea „virtuţii şi talentelor”[19]. Pentru ca elita politică să aibă performanţe semnificative în serviciul public, sunt esenţiale educaţia şi caracterul deopotrivă.

După cum am văzut, liderii cu impact istoric mondial au beneficiat de o educaţie riguroasă şi umanistă. O astfel de educaţie începe într-un cadru formal şi continuă toată viaţa, prin lectură şi discuţii cu ceilalţi. Această etapă iniţială este rar parcursă astăzi – puţine universităţi oferă o educaţie în domeniul guvernării, fie explicit, fie implicit, iar efortul de-a lungul vieţii este îngreunat, deoarece prefacerile din tehnologie erodează alfabetizarea profundă. Astfel, ca meritocraţia să fie revigorată, educaţia umanistă ar trebui să-şi recapete semnificaţia, îmbrăţişând discipline precum filosofía, politica, geografia umană, limbile moderne, istoria, gândirea economică, literatura şi chiar, poate, Antichitatea clasică, al cărei studiu a fost mult timp pepiniera oamenilor de stat.

Şi întrucât caracterul este esenţial, o concepţie mai profundă a conducerii meritocratice ar îmbrăţişa şi definiţia virtuţii propusă de politologul James Q. Wilson: „obiceiul de a acţiona cu moderaţie; mai precis, comportament reţinut, lipsit de impulsivitate, respectul cuvenit pentru drepturile celorlalţi şi preocuparea rezonabilă privind consecinţele îndepărtate în timp”[20].

De la tinereţe până la senectute, rolul central al *caracterului* – calitate indispensabilă — este o provocare constantă deopotrivă pentru lideri şi pentru cei care studiază leadershipul. Caracterul bun nu asigură succesul în societate sau triumful la conducerea unui stat, dar oferă o ancoră solidă în caz de victorie şi consolare în caz de eşec.

Aceşti sase lideri vor fi amintiţi pentru calităţile cu care au fost asociaţi şi care au definit impactul lor: Adenauer, pentru integritatea şi tenacitatea sa, de Gaulle, pentru determinarea sa şi pentru viziunea istorică, Nixon, pentru felul în care a înţeles interconexiunile contextului internaţional şi pentru deciziile ferme, Sadat, pentru nobleţea spirituală cu care a făurit pacea, Lee, pentru imaginaţia sa în întemeierea unei noi societăţi multietnice, Thatcher, pentru guvernarea şi tenacitatea principiale. Toţi au dat dovadă de un curaj extraordinar. Nimeni nu ar putea poseda toate aceste virtuţi concomitent; cei şase conducători le-au îmbinat în proporţii diferite. Leadershipul lor s-a identificat cu atributele şi cu realizările lor deopotrivă.

Leadership şi ordine mondială

De la sfârşitul celui de-al Doilea Război de Treizeci de Ani (1914-1945), aşa cum a fost numit în aceste pagini, îmbinarea dintre comunicarea instantanee şi revoluţia tehnologică a acordat o nouă semnificaţie şi prioritate celor două întrebări cruciale cu care se confruntă liderii: ce este imperativ pentru securitatea naţională? Şi ce este necesar pentru coexistenţa internaţională paşnică?

Aceste întrebări au primit răspunsuri diferite de-a lungul istoriei. Deşi au existat o multitudine de imperii, aspiraţiile privind ordinea mondială au fost limitate de geografie şi de tehnologie la anumite regiuni; acest lucru a fost valabil şi pentru imperiile roman şi chinez,

care cuprindeau o paletă largă de societăţi şi de culturi. Erau ordini regionale care se prezentau drept ordini mondiale.

începând cu secolul al XVI-lea, explozia inovaţiilor în tehnologie, medicină, precum şi în organizarea economică şi politică a extins capacitatea Occidentului de a-şi proiecta puterea şi sistemele de guvernare în întreaga lume.[21] De la mijlocul secolului al XVlI-lea, în Europa s- a dezvoltat sistemul westfalian bazat pe respect pentru suveranitate şi drept internaţional. Acel sistem, care a fost ulterior integrat la nivel mondial după sfârşitul colonialismului, a permis ascensiunea statelor care — eliminând dominaţia occidentală — au insistat să definească şi, uneori, să conteste regulile ordinii mondiale stabilite.

Cu trei secole în urmă, filosoful Immanuel Kant a scris în eseul său *Spre pacea eternă* că omenirea era destinată păcii universale, fie prin înţelegere umană, fie prin conflicte de o amploare şi distrugere care nu ar lăsa nici o alternativă. Perspectivele descrise erau absolute; problema ordinii internaţionale nu putea fi exprimată ca un enunţ de tipul fie/fie. Atât cât poate cuprinde memoria recentă, omenirea a trăit într-un echilibru între securitatea relativă şi legitimitatea stabilită de lideri şi interpretată de aceştia.

în nici o perioadă anterioară din istorie, consecinţele unor greşeli în privinţa acestui echilibru nu au fost într-o mai mare măsură îngrijorătoare sau catastrofale. Perioada contemporană a adus cu sine un nivel de distrugere care i- a permis omenirii să nimicească civilizaţia însăşi. Acest lucru se reflectă în strategiile importante stabilite în această perioadă, abreviate şi conceptualizate în sintagma celebră „distrugere reciprocă asigurată”. Acestea au fost promovate nu atât pentru urmărirea unei victorii în stil tradiţional, cât pentru prevenirea războiului şi, aparent, au fost concepute mai puţin pentru conflicte — înţelese ca

potenţial sinucigaşe — şi mai mult pentru descurajare. La scurt timp după Hiroshima şi Nagasaki, riscurile lansării armelor nucleare au devenit incalculabile, mizele s-au deconectat de la consecinţe.

Timp de mai bine de şapte decenii, pe măsură ce armele avansate au sporit ca putere, complexitate şi precizie, nici o ţară nu s-a autoconvins să le folosească, nici măcar în conflicte cu ţări non-nucleare. După cum am specificat anterior, atât Uniunea Sovietică, cât şi Statele Unite au acceptat înfrângerea în faţa unor ţări non-nucleare, fără a recurge la armele lor cu cea mai mare putere letală. Aceste dileme ale strategiei nucleare nu au dispărut; în schimb, au suferit mutaţii pe măsură ce mai multe state au conceput arme avansate şi pe măsură ce distribuţia esenţialmente bipolară a capacităţilor distructive din Războiul Rece a fost înlocuită cu un caleidoscop mai complicat şi probabil mai puţin stabil de opţiuni de înaltă tehnologie.

Armele cibernetice şi aplicaţiile IA (bunăoară sistemele de arme autonome) exacerbează gama de pericole existentă. Spre deosebire de armele nucleare, armele cibernetice şi inteligenţa artificială sunt omniprezente, relativ ieftine ca dezvoltare şi tentante ca utilizare. Armele cibernetice combină capacitatea de impact masiv cu posibilitatea de a ascunde atribuirea atacurilor. Inteligenţa artificială este capabilă să depăşească şi nevoia de operatori umani, permiţându-le, în schimb, armelor să se lanseze pe baza propriilor calcule şi a capacităţii lor de a alege ţinte cu o discriminare aproape absolută. Deoarece pragul de utilizare a acestora este atât de scăzut şi capacitatea lor distructivă atât de mare, recurgerea la astfel de arme – sau chiar ameninţarea lor formală — poate transforma o criză într-un război sau poate transforma un război limitat într-unul nuclear printr-o escaladare neintenţionată sau incontrolabilă. Impactul tehnologiei

revoluţionare face utilizarea deplină a acestor arme să fie un cataclism, în vreme ce utilizarea limitată a acestora este dificilă sau chiar aproape imposibil de gestionat. Nu s-a inventat încă diplomaţia pentru ameninţarea explicită cu utilizarea acestor arme, fără riscul unei replici preventive. Explorările privind controlul armelor par să fi fost diminuate de aceste enormităţi.

Este un paradox al erei înaltei tehnologii faptul că operaţiunile militare efective au fost limitate la arme convenţionale sau la desfăşurarea tactică a armelor de înaltă tehnologie la scară mică, de la lovituri cu drone până la atacuri cibernetice. Totodată, este de aşteptat ca arme avansate să fie ţinute sub control de distrugerea reciprocă asigurată. Acest model este prea precar pentru viitorul pe termen lung.

Istoria rămâne un stăpân necruţător, deoarece revoluţia tehnologică a fost însoţită de o transformare politică. La momentul scrierii acestei cărţi, lumea este martora unei recrudescenţe a rivalităţii dintre marile puteri, amplificate de răspândirea şi de progresul tehnologiilor uluitoare. La începutul anilor 1970, când China a început să reintre în sistemul internaţional, potenţialul uman şi economic era vast, dar tehnologia şi puterea sa reale erau relativ limitate. între timp, sporirea capacităţilor economice şi strategice ale Chinei a obligat Statele Unite să se confrunte, pentru prima dată în istoria sa, cu un concurent geopolitic ale cărui resurse sunt potenţial comparabile cu ale sale – o sarcină inedită deopotrivă pentru Washington şi Beijing, acesta din urmă considerând de-a lungul istoriei că naţiunile străine sunt tributare puterii şi culturii chineze.

Fiecare parte se consideră excepţională, dar în manieră diferită. Statele Unite acţionează pe baza premisei că valorile sale sunt universal aplicabile şi, în cele din urmă, vor fi adoptate peste tot. China se aşteaptă ca unicitatea sa civilizaţională şi performanţa

economică impresionantă să inspire alte societăţi să arate respect faţă de priorităţile sale. Deopotrivă impulsul misionar al Statelor Unite şi sentimentul de eminentă culturală al Chinei implică un fel de subordonare a uneia faţă de cealaltă. Prin natura economiilor şi a tehnologiei înalte, fiecare dintre cele două naţiuni are un impact – parţial ca elan, mai mult ca intenţie — asupra a ceea ce cealaltă a considerat până acum interesele sale principale.

China din secolul XXI pare să se angajeze într-un rol internaţional la care se crede îndreptăţită prin realizările sale de-a lungul mileniilor. Statele Unite acţionează pentru a proiecta puterea, scopul şi diplomaţia în întreaga lume în vederea menţinerii unui echilibru global înrădăcinat în experienţa sa postbelică, răspunzând provocărilor tangibile şi conceptuale ale acestei ordini. Pentru liderii fiecărei părţi, aceste cerinţe de securitate par de la sine înţelese. Şi sunt susţinute de opinia publică.

Cu toate acestea, securitatea este doar o parte a ecuaţiei. Problema-cheie pentru viitorul lumii este dacă cei doi giganţi pot învăţa să îmbine rivalitatea strategică inevitabilă cu un concept şi o practică de coexistenţă.

Cât despre Rusia, este evident că nu are puterea de piaţă, ponderea demografică şi baza industrială diversificată ca în cazul Chinei. Cuprinzând unsprezece fusuri orare şi având puţine demarcaţii naturale defensive, Rusia acţionează conform propriilor imperative geografice şi istorice. Politica externă a Rusiei transformă un patriotism mistic într-un drept imperial, cu o percepţie constantă a insecurităţii, derivată în principal din vulnerabilitatea îndelungată a ţării la invazii din câmpia est-europeană. Timp de secole, liderii săi autoritarişti au încercat să izoleze vastul teritoriu al Rusiei cu o centură de securitate impusă în jurul graniţelor sale difuze; astăzi, aceeaşi prioritate se manifestă din nou, prin atacul asupra

Ucrainei.

Impactul reciproc al acestor societăţi a fost modelat de evaluările lor strategice, care decurg din istoria lor. Conflictul ucrainean ilustrează acest lucru. După dezintegrarea statelor-satelit sovietice din Europa de Est şi afirmarea lor ca naţiuni independente, întregul teritoriu de la linia de securitate stabilită în centrul Europei până la graniţa naţională a Rusiei a devenit deschis pentru un nou design strategic. Stabilitatea depindea de măsura în care noul sistem putea să calmeze temerile istorice ale europenilor cu privire la dominaţia rusă şi să ia în calcul îngrijorarea tradiţională a Rusiei faţă de ofensivele din Occident.

Geografia strategică a Ucrainei simbolizează aceste preocupări. Dacă Ucraina ar adera la NATO, linia de securitate dintre Rusia şi Europa s-ar găsi la 480 de kilometri de Moscova — de fapt, eliminând zona-tampon istorică ce a salvat Rusia atunci când Franţa şi Germania au căutat să o ocupe în secole succesive. Dacă graniţa de securitate ar fi stabilită în partea de vest a Ucrainei, forţele ruse s-ar afla la o distanţă scurtă de Budapesta şi de Varşovia. Invazia Ucrainei din februarie 2022, o încălcare flagrantă a dreptului internaţional, este, prin urmare, în mare măsură, rezultatul unui dialog strategic eşuat sau al unui dialog întreprins inadecvat. Experienţa a două entităti nucleare care se confruntă militar — chiar dacă nu au recurs la armele lor supreme — subliniază urgenţa problemei fundamentale.

Relaţia triunghiulară dintre America, China şi Rusia se va relua în cele din urmă — deşi Rusia va fi slăbită de demonstrarea limitelor sale militare în Ucraina, de respingerea pe scară largă a comportamentului său şi de amploarea şi impactul sancţiunilor împotriva sa. Dar va păstra capabilităţile nucleare şi cibernetice pentru scenarii apocaliptice.

în relaţiile dintre SUA şi China, problema este dacă două concepte diferite de măreţie naţională pot învăţa

să coexiste paşnic unul lângă altul şi cum. în cazul Rusiei, provocarea este dacă această ţară îşi poate reconcilia viziunea despre ea însăşi cu autodeterminarea şi securitatea ţărilor din străinătatea apropiată, potrivit definiţiei pe care o utilizează de mult timp (în principal, Asia Centrală şi Europa de Est), şi să facă acest lucru ca parte a unui sistem internaţional mai degrabă decât prin dominaţie.

Acum pare posibil ca o ordine liberală şi universală, bazată pe reguli, oricât de demnă în concepţia ei, să fie înlocuită în practică, pentru o perioadă nedeterminată, de o lume cel puţin parţial decuplată. O astfel de diviziune încurajează o căutare la marginea sferelor de influenţă. Dacă da, cum vor putea nişte ţări care nu cad de acord asupra regulilor de conduită globală să funcţioneze într- un sistem convenit, caracterizat de echilibru? Oare încercarea de dominaţie va copleşi analiza coexistenţei?

într-o lume a tehnologiei din ce în ce mai ameninţătoare, care poate înălţa sau dezintegra civilizaţia umană, nu există o rezoluţie finală, ca să nu mai vorbim de una militară, în competiţia dintre marile puteri. O cursă tehnologică neîngrădită, justificată de ideologizarea politicii externe, în care fiecare parte este convinsă de intenţia răuvoitoare a celeilalte, riscă să creeze un ciclu catastrofic de suspiciune reciprocă, precum cel care a dus la Primul Război Mondial, dar cu consecinţe incomparabil mai mari.

Astfel, toate părţile sunt acum obligate să-şi reexamineze primele principii de comportament internaţional şi să le raporteze la posibilităţile de convieţuire. Pentru liderii societăţilor înalt tehnologizate, în special, există un imperativ moral şi strategic de a desfăşura, atât în propriile ţări, cât şi cu potenţialii adversari, o discuţie permanentă asupra implicaţiilor tehnologiei şi ale modului în care ar putea fi restrânse aplicaţiile sale militare. Subiectul este prea

important pentru a fi neglijat până când apar crize. Ga şi în cazul dialogurilor privind controlul armelor care au contribuit la reţinere în timpul erei nucleare, explorările la nivel înalt ale consecinţelor tehnologiilor emergente ar putea cultiva reflecţia şi promova obiceiurile de autocontrol strategic reciproc.

O ironie a lumii contemporane este că una dintre gloriile sale – explozia revoluţionară a tehnologiei — a apărut atât de repede şi cu un asemenea optimism, încât a depăşit gândul la pericolele sale, iar eforturile de a-i înţelege capacităţile au fost inadecvate. Specialişti în tehnologie concep dispozitive uimitoare, dar au avut puţine ocazii să exploreze şi să evalueze implicaţiile lor relative în cadrul istoriei. Liderilor politici le lipseşte prea des o înţelegere adecvată a implicaţiilor strategice şi filosofice ale aparatelor şi algoritmilor de care dispun. Totodată, revoluţia tehnologică afectează conştiinţa şi percepţiile oamenilor asupra naturii realităţii. Ultima mare transformare comparabilă, Iluminismul, a înlocuit epoca credinţei cu experimente repetabile şi deducţii logice. Acum este înlocuit de încrederea în algoritmi, care funcţionează în direcţia opusă, oferind rezultate în căutarea unei explicaţii. Explorarea acestor noi frontiere va necesita un efort angajat din partea liderilor pentru a restrânge şi, ideal, pentru a elimina decalajele existente între lumile tehnologiei, politicii, istoriei şi filosofici.

în primul capitol al acestei cărţi, testul leadershipului a fost descris ca fiind capacitatea pentru analiză, strategie, curaj şi caracter. Provocările cu care s-au confruntat liderii înfăţişaţi aici au fost complexe, la fel şi cele contemporane, deşi de anvergură mai mică. Criteriul după care se judecă un lider în istorie rămâne neschimbat: depăşirea situaţiilor prin viziune şi dăruire.

Nu este necesar ca liderii marilor puteri contemporane să dezvolte o viziune detaliată a modului

în care să rezolve imediat dilemele descrise aici. Cu toate acestea, trebuie să ştie clar ce trebuie evitat şi ce nu poate fi tolerat. Liderii înţelepţi trebuie să-şi anticipeze provocările înainte ca acestea să se manifeste drept crize.

Lipsită de o viziune morală şi strategică, epoca actuală este neancorată. Amploarea viitorului nostru sfidează încă înţelegerea. înălţimea din ce în ce mai periculoasă şi mai derutantă a valurilor, adâncimea canalelor, pericolele bancurilor — toate acestea necesită navigatori care să aibă creativitatea şi forţa de a călăuzi societăţile către destinaţii încă necunoscute, dar mai pline de speranţă.

Viitorul leadershipului

Cele două întrebări pe care mi le-a adresat Konrad Adenauer în timpul ultimei noastre întâlniri din 1967, cu trei luni înainte de moartea sa, au căpătat o nouă relevanţă: mai există lideri capabili să ducă o politică autentică, pe termen lung? Leadershipul autentic este posibil şi astăzi?

După ce a explorat vieţile a şase figuri importante din secolul XX şi condiţiile care au făcut posibile realizările lor, oricine studiază leadershipul se întreabă firesc dacă mai pot fi posibile performanţe similare. Mai apar lideri cu caracterul, intelectul şi rezistenţa necesare pentru a face faţă provocărilor cu care se confruntă ordinea mondială?

întrebarea a mai fost pusă şi au apărut lideri care au fost la înălţime. Gând Adenauer mi-a adresat acele întrebări, Sadat, Lee şi Thatcher erau în mare parte necunoscuţi. Totodată, puţini dintre cei care au asistat la ocuparea Franţei în 1940 şi-au putut imagina reînnoirea acesteia sub de Gaulle de-a lungul unei cariere de trei decenii. Gând Nixon a deschis dialogul cu China, puţini contemporani şi-au dat seama despre posibilele consecinţe ale acestuia.

în *Comentarii la prima decadă a lui Titus Livius,* Machiavelli a pus slăbirea conducerii pe seama lasitudinii sociale induse de perioade lungi de linişte. Gând societăţile sunt binecuvântate cu vremuri paşnice şi permit coruperea lentă a standardelor, oamenii pot urma „fie un om care este considerat bun prin autoamăgire comună, fie pe cineva propus de oameni care sunt mai înclinaţi să dorească favoruri speciale decât binele comun”[22]. Dar mai târziu, sub impactul „vremurilor grele” — care dezvăluie mereu realităţile „această amăgire este scoasă la iveală şi, din necesitate, oamenii se îndreaptă către cei care, în vremuri de linişte, erau aproape uitaţi”[23].

Situaţiile grave descrise aici trebuie, în cele din urmă, să ofere un impuls ca societăţile să insiste asupra unui leadership relevant. La sfârşitul secolului al XlX-lea, Friedrich Engels a prezis că „guvernarea persoanelor” va fi înlocuită de „administrarea lucrurilor”.[24] Dar măreţia în istorie rezidă în refuzul de a abdica în faţa unor vaste forţe impersonale; elementele sale definitorii sunt — şi trebuie să fie în continuare — create de fiinţe umane. Max ₁
Weber a descris calităţile esenţiale, necesare pentru un leadership transformator:

> Singurul om care are o „vocaţie” pentru politică este acela care este sigur că nu se va lăsa învins dacă lumea, privită din punctul său de vedere, se dovedeşte prea proastă sau prea imorală pentru a accepta ceea ce acesta doreşte să-i ofere, şi care, atunci când se confruntă cu toată această obstinaţie, mai poate spune „Totuşi!”, în ciuda tuturor lucrurilor.[25]

Cei sase lideri dezbătuţi aici au dobândit calităţi asemănătoare, în ciuda diferenţelor profunde dintre societăţile lor: capacitatea de a înţelege situaţia în care se aflau societăţile lor, abilitatea de a concepe o strategie pentru gestionarea prezentului şi modelarea

viitorului, deprinderea de a-şi călăuzi societăţile spre scopuri înalte şi disponibilitatea de a remedia deficienţele. Credinţa în viitor le era indispensabilă. Şi continuă să fie aşa. Nici o societate nu îşi poate păstra măreţia dacă îşi pierde încrederea în sine sau dacă îsi contestă sistematic percepţia de sine. Acest lucru impune mai presus de toate dorinţa de a lărgi sfera preocupărilor dinspre sine către societate, în general, şi de a evoca generozitatea spiritului public, care inspiră sacrificiu şi îndatoriri.

Liderii de seamă rezultă din ciocnirea intangibilului cu maleabilul, din ceea ce este dat şi ceea ce se exercită. Rămâne spaţiu pentru efortul individual — pentru aprofundarea înţelegerii istorice, perfecţionarea strategiei şi îmbunătăţirea caracterului. Filosoful stoic Epictet a scris cu mult timp în urmă: ,,Nu ne putem alege condiţiile externe, dar putem alege întotdeauna cum să reacţionăm la ele”[26]. Liderilor le revine rolul de a contribui la călăuzirea alegerii şi de a-i inspira pe oameni să o pună în practică.

---

65 Institutul pentru Studii Politice (n.tr.)

66 După cum a observat Alexis de Tocqueville, cei evlavioşi au obiceiul ,,să reflecteze o lungă succesiune de ani la un obiect nemişcat spre care avansează constant şi învaţă prin evoluţii imperceptibile să reprime o mie de mici dorinţe trecătoare... Acest lucru explică de ce oamenii cu o credinţă religioasă puternică au realizat adesea lucruri atât de durabile. Preocupându-se de cealaltă lume, au cunoscut marele secret al reuşitei în lumea aceasta”. Vezi Alexis de Tocqueville, *Democracy in America,* trad. Harvey C. Mansfield şi Delba Winthrop (Chicago: The University of Chicago Press, 2000, p. 522).

67 Virtuţile şi neajunsurile meritocraţiei, aşa cum se manifestă în prezent, au făcut recent obiectul unei dezbateri pe scară largă. *The Tyranny of Merit (Tirania meritului)* de Michael Sandei şi *The Meritocracy Trap (Capcana meritocraţiei)* de Daniel Markovits argumentează că meritocraţia — fie inerent, fie ca urmare a evoluţiei — este dezumanizantă şi exclusivă. *The Aristocracy of Talent (Aristocraţia talentului)* de Adrian Wooldridge susţine contrariul, că meritocraţia rămâne un mod admirabil, cu adevărat transformator, de organizare

a societăţilor, dar a devenit sclerotic şi trebuie revigorat. *Virtue Politics (Politica virtuţii)* a lui James Hankins şi eseurile lui Ross Douthat şi Helen Andrews subliniază importanţa caracterului, a valorilor şi a codurilor de comportament în modelarea performanţei elitelor.

68 Charles Hill, diplomat american cu state vechi şi consilier al unor secretari de stat, a scris o carte întreagă despre semnificaţia literaturii pentru guvernare. „Libertatea literaturii de a explora detalii nesfârşite sau rafinate, de a portretiza gândurile personajelor imaginare şi de a dramatiza teme mari prin intrigi complexe o apropie cel mai mult de realitatea «felului în care funcţionează lumea cu adevărat). Această dimensiune a ficţiunii este indispensabilă pentru un strateg care nu poate, prin natura muncii, să cunoască toate faptele, considerentele şi consecinţele potenţiale ale unei situaţii în momentul în care trebuie luată o decizie inevitabilă.” Vezi Charles Hill, *Grand Strategies: Litera ture, Statecraft, and Wbrld Order,* New Haven: Yale University Press, 2010, p. 6).

NOTE

Introducere

1 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Winston S. Churchill, *The Second World War Book 1*) (Boston: Houghton Mifflin, 1948), 284.

2 Citat in Andrew Roberts, *Leadership in War* (New York: Viking, 2019), 221.

3 Oswald Spengler, *The Decline of the West,* trad. Charles Francis Atkinson (Oxford: Oxford University Press, 1932), 383.

4 Charles de Gaulle, *The Edge of the Sword,* trad. Gerard Hopkins (New York: Criterion Books, 1960), 20-21. Pasajul integral este: „Există o analogie strânsă între ce are loc în mintea comandantului militar atunci când planifică o acţiune şi ce se întâmplă cu artistul în momentul concepţiei. Acesta din urmă nu renunţă la folosirea inteligenţei sale. Extrage învăţăminte, metode şi cunoştinţe. Dar puterea sa de creaţie poate funcţiona numai dacă posedă, în plus, o anumită facultate instinctivă pe care o numim inspiraţie, căci numai aceasta poate da contactul direct cu natura din care trebuie să sară scânteia vitală. Putem spune despre arta militară ceea ce Bacon spunea despre celelalte arte: «Sunt produsul omului adăugat naturii»„.

5 Citat în Karl Joachim Weintraub, prelegerea din 1984 de la

Ryerson, „With a Long Sense of Time...”, în *University of Chicago Magazine 96,* nr. 5 (iunie 2004), https: / / magazine. uchicago. edu/ 0406/ features/ weintraub.shtml. Pentru Huizinga, vezi: Johan Huizinga, *Het Aesthetishche Bestanddeel van Geschiedkundige Voorstellingen* (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1905), 31-32.

6 Isaiah Berlin, „The Sense of Reality”, în *The Sense of Reality: Studies in Ideas and Their History,* ed. Henry Hardy (Princeton: Princeton University Press, 2019), 29- 30.

7 Thomas Mann, *The Magic Mountain* (trad. 1927), citat în Charles Hill, *Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order* (New Haven: Yale University Press, 2010), 211.

8 Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage* (New York: G.P. Putnam’s Sons, 1910), 186, accesat via Project Gutenberg la https://www.gutenberg.org/files/38535/38535-h/38535-h.htm.

9 *Ibidem,* 314.

10 Nadège Mougel, „World War I Casualties”, trad. Julie Gratz, 2011, Centre Européen Robert Schuman, http : / / www. centre -robert – schuman. org/userfiles / files/REPERES %20%E2%80%93%20module% 201-1-1% 20- %20explanatory%2 0notes2 0%E2%80%93%2 0 World%2 0 War% ualties %20%E2%80%93%20EN.pdf.

11 François Héran, „Lost Generations: the Demographic Impact of the Great War,” *Population & Societies* 2014/4 (nr. 510), l-4.

12 W.H. Auden, „September 1, 1939”, https://poets.org/poem/septem ber-1-1939.

13 Muzeul National al celui de-al Doilea Război Mondial - New Orleans, „Research Starters: Worldwide Deaths in World War 11”, https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research – startersworldwide-deaths-world-war.

14 Roberts, *Leadership in War,* xii.

15 Această tipologie îşi are originea într-un eseu din 1966 pentru *Daedalus,* unele fraze din acesta figurând aici. Vezi Henry A. Kissinger, „Domestic Structure and Foreign Policy”, *Daedalus 95,* nr. 2 (primăvara 1966), 503—529.

16 Tucidide, *The Peloponnesian War,* 1, 138. Sublinieri adăugate.

17 Fernand Braudel, citat în Oswyn Murray, ,,Introduction”, în Fernand Braudel, *The Mediterranean in the Ancient World* (London: Penguin, 2001).

1 Konrad Adenauer: Strategia smereniei

1 Eugene Davidson, *The Death and Life of Germany* (Columbia: University of Missouri Press, 1999), 85. Richard Dominic Wiggers, „The United States and the Refusal to Feed German Civilians after World War 11”, în Béla Várdy şi T. Hunt Tooley, ed., *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (New York: Columbia University Press, 2003), 286.

2 Konrad Adenauer, *Memoirs* 1945-1953, trad. Beate Ruhm von Oppen (Chicago: Henry Regnery Company, 1965), 56.

3 Charles Williams, *Adenauer: The Father of the New Germany* (New York: Wiley, 2000), l-13, 16-17.

20I%ifeidan, 29.

5 *Ibidem,* 220-223.

6 *Ibidem,* 222-224.

7 *Ibidem,* 237.

8 *Ibidem,* 238, 232-235.

9 *Ibidem,* 250.

10 Joseph Shattan, *Architects of Victory: Six Heroes of the Cold War* (Washington, DC: The Heritage Foundation, 1999), 95.

11 Williams, *Adenauer,* 284-290.

12 *Ibidem,* 304-306.

13 *Ibidem,* 314. Vezi şi Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997), 213.

14 Williams, *Adenauer,* 312-313.

15 Comitetul zonal *(Zonenausschujl*) al CDU din Zona britanică, „Aufruf!”, 3 ianuarie 1946, Fundaţia Konrad Adenauer, https ://www. konrad-adenauer.de/download_file/view_inline/831.

16 Henry A, Kissinger, Memorandum pentru preşedinte, ,, Subj ect : Visit of Chancellor Adenauer – Some Psychological Factors”, 6 aprilie 1961, 2, https:// www.jfklibrary.org/ asset-viewer/archives/JFKPOF /117a/JFKPOF-117a-008.

17 *Volkszählungsergebnisse von 1816 bis 1970,* Beiträge zur Statistik des Rhein-Sieg-Kreises (Siegburg: Archivbibliothek, 1980), Band 17 *[Population Outcomes from 1816 to 1970,* Postings for Statistics of the Rhein – SiegKreises, vol. 17].

18 Williams, *Adenauer,* 326-330.

19 „Text of Occupation Statute Promulgated on 12th May 1949 by the Military Governors and Commanders in Chief of the Western Zones”, in *Official Gazette of the Allied High Commission for Germany.* 23.09.1949, nr. 1 (Bonn-Petersberg: Allied High Commission for Germany), 13-15.

20 Williams, *Adenauer,* 332-333. Vezi şi Amos Yoder, „The Ruhr Authority and the German Problem”, în *The Review of Politics* 17, nr. 3 (iulie 1955), 352.

21 „Discurs al lui Konrad Adenauer, cancelarul Republicii Federale, la o recepţie susţinută de înalţii Comisari Aliaţi (21 septembrie 1949)”, în *United States Department of State, Germany 1947-1949: The Story in Documents* (Washington, DC: US Government Printing Office, 1950), 321, retipărit în Beata Ruhm

von Oppen, ed., *Documents on Germany under Occupation, 1945-1954* (Londra şi New York: Oxford University Press, 1955), 417—419; după cum este citat aici: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage. cfm? docpage_id=3194.

22 Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (New York: Norton, 1969), 341.

23 George C. Marshall, „Harvard Commencement Speech”, 5 iunie 1947. https://www.marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/ marshall-planspeech/.

24 Adenauer, *Memoirs 1945-1953,* 147. Discursul a fost susţinut pe 23 martie 1949, la Berna.

25 Thomas Hörber, *The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s* (Heidelberg: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006), 141.

26 Ronald J. Granieri, *The Ambivalent Alliance* (New York: Berghahn Books, 2004), 34, citând Herbert Blankenhorn, *Verständnis und Verständigung: Blätter eines politischen Tagebuchs* (Frankfurt: Propyläen Verlag, 1980), consemnare pentru 15 noiembrie 1949, 40.

27 Citat în Hans-Peter Schwarz, *Konrad Adenauer,* vol. 1, trad. Louise Willmot (New York: Berghahn Books, 1995), 450.

28 Scrisoare de la Konrad Adenauer către Robert Schuman, 26 iulie 1949, Centre virtuel de la connaissance sur 1’Europe, University of Luxembourg (hereafter CVCE), https://www.cvce.eu/obj/letter_from_konrad_adenauer_to_ robert_schuman_26_july_l 949-en-a03f485c- Oeeb-4401- 8c54- 8816008a7579.html.

29 Ernst Friedlaender, „Interview des Bundeskanzlers

mit
dem Korrespondenten der Wochenzeitung", în *Die Zeit,* 3 noiembrie 1949, https://www.cvce.eu/content/publication/! 999/1/l/63e2 5b c980-432c-aflc53c79b77b410/publishable_en.pdf.

30 *New York Times,* 5 decembrie 1949.

31 „Deutscher Bundestag – 18. Sitzung. Bonn, den 24. und
25. November 1949", Konrad Adenauer Stiftung, https://www.konrad-adenauer.de/seite/24-november-1949/.

32 Adenauer, *Memoirs 1945-1953,* 256.

33 Robert Schuman, Declaraţia de pe 9 mai 1950. Fundaţia Robert Schuman, *European Issue,* nr. 204, 10 mai 2011, https://www.robert-schuman. eu/en/doc/questions-d- europe/qe-204-en.pdf.

34 Adenauer, *Memoirs 1945-1953,* 260.

35 „Entrevue du 23 mai 1950, entre M. Jean Monnet et le Chancelleur Adenauer", CVCE, 5, https://www.cvce.eu/obj/compte_rendu_de_l_entrevue_entr fr- 24853ee7- e477-4537-b462-c622fadee66a.html.

36 Konrad Adenauer, scrisoare către Robert Schuman, 23 mai
1950, Bonn, CVCE, https://www.cvce.eu/de/obj/brief_von_konrad_adenauer_an_robert_schuman_23_mai_19 de-7644877d-6004-4ca6-8ec6-93e4d35b971d.html.

37 Konrad Adenauer, „Where Do We Stand Now?", discurs pentru studenţii de la Universitatea din Bonn, februarie
1951, Fundaţia Konrad Adenauer, https://www.konrad- adenauer.de/seite/10-februar-1951 -l / .

38 „Ratification of the ECSC Treaty", în *From the Schuman Plan to the Paris Treaty* (1950-1952),

CVCE, https://www.cvce.eu/en/recherche/ unitcontent/ -/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50 adll-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a.

39 *Ibidem.*

40 Michael Moran, „Modern Military Force Structures", în *Council on Foreign Relations,* 26 octombrie 2006, https://www.cfr.org/backgrounder/ modern-military-force- structures#:~:text=Division.,on%20the %20national%20army/

b441 Adenauer, *Memoirs 1945-1953,*193.

42 „Aide Defends Adenauer's Stand", în *New York Times,* 25 noiembrie 1950.

43 Granieri, *The Ambivalent Alliance, 56.*

44 Arnulf Baring, *Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie* (Berlin: R. Oldenbourg, 1969), 161— 164.

45 *Ibidem.*

46 Ministerul sovietic pentru Afaceri Externe către Ambasada Statelor Unite, Moscova, 24 mai 1952, *Foreign Relations of the United States,* 1952-1954, vol. 7: partea 1, document 102, https: / /history, state, gov/historicaldocuments/ frusl952-54v07pl/dl02.

47 Citat în Granieri, *The Ambivalent Alliance,* 79.

48 Gordon Alexander Craig, *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft* (Baltimore: The Johns ejeanHnpknelJ^teJeQiihnTjaddiOa^ctiarili6 octombrie 1954, nr. 5, 49. Thomas A. Schwartz, „Eisenhower and the Germans" , în Gunter Bischof şi Stephen E. Ambrose, ed., *Eisenhower: A Centenary Assessment* (Baton Rouge: LSU 50- Press, 1995), 215.

50 Adenauer, *Memoirs 1945-1953,* 456.

51 Leo J. Daugherty, "Tip of the Spear: The Formation and Expansion of the Bundeswehr, 1949-1963', *Journal of Slavic Military Studies* 24, nr. 1 (iarna

2011).

52 Williams, *Adenauer,* 392-409.

53 *Ibidem,* 410-423.

54 Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997, 282, citându-l pe Konrad Adenauer, „Regierungserklärung zur jüdischen Frage und zur Wiedergutmachung", în *Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Außenpolitik, Teil 1, Politik,* vol. 1 (München: K.G. Sauer, 1987), 46-47.

55 *Ibidem,* 1:47.

Memory, 288.

57 *Ibidem,* 288, citând Michael W. Krekel, *Wiedergutmachung: Das Luxemburger Abkommen vom 10. September 1952* (Bad Honnef-Rhöndorf: SBAH, 1996), 40.

58 Williams, *Adenauer,* 534.

59 „Adenauer Feted by Eshkol; Wants Jews to Recognize Bonn's Good Will", în *Jewish Telegraphic Agency,* 5 mai 1966, https: / / www.jta.org/ archive/ adenauer – feted – by – eshkol-wants-jews-to-recognize-bonns-good-will.

60 *Ibidem.*

61 James Feron, „Adenauer Begins 8-Day Visit to Israel", în *New York Times,* 3 mai 1966.

62 „Adenauer Feted by Eshkol".

63 Williams, *Adenauer,* 442.

64 Felix von Eckardt, *Ein unordentliches Leben* (Düsseldorf: Econ-Verlag, 1967), 466.

65 Keith Kyle, *Suez* (New York: St Martin s Press, 1991), 467.

66 Departamentul de Stat, *Documents on Germany,* 1944-1961 (Washington, DC, United States Government Printing Office, 1961), 585.

67 Kissinger, „Visit of Chancellor Adenauer", 4. Pentru

pregătirea primei întrevederi a lui Kennedy cu Adenauer, care a avut loc pe 12 aprilie.

68 Henry A. Kissinger, „Remarks at the American Council on Germany John J. McCloy Awards Dinner”, 26 iunie 2002, Yale University Library Digital Repository, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Il-a, seria a Ill-a: Cariera postguvernamentală, cutia 742, dosar 10.

69 Niall Ferguson, *Kissinger 1923—1968: The Idealist* (New York: Penguin Press, 2015), 490-491, 906.

70 *Ibidem.*

71 Walter C. Dowling, telegramă de la Ambasada din Germania către Departamentul de Stat, Bonn, 17 februarie 1962, ora 14.00. *Foreign Relations of the United States, 1961-1963,* vol. XIV: *Berlin Crisis, 1961-1962,* https://his tory. state.gov/historicaldocuments/frusl961- 63vl4/d298.

72 *Ibidem.*

73 Neil MacGregor, *Germany: Memories of a Nation* (New York: Knopf, 2015), cap. 1, „Where Is Germany?”.

74 Pentru istoria completă a *Ostpolitik,* vezi Timothy Garton Ash, *În Europe’s Name: Germany and the Divided Continent* (New York: Vintage, 1994).

75 Williams, *Adenauer,* 503-519.

76 Konrad Adenauer, discurs despre posibilităţile unificării europene, Bruxelles, 2 5 septembrie 1956, CVCE, https:/ / www.cvce.eu/content/ publication/2 006/10/25/ ea27 4883-4d38-8dbc-5e3949bll45d/publishable_ en.pdf.

77 Barbara Marshall, *Willy Brandt: A Political Biography* (Londra: Macmillan, 1997), 71-73.

78 Helmut Schmidt, *Men and Powers: A Political Retrospective,* trad. Ruth Hein (New York: Random House, 1989), 4.

79 Marion Gräfin Dönhoff, *Foe into Friend: The Makers of the New Germany from Konrad Adenauer to*

Helmut Schmidt, trad. Gabriele Annan (New York: St. Martin's Press, 1982), 159.

80 Helmut Schmidt a murit în 2015. Am rostit unul dintre necrologuri la slujba de comemorare de la Hamburg. în acea zi, vorbitorul principal a fost cancelarul Angela Merkel, lidera Uniunii Creştin Democrate şi şefa unei coaliţii CDU-SPD – o combinaţie care ilustra modul în care diviziunile interne din Germania au fost depăşite încă din perioada Adenauer. Am rezumat contribuţia lui Schmidt astfel: „Helmut [Schmidt] a trăit într-o epocă de tranziţie: între trecutul Germaniei ca ţară ocupată şi divizată şi viitorul ei ca naţiunea europeană cea mai puternică; între preocuparea sa pentru securitate şi nevoia de a participa la construirea unei ordini economice mondiale globale ..." Vezi Henry A. Kissinger, „Eulogy for Helmut Schmidt", 23 noiembrie 2015. https://www.henryakissinger.com/speeches/eulogy-for- helmut- schmidt/.

81 Blaine Harden, „Hungarian Moves Presaged Honecker Guşter", în *Washington Post,* 19 octombrie 1989, https://www.washingtonpost, com/archive/poli tics/1989/10/19/hungarian-move-presaged-hone cker- ouster/4c7ff7bd-c0de4e82-86ab- 6dl 766abec3c/.

82 Jeffrey A. Engel, *When the World Seemed New: George H.W. Bush and the End of the Cold War* (New York: Mariner Books, 2017), 371—375.

83 Angela Merkel, „Speech at the Konrad Adenauer Foundation on the 50th anniversary of Konrad Adenauer's

a4e3- Death", 25 aprilie 2017, https:// www.kas.de/de/Veranstaltungen/detail/-/content/-wir- waehlen-die- freiheit-1.

84 „Der Abschied", *UFA-Wochenschau,* Das Bundesarchiv- Inhalt. 'Ich habe den Wunsch... getan

habe’, https://www.filmothek.bundesarchiv.de/video/584751? q=bundeswehr&xm=AND&xf%5B0%5D=_fulltext&xo%5BC %5D=CONTAINS&xv%5BO%5D=&set_lang=de.

2 Charles de Gaulle: Strategia voinţei

1 Discurs rostit de generalul de Gaulle la aeroportul Orly, la sosirea domnului Richard Nixon, preşedinte al Statelor Unite, 28 februarie 1969.

2 în 1967, ambasadorul Franţei mă invitase la o audienţă prezidenţială, dar, în stil tipic gaullist, mă lăsase pe mine să decid: „Dacă vă aflaţi în Franţa, preşedintele va fi pregătit să vă primească”. Acest lucru se întâmpla la scurt timp după retragerea trupelor franceze de la comanda NATO. Ne vrând să jignesc administraţia preşedintelui Johnson, m-am sustras invitaţiei – spre marele meu regret.

3 Vezi Charles de Gaulle, *Complete War Memoirs* (New York: Simon and Schuster, 1964), 80.

4 *Ibidem,* 84.

5 Roger Hermiston, „No Longer Two Nations but One”, în *The Lion and Unicorn* blog, 4 iunie 2016, https : / / thelionandunicorn. wor dpr ess. com/ 2016/ 06/04/no- longer- two – nations – but – one/.

6 Vezi de Gaulle, *Complete War Memoirs,* 74-80; şi Hermiston, „No Longer Two Nations but One”.

7 Hermiston, „No Longer Two Nations but One”.

8 Julian Jackson, *De Gaulle* (Cambridge: Harvard Belknap Press, 2018), 128-133. De Gaulle a mai făcut câteva transmisiuni radio în zilele următoare.

9 Din răspunsul lui de Gaulle adresat lui Pétain de la Londra. Vezi *Ibidem,* 134.

10 *Ibidem.* Sursa din care se inspiră Jackson este René Gassin, *Les Hommes partis de rien: Le reveil de la France abattue (1940-1941)* (Paris: Plon, 1975), 76.

11 Bernard Ledwidge, *De Gaulle* (New York: St Martin's Press, 1982), 76 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 135.

12 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 41.

13 Citat în *Ibidem,* 17. 1

14 Vers *l Armée de Métier, 1934;* prima traducere în engleză a fost publicată în 1940 ca *The Army of the Future.*

15 Charles de Gaulle, proclamaţie din iulie 1940, în *Discours et Messages,* vol. 1 (Paris: Librairie Plon, 1970), 19: citată şi în Christopher S. Thompson, „Prologue to Conflict: De Gaulle and the United States, From First Impressions Through 1940", în Robert O. Paxton şi Nicholas Wahl, ed., *De Gaulle and the United States: A Centennial Reappraisal* (Oxford: Berg, 1994), 19. Din întâmplare, acest sentiment era în întregime în concordanţă cu convingerea lui Churchill, exprimată în discursul „We shall fight on the beaches" de pe 4 iunie 1940, potrivit căreia „când va dori bunul Dumnezeu, Lumea Nouă, cu toată puterea şi măreţia ei", va aduce „salvarea şi eliberarea celei vechi".

16 Henry Kissinger, „The Illusionist: Why We Misread de Gaulle", în *Harpers Magazine,* martie 1965.

17 Charles de Gaulle, „1939, Notes sur les idées militaires de Paul Reynaud", *Lettres, Notes et Carnets, 1905—1941* (Paris: Éditions Robert Laffont, 2010), 886.

18 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 44.

19 Walter Benjamin, *The Arcades Project* (New York: Belknap Press, 2002).

20 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York: Random House, 1987), 99, 199.

21 *Ibidem.*

22 Ulrich Pfister şi Georg Fertig, „The Population History of Germany: Research Strategy and Preliminary Results”, document de lucru (Rostock: Max Planck-Institut fur demografische Forschung, 2010), 5.

23 Rondo E. Cameron, „Economic Growth and Stagnation in France, 1815- 1914”, în *The Journal of Modern History 30,* nr. 1 (martie 1958), 1.

24 Nadège Mougel, „World War I Casualties”, Robert Schuman Centre Report (2011).

25 De Gaulle, Vers *Varmée de métier,* 1934. De Gaulle era locotenent-colonel la momentul publicării.

26 Kissinger, „The Illusionist”, 70; vezi şi „Address by President Charles de Gaulle on French, African and Algerian Realities Broadcast over French Radio and Television on June 14, I960”, în *Major Addresses, Statements and Press Conferences of General Charles de Gaulle: May 19, 1958- January 31, 1964* (New York: Ambasada Franţei, 1964), 79, https://bit.ly/3rEDU8w.

27 Pactul Molotov-Ribbentrop

28 Charles de Gaulle, *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavor* (New York: Simon and Schuster, 1971), 3.

29 *Ibidem,* 4.

30 Dorothy Shipley White, *Seeds of Discord* (Syracuse: Syracuse University Press, 1964), 87.

31 Jackson, *De Gaulle,* 138.

32 Charles de Gaulle, emisiune radio, 27 august 1940, https : / / enseignants. lumni. fr / fiche - media/00000003432/le-general- de-gaulle-salue-leralliement-du-tchad-a-la-france-libre-audio.html#infos.

33 Jackson notează că „de Gaulle a dat de înţeles mai târziu, în una sau două ocazii, că se gândise la sinucidere” (De *Gaulle,* 149).

34 Jurământul integral este: „Jurez de ne déposer les armes que lorsque nos couleurs, nos belles couleurs,

flotteront sur la cathédrale de Strasbourg”.

35 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 170.

36 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 192.

37 *Ibidem,* 206.

38 *Ibidem,* 195.

39 *Ibidem,* 206.

40 Jackson, *De Gaulle,* 183.

41 *Ibidem,* 254.

42 Charles de Gaulle, „Télégramme au vice-amiral Muselier, à Saint-Pierre-et-Miquelon”, decembrie 24, 1941, în *Lettres, Notes et Carnets,* 1360.

43 Vezi Jean Lacouture, *De Gaulle, the Rebel 1890-1944* (New York: Norton, 1990), 317.

44 Benjamin Welles, *Sumner Welles* (New York: St Martin's Press, 1997), 288.

45 Jackson, *De Gaulle,* 209.

46 Charles de Gaulle, discurs rostit pe 18 iunie 1942, la Albert Hall din London, la cea de-a doua aniversare a constituirii Francezilor Liberi, în *Discours et Messages,* vol. 1 (Paris: Librairie Plon, 1970), 207—215.

47 Jackson, *De Gaulle,* 210-211.

48 Conferinţele de la Washington, 1941-1942 şi Casablanca 1943. *Foreign Relations of the United States,* 4 februarie 1943.

49 Vezi de Gaulle, *Complete War Memoirs,* 410.

50 Jackson, *De Gaulle,* 215.

51 *Ibidem,* 277.

52 Citat în *Ibidem,* 266.

53 Jackson, *De Gaulle,* 269-273. Vezi şi Lacouture, *De Gaulle, the Rebel,* 446-450.

54 Vezi Jackson, *De Gaulle,* 276.

55 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 429.

56 Jackson, *De Gaulle,* 341.

57 *Ibidem,* 315, citând Henry L. Stimson şi McGeorge Bundy, *On Active Service in Peace and War* (New York: Harper & Brothers, 1947), 549 (iunie 14,

1944).

58 Discursul lui de Gaulle de la Bayeux, 14 iunie 1944.

59 Jackson, *De Gaulle,* 317.

60 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 648.

61 Jackson, *De Gaulle,* 326.

62 Citat în *Ibidem,* 327.

63 *Ibidem,* 326.

64 *Ibidem,* 331. Pentru mai multe informaţii despre disoluţia Rezistenţei, vezi Jean Lacouture, *De Gaulle, the Ruler* 1945-1970 (NewYork: Norton, 1992), 25.

65 Jackson, *De Gaulle,* 336.

66 *Ibidem, 350.*

67 Vezi Jean Laloy, „A Moscou: entre Staline et de Gaulle, décembre 1944”, în *Revue des études slaves* 54, fascicul l-2 (1982), 152. Vezi Jackson, *De Gaulle, 350.*

68 De Gaulle, *Memoirs of Hope,* 3.

69 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790), în *The Works of the Right Honorable Edmund Burke* (1899), vol. 3, 359.

70 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 771.

71 *Ibidem,* 771-772.

72 *Ibidem,* 776.

73 *Ibidem,* 778.

74 *Plutarch s Lives,* trad. John Dryden (New York: Penguin, 2001), vol. 1, „Life of Solon”, 118.

75 De Gaulle, *Memoirs of Hope,* 6.

76 Citat în Jackson, De Gaulle, 381.

77 Citat în *Ibidem.*

78 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 993.

79 *Ibidem,* 977.

80 Jackson, *De Gaulle,* 499.

81 *Ibidem,* 418.

82 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 996-997.

83 Citat în Charles G. Cogan, *Charles de Gaulle: A Brief Biography with Documents* (Boston: Bedford Books, 1996), 183.

84 *Ibidem,* 185.

85 *Ibidem,* 186-187.

86 *Ibidem.*

87 *Ibidem,* 187.

88 Citat în *Ibidem,* 185.

89 Biblioteca JFK, Dosar de la Biroul Preşedintelui, „Memorandum of Conversation, President's Visit to Paris, May 31-June 2, 1961", Memorandum of Conversation at Elysée Palace between Kennedy and de Gaulle, May 31, 1961, https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/116a/ JFKPOF116a-004.

90 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Touchstone, 1994), 541-543.

91 „Proclamation of Algerian National Liberation Front (FLN), 1 noiembrie 1954", https://middleeast.library.cornell.edu/content/proclamation- algeriannational-liberation-front-fln-november-1-1954.

92 Citat în Alistair Horne, A *Savage War of Peace: Algeria 1954-1962* (New York: Penguin, 1978), 99.

93 Central Intelligence Agency, „Validity Study of NIE 71.2- 56: Outlook for Algeria published 5 September 1956", CDG.P.CIA.1957.08.16.

94 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 447.

95 Citat în „Eyes on Allies: De Gaulle the Key", *New York Times,* 20 mai 1962.

96 *Major Addresses* 6.

97 Jackson, *De Gaulle,* 463.

98 De Gaulle, *Memoirs of Hope,* 26.

99 Horne, *Savage War of Peace,* 301.

100 Vezi *Ibidem,* L6333.

101 De Gaulle, *Memoirs of Hope,* 54.

102 *Ibidem.*

103 Memorandum pentru preşedinte de la Henry Kissinger, 16 mai 1969, „Africa after de Gaulle",

Biblioteca Richard Nixon, cutia 447 [218].

104 Arhiva Ministerului pentru Afaceri Externe al Republicii Populare Chineze, „Main Points of Chairman Mao's Conversation with Premier Abbas on September 30, 1960”, trad. David Cowhig, 4 octombrie 1960, Wilson Center History and Public Policy Program Digital Archive, http://digitalarchive, wilsoncenter. org/document/117904.

105 Biblioteca JFK, „Staff Memoranda: Kissinger, Henry, February 1962: 13-28”, https://www.jfklibrary.org/assetviewer/archives/ JFKNSF/ 320/ JFKNSF320-025.

106 Jackson, *De Gaulle,* 501.

107 *Ibidem,* 518.

108 *Ibidem,* 519.

109 „Address Given by Charles de Gaulle (29 January I960)”, Centre virtuel de la connaissance sur PEurope, Universitatea din Luxembourg, https://www.cvce.eu/en/obj/ address_given_by_charles_de ary_1960-en095d41dd-fda2-49c6-aa91- 772ebffa7b26.html.

110 ,,Speech Denouncing the Algiers Putsch: April 23, 1961”, în Cogan, *Charles de Gaulle,* 196.

111 „«Pieds-noirs»: ceux qui ont choisi de rester”, în *La Dépêche,* 10 martie 2012.

112 „After 40 Years of Suffering and Silence, Algeria's «Harkis» Demand a Hearing”, în *Irish Times,* 31 august 2001.

113 Citat în Cogan, *Charles de Gaulle,* 119.

114 Jackson, *De Gaulle,* 585.

115 De Gaulle, *Memoirs of Hope,* 176.

116 Alocuţiune a preşedintelui de Gaulle, 31 mai 1960, în *Major Addresses,* 75, 78.

117 A opta conferinţă de presă susţinută de generalul de Gaulle ca preşedinte al Republicii Franceze [Paris, palatul Elysée, 29 iulie 1963], în *Ibidem,* 234.

118 *Major Addresses,* 159.

119 Citat în Kissinger, *Diplomacy,* 606.

120 *Ibidem.*

121 *Ibidem,* 605.

122 Citat în Ibidem, 575.

123 Pentru politica SUA, vezi McGeorge Bundy, „NSAM 294 U.S. Nuclear and Strategic Delivery System Assistance to France”, 20 aprilie 1964, National Security Action Memorandums, NSF, cutia 3, Librăria prezidenţială LBJ, https : / / www. discoverlbj. org/item / nsf- nsam2 94.

124 Vezi Wilfrid Kohl, *French Nuclear Diplomacy* (Princeton: Princeton University Press, 2016), 79.

125 Acest organism ar trebui să aibă responsabilitatea de a lua decizii comune cu privire la toate problemele politice care afectează securitatea mondială şi de a elabora şi, dacă este necesar, de a pune în practică planuri strategice, în special cele care implică utilizarea armelor nucleare. Totodată, ar trebui să fie responsabil de organizarea apărării, după caz, a regiunilor operaţionale individuale, cum ar fi Arctica,
aulle_^ál¿aiiiírul, Pacificul şi Oceanul Indian. Vezi Kissinger, *Diplomacy,* 611.

126 Henry Kissinger şi Françoise Winock, „L’Alliance atlantique et l’Europe”, în *Esprit,* n.s. 359, nr. 4 (aprilie 1967), 611.

127 Mark Howell, „Looking Back: De Gaulle tells American
Forces to Leave France”, https : / / www. mildenhall. af. mil/News / Article – Display/Article/272283/ looking-back-de-gaulle-tells-american-forces-to-leave-france/. în august 1958 a avut loc prima desfăşurare a armelor nucleare

americane pe pământ francez (continental), dar acestea fuseseră dislocate anterior în Maroc aflat sub control francez. Robert Norris, William Arkin şi William Burr, „Where They Were”, în *The Bulletin of the Atomic Scientists,* noiembrie-decembrie 1999,29.

128 *Major Addresses,* 226.

129 Henry Kissinger, „Military Policy and Defense of the «Grey Areas»„, în *Foreign Affairs* 33,nr.3(1955), 416-428, doi:10.2307/20031108.

130 „No Cities”, discurs rostit de secretarul pentru apărare McNamara, 9 iulie 1962, https://robertmcnamara.org/ wp-content/uploads/2017/ 04/ mcnamaral967-22no-cities22-speech-p.pdf.

131 Citat în Kissinger, *Diplomacy,* 615.

132 *Ibidem.*

133 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 81.

134 *Ibidem.*

135 *Ibidem.*

136 Julia Lovell, *Maoism: A Global History* (New York: Knopf, 2019), 273.

137 Jackson, *De Gaulle,* 721.

138 *Ibidem,* 737.

139 Citat în „World: A Glimpse of Glory, a Shiver of Grandeur”, în *Time, 23* noiembrie 1970.

140 Charles de Gaulle, *The Edge of the Sword,* trad. Gerard Hopkins (Westport, Conn.: Greenwood, 1960), 65-6. Citat în Cogan, *Charles de Gaulle,* 218.

141 Citat în Jackson, *De Gaulle, 41.*

142 De Gaulle, *Complete War Memoirs,* 997-998.

143 „Sans Anne, peut-être n’aurais-je jamais fait ce que j’ai fait. Elle m’a donné le cœur et l’inspiration”. Pierrick Geais, „Récit: La véritable histoire d’Anne de Gaulle, la fille handicapée du Général”, în *Vanity Fair* (Franţa), 3 martie 2020.

3 Richard Nixon: Strategia echilibrului

1 David Shambaugh, *China Goes Global: The Partial Power*

(New York: Oxford University Press, 2013), 39.

2 Dale Van Atta, *With Honor: Melvin Laird in War, Peace,*

and Politics (Madison: University of Wisconsin, 2008), 271-273.

3 „Memorandum from President Nixon to his Assistant for

National Security Affairs”, în *Foreign Relations of the United States,* vol. 17: *China, 1969-1972,* nr. 147, State Department: Office of the Historian, https : //history, state, gov/ historicaldocuments/frusl 9 69 – 76vl7/dl47.

4 Goodpaster nu a fost consilier pe probleme de securitate

naţională, dar a contribuit la elaborarea procedurile CSN. Vezi G. Richard Nelson, *The Life and Work of General Andrew J. Goodpaster: Best Practices in National Security Affairs* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2016).

5 „History of the National Security Council, 1947-1997”, The

White House Archives, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/history.html#nixon.

David Rothkopf, *Running the World: The Inside Story of the National Security Council and the Architects of American Power* (New York: Public Affairs, 2006), 84-85. începând cu 2017, personalul CSN a fost limitat prin statut la 200. Vezi „The National Security Council: Background and Issues for Congress”, the Congressional Research Service, 3 iunie 2021, 8, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44828.

6 Richard Nixon, *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New

York: Grosset & Dunlap, 1978), 390.

7 Richard Nixon, „Remarks to Midwestern News Media Executives Attending a Briefing on Domestic Policy in Kansas City, Missouri „, 6 iulie 1971, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/ remarks- midwesternnews – media – executives – attending- briefing- domestic- policy – kansas – city.

8 *Ibidem.*

9 *Time,* 3 ianuarie 1972.

10 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon and Schuster, 1994), 38-40.

11 Woodrow Wilson, „Address of the President of the United States to the Senate”, 22 ianuarie 1917, https://www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook.cfm? smtID=3&psid=3898.

12 Kissinger, *Diplomacy,* 709.

13 „Text of President Nixon’s Address at the 25th-Anniversary Session of the U.N.”, in *New York Times,* 24 octombrie 1970.

14 *Ibidem.*

15 Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), 135-136.

16 Richard Nixon catre Melvin Laird, 4 februarie 1969. *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 1: *Foundations of Foreign Policy, 1969- 1972,* State Department: Office of the Historian, https: //history, state, gov/historicaldocuments/frusl 9 69 – 76v01/dl0.

17 Richard Nixon, „Remarks to the North Atlantic Council in Brussels”, 24 februarie 1969, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/ remarks- thenorth – atlantic- council – brussels.

18 Jeffrey Garten, *Three Days at Camp David: How a*

Secret Meeting in 1971 Transformed the Global Economy (New York: HarperCollins, 2021), 4.

19 *Ibidem,* 9-10.

20 *Ibidem,* 77.

21 *Ibidem,* 255.

22 *Ibidem,* 250. Ziarele cele mai importante din Germania au publicat articole afirmând că „este aproape o declaraţie de război comercial american” şi că „programul lui Nixon... documentează o recădere în naţionalism şi în protectionism a celei mai mari puteri economice a lumii”.

23 *Ibidem,* 308.

24 Richard H. Immerman, „«Dealing with a Government of Madmen»: Eisenhower, Kennedy, and Ngo Dinh Diem”, în David L. Henderson, ed., *The Columbia History of the Vietnam War* (New York: Columbia University Press, 2011), 131.

25 Harrison Salisbury, *Behind the Lines — Hanoi* (New York: Harper & Row, 1967), 137.

26 John W. Finney, „Plank on Vietnam Devised by Doves”, în *New York Times,* 24 august 1968.

27 Fişiere extrase din Defense Casualty Analysis System (DCAS), creat, cca 2001- 4/29/2008, ilustrând perioada 6/28/1950-5/28/2006, https:// aad. archives. gov/ aad/fielded – search, j sp ? dt=2513&cat=GP21&tf= F&bc=,sl.

28 Richard Nixon, „Informal Remarks in Guam with Newsmen”, 25 iulie 1969, UC Santa Barbara American Presidency Project, https: / / www. presidency, ucsb. edu/ documents / infer mal- remar ks – guam-with- newsmen.

29 *Ibidem.* Subliniere adăugată.

30 Richard Nixon, „Address to the Nation on the War in Vietnam”, 3 noiembrie 1969, UC Santa Barbara American Presidency Project.

https://www.pres

idency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-the-war- vietnam.

31 „ Memorandum of Conversation ‘‘, Washington, 2 0 octombrie 1969, 15.30. *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 12: *Soviet Union, January 1969- October 1970,* nr. 93, State Department: Office of the Historian, https: //history, state, gov/historicaldocuments/frusl 9 69 – 76vl2/d93.

32 Nixon, „Address to the Nation on the War in Vietnam”.

33 Textul integral al memorandumului poate fi găsit în *White House Years,* 1480-1482, împreună cu o continuare la p. 1482, cu următorul pasaj: „Având în vedere istoria rapoartelor excesiv de optimiste despre Vietnam din ultimii câţiva ani, ar fi practic imposibil să convingem poporul american că cealaltă parte suferă şi, prin urmare, cu răbdare, timpul ar putea fi de partea noastră. în primul rând, nu suntem siguri de poziţia noastră relativă – am citit greşit indicatorii de multe ori înainte. în al doilea rând, chiar dacă ajungem la concluzia că poziţia militară a aliaţilor este solidă, nu ştim cum să traducem acest lucru în termeni politici – iar perspectivele politice din Vietnamul de Sud sunt mult mai şubrede. în al treilea rând, administraţia se confruntă cu un public american extrem de sceptic şi cinic – preşedintele este pe bună dreptate reticent să pară optimist şi să-şi asume propriul decalaj de credibilitate. în cele din urmă, pentru o mare parte a disidenţilor din această ţară, puterea poziţiei aliaţilor este irelevantă – ei doresc încheierea războiului cu orice preţ”. Vezi Kissinger, *White House Years,* 1482, şi „Memorandum from the President’s Assistant for Naţional Security Affairs (Kissinger) to President Nixon”, Washington, 11

septembrie 1969, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* voi. 6: *Vietnam, January 1969-July 1970,* nr. 119, State Department: Office of the Historian,
https: //history. state, gov/historicaldocuments/frusl 9 69 – 76v06/dll9.

34 „Address to the Nation", 25 ianuarie 1972, The American Presidency Project, UC Santa Barbara, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address- the – nation – making – public- plan – for - peace – vietnam.

35 ,,Vietnam War U.S, Military Fatal Casualty Statistics",
National Archives,
https://www.archives,gov/research/military/vietnam-war/ casualtystatistics#toc--dcas-vietnam-conflict-
extract – file – record – counts by – incident – or – death – date – year-as-of-april-29-2008--2.

36 Richard Nixon, ,, Address to the Nation on the Situation in Southeast Asia", 8 mai 1972. 37. Citat în Kissinger, *White HouseYears,* 1345.

38 ,, Tran script of Kissinger's News Conference on the Status of the Cease-Fire Talks", în *New York Times,* 27 octombrie 1972.

39 „Act of the International Conference on Viet-Nam", în *The American Journal of International Law* 67, nr. 3 (1973), 620—622, https://doi.org/10.2307/2199198. Vezi şi Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999), 485: „Au fost doisprezece participanţi: Statele Unite, Franţa, China, Marea Britanic, Canada, Uniunea Sovietică, Ungaria, Polonia, Indonezia, Republica Democrată Vietnam (DRV, adică Vietnamul de Nord), Republica Vietnam (GVN, adică Vietnamul de Sud) şi Guvernul Revoluţionar Provizoriu al Republicii Vietnamul de Sud (PRG, adică comuniştii

sud- vietnamezi)”.

40 Cf Henry A. Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), 316-327.

41 „Vietnam – Supplemental Military Assistance (2)”, Biblioteca Prezidenţială Gerald R. Ford, cutia 43, Dosarele John Marsh, 28 şi 20-21, https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0067/12000897. „Proiectul de lege... interzice asistenţa militară suplimentară sau vânzările (inclusiv livrările) către Cambodgia după 30 iunie 1975”. „Pentru asistenţa militară în anul fiscal 1974, SUA au oferit aproximativ 823 de milioane de dolari (plus 235 de milioane de dolari din autorizaţiile din anul anterior), aproximativ *¥3* din finanţarea din anul precedent şi aproximativ jumătate din nivelul de 1,6 miliarde de dolari solicitat de administraţie [...] Pentru asistenţă economică în anul fiscal 1974, SUA au oferit 333 de milioane de dolari (inclusiv o suplimentare de 49 de milioane de dolari) sau cu aproximativ *¥3* mai puţin decât nivelul de 475 de milioane de dolari solicitat de Administraţie.” H.J. Res. 636 (93): „Joint resolution making continuing appropriations for the fiscal year 1974, and for other purposes”, 1 iulie 1973, https://www.govtrack.us/congress/bills/93/hjres636/text.

42 Jeffrey P. Kimball, *The Vietnam War Files: Uncovering the Secret History of Nixon-Era Strategy* (Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2004), 57-59.

43 Hal Brands, „Progress Unseen: U.S. Arms Control Policy and the Origins of Detente, 1963-1968”, în *Diplomatic History* 30, nr. 2 (aprilie 2006), 273.

44 Pe 20 aprilie 1964 s-a ajuns la un acord modest privind reducerea de ambele părţi a numărului de reactoare nucleare americane şi sovietice şi a cantităţii de materiale

» * >

fisionabile, dar aceasta nu a fost o realizare majoră, deoarece nu a fost consfinţită într-un tratat şi nu a inclus

nici un fel de limitări ale armelor nucleare. Vezi Brands, „Progress Unseen”, 257-258; „Summary”, în *Foreign Relations of the United States, 1964—1968,* vol. 11: *Arms Control and Disarmament,* State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl964-68vll/summary.

45 Kissinger, *White House Years,* 813.

46 „Editorial Note”, in *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 13: *Soviet Union, October 1970-October 1971,* State Department: Office of the Historian,

•df:

https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl969-76vl3/d234.

47 Hans M. Kristensen şi Matt Korda, „Status of World Nuclear Forces”, Federation of American Scientists, ultima actualizare mai 2021, https: / / fas.org/ issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/.

48 Sana Krasikov, „Declassified KGB Study Illuminates Early Years of Soviet Jewish Emigration”, in *The Forward,* 12 decembrie 2007.

49 Mark Tolts, „A Half Century of Jewish Emigration from the Former Soviet Union: Demographic Aspects”, articol prezentat la Project for Russian and Eurasian Jewry, Davis Center for Russian and Eurasian Studies, Harvard University, pe 20 noiembrie 2019.

50 *Ibidem.*

51 Richard Nixon, „Asia after Viet Nam”, in *Foreign Affairs* 46, nr. 1 (octombrie 1967), 121, https://cdn.nixonlibrary.org/01/wp-content/uploads/2017/01/ 11113807/Asia – After – Viet- N am. pdf.

52 Kissinger, *White House Years,* 181.

53 „99. Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon”, in *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 17: *China,* 1969-1972, State Department: Office of the Historian, https: //history, state, gov/historicaldocuments/frusl 9 69 – 76vl7/d99.

54 „Memorandum of Conversation”, 25 octombrie 1970, in *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. E- 7: *Documents on South Asia, 1969- 1972,* State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/ historicaldocuments/frusl 969 – 76ve07/d90.

55 Richard Nixon, „Remarks to Midwestern News Media Executives”, 6 iulie 1971, The American Presidency Project, UC Santa Barbara, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/ remarks- midwestern-news- mediaexecutives-attending-briefing- domest ic- pol icy – kansas – city.

56 Citat în Kissinger, *White House Years,* 1062.

57 „Joint Statement Following Discussions with Leaders of the People’s Republic of China”, 27 februarie 1972, în *Foreign Relations of the United States, 1969-1972,* vol. 17: *China, 1969-1972,* State Department: Office of the Historian, https: //history, state, gov/historicaldocuments/frusl 9 69 – 76vl7/d203.

58 „Memorandum of Conversation”, 17-18 februarie 1973, în *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 18: *China, 1973-1976,* State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/ frusl969-76vl8/dl2.

59 Lee Kuan Yew, „Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making”, prelegerea nr.

1 de la Jacob Blaustein, 30 martie 1973,1-3.

60 Richard Nixon, „Remarks to Midwestern News Media Executives”, 6 iulie 1971.

61 Rezoluţia Consiliului de Securitate al ONU 242, 22 noiembrie 1967, https://unispal.un.Org/unispal.nsf/0/7d35elf729df491c8525

62 Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Knopf, 2021), 162-163.

63 Kissinger, *White House Years,* 579-580.

64 Vezi *Ibidem,* 601.

65 Indyk, *Master of the Game,* 66-68.

66 Vezi Kissinger, *White House Years,* 605.

67 „Memorandum of Conversation”, 10 octombrie 1973. Washington, 9.05-10.36, în *Foreign Relations of the United States,* 1969-1976, vol. 25: *Arab-Israeli Crisis and War, 1973,* nr. 143, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus 1969- 76v25/dl43.

68 „Transcript of Telephone Conversation Between President Nixon and Secretary of State Kissinger”, 14 octombrie 1973, în *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 25: *Arab-Israeli Crisis and War, 1973,* nr. 180, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/histori caldocuments/frusl969- 76v25/dl80.

69 Rezoluţia Consiliului de Securitate al ONU 338, 22 octombrie 1973, https://undocs.org/S/RES/338(1973).

70 National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Kissinger Office Files, cutia 69, Country Files - Europe – USSR, Dobrynin / Kissinger, vol. 20,

https: //history, state, gov/historicaldocuments/frusl 9 69 – 76vl5/ dl46.

71 Vezi Eqbal Ahmad et al., „Letters to the Editor: Home Rule for Bengal”, în *New York Times,* 10 aprilie 1971; Chester Bowles, „Pakistan’s Made-in-U.S.A. Arms”, în *New York Times,* 18 aprilie 1971; şi Benjamin Welles, „Senate Unit Asks Pakistan Arms Cutoff”, în *New York Times,* 7 mai 1971.

'6ee70OMEr^l6et MacMillan, *Nixon and Mao: The Week That Changed the World* (New York: Random House, 2007), 222-227.

73 „Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to the President’s Deputy Assistant for National Security Affairs (Haig)”, 9 iulie 1971, *Foreign Relations of the United States 1969-1976,* vol. 11: *South Asia Crisis, 1971,* nr. 97, 242, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/histori caldocuments/frusl969- 76vll/d97.

74 Syed Adnan Ali Shah, ,,Russo-India Military Technical Cooperation”, https://web.archive.Org/web/20070314041501/http://www. nal/2001_files/no_4/article/4a.htm.

75 „Memorandum of Conversation, Washington, August 9,
1971, 1:15-2:30 p.m.”, in *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 11: *South Asia Crisis, 1971,* nr. 117, 316-17, https://history.state.gov/historical documents/frusl 9 69 – 7 6vl 1 /d 117.

76 „Memorandum of Conversation, Washington, 11 septembrie 1971, 9:30- 10:10 a.m.”, in *Foreign Relations of the United States, 1969-1976,* vol. 11: *South Asia Crisis, 1971,* nr. 146, 408, https://history.state.gov/histori caldocument s/frus1969-7 6vll/dl46.

77 Rezoluţia Consiliului de Securitate al ONU 307, 21 decembrie 1971, https://digitallibrary.un.org/record/90799?ln=en.

78 Benjamin Welles, „Bangladesh Gets U.S. Recognition, Promise of Help”, în *New York Times,* 4 aprilie 1972.

79 „Agreement on Joint Commission on Economic, Commercial, Scientific, Technological, Educational and Cultural Cooperation”, 28 octombrie 1974, https://www.mea.gov.in/ bilateral-documents.htm?dtl/6134/Agreement+on+Joint+Commission+on+Economic+Commercial+Scientific+Technological+

80 „Transcript of President Nixon’s Address to Congress on Meetings in Moscow”, in *New York Times, 2* iunie 1972.

4 Anwar Sadat: Strategia transcendenţei

1 Eugene Rogan, *The Arabs: A History* (New York: Basic Books, 2009), 65-71, 82.

2 Vezi în general Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798- 1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Rogan, *The Arabs: A History,* 88-89.

3 Vezi John McHugo, *Syria: A History of the Last Hundred Years* (New York: The New Press, 2015), 39-40; Tarek issi.or^Wjmyr *Islamism* (New Haven: Yale University Press, 2016), 50-52; Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy* (New York: Columbia University Press, 2004), 349.

4 Rogan, *The Arabs: A History,* 124-131.

5 Lawrence Wright, *Thirteen Days in September* (New York: Vintage Books, 2015), 13-14.

6 Edward R. F. Sheehan, „The Real Sadat and the

Demythologized Nasser", în *New York Times,* 18 iuliel971.

7 Mohamed Heikal, *Autumn of Fury: The Assassination of Sadat* (New York: Random House, 1983), capitolul 2, „Roots", 7-11.

8 Anwar Sadat, intervievat de James Reston, în *New York Times,* 28 decembrie 1970.

9 Sheehan, „The Real Sadat".

10 *Ibidem.*

11 Anwar Sadat, *În Search of Identity* (New York: Harper & Row, 1977), 4.

12 Eric Pace, necrologul lui Anwar el-Sadat, în *New York Times,* 7 octombrie 1981.

13 Mark L. McConkie şi R. Wayne Boss, „Personal Stories în *Public Administration Quarterly* 19, nr. 4 (iarna 1996), 493- 511.

14 Vezi, de ex., Sir Alfred Milner, *England in Egypt* (Londra: Edward Arnold, 1902).

15 Rogan, *The Arabs: A History,* 151,164.

16 *Ibidem,* 169.

17 *Ibidem,* 196.

18 *Ibidem,* 208-210.

19 Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt* (New York: Oxford University Press, 2012), 30-31.

20 *Ibidem,* 117.

21 În 1952, Sadat l-a evocat pe al-Banna drept ,,un om drept şi onorabil, care cred că a dezaprobat excesele comise de Fraţi". (Anwar Sadat, *Revolt on the Nile* (New York: The John Day Company, 1952)). Vezi şi Richard Paul Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers* (New York: Oxford University Press, 1969, retipărit 1993), 24.

22 Jehan Sadat, A *Woman of Egypt* (New York: Simon and Schuster, 1987), 92-93.

23 Sadat, *În Search of Identity,* 18-19, 24-26.

24 *Ibidem,* 27.

25 Raphael Israeli, *Man of Defiance: A Political Biography of Anwar Sadat* (Totowa: Barnes and Noble Books, 1985), 16-25.

26 Rogan, *The Arabs: A History,* 267-268.

27 Sadat, *În Search of Identity,* 303.

28 *Ibidem,* 303.

29 „Egypt Tense after Cairo's Mob Riots", Australian Associated Press, 28 ianuarie 1952.

30 Sadat, *În Search of Identity,* 108.

31 Declaraţia de independenţă a lui Sadat, după cum este citată în Cook, *Struggle for Egypt,* 11-12.

32 Selma Botman, „Egyptian Communists and the Free Officers", în *Middle Eastern Studies* 22 (1986), 362-364.

33 Central Intelligence Agency, „Memorandum for the Director: Subject: Thoughts on the Succession in Egypt", 29 septembrie 1970, 1, https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79r00904a001500020003-3. Mai mulţi membri ai Frăţiei Musulmane au fost executaţi fiind acuzaţi de implicare. Steven A. Cook, „Echoes of Nasser", în *Foreign Policy,* 17 iulie 2013, https://foreignpolicy.com/2013/07/17/echoes-of-nasser/.

34 Cook, *Struggle for Egypt,* 60-61.

35 Vezi Don Peretz, „Democracy and the Revolution in Egypt", *Middle East Journal* 13, nr. 1 (1959), 27.

36 Noua Constituţie a Egiptului, în *Middle East Journal* 10, nr. 3 (1956), 304; vezi şi Mona El-Ghobashy, „Unsettling the Authorities: Constitutional Reform in Egypt", Middle East Research and Information Project (MER1P) (2003), https://merip.org/2003/03/unsettling-the-authorities/.

37 Vezi Anthony F. Lang, Jr, „From Revolutions to

Constitutions: The Case of Egypt", în *International Affairs* 89, nr. 2 (2013), 353-354.

38 Robert L. Tignor, *Anwar al-Sadat: Transforming the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2015), 45-51.

39 Jon B. Alterman, „Introduction", în *Sadat and His Legacy* (Washington, DC: Washington Institute, 1998), x, https://www.washingtoninstitute.org/media/ 3591.

40 Steven A. Cook, „Hero of the Crossing?: Anwar Sadat Reconsidered", în *Council on Foreign Relations,* 7 octombrie 2013, https : / / www. cfr. org/blog/ hero - crossing-anwar-sadat-reconsidered.

41 Peretz, „Democracy and the Revolution in Egypt", 32.

42 Sadat, *În Search of Identity,* 75.

43 Vezi în general Joseph Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared* (London: Frank Cass, 1996), 38-61; Tignor, *Transforming the Middle East,* 38-59.

44 Nicholas Breyfogle, „The Many Faces of Islamic Fundamentalism: A Profile of Egypt", în *Origins* (1993), 15, https://origins.osu.edu/sites/ origins.osu.edu/files/origins- archive/Volume 1 Issue2 Articled .pdf.

45 Jacob M. Landau, *Pan-Islam: History and Politics* (Londra: Routledge, 2015), 279; Martin Kramer, „Anwar Sadat's Visit to Jerusalem, 1955", în Meir Litvak şi Bruce Maddy-Weizman, ed., *Nationalism, Identity and Politics: Israel and the Middle East* (Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 2014), 29- 41, https://scholar.harvard, edu/files/martinkramer/files/sadat_j erusalem_l 955. pdf.

46 Vezi Tawfig Y. Hasou, *The Struggle for the Arab*

World (Londra: Routledge, 1985), 75-84; Arthur Goldschmidt, Jr, *A Concise History of the Middle East* (New York: Routledge, 1979) 73. Nasser a considerat că Pactul de la Bagdad reprezintă încercări ale britanicilor şi americanilor de a controla şi de a influenţa Orientul Mijlociu. Vezi „Excerpts from Interview with President Gamal Abdel Nasser of the U.A.R.”, în *New York Times,* 15 februarie 1970.

47 Kramer, „Anwar Sadat’s Visit to Jerusalem, 1955”, nota 12
(citându-l pe Heath Mason, secretar principal, depeşă din 31 decembrie 1955, Foreign Office: Reference 371, Document 121476; https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2878966).

48 În 1958, în pregătirea unei vizite în Iran, Sadat a memorat
un proverb persan. I La recitat şahului la finalul întâlnirii lor; cei doi au devenit prieteni pe viaţă. Camelia Anwar Sadat, „Anwar Sadat and His Vision”, în *Sadat and His Legacy* (Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 1998) 5, https://www.washingtoninstitute.org/media/3591.

49 Malcolm Kerr, „«Coming to Terms with Nassen>: Attempts and Failures”, în *International Affairs* 43, nr. 1 (1967), 66.

50 Rogan, *The Arabs: A History,* 287.

51 Acesta a fost un rezultat al unei întâlniri dintre Nasser şi Zhou Enlai la Conferinţa de la Bandung din 1955; Zhou se oferise să fie mediator între Nasser, sovietici şi cehi. Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared,* citate despre opiniile şi sfaturile lui Sadat în timpul conducerii lui Nasser, 38-44, 46-47, 49, 53, 55-61.

52 Cook, *Struggle for Egypt,* 67.

53 William J. Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt: 1955- 1981* (Albany: State University of New York Press, 1985), 106, citând Eugene Black, John Foster Dulles Oral History Collection, Princeton University, 15, https://findingaids.princeton.edu/catalog/MC017_c0024.

54 Cook, *Struggle for Egypt,* 68.

55 Mesaj din partea prim-ministrului Eden către preşedintele Eisenhower, 5 august 1956, in *Foreign Relations of the United States, 1955-1957,* vol. XVI: *Suez Crisis, July 26- December 31, 1956,* nr. 64, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl955- 57vl6/dl63.

56 United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Economic Developments in the Middle East: Supplement to World Economic Survey, 1956 (1957),* 106-7, https://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/searchable_archive/1956_WESS_MiddleEast.p

57 Michael Laskier, „Egyptian Jewry Under the Nasser Regime, 1956-1970”, in *Middle Eastern Studies* 31, nr. 3 (1995), 573-619.

58 *Ibidem,* 103-104.

59 *Ibidem,* 106-107.

60 Karen Holbik şi Edward Drachman, „Egypt as Recipient of Soviet Aid, 1955-1970”, in *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (ianuarie 1971), 154 („dependenţă sporită”); John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat* (Princeton: Princeton University Press, 1983), 86, 397.

61 „Aswan High Dam Is Dedicated by Sadat and Podgorny”, în *New York Times,* 16 ianuarie 1971;

Holbik şi Drachman, „Egypt as Recipient of Soviet Aid”, 143-144.

62 Holbik şi Drachman, „Egypt as Recipient of Soviet Aid”, 139—140; Banca Mondială, „GDP Growth (Annual %) - Egypt, Arab Rep.”, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD. end=1989&loca tions=EG& start=1961.

63 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat,* 298.

64 *Ibidem,* 97.

65 Sadat, *În Search of Identity,* 128; Tignor, *Transforming the Middle East,* 64.

66 Dana Adams Schmidt, „Cairo Rules Out a Pro-U.S. Stand”, în *New York Times,* 7 iunie 1961.

67 Sadat, *În Search of Identity,* 128.

68 Peter Mansfield, „Nasser and Nasserism”, in *International Journal* 28, nr. 4 (toamna 1973), 674.

69 Fouad Ajami, „The Struggle for Egypt’s Soul”, in *Foreign Policy,* 15 iunie 1979, https: / / for eignpolicy. com/1979/06/15/ the – struggle – for – egypts-soul/.

70 *Ibidem.*

71 Cook, *Struggle for Egypt,* 110.

72 „Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, December 17, 1959”, in *Foreign Relations of the United States,* vol. XIII; *Arab- Israeli Dispute,* nr. 252, State Department: Office of the >df. Historian, https: //history, state, gov/historicaldocu ments/frus 1958-60vl3/d252.

73 „Telegram from the Department of State to Secretary of State Rusk in New York, Washington, 27 September 1962”, in *Foreign Relations of the United States,* vol.

XVIII: *Near East, 1962-1963,* nr. 59, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl961- 63vl8/d59; „Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, October 10, 1962”, *Ibidem,* no. 77, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl961-63vl8/d77; „Telegram from the Embassy in Saudi Arabia to the Department of State, Jidda, 30 November 1963”, *Ibidem,* nr. 372.

74 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat,* 320.

ZG?

75 Vezi „Memorandum of conversation, Washington, 23 February 1966, 11.30 a.m.”, în *Foreign Relations of the United States,* vol. XVIII: *Arab-Israeli Dispute, 1964-1967,* nr. 274, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl964- 68vl8/d274 (notă: Sadat s-a întâlnit cu preşedintele Johnson); „Memorandum of conversation, Washington, 25 February 1966, 5.05 p.m.”, în *Foreign Relations of the United States, Near East Region,* vol. XXI, nr. 391, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl964- 68v21/d391; „Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, 28 May 1966”, în *Foreign Relations of the United States, 1964-1968,* vol. XVIII: *Arab-Israeli Dispute, 1964-1967,* nr. 296, State Department: Office of the Historian https://history.state.gov/ historical documents/fru şi 964- 68vl8/d296.

76 Jehan Sadat, A *Woman of Egypt,* 282.

77 Sadat, *Revolt on the Nile* (1952), 103.

78 Sadat, intervievat de James Reston, în *New York Times,* 28 decembrie 1970.

79 Raphael Israeli, *The Public Diary of President Sadat,* vol. 1: *The Road to War (October 1970-October 1973)* (Leiden: E.J. Brill, 1978), 19, citând „January 8, 1971 – Address to the Faculty of Universities and Higher Institutions of Learning”.

80 Sadat, *Revolt on the Nile* (1952), 27.

81 Thomas W. Lippmann, „A Man for All Roles”, în *Washington Post,* 26 decembrie 1977; James Piscatori, „The West in Arab Foreign Policy”, în Robert O’Neill şi R.J. Vincent, ed., *The West and the Third World* (New York: St. Martin’s Press, 1990), 141.

82 Israeli, *The Public Diary of President Sadat,* vol. 1, 11, citând „October 19, 1970 – Sadat’s first public speech as president – address to military officers in the Suez Canal front”.

Ibidem, 28-30, citând „January 15, 1971 – speech marking the completion of the Aswan Dam – delivered in the presence of Soviet President Podgorny, who was attending the ceremony „.

Ibidem, 32-3, citând „February 16, 1971 interview with Newsweek Magazine – published February 22, 1971 in English”.

Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared,* 61.

Materialul următor are ca sursă şi, în unele cazuri, repetă fraze din *Years of Upheaval* şi *Years of Renewal.*

„Nasser a numit prin rotaţie în funcţia de vicepreşedinte candidaţi care nu constituiau o ameninţare şi astfel, Sadat... a devenit pe neaşteptate preşedinte interimar al Egiptului” (Kiki M. Santing, *Imagining the Perfect Society in Muslim Brotherhood Journals,* Berlin: de Gruyter, 2020, 119); „înainte de a deveni preşedinte, se spune că

Sadat era supranumit «Colonelul Da Da»„ (Robert Springborg, *Family Power and Politics in Egypt,* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, republicat 2016, 187); Edward R. Kantowicz, *Coming Apart, Coming Together* (Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2000), 371; David Reynolds, *One World Divisible* (New York: Norton, 2001), 370.

„A Gesture by U.S.: President Terms Loss Tragic – He Joins Fleet Off Italy", în *New York Times, 29* septembrie 1970.

Central Intelligence Agency, „Thoughts on the Succession in Egypt".

Memorandum de la Harold H. Saunders către Henry Kissinger, „Subject: The UAR Presidency", 8 octombrie 1970, 1. https: / / www. cia. gov/reading
room / document/loc – hak- 292-3-14-9.

Central Intelligence Agency, „Thoughts on the Succession in Egypt".

Sadat, *În Search of Identity,* 125.

Cook, *Struggle for Egypt,* 114.

Raymond H. Anderson, „Sadat Is Chosen by Egypt's Party to Be President", în *New York Times, 6* octombrie 1970.

95 Raymond H. Anderson, „Showdown in Egypt: How Sadat Prevailed", in *New York Times,* 23 mai 1971. După cum prezisese Sadat, federaţia nu avea să intre niciodată în vigoare în practică.

96 Cook, *Struggle for Egypt,* 122.

97 Anderson, „Showdown".

98 Cook, *Struggle for Egypt,* 117.

99 Sadat, discurs pentru ţară, 13 ianuarie 1972. https://sadat.umd.edu/ resources/presidential-speeches.

100 Anwar Sadat, discurs la cea de-a doua sesiune a Adunării
Populare egiptene, 15 octombrie 1972, 1-3,

https://sadat.umd.edu/resources/presidentialspeeches.

101 Vezi Iniţiativa pentru pace a lui Sadat din 1971, 17 ianuarie 1971, http:/ / sadat.umd.edu/archives/speeches/AADD%20Peace% ment%2 02.4.71. pdf.

102 John L. Hess, „Deadline Comes and Cairo Waits”, în *New York Times,* 16 august 1971.

103 Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Alfred A Knopf, 2021), 91.

104 Edward R.F. Sheehan, „Why Sadat Packed Off the Russians”, în *New York Times,* 6 august 1972.

105 Thomas W. Lippman, *Hero of the Crossing: How Anwar Sadat and the 1973 War Changed the World* (Sterling: Potomac Books, 2016), 62, citând Sadat, *În Search of Identity,* Anexa I. Sadat, scrisoare către Brejnev, august 1972,321.

106 Sadat, *În Search of Identity,* 231.

107 Text integral: „În opinia preşedintelui, marea problemă se regăseşte între suveranitatea egipteană şi securitatea israeliană. Cele două părţi, consideră el, sunt foarte îndepărtate şi poziţiile lor sunt foarte ferme. Preşedintele nu considera că este posibil să se rezolve întreaga chestiune privind Orientul Mijlociu dintr-o singură dată şi poate deloc. El a afirmat că a înţeles ideea domnului Ismail privind transformarea soluţiilor provizorii în soluţii finale. Preşedintele şi-a dat cuvântul că scopul său este o soluţionare permanentă, dar a reiterat că nu crede că este posibil, având în vedere prăpastia dintre părţi, să se ajungă la o astfel de înţelegere dintr-o singură dată. Prin urmare, poate fi necesar să se ia în considerare paşii intermediari pe parcurs. El a spus că, probabil, egiptenii vor respinge o

20AnrBcaifBdede abordare, dar l-a îndemnat pe domnul Ismail să o discute cu dr-ul Kissinger şi a subliniat

că ne-am hotărât să găsim o soluţie pe termen lung a problemei. Nici o posibilitate nu trebuie trecută cu vederea în căutarea unei modalităţi de a ne îndrepta spre obiectivul nostru. Preşedintele a spus că speră că aceasta va fi doar prima, şi nu ultima, întâlnire. Acesta ar trebui să fie începutul unui dialog şi, dacă nu rezultă nimic concret, el speră că dl Ismail nu-i va raporta lui Sadat că efortul a eşuat. încă o dată, preşedintele a subliniat sensibilitatea negocierilor prin canalul privat – trebuie să fie discrete şi private pentru a reuşi".

*

108 The Presidents Daily Brief, 24 iulie 1971, 3, https://www.cia.gov/readingroom/document/0005992769.

109 Jehan Sadat, A *Woman of Egypt,* 282-283.

110 Interviu în *Yedioth Aharonoth,* 11 iunie 1987.

111 David Tai, „Who Needed the October 1973 War?", în *Middle Eastern Studies* 52, nr. 5 (2016), 748, citând Jehan Sadat, interviu în *Yedioth Aharonoth, 6* noiembrie 1987.

112 Sheehan, „Why Sadat Packed Off the Russians".

113 Jehan Sadat, A *Woman of Egypt,* 282.

114 Anthony Lewis, „Sadat Suggests Return of West Bank, Gaza as Peace Step", în *New York Times,* 11 mai 1978.

115 David Hirst şi Irene Beeson, *Sadat* (Londra: Faber and Faber, 1981),

144 Israeli, *Man of Defiance,* 79.

116 Moshe Shemesh, „The Origins of Sadat's Strategic Volte- face: Marking 30 Years since Sadat's Historic Visit to Israel, November 1977", în *Israel Studies* 13, nr. 2 (vara 2008), 45.

117 Vezi Elizabeth Monroe şi Anthony Farrar-Hockley, *The Arab-Israeli War, October 1973: Background and Events* (Londra: International Institute for Strategic Studies, 1975), 17; Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), 465.

118 Sadat, *În Search of Identity,* 241-242.

119 *Ibidem.*

120 „Remarks by the Honorable Henry Kissinger”, 4 mai 2000, Anwar Sadat Chair for Peace and Development, University of Maryland, https:// sadat. umd.edu/events/remarks-honorable-henry-kissinger.

121 William B. Quandt, „Soviet Policy in the October 1973 War”, Rand Corporation (1976), vi, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/200 R1864.pdf.

122 „Transcript of Kissinger’s News Conference on the Crisis in the Middle East”, în *New York Times,* 26 octombrie 1973.

123 Indyk, *Master of the Game,* 138.

124 Sadat, *În Search of Identity,* 244.

125 Cook, *Struggle for Egypt,* 131, citând Saad el Shazly, *The Crossing of the Suez* (San Francisco: American Mideast Research, 1980), 106.

126 „Aş dori să declar în faţa dumneavoastră şi în faţa lumii că

vrem ca politica de destindere să reuşească şi să fie promovată... Aş dori să-i spun [preşedintelui Nixon] că obiectivele noastre în acest război sunt bine-cunoscute şi nu au nevoie de clarificări suplimentare; iar dacă va dori să cunoască cererile noastre de pace, atunci îi voi supune proiectul nostru de pace.” Vezi „Excerpts of a Speech Calling for an Arab-Israeli Peace Conference”, 16 octombrie 1973, 91, https: / / sadat. umd. edu / resources/presidential-speeches.

127 US Department of State, Office of the Historian, „OPEC

Oil Embargo 1973-1974”, https: / / history, state. gov/ milestones/ 1969-1976/oil- em bargo.

128 Memorandum al conversaţiei, sâmbătă, 3

noiembrie 1973, 22.45-1.10, The Blair House, Washington, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-93b.pdf.

129 *Ibidem,* 1031-1038.

130 Sadat, *În Search of Identity,* 43.

6/ 131 *Ibidem,* 291-292.

132 „Memorandum from the President's assistant for national security affairs [Kissinger] to President Nixon, Washington, January 6, 1974", https://history. state. gov/historicaldocuments/ fru s19 69 -76v26/dl#fn: 1.5.4.4.8.9.12.4.

133 Am început deplasările în Egipt (11-12 ianuarie); apoi în Israel (12-13 ianuarie); apoi în Egipt (13-14 ianuarie); apoi în Israel (14-15 ianuarie); apoi în Egipt (16 ianuarie); apoi în Israel (16-17 ianuarie); apoi, în sfârşit, în Egipt (18 ianuarie). Vezi Department of State, Office of the Historian, „Travels of the Secretary, Henry A. Kissinger", https://history.state.gov/departmenthistory/travels/sec retary/kissinger-henry-a.

134 Kissinger, *Years of Upheaval,* 824.

135 *Ibidem,* 836.

136 *Ibidem,* 844.

137 învăţatul şi diplomatul Martin Indyk sugerează că a existat sansa de a obţine un astfel de acord înainte de acel summit din octombrie. Vezi *Master of the Game,* 413-444.

138 Yitzhak Rabin, *The Rabin Memoirs* (Berkeley: University of California Press, 1979), 421-422.

139 Scrisoare de la Yitzhak Rabin către Anwar Sadat, 12

martie 1975, https:// catalog.archives. gov.il/wp-content/uploads/2020/02/ 12-3-1975- ftroa-HZ-5973_13.pdf.

140 Reconstituit din note scrise de mână.

141 „The Seventeenth Government”, *The Knesset History,* https://knesset.gov.il/ history/eng/eng_hist8_s.htm.

142 „Memorandum of conversation, Kissinger, Peres, Allon and Rabin, March 22, 1975, 6:35-8:14 p.m., Prime Minister’s Office, Jerusalem”, Gerald R. Ford Presidential Library and Museum, https://www.ford librarymu seum.gov/library/ document/0331 /1553967.pdf.

143 Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon and Schuster, 1990), 437.

144 *Ibidem,* 1054.

145 Interviu acordat de preşedintele Anwar El Sadat ziarului iranian *Etlaat,* 13 iunie 1976, 722.

146 Sadat, *În Search of Identity,* 297-298.

147 Scrisoare de la Carter către Sadat, 21 octombrie 1977, https://sadat.umd.edu/sites/sadat.umd.edu/files/Lett er%20

148 Sadat, *În Search of Identity,* 302.

149 Eric Pace, necrologul lui Anwar el-Sadat, în *New York Times,* 7 octombrie 1981.

150 „Excerpts from the speech of H. E. President Mohamed Anwar el-Sadat to the People’s Assembly, November 9, 1977”, https://sadat.umd.edu/resources/presidential- speeches.

151 „Din moment ce «suntem pe punctul de a merge la Geneva», nu era necesar un summit [arab] pentru a determina o noua strategic”, „Telegram from the Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, November 10, 1977, Subj: Arab-Israeli Aspects of Sadat Nov 9 Speech”, https://history.state.gov/historicaldocuments/ frusl977- 80v08/dl45.

152 „Telegram from the Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, November 10, 1977”, https://history.state.gov/historicaldocuments/frusl977- 80v08/dl45.

153 El l-a însărcinat pe Dayan, ministrul său de externe, să-i transmită consilierului lui Sadat, Tuhami, cu ocazia unei întâlniri secrete în Maroc, înainte de discursul lui Sadat, că va fi pregătit să se retragă complet din Sinai.

154 „Prime Minister Begin’s Letter of Invitation to President Sadat”, 15 noiembrie 1977, în *Israels Foreign Policy — Historical Documents,* volumele 4-5: 1977-1979, https://www.mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocumei Begin-s%201etter%20 of %2Oinvitation%2Oto.aspx.

155 William E. Farrell, „Sadat Arrives to Warm Welcome in Israel, Says He Has Specific Proposals for Peace”, în *New York Times, 20* noiembrie 1977.

156 Anwar Sadat, „Egypt—Israel Relations : Address by Egyptian President Anwar Sadat to the Knesset”, 20 tuallibrary.org/address-by-egyptian-president-anwar-sadat-to-the- knesset.

157 *Ibidem.*

158 *Ibidem.*

159 *Ibidem.*

160 *Peace in the Making: The Menachem Begin-Anwar El- Sadat Personal Correspondence,* redactori Harry Hurwitz şi Yisrael Medad (Ierusalim: Gefen Publishing House, 2011), „Begin Addresses the Knesset After Sadat”, 20 noiembrie 1977, 35.

161 Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed the Middle East* (New York: Schocken Books, 2004), 497-498.

162 Henry Kissinger, „Sadat: A Man with a Passion for Peace”, în *TIME,* 19 octombrie 1981, http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33

009,92 00.html.

163 Sabri Jiryis, „The Arab World at the Crossroads: An Analysis of the Arab Opposition to the Sadat Initiative”, in *Journal of Palestine Studies* 7, nr. 2 (iarna 1978), 26.

164 *Ibidem,* 30-40.

165 Kissinger, *Years of Renewal,* 456.

166 Fahmy considera că „Sadat a cedat tot ceea ce armata egipteană a câştigat cu mare efort şi sacrificiu, fără a consulta pe nimeni” (Tignor, *Transforming the Middle East,* 144, citându-l pe Fahmy).

167 US Department of State, Office of the Historian, „Memorandum of Telephone Conversation (Carter and

its/Yefitgia»^3/PagNóűéiM^Prime https:// %2pMiniá&7%^0

history, state. gov/ historicaldocuments/frus1977-80v08/dl47.

168 Joseph T Stanik, *El Dorado Canyon: Reagans Undeclared War with Qaddafi* (Annapolis: Naval Institute Press, 2003), 64.

169 Jiryis, „The Arab World at the Crossroads'", 29-30, dent%2ÜAffirk£M6ÉQSiiida0op^fesului General al Poporului din *al-*

Safir, 19 noiembrie şi 24 noiembrie 1977.

170 Marvin Howe, „Hard-Line Arab Bloc Is Formed at Tripoli", în *New York Times,* 6 decembrie, 1977.

171 Jiryis, „The Arab World at the Crossroads", 30-35.

172 Kissinger, *Years of Renewal,* 1057.

173 *Ibidem,* 354.

174 James Feron, „Menachem Begin, Guerrilla Leader Who Became Peacemaker", in *New York Times, 9* martie 1992.

175 Kissinger, „A Man with a Passion for Peace".

176 Sadat, dupá cum este citat in Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared,* 249.

177 Thomas Lippmann, „Sadat Installs New

Government to Lead a Peaceful Egypt”, în *Washington Post,* 6 octombrie 1978.

178 Israeli, *The Public Diary of President Sadat,* 354-355, „May 1, 1973 – May Day speech at a mass rally at the

4947, Mahalla-al-Kubra stadium”.

179 Anwar Sadat, Discurs la Academia Nobel, 10 decembrie

1978, https ://www.nobelprize.org/prizes/peace/1978/al-sadat/lecture/.

180 *Ibidem.*

181 Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared,* 251; Wright, *Thirteen Days in September,* 354.

182 Begin către Sadat, 18 noiembrie 1979, Ministerul pentru Afaceri Externe din Israel, voi. 6: 1979-1980, https://www.mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook4/Pages/53%20Letter%20from%20Prime%z Minister%20Begin%20to%20President%20S.aspx.

183 Hedrick Smith, „After Gamp David Summit, A Valley of Hard Bargaining”, în *New York Times, 6* noiembrie 1978.

184 *Peace in the Making,* 95—97, scrisoare de la Sadat către Begin, 30 noiembrie 1978.

185 *Ibidem,* 85-86, 105.

186 *Ibidem,* 209, scrisoare de la Sadat către Begin, primită pe

15 august, 1980; 224, scrisoare de la Begin către Sadat, 18 august 1980.

187 *Ibidem,* 216.

188 M. Gherif Bassiouni, „An Analysis of Egyptian Peace Policy Toward Israel: From Resolution 242 (1967) to the 1979 Peace Treaty”, 12 Case W. Res. J. Int’l L. 3 (1980), https://scholarlycommons.law.case.edU/jil/voll2/issl/2.

189 Judith Miller, „Hussein, in Egyptian Parliament,

Condemns Gamp David Accords", în *New York Times,* 3 decembrie 1984.

190 Smith, „After Gamp David Summit".

191 Jason Brownlee, „Peace Before Freedom: Diplomacy and Repression in Sadat's Egypt", în *Political Science Quarterly* 126, nr. 4 (iarna 2011-2012), 649.

192 Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt,* 192.

193 Banca Mondială, „GDP growth (annual %) – Egypt, Arab Rep.", https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end= 1989& locations=EG&start= 1961 .YES

194 Henry F. Jackson, ,,Sadat's Perils", în *Foreign Policy* 42 (primăvara 1981), 59-69.

195 Marvin G. Weinbaum, ,,Egypt's Infitah and the Politics of US Economic Assistance", Middle Eastern Studies 21, nr. 2 (aprilie 1985), 206; interviu acordat de preşedintele Anwar El Sadat ziarului iranian *Etlaat,* 13 iunie 1976.

196 Tignor, *Transforming the Middle East,* 140; Brownlee, „Peace Before Freedom", 651.

197 Saad Eddin Ibrahim, „Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups: Methodological Note and Preliminary Findings", în *International Journal of Middle East Studies* 12, nr. 4 (decembrie 1980), 439.

198 Saad Eddin Ibrahim în „Discussion", în *Sadat and His Legacy* (Washington, DC: Washington Institute, 1998), 103, https://www.washingtoninstitute, org/media/3591.

199 Ibrahim, „Anatomy", 445.

200 Jiryis, „The Arab World at the Crossroads", 35-36.

201 „Middle East: War of Words, Hope for Peace", în *TIME,* 7 august 1978,

http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,94

202 Jackson, „Sadat's Perils", 64.

203 Ibrahim, declaraţie în „Discussion: Sadat's Strategy and Legacy", 102.

204 Jehan Sadat, A *Woman of Egypt,* 415.

205 Jackson, „Sadat's Perils", 65; Don Schanche şi *LA Times,* „Arab Sanctions Leave Egypt Unshaken", în *Washington Post,* 2 aprilie 1979.

206 „După incendierea moscheii el-Aqsa de către un turist cu probleme psihice în 1969, Nasser îl trimisese pe Anwar ca reprezentant al Egiptului pentru a discuta cu alţi lideri musulmani ce măsuri trebuie luate pentru a proteja locurile sfinte aflate sub ocupaţia israeliană. Soţul meu a considerat că sugestiile şahului în această chestiune erau slabe şi, în arabă, le-a spus liderilor acest lucru. Şahul a replicat furios. Cearta a fost dezamorsată când Anwar, realizând că remarcile lui sunaseră mai incendiar când au fost traduse în franceză, astfel încât şahul să le poată înţelege, s-a adresat participanţilor la summit în persană. Şahul, despre care se ştia că nu râdea niciodată şi că zâmbea doar rar, de această dată se ridicase în picioare cu un zâmbet pentru a-l aplauda pe Anwar. Fuseseră semănate seminţele unei prietenii de-o viaţă. «Nu poate exista dragoste decât după duşmănie», îi plăcea lui Anwar să-i spună şahului, citând unul dintre proverbele noastre arabe" (Jehan Sadat, *A Woman of Egypt,* 340-342).

207 Jehan Sadat şi-a amintit: ,,«Voi merge în Arabia Saudită să-i întreb pe regele Khalid şi pe prinţii saudiţi de ce îşi întârzie sprijinul pentru tine»„, i-a spus şahul soţului meu. «Trebuie să recunoască faptul că faceţi eforturi pentru întreaga zonă, pentru o pace cuprinzătoare şi dreaptă şi pentru reinstaurarea drepturilor arabilor». Călătoria

şahului la Jedda s-a dovedi a fi zadarnică, dar Anwar nu

8219,0â)vhiirBluite niciodată ce eforturi a făcut prietenul său, fără să i se solicite, pentru el". *(Ibidem,* 384-346).

208 *Ibidem,* 424-425.

209 Richard L. Homan, „Opposition Parties Disbanding to Protest Sadat Crackdown", în *Washington Post,* 6 iunie 1978. Brownlee, „Peace Before Freedom", 661, Jackson, „Sadat s Perils", 64.

210 William E. Farrell, „Sadat, with Anger and Sarcasm, Defends His Crackdown on Foes", în *New York Times,* 10 septembrie 1981.

211 Brownlee, „Peace Before Freedom", 664.

212 Raphael Israeli, „Sadat's Egypt and Teng's China: Revolution Versus Modernization", în *Political Science Quarterly* 95, nr. 3 (1980), 364.

213 Camelia Anwar Sadat, „Anwar Sadat and His Vision", în

Alterman, ed., *Sadat and His Legacy.*

214 *Peace in the Making,* 244-245.

215 Henry Kissinger la ABC News Nightline, 6 octombrie

1981, https: / / www. youtube, com/watch? v=NlnCpbUKc4E.

216 Howell Raines, „3 Ex-Presidents in Delegation to Funeral but Reagan Is Not", în *New York Times,* 8 octombrie 1981; „Officials from Around the World Attending Sadat's Funeral", în *New York Times,* 10 octombrie 1981.

217 Kissinger la ABC News Nightline, 6 octombrie, 1981.

218 David B. Ottaway, „Body of Sadat is Laid to Rest in Tightly Controlled Funeral", în *Washington Post,* 11 octombrie 1981, https://www. washingtonpost.com/archive/politics/1981/10/11 /body- of-sadat-is- laid-to-rest-in-tightlycontrolled-

funeral/c72f4903-7699-42a8-b0c7- 77f063695e81/.

219 Anwar Sadat, „Address at Ben-Gurion University”, 26 mai 1979, https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook/ Statements%20by%20Presidents%20Navon%20and% 20Sadat-%20 and%20P.aspx.

220 https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks- president- carterpresident-anwar-al-sadat-egypt-and- prime-minister-menahem- begin.

221 Sadat, *În Search of Identity,* 79, 84-85.

222 Kissinger, *Years of Renewal,* 458.

223 Prim-ministrul Yitzhak Rabin, „Address to the United States Congress, July 26, 1994”, https://mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/Pages/ADDRESS%20BY%20PM%20RABIN%20TO%20THE%20US%20CONGB 20-%2026-Jul-94.aspx.

224 Kissinger, *Years of Upheaval,* 651.

225 „Remarks by the Honorable Henry Kissinger”, 4 mai 2000, Anwar Sadat Chair for Peace and Development, University of Maryland, https://sadat.umd.edu/events/remarks-honorable-henry-kissinger.

5 Lee Kuan Yew: Strategia excelenţei

1 Lee Kuan Yew, „Collins Family International Fellowship Lecture”, ţinut pe 17 octombrie 2000 la John F. Kennedy School of Government de la Harvard University, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdfdoc/2000101706.htm. Vezi şi: Richard Longworth, „Asian Leader Begins Brief Sabbatical”, în *The Harvard Crimson,* 14 noiembrie 1968, https://www.thecrimson.eom/article/1968/l 1/14/asian- leader- begins-brief-sabbatical-plee/.

2 Longworth, „Asian Leader Begins Brief Sabbatical”.

3 Vezi Lee Kuan Yew, *From Third World to First* (New York:

HarperCollins, 2000), 460—461.

4 Richard Nixon, *Leaders: Profiles and Reminiscences of Men*

Who Have Shaped the Modern World (New York: Warner Books, 1982), 319.

\/P5gM6k§âir20 Thatcher, *Statecraft: Strategies for a Changing World* (New York, HarperCollins, 2002), 117.

6 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture”.

7 John Curtis Perry, *Singapore: Unlikely Power* (New York:

Oxford University Press, 2017), 6.

8 Lee, *From Third World to First,* 3.

9 Han Fook Kwang et al., ed., *Lee Kwan Yew: Hard Truths to*

Keep Singapore Going (Singapore: Straits Times Press, 2011), 19.

10 *Ibidem,* 18.

11 Lee, *From Third World to First,* 690.

12 *Ibidem.*

LESS%

„Aspen Meeting, May 6, 1979, 3,00 p.m., Singapore”, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 169, dosarul 4, 12, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll: 1193313.

Han et al., ed., *Hard Truths,* 390. Lee intervievat de doi tineri jurnalişti singaporezi, Rachel Lin şi Robin Chan.

Ezra Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2011), 290-291.

Perry, *Singapore,* 37.

Ibidem, 124.

Ibidem, 121.

Ibidem, 124 pentru dată. Fred Glueckstein, „Churchill and the Fall of Singapore”, International Churchill Society, 10 noiembrie 2015, https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour -169/chur chill – and – the – fall – ofsingapor e/.

Lee Kuan Yew, *The Singapore Story* (Singapore: Times Editions, 1998), 51.

Ibidem, 35.

Ibidem, 34. Lee îşi începe memoriile cu imaginea indelebilă a tatălui său atârnându-l peste un balcon de urechi după o astfel de pierdere.

Ibidem.

Ibidem, 35-38.

Ibidem, 36.

Ibidem, 43.

Ibidem, 38.

Ibidem.

Ibidem, 39-40.

Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture”. Perry, *Singapore,* 146, consemnează un sentiment similar al unei femei malaeze din Singapore la întoarcerea forţelor britanice după război: „Ne-am bucurat cu siguranţă că britanicii s-au întors pentru a ne elibera de japonezi, dar am acordat foarte puţină importanţă promisiunii lor de a ne proteja în viitor... zeii noştri aveau picioare de lut”. Perry, *Singapore,* 138.

32 *Ibidem,* 140.

33 *Ibidem,* 61-66.

34 *Ibidem,* 66.

35 *Ibidem,* 115.

36 Lee Kuan Yew, „Eulogy by Minister Mentor Lee Kuan Yew at the Funeral Service of Mrs Lee Kuan Yew”, Biroul prim- ministrului din Singapore, 6 octombrie 2010.

37 *Ibidem,* 113-114.

38 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture”,
17 octombrie 2000.

39 *Ibidem.*

40 Lee Kuan Yew, „If I Were an Englishman” (cuvântare pentru David Widdicombe, începutul lui februarie 1950), în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* ed. Han Fook Hwang, Warren Fernandez şi Sumiko Tan (Singapore: Times Editions, 1998), 255.

41 Constance Mary (C.M.) Turnbull, *A History of Modern Singapore* (Singapore: National University of Singapore Press, 2020), 371-372.

42 *Ibidem,* 382.

43 O comisie din 1879 a denunţat public corupţia extinsă din rândul forţelor de poliţie. Vezi Jon S.T Quah, „Combating Corruption in Singapore – What Can Be Learned?”, *Journal of Contingencies and Crisis Management* 9, nr. 1 (martie 2001), 29-31.

44 *Ibidem,* 30.

45 Cyril Northcote Parkinson, A *Law Unto Themselves: Twelve Portraits* (Boston: Houghton Mifflin, 1966), 173.

46 Perry, *Singapore,* 157.

47 Lee, *The Singapore Story,* 305-309, 319.

48 Turnbull, *Singapore,* 449-450.

49 Lee, *From Third World to First,* 96.

50 *Ibidem,* 105.

51 Quah, „Combating Corruption in Singapore”.

52 Turnbull, *Singapore,* 429.

53 Lee Kuan Yew, „How Much Is a Good Minister Worth?”, discurs în parlament, 1 noiembrie 1994, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* 331.
Beng Huat Chua, *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2017), 3. Muhammad Ali, „Eradicating Corruption –

The Singapore Experience", prezentat la Seminarul privind experienţele internaţionale despre buna guvernanţă şi combaterea corupţiei, februarie 2000, 2.

Quah, „Combating Corruption in Singapore", 29.

Lee, „How Much Is a Good Minister Worth?", 338.

Turnbull, *Singapore,* 450.

Ibidem, 495.

Ibidem, 450.

George P. Shultz şi Vidar Jorgensen, „A Real Market in Medical Care? Singapore Shows the Way", in *The Wall Street Journal,* 15 iunie 2020, https://www.wsj.com/articles/a-real-market-in-medical- caresingapore – shows – the – way - 11592264057.

Lim Meng-Kim, „Health Care Systems in Transition II. Singapore, Part 1. An Overview of Health Care Systems in Singapore", in *Journal of Public Health* 20, nr. 1 (1988), 19. Turnbull, *Singapore,* 510-511.

Ibidem.

Turnbull, *Singapore,* 511.

Lee, *From Third World to First,* 112.

Perry, *Singapore,* 160, 250, 252.

Lee, *From Third World to First,* 112.

Fareed Zakaria, „Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew", in *Foreign Affairs* 73, nr. 2 (martie/aprilie 1994), 111.

Lee, *The Singapore Story,* 16, 401-402.

Ibidem, 394-366.

Perry, *Singapore,* 157.

Ibidem, 164.

Lee, *The Singapore Story,* 23.

Arnold Toynbee, *Cities on the Move* (New York: Oxford University Press, 1970), 55.

Perry, *Singapore,* 197.

Lee, *From Third World to First,* 7.

78 Seth Mydans, „Days of Reflection for the Man Who

Defined Singapore”, în *New York Times,* 11 septembrie 2010.

79 Lee Kuan Yew, „Transcript of a Press Conference on August 9, 1965”, National Archives of Singapore, 32-3, https://www.nas.gov.sg/archi veson line/speeches/record-details/740acc3c-l 15d-l Ie3-83d5- 0050568939ad.

80 Lee, *From Third World to First,* 6.

81 *Ibidem,* 14.

82 *Ibidem,* 11.

83 *Ibidem,* 15.

84 *Ibidem,* 19.

85 *Ibidem,* 228.

86 Transcrierea discursului premierului la o reuniune a Consultării privind formarea tinerilor şi a conducerii, sponsorizată de Conferinţa creştină din Asia de Est, organizată la Queen Street Methodist Church pe 10 aprilie 1967.

87 „Aspen Meeting, January 30, 1980, 3.30 p.m., Germany”, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 169, dosarul 11, 10-11, Yale University Library, http: / / findit. library, y ale. edu/catalog/ d igcoll: 11932 21.

88 Lee Kuan Yew, *My Lifelong Challenge: Singapore's Bilingual Journey* (Singapore: Straits Times Press, 2012).

89 *Ibidem, 53.*

90 Constituţia Republicii Singapore, Articolul 153A.

91 Zakaria, „Culture Is Destiny”, 120.

92 Perry, *Singapore,* 166. Lee a ordonat să se facă şi o copie din polimarmură a statuii şi să fie aşezată într-o locaţie de maximă vizibilitate pe faleza din Singapore.

93 Vezi Lee, *From Third World to First,* 50.

94 *Ibidem,* 3.

95 Lee Kuan Yew, „Make Sure Every Button Works”, discurs adresat înalţilor funcţionari publici la

Victoria Theater, 20 septembrie 1965, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas.*

96 Lee Kuan Yew, discurs la mitingul şi marşul de la Padang cu prilejul Zilei Solidarităţii cu Malaysia, 31 augustl963, *4,* https: / / www. nas. gov. sg/ archivesonline/speeches/record-details/740957c6-115d – Ile3-83d5-0050568939ad.

97 „Aspen Meeting, January 17, 1978”, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 168, dosarul 31, 12-13, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/ catalog/digcoll:1193335.

98 Lee Kuan Yew, „Prime Minister's May Day Message, 1981”, 1 mai 1981, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/ recorddetails/ 73b03dl8-115d-lle3-83d5-0050568939ad.

99 Perry, *Singapore,* 152; şi Rudyard Kipling, „Recessional”, The Poetry Foundation, https://www.poetryfoundation.org/poems/46780/ reces sional.

100 „British Withdrawal from Singapore”, în *Singapore Infopedia,* Singapore National Library Board, http://eresources.nib.gov.sg/infopedia/articles/ SIP_1001_2009-02-10.html.

101 Perry, *Singapore,* 165.

102 *Ibidem,* 157.

103 *Ibidem,* 167. Lee a mers în Malta, Marea Britanic şi Japonia pentru a studia şantierele navale.

104 Citat în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* 109.

105 „Aspen Meeting, January 18, 1978”, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 168,

dosarul 32, 2, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/ catalog/digcoll: 1193198.

106 Perry, *Singapore,* 196.

107 Memcon, Sala de conferinţe a guvernului, Istana, Singapore, 18 ianuarie 2003, 15.40.

108 „World Economic Survey, 1971”, Departamentul pentru Afaceri Economice şi Sociale al ONU (New York: UN, 1972), http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/l971wes.pdf.

109 Turnbull, *Singapore,* 491.

110 *Ibidem,* 491.

111 *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* 111-112.

112 Lee, *From Third World to First,* 691.

113 *Ibidem,* 63.

114 Lee Kuan Yew, „Eve of National Day Broadcast 1987”, 8 august 1987, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/73fa03f6-115d-lle3-83d5-0050568939ad.

115 Lee, „Prime Minister’s May Day Message, 1981”.

116 Transcrierea discuţiei premierului, domnul Lee Kuan Yew, cu cinci corespondenţi străini, înregistrată la SBC pe 9 octombrie 1984, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/7422b2ea-115 dlle3-83d5-0050568939ad.]

117 Lyndon Johnson, urări de bun-venit la Casa Albă adresate prim-ministrului Lee din Singapore, 17 octombrie 1967, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-welcome-the-white-house- prime-minis ter-leesingapore.

118 Hubert Humphrey, „Memorandum from Vice President Humphrey to President Johnson: Meeting with Prime Minister Lee Kuan Yew of Singapore”, 18

octombrie 1967, Department of State, Office of the Historian.

119 Zakaria, „Culture Is Destiny”, 115.

120 Lee Kuan Yew, „Exchange of Toasts between the President and Prime Minister Lee Kuan Yew of Singapore”, 4 aprilie 1973, 7, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/ 7337d52d-115d- lle3-83d5-0050568939ad.

121 Lee, „Prime Minister’s May Day Message, 1981”.

122 Zakaria, „Culture Is Destiny”, 124-125.

123 Lee, *From Third World to First,* 451.

124 „Obituary: Lee Kuan Yew”, în *The Economist, 22* martie 2015, https: / / www. economist.com/obituary/2015/03/22/lee-kuan-yew

125 Zakaria, „Culture Is Destiny”, 112.

126 *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas,* 230, 233.

127 Lee Kuan Yew, „East Asia in the New Era: The Prospects of Cooperation”, discurs rostit la Harvard Fairbank Center Conference, New York, 11 mai 1992. Dupa cum este citat in Graham Allison şi Robert D. Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew: The Grand Masters Insights on China, the United States, and the World* (Cambridge, MA: Belfer Center for Science and International Affairs/The MIT Press, 2012), 41.

128 „Lee Kuan Yew, remarks to the U.S. Defense Policy Board, May 2, 2002”, documentele private ale dr-ului Henry Kissinger, 3.

129 Han et al., ed., *Hard Truths,* 313.

130 Lee Kuan Yew, „Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making”, Prelegerea nr. 1 la Jacob Blaustein, 30 martie 1973, 12, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record- details/73377 f87-115d-lle3-83d5-

0050568939ad.

131 „Aspen Meeting, May 7, 1979, Singapore”, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a IILa, cutia 169, dosarul 5, 3, Yale University Library, http://findit.library.yale. edu/catalog/digcoll: 1193268.

132 *Ibidem,* 6.

133 *Ibidem,* 4.

134 Peter Hicks, „«Sleeping China» and Napoleon”, Fondation Napoleon, https:/ / www.napoleon.org/en/ history- of- the- two- empires/articles/ ava-gardner-china – and – napoleon/.

135 Nicholas D. Kristof, „The Rise of China”, in *Foreign Affairs* 72, nr. 5 (noiembrie/decembrie 1993), 74.

136 Lee Kuan Yew, „Asia and the World in the 21st Century”, discurs rostit la 21st Century Forum, Beijing, 4 septembrie 1996.

137 Han et al., ed., *Hard Truths,* 310.

138 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture”.

139 Vogel, *Deng Xiaoping,* 292.

140 Han et al., ed., *Hard Truths,* 389.

141 Vogel, *Deng Xiaoping,* 291.

142 *Ibidem.*

143 Citat în Emrys Chew şi Chong Guan Kwa, *Goh Heng Swee: A Legacy of Public Service* (Singapore: World Scientific Publishing Co., 2012), 17.

144 Lee, *From Third World to First,* 626.

145 *Ibidem,* 627-628.

146 Rezumatul unei conversaţii dintre Lee Kuan Yew şi John Thornton de la FutureChina Global Forum, Singapore, 11 iulie 2001. După cum este citat în Allison şi Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew,* 42.

147 Nathan Gardels, „The East Asian Way – with Air Conditioning”, în *New Perspectives Quarterly* 26, nr. 4 (toamna 2009), 116.

148 Citat în Henry A. Kissinger, *Years of Renewal* (New

York: Simon and Schuster, 1999), 1057.

149 întrebări şi răspunsuri cu Lee Kuan Yew la Cina de gală a celei de cincea aniversări a Lee Kuan Yew School of Public Policy, Singapore, 2 septembrie 2009, după cum este citat în Allison şi Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew,* 47-48.

150 Interviul autorului în Allison şi Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew,* 43.

151 *Ibidem,* 45.

152 Lee Kuan Yew, „America and Asia", discurs rostit la Ceremonia de premiere de la Architect of the New Century, Washington, DC, 11 noiembrie 1996, după cum este citat în Allison şi Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew.* 41.

153 Lee Kuan Yew, „Shanghai's Role in China's Renaissance", discurs rostit la 2005 Shanghai Forum, Shanghai, 17 mai 2005, după cum este citat în Allison şi Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew,* 48.

154 „Aspen Meeting, June 10, 1978, Iran", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 169, dosarul 2, 61-62, Yale University Library, http://findit.library.yale. edu/catalog/digcoll: 1193349.

155 „Aspen Meeting, May 6, 1979, Singapore", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 169, dosarul 3, 11, Yale University Library, http://findit.library.yale. edu/catalog/digcoll: 1193222.

156 *Ibidem*

157 Lee, discurs la US Defense Policy Board, 2 mai 2002, 1.

158 Date cu acces liber ale Băncii Mondiale, „GDP per capita (current US$) - Singapore", https:/ / data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD? locations=SG.

159 Date cu acces liber ale Băncii Mondiale, „GDP growth (annual %) - Singapore ‘‘, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD. locations=SG.

160 Nixon, *Leaders,* 310.

161 „Aspen Meeting, June 9, 1978, Iran”, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a Ill-a, cutia 169, dosarul 1, 33-34, Yale University Library, http://findit.library. yale.edu/catalog/digcoll: 1193199.

162 *Ibidem,* 336.

163 Lee, *From Third World to First,* 688.

164 *Ibidem,* 687.

165 Alexander Pope, a treia epistolă din *An Essay on Man* (1733-1734).

166 José Ortega y Gasset, *History as a System, and Other Essays Toward a Philosophy of History,* trad. Helene Weyl (New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1962), 217.

167 Lee, *From Third World to First,* 9.

168 Han et al., ed., *Hard Truths,* 388.

169 Tom Plate, *Conversations with Lee Kuan Yew* (Singapore: Marshall Cavendish Editions, 2015), 203.

170 Colin Campbell, „Singapore Plans to Revive Study of Confucianism”, în *New York Times,* 20 mai 1982.

171 Tom Plate, *Conversations with Lee Kuan Yew: Citizen Singapore: How to Build a Nation* (Singapore: Marshall Cavendish, 2010), 177.

172 Au avut loc întâlniri în Iran în 1978 (cu Kissinger, Lee şi Shultz, dar fără Schmidt, la prima „Masă rotundă de la Aspen”); în Singapore în 1979 (cu Kissinger, Lee şi Shultz, dar fără Schmidt); în Germania în 1980 (cu Kissinger, Lee şi Schmidt, dar fără Shultz); şi la Tokyo în 1982 (cu Kissinger, Lee şi Schmidt, dar

fără Shultz). Prima dată când toţi patru s-au întâlnit împreună a fost în vara anului 1982, în California. Vezi Matthias Nass, „Four Very Powerful Friends: Lee Kuan Yew, Helmut Schmidt, Henry Kissinger, George Shultz”, în *The Straits Times,* 21 iulie 2012, https: / / www. straitstimes. com/ Singapore/ 4 – very -
po werfulfri ends -lee – kuan – yew – helmut – schmidt – henry -
ZG? kissinger-george-shultz.

173 Matthias Nass, „Vier Freunde”, în *Die Zeit,* 5 iulie 2012, 4, https://www.zeit. de/2012/28/Vier-Freunde/seite-4.

174 Perry, *Singapore,* 237; şi Seth Mydans, „Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore”, în *New York Times,* 11 septembrie 2010. în ciuda proclamaţiei lui Lee din 1968: „Poetry is a luxury we cannot afford”.

175 Seth Mydans, „Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore”, în *New York Times,* 11 septembrie 2010.

176 Din păcate, acesta este acum subiectul unei dispute publice în cadrul familiei Lee.

177 Lee Kuan Yew, interviu cu Mark Jacobson, 6 iulie 2009, după cum este citat în Allison şi Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew,* 149.

178 Mydans, „Days of Reflection”.

179 *Ibidem.*

180 Lee, „How Much Is a Good Minister Worth?”, 331.

6 Margaret Thatcher: Strategia convingerii

1 Ferdinand Mount, „Thatcher s Decade”, în *The National*

Interest 14 (iarna 1988/9), 15. Subliniere adăugată.

2 Margaret Thatcher, Prelegere la Conservative Political

Centre, 11 octombrie 1968, https: / / www. margaretthat cher. org/document /10163.

3 Margaret Thatcher, conferinţă de presă după câştigarea şefiei Partidului Conservator, 11 februarie 1975, https: / / www. margaretthat cher. org/document /102487.

4 Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (Londra: HarperCollins, 1993), 5.

5 Philip Larkin, *Collected Poems* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2003), 141.

6 Vezi Peter Hennessy, *Having It So Good: Britain in the Fifties* (Londra: Penguin, 2007), capitolele 12 şi 13.

7 Citat în Kathleen Burk, *Old World, New World: The Story of Britain and America* (Londra: Little Brown, 2007), 608.

8 Şi Wilson a refuzat să trimită trupe în Vietnam, în ciuda solicitărilor lui Johnson.

9 înregistrările lui Nixon, 3 februarie 1973, 840-12, Richard M. Nixon Presidential Library, Yorba Linda, CA.

10 Odd Arne Westad, *The Cold War: A World History* (New York: Basic Books, 2017), 520-521.

11 BBC News, „1974: Miners' Strike Comes to an End", *On This Day:* 6 martie 1974, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/march/ 6/ _4207000/4207111.stm.

12 Christopher Kirkland, *The Political Economy of Britain in Crisis: Trade Unions and the Banking Sector* (Londra: Palgrave Macmillan, 2017), 76.

13 BBC News, „În Quotes: Margaret Thatcher”, 8 aprilie 2013, https:// www.bbc.com/news/uk-politics-10377842.

14 Leviticul 19:18, după cum este citat de lisus, Marcu 12:31 şi Matei 22:39.

15 Margaret Thatcher, discurs în Camera Comunelor, 5 februarie 1960, https: / / www. margaretthat cher. org/document /101055.

16 *Ibidem,* În 1957, Comisia Franks a înaintat un raport care sublinia necesitatea de a practica deschiderea, corectitudinea şi imparţialitatea în tribunalele britanice. Comisia s-a constituit ca răspuns la scandalul Crichel Down şi ca urmare a lipsei unui sistem în guvernare, în general; majoritatea recomandărilor specifice ale Comisiei au fost ulterior implementate în Legea din 1958 privind tribunalele şi anchetele.

*

17 Thatcher, prelegere la Conservative Political Centre, 11 octombrie 1968.

18 Memorandum referitor la conversaţie, „May 9 1975, Ford, Kissinger”, cutia 11, Consilierul pentru probleme de securitate naţională, Ford Library, Ann Arbor, MI.

19 Charles Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands* (NewYork: Knopf, 2013), 367.

20 Fratele lui Powell, Jonathan, va juca un rol similar pentru Tony Blair.

21 Thatcher, interviu cu Brian Walden pentru London Weekend Television, 16 ianuarie 1983, newsiJ>ttps://www.margaretthatcher.org/document/105087.

22 Thatcher, *The Downing Street Years,* 821.

23 Vezi Charles Powell către Anthony C. Galsworthy, „Prime Minister’s Meeting with Dr. Kissinger:

Political Matters”, 3 decembrie 1986, National Archives of the UK, PREM 19/3586, 1, https://discovery.nationalarchives.gov.uk/ details/r/Cl 6481832.

24 Corespondenţă personală cu Charles Powell, 4 ianuarie 2021.

25 Margaret Thatcher, discurs la Conferinţa Partidului Conservator, 10 octombrie 1980, https://www.margaretthatcher.org/document/ 104431.

26 Amintire personală a autorului.

27 Samuel Taylor Coleridge, *The Statesmans Manual* (Londra: Gale and Fenner, J. M. Richardson and Hatchard, 1816), 16.

28 Chris Edwards, „Margaret Thatcher’s Privatization Legacy”, în *Cato Journal* 37, nr. 1 (2017), 95.

29 Thatcher, interviu cu Brian Walden pentru London Weekend Television, 16 ianuarie 1983.

30 Margaret Thatcher, discurs la Conferinţa Partidului Conservator, 12 octombrie 1984, https: / / www. margaretthat cher. org/document /105763.

31 Date cu acces liber ale Băncii Mondiale.

32 Biroul Naţional de Statistică al Marii Britanii, „Labour Disputes in the UK: 2018”, https://www.ons.gov.uk/ employmentandlabourmarket/ peopleinwork/workplacedisputesandworkingconditio ns/articl disputes/2018.

33 Henry Kissinger către Margaret Thatcher, 6 mai 1997.

34 Margaret Thatcher către Henry Kissinger, 20 mai 1997.

35 Rachel Borrill, „Meeting between Thatcher and Blair «worries» left wing MPs”, în *Irish Times,* 26 mai 1997, https: / / www. irishtimes. com/news/meeting-

between - thatcher-and-blair-worries-left-wing-mps-1.75866.

36 Simon Jenkins, *Thatcher & Sons: A Revolution in Three Acts* (Londra: Penguin, 2006), 205.

37 Mark Tran, „Thatcher Visits Brown for Tea at No. 10”, în *Guardian,* 13 septembrie 2007.

38 Margaret Thatcher, „Memoir of the Falklands War”, https://bit.ly/3n FSvQO.

39 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands,* 678.

40 Thatcher, *The Downing Street Years,* 179.

41 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands,* 666.

42 Margaret Thatcher, 3 aprilie 1982, Hansard: 21/633.

43 Ronald Reagan către Margaret Thatcher, 30 aprilie 1975, THCR 6/4/1/7, Churchill College, Cambridge, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www.margaretthatcher.org/document/110357.

44 Ronald Reagan, *The Reagan Diaries,* ed. Douglas Brinkley (New York: HarperCollins, 2007), 27 februarie 1981, 5.

45 „Monthly Warning Assessment: Latin America”, 30 aprilie 1982, CREST Program, CIA Archives, accesat la NARA, College Park, MD.

46 „Franks Report” (Falkland Islands Review), prezentat în Parlament în ianuarie 1983, paragrafele 114-118.

47 Andrew Roberts, *Leadership in War* (New York: Viking, 2019), 183.

48 Henry A. Kissinger, „Reflections on a Partnership: British and American Attitudes to Postwar Foreign Policy”, în

es/lab(QÖ[seTOl^ons; *Selected Speeches and Essays, 1982-1984* (New York: Little, Brown, 1985), 21.

49 Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the*

Falklands, 727.

50 *Ibidem,* 735.

51 Roberts, *Leadership in War,* 193.

52 *Ibidem,* 192.

53 Conversaţie telefonică, Ronald Reagan şi Margaret Thatcher, 31 mai 1982, https: / / www. margaretthat cher. org/document / 205626.

54 Sam LaGrone, „Reagan Readied U.S. Warship for ’82 Falklands War”, în *U.S. Naval Institute News,* 27 iunie 2012, https://news.usni.org/2012/06/27/reagan-readied – us – warship – 8 2 – falklands – war – 0.

55 Margaret Thatcher, discurs la mitingul Partidului Conservator de la Cheltenham, 3 iulie 1982, https://www.margaretthatcher.org/document/104989.

56 John Coles către John „J.E.” Holmes, 15 noiembrie 1982, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

57 Roger Bone către John Coles, „Points to Make”, 11 noiembrie 1982, National Archives of the UK, PREM 19/1053, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https: / / www. margaretthat cher. org/document /138863.

58 Roger Bone către John Coles, „Future of Hong Kong: Recent Developments and the Prime Minister's Dinner with Dr Kissinger on 12 November”, 11 noiembrie 1982, Naţional Archives of the UK, PREM 19/1053, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www. marga retthatcher.org/document/1388.

59 Thatcher, *The Downing Street Years,* 262.

60 *Ibidem, 383.*

61 Corespondenţă personală cu Charles Powell, 4 ianuarie 2021.

62 Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands,* 597-601.

63 Acesta este un aspect controversat, deoarece Thatcher a susţinut că nu a negociat niciodată cu teroriştii, dar a tolerat legătura MI6 cu IRA şi a folosit-o când a considerat-o de ajutor. Relatare din *Ibidem,* 599-600.

64 Margaret Thatcher, discurs la Belfast, 5 martie 1981, https://www.margaretthatcher.org/document/104589.

65 Margaret Thatcher, întrebările parlamentarilor în Camera Comunelor, 5 mai 1981, https://www.margaretthatcher.org/document/104641.

66 Margaret Thatcher, interviu TV pentru BBC, 12 octombrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/document/133947.

67 Thatcher, discurs la Conferinţa Partidului Conservator, 12 octombrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/document/105763.

68 *Ibidem.*

69 Citat în Charles Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith: În London, Washington, and Moscow* (New York: Vintage, 2015), 315.

70 Articolul 1 din Acordul anglo-irlandez, https://cain.ulster.ac.Uk/events/aia/aiadoc.htm#a.

71 Citat în *Ibidem,* 336.

72 Thatcher, *The Downing Street Years,* 415.

73 Vezi Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith,* 333-338.

Margaret Thatcher, discurs la primăria Kensington, 19 ianuarie 1976, https://www.margaretthatcher.org/document/102939. *Ibidem.*

Leonid Brejnev, discurs pe 13 noiembrie 1968, https://loveman.sdsu.edu/ docs/1968BrezhnevDoctrine.pdf.

„Excerpts from Thatcher's Address", în *New York Times,* 21 februarie 1985.

Margaret Thatcher, discurs în faţa Camerelor reunite ale Congresului, 20 februarie 1985, https: / / www. margaretthatcher. org/document /105968.

Margaret Thatcher, discurs la National Press Club, 19 septembrie 1975, https://www.margaretthatcher.org/document/ 102770.

Henry A. Kissinger, „The Special Relationship: «I Kept the British Better Informed than the State Department»„, *in Listener,* 13 mai 1982.

Henry A. Kissinger, discurs principal, Hong Kong Trade Fair, Hong Kong, 1983.

Henry A. Kissinger, „We Live in an Age of Transition", în *Daedalus* 124, nr. 3, The Quest for World Order (vara, 1995), 99-110.

Richard V. Allen, „The Man Who Won the Cold War", în *Hoover Digest* 2000 (1), https://www.hoover.org/research/man-who-won- cold- war.

Ronald Reagan, discurs adresat naţiunii despre apărare şi securitate naţională, 23 martie 1983, Documente publice ale preşedinţilor, American Presidency Project, http: / / www. presidency, ucsb. edu / ws/index. php? pid=41093&st=&stl = .

Margaret Thatcher, conferinţă de presă după discuţiile de la Camp David, 22 decembrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/docu ment/109392.

Geoffrey Smith, *Reagan and Thatcher* (Londra: Bodley Head, 1990), 131.

87 Robert McFarlane către Robert Armstrong, 7 noiembrie 1983, Marea Britanic: Vol. V (11/1/83-6/30/84) [3 of 3], cutia 91331, Exec. Sec., NSC: Country File, Reagan Library, Simi Valley, CA.

88 Citat din consemnările părţii britanice privind întrevederea noastră. Vezi John Coles către Brian Fall, 21 decembrie 1983, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

89 Citat în Archie Brown, *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2020), 113.

90 Citat în *Ibidem,* 114.

91 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith,* 110.

92 *Ibidem.*

93 Memorandum referitor la conversaţie, Margaret Thatcher şi Ronald Reagan, 29 septembrie 1983, „UK-1983- 09/24/1983-10/10/1983”, cutia 90424, dosarele Peter Sommer, Reagan Library, Simi Valley, CA.

94 Reagan, *Reagan Diaries, 6* aprilie 1983,142.

95 Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith,* 229.

96 Consemnarea conversaţiei private avute la prânz cu Mihail Gorbaciov, 16 decembrie 1984, National Archives of the UK, PREM 19/1394, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www.margaretthatcher.org/document/134729.

97 Thatcher, *Downing Street Years,* 461.

98 Margaret Thatcher, interviu TV pentru BBC, 17 decembrie 1984, https://www. margaretthatcher. org / document/105592.

99 Memorandum referitor la conversaţie, Margaret Thatcher şi Ronald Reagan, 22 decembrie 1984, vizita lui Thatcher – decembrie 1984 [1], RAC cutia 15, NSC:

EASD, Reagan Library, Simi Valley, CA.

100 *Newsweek, 3* decembrie 1990.

101 Vezi Charles Powell către Len Appleyard, 31 iulie 1985, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

102 Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith,* 266-268.

103 Memorandum referitor la conversaţia de la Hofdi House, 12 octombrie 1986 (15.25—16.30 şi 17.30-18.50), Dosarul Reykjavik, National Security Archive, George Washington University, DC, https: / / nsarchive2. gwu.edu/ NSAEBB/NSAEBB203/Documentl 5.pdf.

104 Din consemnarea părţii britanice privind întrevederea noastră. Vezi Charles Powell către Anthony C. Galsworthy, 3 decembrie 1986, „Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Arms Control", National Archives of the UK, PREM 19/3586.

105 Rezumatul conversaţiei telefonice cu prim-ministrul Thatcher, 13 octombrie 1986, „UK-1986-10/07/1986-10/19/1986", cutie 90901, dosarele Peter Sommer, Reagan Library, Simi Valley, CA.

106 Vezi Powell către Galsworthy, 3 decembrie 1986, „Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Arms Control".

107 Charles Powell către Anthony C. Galsworthy, 13 septembrie 1987, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

108 *Ibidem.*

109 Vezi Powell către Galsworthy, „Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Political Matters".

110 Citat în Charles Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone* (New York: Knopf, 2019), 599.

111 Citat în Jon Meacham, *Destiny and Power: The American Odyssey of George Herbert Walker Bush* (New York: Random House, 2015), 424.

112 *Ibidem,* 425.

113 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone,* 602-603.

114 George H.W. Bush şi Margaret Thatcher, conferinţă de presă comună cu preşedintele Bush (invadarea Kuwaitului de către Irak), 2 august 1990, https://www.margaretthatcher.org/document/108170.

115 *Ibidem.*

116 George H.W. Bush, „Remarks and an Exchange with Reporters on the Iraqi Invasion of Kuwait”, 5 august 1990, Documente publice ale preşedinţilor.

117 Charles Powell către Margaret Thatcher, 12 august 1990, National Archives of the UK, PREM 19/3075, citat în Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone,* 607.

118 Jurnalul lui George H.W. Bush, 7 septembrie 1990, citat în George H.W. Bush, *All the Best* (New York: Scribner, 2013), 479.

119 Benjamin Disraeli, „On the «German Revolution»„, 9 februarie 1871, http:// ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=l 849.

120 Conrad Black, A *Matter of Principle,* versiunea Google Books, 1966-1967, https://bit.ly/3wk42YL.

121 *New York Times,* 25 octombrie 1989.

122 Charles Powell către Stephen Wall, discuţia premierului cu dr-ul Kissinger, 10 ianuarie 1990, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

123 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone,* 512-522.

124 Citat în Donald Edwin Nuechterlein, *America Recommitted: A Superpower Assesses Its Role in a Turbulent World* (Lexington: University Press of Kentucky, 2000), 187.

125 Thatcher, *The Downing Street Years, 536.*

126 Theresa May a demisionat după eşecul acordului său de retragere, iar David Cameron după ce a făcut campanie pentru „Rămânem” în referendumul pentru Brexit. Deşi John Major nu a fost forţat să

demisioneze ca urmare a unei revolte în interiorul partidului, guvernul său a fost grav afectat după devalorizarea lirei în 1992 şi, ani de-a rândul după aceea, practic obstrucţionat de „rebelii de la Maastricht”.

127 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone,* capitolul 4: „The Shadow of Lawson”, 94-111.

128 Margaret Thatcher, „Speech to the College of Europe”, 20 septembrie 1988, https: / / www. margaretthatcher. org/document /107332.

129 *Ibidem.*

130 *Ibidem.*

131 *Ibidem.*

132 Jacques Delors, discurs în Parlamentul European, 6 iulie 1988, https:// www.margaretthatcher.org/document/113689.

133 *Ibidem.*

134 Margaret Thatcher, discurs în Camera Comunelor cu privire la Consiliul European de la Roma, 30 octombrie 1990, https: / / www. mar garetthatcher. or g/ document/108234.

135 Geoffrey Howe, declaraţie personală în Camera Comunelor, 13 noiembrie 1990, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1990/ nov/13/personal-statement.

136 *Ibidem.* Afirmaţiile lui Howe de aici aproape că anticipează argumentele taberei „Rămânem” din timpul referendumului din 2016 pentru Brexit.

137 *Ibidem.*

138 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone, 683.*

139 „Powell Record of Phone Conversation (Powell Kissinger)”, 22 noiembrie 1990,

https: / / www. margar etthat cher. org/document /149456.

140 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone,* 716.

141 Margaret Thatcher, discurs despre încredere în guvernul Maiestăţii Sale, 22 noiembrie 1990, https://www.margaretthatcher.org/document/ 108256/.

142 *Ibidem.*

143 Isaiah Berlin, „Winston Churchill in 1940”, în Henry Hardy şi Roger Hausheer, ed., *The Proper Study of Mankind: An Anthology of Essays* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1998), 618.

144 Ivor Crewe şi Donald Searing, „Ideological Change in the British Conservative Party”, în *The American Political Science Review* 82, nr. 2 (iunie 1988), esp. 362-368.

145 Margaret Thatcher, discurs la Royal Society, 27 septembrie 1988, https: / / www. margar etthat cher. org/document /107346.

146 „The Funeral Service of the Right Honorable Baroness Thatcher of Kesteven, St Paul’s Cathedral, April 17, 2013”, https://www.stpauls.co. uk/documents/News %20stories/BT<

Concluzii

1 *The Republic of Plato,* trad. Allan Bloom (New York: Basic Books, 1991), 93-96.

2 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Boston: Houghton Mifflin, 1948), 4.

3 *Ibidem.*

4 David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations* (New York: Norton, 1998), 285.

5 Vezi in general Adrian Wooldridge, *The Aristocracy of Talent: How Meritocracy Made the Modern World* (New York: Skyhorse Publishing, 2021).

6 Margaret Thatcher, „Speech to the Institute of Socioeconomic Stu-dies”, 15 septembrie 1975, https://www.margaretthatcher.org/document/102769.

7 Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (New York: Norton, 1995), 48-49.

8 Julian Jackson, *De Gaulle* (Cambridge: Harvard Belknap Press, 2018), 772.

9 Vezi William Deresiewicz, „Solitude and Leadership”, in *The American Scholar,* 1 martie 2010, https://theamericanscholar.org/solitude-and-leadership/.

10 Yuval Levin, „Making Meritocrats Moral”, in *American Purpose,* 7 decembrie 2021. Vezi şi Yuval Levin, *A Time to Build: From Family and Community to Congress and the Campus, How Recommitting to Our Institutions Can Revive the American Dream* (New York: Basic Books, 2020).

11 *Ibidem.*

12 Vezi în general Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man* (New York: Signet Books, 1966).

13 Garfinkle creditează conceptul „lecturii profunde” al specialistului în ştiinţe cognitive Maryanne Wolf şi îl completează. Vezi Adam Garfinkle, „The Erosion of Deep Literacy”, în *National Affairs* nr. 43 (primăvara 2020), DOS.pHlftps ://nationalaffairs. com/publications/detail/the-erosion- of-deep-literacy.

14 Max Weber, „Politics as a Vocation”, în *The Vocation Lectures,* ed. David Owen şi Tracy B. Strong, trad. Rodney Livingstone (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004), 77.

15 Vezi Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business* (New York: Penguin, 1985), 10. James Mattis, general în retragere al Infanteriei Marine şi fost secretar al apărării, a detaliat şi el aceste aspecte: „Dacă nu ai citit sute de cărţi, eşti analfabet funcţional şi vei fi incompetent, pentru că numai experienţele tale personale nu sunt suficient de vaste pentru a te ajuta. Orice comandant care susţine că este «prea ocupat pentru a citi» va umple saci de cadavre cu soldaţii săi”. James Mattis, *Call Sign Chaos* (New York: Random House, 2019), 42.

16 Garfinkle, „The Erosion of Deep Literacy”.

17 Lee Kuan Yew, „Collins Family International Fellowship Lecture”, 17 octombrie 2000 la John F. Kennedy School of Government la Universitatea Harvard, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdfdoc/200010 htm.

18 *Ibidem.*

19 Thomas Jefferson, scrisoare către John Adams, 2 8 octombrie 1813, în Adrienne Koch şi William Peden, ed., *The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson* (New York: Random House, 1944), 632-633.

20 James Q. Wilson, *On Character* (Washington, DC: The AEI Press, 1995), 22.

21 Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (New York: Penguin, 2012).

22 Niccold Machiavelli, *Discourses on Livy,* trad. Julia Conaway Bondanella şi Peter Bondanella (Oxford: Oxford University Press, 2009), 213.

23 *Ibidem.*

24 Friedrich Engels, *Herr Eugen Duhrings Revolution in Science* (AntiDiihring) (New York: International Publishers, 1966), 307.

25 Weber,,,Politics as aVocation", 93-94.

26 Epictetus, Enchiridion, in *The Art of Living: The Classic Manual on Virtue, Happiness, and Effectiveness,* trad. Sharon Lebell (NewYork: HarperCollins, 1995), 10.

'1706.